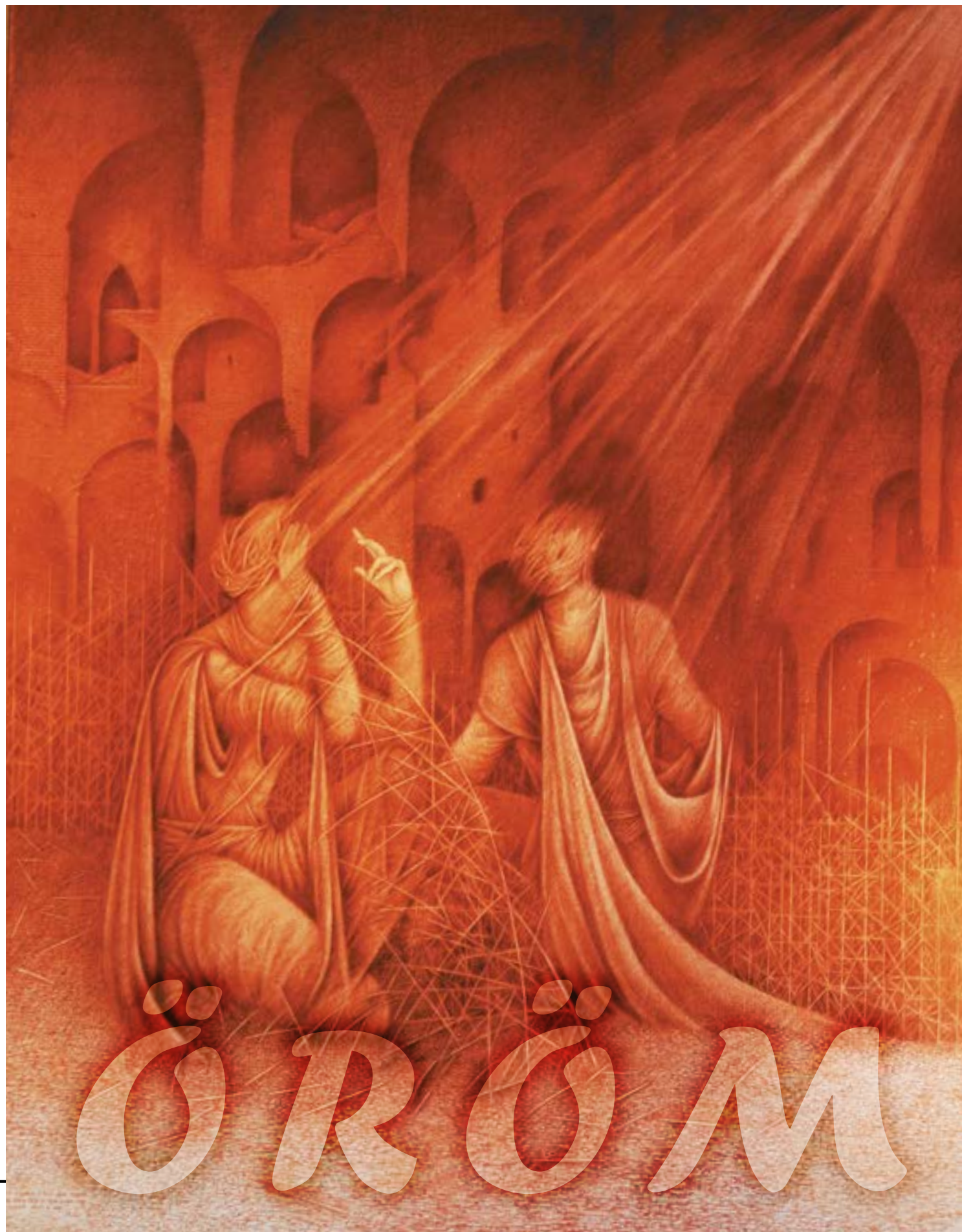

MŰHELY

ÖRÖM

Tartalom

PABLO NERUDA:	Elsorvad (Imreh András fordítása).....8 <i>„Elsorvad az, aki nem utazik, aki nem olvas, aki nem hallgat zenét, aki nem talál örömet magában,”</i>
FERNANDO SAVATER:	Az örvendő képzelet (Perényi Katalin fordítása).....10 <i>„Az élet tényén túl, azon túl, hogy tovább tudjunk működni, amit gondolkodó tudat nélkül megtehetünk, a legtöbb, amire szert tehetünk a létezésből, az pontosan ez: legyen kedvünk igent mondani. Ha egy kicsit is értjük az emberi vágy legbensőbb lényegét, soha nem cseréljük el az örömet semmilyen más adománnyal vagy vívmánnyal, mert bármire is vágyunk, bármit is érünk el, semmi sem motivál bennünket jobban, mint az, hogy életigenlő élményre tegyünk szert.”</i>
BERTÓK LÁSZLÓ:	Örülni? Mire föl? (Firkák a szalmaszálla)14 <i>„Nézzél egy kíváncsi kisgyerek szemébe!”</i>
VERENA KAST:	Öröm, inspiráció, remény (Ábrahám Zoltán fordítása).....17 <i>„Az öröm pillanatában az az érzés van jelen, hogy egyek vagyunk önmagunkkal, hogy egészek vagyunk. Ez pedig a tettekre sarkalló vitalitás, sőt talán a szabadság érzését is megadja nekünk. Az örömmel, még a csendes örömmel is összekapcsolódó mozgás is a magasba törő mozgás, a könnyedség mozgása: ilyenkor könnyebbnek érezzük magunkat, mint általában, és a dolgokkal is egy kicsit könnyedebben tudunk bánni.”</i>
TAKÁCS ZSUZSA:	Ugyanaz a kék-világosszürke ruha.....26 <i>„Költözz hozzám! – mondom a könnyeimmel küszködve, és meg is ijedek könnyelmű ajánlatomtól (szegénykém, ezentúl mindenbe beleszól majd), de eszeveszett boldogság fog el.”</i>
JEAN LAUXEROIS:	A boldogság, avagy a Nyugat zsákutcája (Désfalvi-Tóth András fordítása)28 <i>„A boldogság a Nyugat »kategorikus imperatívusza«: történelmi elvárásként jelent meg a kezdetekben, majd egyik utópia követte a másikat, mígnem napjainkra egy különleges jogból, sőt nárcisztikus szükségletből fakadóan korunk emberének individualista elvárása lett.”</i>
TÓZSÉR ÁRPÁD:	Öröm-dal35 <i>„Túl sarkkörön, emberkörön, kevély norvég fenyők helyén sarjad más lényeknek remény, zöldell moha, zuzmóöröm.”</i>
SÁRI LÁSZLÓ:	„A bűn s a szégyen itt maradt” – És hol van az öröm?37 <i>„Az életet őrző élet a legbiztonságosabb örömforrás, ez az a tiszta forrás, amelyből örömeidet merítve és élvezve nem fenyeget a gyors elapadás, az örömkökök váratlan és fájdalmas elmúlása, s az ezt követő magány és szomorúság.”</i>
ÁGH ISTVÁN:	Áldott és büntetett45 <i>„Amit az életben elveszítettem költészetemben újjáalkotom, még a legszomorúbb vers is boldogít, ha jó szívvel készül, én nem a fogalmazást szenvedem meg, megszenvedtem már előre a téma kálváriáját idegeim forró nyílzáporában...”</i>

SIMON TAMÁS LÁSZLÓ:	Éghez és földhöz egyaránt közel (Két bibliai pillanatfelvétel az örömről).....	48
	<i>„Életének új szakaszában egyetlen dolog számít Pál szemében. Az, hogy azt teszi, ami Krisztus műve is volt. Ennek megfelelően az öröm az egyetlen adekvát válasz a szenvedésre.”</i>	
KALÁSZ MÁRTON:	Konfirmáció	56
	<i>„irat szerint életutad egy áldással befogható, ma tedd is lépteid, szentély akár; itt járhatod, egyszerre a mennyei fény s a földi nap kint-bent ragyog.”</i>	
CSEKE ÁKOS:	Élet, öröm. A kései Foucault létezés-esztétikája	58
	<i>„Lehetséges-e örömet lelni önmagunkban? Milyen értelemben beszélhetünk arról, hogy az ember saját maga számára válik örömforrássá? Első pillantásra meglehetősen problematikusnak és provokatívnak tűnő kérdéseiben, illetve válaszkísérletében a kései Michel Foucault arra mutatott rá: az ember igenis képes lehet örömet meríteni saját magából, sőt, bizonyos értelemben éppen saját magának kell saját maga legfőbb örömforrásává válnia.”</i>	
JÁSZ ATTILA:	Örömfények.....	65
	<i>„Hátha meglátjuk benne magunkat, fényesen, ahogy minden nap kéne. Az igazi arcunkat. Ahogy soha többé.”</i>	
BACSÓ BÉLA:	Megjegyzések az örömről	68
	<i>„Vajon tudja-e az ember, az öröm céllal vagy anélkül jelentkezik-e életében, valami felé irányul-e ez. S egyáltalán az öröm igézetében élő ember annak örvend-e, ami birtokába keríthető, vagy éppen örömét az fokozza, hogy a még el nem ért felé úzi valami. Az öröm mértéke és mérhető jellege is kérdés, vajon mennyi örömet bír el az ember.”</i>	
BAÁN TIBOR:	Létezésünk öröme	71
	<i>„Szerelmeink felé indulni avagy Fölfedezni a táj arcát”</i>	
WEISS JÁNOS:	Az öröm létállapotai	73
	<i>„Schillert elsődlegesen nem az érdekli, hogy hogyan jutunk el az öröm létállapotához, hanem inkább az, hogy mi is ez az »öröm«? Mintha csak azt feltételeznék, hogy eltávolodtunk az öröm állapotától, az örömről vonatkozó elképzeléseink elhalványodtak. A saját feladatát így abban látja, hogy fölvázolja az öröm nagyszerűségét.”</i>	
CSUDAY CSABA:	Öröm	78
	<i>„Ez az. Ez is az. Öröm. Látod, napra nap, rügyek. Menyasszonyi ruhás cseresznyefák.”</i>	
KRÉMER SÁNDOR:	Az öröm Dewey és Shusterman esztétikájában	80
	<i>„A boldogság melletti érv nem a boldogság kötelező szükségszerűsége, hanem annak megtapasztalt szépsége.”</i>	
LAWRENCE FERLINGHETTI:	A boldogság hozzávalói Habarovszkban és bárhol máshol (Imreh András fordítása)	84
	<i>„Egy nem feltétlenül túl gyönyörű férfi vagy nő, aki szeret.”</i>	
SZABÓ GÁBOR:	Matematika, filozófia és megértés	86
	<i>„A számolás közben a jelentésre történő rákérdezést az elme roppant különdlegesnek éli meg, mint ami kizökönt a formáknak abból a zárt világából, amelyben a kalkuláció zajlik – és örömet szerez.”</i>	

VARGA IMRE:	Örömszirmok89 <i>„Kié az öröm, mielőtt rátalálnál”</i>
KELEMEN ZOLTÁN:	Az örömről, és ami addig, meg azon túl van.....92 <i>„Az öröm a létezés legintenzívebb formája Hamvas Béla számára.”</i>
PODMANICZKY SZILÁRD:	A jó sebesség97 <i>„A jó sebesség féken tart megtanít visszanézni és elhiszed neki hogy élsz”</i>
HÁRS GYÖRGY PÉTER:	Elv és öröm99 <i>„Tegyük föl, egyes embereknek vannak elvei. Tegyük föl, tisztában vannak az elveikkel. Tegyük föl, általában senki sem közli, hogy ez vagy az az elve, hanem aszerint cselekszik és gondolkodik. Persze, előfordulhat, hogy – önmaga megerősítésére is vagy leginkább azért – kijelenti: nekem elveim vannak; vagy hogy, nekem ez és az az elvem; vagy hogy ez nem fér össze az elveimmel. És tegyünk föl két, talán nem szokványos kérdést: lehet-e elvvé az öröm? És lehet-e az elv örömmé?”</i>
ÁFRA JÁNOS:	Ami a levegőé106 Ami a tűzé106 <i>„nem ígér semmit, ő csak őriz”</i>
OCTAVIO PAZ:	Erósz és Psziché (Csuday Csaba fordítása).....108 <i>„A szerelem egyetlen személy iránt érzett vonzalom: egyetlen test és egyetlen lélek iránt. A szerelem választás; az erotika elfogadás. Erotika nélkül – látható forma nélkül, amely az érzékekbe hatol – nincs szerelem, de a szerelem túllép az áhitott testen, és a benne lakozó lelket keresi, és a lélekben a testet. A teljes embert.”</i>
IMREH ANDRÁS:	Quijote kibeszél..... 114 <i>„Minek hazudozni a részletekben, ha az egész egészen gyönyörű?”</i>
MÁRTON LÁSZLÓ:	„Öröm nélkül az ember semmit sem ér” – A <i>fröide</i> fogalma Walther von der Vogelweide költészetében..... 115 <i>„Az öröm forrása csak részben az a feltételezés, hogy a nő viszonzza a beszélő szerelmét; legalább ilyen fontos örömforrás az a költői ötlet, hogy a szív szei, mint afféle postagalambok, megközelíthetik a felügyelet alatt tartott nőt.”</i>
GÁL FERENC:	Ház körüli munkák 24.....120 <i>„Nekem elég, hogy hozzád hasonló alakot nyestem a bokorba.”</i>
FOGARASSY MIKLÓS	
– RADICS VIKTÓRIA:	Kezünk vonása122 <i>„Tán csak néha, nagyon ritkán adatik meg az életben a tisztán, önfeledten forrásozó igazi öröm. Birtokolni nem lehet.”</i>
VÖRÖS ISTVÁN:	Hermész-szonettek128 <i>„Megszámoltam az öröm pontjait”</i>
PÁTKAI TIVADAR:	A gyónás.....129 <i>„Ámen, vágtam rá azonnal. És mindenféle keresztvetés nélkül, boldogan rohantam ki a templomból, annak tudatában, hogy mindent megtettem a kurbli vaskorcsolyáért.”</i>

NÁDASDY ÁDÁM:	Fábián diák.....	132
	<i>„Dobhártyák doboltak, duzzadt minden pórus, nyújtogatta nyakát a kéttagú kórus.”</i>	
TILLMANN J. A.:	Téli örömök, nyári örömök – A gőzfürdő.....	134
	<i>„Az öröm őstengerének mély emlékéhez legközelebb a fürdő esik. A kisebb vagy nagyobb vizekbe való megmerítkezés, a bennük való lebegés. A test ter- heinek, a Föld súlyának részleges, viszonylagos és átmeneti felfüggesztése.”</i>	
JORGE LUIS BORGES:	A bor szonettje (Imreh András fordítása).....	136
	<i>„örömtűzre olaj és réműletre ír”</i>	
VILLÁNYI G. ANDRÁS:	Ínyenclét.....	138
	<i>„Az ínyenclét meghaladja az étkek, italok, csillogó porcelánok és kelyhek di- menzióját. Tünődő töprengést jelent gondolaton, érzelmen, a világ -és az ab- ban elvetett emberlét szerkezetén. Az ízlelgető, halk, minden praktikum fölött álló elmélkedés rezignált örömet. Az Ínyenc méltányolja a kiváltságos pillanat harmonikus emelkedettségét, hálával kortyol a kesernyésen mámorító kehely- ből. Összeér minden: az elme partjain már-már túlsapó gyönyörűség az elilla- nó pillanat lélekbe markoló bánatával. Együtt izzanak bűvés gerjedelemben.”</i>	
MICHAEL ONDAATJE:	A salátaevő nő legendájához (Szilágyi Mihály fordítása).....	140
	Levlap a Piccadilly Streetről (Szilágyi Mihály fordítása).....	141
	A fahéjhántoló (Szilágyi Mihály fordítása).....	141
	<i>„A száraz levegőben kezemhez érintetted hasad, és azt mondtad, én a fahéjhántoló felesége vagyok. Szagolj meg!”</i>	
CHARLES SIMIC:	A flangálás öröme (Szilágyi Mihály fordítása).....	143
	<i>„Ha egy ismeretlen városban csatangolok, még ma is előnt egyfajta boldog- ságérzet, a félsz attól, hogy eltévedek és a titkos remény, hogy így lesz.”</i>	
CHARLES SIMIC:	Az Óvilág (Szilágyi Mihály fordítása).....	144
	<i>„A múlandót fülelő öröklét.”</i>	
LÁBASS ENDRE:	Útszeretkeződések.....	145
	<i>„– Még élek – szoktam gondolni –, és itt, ebben a pillanatban és ebben a si- vatagban megállni valami gyönyörű csillagutazás. Nem is vágytam ilyen gyönyörűségekre, ezt nem lehetett elképzelni, az Életet.”</i>	
EISEMANN GYÖRGY:	A zenei örömről.....	151
	<i>„Művészetében így függ össze a partitúra tisztelete a »spontaneitással«, vagy- is a rögtönző tehetség érvényesülése az archiválással hagyományozódó, ma- gasrendű szakszerűséggel, a saját hangképzésnek a zenetörténet legmélyebb áramából történő megszólalásával. Ilyen relációk nyújtják azt a hallgatóra átáramló zenei örömet, mely az ő ragyogó játékában megalkotja és színre viszi azt, amit az európai művészet esztétikai gyönyörűség tekintetében művészetfi- lozóftailag is képvisel – a mindezt manapság egyre többször tagadó, voltaképp- en alig ismerő felfogásokkal ellentétben.”</i>	
JON DAVIS:	Esszé az örömről Mozart „Sinfonia concertanté”-ja hallatán (Szilágyi Mihály fordítása).....	156
	<i>„Az öröm nem az, aminek véljük. És nem is valami különleges – dallaminvenció, éleselméjűség, földöntúli számok – eredménye. Éppúgy kijut belőle azoknak is, akik a legegyszerűbb dolgokkal bibelődnek...”</i>	

VIKRAM SETH:	Mennyei muzsika (Buday Mariann fordítása).....157 <i>„A zene, az ilyen zene a legnagyobb ajándék. Miért akar az ember fájdalom és szomorúság nélkül mindig boldog lenni? Hiszen az maga a boldogság, hogy élünk, hogy néha ilyen muzsikát hallhatunk. Nem sokat, és nem is gyakran – másképp el sem bírná a lelkünk.”</i>
VASADI PÉTER:	Van Gogh öröme (A Sziesztá-ra).....175 <i>„Szent színeket látok, súgta magának.”</i>
GIUSEPPE LUPO:	Minden egy képen (Lukácsi Margit fordítása).....177 <i>„Ezt mondja, és újra elkéri a képet. Számára az a fotó a vágyak megtestesítője, minden múltbéli dolog, a nevetés, a sírás, amiből az évek során kijutott neki, a nagy semmi, maga az élet, és az aprócska minden, ha jobban megnézi az ember; mind ott vannak azon a képen.”</i>
GÉCZI JÁNOS:	Tisno.....178 <i>„Elégtétellel tölt el, kapcsolatban vagyok valamennyi megelőző világgal”</i>
KRAJCSOVICS ÉVA:	Festőnapló – Kék szürkébe zárva181 <i>„Egy szinte a semmiből előtörő vonal, egy váratlanul pontos szín, ez maga a boldogság; ha képes vagyok észrevenni.”</i>
XIAO XIAO:	A lelkemnek mondom... (Juhász Ottó fordítása).....183 <i>„nem engedhetsz mindent lehetőséggé válni csak egy tested van és egyetlen szembe széltől szétfútt szíved keserveid hátoldalára ird fel hát a boldogság jelét”</i>
DOBAI LILI:	Örömrnyalatok.....184 <i>„Minden nap valamennyi öröm. Legyen veled, és minden nap árnyalatnyival több és több, amíg egészen sok nem lesz. Ragyogó öröm.”</i>
CSEHY ZOLTÁN:	Definíciós kísérletek.....186 <i>„Az öröm az idő visszájára fordított lombhullása”</i>
KAPECZ ZSUZSA:	A pávák kertje188 <i>„Ült a kép előtt, és zokogott. Minél szaporábban pergett a könnye, annál élesebben látta a színeket. Nem is kép ez, gondolta, hanem egy valóságos kert, ahol valaha régen járt, aranytollú, tüzes csőrű pávák között, amelyeneket azóta se látott. Közelebb ment a falhoz, és hirtelen ott találta magát a kert közepén. Messzebb, a szökőkutaknál, a bokrok mögött, lányok kacagtak. Talán ott van Kellem és Dallam is, talán ott van Belían is, reménykedett a kalifa, és megindult az ösvényen. Folyt a könnye, mint a zápor; és földöntúli boldogságot érzett.”</i>
BALÁZS ATTILA:	Egy fura dromedár útja a boldogság kapujáig és azon is túlra (szír tevehajcsár meséje magyar feldolgozásban)192 <i>„Szerencsére mindig vannak csodák a földön. Ugyanis az esküvőt követő nászéjszakán kerek e világ legszebb, legcsábítóbb, legszípkázóbb humorú, sok nyelven beszélő, több hangszerezen játszó, egészen helyre kis verseket költő daliájaként jelent meg előtte a teve, s a királykisasszony fülig szerelmes lett a férjébe.”</i>
CUKOR GYÖRGY:	Örömfalva195 <i>„Most pedig már-már szívfájdító, minden vétkemtől megszabadító, hihetetlen, tiszta örömben lebegek, lebegek. Mint akit visznek a mesében... Mintha egy óriás vinne hagymaszagú tarisznyájában a vállán.”</i>
ALAN ALEXANDER MILNE:	Boldogság (Imreh András fordítása)200 <i>„Ez Ennyike.”</i>

BÁLINT PÉTER:	A látás és az öröm-élmény viszonya Jakab István meséiben („hát milyen öröme lenne neki az életben”).....201 <i>„A távollévő másokra vagy másokra való vágyakozást, a találkozásban való mélykedést egyfelől az a belső vágy táplálja, hogy ahová megyek (gyakorta a volt-vagyok otthonosságának bizonyosságát nyújtja), és akikhez örömteli érzésekkel elmozdulok, ott éppoly örömmel várnak, mint amelyet én feltételezek róluk.”</i>
GARRISON KEILLOR:	Örülök, hogy itt lehetek (Imreh András fordítása).....215 <i>„Megtaláltam a Paradicsomot. Tudtam, hogy meg fogom, és tessék, most itt vagyok. Itt van, és pont olyan, amilyenre számítottam.”</i>
PINTÉR LAJOS:	álomi lom217 <i>„a bánat a kés hegye az öröm a kés nyele”</i>
KÁNTOR PÉTER:	Szeretné valahogy kifejezni, hogy remek218 <i>„Az örömet. Egy mondattal, amiben benne van minden, és mégse közhelyes.”</i>
CZILCZER OLGA:	Főnix219 <i>„Madár vagy, erre szállsz, hozzám szólsz, piros a szárnyad.”</i>
ÁCS MARGIT:	Öröm221 <i>„Amennyire azonban összefüggött az örömmérs és a szeretet, annyira összefüggött mindkettővel egy újfajta fájdalom: a féltés, a félelem.”</i>
HALMAI TAMÁS:	Glosszák az örömről.....224 <i>„amit Jézus a porba írt.”</i>
TARJÁN TAMÁS:	Öröm, négy betű, a második R.....226 <i>„A betű- és szóöröm, a nyelvi és esztétikai öröm, a formák, összefüggések és jelentések felismerésének, megfjtésének öröme részint közös az irodalmi alkotások és az alkotásként felfogott (kereszt)rejtvények keltette élményekben.”</i>
VERA PAVLOVA:	Tudok szépen (Szilágyi Mihály fordítása)230 Csillog a folyó (Szilágyi Mihály fordítása).....230 Versírás közben (Szilágyi Mihály fordítása)230 <i>„Versírás közben a papírral megvágtam magam. A seb meghosszabbította az életronalam.”</i>
TÁBOR ÁDÁM:	Piros, tartós öröm – „A kezdet fellobbanása” Adynál.....232 <i>„A legmélyebb örömet és szenvedést megélt és verseiben kifejező Ady nemcsak esztétikai szempontból kivételes költőnk, hanem egyszerre emberileg és szakrálisan is. A legbölcsebb magyar költő, akinek értő olvasása és értelmezése a legpirosabb és a legtartósabb örömet adja: fellobbantja a Kezdetet.”</i>
KOMÁLOVICS ZOLTÁN:	Az öröm mint ismétlésesemény243 <i>„Ennek az örömnél azonban nincs neve, s ez a tény abban a lényegi összefüggésben áll, hogy az öröm nem birtokolható. Nem az én-ben gyökerezik.”</i>
TÓTA PÉTER BENEDEK:	Öröm-nyom-ok Pilinszky János és Ted Hughes írásaiban248 <i>„A jóvátehetetlen jóvátétele nélkül az öröm sivatag.”</i>
TANDORI DEZSŐ:	Örömem256 <i>„Öröm, hogy Arany nemzeti nyelvének egyetemes írásjeleivel élhetek”</i>

Képek:

BALOGH ISTVÁN, BÁCS EMESE, BICSKEI ZOLTÁN, BIKÁCSI DANIELA,
BORBÉLY KÁROLY, CSORDÁS ZOLTÁN, ESZIK ALAJOS, GAÁL JÓZSEF, GÁBOR ISTVÁN,
GERMÁN FATIME, FRIMMEL GYULA, HOLLÁN SÁNDOR, HOLLÓ ISTVÁN, KÁRPÁTI
TAMÁS, KECSKÉS ANDRÁS, KERESZTES DÓRA, KIRÁLY GÁBOR, KONOK TAMÁS,
KOVÁCS PÉTER, KRAJCSOVICS ÉVA, KURCSIS LÁSZLÓ, LÉVAI ÁDÁM, LUZSICZA
ÁRPÁD, MAGYAR MÓNICA, MIKSA BÁLINT, MOLNÁR PÉTER, MUZSNAY ÁKOS,
OLAJOS GYÖRGY, OROSZ ISTVÁN, ÖLVE CZKY GÁBOR, PÜSPÖKY ISTVÁN, RADOSZA
ATTILA, ROTERS KATALIN, SÜLYOK GABRIELLA, SZAJKÓ ISTVÁN, SZALKAI KÁROLY,
SZARKA FEDOR GUIDO, SZŐCS SZ. GÉZA, SZUNYOGH LÁSZLÓ, SZÜTS MIKLÓS,
TAKÁCS KLÁRA, TENK LÁSZLÓ, TOLNAY IMRE, VANKÓ ISTVÁN, VEREBES GYÖRGY,
VÉGH ANDRÁS, VÉN MÁRIA, VOJNICH ERZSÉBET és WAGNER JÁNOS munkája

A borítón: MUZSNAY ÁKOS: Naphimnusz (Fotó: Knáb András Benedek)

Borító belső I.: HOLLÁN SÁNDOR: Fényritmusok

Borító belső II.: KRAJCSOVICS ÉVA: Trisztán II.

A hátsó borítón: SZUNYOGH LÁSZLÓ: Egymáshoz tartozók (Fotó: Szabó Béla)

PABLO NERUDA

Elsorvad

Elsorvad az, aki nem utazik,
aki nem olvas,
aki nem hallgat zenét,
aki nem talál örömet magában,
aki kigyomlálja saját szerelmét,
aki nem hagyja, hogy segítsék.
Elsorvad az,
aki a szokás rabja lesz,
egyetlen kört ró nap mint nap, akár a
sómalmi ló,
a kosarában mindig ugyanaz,
nem mer felvenni egy élénkebb színű
ruhát,
nem áll szóba olyannal, akit
nem ismer.
Elsorvad az,
aki elkerüli a szenvedélyt, az érzelmek viharát,
pedig ezektől ragyog fel a szem,
ezektől telítődik újra vérrel
a szív.
Elsorvad az,
aki ha belezápult munkába-szerelembe,
új ösvényre nem indul,
aki a járt utat, sőt a járatlan utat sem
kockáztatja egy álomért,
aki az életben egyetlen egyszer
sem hány fittyet a bölcs tanácsra...
Élj a mának!
Tedd kockára a mát!
Amit ma megtehetsz, tedd!
Ne sorvadozz lassú tűzön!
Ne bujdokolj a boldogság elől!

Imreh András fordítása

Miksa Bálint: Hajnali műterem
(Fotó: Horváth Gábor)

Az örvendő képzelet

Számos neandervölgyi temetkezési helyet találtak, de egyikben sem volt nyoma bármiféle dísznek vagy a test ékesítésére szolgáló tárgynak. Az első személyes díszek kicsit később, csupán negyvenezer évvel ezelőtt jelenhettek meg. Igen hosszú évszázadokon át ezek az ősi emberkedmények, „távoli unokatestvéreink,” ahogy Lord Dunsany mondaná, nem érezték szükségét annak, hogy szépítkezzenek vagy bármilyen módon cicomázzák magukat... – hacsak nem múlandó ékszerekkel, falevelekkel vagy virágokkal, melyeknek füzerei nem tanúskodhatnak erről a mai kornak. Megkockáztatnám a feltételezést, hogy éppen így volt, ugyanis nem tudok elképzelni kimondottan emberi lényeket – pedig az antropológusok azt állítják, hogy a neandervölgyiek azok voltak –, akikben ne lenne egy nagy adag kacérság, öngazoló hiúság, egyfajta páváskodás, az őket körülvevő, távolról sem barátságos természet és az elkerülhetetlen halál késleltetéséért folytatott mindennapos gyötrelmes küzdelem nyomása alatt.

Ebben az egyben legalább biztosak lehetünk, egyértelműen tudták, hogy meg fognak halni. Végső soron felfoghatnánk őket cicoma és kozmetika nélküli embereknek, de természetesen nem olyanokként, akik ne lettek volna tudatában halandó mivoltuknak. Mivel bizonyosak voltak benne, hogy a halál előbb vagy utóbb bekövetkezik, s küzdöttek ellene, ahogy minden más ellen, a nélkülözés, a katasztrófák, az ismeretlen keltette pánik ellen, logikusan levonható a biztos következtetés, hogy a neandervölgyiek a maguk módján szépítkeztek, kellették magukat, és így vagy úgy ugratták is egymást. Bizonyos emberszabásúak, anélkül, hogy halványan is sejténék a biztos halált, már *szinte* megteszik mindezeket; azoknak a bizonyos első embereknek, lévén, hogy azok voltak, mindenképpen ezt kellett tenniük. Kérkedtek a halál és a saját szükségleteik előtt (minden valódi szükséglet megszűnik a halállal) és díszekkel ellentmondásos, személyes elragadtatást fejeztek ki. Minek lehetne nevezni ezt az elragadtatást? Életujjongás, öröm az el nem múlt létező miatt, hála, amiért még a világon lehetnek, bár félnek és nélkülöznek, küszködnek, miközben tudatában vannak a visszavonhatatlanul közelítő végzetnek... Röviden, egy francia kifejezéssel élve: *joie de vivre*. Az ősemberek feltételezhetően először virágokkal vagy állati maradványokkal ékesítették magukat, nyilvánvalóan csak később díszekkel, festéssel és ruházattal, majd művészettel, irodalommal, erotikával, mindazzal, amit a képzeletük diktált, hogy még inkább kimutassák az örömeiket. Amíg végérvényesen nem tudták, hogy meg fognak halni, nem voltak emberek, amíg nem voltak emberek, nem ismerték az életöröm okozta megindultságot és annak szükségét, hogy azt megmutassák, megóvják és növeljék (ékszerekkel, rítusokkal, erényekkel, tettekkel...). Együttal az első naptól kezdve olykor érezniük kellett a nyugtalanságot, hogy elveszítik.

Az öröm nem az, hogy megelégszünk azzal, ami az életben történik, hanem magával az élet tényével való megelégedés. Kifogások mindig is voltak az ellen, ami velünk, emberekkel az életben történik, a legősibb korokban is, melyekből írásos emléket őrzünk. Az egyik legrégebbi, melyet megfejtettek, egy egyiptomi sírban talált szöveg, mely az *Életunt beszélgetése lelkével* néven is ismert, s mely talán egyfajta spirituális végrendelet lehetett vagy egy nonkonformista végső véleménye a világról és annak mikéntjéről. A szerző sajnálkozik a lét rövidege, fájdalomai és küzdelmei miatt; kikel a hatalmasok igazságtalansága, a katonák brutális arroganciája, a kereskedők kapzsi ravaszsága, a bírók hivatali visszaélései, a nők hűtlensége, a gyermekek engedetlensége ellen. Végül azzal a fenyegető megkönnyebbüléssel fejezi be, hogy minden olyan menthetetlenül rosszul működik, hogy a világ vélhetően a végső pusztulás felé közelít. Ez az ezeréves tiltakozás az azóta eltelt évszázadok alatt változatlan gyakorisággal megisméltódott: semmiről nem tudunk többet, mint arról, hogy mindig is mennyire katasztrófálisan mentek a dolgok. Ha találunk is említést szerencsés emberekről vagy intézményekről, az csak az amiatt érzett sajnálat okán kerül szóba, hogy oly hamar eltűntek; ha valaki dicsóíti a fennálló hatalmat vagy magasztal egy kortársat, levonhatjuk a biztos következtetést, hogy pénzért teszi. Az elégedetlenség a legáltalánosabb, legspontánabb és a legönzetlenebb reakció, amit az emberek mutattak azt illetően, ami számukra az egyes történelmi pillanatokban a jelen volt. Bizonyára mindig is jó okuk volt rá. Ugyanazok, melyek Borges fejében is járhattak, amikor ezt írta az egyik őseről: „mint minden ember, ő is rossz korbá született”.

Az az igazság, hogy ha jót akarunk mondani a világról, kevés okos és őszinte dolgot tudunk felhozni. Altalában azok a próbálkozások, melyek enyhíteni akarnak ennyi fájdalomon, száználmasan törékenyek és főleg felszínesek. Megérdemlik azt a megvetést, amivel a komoly úr Mingote egyik képviccében fogadta a hírt naiv és életerős feleségétől, miszerint újra március huszonegyedikére van: „Tavas van, tavasz! ... Pedig milyen szomorú az élet!” Ahhoz, hogy elítéljük a világot azért, amilyen, nem kell mást tennünk, mint realitának lennünk; ahhoz, hogy felmentsük és örüljünk annak, hogy benne élünk, kétségkívül a képzeletünkre van szükség. Tegyük fel, hogy az emberi képzelet a kezdete minden örömnnek és természetesen a boldogság valószínűleg céljának. Nem egy olyan képzelet, mely abba menekít minket, ami nincs, ez szomorú lenne, hanem az örvendő képzelet, mely örömét leli abban, hogy feltételek és aggályok nélkül igenli azt, ami van.

Mert az öröm, minden rossz előjel ellenére, sértetlen maradt. És mi, emberek mással sem foglalkozunk, minthogy megmutassuk, megerősítsük, elnyújtjuk és ha úgy adódik, visszaszeressük. Mivel minden „miért?” ellene szól, arra a következésre kell jutnunk, hogy az öröm *mi-*

érték nélküli, akárcsak a rózsza. Elégtelen feltétel, s ugyanakkor sebezhetetlen. Vajon mi lehet ennek az oka? Meglepő, hogy a filozófusok mily megvető érdektelenséget mutatnak iránta. Clément Rosset szerint azonban – aki azon kevesek egyike, aki foglalkozott vele – jobb híján „a legkomolyabb kérdés, amivel a filozófia valaha is foglalkozott”. A kérdés Rosset szerint így fogalmazható meg: „Az egyik eshetőség szerint az öröm annak a tűnékeny illúziója, hogy a létezés tragédiája véget ért. Ebben az esetben az öröm nem ellentmondásos, viszont illuzórikus. A másik szerint az öröm annak elfogadása, hogy a lét menthetetlenül tragikus. Ebben az esetben az öröm ellentmondásos, de nem illuzórikus.” Rosset „A legnagyobb erő” címet adta a témával foglalkozó könyvének, mert az öröm minden más felett győzedelmeskedik... – anélkül, hogy tudnánk, hogyan. Annak, aki ezen töpreng, ez folytonosan valamiféle szégyenérzetet okoz, s talán ez az oka annak, hogy az öröm oly kevés védelmezőre talált a filozófusok körében; kivételt képeznek a legjobbak: Démokritosz, Montaigne, Spinoza, Nietzsche. A többiek úgy értelmezték, mint: gyermeteg zavar, a mélység hiányának bizonyítéka, jelentéktelen zavarodottság, amitől a tudás eltávolít minket („Mert a bölcsességnek sokaságában sok búsulás van,” hirdeti a Prédikátor Könyve), szándékos vagy akaratlan bűn a filozófiai gravitáció ellen, a tehetség fogyatékoságának a tünete. Hát nem elmagyarázta már Arisztotelész is, hogy a kiválóságok mindig melankolikusak? Akárhogyan is, elméleti szempontból ez irreleváns, mert nincs racionális alapja: ellenkezőleg, minden érv ellene szól. Talán, tesszük hozzá mi, a képzetet melléte szól.

Ahogy a filozófiai vizsgálódások többsége tanítja, a valóság elgondolása egyenlő a *hiányolással*. A valóságból hiányzik valami, a lényegi, és ebben a legkülönfélébb filozófusok is egyetértenek. A valóságból hiányzik a stabilitás, a szilárdság, nem tartós, átmeneti, feltűnik és szélsébesen eltűnik, hiányzik belőle a szavahihetőség: csalóka, elrejtőzik, félreérthetően nyilvánul meg, ontológiailag nincs legitimációja, létjogosultsága: jelen van, de nem tudjuk, miért, és tudjuk, hogy lehet, hogy korábban nem volt, mivel hogy olykor el is tűnik. A valóságnak nincsenek erői, mondhatnánk, nincs szíve: kegyetlen, irgalmatlan, mindenben és minden egyes mozdulatában önző, nincsenek aggályai és nem kíméli a gyengéket, fájó, amikor elvesz, és fősvény, amikor ad; durván őszinte: udvariatlan. Mindben a legrosszabb, hogy a valóság nem kínál alternatívát, ragaszkodik saját monoton egyoldalúságához, süket a megbánásokra és a jóvátételekre, visszafordíthatatlan és összeférhetetlen. Ezzel a valósággal nyilvánvalóan egyetlen épeszű ember sem lehet elégedett.

Innen az örömmel szembeni filozófiai megbotránkozás, mivel úgy tűnik, az öröm egyértelműen elégedett a valósággal, úgy, ahogyan az felkínálkozik, izgatón és megemészthetetlenül nyersen, miközben semmit nem hiányol (épp ellenkezőleg, csak arra panaszkodik, amiből sok van). Hogyan képes ennyire vak közönségességet elkövetni? Láthatóan úgy, hogy sikerül többet kivennie – az elméletileg is elégtelen – valóságból, mint amennyit az felkínál számunkra. Clément Rosset így írja le ezt a rejtélyes elégedettséget: „Azt mondják, hogy a világ legszebb nője nem adhat mást, mint amije van, értjük ezt úgy, hogy hiábavaló többet várni a valóságtól, mint amit adni tud. Ennek a bölcsességnek ellentmond az öröm, amely naponta viszi véghez ezt a látszólag lehetetlen hőstettet: nem mintha többet kérne a valóságtól, mint amit az adni tud, hanem többre tesz szert belőle, mint amennyit józanul várni lehetne.”

Ez a megmagyarázhatatlan képesség, hogy megszerezzünk az élettől valamiféle szubjektív többletet, mely azt egyértelműen kívánatossá teszi, az, amit „örvendő képzeletnek” nevezhetnénk. Ez mindig is kiváltotta azoknak a kirohanásait, akik – teoretikus vagy fiziológiai okból – nem tudják ezt a legalább annyira rekonstruktív, mint öncélú előnyt kiélvezni. Az öröm elleni vád az istentelenség, a szó mindkét értelmében. Először is istentelen, mert nem tanúsít tiszteletet egyetlen vallásos vagy világi gyógmód iránt sem, mely pótolni igyekszik azt, ami – mint korábban láttuk – „hiányzik” a valóságból. Sem a transzcendens, sem az örökkévaló, sem az örök igazságok, sem a bölcs szenvtelensége, sem a halhatatlan, sem a halottak feltámadása, sem az igazságot elhozó utolsó ítélet iránt. Minden pótlék, mely a valóság „hiányait” támogatja és pótolja, szükségtelessé válik, amikor jelen van az öröm..., mert semmi nem hiányzik.

De istentelennek kiáltják ki az örömet abban az értelemben is, hogy nem mutat könnyörületet vagy együttérzést a hozzánk hasonlók szenvedései iránt (Schopenhauer azt mondaná, hogy semmilyen élőlény szenvedései iránt). Ennek a vádnak a képviselői feltételezik, hogy az öröm csak akkor jogos, ha azt konkrét kedvező események megünneplése igazolja: ennek hiányában, vagy ha túl sok a szerencsétlenség, más fájdalomra fölötti rosszindulatú tréfalkozássá válik. Azonban úgy tűnik, hogy az örömet éppen az jellemzi (és különbözteti meg attól az elégedettségtől, melyet bármely pillanatnyi – egoista vagy altruista – vágyunk kielégítésekor érzünk), hogy minden – saját vagy idegen – bánat ellenére megnyilvánul. Nem mintha nem venne tudomást róluk, hanem mert legyőzi őket, vagy inkább mert a gyökereiben teljesen elkülönül tőlük: mert *nem ismeri*, még ha túlságosan jól ismeri is őket. A bánat abból fakad, ami az életben történik, az öröm pedig az életből magából, az élet tényéből, és abból, ami kíséri, hogy folytonosan élőnek képzeljük önmagunkat. A vád megnyugtató végett tegyük hozzá, hogy semmi sem indokolja, hogy a vidámak kevésbé lennének *mozgósíthatók*, mint a szomorúak, amikor orvosolni kell a jogtalanságokat vagy a katasztrófákat. Őket is csatasorba lehet állítani a világ jobbá tétele érdekében, ahogy bárki mást: nem szolgálatmegtagadók, nem húzzák ki magukat (legalábbis nem szükségszerűen) a közös emberi mivoltunkból fakadóan ránk kirótt kötelező szolgálat alól. Ehhez a szolgálathoz adják hozzá, mint minden diadalt megelőző, de bármely balsikert is kísérő győzelmi himnuszt, örömük hangjait.

Pontosan ebben gyökerezik az örvendő képzelet *etikai* paradoxona. A moralisták, akik nem érik a mibenlétét, feltételezik, hogy az öröm az erény jutalma kell legyen, a cél, melyet a kötelesség hálátlan és nehéz teljesítésével lehet megszerezni: bizalmatlanok vele, amikor túl hirtelen jelenik meg, mert onnantól nem tudnak mivel *vesztegetni*. Még a szigorú Kant se mondott le arról, hogy tartósan szert tegyen rá, de mivel az öröm nyilvánvalóan nem szokott a morális sikerek kísérője lenni ebben a siralomvölgyben, elhalasztotta egy jövőbeli életre, melynek elmaradhatatlanságát bizonyítottak vélte a parancsoló követelmény által. Az etika más mesterei azonban meggyőzőbb vagy kevésbé instrumentalista módon látták az ügyet. Nem a morális út végén helyezték el az örömet, annak jutalmaként, hanem az elején, annak megkerülhetetlen eredetként. Az öröm nem megkoronázza, sem nem támogatja az erényt, hanem létrehozza azt, mint fennmaradásának egyik módozatát. Démokritosz morális útmutatásai például mindig arra összpontosítanak, hogy mi a legmegfelelőbb módja az *eutímia*, vagyis a barátságos, kiegyensúlyozott és derűs lelkiállapot megőrzésének. Spinoza szerint ha érezzük, hogy örömünk racionálisan növekszik, az a legjobb morális tünet, s emellett a legpontosabb tartalom, melyet az „erény” szónak adhatnak, melyet anynyiszor kapcsoltak babonásan a könnyekhez és az önkorbácsoláshoz. Nietzsche a maga részéről az örömet szükségszerűen a valódi jószághoz kapcsolja, és bár nem tekinti a legmagasabb tudás megbízható mutatójának, biztosít afelől, hogy a tudás maga nem törhet becsebb babérokra: „A sok örömet átélő ember szükségszerűen jó: lehet, hogy nem a legokosabb, mégis ugyanazt éri el, amit a legokosabb minden okosságával próbál meg elérni.” Van az örömben egyfajta öncélúság, mely megkülönbözteti a gondolkodás sikereitől és még a nélkülözhetetlen éleslátástól is, s ugyanakkor összekapcsolja a képzelet energiájával: az öröm nem a keresésünk végét jelenti, gyakran megelőzi azt vagy nem kapcsolódik hozzá, ellenben egyetlen morális vagy intellektuális vizsgálódásunk sem hagyhatja figyelmen kívül, és nem végződhet nagyobb magaslatokban. Nietzsche szerint elképzelhető, hogy létezik öröm mély tudomány nélkül, de a legmélyebb tudomány örömteli kell hogy legyen, „vidám tudomány (gay sciencia)”.

Lehet-e definiálni az örömet? Spinoza a maga sajátos geometrikus stílusában úgy próbálta meghatározni, mint „egy szenvedély, melynek révén a lélek tökéletesedik”, mivel hogy megnöveli vagy elősegíti a cselekvőképességünket, ami azt jelenti, hogy segít nekünk a magunk módján jobbá válni. Talán túl operatív, túl rendszerszerűen „funkcionális” ez a definíció. Én mindenekelőtt az öröm feltétel nélküli igenlő természetét szeretném kiemelni: többé-kevésbé határozott elfogadása a helyünknek vagy helyzetünknek abban, amit életnek vagy világnak nevezünk. És ahogy említettem, feltétel nélküli: az örömből vannak kifogásai, stimulálói, síkosítói, érzéstelenítők, *rövidzárlatai*... – de soha nincs elegendő oka vagy elévülhetetlen feltétele. A világon semmi senki számára nem szükségszerű ok az örömből, semmi az életben vagy a halálban nem áll elvárhatatlan akadályként az öröm útjában. Az élet tényén túl, azon túl, hogy tovább tudjunk működni, amit gondolkodó tudat nélkül megtehetünk, a legtöbb, mire szert tehetünk a létezésből, az pontosan ez: legyen kedvünk igent mondani. Ha egy kicsit is értjük az emberi vágy legbensőbb lényegét, soha nem cseréljük el az örömet semmilyen más adománnyal vagy vívmánnyal, mert bármire is vágyunk, bármit is érünk el, semmi sem motivál bennünket jobban, mint az, hogy életigenlő élményre tegyünk szert. Amire Faust áhítozott: „Állj meg pillanat, oly szép vagy”, lefordítható arra, hogy „most, igen”. A *jovialitás*, mely Schopenhauer szerint az egyetlen emberi tulajdonság, mely azonnal megjutalmazza önmagát, ezért kapta nevét Iovisról vagy Jupiterről, a legfőbb istenről.

Ez az igenlő élmény összekapcsolódik a boldogsággal és a gyönyörrel, az öröm két másik elnevezésével. Taxonomikus szemléletben tekintve a boldogság az életigenlés *állapota*, az élvezet az igenlés *érzete*, az öröm pedig az igenlés *érzése*. Ha szeretnénk egyfajta hierarchiát felállítani a három változat között – nem azért, hogy az egyiket előnyben részesítsük a többivel szemben, hanem hogy elméleti nyomatékot tegyünk az egyikre a többivel szemben –, számos kritériumot kell átgondolnunk. Kétségkívül a boldogság a legambiciózusabb, annyira, hogy igényének nagysága kétkedést kelt bennünk, s talán vissza is hőkölünk. Boldognak gondolni magunkat azt jelenti, hogy igent mondunk egy állandó és sérthetetlen, legfőbb igenlő erőre (az esetleges elvesztése miatt érzett nyugtalanságban nincs boldogság). Ezért a boldogság pillanata a múlt, ahol már semmi és senki nem veheti el tőlünk, vagy a jövő, amikor még senki vagy semmi nem fenyegeti; a jelen viszont túlzottan ki van téve az esetlegességnek ahhoz, hogy egy ilyen egyszerű dolog színhelyévé váljon. Bárki állíthatja a legmélyebb meggyőződéssel, hogy boldog *volt* (Arisztotelész nem fogad el más boldogságot, mint a halott emberét, aki már örökre *sérthetetlen*), sokan ártatlan elszántsággal állítják, hogy remélik, majd azok lesznek, de nagyon kevesen merik azt mondani, hogy éppen azok... – *mikor mennydörög*, ahogy Macbeth mondja. Akárhogyan is, *beatus ille*. Az öröm ugyanakkor szimpatikussá teszi számunkra a botrányt, mely még az említését is kíséri az „érdektelenek” tettetett, megalapozatlan fennköltségével szemben. Amióta az érzékiról való lemondás vagy annak megvetése a másvilágról álmódoszó megkülönböztető jegyévé vált, mindig többre becsüljük majd az élvezethez fizikai erővel áttörő durvaságot, mint az aszketizmus finnyáskodásait. Azzal szemben, aki a testetlen és örök, vagy absztrakt, vagy erényesen kollektív élvezetek mellett áll, helyénvaló felvállalni a húsevő kellemes, pillanatnyi hascsikarását, mely enyém és senki másé. De ha a boldogság esetében érdemes felvetni, hogy talán nem is érdemlünk annyit, az élvezetre azt mondhatjuk, hogy többre vágyunk. Valamire, ami folytonosabb, a tudatossal jobban összeegyeztethető, ami nem jelent se légiesebbet, se intellektuálisabbat; valamire, ami nem csak arra van, hogy jobban érezzük magunkat, hanem arra is, hogy jobban tudjunk, jobban el tudjuk képzelni magunkat... Ezért úgy gondolom, hogy jobb, ha az öröme tesszük a nyomatékot.

Boldognak lenni, a boldogság akarása mindenek felett – fel, fel... –, az mindig egyfajta *könnyedség*. A való súlytalanná válik, miközben végig való marad, már nem húz le, hanem lendületet ad, hiába a feneketlen mély szakadék, ami fölött táncolunk. Egyébiránt az öröm a jelenhez tartozik, mivel hogy senkit sem akadályoz meg az örömben az, hogy tudja, egy pillanat múlva már nem lesz része benne. Akárhogyan is, bárhogya is rangsoroljuk őket, jó, ha nem felejtjük el, hogy a boldogság, az élvezet és az öröm cinkostársak, sőt mi több, egyazon igenlés változói. Kétségkívül a teremtő képzelet játéka az, ami boldogsággá nyújtja az örömet, vagy szangvinikusan élvezetté sűríti.

Az aktuális kor levegője nem kedvez az örömeknek. Természetesen itt bármelyik ma elképzelhető korra gondolok. Amint valaki a jelenkorról kezd beszélni, azért teszi, hogy megvádolja, mint áthághatatlan akadályt az öröm előtt. Ebben az érvénytelenítésben találkozik össze a korábban említett névtelen, reményvesztett egyiptomi szerző, a cenzorok, mint Juvenalis vagy akármelyik milenarista forradalmár. Peter Brown történész szerint az első keresztények számára a jelenkor egy „ördögi, leigázó zsarnokság eredménye volt, melynek minden emberi lény és a valójában a világegyetem is alá volt vetve”. Hamlet ékesszóló panaszát jól ismerjük: „mily unott, üres, / Nyomasztó nékem e világi üzlet! / Phí! rút világ!” Korunk feszült panaszai a lélektelen modernitásról, a nihilizmusról, az értékvesztésről, a létről való megfélelkezés ugyanazokkal a sirámokkal vannak tele. Mindig rosszabbul vagyunk, mint valaha. A modern pillanat élesesű és kritikus szerzői nagy hírnévre tesznek szert bánatuk egyértelmősége miatt. Természetes, hogy így van, mert a panaszról sok mindent el lehet mondani, míg az ünneplések hamar türelmetlenséget váltanak ki. Az öröm terjed, de soha nem térít, miközben a szorongásnak követőkre van szüksége. Ezzel a tekintélyes és kicsinyes balsorssal szemben, az öröm minden erejével és tragikus kompromisszumával, továbbra is érvényes Baltasar Gracián barokk jóslata: „Minden a netovábbig fejlődött már, s az ember is a végsőig tökéletesedett.” S az örvendő képzelet ráadásul megérzi, hogy ez mindig is így volt. Ezért a hatalmas képzelettel megáldott alkotók, Picassótól Fernando Pessoa-án át Groucho Marxig mind a boldogsághoz, az örömhöz, az élvezethez érkeztek el... még ha a háború borzalmairól festettek, az emberek hétköznapi butaságán gúnyolódtak, vagy a melankólia törékeny fájaldalmáról énekeltek is. Talán mert a halál az egyetlen, amiről teljesen biztos a *tudásunk*, s ugyanakkor az egyetlen, amit valahogy nem tudunk *elképzeli*. A képzeletünkben nem szakad meg életünk, így hát soha nem engedünk az öröm ragyogásából: minden képzelet életető, s ezért a képzeletét használó ember önmagát ünnepli...

La Jornada Semanal, 1996. december 15.

Perényi Katalin fordítása

BERTÓK LÁSZLÓ
Örülni? Mire föl?
(*Firkák a szalmaszálla*)

Nyári vízparton

Állsz a bizsergető csillagos ég alatt,
és azt hiszed, hogy a világ közepe vagy.

Öröm, 1

Az ág a szemednek csapódott neki,
s örülsz, mert csak az egyiket verte ki.

Öröm, 2

Végleg beszorultál egy szűkülő völgybe,
minden dombról lönek, s még senki se lőtt le.

Mosolyog

Fölnézel s látod, hogy valaki mosolyog,
és érzed, hogy máris jobban megy a dolog.

Párbeszéd

– Örülni? Mire föl? Ki miatt? Mi végre?
– Nézzél egy kíváncsi kisgyerek szemébe!

Tobzódik

Egyetlen kincse van, a fiatalsága,
de tobzódik, apró örömökre váltja.

Porszem

Egy porszem, annyi sem, semmi vagy, gondolod,
s van, hogy a mindenség veled együtt forog.

Ötös

Megnyerte lottón az ötös találatot,
s vége, örömeiben szívinfarktust kapott.

Öröm és bánat

Furcsa pár, és minden házba ki-be járnak,
de szebb az öröm, ha tudod mi a bánat.

Vankó István: Firka

Püspöky István: Repülés I.

VERENA KAST

Öröm, inspiráció, remény

(részletek)

Az öröm

[...]

Ingeborg Bachmann egy szövegéhez segítségül folyamodva szeretném ráhangolni az olvasót az örömrre és annak megnyilvánulásaira. A *Malina* egyik főszereplője, Iván az életre, Malina pedig inkább a halálra akarja csábítani a regény harmadik főszereplőjét, az Ént. Iván egy helyütt így fogalmaz:

„...másmilyenek [ti. könyvek] is kell, hogy legyenek, olyanoknak kell lenniük, mint EXSULTATE JUBILATE, hogy az ember örömeiben majd kiugorjon a bőréből, hiszen sokszor te is majd kiugrasz a bőrodból örömödben, miért nem írsz akkor úgy. Ezt a nyomorúságot az utcára vinni, még szaporítani a világban, ez azért visszataszító, ezek a könyvek itt mind undorítóak.”¹

Az Én tehát olyan regény írására szánja el magát, amelynek olvasója a bőréből is képes lenne kiugrani. Próbáljuk meg hát képszerűen megjeleníteni magunk előtt az arról szóló szövegrészt, hogy örömkönyvet kell írni. Itt közvetlenül egymásra vonatkoznak érzelmek és képek:

„Pezsegni kezdenek a szavak a fejemben és aztán egy villanás, néhány szótag már megcsillan, és minden mondatskatulyából tarka vesszők szállnak elő, és az egykor fekete pontok léggömbökké fújódva úsznak fel az agykérgemig, mert ebben a könyvben, amely csodálatos, és amelyet kezdek hát megtalálni, minden olyan lesz, mint EXSULTATE JUBILATE. Ha ez a könyv netán meg lenne, és egy nap meg kell, hogy legyen, örömeinkben földre vetik majd magukat az emberek, pusztán, mert egy oldalt olvastak belőle, a levegőbe fognak ugránozni, segíteni fog rajtuk a könyv, tovább olvassák és a kezükbe harapnak, nehogy felordítsanak az örömtől, szinte ki se lehet bírni, és ha kiül az ember az ablakpárkányra és tovább olvas, az utcán lévőeknek konfettit szór, hogy csodálkozva megálljanak, mintha egy karnevál kellős közepébe kerültek volna, és almát, diót, datolyát és fügét dobál le az ember, mintha Mikulás napja volna, kihajol az ablakon, cseppet sem szédül, és kiabál: Hallgassátok csak, hallgassátok! Lássátok csak, lássátok! Valami csodálatosat olvastam, felolvashatom nektek, gyertek mindannyian közelebb, olyan csodálatos!

És az emberek kezdenek megállni és felfigyelni, egyre több ember gyűlik össze, és a változatosság kedvéért Breitner úr is köszön egyszer, nem kell többé a mankójával bizonygatnia, hogy ő az egyetlen nyomorék, barátságosan adjon Istent és jó napotot köhint, és a kövér kamaraénekesnő, aki csak éjjel merészkedik ki a házból és taxival hajt el és vissza, vékonyabb lesz valamivel, egy pillanat alatt 50 kilót fogy, megjelenik a lépcsőházban, felvonul, színpadiasan, fuldoklás nélkül a félemeletig, ahol kloratúrájával belekezd, és húsz évet fiatalodott hangon: cari amici, teneri compagni! És senki sem mondja lekicsinylően, hogy a Schwarzkopftól meg a Callas-tól hallottuk ezt már jobban, és a »töltött fűrj« kifejezés eltűnt a lépcsőházból, és a harmadik emeleten lakók rehabilitálva lettek, egy intrika semmivé foszlott. Ilyen sokra képes az utólagos öröm, hogy van végre egy csodálatos könyv a földön, és nekilátok és keresem az első oldalakat Iván számára, titokzatos arcot vágok, mert meglepetés kell hogy legyen neki.”²

A nagyszerű könyv, amelynek olvastán örömeiben kiugrik az ember a bőréből, nem íródott meg. [...]

Ez a szövegrész azonban igen sokat elmond az örömről és az öröm fenomenológiájáról is. Az alap gondolat szerint már az örömet sugárzó mű olvasóját öröm fertőzheti meg. Sőt, ahhoz, hogy öröm töltsön el bennünket, nem is szükséges valami örömteli eseményt megélni – ehhez elegendő egy örömet sugárzó könyv. Az *Exsultate, jubilatében* és a *Jauchzet frohlocketban* kifejeződő életérzésről van szó, amely több zeneszerzőt is megihletett, s amely a szövegben szereplő latin szavak által közvetített alapérzést is kifejezi: valamiféle *fénylés* kezdődik, a szótagok *felcsillámlanak*, minden a *magasba* lebeg. Mint ismeretes, nevetéskor arcizmaink rendszerint felfelé mozdulnak. Tehát arcunk is egy kissé a magasba „lebeg”. A fénylés és csillámlás, amelyről

1 Ingeborg Bachmann: *Malina*, Pécs, Jelenkor, 2002, 44. o. (Ford.: Pete Nóra.)

2 Uo., 45. sk. o.

Ingeborg Bachmann beszél, megragadható abban is, hogy örömtől „fénylő szemről” beszélünk. A levegőbe ugrunk, de legalábbis legszívesebben ugrándoznánk örömlélekben. Az öröm érzésének köszönhetően bizonyos fokig leküzdjük a nehézkedést – ezért is számít az öröm komolytalannak. Az örömből fakadó mozgások a magasba irányuló, a függőleges síkban végzett mozgások. Az öröm a létezés által kifejtett ellenállás leküzdésével kapcsolódik össze, s lehetővé teszi számunkra, hogy „kilépünk önmagunkból”, képessé tesz bennünket a transzcendálásra, azaz túllépni az adott helyzeten. Jóllehet arról is beszél a szöveg, hogy az ember „az örömtől a földre szeretné vetni magát”, mintha veszélyes volna túlságosan magasba, az ég felé emelkedni – újra és újra kapcsolatot kell találnunk a talajjal –, mindenesetre az öröm mindenekelőtt is a nehézkedés leküzdésével függ össze.

Az, hogy az öröm magasba emel bennünket – magasba, nem pedig egy meghatározott célhoz: ha tekintetünk a célra irányul, nemigen tudjuk átélni az örömet –, arra is utal, hogy az öröm szorosan összefügg a fantáziával. Fantáziáláskor egyrészt teljesen önmagunknál, másrészt teljesen önmagunkon kívül is vagyunk. A fantáziának minden bizonnyal döntő eleme, hogy valami rajtunk túlmutatóval való összekapcsolódást sugall, amelyet neki köszönhetően megélünk, s amelyben el is veszítjük magunkat. Az öröm a transzcendenciára, az aktuális viszonyok meghaladására irányul: az örömben megváltoznak a viszonyok. Az örömben a fantáziának, a szabadság e terének köszönhetően a hétköznapi gondolkodáson is túllépünk.³

Úgy látom, a „kiugrik a bőréből örömeiben” kifejezés azért is fontos, mert igen képszerűen fejezi ki az öröm egy további következményét is. Ismerjük azt az érzést, hogy az örömtől ki tudnánk bújni a bőrünkéből. E szövegdarabban a megnyúlás képe rejlik: azt az alapvető változást jelképezi, amelynek köszönhetően új bőrbe kerülhetünk. Másutt megfogalmazott tétel szerint az öröm és a boldogság megélése során nagy pszichikai változások mehetnek végbe. A pszichoterápiában abból a feltevésből indulunk ki, hogy akkor lehetségesek nagy változások, ha valaki képes leküzdeni a depressziót és a szorongást. Ez kétségtelenül így van. Úgy vélem azonban, hogy nagy boldogságélmények is megváltoztatnak bennünket, s ezt fejezi ki a „kiugrik ma bőréből” szövegdarab.

Ingeborg Bachmann azt írja továbbá, hogy „a kezükbe harapnak, nehogy felordítsanak az örömtől”. [...] Épp az öröm esetében figyelhető meg, hogy egészen ritkán engedünk szabad folyást az érzelmünknek, mert ez gyerekesnek számít. A mi korunkban már nem engedhetünk meg magunknak ilyen gyerekes örömet! Kontrollálnunk kell tehát magunkat, még az ujjunkba is bele kell harapnunk, nehogy hangosan felkiáltjunk.

Majd pedig az ablakpárkányra ül az Én, hiszen az örömet „szinte ki sem lehet bírni”. Ez nagyon fontos kép. Ha valóban ennyire magával ragad bennünket az öröm, nehéz egyedül lenni, egyedül maradni. Nem akarunk visszahúzódni. Az öröm az az érzés, amelynek köszönhetően nyitottá válunk, amely kinyit bennünket – a szövegben ezt az ablak kinyitása fejezi ki. Az öröm cselekvést is kíván – itt a cselekvés a szintén örömmel megélt igyekezett farsangéjszakát megidéző konfettiszórás. A konfetti azonban ennél is többet foglal magában: amikor örülünk, tarka színekben játszik a világ, nem pedig szürke, mint amikor nyomaszt bennünket valami, amikor depresszió tart hatalmában bennünket. Az életöröm színek sokaságában fejeződik ki. Az Én kinyílik, tud adni is valamit: képes valamit az emberek közé dobni, szavakat, mondatokat tud nekik mondani, kommunikálni tud velük. A megnyílás szorosan összefügg valami túlaradó gazdagságot tartogatóval, önmagunk számára meg nem tarthatóval az oda- és továbbadásával. Ez felmérhetetlen következményekkel jár: a földre húzó súly megszűnik nyomasztónak lenni, az emberek között a barátság kötelékei szövődnek. Ezt azzal szemlélteti a szerző, hogy a nyomorék egyszeriben köszönni kezd másoknak, és nem tartja többé különlegesnek magát nyomorék volta miatt, hanem most már egyszerűen ahhoz a közeget tartozik. Szó szerint csaknem teljesen eltűnik a kamaraénekesnőt földre húzó súly: 50 kg nem kevés, s azt egyetlen pillanat alatt veszíti el. Talán azért is szerepelteti őt Bachmann, mert az öröm kifejezésének fontos eszköze az ének. Ha öröm ér bennünket, inkább van kedvük dalra fakadni, mint egyébként.

Megkérdeztem néhány embert, milyen is az, amikor örömet éreznek. Egyként állították, hogy az éneklés hozzá tartozik ehhez. Hadd idézzek néhány megnyilatkozást: „Olyankor egyszerűen gyorsabban futok”, „Hármasával-négyesével veszem a lépcsőfokokat, s gyakran el is esem, meg is botlom közben”, „Hangosan és hamisan éneklek”, „Hangosan és szépen éneklek”, illetve „Fütyülök, mert az éneklés túl feltűnő”.

Vegyük csak szemügyre még egyszer, mit csinálunk, amikor örülünk! Az öröm könnyűségéhez hozzátartozik a játék a hangunkkal, s így a lélegzettel is, amely a le-

3 L. Verena Kast: *Imagination als Raum der Freiheit. Dialog Zwischen Ich und Unbewusstem*, Olten–Freiburg i. B., Walter, 1988.

vegővel és a légiessel kapcsol össze bennünket. A regény énekesnője által előadott dal – „Drága barátaim, kedves társaim!” – szövege azt sejteti, hogy nem annyira kirobbanó szeretetről, hanem inkább valamiféle együttlétről van szó. Az öröm és a szeretet kiegészítheti és ösztönözheti egymást. A közepesen nagy öröm szorosan összefügg az emberi együttléttel: hirtelen kötelék fonódik emberek között, és nem becsülhetjük többé alá mások értékét. Paranoiánk is megszűnik, nem félünk többé mindentől és mindenkítől, nem érezzük többé szükségét megszólni a tőlünk eltérően gondolkodókat.

Ha a kifejtett hatások összességében vesszük szemügyre az örömet (vagyis nemcsak úgy, ahogyan Bachmannál olvassuk, hanem ahogyan sokak megélik), akkor ezt mondhatjuk: örüljete hát végre, és pedíg azért, hogy mindezek a szép emberi lehetőségek valóra is váljanak! Csakhogy ez nem ilyen egyszerű.

Az öröm személyközi kapcsolatokat érintő aspektusa azt jelenti, hogy meg akarunk nyílni, akarunk adni valamit másoknak, s így szinte magától adódik a szolidaritás, vagyis a barátság, a kommunikáció szükséglete.

Am az identitásérzés birtokában éljük meg magunkat öröme képes lényként is. Ez azonban szinte egyáltalán nem tudatos érzés. Ezért is érthető, hogy Bachmann *Enje* távolról sem írja le helyesen ezt az érzést, hanem csak azt, amit az a világban kívált. Az öröm olyan állapot, amelyben valószínűleg a legkevésbé töprengünk önmagunkon; amikor örülünk, akkor igazán mi magunk vagyunk, anélkül, hogy el kellene gondolkodnunk rajta, s hogy ezzel valamit teljesítenünk kellene. A szövegben igen világosan megragadható ez az önmagunkkal kapcsolatos jó érzés, amely abban is kifejeződik, hogy az *En* kiül az ablakpárkányra, és abban is, hogy már nem szédül. Hadd emlékeztessen arra, hogy Bachmann egyik későbbi regényének, a *Der Fall Franzának* a főszereplője tériszonytól szenved. Azt fogalmazza meg tehát Ingeborg Bachmann, hogy ő (illetve az *En*) egy pillanatra egészséges: akkor, amikor örül.

Az öröm állapotában önmagunkkal kapcsolatban megélt érzés a magától értetődő önbizalom érzése. Ezt az érzést – minden bizonnyal a legjobbat, amely eltölthet bennünket – az váltja ki, hogy az öröm e pillanatában képesek vagyunk elfogadni magunkat, a világot kívül és belül egyaránt. Ez az elfogadásnak a változásra is nyitott szituációja. E magától értetődő önbizalomnak alkotóeleme, hogy jelentősnek tartjuk magunkat (s ehhez nem kell különösebben annak is lennünk). Ebben az örömezésben ráadásul éppenséggel magától értetődő, hogy van jelentőségünk. E magától értetődő önbizalom és a jelentőségérzés (amihez nem kell szükségképpen fontosnak is lennünk) következtében nyitottak vagyunk, kinyílunk. Ez is az önmagunkon való túllépés, a transzcendencia egy aspektusa: ebben az állapotban nem kell önfejlően megvonnunk énként határait, hanem nyugodtan megnyílnunk. Az örömben megszűnik a bizalmatlanságunk, az örömben naivak vagyunk, nem gyanakszunk. Nem számítunk „a rosszra”, s ezért nem zárkózunk be eleve, elővigyázatosságból: valami kellemesre számítunk, s ezért reménytelen várakozással nyílunk meg rá. Ha pedig mégis bekövetkezik valami rossz, akkor fokozottan megsebzettnek érezzük – hiszen annyira védtelenül hagytuk – magunkat. Sokan úgy védekeznek, hogy nem engedik meg maguk számára az öröm luxusát, nehogy könnyen sebet kapjanak. Ez nagyon költséges védekezés. A magától értetődő önbizalomból, a jelentőségből, amelyhez nem kell minden áron ragaszkodnunk, a nyitottságból és a világra és másokra való, ebből adódó kinyílásból ugyanis a tette kész vitalitás és bizonyos fokú fölényesség érzése is fakad. Az örömben úgy érezzük, felnőtünk a feladatainkhoz, s a nehézségeinkkel is meg tudunk birkózni. Az öröm megélése önmagunkkal kapcsolatos kifejezetten kiegyensúlyozott érzést is adhat nekünk, olyat, amelyet egyébként gyakran csak sok kompenzációval vagy túlzott, narcisztikus önbecsüléssel tudunk elérni. Ezt az örömben átélt jó önértékelést tekintjük a „normális” állapotnak, azaz többnyire egyszerűen nem is érzékeljük.

Az öröm pillanatában az az érzés van jelen, hogy egyek vagyunk önmagunkkal, hogy egészek vagyunk. Ez pedig a tettek sarkalló vitalitás, sőt talán a szabadság érzését is megadja nekünk. Az örömmel, még a csendes örömmel is összekapcsolódó mozgás is a magasba törő mozgás, a könnyedség mozgása: ilyenkor könnyebbnek érezzük magunkat, mint általában, és a dolgokkal is egy kicsit könnyedebben tudunk bánni.

Ezt az örömet nem lehet beosztani, nem lehet vele takarékoskodni. Nem mondhatjuk ezt: „Most örülök, s ezt az örömet megtartom néhány napig.” Ha így gondolkodunk, már el is illant az öröm. A fantáziának, de mindenekelőtt az emlékezés képességének köszönhetően lehetőségünk van visszaidézni magunk számára az egykori örömszituációkat. Nincs szükségünk ugyanis mindig új öröme. Gyakori jelenség, hogy az egykor átélt örömet lényegesen felnagyítja az emlékezet. Ahhoz, hogy tudjunk gondolni az öröme, a képzeletben kell újra felelevenítenünk azt: így még utólag is teljesen ki tudjuk élvezni.

Mi vált ki örömet?

Az öröm gyakran fáradozásaink és tevékenységeink mellékterméke, s olyankor van részünk benne, amikor egyáltalán nem is számítunk rá. Többnyire akkor következik be az öröm, amikor teljesen képesek vagyunk feloldódni valamilyen tevékenységben. Ahhoz, hogy feloldódhassunk valamilyen tevékenységben, ösztönzést kell tudnunk meríteni belőle saját képességeink kiaknázására. Egész-voltunk ilyenkor elhatalmasodó érzését nevezi Csíkszentmihályi „flow”-állapotnak.⁴ Ennek az állapotnak az a kitüntető jegye, hogy úgy követik benne egymást a cselekvések, hogy a cselekvőnek nem kell tudatosan közbeavatkoznia. Ilyenkor gyakorlatilag nem érzékelhető választóvonal sem a cselekvő és a külvilág, sem a múlt, a jelen és a jövő között. Ahhoz, hogy elérhessük az egész-voltnak ezt az alkotó folyamatban kiteljesedő állapotát – erre a megállapításra jutott Csíkszentmihályi –, semmiféle külső jutalmat sem eredményező tevékenységeknek adjuk át magunkat (táncolunk, hegyet mászunk). Ez az életérzés maga épp elég jutalom. Az általa készített interjúkból arra a következtetésre jut a szerző, hogy azok érik el a *flow*-állapotot, akik örömmel csinálnak valamit.⁵

Kiegészítésképpen megfordítva is érvelhetnénk: mindenkor, amikor feloldódunk tevékenységünkben – legyen bár szó munkáról vagy játékról –, tevékenységünk örömmel tölt el bennünket. Arról a jelenségről van szó, hogy a nagyfokú önbizonyosságunkban megelégedünk magunkról. Az, hogy feloldódhatunk valamilyen cselekvésben, tevékenységben, láthatólag az örömet kiváltó szituációk alapvető feltétele – legyenek bár mégoly különbözőek. A saját kompetenciánk, saját ügyességünk miatt érzett öröm összefügg a munkában és játékban való feloldódással, de összefügg azzal az örömmel is, amelyet saját képességeink határainak felmérésében lelünk.

Fontos, nagy örömmel kecsegtető tartomány a kiötlés vagy felfedezés birodalma. A kreativitás teljes tartományáról van szó.

Egy másik tartomány, amely öröm forrása lehet, a viszony, a testi szerelem, a gyengédség, a társas együttlét tartománya. E tartomány is olyan szituációkat tartogat, amelyekben elmosódnak az én határai: egymásba olvadunk, kölcsönös emberi meleget érzünk egymás iránt.

Ebben az összefüggésben gyakran megemlítik az ajándékozni tudás és a másoknak örömet szerzés örömét. Általában elmondható, hogy mások bennünk lelt öröme nagyon ösztönzi a mi önmagunkban lelt örömünket. A kapcsolatokban öröm kiváltója lehet egészen általánosan az adásból, de valami nem is reméltnek a megkapásából fakadó öröm is. Az adni tudás öröme azonban – ilyenkor egyszerre munkál az adás és az én határainak megnyitása – oda is vezethet, hogy az örömben többet adunk, és magunkból is többet kiadunk, mint amennyit akarunk.

Különleges örömmel lehetünk tanúi olyankor, amikor a kapcsolatban és a kapcsolat révén formálódik valami: körvonalazódnak eszmék, látható magatartásbeli változások játszódnak le stb. Így világos lesz, hogy az öröm nemcsak a személy, a (társadalmi) környezet és a belső világ összhangja, hanem ehhez a gyarapítás és a gyarapodás mozzanata is társul.

Egy másik nagy tartomány, amelyből öröm fakadhat, az érzéki élvezet: az evés, ivás és szexualitás tartománya ez, de a természet érzékeléséé is, valamint a művészet befogadásának és az általunk szépnek látott dolgok és emberek szemlélésének tartománya.

Úgy látom, lényeges, hogy ne csak a nagy örömet tartsuk örömmel, hanem tudatosuljon bennünk, milyen sok kis örömet élünk át újra és újra, amelyek talán jelentéktelennek hatnak, de mégsem azok: ilyen például – tudatosan érzékelve – a bazsalikom csodálatos illata. Amikor örülünk, nem reflektálunk magunkra – egyszerűen csak örülünk. Fontos azonban, hogy egyre jobban tudatosítsuk: az adott időpontban egy pillanatra örültünk.

Csíkszentmihályi megvizsgálta, hogyan hat a hétköznapi életben a kis flow-élmények hiánya, és az alábbi megállapításra jutott:

„Az az ember, aki csak instrumentális cselekedetekben él, és nem tapasztalja meg a kifejezés spontán, belső áramlását, olyanná válik, mint egy robot, amelyet a földönkívüliek arra programoztak be, hogy az emberi viselkedést utánozza.”⁶

Pszichés kiegyensúlyozottságunk szempontjából éppenséggel a kis örömmel, a cél nélküli tevékenységek is lényegesnek tűnnek: a „boldogságfülkék”, amelyeket saját magunknak alakíthatunk ki.

4 Csíkszentmihályi Mihály: *Flow – az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*, Budapest, Akadémiai, 1997, 22. o. (Ford.: Legédyné Szabó Edit.)

5 Uo., 208. sk. o.

6 Uo., 244. o.

Az „öröméletrajz” rekonstrukciója

Amikor életrajzunkról beszélünk, múltbéli események – a „tegnap történései” –, a velük összekapcsolódó érzelmek, remények, vágyak, de magatartásmódok is felelevenednek. Annyira megelevenedik a múlt a jelenben, hogy a múlt gyakran utol is éri bennünket: érzelmileg újfent átélhetjük.

Emlékezni ebben az összefüggésben annyit tesz, mint azonosulni a múlttal, ugyanakkor távolságot is tartani tőle – egészen egyik vagyunk azzal a személlyel, akivel egykor voltunk, de meg is változtunk, képesek vagyunk távolságot tartva visszapillantani. Az azonosulás és a távolságtartás egyidejű képessége a tudatosodási folyamat két lényeges mozzanata.⁷

Harminc–negyven éves korunkra normális esetben már végtelen sokszor elmeséljük életrajzunkat. Gyakran a valóságos életúttal több-kevesebb hasonlóságot mutató, „elbeszélésre szánt életrajzot” is alkottunk, attól függően, mennyire játékos a gondolkodásunk, mennyi fantáziával vagyunk megáldva, milyen benyomást akarunk kelteni, hogyan akarunk megmutatkozni. Ennek szellemében fogalmaz ekképp Max Frisch: „Mindannyian kiötlünk magunknak előbb vagy utóbb egy történetet, melyet az életünknek tekintünk...”⁸

Ha mármost egy bizonyos perspektívából, egy bizonyos kérdésfeltevés alapján vesszük újra szemügyre az életrajzunkat, az eddigiektől egészen elütő aspektusok válhatnak láthatóvá. Korábban egyáltalán nem észlelt események vagy mindig teljesen normálisnak tartott változások kerülhetnek ezáltal új megvilágításba. Ha tehát megpróbálunk valamilyen öröméletrajzot rekonstruálni, akkor letérünk a megszokott pályákról, és a megszokott fogalmakat sem használjuk. Így ismét új, talán egyenesen általunk kiötlött történettel találkozunk.

Normális esetben a nehézségek szempontjából meséljük el anamnézisünket: elmeséljük, hogyan alakultak ki a nehézségek, amelyekkel ma küzdünk. Az öröméletrajzban azonban egészen másra irányul a figyelem: hogyan éltem meg az örömet az életemben? Hogyan hártottam el az örömet? Hogyan gátoltak meg benne? Mi lett az örömből életem során? Növekedett-e, vagy pedig fogyatkozott az örömem? Ekkor a személyiségnek rendszerint egészen más aspektusai világítódnak meg, mint egy szokványos anamnéziszelfevétel során. Mindazonáltal fontos változások is láthatóvá, sőt érzelmi jelentőségüket illetően még kézzelfoghatóbbá is válnak, mint amikor szokványos anamnézissel van dolgunk.

Az „örömbiográfia” ilyen rekonstrukciójának értelme nemcsak abban rejlik, hogy segít felfedeznünk, mi is lett örömünkben életünk folyamán, hanem abban is, hogy újra és újra azonosulunk a múlt örömszituációival: azonosulunk például magunkkal mint örömet átélő gyermekkel, vagy éppenséggel – ha összegyűjtöttük mindazt az örömet, amiben életünk során részünk volt – önmagunkkal mint örömeire képes emberrel, amilyenné egyéni fejlődésünk formált bennünket.

Az ilyen „örömbiográfia” rekonstrukciójának az eszközei részben saját emlékeink, részben másokéi, amelyeket elbeszélésből ismerünk meg. Sok minden ugyanis, amit saját emlékünknél gondolunk, mások elbeszélése – szülőké, testvéreké, osztálytársaké, barátoké. Fényképek, naplók, régi játékok lehetnek a megélt öröm felidézésének hordozói. Az öröm pillanatait megörökítő rajzok és képek, de akár az örömmel kapcsolatos álmok is az öröm további tartományait nyithatják meg előttünk.

Az öröm és az emlékezés elvileg szorosan összefügg egymással, ezért is kínálkozik szinte magától „örömbiográfiát” rekonstruálni.

Hadd idézzünk Max Frisch naplójából:

„A boldogság mint a mindent felemésztőn lángoló tudat: ezt a pillanatot sohasem fogod elfelejteni. A látvány már megvan, az élmény még nincs. Olyanok vagyunk, akár az exponált film, melyet az emlékezés dolgoz majd ki.”⁹

Úgy látom, ez az örömmel kapcsolatban is fontos megállapítás. A boldogság – az öröm egyik véglete – annak a „mindent felemésztőn lángoló tudatával” kapcsolódik össze, hogy az adott pillanat felejthetetlen lesz. Voltaképp csak utólag tudatosul bennünk, mi történt valójában ebben az oly fontos pillanatban, s az örömet igazából csak a rá való emlékezésben észleljük igazán, éljük meg, élvezzük ki, az emlékezésben formáljuk tovább. Bizonytalán mindannyian ismerjük azt a jelenséget, hogy átélünk valakivel egy nagyon szép élményt, s utána egy levélben még egyszer leírjuk neki azt, ami oly szép volt. Ha aztán hasonlóan örömtől sugárzó levelet kapunk vissza, akkor újfent megelevenedik

7 Jürgen Straub: *Historisch-psychologische Biographieforschung. Theoretische, methodologische und methodische Argumentationen in systematischer Absicht*, Heidelberg, Roland Asanger, 1989, 177. skk. o.

8 Max Frisch: *Mein Name sei Gantenbein*, Stuttgart, Europäischer Buch- und Phonoclub, 26. és 398. o.

9 Max Frisch: *Tagebuch 1946–1949*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1985, 109. o.

az emlékezetben az öröm, és megerősítést is kapunk, hogy csakugyan valóságos volt. Egymás számára tesszük jelentőssé és kedvessé az élményt, egymás számára erősítjük fel az örömet. Az öröm megélésében azonban mégsem játszik olyan nagy szerepet az emlékezés, mint magának az örömet nyújtó szituációnak az észlelése. Ha nem észlelünk örömet nyújtó szituációt, az emlékezet számára sem marad semmi. [...]

Az „örömbiográfia” rekonstrukciójának következményei

Az örömbiográfia kapcsolatba hoz bennünket önmagunkkal mint olyasvalakivel, aki örül, illetve aki képes az örömré. Az emlékezésben meglevenítődik az öröm, s ezzel olyan helyzetek elevenítődnek meg újra, amelyekben egyetértésben voltunk önmagunkkal és a világgal, készen álltunk megnyílni, másokkal kommunikálni, amelyekben megéltük azt, hogy az élet olyasmit is adhat nekünk, ami túlmutat azon, amire számítottunk. Az örömben egészen érezzük magunkat, úgy érezzük, összekapcsolódunk másokkal, és pedig a világ olyan megélésében, amely nem várt teljében is megmutatja nekünk az életet. [...]

Az örömbiográfia rekonstruálásakor arról tudunk meg valamit, hogyan fejezzük ki az örömet; arról, hogyan változott életünk folyamán az, ahogyan örülünk. Eközben tudatosodhat bennünk, milyen magatartást tanúsítottunk abból a célból, hogy a lehető legtöbb örömet biztosítsuk a magunk számára. Ezután, rekonstruált örömbiográfiainkat szemügyre véve, ráébredhetünk arra, mit – és hogyan – tesztünk ma örömünk optimalizálása céljából: például úgy módosítjuk magatartásunkat, hogy ennek következtében több örömünk legyen, vagy pedig azért vállalunk bizonyos erőfeszítéseket, mert ezek örömet idéznek elő, sőt, akár valamiféle örömkört is elindítanak bennünk. Magától értetődően arra is ráébredünk, melyek, illetve melyek voltak a különlegesen nagy örömünket kiváltó szituációk. Ha nagyon pontosan ismerjük örömünk kiváltóit, segítenek felismerni, hogyan változtathatjuk meg hangulatunkat úgy, hogy több örömben legyen részünk. Például ha tudjuk magunkról, hogy egy fényképezőgépet kezünkbe véve azon nyomban belefeledkezünk a fényképezésbe, akkor – ha épp túl sivárnak látjuk az életet – elegendő kézbe vennünk egy fényképezőgépet. Ilyenkor kicsit tovább tart, amíg feloldódunk a fényképezésben, de bizhatunk benne, hogy e tevékenység derűsebbé tesz, nagyobb örömré hangol bennünket.

[...]

Majd pedig azt derítjük ki az örömbiográfia rekonstruálásakor, hogyan tartjuk korábban örömünket. Civilizációinkban hozzá tartozik a felnőtté váláshoz, hogy amikor kapcsolatot létesítünk, nem engedjük csapongani érzelmeinket, azaz cenzúrázzuk őket. Kérdésünk: hogyan értük el életünkben az érzelem fölötti kontrollt? Nem vagyunk-e túl szigorúak? Nem fojtjuk-e el túlságosan is örömünket, ha eszményünk az érzelemmentesség? Ki adta ehhez a mintát?

Azt is megállapítjuk, hogy vannak az öröm ellen ható, az örömet tompító, további közreműködésünk nélkül is munkáló érzelmek. Ilyen a szorongás – a szorongás és az öröm összetűzésbe kerülhetnek egymással. Ez nem jelenti azt, hogy minden esetben szükségképpen a szorongás győzedelmeskedik. Összetűzésbe kerülhet az örömmel a bűnösségérzés is. Csökkenti továbbá örömünket, ha nem tudjuk mással megosztani (akár azért nem, mert mi magunk nem vagyunk elég nyitottak, hogy ki merjük fejezni; akár azért nem, mert mások meggátolnak ebben bennünket). Ez történik akkor is, amikor valaki kívülről fokozza le örömünk értékét.

Azt is megtudjuk az örömbiográfiából, hogy az öröm képességét a gond és a fájdalom is befolyásolja. Am furcsamód másképp éljük meg őket, mint elsőre gondolnánk. Arra számíthatnánk ugyanis, hogy a fájdalmak és a gondok megakadályozzák az öröm átélését. Ennek azonban inkább az ellenkezője igaz: épp azoktól halljuk ismételtlen, hogy azokban a pillanatokban, amikor enyhül a fájdalom, az élet is jobb lesz, akiknek sok fájdalom jutott osztályrészül. Sokan még a fájdalmak dacára is tudnak örülni valaminek. Amikor nagy veszély fenyegeti az életet, nem tűnik el egyszerűen az öröm, hanem ellenkezőleg: bizonyos örömszituációkat különös élességgel észlelhetünk. Ezek azonban gyorsan el is múlnak, és ismét a fájdalom veszi át az irányítást. Nem úgy van, hogy gondjaink egyszerűen elfedik örömünket. Gondoljunk csak a háborús helyzetekre: gyakran az a benyomásunk támad, hogy épp a gondokra és kegyetlenségekre adott válaszul a pillanat kiélvezésének, a pillanat nyújtotta örömeinek átélésének képessége is kifejlődött. Az öröm képessége szorosan összefügg a pillanat élvezésével, azzal a beállítódással, amelyet elsajátítva nem azt kérdezzük szüntelen, hogyan is lesz majd holnap, s főleg nem gondoljuk úgy, hogy minden csakis rosszabbra fordulhat.

Rejtőzés című versének 3. versszakában Eduard Mörike mesterien fogalmazta meg a fájdalom és az öröm megtapasztalását:

Néha észnél sem vagyok,
és az öröm fénye bágyadt
gyászon át süt rám, a bánat
szívem mélyén úgy sajog.¹⁰
[...]

A káröröm

Az örömbiográfia rekonstruálása során csak ritkán említődik meg a káröröm, jól-lehet, ha kifejezetten rákérdezőnk, kiderül, hogy fontos szerepe van. Mivel azonban a káröröm olyasmi, aminek „nem illik” munkálnia bennünk, úgy teszünk, mintha hírből sem ismernénk. Am ez mit sem segít: a káröröm, a valaki más baján érzett öröm él és virul. Az öröm és a kegyetlenség interakciójával van itt dolgunk. Így világossá válik, hogy az öröm is kétarcú érzelem: nemcsak akkor érezhetünk örömet, ha a szolidaritás szálai fűznek bennünket valakihez, hanem az is örömünkre szolgálhat, ha teljesen uralmunk alatt tartunk, ha gyötrünk valakit, valamint akkor is, ha látványosan szakítunk vele. A kárörömet és a szadizmust könnyen átjárható határ választja el egymástól.
[...]

Aki kárörömet vált ki – vagy eleinte irigységet ébreszt –, azt mindig különleges emberként írják le: különösen tehetséges, különösen szorgalmas, különösen arrogáns, különösen sikeres stb. Mindig átlagon felüli. Ez nem kell, hogy feltétlenül megfeleljen a konkrét valóságnak: az irigy személy projekciója is lehet. Előfordul ugyanis, hogy azért nem aknázunk ki olyan képességeket, amelyekkel mi magunk is rendelkezünk, mert szívesebben élünk középszerűen, mivel ez nem igényel túl sok munkát, és sok kockázattal sem jár. Ebben az esetben nagy tehetség rejlik ugyan bennünk, de el van fojtva. Ezt aztán kivetítjük másokra, és a bennük valóra vált tehetség ellen kell felvennünk a küzdelmet. Az irigység jelenthet kihívást: ha látunk egy tehetséges embert, ám mi magunk elhatároztuk, hogy az átlagosan tehetségesek életét éljük – noha ez talán nincs teljes összhangban egyéniségünkkel –, akkor bosszant ez az ember. Állandó kihívást jelent, amelyet valahogyan meg kell szüntetnünk. Legtöbbször lekicsinyeljük a kihívást jelentő személyek teljesítményének értékét stb. Az irigység azonban nemcsak a teljesítménnyel összefüggésben érhető tetten: ha mások megvalósítják azt, amiről mi magunk lemondunk, akkor irigykedünk rájuk. Ha pedig kiderül, hogy bár különlegesnek láttuk az irigyelt személyt, mégis benne semmi különleges, a gyötrő irigységérzés átadja a helyét az örömnak, közelebből a kárörömnak.

A káröröm az elégtétel érzésében gyökerezik, abban a tudatban, hogy mégiscsak van igazságosság a földön. Az irigység forrása ugyanis az az élmény, hogy nincs igazságosság. A káröröm ezzel szemben annak átélése, hogy mégiscsak érvényesül az igazságosság: mindenkinek egyformán megy. Az isteneknek nincsenek kedvencei. Ez persze azt is jelenti, hogy rendben vagyok úgy, ahogy vagyok, sőt: az adott pillanatban én vagyok szerencsésebb helyzetben.

Nyilvánvaló, hogy a káröröm a versengés irigységtől megittasult szellemében is gyökerezik. Az öröm által kiváltott önbizalom összehasonlításból, nem pedig saját tevékenységünkől táplálkozik. Az összehasonlítást általában szocializációnk során tanultuk meg, így az irigységből fakadó rivalizálást is (a produktív, a kooperatív rivalizálás, a kölcsönös ösztönzés helyett). Már kisgyerekként találkozunk az összehasonlítással: ki a nagyobb? (Mintha bizony ez értékmérő volna.) Ki tud gyorsabban futni? Ki csinálja jobban? Ez a szinte kényszeres összehasonlítás – amelynek következtében végül egyetértés születik arról, hogy a nagyobbak, a jobbnak stb. joggal nagyobb az önbecsülése – végzetes következményekkel jár ránk nézve, hiszen az önbizalomnak igazából az önmagunkkal kapcsolatos jó élményből kellene fakadnia. Amikor valamilyen munkát végzünk, szinte mindegy, hogy más is végzi ugyanazt, s ha igen, jobban-e vagy rosszabbul. Hiszen mi magunk végezzük ezt a munkát. Ha az az érzésünk, hogy valami jót teszünk, akkor jól érezzük magunkat. Ám ha egyszer csak azt gondoljuk, hogy valaki mégis jobb ebben nálunk, ismét elillanhat az öröm.

Az értékességet vagy értéktelenséget fürkésző kényszeres összehasonlítás társadalmilag is végzetes következményekkel jár: mindennek egyre nagyobbak, hatalmasabbnak, egyre impozánsabbnak kell lennie. Ezzel azonban csak időlegesen érjük el a

10 Rónay György fordítása.

kívánt célt, az önbizalmat, hiszen mindig rögtön akad más – még hatalmasabb, még sikeresebb stb. – személy vagy intézmény.

A kooperatív rivalizálásnak természetesen megvan a maga helye a fejlődésben. Különösen a testvéri rivalizálás segíti a személyiség kifejlődését, az egyéniség kialakulását: a gyerek ráérez saját erejére, de korlátait is megtapasztalja. Valóban produktív azonban csak akkor lesz a versengés, ha azt is megélhetik a gyerekek, hogy bár újra és újra alulmaradnak, ugyanolyan értékesek és mindannyian ugyanúgy segítik egymást; s hogyha rendszerszinten az egész családban az elfogadás légköre uralkodik. Az viszont már súlyos probléma, ha a rivalizálás az élet törvényévé lesz. Míg a kooperatív rivalizálás sok öröm forrása lehet – saját képességeink megtapasztalásának és a közös versengésnek köszönhetően –, addig az irigység diktálta rivalizálás lehetetlenné teszi az örömet. A közös öröm élménye lehetőséget kínál a rivalizálásban munkáló irigység leküzdésére és a szolidaritásérzés felkeltésére. Az irigység által diktált, vére menő rivalizálás viszont megakadályozza az öröm közös átélését és egymás stimulálását.

Az, hogy az öröm és az irigység kifejezetten antagonisztikus ellentétek, már akkor szemet szűrt, amikor azt kérdeztük, mi gátolja, mi fosztja meg értékétől az örömet. Az ok a két érzelemnek az önbizalomra gyakorolt hatásában keresendő. Az örömben teljes összhangban vagyunk önmagunkkal, a környező világgal és saját élethelyzetünkkel. Ilyenkor természetes önbizalom munkál bennünk. Amikor irigykedésre kényszerülünk, azt adjuk a világ tudtára, hogy nem vagyunk összhangban magunkkal, hogy az önmagunkról alkotott kép szerint másmilyennek kellene lennünk, de legalábbis a környező világnak meg kellene változnia. Az irigység annak jele, hogy nem fogadjuk el önmagunkat – az esetek többségében annak a szigorú követelményeket támasztó énídeálnak a hatására, amely végső soron azt szeretné tőlünk, hogy mindent mi csináljunk „jobban” vagy a „legjobban”, mi legyünk a „legszebbek” (l. Hófehérke) stb.

Ebből a nézőpontból okoznak bosszúságot azok, akik tudnak örülni; ugyanők azonban, jóllehet be nem vallottan, a csodálat tárgyai is. El kell tehát rontani örömüket, de még jobb, ha a sors rontja el.

A káröröm egészen közel van a szadizmushoz. Nagy különbség azonban, hogy a kárörvendő nem maga okoz szenvedést valakinek – ezt a terhet barátian leveszi válláról a sors. A szadistának viszont magának kell előidéznie a szenvedést, s vállalnia is ezért a felelősséget. A kárörvendő még további teher alól is mentesül: ő maga nem tesz semmi rosszat – a „rosszat” a sors engedi meg, a rossz mások tette. Eleinte még bűnösségérzés sincs bennünk. Egyszerűen csak tudunk örülni annak, hogy másnál valami félszebb volt. Erkölcsi meggyőződésünk azonban később büntudatot ébreszt, s ekkor rádöbbenünk, hogy a káröröm az öröm megengedhetetlen fajtája. Egy kicsi káröröm még megengedett – ebben „az emberek” egyetértenek –, de túl sok már nem.

A kárörömhöz igencsak kétarcúan viszonyulunk: eszünkkel elutasítjuk ugyan, mégis akadnak egész közösségek, amelyeket a káröröm egyesít. [...]

A létezés ünnepi öröme

[...]

A létezés ünnepi öröme az „örök jelen életérzése”. Ezzel az életérzéssel az öröm leírásakor találkozunk, és ahogy közeledünk a lelkesültséghez és az eksztázishoz, egyre határozottabban körvonalazódik. Ez az érzés nem a jövőre irányul, a múlthoz is viszonylag kevés köze van: ez az érzés a pillanat érzése. Ezért is kell tudnunk elengednünk: az öröm érzete nem állandó érzelem. Az örök jelen életérzésében nem töprengünk azon, mi lesz holnapután, vagy mi volt valaha. S ettől kezdve nagy esélyünk van rá, hogy kilépünk abból, ami már mindig is volt: a jövőért érzett örök gondból, amely oly fantáziátlanná, oly aggodóvá tesz bennünket.

A létezés ünnepi öröméhez hozzátartozik továbbá a létezés magától értetődő igénye, illetve vele összefüggésben az a hit, hogy az életben változás következhet be; a hit abban, hogy az élet könnyű is lehet, hogy mérhetetlenül sok kincs vár még felfedezésre, s hogy energiánk talán kimeríthetetlen. Amit a pszichopatológia gondolatrohánásnak nevez, azt az Én nagyobb fokú kontrollja esetén kreatív gondolkodásnak, gondolat- és ötletgazdagságnak is nevezhetjük. Ha ehhez némileg fokozottabb ösztönzés is társul, szinte szárnyakat kapunk. Ilyenkor ihletettségről beszélünk.

[...] Ezek az érzések akkor fokozódnak örületté, ha az Én nem képes többé egyensúlyt teremteni (például valóságérzékét mozgósítva). A létezés ünnepi örömének állapotában nyitottak vagyunk a tudattalanra. Ezért támad ilyenkor annyi ötletünk, hiszen azok a tudattalantól érkeznek. Amikor megnyílunk a tudattalanra, akkor jól struktu-

rált énkomplexumra¹¹ és igen teherbíró csoportra vagy akár rituálékra is szükségünk lehet. Ezek hozzásegítenek, hogy a hétköznapi életbe is becsempésszük, ami belülről birtokba veszi életünket. Ha engedjük, hogy a megigézetség és az ihletettség magával ragadjon és túlröpítsen bennünket a megszokott hétköznapiakon, akkor ezt követően újra a kézzelfogható valóság felé kell fordulnunk: formába kell öntenünk, valóra kell váltanunk, amit megéltünk, de legalábbis el kell tudnunk viselni a világgal való esetleges összeütközést. Épp erre nem képes azonban a beteg ember. De a kevésbé beteg sem képes rá – az ilyen szituációban ugyanis a nagyra növesztett én hatására cselekszünk. Márpedig ilyenkor nem tűrünk ellentmondást, a hétköznapiok legkisebb ellenállását sem tudjuk elviselni.

A beteg és a nem beteg állapot között képlékeny határ húzódik: amikor hirtelen egy félelmetesen jó gondolatunk támad, ihletettség ragad el bennünket és olyan hangulat lesz úrrá rajtunk, hogy izgatottan megpróbálunk valamit formába önteni. Ha ebben a pillanatban betoppan életünk párja és ránk parancsol, hogy nyírjuk le a fűvet, nem kell mániákusnak lennünk ahhoz, hogy azonnal dühöngeni kezdjünk. A létezés ünnepi örömeinek vágya mélyen emberi vágy. Sokat is teszünk azért, hogy fellépjen ez az életérzés: a böjtölés, a meditáció, a kocogás, a tánc egyaránt erre szolgál. Például a tánc és a kocogás esetében mintha épp a hosszan végzett egyenletes mozgás váltana ki eksztatikus hatást. A sámánok hosszú ideig tartó, monoton dobolással idézik elő az eksztázist. A zene képes emelkedett hangulatot közvetíteni, és szinte mindenkinek tudja, milyen zene ébreszt benne jó hangulatot. Azért hallgatunk zenét, akár nagy hangerővel is, hogy tettekkészek legyünk: hogy késztetés kezdjen munkálni bennünk. A fokozott késztetést a testi fittséggel próbáljuk elérni. A fitness-boom nem annyira az egészségtudatosság fokozódásával függ össze (hiszen a fitness-életmód vélhetőleg épp egészségtelen), hanem azzal, hogy azt az érzést adja meg nekünk, hogy több energia és késztetés munkál bennünk. A létezés ünnepi öröme nemcsak a lélek, hanem a test ügye is: az érzelmek mindig testben is maniszfeszálódnak. Azért igyekszünk megőrizni fittségünket, hogy végre eksztázisba kerülhessünk. De a testi vonatkozás önmagában nem elég.

A gondolatgazdagságra való törekvéssel is stimulálhatjuk magunkat: kötődhetünk szellemileg kimondottan inspiráló emberekhez. Mindig akadnak olyanok, akikből csak úgy áradnak a gondolatok. Hatásuk igencsak felvillanyozó lehet. Felkeressük őket, hogy beszélgessünk velük, s megtapasztalhatjuk, hogy szemlátomást életerő tölt el bennünket – ám dühöngünk, ha várakozásunk ellenére mégsem áraszt el bennünket a gondolatok özöne. Aki olvas, az tudja, hogy vannak gondolatok sokaságát árasztó könyvek is: ha beléjük feledkezünk, felismerjük, mennyire gazdagítják, mennyire ösztökélik saját gondolatainkat a könyv gondolatai. Ha nem sikerül így megéreznünk az élet teljességét, akkor esetleg ajzószerekkel próbáljuk meg ugyanazt elérni. Voltaképpen azért tesszük kockára életünket, hogy minél vitálisabbak, minél tettekkészebbek legyünk. A felfokozott késztetés, a gondolatok áradó gazdagsága vagy egyszerűen az eksztázis valószínűleg csak általában az életérzés kicsúcsosodását jelenti: azt a végletesen intenzív életérzést, az eleve égnéket azt a végletes érzését, ameddig egyáltalán eljuthat az ember. A mámor, az eksztázis és a kreativitás a kézzelfogható valóság, a szigorú előírások, a mindennapi határok meghaladására szolgál. Ez alapján véve nem jelent mást, mint hogy újra és újra átlépjük az interiorizált határokat, s ezáltal más emberekké válhatunk. A mámorban, az eksztázisban és az ihletettségben egyúttal más emberekké is akarunk lenni, és pedig egészen nyilvánvalóan olyanokká, akik tettekkészebbek, akik elhivatottnak érzik magukat a cselekvésre, akiknek energiájuk is van hozzá, és akik hisznek a változásban – sőt olyanokká is, akik tudnak remélni. Nem egyszerűen olyanokká, akik várnak valami meghatározottat, hanem olyanokká, akik remélnék.

Ábrahám Zoltán fordítása

Forrás: Verena Kast: *Freude, Inspiration, Hoffnung*. Ostfildern, Patmos, 2013. (6. kiadás), 44–59., 64–68., 86–87., 89–93., 113–117. o.

¹¹ Verena Kast: *Die Dynamik der Symbole. Grundlagen der Jungischen Psychotherapie*, Olten, Walter-Verlag, 1990, 67. skk. o.

TAKÁCS ZSUZSA

Ugyanaz a kék-világosszürke ruha

A Böszörményi úton hazafelé tartok.
(Ki tudja, hol járok álmomban mostanában?)
Az Önkormányzat előtt a padon magányos
nőalak ül nyári ruhában, pedig ősz vége van.
Hajladoznak a szélben a nemrég
kiirtott fák. Ül, mint akinek nincs hova
mennie, ezért az időtlenségre rendezkedett be.
Ránézek, és elszorul a szívem: anyám az.
Semmit sem változott, amióta utoljára
láttam. De miért is mondom ezt? Hiszen
látogattam még hosszú évekig, a kórházban
töltött hónapok alatt szinte minden nap!
Ugyanaz a kék-világosszürke ruha.
Hol mos? És hol vasal? Mitől ilyen vakítóan
tisztá? Zsebében fehér díszzsebkendő.
Költözz hozzám! – mondom a könnyeimmel
küszködve, és meg is ijedek könnyelmű
ajánlatomtól (szegénykém, ezentúl mindenbe
beleszól majd), de eszeveszett boldogság fog el.

Kurcsis László: Hírnök

JEAN LAUXEROIS

A boldogság, avagy a Nyugat zsákutcája

„Tébolyodott türelmetlenségünk rabjai vagyunk.
A szó, boldogság, e téboly trójai falova. Úgy hiszem, ez
okozza majd vesztünket.”
René Char: *Impressions anciennes*

I.

A boldogságot – szerencsétlenségére – a Nyugat találta föl. A vágyak ezáltal kerültek a látómezőnkön belülré, ugyanakkor a boldogság vált egyén és közösség valamennyi szertelenségének, szenvedélyének előmozdítójává. A Nyugat valójában nincs is tudatában annak, hogy – René Char szavaival élve – tulajdonképpen önnön „vesztét okozó” zsákutcájába került, midőn a boldogság, ilyen vagy olyan jellegében, a létezés alapvető elemévé vált.

De valójában mit is jelent a kifejezés: boldogság? Noha a szó meghódította a Nyugatot, jelentése manapság sem egyértelmű. Általános elterjedésének, de az értelmezése körüli bizonytalanságnak okát is abban találjuk, hogy története során megannyi, alapvető fontosságú jelentésváltozáson ment át. A jelenlegi francia „*bonheur*” szót eredetileg két szóban írták („*bon heur*”), jelentését tekintve pedig „kedvező előjelet” értettek alatta. A szókapcsolat második tagja („*heur*”) „kedvező fordulat”, „szerencse”, „szerencsés véletlen” jelentéstartalommal bírt. Ez él tovább a mai francia nyelv bizonyos szófordulataiban: „*par bonheur*” – „szerencsére”, „*au petit bonheur*” – „véletlenül, vaktában”. Maguk a görögök is ebben az értelemben alkalmazták „*eudaimonion*” szavukat, melyet a mai napig automatikusan „boldogságnak” fordítunk, noha a „jó, kedvező *daimonion*”-ra utal. De mit is értettek a görögök „*daimonion*” alatt? Semmi esetre sem valamely ördögtől megszállott ember „*daimonion*”-ját, hanem egyfajta isteni erőt, bizonyos szellem hatalmát, mely kinek-kinek megannyi formát ölthetett az életében: a *Phaidrosz* és a *Theaitétosz* dialógusaiban Szókratész például arról beszél, hogy „*daimonion*”-ja mindig vele van, s hogy szüntelenül irányítja őt, sugalmaz neki. A „*daimonion*” egyébként mindenki életében lehetett jó vagy rossz, segítő vagy ártó, esetenként mindkettő egyszerre. Akárcsak az istenek, e démoni erő is független volt az élők világát meghatározó dimenziótól: így az elrendeltetéstől, a sorstól, az időtől és a haláltól. Az ókori görögök tehát felettébb örvendetesnek vélték, ha valakit jó szellemének segítsége kísért. Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy felfogásuk szerint bárki is boldognak lett volna mondható, még mielőtt élete beakonyult volna. Szophoklész is ezt fogalmazza meg az *Oidipusz király* utolsó soraiban:

Senki hát halandó embert, ki e földön várja még
végső napját, ne nevezzen boldognak, míg élete
kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.¹

A másik, a boldogság gondolatával összefüggő görög szó az „*euprattein*” ige, mely a beteljesedéssel, a sikerrel függ össze – a halandóknak megszabott határokon belül. Nem is létezik nemesebb cél annál, mint hogy siker koronázza terveink megvalósulására vonatkozó törekvéseinket. Mindeközben el ne feledkezzünk arról, hogy valóban boldogok és szerencsések – „*makaroi*”, mondják a görögök – csupán az istenek, a halhatatlanok lehetnek: az ő üdvözült boldogságuk oly sokszor ébresztett a földiekben keserű féltékenységet. Ha az ember sorsának kibontakozása és beteljesedése lehetséges, sőt kívánatos, akkor ezzel kapcsolatban jegyezzük meg azt is, ami a delphoi Apollón-templom oromzatán olvasható, s amiről Szókratész is említést tesz: „*gnóthi szeauton*”. A kifejezés nem pontosan azt jelenti, mint ahogyan a legtöbbször fordítják: „ismerd meg önmagad”. Tartalma sokkal inkább a következő: „ismerd meg önnön határaidat”, illetve „önmagadat ne tartsd istennek”, „az istenek osztályrészére ne vágyakozz”. Tehát ne törekedj a boldogságra sem, hiszen az csupán az isteneket illeti meg.

Mikor a görög világ napja leáldozott, egy régebbi vallási irányzathoz köthető fordulat következett be: az *orfizmus* jelentős és több változatban megvalósuló térnyerését figyelhetjük meg a Földközi-tenger térségében. E közegeben született meg az úgynevezett hellén, majd a római „bölcselet”, nem beszélve több más, gyakran zavaros és homályos, a legkülönfélébb szektákhoz köthető elképzelésekről. A fordulat téje az a boldogság volt, amely már a *halhatatlanság* lehetőségét hordozta magában. A megszülető kereszténység is ezzel az aspektussal összefüggésben tudott teret nyerni, hiszen a *paradicsom* gondolatának hangsúlyozásával emez egyfelől mint az eredendő boldogság közvetlen nyoma, másfelől mint az örök életre vonatkozó eszkatologikus ígért él az emberek tudatában. Az ókori görögök számára tökéletesen értelmezhetetlen *paradicsom*

¹ Babits Mihály fordítása.

gondolatához társult az örökké tartó boldogság ígérete, aminek következtében elfogadást nyert a földi élet és a túlvilág szétválasztásának gondolata: a szenvedések láncolatát nyújtó földi élet valósága, valamint a mennyi lét ígérete azon a „túlvilágon”, amit örök boldogságként értelmezhetünk. Ahogyan arra *A kereszténység szellemében* Chateaubriand is rávilágít, ez a kettéosztottság alapvető fontosságú kulcs a keresztény Nyugat megértéséhez, és számos következménnyel bírt annak alakulásában, ahogyan a boldogság végül központi helyet foglalt el az európai szellem történetében. E fordulatot valójában töréspontként értelmezhetjük, hiszen a kereszténység, bár akaratlanul, de mégiscsak előmozdítója lett a „boldogság” valamennyi megjelenési formájának, változatának, mely az emberiség történelmében a későbbiekben értelmezést nyert. A kereszténység volt továbbá az, ami a modern kori törést is előidézte, mégpedig azzal, hogy nem állt ellen a keresztény boldogságfelfogás *elvilágiasodásának*. Ennek következtében az idők végezetéhez kötődő paradicsom egyszerűen e világi színezetet öltött, és történelmi léptékűvé vált. Cioran a lényegre tapint, midőn így fogalmaz: amikor a XVII. századtól kezdve az új idők utópiái sorra napvilágot látnak, akkor mindegyik a keresztény paradicsom-felfogás miatt kerülhet sor, mégpedig oly módon, hogy ez utóbbit egy adott történelmi és földrajzi közösség hagyományaihoz alakítják, és világi jegyekkel ruházzák föl. A forradalmár Saint-Just alábbi kijelentésének is ez képezte alapját: „A boldogság alapvetően új gondolat Európában.” Tulajdonképpen nincsen ebben semmi meglepő, hiszen az újkor forradalmi lelkesültsége a boldogság gondolatán nyugszott, és ez adott távlatot az elképzeléseknek, valamint táptalajává is ez vált valamennyi XVIII. századi francia filozófus elméletének, akik – Voltaire-től kezdve Rousseau-n át – a boldogság fogalmi megközelítésének vizsgálata során jó pár, félreértésre okot adó vonást és számos ellentmondást megfogalmaztak. Míg az utópiától a forradalmi megújulásig eljutott, a boldogság először is mint igény és szükséglet fogalmazódott meg, hogy azután mint cél és feladat öltön formát. Így lett a jelennek zamatot kölcsönző egyéni érzés, akarat, ugyanakkor közösségi cél és a jövő iránti elképzeltetés. A boldogság a Nyugat „kategorikus imperatívusza”: történelmi elvárásaként jelent meg a kezdetekben, majd egyik utópia követte a másikat, mígnem napjainkra egy különleges jogból, sőt nárcisztikus szükségletből fakadóan korunk emberének individualista elvárása lett. Az egyének boldognak kell mondania magát, és boldognak is kell mutatnia magát. Nyilvánosan, minden áron és minden körülmény közepette. Minden pillanatban készen az amerikai regényíró, Raymond Carver által találóan „boldogság-pirulának” nevezett valami bevitelére. Miért is? Azért, mert az érme – manapság alapvető szükségletnek tekintett, boldogsághoz való jog – hátoldalára árnyék vetül: a depresszióé, továbbá a stressz, az idegnyugtatók, az altatók és a függés megannyi változatát ellensúlyozó tabletták árnyéka. Jól ismert a franciaországi helyzet ellentmondásossága. Úgy tartják, Franciaország az életöröm országa. A németek a „minden jóval elhalmozva él” kifejezést már Goethe idejében úgy mondták: „él, mint az Isten Franciaországban”. Mindennek ellenére ugyanebben az országban rekordot dönt azon gyógyszerek fogyasztása, amelyekről azt várjuk, hogy a folyton késlekedő boldogságra vezessenek el bennünket. A végén azonban mindig keserű a felismerés: az ígért sohasem teljesül. Az ellentmondás korántsem véletlen, sőt, az egész nyugati civilizáció megszületésének pillanatától kezdve élő és létező. Elég legyen itt és most csupán arra rámutatnom, hogy a reneszánsz térhódításával Morus Tamás *Utópia*-ja (1516) és Dürer *Melankólia*-ja (1514) a kor világába szervesen ágyazódnak; s arra is, hogy a forradalmian új utópiákat mindannyiszor romboló hatású kiábrándulás követte. Ez Flaubert *Érzelmek iskolájának* nagy tanulsága az 1848-as forradalom romantikus ideológiájával kapcsolatban, illetve azzal összefüggésben, amilyen katasztrofális következménnyel járnak az események a regény főhőse által megjelenített generáció életében. Flaubert a *Bovaryné* oldalain is ábrázolja: a boldogság gyötrő szükségletének alapja gyermekkori ellentmondások szövedéke, megnyilatkozásai pedig az idegbaj elemeivel rokoníthatók.

A fő ellentmondás filozófiai jellegű, és az idő kérdését feszegeti. Kétszeresen is. Egyfelől elmondható, hogy a boldogság a *jelenre* irányul, „*hic et nunc*” természetűnek hirdeti magát, azonnalinak, vagy legalábbis a lehető legrövidebb időn belül. Ugyanakkor a valóságban mintegy elérhetetlen délibáb folyton távolodik, úgyhogy teljességgel jövőbeli is. Hogyan tekintünk tehát arra a boldogságra, amely mindig pusztán csak ígéri magát? Másfelől viszont mindenkor és alapvető sajátossága az állandóság – formája kép, álom vagy az örökkévalóság áporodottsága is lehet –, noha, *de facto*, tökéletesen kiszolgáltatt a bizonytalanságokkal és a változásokkal szemben, az élet forgandóságával és az emberi jellem változékonyságával szemben. Miként is tekintünk tehát arra a boldogságra, mely soha nem tartós? Talán úgy, mint tűnékeny, egyszerű kis boldog pillanatra? Hogyan értelmezhető a boldogság, amikor csupán ígért: átmeneti és viszonylagos? Ha a jelenben tétován villózdó, a jövőben pedig bizonytalanul körvonalazódó? A görögök azért állították, hogy bárkiről csak élete végén jelenthető ki: „boldog ember”, mert a boldogsággal összefüggő legalapvetőbb kérdés a halandó ember létének vége, az elkerülhetetlen elmúlás. A mindenáron boldogságra való törekvést tehát – Baudelaire *A mesterséges mennyországok*-ban megfogalmazott kifejezésével élve – az „ember-isten” nárcisztikus álmának alkotóelemeként értelmezhetjük? S vajon e törekvés lényegében és alapelvében mennyire mond ellent a véges emberi létnek?

II.

Ha így áll a dolog, nagy a kísértés arra – és ez soha nem lesz másként a nyugati világban –, hogy az ember a sztoicizmus elvei mentén rendezze élete menetét. Így történt ez a Krisztus előtti III. századtól kezdve a sztoicizmus görög, később pedig római változatára alapozva. Seneca is ezen elveket veszi át és fogalmazza meg *A boldog életről* és *Az élet rövidségéről* című írásai-

ban. Mindkét szöveg kiváló válasz azokra az ellentmondásokra, melyek elválaszthatatlanok a boldogság gondolatától és eszméjétől. Említett írásaiban Seneca azt bizonyítja be beszélgetőtársainak, hogy az embernek a boldogság útjára lépnie mindaddig lehetetlen és kivitelezhetetlen, míg önmagáról nem vesz tudomást: azaz míg önmaga végességét, saját határainak meglétét be nem látja. Ha az ember saját maga megismerésére törekszik, s ezáltal az erény útjára lép, csakis ebben az esetben világlik föl előtte a boldogság lehetősége. De ez is csupán bölcsességének következménye és hatása lesz. Felmerül ugyanakkor annak kérdése, hogy e sztoikus válasz járható út-e. Vajon napjainkban is lehet-e benne bizodalunk? Járt út, avagy zsácutca ez a boldogságot keresőknek?

A hellenizmus és a római kor dekadens elméleteinek talaján szekták, illetve számos babona szökött szárba. Az érdem ugyanakkor Senecáé, aki elsőként utalt arra, hogy a boldogság továbbra is mindent maga mögé utasító vágya zsácutca, amennyiben az úton járók elfeledkeznek két alapvető és szükségszerű igazságról: saját lelkükről, illetve az időről. A lélekről való elfeledkezés a boldogság és a gyönyör összetévesztéséből, a hedonista felfogás tényéréséből fakad. Bár a gyönyör nem más, mint tünet és megnyilatkozás, a hedonizmus célként állítja azt be, mivel a test és az anyag elsőségét vallja. Ugyanakkor – ahogyan azt Seneca is félreérthetetlenül kifejezésre juttatja, és ami azóta is köztudott – a hedonisták gyönyöre mellett mindig megcsillan annak ellentéte: a fájdalom. Ugyanis a gyönyör hajlamos önmaga ellen fordulni, méghozzá az élvezetek terén. Az élvezet természetéből adódóan szélsőség. Hozzá a fájdalom, mint annak határa köthető, abban az értelemben, hogy szélsőséges esetben a végletek fokán a gyönyör szenvedéssel párosulhat – ahogyan erről legjobban de Sade-nál győződhetünk meg. A gyönyör másik sajátos ellentmondása az, hogy a lelket folyton szenvedélyek viharába kormányozza, mely szenvedélyek mindenképpen konfliktusokat gerjesztenek, ennél fogva pedig az egyént valamiféle függőségbe taszítják. A görög „*pathein*” és a latin „*pati*” igék jelentésükben egyszerre hordozzák a szenvedélyt és a gyötrelmet „szenvedelmet”.² A gyönyör tehát nyitott kapu, melyen áthaladva az egyensúlyát veszített és konfliktusoktól gyöttrődő ember a fájdalmat ismeri meg. Benne a harmónia valamennyi változata örökre megsemmisül, hiszen a gyönyör a változatosságot és a változandóságot részesíti előnyben, szemben a lélek derűjének alapelemével, az állandósággal.

Állandóság és folytonosság az időben: a dolgok szükségszerű velejárója, hogy a lélekről való, imént tárgyalt első elfeledkezés után most e második elfeledkezés is teljességgel hiábavaló jelleget kölcsönöz a boldogság gyönyörök útján történő hajszolásának. Az állandóságnak – ami a lélek békéjének legfontosabb alapja – elengedhetetlen feltétele, hogy senki szem elől ne téveszse: nincsen fontosabb az idő figyelembevételénél, másképpen fogalmazva annál, hogy tudatában legyünk a végesség tényének, minden ember életének szükségszerű távlatával. E végesség szem elől tévesztéséből következik az, hogy egyesek a boldogság helyett a gyönyört hajszolják. Szükségszerűen így van, hiszen a keresés nem más, mint készítés arra, hogy az ember ismétlődő élvezetek mentén előrefelé meneküljön. E menekülés pedig mindannyiszor az idő elvesztegetésének bizonyul, közben pedig pontosan úgy viselkedünk, mintha halhatatlanok volnánk. E elfeledkezés paradoxona, hogy a gyönyör pontosan önmaga ellentétét szüli, lévén hogy – akárcsak a gyönyör társául szegődő szenvedés esetében – az élvezetekbe való eszeveszett menekülés meg akar feledkezni minden határról, ugyanakkor valójában a jövővel szembeni szorongást fokozza. A halál perspektívája – azé a halálé, melynek létezését el akarjuk háritani, s róla tudomást sem akarunk venni – élénk tárul és megdermeszti a lelkünket, amely ennek következtében többé már értelmezni sem képes azt.

A lélek és az idő tehát a boldogság keresésének két legfontosabb vesztese. A keresés szükségszerűen egyfajta boldogtalanságba torkollik, utóbbi legfőbb tünete pedig a szenvedés és a szorongás. Mi magunk vagyunk tehát saját boldogtalanságunk oka, hiszen tudatlanok módjára hamis képet alkotunk magunkban a boldogságról. A sztoikus bölcsesség a dolgok ártérteklésére készítet minket: a lélek ébredjen tudatára annak, ami sajátja, és igenis ragaszkodjon az elválaszthatatlanul hozzá tartozó, az ő szerves részét képező végességhez. Ha így tesz, a lélek fokról fokra megszabadul a boldogtalanságtól és annak kiváltó okaitól. A lélek akkor lel rá a járható útra, amikor új képzetek új fontossági sorrendjét állítja fel, illetve amikor ismét a végességével összeegyeztethető szükségleteinek fonalát veszi kézbe. Ebben az esetben válik világossá előtte, mi is az alapja minden boldogság legfontosabb feltételének: a harmóniának, melynek legelső kívánalma az, hogy a lélek váljék befogadóvá a *szükségszerűséggel*, illetve a *kozmosz rendjével* szemben. A lélekre hárul annak megértése, hogy mivel maga is a világ e rendjéhez tartozik, azzal összhangban kell léteznie avégett, hogy miután először új irányultságot vett, azt követően ráleljen önnön egyensúlyára. A harmónia keresése és a felé való haladás is abból a tényből fakad, hogy a lélek az egységes egész részét alkotja. Megszabadulni a szenvedélyek jelentette kötelekektől és a rosszul értelmezett boldogság délibábjától maga után vonja annak feltételét is, hogy az ember véleményében és döntéseiben képes fölülírni korábbi, világgal kapcsolatos tapasztalatait. Ez az a kizárólagos vonatkozás, amellyel összefüggésben a boldogság új létjogosultságot nyerhet, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a léleknek az is feladata, hogy keresse azt, ami javára válik (a „legfőbb jó”), továbbá azt, hogy e „jó” kizárólag akkor érhető el, ha a lélek önmagával kapcsolatban harmóniára lelt. Ugyanígy igaz az is, hogy a harmónia felé nem vezet út, ha a lélek feltétel nélkül el nem fogadja a köteleket azzal, ami nem ő: vagyis a világgal, a szükségszerűséggel és az idővel. Így lesz az út az erény útja, a boldogságot mindig megelőző, a lélek nyugalmanak, s végső soron harmóniájának lehetőségét adó erény útja. A boldogság valóságos tünete a bölcs ember önbeteljesedés felett érzett öröme, mely csupán az erényt kiegészítő többlet, az erény kibővülése.

2 A francia „*pâtir*” ige annyit tesz: szenved, bűnhődik valamiért.

Ily módon lesz az egyén egységes egész, mely „egészet” mint a léleknek az egyéni sors és a szükségyszerűség összhangjával, az elmúlás következtében véges létezéssel kapcsolatosan meghozott szabad döntését értelmezhetjük.

Ekkor leszünk tanúi a boldogság valódi beköszöntének, hiszen a világmindenséggel való egység keresése során magának az időnek a megélése is változáson megy át. Mídon a felismerések sorát követően a bölcs tudata belátja a végesség valóságát, a halál miatt való gyöttrődés végleg eltűnik az élet horizontján. A bölcs megszabadul attól a félelmétől, amit élete korábbi szakaszában a mindennapokra árnyat vető fenyegetésként élt meg. Mikor a lélek függetlenedik a jövő bizonytalanságából fakadó gyötrelmetől, azt szabadon és tőle távolságot tartva szemléli – mindez az elnyert bölcsesség jutalma –, a változatlanságban békességre lel, hiszen nincsen többé kiszolgáltatva a szenvedélyek viharainak. A bölcs ember lelke a sziklaszirthez hasonló, mely rendületlenül áll a tajtékok vető tengerben.

A dolgokat továbbgondolva azt is beláthatjuk, hogy útján a bölcs a *jelen* addig ismeretlen minőségére lel. Az önmagával való törődés az idő jó kihasználásának szinonímája lesz: ha önmagamra gondot fordítok, az időre fordítok gondot, és fordítva. A gyönyörök viszonylagossá, tehát közömbössé válnak, mivel a más módon megélt idő lehetővé teszi, hogy a lélek önmagához is másképpen viszonyuljon. Új, ellentmondásos gyönyört ismer meg: a pillanatot, mely maradandó és tartós. Az állandóan ködbe vesző jövő többé nem tartja az embert alávetettségben: megszűnnek az ellilánzó jövővel kapcsolatos kétségek, a jelen pedig ettől kezdve megnövekedett jelentőséggel bír, illetve az örökérvényű dolgok dimenziójának részét képezi. Már-már az isteneket idézi az a mód, ahogyan a bölcs a jelent annak állandóságában megéli. A pillanatot az örökkévalóság hatja át, a bölcs pedig a halhatatlanságnak egy korábban ismeretlen formájára bukkan, mivel ezentűl, alkalmas pillanatban képes a „*kairosz*” megragadására. Bár nem folytonos, mégis elérhető boldogság ez, amely a világ természetével való összhangban, az önbeteljesedés útját járva mutatja meg arcát. Minden akadály elhárul tehát a bölcs elől, a boldogság pedig többé nem tűnik el a létező világok legjobbikának horizontján – legalábbis ahogyan a világot minden bölcs megéli és értelmezi. Bármennyire is igaz, hogy a sztoikus gondolatmenet tetszetősnek mondható, retorikáját tekintve pedig meggyőző erejű – hiszen Seneca vagy tanítványát, vagy pedig rokonát igyekezett meggyőzni –, a sztoicizmus semmiképpen nem mentes paradoxonoktól és ellentmondásoktól, ami viszont e filozófia korlátaira hívja föl a figyelmünket. Amennyire igaznak és helytállónak bizonyul kritikai jellegét tekintve, annyira bizonytalan és ellentmondásos a konkrét tényekre vonatkozó állításainak halmaza. Mellesleg Seneca élete és halála is ezt támasztja alá. Két elsődleges fontosságú kérdés merül föl ezzel kapcsolatban. Az első a következő: vajon lehetséges-e az, hogy a boldogság keresése kizárólag a bölcs jussa, főleg, hogy magányában sem konkrét, sem szubsztanciális kapcsolatot nem tart fenn az emberek világával? A második kérdés pedig ez: beszélhetünk-e egyáltalán boldogságról akkor, amikor a bölcs ember világtól való heroikus elvonulása végső soron az öngyilkosságon keresztül vezet önbeteljesedésre? Ha a boldogságra törekvés az élet helyett a halál választását sugallja, akkor ezt joggal ítélnénk ellentmondásosnak és kifejezetten gyanúsnak. Olyannyira, hogy felmerül a gondolat: az emberi lét „*kategorikus imperatívusza*” a boldogság semmiképpen nem lehet.

III.

A sztoikus bölcsesség, illetve a boldogság sztoikus elképzelésének megoldhatatlan problémájához értünk el. A sztoicizmus általában, Seneca pedig kiváltképp jelentik azt a pontot, amelyen a boldogság keresése két ténnyel szembesít minket. Mégpedig két olyan ténnyel, amelyek a nyugati, morálnak nevezett filozófia kudarcát jelentik: egyfelől lehetetlen a közösség boldogságának kimunkálása – ezzel végül az utópisták lázálmainak következtében hagytak föl; másfelől az olyanynyra áhított halál minden más célt maga mögé utasított – ez pedig a nyugati eszmetörténetben elcsépelet sztoicizmus ősi és változatlanul továbbélő jegye, és elválaszthatatlan attól a zsákutcától, amelyből az állítólagos bölcsesség azóta sem tud kikeveredni.

Mert hiszen a bölcsnek – állítja Seneca – az elvonulásban adódik lehetősége a tömegtől való elkülönülésre. Erre pedig azért van szükség, hogy kivonhassa magát mások hatása alól: hogy a többiekkel ellentétben a bölcs ne hajszoljon semmilyen élvezetet. „*Otium*” és „*negotium*” közötti különbségtételről van szó: az első az egyén azon fölös ideje, amikor az embernek érkezése van kívánni az általa folytatott keresés legalkalmasabb körülményeit; a második a világi ember elfogult sürgölődése, azé az emberé, akinek nincsen fölös ideje, és aki maga is a tömegre oly jellemző vágyainak fogja. „Szabadítsd ki tehát magad a tömegeből...!”³ – írja Seneca. Taszítsd el magadtól a csordában élők életét, azokét, akiknek önazonossága egymás utánzásán alapul. Ugyanúgy vissza kell vonulni a politika színteréről is: a fontos emberek régen elfeledték, hogy a valódi boldogság szükséglete nem függhet ígéretektől, és hogy valamennyi pillanatunk megannyi összpontosítása e boldogság megvalósulásának van alárendelve, ez pedig összeegyeztethetetlen a társadalmi elvárásokkal és a politikai nagyravágyással.

Az elvonulás mindazonáltal csak bizonyos keretek, jól körülhatárolt lehetőségek mentén lehetséges. Mi is lenne más az „*otium*”, ha nem meditációs gyakorlat, amely – etimológiájával összhangban – „*medicatio*”, azaz gyógyítás, orvoslás? A boldogság sztoikus keresése mindenekelőtt terápia, a szó legtökéletesebben orvosi értelmében. Még pontosabban szöveve „*catharsis*”: a szenvedéstől való megtisztulás. Ez a mozdulatlanságot kereső, meditatív és megtisztító törekvés min-

denekelőtt az akarattal függ össze. Utóbbi arra irányul, hogy a bölcs ember helyzete a hősökével legyen megegyező: feszültség, rendíthetlenség és erőfeszítés jellemezzék. Ám e tulajdonságok élethosszon át tarthatatlanok, s az egyén konkrét életére végül nincsenek hatással. A sztoicizmus őket a boldogság keresésének feltételeként tartja számon, ugyanakkor az egyén csupán egy helyzet, egy állapot lehetősége, hiszen a magányba visszavonult bölcs végül is magától az élettől tartózkodik: „magányába visszavonultan küzd”. E magatartás tulajdonképpen csalás, mert a bölcs visszavonulása teljességgel magányos, elszigetelt és egyéni lét, egyenesen individualista létezés. A bölcs kiszakítja magát a világból, az emberek közösségéből, s létét kizárólag önmagának szenteli. De minek a megnyirbálása árán, és miféle magányos haszon reményében? Talán az idő másfajta birtoklása végett? Nem úgy áll-e a dolog, hogy a vágyott boldogság igencsak viszonylagos és kiváltképp bizonytalan?

Montaigne, aki kezdetben a sztoicizmus feltétlen híve volt, elsőként mutatott rá félreérthetetlen módon e tan hiányosságaira. Filozófiai jellegű tapasztalatainak alakulása kiválóan körvonalazódik, ha egymás mellé állítjuk például az I. kötet 39. esszéjét (*A magányról*, 1572), illetve a III. kötet 10. esszéjét (*Hogyan gazdálkodjunk akaratunkkal*, 1585–86). A Montaigne által meggett út elején ott találjuk a kezdeti idők sztoicizmusát; a végén azonban a létezés másfajta megértését leljük. Élete elején Montaigne a bölcs dicső, már-már öntelt alakjával azonosul: a fénylő, sztoikus maximák mint veszélyeket távol tartó korlátok vonulnak elő életében, s ily módon látjuk őt önmagával foglalatosságot élését „hátsó kamrájában”. Később aztán a bölcs e képe szilánkjaira török, és Montaigne új útra lép: arra, amely a szerényen egyszerű életvitelt egyáltalán nem az emberek világától távol tartja megvalósítandónak. Bár a szenvedélyektől – így a politikától – való tartózkodás kétségtelenül örök feltétel, azt is mindenkinek be kell látnia, hogy a szenvedélyek az embertől elválaszthatatlanok, illetve hogy tervezéssel és szabályozással jól kordában tarthatóak. Ez az, amit Montaigne „a figyelem elterelésének” nevez (III, 4). Ha már az ember nem bújhat ki a bőréből – lévén, hogy a „nyüzsgéstől” úgyszólván menekvés –, Montaigne sokkal inkább Arisztotelészhez húz, mintsem Senecához. Azt mondja, hogy „a barátság, amellyel önmagunknak tartozunk”, egyáltalán nem összeegyeztethetetlen „más emberek és a világ használatának módjával” a „köztársadalomhoz való hozzájárulás” érdekében. Montaigne tehát szembehegyezkedik azzal a fajta heroikus individualizmussal, amellyel pedig a bölcsesség azonosulni törekszik, és a közéleti szereplőket minden más célt és tervet feladó, elkötelezett hozzáállásra bátorítja: „Nem akarom, hogy szükség esetén ne szenteljünk figyelmünket, minden lépésünket és szavunkat, verejtékünket és vérünket a vállalt tisztségnek.”⁴ Az elfordulás nem jelent tehát visszavonulást, sokkal inkább éleslátást és függetlenséget, mely tulajdonságok a közéleti tevékenység legalapvetőbb sajátjai kell, hogy legyenek.

A sztoicizmus tehát nem etika, hiszen a közösség kérdése nem kap benne elég teret, és mert a *Nikomakhoszi etika* „philiája” fel sem merül vele összefüggésben; továbbá nem merül fel az embertársakkal való viszonyról vallottakban, illetve az egyén önmagával szembeni elvárásaival összefüggésben sem. A boldogságát kereső bölcs magánya a szubjektivizmus „tébolyodott” (Char) válfajából ered. A tudattal foglalkozó modern filozófia, mindenekelőtt Descartes, egyenesen dívatba hozta a sztoicizmust. Az, amit Descartes a „legmagasabb rendű és legtökéletesebb bölcsességnek” nevez, tulajdonképpen álarc mögé bújtatott sztoicizmus, amellyel a gondolkodó azért él, hogy a szubjektivitás elhagyhassa a magány zsákutcáját, és hogy a tudat előtérbe lépjen az út az erkölcs felé. Ám e döntő jelentőségű kérdésben a karteziánus elmélet gyöngének bizonyult, és legutolsó próbálkozása eredmény nélkül halt el. Mindent összevetve e ponton érhető tetten minden bölcsesség, minden „morális” filozófia kudarca: ezek csupán a gondolat vakságának pillanatában születtek meg. Akkor, amikor a gondolat megszűnik önmagával foglalkozni, vagy egyenesen léte végére ér; mint ahogyan ez történt a halódó görög filozófiával, amely végül későókori bölcseslepek felvirágzását mozdította elő.

A sztoicizmus helyzete még bizonytalanabbá válik, amikor az egyén önmagával való viszonyát nem is annyira a külvilág kizárása jellemzi, hanem mindenekelőtt magának az életnek az elutasítása: az öngyilkosság, melynek gondolata már a sztoicizmus megszületése pillanatában létezik, a Krisztus előtti III. század végén. Hégésziasznál és Khrüszipposznál a vágyott és önként vállalt halál tana elméleti megalapozottságú. Khrüszipposz például igazolni igyekszik a halál e nemének létjogosultságát, méghozzá részletekbe menő alaposággal teszi mindezt. A sorsra, a kozmoszra, az isteni logoszra és az „oikeioszisz” („kisajátítás, megnyerés, megszerzés”) fogalmára hivatkozva állítja, hogy minden mindennel összefügg. Az ok-okozati összefüggések kavalkádjából semmi és senki nem vonhatja ki magát, a történések pedig mintha csak huzalozva volnának. Khrüszipposz állítása szerint a hengerhez és a csigához hasonlóan valamennyi lény végzetesen követi hajlamát, és önnön természetének rendelődik alá a kettős determináció szabályainak megfelelően: egy belső okból adódóan minden dolog önnön természetének megfelelően létezik; egy külső ok pedig azt eredményezi, hogy ugyanezen dolgok egy más jellegű szükségszerűség láncolatának is részét képezik. A végzetes determinizmus válfajainak elméleti tévedésével állunk tehát szemben, amikor a görög filozófia nagyjai a halandók létét csupán a jövő bizonytalanságának, illetve az istenekhez fűződő, elengedhetetlenül szükséges kapcsolat vonatkozásában voltak képesek értelmezni. A halált elfogadó Antigoné nem mond le az isteneknek kijáró hódolatról, sem pedig a nap még egy utolsó köszöntéséről. Aiasz, Szophoklész alakja – a görög színház egyetlen öngyilkos hőse – szintén megmarad az istenekkel és a világgal való kötelekében, még ha a halált is választja. A sztoikus ezzel ellentétben nem számít halandónak a szó eredeti értelmében. Ha a bölcsességet, illetve a bölcs boldogságának lehetőségét az öngyilkosság jelenti, ez nem más miatt

4 Csordás Gábor fordítása.

van így, hanem mert e bölcsesség pusztító antropocentrizmussal ér föl, és mert az emberi tudatlanságból adódóan a nemlét vágyát ébreszti föl az emberben, aki egyúttal kétségbe vonja és tagadja a szent valamennyi formáját. Mivel a sztoicizmus minden isteni eredetű dologról lemondott, ezáltal végérvényesen el is veszítette azokat. Ugyanígy lemondott minden másról is, ami emberi eredetű. És itt mutatkozik meg a boldogság választásának ára. A sztoikus öngyilkosság nem más, mint azon valakinek eszelen cselekedete, aki szerint a saját halála az önbeteljesedésből kifolyólag csak magától tőle függ; továbbá olyasvalakie, aki úgy véli, hogy saját halálát önmaga irányíthatja például azáltal, hogy az agónia hosszúságát maga választja meg. A szabadságát megélt ész legvégső tetszélgesének tanúi vagyunk. A Marcus Aurelius szemében oly kedves „*amor fati*” magasztos és fölülmúlhatatlan megvalósulásának tanúi. Van benne valami abból az antropológiai torz szörnyűségből, amely Seneca tragédiáinak szellemét idézi.

Mert milyen halálról is beszélünk, amikor a sztoikus önmaga haláláról hoz döntést? A sztoikus halál először is látványos halál, magamutogatás vágyából fakad. Seneca tragédiáiból ismerjük már, milyen, amikor a szerző mérlegelés nélkül a néző elé tárja a bűnt – amit egyébként a görög tragédia soha nem tett. Ahelyett, hogy a műben az örület tárulna elénk, maga a színház válik tomboló örüllté azáltal, hogy minden kapcsolata megszűnik bármivel, ami szent vagy tragikus. A római „*furor*” nem más, mint istenek és emberek figyelmen kívül hagyása. A sztoikus azzal áltatja magát, hogy a halál nem az ő személyes halála. Ki akarja sajátítani azt, s ezáltal önmagát igyekszik kisajátítani. Egy némely sztoikus gondolkodó egyenesen úgy véli, hogy az öngyilkosság pillanata saját boldogságának csúcspontján köszönt rá. De miért közönség előtt kell a végső tettek bekövetkeznie? Ne feledjük, hogy Rómában egyesek egész jelenetet kerekítettek saját haláluk köré: fürdőben követtek el öngyilkosságot, vagy családjuk körében, vacsora után, barátaitól körülvéve. Hogy úgy mondjuk: banális módon. Hiszen éppen e banalitással szerették volna aláhúzni állítólagos „függetlenségüket” istenektől és emberektől, mindenféle szégyenértéttől. Mert hiszen a sztoikusok mit sem ismernek abból, amit a görögök „*aidosz*”-nak neveztek, és ami azt az önmérsékletet és szemérmet jelenti, mely a görög világ verseivel és tragédiáival oly elválaszthatatlan egységet alkot. A sztoikus halála nem egy folyamat lezárulása, a tett csupán színházi elem, a halál pedig ennek megfelelően következik be. Senecának is ezért adódik lehetősége megsokszorozni sikertelen öngyilkosságait: a „bölcs” így lesz önmaga közönsége. A saját lábát fölállózó Epiktétosz esete is ezt bizonyítja. A szemérmertlenség nem ismer határokat. Itt érünk el arra a fokra, amellyel a nyugati nihilizmus áll összefüggésben: utóbbi esetében a sztoicizmus valamiféle megfoghatatlan változata a távol-keleti bölcelet újabb hajtásaival találkozik; amikor a filozófia látens nihilizmusát a jelenből a pillanat felett örvendő buddhizmus alá rendeli. Ettől kezdve pedig sokkal könnyebben látjuk be, miért nem meglepő az, ahogyan a nyugati világ a boldogság szédítő heveségű keresése mellett minden töprengés nélkül elköteleződött. Azon boldogság keresése mellett, mely elénk mint kizárólagos érték tárul; még akkor is, ha jellegéből adódóan a melankóliás depresszióval rokonítható. A sztoikus doktrína csírájában hordozta a rejtett nihilizmust. Legyen akár személyes, akár kollektív, a boldogság „mesterséges mennyország”, mely ugyanannyira bizonyult „tébolyodott”, mint „halálos kimenetelű” utópiának.

IV.

Függetlenül attól, hogy ókori vagy modern kori „bölcsességről” van szó, úgy tűnik, hogy e „bölcsesség” gyümölcsében mindannyiszor a „boldogság férgé” telepszik meg. Ennek okára abban lelünk, hogy mindenfajta „bölcsesség” folyton szem elől téveszti azt a lényegét, amivel pedig az ember létének velejét ragadhatjuk és érthetjük meg. Ez pedig nem más, mint amit a görögök korántsem „*anthroposz*”-nak, hanem „*brotosz*”-nak, azaz „halandónak” neveztek. Kétségkívül nem azt szeretnénk ezzel sugallni, hogy az időben visszafelé való haladás volna kívánatos. Sokkal inkább azt, hogy mennyire fontos megértenünk, miben is lehetnek segítségünkre a görögök, amikor azt próbáljuk felfogni, hogy a halandóság gondolata megkerülhetetlen és életbevágóan fontos. Illetve azt is, hogy ugyanez a gondolat – a boldogsággal ellentétben – *civilizációs jelentőségű*.

A boldogság sztoikus keresése egyfelől azért zsákutca, mert az idő hibás és pontatlan szemléletén alapszik, ahol az idő a tartam és a változás leegyszerűsítő kategóriája mentén nyer értelmet. Zsákutca továbbá azért, mert e keresés silány mozgatórugója a halál és a végesség koncepciója. Kevés csupán beszélni a halálról, ha arra a magaslatra akarunk eljutni, amit a görögök a „halandóság” gondolatával jelöltek. Seneca azt mondja: „A halál mindenütt jelen van; ő a Gondviselés ajándéka. Bárki megfoszthat bennünket életünkötől; de nem a halálunkötől...” Ez egyáltalán nincsen így. Nem igaz, hogy a halál mindenütt jelen van, és hogy ajándék volna. Az ilyenfajta beszéd zagyvaság, vagy pedig a nyelvvél való visszaélés. Seneca más, ugyanezen felfogásban írókhoz hasonlóan pontosan az ellenkezőjét fejezi ki a szavakkal, mint amit azok jelentenek, s teszi ezt a végesség és az időbeliség gondolatától vezérelve.

A boldogság abban a pillanatban másodlagossá válik, amint a létezőt az idő *transzcendentális* jellegének szemszögéből értelmezzük, amikor is a halál megfelelő tartalmat nyer gondolkodásunkban. Az idő sem nem vonal, sem pedig pont; továbbá nem egyszerűsíthető le változásnak vagy állandóságnak. Ő maga az „*aión*”: a folytonos felbukkanás, amiről az ember újra és újra megbizonyosodik, egészen addig, hogy megtapasztalja a pillanat kisajátításának lehetetlenségét, mivel azon csak a halál hatolhat át. A halálra tehát nem mint az idő végére, hanem sokkal inkább mint a vég idejére kell gondolnunk: mint a folyton folyvást felbukkanó határra, mely az adott idő jelenvalóságában megtart minket, mindazonáltal kaput nyit előttünk az eljövendőre. A mi időbeliségünk kapcsán tehát érdemes szem előtt tartani azt a határt, amely által „halandóak”, azaz *tökéletlen* lények vagyunk. Ontológiai értelemben az idő a mi létbeli tökéletlenségünk; ezen

ontológiai tökéletlenség lényege pedig az, hogy a *mi* időbeliségünk átgondolására és megélésére ösztökél bennünket. Az élet tehát megvalósítandó mű, önmagunk megalkotása, aminek kiindulópontja e transzcendencia. A Homérosz és Hésziodosz költészetével kezdődő görög gondolat folytatása Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, betetőzése pedig Arisztotelész. Egyikükben sem merült föl annak kétsége, hogy a halhatatlan istenekkel és a többi halandóval való viszonyunk lényege ne létebeli tökéletlenségünk lenne. E tökéletlenség, a transzcendenciánk, sokkal inkább halandó mivoltunkban való beteljesedésre, mintsem boldog életre készítet bennünket. Ebben az értelemben állíthatjuk azt, hogy a *Nikomakhoszi etika* nem a boldogság receptjét kínáló „bölcselet”, és hogy az „*areté*” nem erkölcsi „erény”. Az „*areté*” a „soha el nem érhető tökéletesség”, az egyén és a közösség beteljesedésének szükségletére adott válasz. Arisztotelész a „*philia*”-val hozza összefüggésbe, azaz a „barátiassággal”: az embernek akár önmagával, a társaival, a politikai környezettel vagy bármi más létezővel való kapcsolatáról legyen szó. Ez a „*philia*” fölbukkan már Homérosznál és Szophoklésznel, és azt a mindenekelőtt görög alapelvet jelöli, mely az emberektől azt követeli, hogy tanuljanak meg halandóként létezni, életük napjait ekként alakítani. Azaz legyenek tudatában annak, hogy a vég ideje minden kezdésben benne rejlik.

A halál tehát az ember szívében lüktető szükségesség. Altala rajzolódik ki mindenki előtt az a határvonal, mely – ahelyett, hogy a halál megpróbáltatásának bilincsebe verné az embert, aki pedig a boldogság keresésében vélhetné felfedezni a szabadulást – éppen hogy az élet értelmét tárja föl az ember előtt. E határnak, e korlátnak köszönhetően válunk képessé az élet értelmének befogadására, önmagunk és a bennünket körülvevő világ megfogalmazására. A vég – mint határ – tehát mindig *most* van *itt* velünk: nem mint annak horizontja, ami befejeződik és megszűnik, hanem valami olyannak távlatá, amiben éppen hogy valami kezdetét veszi. Ami szüntelen kezdetét veszi, az nem más, mint a beteljesülés elkerülhetlensége az egyén és a közösség vonatkozásában. Mindezt pedig az az eljövendő hozza, amely nem azonos a jövő illuzórikus gondolatával, minden utópia gyökerével. Az eljövendő nem azonos a jövővel. Utóbbi a jelen meghosszabbítása, illetve annak az egyén általi zavaros kivetítése. Az eljövendő az, ami az egyénre vár, ami vele még meg fog történni: a valamivé válás lehetősége, ami értelmet ad a jelennek. Amikor a korlátaink és a tökéletlenségünk különös hangsúlyt kapnak, akkor mindezt arra a lényre vonatkoztatva jelentjük ki, aki csak azért az, aki, mert nem valaki más. Tehát alapja egy olyan negatív kép, amelynek bár semmi köze a nemléthez, mégis a *jelentésnek* alkotóelemét képező *semmivel* van szoros összefüggésben; illetve olyan negatív kép, mely az embert szükségszerűen teszi azzá, ami ő egyediségében és a többiekkel közösséget alkotva lehet. Az embereken túl kétségkívül ott vannak az istenek. De talán még az isteneknél is nagyobb jelentőséggel bír az, amire még mindezen felül lelünk. Ez pedig a Szükségesség – de nem ám a rómaiak és a sztoikusok „*fátumának*” elkerülhetetlen végzete –, és ennek számos megjelenési formája: az „*ananké*” (a szükség), a „*moira*” (a halál), mely ugyanúgy egyénre szabott, mint ahogyan kinek-kinek másban is a saját osztályrésze jut), a „*tükhé*” (a sors, a szerencse). Azután az isteneknél ott van még a világ, mely egyszerre „*káosz*” (szakadék) és „*koszmosz*” (szépség). És ott van az idő is, szintén bonyolultan összetett: egyszerre „*aión*” (folytonosság), „*kronosz*” (mulandóság) és „*kairosz*” (alkalmas pillanat). E képnegatív alkotja minden tragédia középpontját, és ezt a görögökön kívül senki más nem fedezte föl, s így nem is fejlesztette tőkélyre. A tragédiák jelentése és jelentősége egyáltalán nem a pesszimizmus-sal függ össze, sem pedig a balsors ilyen vagy olyan fokú fontosságával, hanem pontosan azzal, amire Hölderlin tapintott rá: a mindent letaglózó gyász és a féktelen öröm mélyen gyökerező társításával, amit a görögök oly kiválóan valósítottak meg tragédiáikban.

A tragédia példátlan teológiai lecke, amennyiben az istenek világával létesít kapcsolatot. Ha a tragédiára a megfelelő módon tekintünk, máris meghaladtuk a balsorsot a boldogságtól elválasztó iskolás elképzelést. A tragédia valódi értelme rég elveszett, és még a kereszténység is nehézségekbe ütközik, amikor szenvedés és boldogság viszonyáról esik szó. Ma ott tartunk, hogy magának a kereszténységnek is alapvető feladata lenne a boldogság kérdésének tisztázása: éppen ideje volna felhagyni azzal a leegyszerűsítő felfogással, amely pusztán e világi boldogtalanság és túlvilági boldogság között tesz különbséget. E tekintetben, illetve ha azt vesszük alapul, hogy az újszövetségi szövegek csak elvétve foglalkoznak a boldogsággal, a latin világ által elfogadott Evangélium sokkal közelebb áll a görögökhöz, mintsem a történelem századain átívelő keresztény vallás. A boldogság nem érdeklő túlzottan az evangélistákat: az Újszövetség sokkal inkább az élet valódi értelmének kérdését járja körül, és tőlünk is azt várja el, hogy ebben mélyedjünk el, és ennek velejéig igyekezzünk hatolni. A kereszténység előtt álló egyik feladat tehát annak végiggondolása, hogy mit is jelent a *tökéletlen létezés* teológiája. Utóbbi korántsem egyezik a „végesség” középkori teológiájával, melyet túlságosan is átszőtt a végtelenség gondolata. E gondolatmenetet elfogadva elengedhetetlen volna a halhatatlanság kérdésének újraértelmezése is, melyet hasznos volna elválasztani az „örök boldogság” homályos képzetétől. Ha így tenne, a kereszténység valamennyiünknek fontos segítséget nyújtana abban, hogy végre felhagyjunk a boldogság mint elsődleges fontosságú szükséglet megjelenítésével. Ebből pedig az következne, hogy nagyobb odaadással kutathatnánk azt, ami isteni eredetű emberi létünkben és a civilizációnkban. E kutatás alapja pedig a mindannyiunkat összekötő halál gondolata lehet. Mindenesre ezen az úton haladva az ember másra is lelhet: a *teljesség* erejére. Amikor a halandó élet műve beteljesedik, a megértés örömeiben részesülünk. A kegyelem által pedig, mivel kötelék fűz bennünket az isteni eredetű dolgokhoz, az ikonokat idéző módon részesülünk saját halhatatlanságunk lehetőségének megsejtésében és megélésében.

TÖZSÉR ÁRPÁD

Öröm-dal

Lement a nap, s nem jöttek
csillagok, csak vak mélye reng
az egeknek, és földereng
néhány zord arc: volt-istenek.

Az úr fölött galamb kotel,
s lengedez Szentlélek-szárnyán,
még korántsem vert a Sátán:
a pokol mindent megokol.

Harctér a Föld, lángol Szervét,
szitokszó az identitás.
Voltaire orrot s nem kertet ás,
látni a pénz nemiszervét.

Énekel a kerub-tábor:
Rossznak lehet Jó a sodra!
A kegyes hazugságokra
ráborul a csillagsátor.

Költő vedli stíljét vadul,
váltja az ént az ős nem-én:
örvény elmerült tárgy helyén.
Ghul hullaevők hada dúl. –

Túl sarkkörön, emberkörön,
kevély norvég fenyők helyén
sarjad más lényeknek remény,
zöldell moha, zuzmóöröm.

Vojnich Erzsébet: Sárga falikút

„A bűn s a szégyen itt maradt” És hol van az öröm?

*Aki képes rá, hogy megelégedjen
a számára kiszabott idővel,
és alkalmazkodjon a dolgok folyásához,
annak öröm és szenvedés mit sem érthet.*
Csuang Csou

Mi is az öröm?

Amikor magyarul hangzik el a kérdés, azonnal jön rá a válasz anyanyelvünk irodalmából: „...az öröm? / Az óceán kis gyöngye. Talán, / Mire felhozom, össze is töröm.” Bármilyen meglepő, a mi nyughatatlan, szenvedélyes Petőfink válasza majdnem megegyezik a régi Ázsia költő-filozófusainak válaszával. Ha türelmesen folytatta volna a költeményt (*A bánat? Egy nagy óceán*), ha hosszabb töprengésbe fog az öröm (nem is olyan egyszerű) kérdéseiről, talán pontosan odajut, ahová az ókori kínai filozófia nagyjai, akik illékony, nem is igazán valóságos tüneménynek tekintették, hanem sokkal inkább illúzióknak. Még szigorúbban fogalmazva: a bánat, a szenvedés, a bűn és a szégyen örök párjának, velejárójának látták, a bajok veszedelemes forrásának.

Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy a régi Ázsia lakói az örömök kárhóztatói-ként számúzták volna az életükből; egyetlen vallás sem „fajult” odáig, hogy ellenségesen örködjön világi hívei magánéletén, sőt, a legtöbb helyen és korban még a szerzetesi szabályzat megszegését sem büntették fenytéssel az előírások vagy a hitbuzgó vallási előljárók. Mindenkinek a maga baja, ha nem a képességeinek és a körülményeinek megfelelően alakítja az életét; ha hebehurgyán szem elől téveszti vagy áthágja az életvezetés józan szabályait. Többségében így látták az örömökből való részesedés erkölcsi és gyakorlati kérdéseit az ázsiaiak.

Am bármennyire ésszerű és használható is ez a vélekedés, ezzel az öröm mibenlétének kérdését még nem válaszoltuk meg. Az ázsiaiak is legfeljebb egy ügyes *zen* (csan) válasznak tekinthetik („ha az eszettek helyén van, azt csináltok, amit akartok”), amivel a kínai buddhisták bizonyára beérik, de a filozófusok aligha. Tűnődtek, vizsgálódtak hát tovább, mígnem rájöttek, hogy ez az első pillantásra bensőséges magánügynek tűnő kérdés egyáltalán nem magánügy. Nem felületes, hétköznapi felvetés, hanem a bölcelet egyik alapkérdése. A tartós öröm, azaz a *boldogság* ugyanis nem kisebb dolog, mint az emberélet legmagasabb célja, állapota az érzelmi beteljesülés felső foka. Az ember nembeli lényegének megmutatókozásai, a szellemi teremtés eredményei is ugyanezt a fokozatot érhetik el, ugyanezt az állapotot valósítják meg.

A kínai írástudók – az indiai gondolkodók mellett a régi Ázsia legkorábbi és leggyakorlatiasabb bölcselői – érdemesnek találták hát a lehető legalaposabban, legkörültekintőbben foglalkozni a boldogság állapotának és körülményeinek meghatározásával, elérésének, megközelítésének minden lehetséges módjával. Annál is inkább, mert feltűnt nekik, hogy a környezetükben mindenütt ezek a kérdések foglalkoztatják az embereket, társadalmi helyzetüktől függően a maguk módján mindannyian a boldogság eszményének elméleti és gyakorlati részleteivel vannak elfoglalva. Már a kultúrák írásbeliségének megjelenése előtt is ez volt az emberi elme legizgatóbb kérdése, ez volt a közösségi és a magánélet leghatékonyabb inspirációja, a népek történelmének legerőteljesebb mozgatója. Az öntudat és a költői látásmód kialakulásának már legelső pillanataiban utópiákkal, boldogságországokkal telt meg az egész emberi képzeletvilág. Ezt látjuk mindenütt, a legkisebb közösségek meséitől a legnagyobbak mítoszaiig. Hol van Boldogságország, és hogyan élnek a lakói? Mi a titkuk, és hogyan lehet a boldogság birodalmát megvalósítani vagy meghódítani? Ezek voltak mindenkor az emberi természetből fakadó legégetőbb, leggyakrabban fölített kérdések, ezek fejezik ki legjellemzőbben az ember céljait és igyekezetét Ázsiában is.

Az Örömeik kertje csak ígéret?

Hogy a legtöbb nép örömteli életre vágyik, és amíg nem alkotta meg magának megnyugtatóan földi boldogságországát, addig a képzeletbelit, az álombelit építgeti helyette, azt az emberi időszámításnak erről a pontjáról, ahonnan mi látjuk a világot, már teljesen természetesnek találjuk. Annyira megszokott képe ez az emberi igyekezetnek, hogy fel sem tűnik, pontosan ezt tesszük ma is: véres veszekedéseink (háborúink) szüneteiben még mindig kitartóan tákolgatjuk a földi boldogságulás tervét, és miközben különféle naív változatait próbálgatjuk a gyakorlatban, szépeket álmodunk a képzeletbeliről, a tökéletes jövőről. Ezt az időtöltést nevezzük Nyugaton egyfelől történelemnek, másfelől *történelemfilozófiának*.

Tegyük fel, hogy most az írott történelem kezdetén járunk, valamikor az ókor első felében. A térképről még hiányzik a művelt Nyugat, de a minket leginkább érdeklő kultúrák közül már aktívan ott van a görög meg a perzsa, tőlük távolabb Keletre az indiai és a kínai. Egymástól eléggé különböző módon ácsolgatják kisebb-nagyobb földi birodalmaikat, és nem is egészen sikertelenül. Azok közé tartoznak, akikről azt mondjuk, hogy ún. magaskultúrát hoztak létre. Hogy' értsük ezt pontosan? Magaskultúra, azaz majdnem boldogságország? Mennyire magas? Milyen magasnak kell lennie a kultúrának a boldogsághoz, az örömteli élet megvalósításához? Ha tudnák ezek a népek, hogy mekkora szellemi erőfeszítésre lenne szükségük az „örömtelihez”, a boldogító együttéléshez, egészen biztos, hogy a cél érdekében emberfeletti teljesítmény is kitellene tőlük. De nem tudják. Nem tudja közülük senki.

Ezért aztán azok, akik csalódtak az ember földi lehetőségeiben, legavatottabb papjaik segítségével most a „túlso”, a „másik” világ felé fordítják tekintetüket, és annak fürkészéséhez látnak, igen gondosan. Létezik-e *ott* boldogságország, valami olyanféle, amit *itt* sehogyan sem sikerült megvalósítaniuk? Ők tehát a csalódottak, az örömteli, boldog jövő reményét ideát már föladó, türelmetlen földlakók, akik nem érznek magukban elég erőt az anyagi világ lakhatóbbá formálásához. De már nem is érzik jól magukat az anyagiban, menekülnek innen, az a szándékuk, hogy minél inkább szellemiként („isteniként”) valósítsák meg otthonukat valahol odaát. At akarnak lépni egy másik, egy kevésbé ismert valóságba, amit *metafizikainak* neveznek. Ha van ilyen ország (hiszen annyian állítják!), akkor sokkal ésszerűbb lesz azt fölkeresni, kikélni. Talán oda is lehetne költözni... Gyertünk, siessünk oda máris! De hol is van ez az ország?

„A hegyek urának, a Mérúnak lankáján levő szent hon a hegy északi lejtőjén, a Tej-tenger partján áll” – állítják az indiai *Mahábhárata* eposz (végleges formája az i. e. első évezred második feléből származik) összeállítói. A boldogok országa „a Méru-hegytől északra harminckétezer jódzsana távolságra található, így mondják a brahmanok. Ott élnek a jó illatúak..., fehér férfiak, akiktől távol áll mindenféle gonosz..., közömböse a becsület és a becstelen iránt, isteni külleműek. Lényüket életerő táplálja, csontjaik kemények, akár a gyémánt..., s a világmindenséget betöltő törvénynek örömmel szolgálnak.”

Az óind papok, eposzéneklő bárdok, akik az óind irodalom legbecsültebb szövegei közé tartozó *brahmanákat* és *puránákat* is megalkották, számos történetet ismertek a Mérún túli tájakról, és lakóikról, akik egy ottani országban „kanállal eszik a boldogságot”. Meséik teljesen megegyeznek abban, hogy az örök boldogság országában, noha északi ország, ismeretlen a fagy, és persze teljesen ismeretlen a forróság. A ligetekkel és erdőkkel borított föld bőséges termést ad, mindenütt antilopcsordák és madárrajok járnak, s gyönyörűsége virágoktól illatozik minden. Ott nem él kegyetlen ember, sem érzéketlen, törvénytörő. Ott nincsenek csaták, nincs háború. Abban az országban az emberek egyenlően élvezik az élet javait. Csodaszép égi lányok szórakoztatják őket tánccal és dallal, „ujjongó lények örömteli hangja hallatszik” mindenfelől. Az itt élők természete az igazságosság, és „az erény valamennyi jegye tündöklék rajtuk, s ragyognak, akár a hold”. „Behatolnak az ezersugarú örök istenségbe, s életerejüket akkor is képesek megőrizni, ha nem fogyasztanak ételmet.” Valamint tízszer száz évig élnek, mert ebben az országban ennyi az istenek szolgálatára rendelt idő.

A Mahábhárata a világ meghódítását elbeszélő fejezete tudósít az eposz főhősinek, Pándu király öt fiának a különböző országok felett aratott győzelmeiről. Észak felé a fivérek közül a legkiválóbb harcos, *Ardzsuna* indult megküzdeni az ott elterülő országokért. Átjutva a Himaláján, egymás után győzte le az északi népeket, mesebeli törzseket és fantasztikus, vérszomjas lények birodalmát. Am végül, amikor a boldog északi nép országának közelébe ért, „hatalmas termetű örök jöttek vele szembe, nagybátorságúak és erősek..., és e szavakkal szóltak hozzá: »Ó, Ardzsuna! Fordulj vissza innen... Annak az embernek, aki ebbe az országba belép, feltétlenül pusztulás lesz a sorsa... itt csatázni nem lehet. De ha belépsz is, semmit sem látsz, minthogy emberi szemmel itt semmi sem látható«. Ekkor így szólt a hatalmas harcos: »Nem lépek országotokba, ha ez halandó számára tilos.« És visszatért Indiába.”

A titokzatos, boldog északi országról szóló hagyományt a Mahábháratánál valamivel későbbi másik híres indiai hőseposz, a *Ramájana* is megőrökíti. Amikor Ráma királyfi, az eposz főhőse, keserves fáradozások árán sem volt képes a démonkirály által elrabolt feleségét, *Szitát* megtalálni, szövetségeséhez, *Szugrivához* fordult segítségért. Szugriva majomsereget küldött a világ minden országába Szitá keresésére, és az északra küldött hadvezért figyelmeztette az ott várható nehézségekre, amelyekkel meg kell majd küzdenie. Elmondta neki, hogy a Himalája elérése és átlépése után továbbra is észak felé kell haladnia, majd túl kell jutnia egy hatalmas pusztaságon, miután ismét óriás hegyláncokon kell kinkeservesen átkelnie.

Szugriva szavai szerint ezektől a tájaktól még északabbra terül el a köd és félelemkeltő sötétség országa, ahol halál vár mindenkire, aki a közelébe merészkedik. Ám távolabb, mesélte hadvezérének Szugriva, már a fény boldog hona található, ahol égi tündérleányok és szent bölcsék élnek. Ott mindenfelé gyümölcs terem, aranyvirágok nőnek, aranymederben folynak a folyók, ott van az örök óceán, és ott van az Arany-hegység, amelynek csúcsai az eget érik.

Így képzelet el tehát az indiai hagyomány a boldogok országát északon. Az óiráni irodalom legrégebb emléke, az *Aveszta* egyik könyve (az i. e. első évezredből), melynek legkorábbi részei *Zarathusztrától* származnak, kísérteties hasonlósággal írja le a boldogság hazáját. Az *Aveszta* szerint az emberi történelem hajnalán, az aranykorban, a föld egész népessége nemes és igazságos uralkodók hatalma alatt élt, közülük való volt a fénylő *Jima* is, a naphős fia. Amikor Jima egy alkalommal áldozatot mutatott be a *Hará*-hegy (az ind Méru megfelelője) legmagasabb csúcsán, az istenektől nemcsak minden ország, ember és démon feletti hatalmat kért magának, hanem mindenki számára boldog életet is. Azt kérte, hogy országában se fagyos, se tikkasztó szél ne fújjon, se éhség, se szomjúság ne legyen, ne pusztuljanak el se a növények, se az emberek, ne létezzék öregség, hogy „apa és fiú egyaránt mindig tizenöt évesnek látszék”, valamint hogy ne legyen „démonok szította irigység” sem.

A fénylő Jima, miután ezer esztendeig tartó uralkodása végén halálához készülődött, a teremtő isten, *Ahura Mazdá* parancsára és segítségével gyönyörű lakhelyet létesített, amelyet elkerített a világtól. Ez a lakhely a magas Harától nem messzire, északi irányban terült el, a *Vourukasa*-tenger (a Tej-tenger megfelelője) partjainál. Ott azóta is csodálatos életet élnek az emberek, „sok kutya, madár és gyönyörűen lángoló tűz” teszi barátságossá az országot, kristálytisza vizek folynak, és aranyos rétek terülnek el mindenfelé. Ott vannak „a legjobb és legszebb férfiak és nők... a legnagyobb és legszebb állatok... a legmagasabb és legfinomabb illatú növények”. A boldog vidék lakóinak életét nem keserítik testi hibák, nem kínozza őket a lepra, az örület, és semmiféle más betegség, amit a gonosz istenek fejedelme küld az emberekre. Mindezek felül pedig az ország lakóinak különlegesen hosszú életet szánnak az istenek. Ezért van az, hogy „a leggyönyörűsebb életet élnek ezek az emberek”. Így fejeződik be az óiráni *Aveszta* egyik könyvének elbeszélése a boldog országról.

Az örömteli élet ind és iráni részletezése után az ókori görög történetírók feljegyzéseit is érdemes átbogarásznunk, vajon mit gondolnak vagy mit vélnek tudni ők „saját boldogságországukról”? A görög örömeik párhuzamosságait vagy akár azonosságait a korábbiakban sorolt ázsiai elképzelésekkel nem különösebben nehéz megértenünk, ám hogy a távol-keleti elgondolásokhoz hasonlóan miért helyezték a görögök is a boldogok országát a messzi, északi tájakra, azt bizony egyáltalán nem tudnám megmondani. Az antik források a boldogokat a *hüperboreuszok* népének nevezik, akik „az Északi Szél (Boreusz) túlsó oldalán, az óceán felé forduló parton” élnek. Ide képzelet tehát, erre a nehezen azonosítható területre a mitikus országot az időszámításunk előtti 5. században élt *Damasztész* és *Hérodotosz*, majd az időszámításunk szerinti 79. esztendőben, a Vezúv kitörésekor elhunyt idősebb *Plinius*, de előttük már több más, kevésbé ismert antik szerző is.

Bár északon terül el, de ezen a tájon sem hoznak se fagyot, se forróságot a szelek, bő természettel szolgál a föld, az ország lakói nem ismerik a viszálykodást, a szükségét és a bánatot. Csak gyümölcsökkel és élvezetekkel táplálkoznak, s ők is éppen ezer esztendeig élnek. Feltűnik e boldog ország a görög szerzők több művében is, legtömörebben talán *Pindarosz* (i. e. 6–5. sz.) egyik (utóbb kiegészített) töredéke írja le lakóinak életét.

„Vég nélküli ünnepek zajlanak ottan, himnuszok zengenek: örül szíve *Apollón*nak, és nevet ő... A múzsák tisztelete sem idegen a hüperboreuszoktól, mindenünnen fiatal lányok gyűlnek a karba a furulya édes szavára, s aranyos babértól övezetten adják át magukat az ünnep örömeinek. E szent nép nem ismer betegséget, sem az életkor gyengeségét. Távol élnek a nyűgös munkától és a csatáktól.” Szép és csábító világ ez is, láttuk, másutt sem álmodik szebbet a képzelet. Ám eljutni ide a görögök szerint is küzdelmes és veszedelmes vállalkozás.

„Ha átléptél a két földrészt határoló
vizen s a tűzszemű Kelet felé haladsz,
átkelsz a tenger habjain s megérkezel
a Gorgók sík földjére Kiszthéné alatt,
ahol tanyázik Phorküsz hosszú életű
három leánya, egyfogú, közös szemű
hattyúleányok, ott a nap se süt soha,
s az éjszakát be nem ragyogja holdsugár.
Nem messze három szárnyas nővérük lakik,
hajukba kígyókat fonó Gorgók, eláll
a szívverés az emberben, ha rájuk néz.
Vigyázz tehát magadra, óva intelek,
s figyelmeztetek egy más borzalomra is.
A megnyult orrú griffeket kerüld ki, Zeusz
dühös kutyáit és az egyszemű lovas
arimaszposzok hadát; az alvilági rév
mellett, aranypatak körül tanyáznak ők.
Közel ne menj!...”

Ezekkel a szavakkal figyelmezteti a hüperboreuszok boldog országa felé vezető úton leselkedő veszélyekre *Aiszkhiolosz* leláncolt Prométheusza Zeusz szerencsétlen sorsú kedvesét, a Kaukázus vidékén bolyongó *Iót*. (Az idézett szöveg *Trencsényi-Waldapfel Imre* fordítása.)

Az említett híres és jeles szerzőkön kívül élt azonban görög földön (az i. e. 8. vagy 6. században) egy igen különös író is, *Ariszteász*, aki állítólag járt is a boldog hüperboreuszok országában. Ariszteász beutazta a Fekete-tenger északi tájait, otthonos a *szkíthák* és a tőlük keletre élő népek országaiban, s bár műve, amelyben utazásairól beszámol, elveszett, a görög hagyomány fenntartja utazásai hitelességét, s azt az állítást is elfogadja, hogy Ariszteász a hüperboreuszokhoz is eljutott. Az elveszett (*Arimaszpeia* című) művét számos görög szerzőtárs idézte a későbbiekben, így bőséggel maradtak fenn belőle részletek, olyanok is, amelyek Ariszteász utazási módjáról számolnak be.

A korában igen népszerű eposzköltő a Márvány-tenger egyik szigetén lévő görög kolónia, *Prokonnészosz* (ma Törökország) előkelő származású polgára volt, akit már ott, a szigeten beavattak Apollón titkos kultuszába. Ehhez a kultuszhoz tartozott az egész hellén világban különös tiszteletben részesített Delphoiban működő Apollón-szentély és jósda, valamint a hüperboreuszokról szóló legenda is. Nyilvánvaló, hogy itt, az Apollónt, az égi fény istenét tisztelő közösségben született meg benne az elhatározás, hogy felderíti e rejtelmes nép hazáját a messzi északon. Hérodotosz meséli Ariszteászról, hogy először Szkíthiába indult, majd egészen távoli keleti tájakig jutott. Hogy hogyan, arról is Hérodotosz számol be.

Az Ariszteászról keringő sok furcsa és csodálatos történet közül Hérodotosz többet is feljegyzett. Az egyik azt mondja el, hogy mi történt vele, amikor egy alkalommal betért egy posztóványoló mester műhelyébe. Alighogy megérkezett, váratlanul összeroskadt, és a mester legnagyobb rémületére elterült holtan. Az élettelen testet látván, a ványoló mester sietve értesítette Ariszteász rokonait, ám amikor azok odaértek, „nem találták őt sem elevenen, sem holtan”. Hérodotosz megjegyzi még, hogy egy másik város, *Küszikosz* egyik szavahihető polgára később azt állította, hogy ugyanabban az időben, amikor Ariszteász a ványolóműhelyben feküdt holtan, ő Küszikoszban találkozott és beszélgetett vele.

Ariszteászról Plinius is közölt néhány hasonló történetet, a türoszi *Maximus* (i. sz. 2. század) azonban már utazásának módját is magyarázza, korábbi feljegyzésekre hivatkozva. „Ő maga mesélte – írja türoszi Maximus –, hogy amikor a lelke elhagyta a testét, és a levegőben szállt, görög és idegen tájak, szigetek, folyók felett repült át. Utazásának végcélja a hüperboreuszok országának meglátogatása volt, ily módon tehát gazdag ismereteket szerzett mindenféle szokásokról, másféle vidékekről és éghajlatokról, tengeri öblökről és folyók áradásáról.” Miközben repült, „teste az élet alig érzékelhető jeleivel fekdűt, olyan állapotban, amely nagyon közel van a halálhoz. Ugyanakkor lelke, elhagyva a testet, az égben barangolt, mint a madár, felülről véve szemügyre mindent... Azután a lélek, visszatérve, életre keltette a testet, s az különböző olyan dolgokat beszélt el, amelyeket a lélek látott és hallott.”

Ezeket az Ariszteászról szóló történeteket azután a misztikus *püthagoreusok* (i. e. 6. század) beépítették a lélek utazásairól alkotott elképzeléseikbe. Ariszteász lelkének vándorlásai, az Apollón-kultusz és a püthagoreusok misztikus gyakorlatai azonban lehetséges, hogy mind a szkíthák északi és keleti szomszédaitól (köztük finnugor népektől) származó, a görög vallásgyakorlatba is itt-ott beépült sámánisztikus elemek. Éppen úgy,

ahogy például a legtöbb belső-ázsiai nép buddhizmusában is meghatározóan vannak jelen a buddhizmust megelőző sámánisztikus népvallások jellemzői. És ha eddig nem, hát itt, az Ázsia legrejtettebb tájait (Belső-Ázsia vidékeit) valóságosan és képzeletben is bejáró görög Arisztész történeteivel lesz világossá, sőt nyilvánvalóvá előttünk, hogy mit értenek az ázsiai vallások szent könyveinek tudós szerzői és papjai azon a kijelentésen, amellyel az idézett leírásokban is nemegyszer találkozunk, nevezetesen azon a megjegyzésen, hogy a boldogságországok a távoli hegyek mögött léteznek ugyan, de „nem a szó hétköznapi értelmében”. Az elbeszélte történetek ismeretében (némi túlzással) akár azt is mondhatjuk, hogy ez már világos beszéd, ami úgy fordítható le, hogy *a boldogság birodalmi nem is egészen valóságosak, de nem is egészen képzeletbeliek*.

Úgy látszik, minden „boldog ország” ilyen. Nagyon kevesek számára elérhető, és azoknak sem mindennapi erőfeszítés árán. Csak az juthat oda, aki hatalommal bír érzelmi és elméje felett. Ha azonban az utazó ilyen ember, és rátalál erre a kultikus ihletettséggel járható útra, akkor megnyílnak előtte boldogságország kapui, megtörténhet a boldogulás. Sugalmazták az emberi szellem legkorábbi múltját és vágyait feltáró mitológiák, és így képzelik a legkülönbözőbb hitű misztikus vallásgyakorlók. De ezt reméli az átlagos földönjáró, a józanul törekvő ember is, a földgolyó mindkét felén.

A boldog ember önfeledt?

Ázsiában úgy tartják, hogy aki nem fékezi örömét, az nem szilárd jellem. Aki kinyilvánított boldogságaért, vagyis „fékezhetetlenségéért” talán a legtöbb bírálatot kapta kortársaitól, az valószínűleg a 11. századi kínai neokonfucianus költő és filozófus, *Sao Jung*. Igencsak víg kedvű ember volt, a házat Boldog Fészeknek nevezte, saját magát pedig a Boldogság Mesterének. Nem jellemezte visszafogottság, szemérmesség a költészetét sem, olykor bizony valóban önfeledten tudott ujjongani. Ezért a verséért is komoly szemrehányásokat kapott, nekünk viszont nagyon is jól jön örömeinek hosszú sorolása, mert pontosan megtudjuk belőle, mi mindent tekint örömtelinek az ember életében ez a régi, tipikusan kínai szemlélet.

A Boldogság Mesterének nevét senki sem ismeri.
Hárminc esztendeig a Luo-folyó volt lakhelye.
Érzései csak a szélhez és a Holdhoz foghatók,
Folyton folyókon, tavakon kóborolt szelleme.
Alacsony hivatal, magas rang,
Szegény és gazdag – különbséget ő nem tesz.
Nem mozdul a dolgokkal, s nem várja jöttüket.
Nem ismer korlátot és tilalmat.
Szegénységben él, de nem búsong.
Az italt szereti, de kerüli a mámort.
Lelkében a kikelet zsongása gyűlik.
Kis tavaeskáján verseket olvas.
Kis ablaka alatt aludni tér.
Kis kocsiján ülve, szelleme távol jár.
Nagy ecsetjével a kezében, akarata szabadon csapong.
Néha széles karimájú kalapot húz.
Néha ujjatlan ruhát visel.
Néha az erdőben üldögél.
Néha a folyóparton sétál.
Örül, ha jó emberrel találkozik.
Örül, ha erényes tettekről hall.
Örül, ha szép szavakat mondhat.
Örül, ha jó szándéka célt ér.
Nem hízeleg a *csan* mestereinek.
Nem dicséri az okkult (taoista) tanokkal foglalkozókat.
Házát sem hagyja el soha.
Mégis, egy ő Éggel és Földdel.
Jöhet ellene bármily nagy sereg, le nem győzheti.
Busás javak őt meg nem ingatják.
Boldog ember ő, immár hatvan és öt esztendeje.

Ilyenek hát egy megrögzött konfucianus örömei... Igazán visszafoghatná magát, nem lesz ennek jó vége... Innen, a világ nyugati feléről azt mondanánk erre az életre, hogy bizonyára valamiféle erénycsósz vagy csalódott, savanyú askéta éli, nem pedig a mér-

téktelen hedonista, aki még dicsekszik is számos örömeivel. Ezzel szemben az az igazság, hogy a régi Kína több ezer éves történetében egyáltalán nem találunk az indiai aszkétizmus eszméjéhez még csak hasonlót sem. Amikor a kínaiak szemléleti vagy konkrét életvezetési szélsőségekkel próbálkoztak, hát éppen az ellenkező irányba fordultak, ezerszer jobban érdekelték őket a szabadság kérdései, sőt, a korlátlanul szabados élet és az ésszerűség egyeztetésének a lehetőségeit is többször és alaposan megvizsgálták. Persze, a régi ázsiai gondolkodásban a *szabadosság* és az *ésszerűség* megítélése is más megfontolások és más szempontok szerint történt, mint Nyugaton.

Taoista körökben már az i. e. 5–4. században olyan merész elképzelések születtek az emberi *szabadság* megvalósításának különféle módozatairól és e szabadság mértékéről, hogy a felvilágosult német idealisták Herdertől Hegelig kisdiáknak érezhették volna magukat, ha ellátogatnak a társaságukba. És ha mint ilyenek, ügyesen és szorgalmasan jegyzetelnek, vagy házi feladatként legalább beleolvasnak a kínai filozófusok és történetírók munkáiba, hát, híres műveikben bizonyára nem írnak össze annyi sületlenséget Kínáról és egész Ázsiáról, mint amennyit szégyenszemre összeírtak. Milyen szívesen (és kárörvendően!) írtak például mindketten a szörnyűséges kínai despotizmusról, az „egyetlen ember szabad” elvére épülő társadalmi struktúráról, amelyben a császár személyén kívül egyetlen ember sem szabad. Szerintük a kínai birodalmat minden korban ez az állapot jellemezte. Pedig hát a despota, a kínai császár, annak ellenére, hogy az Ég fiaként uralkodott, bármikor leváltható, „visszahívható” volt, ha nem „teljesített” megfelelően. Elvben pedig (olykor a gyakorlatban is) a nép legegyszerűbb gyermeke is a birodalom császárává emelkedhetett, ha le tudta tenni a hivatalos állami vizsgákat. Voltak tehát a kínaiaknak igen józan politikai filozófiai elképzeléseik a szabadságról, de voltak kissé túlzó, költői elgondolásaik is, amelyek azonban nem ismeretlenek a nyugati világ eszméi között sem. Ha, mondjuk, az i. e. 5. században született *Jang-csu*, taoista filozófus (tanítását jangizmusként ismeri a világ, ahol ismeri) valamelyik újkori híve, feltűnik a 18. század végi, 19. század eleji Európában, egészen biztos, hogy a forradalmár ideológusok a legszélsőségesebb, „legvadabb” felvilágosultak közé sorolják, ha nem az anarchisták közé. Pedig hát a kínai szemléletet mindig is jellemezte az efféle elragadtatott, akár naivnak is mondható költőiség. De ami a kínai eszmék legfontosabb jellemzője: többségükből soha nem lett politikai ideológia, nem szerveződött körjük (mögéjük) társadalmi mozgalom. Annyi biztos, hogy ha *Herbert Spencer* vagy *Stuart Mill* leírhattak volna az itt következő szöveghez hasonlót, hát, megnyalták volna utána mind a tíz ujjukat.

A szabadság eszménye Jang-csunál így jelenik meg az *Örömök kertje* címet viselő munkájában: „»Kuan mester! Fedd fel nekem, tanításod szerint miként kell gondoskodnunk az életről?« »Annyi az egész, hogy szabadjára kell engedni az életet. Nem szabad gátolni, nem szabad akadályozni.« »Mit tudnál erről még elmondani?« »Az embernek engednie kell, hogy azt hallgassa, amire a füle vágyik, azt nézze, amire a szeme vágyik, ahhoz hajoljon közel, amire az orra vágyik, azt mondja, amire a szája vágyik, abban találjon nyugalmat, amire a teste vágyik, és azt tegye, amire az akarata vágyik. Füle arra vágyik, hogy szép hangokat halljon, és ha nem hallgathatja őket, akkor megakadályoztad hallása élesedését. Szeme arra vágyik, hogy szép dolgokat lásson, és ha nem nézheti őket, akkor gátoltad látása erősödését. Orra arra vágyik, hogy illatos dolgok fölé hajoljon, és ha nem érezheti illatukat, akkor meggátoltad érzékelésükben. Szája arra vágyik, hogy megmondja, mi igaz és mi nem igaz, de ha nem beszélhet, akkor meggátoltad a bölcsesség gyakorlásában. Teste arra vágyik, hogy élvezetekben találjon megalégedést, de ha nem töltheti be vágyát, akkor meggátoltad élvezetében. Akarata arra vágyik, hogy teljesen szabadon cselekedjék, és ha ezt nem teheti, akkor megbénítottad természetes hajlamait. Mindezek a meggátolások: kegyetlen zsarnokok. Aki e kegyetlen zsarnokokat eltávolítja magától, az derűsen várhatja a halált, akár egy nap, akár egy hónap, akár egy év vagy tíz év múlva következik is be. Ezt nevezem én az étellel való helyes bánásmódnak. Aki azonban megtartja a kegyetlen zsarnokokat, aki velük törődik, s nem űzi el őket magától, az csak nyomorultul élhet el százéves, ezeréves vagy akár tízezer éves koráig is. Ez nem az a bánásmód, amiről én beszélek.«”

Az ún. neotaoista tanítások többsége azt állítja, hogy az embernek önmaga szerint kell élnie, nem pedig mások szerint. Akkor boldog az ember, ha szabadon és teljességgel gyakorolhatja minden természetes képességét. A saját természetét kell tehát követnie, amit „egészen ki kell fejlesztenie”, leginkább az ösztöneire és az érzéseire támaszkodva. Mindeközben elméjének felül kell emelkednie „a dolgok megkülönböztetésén”, és összhangot kell teremtenie saját magával. Ha ezeknek a több iskola által is képviselt elveknek a legfontosabbikát kívánjuk mindebből kiragadni, a hosszas keresgélés és fontolgatás közben elkerülhetetlenül a *mértékletesség* szép és okos konfucianus (ám a taoisták és a buddhisták által is hirdettet) gondolatának a közelébe sodródunk. Annál is inkább, mert már a korábbiakban idézett elgondolások között és háttérben is rendszeresen ezzel az

elvvel találkozunk, ha kimondatlanul is. Mintha a régi kínai gondolkodás központi fogalma lenne: mértékletesség, józanság, *közép*.

Minek a közepe?

A *közép* fogalmára használt kínai szó (*csung*) jelentése: „nem túl sok, nem túl kevés”.

Magyarul: optimális, ideális, *elég*. A nyugati kultúra nemigen ismeri (alkalmazza, használja) ezt a fogalmat, a nyugati hős a sokra, a többre, a maximálisra vágyik. Különösen örömeiből. Akkor is sokat akar belőlük, ha már mértéktelen, feldolgozhatatlan mennyiségben áll rendelkezésére, ha már nem tud velük mit kezdeni. Ázsiában sem különb az ember természete, éppen ezért figyelmeztetnek a józan ész és az erkölcs különféle hitű tanítómesterei meglehetősen gyakran és minden helyzetben a *közép* megfontolására. Még olyan helyzetekben is, amikor a gyarapodás érdemnek minősíthető, megérdemelt, megszolgált „járandóságnak”. A konfucianus tanítás még a mértéktelen sikerességtől is óvja követőit, arra hívja föl a figyelmüket, ügyeljenek rá, nehogy „túl sok sikerben legyen részük”.

A közép mozdulatsága című, Konfuciusznak tulajdonított mondásokat egybegyűjtő mű azt állítja, hogy „ha az öröm és a harag, a bánat és a boldogság fel sem támad a lélekben, akkor beszélünk egyensúlyról”. Továbbá azt, hogy amikor az érzelmek teljesen háttérbe szorulnak, az elme akkor teremti és őrzi meg a *közép* helyes mértékét. Ez az elgondolás csaknem megegyezik Arisztotelész *közép*-tanával, azzal a minimális (mégis jellemző) különbséggel, hogy ő a *közép* fogalmát „az érzelmekben megnyilvánuló hiány és túlzás közötti” mértéknek tekinti, azaz az „érzelmi hiány” vagy érzelemmentesség állapotát Arisztotelész nem tartja megfelelőnek, nem tartja optimálisnak. Szerinte az „arany *közép*út” pontosan a hiány és a túlzás között van, félúton. Ami pedig az örömeiből való részesezésünk ideális mértékét illeti, Arisztotelész így fogalmaz: „A *mértékletesség* a gyönyörökkel kapcsolatos mértékletlenség és érzéketlenség közötti *középpont*.”

Mindkét filozófus szerint a „*közép*” az államiságnak is kulcsfogalma. De az egyenlőség és az igazságosság is. A jól szervezett társadalom alapjait a *közép*, a (jogi) egyenlőség és az igazságosság megvalósítása képezi. Ily módon az arany *közép*úton járás a szellem és az egész emberi világ tökéletesedését eredményezi.

Világosan megfogalmazott és kétségtelenül hasznosnak bizonyuló elvek ezek, melyek minden szempontból meggyőzően igazolhatóak. Jeles, tekintélyes kínai írástudók serege hirdette ezt a tanítást, a nálunk is népszerű, (leginkább) taoista *Csuang-csou* (közismertebb, tiszteleti nevén *Csuang-ce*) például azt állítja, hogy a valamire való bölcs embernek nincsenek is érzelmei. Értelmével olyannyira kézenfekvőnek találja a világ dolgainak minden változását, olyannyira természetesnek látja őket, hogy a változások már egyáltalán nem lepik meg, nem váltanak ki belőle semmiféle érzelmet. „Értelmével eloszlatja az érzelmeiket.” Így fogalmaz a híres-neves *Csuang-ce*.

Létezik egy szintén kínai nyelvű, a 3–4. század folyamán keletkezett gyűjtemény (*A világ mondásainak új gyűjteménye*), mely a kor híres embereinek bölcs mondásait és cselekedeteit beszéli el. Igen népszerű olvasmány volt annak idején, ma is szívesen idézik. Ennek egyik története szolgál a Kínában mindenkor nagy tisztelettel emlegetett érzelemmentesség talán legismertebb példájával. „Amikor a Csin-dinasztia (265–420) főminiszeri tisztségét Hszie An töltötte be, a velük szomszédos barbár északi királyság nagyszabású hadjáratot indított a birodalom ellen. A hadakat személyesen a barbárok ura vezette. Serege olyan hatalmas volt, hogy az uralkodó azzal hencegett, ha katonái beledobnák ostorait a Jangce vizébe, eltorlaszolnák velük a folyamot. Csin állam alattvalóin igen nagy rémület lett úrrá. Hszie An azonban nyugodt maradt. Csendben kinevezte egyik unokaöccsét a császári csapatok élére, hogy felvegye a harcot a betolakodókkal. A hadvezér unokaöcs pedig 383-ban, a híres Fej-folyó melletti csatában döntő, megsemmisítő vereséget mért a hódítókra. Amikor a fényes győzelemről szóló hírek eljutottak Hszie Anhoz, ő éppen táblajátékot játszott egyik barátjával. Felnyitotta a nagy eseményről szóló beszámolót tartalmazó levelet, elolvasta, majd félrerakta. Úgy folytatta tovább a játékot, mintha mi sem történt volna. Mikor a barátja megkérdezte tőle, hogy milyen híreket kapott, Hszie An nagy nyugalommal azt felelte: »Fiaink döntő csapást mértek az ellenségre.«”

Ez azonban még semmi! A többségükben józan és fegyelmezett kínaiak a legkülönbébb élethelyzetekben voltak képesek érzelemmentességet produkálni. Ugyancsak a fenti gyűjtemény egyik története mondja el azt az esetet, amikor két kiváló férfiú barátságát egyáltalán nem tudta megzavarni egyikük szenvedélyes vonzódása a másik szépséges felesége iránt. A szerelmes férfiú ugyanis képes volt az asszony iránti rajongásából teljes mértékben „kivonni” az érzékiséget, még a szexualitást is esztétikává, a képzelet költészetévé tudta „nemesíteni”. Esetükben nem jelentett ennél többet a szerelem, érzékiség

nélkül élvezték egymásban a másik nem szépségét. (Különös, hogy a romantikus vonzódás olykor milyen tökéletes sikerrel képes a testiség mellőzésére. Gondoljunk csak a nyugati világ egyes hasonló korszakaira, például a lovagkorra vagy később a szentimentalizmus korára, amelynek talán legismertebb, hasonló sorsú költő hőse *Friedrich Hölderlin* és legendás szerelme, *Susette Borckenstein* volt.)

A régi Kínában azonban létezett egy az érzelemmentességgel teljesen ellentétes elgondolás is, mely azt állította, hogy éppen a bölcs embernek támadhatnak a legerőteljesebb és legmegindítóbb érzelmei. Hiszen a bölcsök kifinomultabb lelkületűek, érzékenyebbek, azaz sokkal könnyebben és mélyebben érintik meg őket a világban szerzett élmények. Ennek a meggyőződésnek a hívei azt állították, hogy ilyen szempontból a bölcséknél sokkal nagyobb „biztonságban élnek” a köznapi emberek, az átlagos érzékenyséjük, akiknek számos jelenség föl sem tűnik a környezetükben, következőképpen meg sem érinti őket.

Mi marad hát?

Akár az utóbbi, érzelmeinknek szabad folyást engedő megoldást választjuk, akár a fegyelmezettebb, visszafogottabb elvet hirdető ajánlást, megkerülhetetlen a kérdés: mi-féle és miképpen élvezhető örömeinkben lehet részünk, ha erényes és józan életet akarunk élni? Vajon hol találjuk az érzelmi élet „arany középút”-ját? A kínaiakat nem hozta zavarba a kérdés, azonnal készek voltak az okos és rájuk jellemző válasszal: az erényes és józan (azaz bölcs) ember *a mindennapi dolgokban keresse az örömét*.

Az egyszerű, köznapi életben, amelynek okosan tervezett és szervezett eseményei tartják fenn az életet, őrzik biztonságát és békéjét. Nem elég ez? Nem elég békességben élni és csendesen, bölcs megfontolással közreműködni a világ fenntartásában? Ha úgy gondolsz, hogy nem, akkor bizony okatlan és telhetetlen vagy. Az életet őrző élet a legbiztonságosabb örömforrás, ez az a tiszta forrás, amelyből örömeidet merítve és élvezve nem fenyeget a gyors elapadás, az örömeid váratlan és fájdalmas elmúlása, s az ezt követő magány és szomorúság.

A köznapiság örömei a kínaiak szerint kimeríthetetlenek és múlhatatlanok. Addig állnak a bölcs ember rendelkezésére, amíg csak keresi, igényli őket, amíg csak él. Mert az irántuk támadó vágy sem apad el soha, a bölcsnek minden pillanatban örömet jelent a köznapi munkálkodásban részt vennie, és eredményeit szemlélnie. Ez a sikeres életvezetés legegyszerűbb és legbiztonságosabban boldogító gyakorlata. Az is kétségtelen, hogy ennek a feladatai nem is túlzottan megterhelőek. A viszonylag könnyűszerrel elérhető eredmények pedig bőséggel szolgálnak örömeiddel a legátlagosabb életet élő (valamegyest erényes és valamelyest józan) emberek számára is.

De azért akadnak örömei a középuton az emelkedettebb szelleműeknek, a kevésbé aktív, ám annál élénkebben szemlélődő, tűnődő elméknek, érzékeny lelkeknek is. A mindennapokban persze nekik is ajánlatos a mindennapi dolgokhoz igazodniuk, ám ők többnyire képesek kivonni magukat a megterhelő közügyek vállalásából. Elhúzódnak, elvonulnak még a közelükből is. Az ügyesek ügynélküliek lehetnek. Ebben az állapotban aztán szinte már teljesen szabadok: „önmaguk mestereivé válhatnak, és bármelyik pillanatban megigazulhatnak ott, ahol éppen vannak” – ígéri számukra a tanítás. Az ilyen ember pedig ezután már tökéletes szemlélőként fürkészheti „a világok változásait”, amelyekhez semmi emberi tevékenység nem fogható. Ez hát a legbölcsőbbek osztályrésze: a tiszta szemlélődés. Az efféle örömeid élvezete után senkit sem gyötör a kétség, hogy miért is kellett részt vennie ebben, az efféle örömeid élvezete nem csapda. A vágyak elmúlásával pedig nem marad „bűn s szégyen”, nem marad folt a lelkiismereten, nem emészt senkit sem bűntudat. Mint ahogy az „alacsonyabb osztályú örömeid” mértékén felüli élvezőit előbb-utóbb elkerülhetetlenül mardossák a megbánás gyötrelmei. Legáltalában a kiváló belső-ázsiai költő, *Cangjang Gajco* állítása szerint („Elmúltak az ifjú évek, / a bűn s a szégyen itt maradt”).

Valamint úgy tudják – éppen a felszabadító, boldog pillanatokat gyakorta követő bűn-s szégyenérzet feltűnéséből –, hogy az örömeidet a felejtés képessége teszi örömeiddé, a felejtés teszi vonzóvá. Az a felejtés, amely a mindenkori következményeket és mellékhatásokat maradéktalanul kitörli az emlékezetből. Törli a múltat és törli a jövőt, a felejtő ember számára az öröm pillanataiban csak a jelen létezik. Ezért mutatkozik a felejtő (következőképpen lelkiismeret nélküli) cselekvő szemében újra és újra ellenállhatatlannak az örömeid minden neme és osztálya. Az öröm a legszűkebb örvény, mely magába rántja az óvatlant. S mire szabadul, mire az örvény kivetí magából, többnyire ezer sebből vérzik, ha bele nem pusztaul. Többségében így gondolkodtak a régi ázsiaiak. Ezért féltek az örömeidktől annyira. Sokkal jobban féltek, mint a mi nyugati világunk máskülönben ugyancsak erényességre, ugyancsak józanságra és ugyancsak óvatosságra törekvő hősei.

ÁGH ISTVÁN

Aldott és büntetett

Évek számával kifejezhetetlen fiatal voltam azon a napon, de mintha mi sem történt volna, a külvilág maradt a régi, ösztönösen átéltem valamit, amitől suhant a képzeletem, így kezdődött a szerelem máskor, kacagással és susogással, és boldog voltam, talán úgy még nem is voltam boldog, kedvem kiterjedése addig tartott, ameddig elláttam az útról, eszembe sem jutott, hogy ott járok, ahova nem jövök többé, Aracs szent romtemplomát a mezei galambokra hagytam, kápráztam, mintha erő gyümölcsösben álmodtam volna, a zentai jonatán alma boldogságom kézzel fogható mintája lett, sárgán pirosra érten gyönyörűséggel terhelte érzéseimet, akár a hihetetlen gyermekkor megsemmisült édenkertjének éjszakája, azt hittem megint álmodozhatok az újra megnyílt Paradicsomban, mert a leszakított gyümölcs érintésétől boldoggá felejtettem magam, nemcsak a jövőmről feledkeztem el, hanem az éveim számáról is, s ez volt akkora vétek, mint az első emberpár bűnbeesése.

Aznap este, szeptember 24-én, váratlan robbanás ijesztette a pesti körúton sétáló szombati népeket, akkor vonultak föl a külvárosból a belvárosba, kirakatok tündököltek a vágyaiktól, s mindnyájukat a felelőtlen hétvégi könnyedség töltötte el, s ezt már filmfelvétel mutatja, végigsétált egy horgászkalapos alak kellemtelen hátizsákkal, s mintha forgósél támadt volna, talán egy örült állt bosszút valamiért az egész világon, s mi éppen akkor vártunk csomagjainkkal a Madách téri drosznál, az édenkerti szépségből, és a szántások alföldi sötétjéből érkezve, a Király utca elejéhez közel, melynek másik végéről alig hallható, szokatlan pukkanás veszett a város zajába, még emlékeztem rá, mikor a taxisofőr hozta a hírt, amit majd könnyen elfelejték, mert a robbantgatás nem újdonság mostanában, csak félelmetes, hiszen mindannyian megfordulhatunk ott, ahol nem kellett volna, de a valódi vétek fölébresztette a lelkifurdalást, megszüntette az ártatlanság kivételes kegyelmét, az örök ifjúság naiv illúzióját,

A robbantás épp csak hallatszott, nem attól csengett a fülem, hanem a pillanatnyi csendtől, s megértettem, hogy este kilenckor azzal a boldog nappal vége lett annak, ami olyan volt, mint ami mással esett meg, még akkor is, ha tovább áramlott bennem a melegség, amit a napfény hintett, s az íz, az alma íze hatotta át szavaimat, nem én voltam már, vagy inkább én lettem megint, másnapra megdagadt a lábam, mintha a boldogság büntetése lenne ez a gyulladt hajszálerekből szőtt papucs, melyet sérülés kelt, ám sértetlenül is megbetegedhettem mennyei vírusoktól, minden alkonyatkor megindult velem a hidegrázás rostája, ellenálló képességem elgyöngült szervezetem ellen fordult, varázsolt a semmiből egyre rejtélyesebb betegségeket, szabadon járhattam még, mialatt készülődött az igazi büntetés, hogy ne érjen meglepetés a kínok elviselését illetően, nemsokára a fürdőkád fölé hajolva belenyilallt a derekamba, s azóta, mint egy nagy barna kérdőjelnek, kell a kampós botomnak megfélelnem.

Minden halálos betegség szomorúsággal kezdődik, hogy semmi nem az már, ami volt, és mindenütt az eltávozás útjait járjuk, az elhagyatottság pusztáján ördögszekér forog az őszi szélben, az ördögszekér pusztája maga a kiszikkadt test, a kókadt lélek, mi meg öreg házaspár vagyunk, s féltve figyeljük egymást, nincs-e valami gyanús a másikon, megértünk-e a behívóra,

valami elfekvő magány kezdődik annak, aki magára marad,
szaporodnak a tapasztalatok a megalázások stációiról,
s azok a régi császárnői termetek özvegységre fonyadtak,
vagy éppen porrá váltak, hogy párjuk csontjaihoz omolhassanak,
legalább harminc éve kezdődött nemzedékem kihalása,
felejtése, mert még az emlékezetünkre sincs szüksége a kornak,
illik gyűlölni a huszadik századot, és titkos módszerekkel eltüntetni,
akikre ráfogható a maradi életvitel, mi még földiek voltunk,
elbűvölő gyermekarcától meghatottan simogattuk a kiscsikót,
és költők voltunk, és gyöngyház töltőtollal írtuk a verseket.

Amit az életben elveszítettem, költészetemben újjáalkotom,
még a legszomorúbb vers is boldogít, ha jó szívvel készül,
én nem a fogalmazást szenvedem meg, megszenvedtem már
előre a téma kálváriáját idegeim forró nyílzáporában,
ami a lelki fájdalmakhoz képest elviselhető és elmondható
esemény, de a lelki sebek rettenete, és a boldogság ujjongása,
csak Isten titokzatos közreműködésével fejezhető ki,
a költők Múzsája ő, vagy inkább társszerző, aki minden egyes
fölfoghatatlan szellemi tevékenységben együttműködik,
mikor a semmiből érkezik valamely hang, sohasem hallott ütemre
mozdulnak a szavak, alápergő képek borítják be a rajzlapot,
szerelmet gerjeszt az írás, hogy áthassa a szenvedély a költeményt,
nőneművé válnak a mondatok, hogy kedvesebbek lehessenek,
mert nincs már érzelmi láz, se szeszélyes versengés senkiért,
örök készenlét sincs, mely zsigeri tombolásokat leplezett,
csak néhány békés esztendő végül, ha az Isten is megáld.

Kárpáti Tamás: Bíbor angyal

SIMON TAMÁS LÁSZLÓ

Éghez és földhöz egyaránt közel

(Két bibliai pillanatfelvétel az örömről)

Akárcsak a *Mona Lisa* arcán a mosoly, az öröm éppoly kifürkészhetetlen, mint amennyire elvethetetlen: enigma és evidencia, alkalom és állapot. A sikertől sem áll szükségképpen távol, de azzal is rokonítható, amit a teológia a kegyelem fogalmával jelöl: a megajándékozottság érzése, törekeny és tűnékeny életünk be- és kiteljesedése.

A keresztény Biblia mindkét része – az Ó- és az Újszövetség – örömteli szöveggyűjtemény. Pusztán azoknak az utalásoknak a számbavétele is, melyek az öröm megnyilatkozásai széles skálájának árnyalatairól vallanak, meghaladná e rövid írás kereteit, hisz elég csak arra gondolni, hogy a bibliai hébert illetően az öröm kifejezésére tizenhárom ígét és huszonhét főnevet tart számon a szakirodalom¹, az Újszövetségről szólva pedig majd egy tucat fogalmat kellene értelmeznünk.²

Sőt a szinonimák vizsgálatán túl nem hagyhatnánk figyelmen kívül azoknak a szöveg helyeknek a hosszú sorát sem, ahol, jóllehet nem szerepel egyik sem az imént említett szinonimák közül, a mondatok izzanak az örömtől. Elég csak arra a szakaszra gondolni, ahol az *'ādām* – a földből, *'adāmā* – vétett férfi (*'iš*) az asszonyban (*'iššā*) ismeri föl a teremtés koronáját, s a „hozzáálló segítő társat” a közvetlen szövegkörnyezetből szembeszökő módon kiemelkedő, gondolatritmussal építkező, kiazmussal szerkesztett, szójátékokkal gazdagított, már-már eksztatikus sorokkal köszönti (Ter 2,23). Továbbá, hogy még két példát említsünk, utalhatnánk Mózes énekére (Kiv 15,1–18), amelyben az Egyiptomból való szabadulás csodáját ünnepli, vagy Pál himnuszá hevülő szavaira a Róm 8-ban.

Ezenkívül szót kellene ejtenünk egy olyan szövegről is, amelynek az értelmezésében a közelmúlt exegézise jelentős áttörést jelentett. *A prédikátor könyvét* ugyanis az interpretáció fő sodra évszázadokon keresztül az Ószövetségben is idegen testként elszigetelődő, komor s kiábrándult hangnak tartotta, üzenetét pedig a könyv mottója (1,2) latin fordításával összegezte: *Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes; vanitas vanitatum, et omnia vanitas*. Ezzel szemben a kortárs szentírás-magyarázatban a fiktív főszereplő, a Jeruzsálem királya (1,1) álarcát magára öltő Kohelet szavait illetően – elsősorban R. N. Whybray³ és N. Lohfink⁴ munkái nyomán – egyre több szakember teszi magáévá azt a véleményt, hogy a könyv semmiképp sem tekinthető sem a mindennek csak a fonákját látó pesszimizmus vagy a minden normát, törvényt, szabályt elvető nihilizmus tanújának. Kohelet rendíthetetlen realizmussal szemléli a körülötte lévő világot, kortársai fékezhetetlen ambícióit, kielégíthetetlen bírvágyát. S bár szemhatára előtt nem nyílik meg a túlvilág távlata, s azzal is tisztában van, hogy „Isten a mennyben van, te pedig a földön” (5,1), hétszer⁵ is hangsúlyozza, mennyire nélkülözhetetlen az Örökkévaló adományaként elfogadott s értékelt öröm ahhoz, hogy az ember el tudja viselni a mindennapok „nyűgét s nyilait”. Sőt, amint Lohfink⁶ rámutatott, úgy tűnik, a Kohelet számára Isten az öröm révén nyilatkoztatja ki magát: „Ha pedig Isten valakinek gazdagságot és kincseket is adott, és megengedte neki, hogy azt élvezze, kivegye belőle a részét, és örüljön fáradozása eredményének: ez Isten ajándéka. Az ilyen nem sokat tűnődik azon, milyen csekély élete napjainak a száma. Isten ugyanis kinyilatkoztatja magát neki szívének öröme által”⁷.

1 S. Garofalo, „Gioià”, in P. Rossano–G. Ravasi–A. Girlanda, szerk., *Nuovo dizionario di teologia biblica*, Cinisello Balsamo, Sao Paolo, 1988, 646 (646–650).

2 Erről lásd pl.: W. G. Morrice, *Joy in the New Testament*, Exeter, Paternoster, 1984.

3 Erről a témáról írt első írását („Qoheleth, Preacher of Joy”, *Journal for the Study of the Old Testament*, 23 [1982] 87–98) számos tanulmány követte. Whybray kutatásainak jó összefoglalását adja a szerző posztumusz írása „Qoheleth as a Theologian”, in A. Schoors, szerk., *Qoheleth in the Context of Wisdom*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 136, Leuven, Peeters, 239–265.

4 Csak két munkájára utalok: „Qoheleth 5,17–19: Revelation by Joy”, *Catholic Biblical Quarterly* 52 (1990) 625–635; valamint *Qoheleth: A Continental Commentary*, Minneapolis, Fortress, 2003.

5 2,24; 3,12; 3,22; 5,17; 8,15; 9,7–9; 11,9–12,1.

6 Lohfink, 1990: 634.

7 Itt és a továbbiakban, amennyiben másként nem jelzem, az Ószövetséget a „Revideált Új Fordítás”-ból (Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Kálvin Kiadó, 2014) idézem. A fenti idézetben a v. 19-et Lohfink (1990 és 2003) alapján módosítottam. Az újszövetségi szövegeket a saját fordításomból idézem (*Újszövetség*, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2015).

Mindennek a fényében arra jutottunk, hogy alkalmasint hasznosabbnak bizonyul, ha mindössze két újszövetségi „régeminta” kissé árnyaltabb bemutatására vállalkozunk.

A rátalálás nyugtalanító öröme

A Harmadik evangéliumban olvasható példabeszédeknek mintegy a harmada nem Lukácsnak a Mátéval közös forrásaiból (a *Mk*-ból vagy a *Q*-ból) származik, hanem saját hagyomány-anyagából való. Lukács, úgy tűnik, szívesen alakít ki parabolacsoportokat, amelyek egy-egy témát különböző nézőpontból világítanak meg.

A bibliakiadásokban az olvasó és a szöveg közé rendszerint címek tolazkodnak. Ennek az értelmezés irányát kijelölő gesztusnak egyik klasszikus példája „A tékozló fiú története” megjelölés, amely a fiatalabb testvér sorsára téve a hangsúlyt, mellékszereplővé fokozza le a példabeszédbeli apa és az idősebb testvér alakját. Eppen ezen indokolatlan rangsorolás okán J. Dupont⁸ például a Lk 15 egészének üzenetét a mindhárom parabolában központi szerepet betöltő örvendezés/öröm motívumában (15,5.6.7.9.10.32) ragadja meg, s olvasatának ezt a címet adja: „Örüljetelem!”⁹. M. Gourgues⁹ pedig a Lk 15,11–32 értelmezésekor az egyházatyák korától adatolható címet feje tetejére állítja, és a „tékozló atya” szeretetének példázataként olvassa a történetet.

A Lk 15 az evangélium centrális fejezete. Bármennyire triviálisnak tűnjék is, az első kérdés, amelyet ez a szakasz felvet, a következő: hány példázatról van itt szó? Az evangélista bevezetője ugyanis egyes számban használja a „parabola” szót (15,3), Jézus válasza viszont három jól elkülöníthető történetre tagolható („Vagy egy asszony, akinek” [15,8]; „Majd ez mondta” [15,11]). Sőt, van olyan értelmező¹⁰ is, aki azon a véleményen van, hogy valójában négy példabeszédet tartalmaz Jézusnak a farizeusok és írástudók zúgolódására adott válasza: a veszélynek, hogy elvesznek, nemcsak az otthonról messze elcsatangolók vannak kitéve (az elveszett bárány [vv. 4–7] és a fiatalabbik testvér [vv. 11–24]), hanem az otthonmaradók (az elveszett drachma [vv. 8–10] és az idősebbik testvér [vv. 25–32]) is. Úgy tűnik, mindegyik történet az elveszni–megtalálni feszültségét akarja megvilágítani különböző szempontból. A négyes felbontás mellett szólhat az is, hogy két-két azonos irányba kifuttatott parabola összekapcsolása jellemző Lukácsra¹¹. Mindazonáltal a Lk 15 tagolása a hármass felosztás mellett szól.

Hogyan kapcsolódik egymáshoz a három történet? Ha a megtérés Jézus válaszában a fő témája, akkor miért csak a 15,7-ben szerepel ez a fogalom? Érdekes feszültségnek lehetünk itt tanúi: jóllehet a pásztor találja meg a bárányt, s az asszony az elveszett drachmát, Jézus a példabeszédhez fűzött kommentárjában megtérésről beszél, míg az elkódorgó és hazatérő tékozló kapcsán az eseményekre reflektálva a példabeszédbeli apa az „elveszett és megtaláltatott” fogalom párt használja, jóllehet senki sem indult a tékozló keresésére¹². Hogyan magyarázható ez? Úgy tűnik, hogy az első két példázat értelmezési keretet biztosít a harmadik parabola számára. Az első kettő nem bűnösökről beszél, hanem elveszett dolgokról. Míg a bárány esetében maga az elveszettség ténye mutatkozik értéknövelő gyanánt, addig a drachma esetében az asszony tüsténkedése arányban van az elveszett értékkel, hiszen kétnapi bére felkutatásán fáradozik.

Sokat vitatott kérdés, vajon befejezett-e a két testvér története. Nem azt kellene-e mondanunk, hogy az apa szavai választás elé állítják az elsőszülött testvért: ha akar, bemehet az öccse hazatértén örvendezők közé? Kétségtelen, a két fiúról szóló példabeszéd végén hiányzik az első két történet lezárásaként illeszkedő magyarázó mondat. Az elveszett bárányról szóló így fejeződik be: „Mondom nektek, hogy ugyanígy nagyobb öröm lesz a mennyben egyetlen bűnös megtérésén, mint kilencvenkilenc igaz miatt, akinek nincs szüksége megtérésre” (15,7). Az elveszett drachmáról beszélve pedig Jézus utolsó szavai így hangzanak: „Mondom nektek, így fognak örülni Isten angyalai egyetlen bűnös megtérésének” (15,10). Az „elveszett” fiúkról szóló példabeszédhez Jézus nem fűz magyarázó kommentárt, mellyel az értelmezés irányát kijelölné. A fiata-

8 J. Dupont, „»Réjouissez-vous avec moi!«, Lc 15,1–32”, *Assemblée du Seigneur* 55 (1974) 70–79.

9 M. Gourgues, „Le père prodigue (Lc 15,11–32): De l’exégèse à l’actualisation”, *Nouvelle Revue Théologique* 14 (1992) 3–20.

10 R. Meynet, *Il vangelo secondo Luca*. Analisi retorica, Retorica biblica 7, Roma, EDB, 1994.

11 A Lk 13-ban a mustármag és a kovász kapcsán először egy férfit, azután pedig egy asszonyt szerepeltet, akárcsak a bárányról és a drachmáról szólva (13,18–21). A Lk 14-ben pedig a toronyépítő ember és a hadba induló király példázata egyaránt a tanítványsághoz szükséges elszántságot hangsúlyozza.

12 A „megtaláltatott” igealak kapcsán néhányan úgy vélik, a szenvedő alak Isten nevének helyettesítésére szolgál. Így a hazatérés – a megtérés – úgy áll előttünk, mint Isten ajándéka. Emellett szól, hogy az *ApCsel*-ben többször is felbukkan a megtérés illetően értelmezése: „Az Isten őt fejedelemmé és üdvözítővé emelte, hogy megtérést és bűnbocsánatot adjon Izraelnek” (5,31); „Akkor hát a pogányoknak is megadta az Isten a megtérést az életre” (11,18).

labba, a tékozló hazatalált. Az idősebb testvér, aki mindig otthon volt, idegenként áll az atyai ház előtt. Vajon csak elszakadva lehet rátalálni az atyai ház értékeire? Szükséges a kicsapongó, tékozló és eltékozolt élet, hogy magába szállhasson az ember? A két fiú két különböző utat jár be, életük mégis megdöbbenően hasonló.

Elgondolkoztató, hogy a harmadik példázat elején nem egy apáról, hanem egy emberről (*anthróposz tisz*) beszél Jézus. Vajon azzal magyarázható ez, hogy a két testvérről és apjukról szóló parabola inkább egy jól működő családi gazdaságot, semmint egy harmonikus családot rajzol elénk? A fiatalabbik kikéri örökségét. Kérése jogilag nem marasztalható el, csak szokatlan (vö. Sirák 33,20–24). Az idősebbik méltatlankodik, s idegenként fordul apjához: „Látod, hány esztendeje szolgállok neked, soha nem szegtem meg parancsodat, és te sohasem adtál nekem még egy kecskét sem, hogy mulathassak barátaimmal. Amikor pedig megjött ez a *te fiad...*” (15,29 sk). Aki mindig otthon volt, és atyjának minden vagyona az övé, úgy véli, semmit sem kapott. Az apa szavai – „Fiam, te mindig velem vagy, és mindenem a tied” – olyasmire emlékeztetik, amit kezdettől fogva éreznie kellett volna.

A fiatalabbik béresként gondol vissza az atyai házra, eszébe jutnak az otthoni béresek, s maga is béres szeretne lenni atyja házában. El is tervezi, mit fog mondani: „Atyám, szörnyű bünt követtem el ellened¹³. Nem vagyok többé méltó arra, hogy fiadnak nevezz, csak béreseid közé fogadj be” (15,18 sk). De amikor apjához ér, s felmondja az előre kigondolt mondatokat, az utolsó mellékmondat – „csak béreseid közé fogadj be” – hiányzik. Apja nem engedi, hogy végigmondja, nem engedi, hogy a fia béres legyen otthon. Eltékozolt életű fia idegen földön magába száll, lelkiismeretvizsgálatot tart, de ez csak előkészíti a megbocsátás megtapasztalására. Az atyai ház ujjongó öröme nem magábaszállásából levezethető következmény, hanem ajándék. Az „egykori ruha” és a gyűrű arra utal, hogy az apa újra fiává fogadja a tékozlót. Más szóval, az eseményeket nem lehet meg nem történtté tenni, de a megbocsátás új élet kezdete.

Az idősebbik fiú úgy gondolkozik testvéréről, mint ahogy az önmagáról: csak béresként fogadná vissza testvérét, így öccséhez hasonlóan nem atyának, hanem gazdának tekinti az apát. Míg atyjuk így beszél: „Együnk és vigadjunk, hiszen ez a fiam halott volt és újra életre kelt, elveszett volt és megtaláltatott” (15,24), addig az idősebb testvér szavai azt is elárulják, hogy nemcsak az atyai háztól idegenedett el, hanem rettenetesen egyedül is maradt. „Ez a te fiad”. Így beszél a fiatalabbikról, s mivel béresnek tekinti, testvére számára halott. Az idősebbik fiú így testvérét kitagadva maga válik idegenné. Atyjának kiengesztelődést kínáló szavai nemcsak magához, hanem testvérehez is közelebb akarják vinni: „Fiam, [...] ünnepelni és örvendezni kellett, mert ez a *te* öcséd halott volt és újra életre kelt, elveszett volt és megtaláltatott” (15,32). Úgy lehet tehát atyjának fia, ha felismeri a hazatérő tékozlóban testvérét. A példabeszédben tehát megmutatkozik mindkét fiú szívének torzulása, de Jézus szava nem ítélelhozatal, mely egyaránt le akarja leplezni mind a fiatalabb testvér bűnét, mind az idősebbik fiú szívében élő hamis igazságtudatot. A példabeszéd horizontján sokkal inkább a szeretetben és örömben felajánlott kiengesztelődés sejlik föl: apjukkal és egymással.

Arra a következtetésre juthatunk, hogy a harmadik parabola, a két testvér példázata, az idősebbik fiú színrelépéséig az első két történet konklúzióját öltözteti cselekménybe: egyetlen bűnös megtérését beszéli el (15,7.10). A két testvér példázatának a második epizódja – az otthon maradt testvér konfliktusa – viszont, azt mondhatnánk, a példabeszédek keretét alkotó szituációt kommentálja, a farizeusok és írástudók zúgolódását viszi színre. Az idősebb testvér ugyanis nem öccse visszafogadása miatt tiltakozik, hanem az ünnep ellen. Az elsőszülött számára az határozza meg testvére identitását, amit korábban tett, apjuk számára viszont a hazatérés a döntő. Más szóval, az evangélium optikája szerint a vámosok és a bűnösök identitását nem az határozza meg, amit tettek, hanem az, hogy Jézushoz mennek és hallgatják őt (15,1).

Az apa megbocsát a tékozlónak, s arra szólítja az otthon maradt testvért, hogy osztozzon a megbocsátás örömeiben. Az apa tehát mindkét fiát egyazon szeretettel szereti, de úgy egyformán, hogy mindegyiket másképp. Kimegy, várakozik, s a hazai gyekvőt látva elpártol tőle a szó: „Eléje futott, nyakába borult és megcsókolta” (15,20). S a bocsánatot kérő szavakra feloldozás gyanánt ismét gesztusok lépnek a szó helyébe. Félbeszakítja fiát, aki béres akar lenni az atyai házban, s parancsol a szolgáltnak: ünnepet, örömmünnepet rendez. De míg az „elveszett és megtaláltatott” fiú visszafogadásából

13 A megszokott – „az ég ellen és te ellened” – fordítás helyett J. Joosten („Père, j'ai péché envers le ciel et devant toi». Remarques exégétique et textuelles sur Lc 15,18.21”, *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses* 83 [2003] 147 [145–156]) javaslatát követve. Tekintetbe véve, hogy a kisebbik fiú kérése nem sértette a jog biztosította kereteket, felmerül a kérdés, miféle „szörnyű” bűnre utalnak szavai? Úgy tűnik, az örökség felelőtlen elpazarlására.

hiányoznak a szavak, addig idősebb fiával, aki az ünnepből akarná magát kirekeszteni, párbeszédet kezd. Vajon van-e elég meggyőző erő szavaiban, pontosabban a tékozlót visszafogadó szótlan szeretetében ahhoz, hogy az idősebb fiú elfogadja testvérét, s így a közös ünnepelésben megtalálja önmagát? Vajon ő is bemegy az örvendezők közé? Az apa, ahogy elfogadta kisebbik fia távozását, és szó nélkül kiadta neki az őt megillető örökségét, ugyanúgy elfogadja annak lehetőségét is, hogy az idősebbik fia elutasítja közeledését. Mindazonáltal az apa kezdeti és mostani magatartása közé nem tehető egyenlőségjel, hiszen az örökség kiadása azzal is magyarázható, hogy a jól működő családi gazdaság fejeként gondolkodásmódját a jogszerűség határozta meg. Csak kisebbik fiának hiánya ébreszti rá arra, hogy a kettőjük közötti kapcsolat mindennél fontosabb. Az elsőszülöttel folytatott párbeszédben helyet kap a jogszerűség (15,31), melyet azonban maga mögött hagy az újra létrejött, a korábbi, a fiatalabb távozása előttit, messze felülmúló új kapcsolat miatt érzett öröm.

A két fiú különböző utakon jár, mégis megdöbbenően hasonló gondolkodásmódjuk. A fiatalabb béres akar lenni otthon. Az idősebb béresnek fogadná el a fiatalabbat, s miközben minden az övé, béresként sandít egy gödölyére. Ha ők béresek, az apa csak kenyéradó gazda lehet. A két fiú saját elképzeléseinek foglya. A fiatalabbik úgy véli, hogy örökség nélkül nem fiú többé. Az elsőszülött dührohamot kap az örömnep miatt (15,28). Nem akarja engedni, hogy az apa más legyen, mint ami számára mindig is volt: kenyéradó gazda. Nem veszi észre az apában végbement láncreakciót. Úgy viselkedik, mintha ítélőbíró volna. Az apa megbocsátó gesztusa a fiatalabbikat megszabadítja hamis elképzeléseitől, s így a tékozló akkor válik újra fiúvá, amikor elismeri, hogy többé nem méltó rá. Vajon az idősebb testvér foglya marad saját elvárásainak, saját mértékrendszerének? Vajon nem marad az atyai házon kívül? A 15,28–30 tulajdonképpen a bevezetésben említett zúgolódást szenírozza. Más szóval nem Jézus, hanem csak a példabeszédbeli apa válaszol a farizeusok és az írástudók vádjaira. Az apa alakja viszont, lévén az Örökkévalót jelölő megszilárdult metafora a Szentírásban, arra invitálja a hallgatóságot, hogy a Jézus által mondott példabeszéd lezárásából a mennyei Atya konklúzióját, végszavát hallja ki. Az értelmezésnek ezt az irányát teszi valószínűvé az is, hogy az első két példázat is beszél a mennyről, és Isten angyalait is említi (15,7.10). Így a három történet crescendót alkot: nemcsak a mennyben lesz öröm, nemcsak Isten angyalai előtt, hanem maga az Örökkévaló is örvendezni fog.¹⁴

A Lk 16-ba lépve néhány mondat után döbbenet keríti hatalmába az olvasót. A rá-találás, a kiengesztelődés és megbocsátás öröme (Lk 15) után egy megvádolt sáfárról hall, akinek józanul kalkuláló rátermettsége a szemrebbenés nélkül hazudó arcátlanság fogalmát is kimeríti. A modern kiadásokban található címekben olvasható, a sáfárra vonatkozó jelzők széles skálán mozognak: okos, találekony, ravasz, hűtlen, becstelen, aljas. Melyik a leginkább találó? Valóban olyan éles a törés, mint ahogy azt a fejezetek tagolása sejteti? A megvádolt sáfár példázata (16,1–8) előtt sem találjuk meg a parabolák kezdetén rendszerint felbukkanó bevezetést (vö. 10,29; 12,15; 18,1). Az is meglehetősen zavarba ejtő, hogy a sáfár története előtt olvasható, a példabeszédeket az evangélium cselekményéhez kötő utolsó információt a 15,1sk-ban találjuk: „A vámszedők és a bűnösök mind egyre jöttek Jézushoz, hogy hallgassák. A farizeusok és az írástudók viszont így zúgolódtak egymás közt: »Ez bűnösöket fogad magához, és velük eszik.«” Jézus a magatartását illető kritikát fiktív történetekkel kommentálja. Az Örökkévaló örömről a pásztor (v. 7), az asszony (v. 10) és az apa (v. 20) örömet felvillantó elbeszélés vall. Az idősebbik testvér szemében az apa magatartása nem helyénvaló. A két elveszett testvérről szóló történet nyitva marad. Míg a Lk 15-ben Jézus a farizeusokhoz és az írástudókhoz fordul példázataival, a 16,1-től kezdve tanítványaihoz intézi szavait. A példabeszéd zárszava (16,8a) felettébb zavarba ejtő, ugyanis a gazdag ember dicsérete az egyetlen garancia a megvádolt sáfár különös igazára. Annál is inkább meghökkenítő ez a zárlat, mert a vádak a példázat végén igaznak bizonyulnak. A gazdától kapott dicséret fényében viszont érvényüket veszítik. Különös igazságosság ez! Nem feleltethető meg a „zúgolódók” (vö. 15,2.29) igazságosságról alkotott fogalmának. Olyan igazságosságról van itt szó, amelyik gazdagságából részelteti a nem igazakat. Azt is érdemes emlékeztetben tartanunk, hogy a példázat hangsúlyozza,

14 A fejezet szövegében találunk néhány ószövetségi allúziót, idézetet, melyek olyan akusztikát biztosítanak Jézus szavainak, hogy eleddig nem sejtett árnyalatok válnak hallhatóvá. A fiatalabb fiú hazatérésre vonatkozó terve a hűtlen Izrael vallomására rimel (Oz 2,9: „Elmegyek és visszatérek az első férjemhez, mert jobb dolgom volt akkor, mint most”), az apa és a kisebbik fiú találkozása pedig Ézsau és Jákob, illetve Dávid és Absalom találkozását idézi (Ter 33,4: „Ézsau eléje futott, megölelte, nyakába borult, megcsókolta, és sirtak”; 2Sám 14,33: Dávid „hívatta Absalomot, aki elment a királyhoz, és arcával a földet érintve leborult előtte, a király pedig megcsókolta Absalomot”).

Több ószövetségi szöveg hely is beszél az örvendező Istenről: MTörv 30,9; Iz 62,5; 65,19; Szof 3,17; Zsolt 104,31.

hogy sok adósról van szó (16,5). A 15,2–16,8 szakaszban olvasható parabolák keretét a korabeli vallási elit reakciója alkotja. A 15,2 írástudókról és farizeusokról beszél. A 16,14 csak ez utóbbiakat említi. A Lk 15 példázatai az Örökkévaló magatartásáról s örömről vallanak. A 16,1–8a pedig azt tárja elénk, hogyan válik kézzelfoghatóvá Jézus emberekhez való viszonyulása által az „elveszett”-ről szóló példázatok – bárány, drachma s a két testvér – által felmutatott cselekvési modell.

A megvádolt sáfár példázata három különböző társadalmi szerep (gazdag ember, sáfár, adósok) konfliktusát tárja elénk. Az adósok tartozásuk mértéke alapján minden bizonynyal ugyanazon társadalmi réteg tagjai, mint az, akivel szemben adósságuk volt. Velük szemben a sáfár egy másik réteghez tartozik: „kapálni nem tudok, koldulni szégyellek” – mondja. Munkaköre olyan bizalmi állás, amely egyszerre jelentett teljes függőséget és viszonylagos hatalmat. Köztes állapot. A sáfár egyszerre adós és hitelező.

A megvádolt sáfár, akárcsak a Lk 18-ban színre lépő bíró, nem követendő példa. Mindkettőjük magatartása jogsértő. Bajosan fogadható el az az értelmezés, amely szerint a sáfár nem károsította meg a gazdáját, mert csak a saját hasznáról mondott le, azaz csak a kamatot nem kérte. A parabola által említett összegek nagysága problematikussá teszi ezt a magyarázatot. A megvádolt sáfár példázatát kommentáló mondatok (vv. 8b–13) célja nem az, hogy élet vegyék a parabolának. Inkább arra szolgálnak jó példával – hangsúlyozza joggal több kommentár –, mit jelent Lukács számára az Írás értelmének pluralitása, és milyen befogadói együttműködésre számít. A példa-beszédhez fűzött magyarázatok egymásnak ellentmondó értelmezési perspektívákat dokumentálnak anélkül, hogy a parabola krisztológiai fókuszát uralni tudnák, vagy felülírni akarnák. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a 16,1–8a egy olyan beágyazott történet, amely a Lk-ban bemutatott narratívának egyik lényeges vonását ragadja meg: a Názáreti Jézusról szóló elbeszélés tükörszövegének tekinthető. Nemcsak a 15,1 sk-ban vázolt konfliktus kezelésére irányul, hanem a Lk-ban kifejlő narratív krisztológia egyik lényeges elemét is feltárja. A megvádolt sáfár története Jézus praxisának logikájáról szól. Jézus feltétel nélkül fordul a bűnösökhöz: eltékozolja Isten megbocsátásának gazdagságát!¹⁵

A 16,3 sk első látásra, úgy tűnik, lehetetlenné teszi, hogy a parabolát Jézusra alkalmazzuk. De a sáfár mérlegelése elengedhetetlenül fontos a parabola krisztológiai értelmezéséhez. Először is bevonja a hallgatót a példázat világába. Továbbá nyilvánvalóvá teszi a sáfár identitásának kérdésességét és bizonytalanságát. Munkájának elvesztése identitását megkérdőjelező státuszvesztés. Krisztológiai perspektívába állítva úgy fogalmazhatnánk, hogy Jézus praxisa elválaszthatatlan identitásától. Ahogy a sáfárnak urához fűződő viszonya a döntő, úgy Jézus praxisa és identitása Istennel való kapcsolatának folyamánya. A megvádolt sáfár példázata tehát nem a keresztény viselkedésmód lehetőségeit kutatja, hanem Jézus gyakorlatára akar fényt vetni. Hogy ennek milyen következményei voltak – kellett, hogy legyenek – a Krisztus-követők praxisában, azt a Mt 18,23–35 mutatja példaértékűen. Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a 16,1–8a hatástörténetének első lépéseit a 16,8b–13 rajzolja elénk. Ezekben a magyarázatokban egyre inkább tematizálódik a feszültség a parabola központi szereplőjének, a sáfárnak az erkölcstelensége és a magyarázatok etikai üzenete között.

„Hidd el, az igazi öröm komoly/kemény dolog”

„Mindenekelőtt, Lucilius-om, tanulj meg örülni” – írja Seneca¹⁶, majd hozzáteszi az alcímbe idézett mondatot: *mihi crede, verum gaudium res severa est*. A közös sztoikus örökség Pál apostolnál is tetten érhető. Az alábbiakban *A filippieknek írt levél* néhány részletét vesszük szemügyre, nevezetesen azt, miként fáradozik az Apostol azon, hogy a címzettek életük részévé gyakorolják az örömet.

A *Fil* számos megoldatlan és vélhetőleg egynéhány megoldhatatlan problémával szembesíti a kortárs exegézist. Úgy tűnik, nem lehet egyetlen tényezőre visszavezetni, miért ír Pál a Filippiben élő keresztényeknek, és miért küldi el levelét Epaphroditossal. Hogy megköszönje adományukat? Hogy Epaphroditost példaként állítsa a filippi gyülekezet elé (2,25–30)? Hogy közvetíteni próbáljon a két munkatársa – Evódia és Szüntükhé – között fellobbant konfliktusban (4,2 sk)?

A levél datálása és keletkezési helye (Róma?, Caesarea Maritima?, Efezus?) is bizonytalan, s az is nehezen pontosítható, kik is valójában azok az ellenfelek, akikre a levél többször is utal. Némelyek szerint Pál tanításának ellenzőiről van szó (3,2–11;

15 A sáfár megbotránkozató viselkedése nem áll társtalanul a Lk-ban. Másutt is hallunk meglepő magatartásformákról. Az éber szolgákat megvendégeli uruk (12,37). Az utak és ösvények gyanútlan járőkelőit váratlanul egy lakomán való részvételre kényszerítik (14,21.23; vö. 15,20–24).

16 *Epistulae morales ad Lucilium* 23.3–4.

3,17–21). Mások az 1,27–30 szakaszra hivatkozva valószínűbbnek tartják, hogy Pál a filippi keresztények ellenfeleire utal. Többen viszont úgy vélik, olyan zsidókról van szó, akik nem hisznek Jézus Krisztusban. Ismét mások olyan keresztényekre gondolnak inkább, akiknek keresztény identitását erősen befolyásolta a zsidó monoteizmus és az azzal összhangban levő életvitel. Abban is megoszlanak a vélemények, vajon egyetlen arcvonaltól mentén sorakoztak-e fel az ellenfelek, vagy több különálló csoportot kell tételeznünk. Sőt az sem egészen egyértelmű, vajon Pál érveléséből arra kell-e következtetnünk, hogy az ellenfelek feltűnése a filippiek körében olyan mértékű veszélyt sejtet-e, mint amiről a *Gal* vall, és így a *Fil* elsődleges célja az ellenfelek által képviselt nézetek cáfolata; vagy pedig az ellenfelekre vonatkozó számos utalásnak nincs más célja, mint hogy olyan háttérrel biztosítsa, amelyben Pálnak a címzettekkel való barátságára még élesebb kontúrokkal rajzolódik ki.

A következők tűnnek valószínűnek. A filippi keresztényeknek olyan misszionáriusok befolyásával kellett szembenéznük, akiknek a jelenléte a gyülekezeten belül veszélyt jelentett a közösség egységére nézve, és ezt a veszélyt maguk a filippiek is tudatosították (1,28). Pál azonban inkább azért utal ezekre a „betolakodók”-ra, hogy saját mondandójának még kontrasztosabb háttérrel adjon (1,27–30; 3,2–21). Amennyiben a *Fil*-t úgy tekintjük, mint ami legfőképpen az Apostol és a címzettek közötti baráti jó viszony elmélyítését szolgálta, még akkor sem lesz egészen világos, mi volt pontosan a filippi keresztények és Pál kapcsolatának a természete. Néhányan úgy vélik, valamiféle hivatalos, jogi kapcsolatról lehetett szó. Mások arra gyanakszanak, hogy a filippiek esetleg azt gondolták, Pál meg akarja szakítani velük a kapcsolatot. Ezt a félreértést akarja eloszlatni levelével az Apostol.

Ami még nehézséget jelent a *Fil*-l kapcsolatban: egyfelől nem lehet nem észrevenni, Pál különböző dolgokat egyazon perspektívában kíván szemlélni, és a számos felvontatott téma – az öröm, a hitben való előrehaladás, a szenvedés, a címzettekkel való közösség – közötti összefüggésekre akarja rányitni olvasói szemét. Másfelől viszont be kell látnunk, hogy csak bajosan lehetne egyetlen közös nevezőre visszavezetni a levél által taglalt vagy említett számos témát. Az is figyelemre méltó, hogy Pál érvelése nemcsak széles tematikus skálán mozog, hanem egy-egy témát több szempontból is körüljár. Sokszor kerül szóba például az öröm.¹⁷ Az ismétlés során azonban új meg új szempontok villannak elénk. Egyszer a saját örömről szól, máskor a filippiek örömeire utal. Sőt többször beszél arról, hogy a levél írója és a címzettek osztoznak az örömben. Hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a perspektívák? Egy másik, többször felbukkanó téma a szenvedés és a próbatétel.¹⁸ Erdemes arra figyelni, hogy Pál mindkettőt, az örömet és a próbatételt egyaránt összekapcsolja azzal, amit az adott helyzetben feladatának tekint, nevezetesen az evangélium védelmével és terjedésének előmozdításával.¹⁹ A szenvedésnek részben az abban a városban élő keresztény közösség az oka, ahol Pál fogságban van (1,14–18), másrészt a külső tényezők, jelesül maga a fogság. Pál nem mulasztja el, hogy a filippiek megpróbáltatását párhuzamba állítsa a saját szenvedésével. Továbbá a munkatársait ért próbatételeket sem hagyja említés nélkül: Timóteus (2,20 sk) és Epaphroditosz (2,25–30) példáját állítja a címzettek elé. Különös, hogy a *Fil* 3–4-ben a szenvedés témája háttérbe szorul. Sőt annak lehetünk a tanúi, hogy életének fordulatát követően a szenvedés jelentése is átértékelődik: a Krisztussal való együtt-szenvedés feltámadásának erejében való részesedést jelent (3,11.12–14). Később azt hangsúlyozza, hogy belsőleg független (*autarkész*) az anyagi javaktól (4,11.13.17). Miért emeli ki a levél első felében minden egyes szóban forgó személy szenvedését (saját maga, a címzettek, a munkatársak)? S ezzel összefügg egy másik kérdés is: miért fejezi be mondandóját egy módfelett győzedelmes hangfekvésben?

Engberg-Pedersen meggyőzően tárja fel, hogyan függ össze Pál egész érvelésében a levél négy fő témája, az öröm, a szenvedés, a közösség²⁰ és a hitben való előmenetel. A 3,4–14 szakaszban, mondja, Pál a saját életében bekövetkezett alapvető változás mi-benlétét taglalja. Ennek a szakasznak a tartalmát már különböző formában előkészítette (1,12–26; 2,5–11). A harmadik fejezetben több metaforát (kár, veszteség, nyereség) találunk, de nehéz megállapítani, miről is beszél Pál pontosan. Lehetséges volna önjel-lemzését egy kevésbé színes, de pontosabb nyelvezetre lefordítani? Elsősorban arról a változásról beszél, amely önnön identitását, illetve a saját identitásáról kialakított képét illeti. Többé már semmi értéket nem tulajdonít, hangsúlyozza, a korábban rendkívül nagyra értékelt minőségeknek. Fontos szem előtt tartani, hogy olyan tényezőkről van szó,

17 1,4.18.25; 2,2.17.18.28; 3,1; 4,1.4.10.14.

18 1,7.13.14.17; 2,16–17; 3,11.12–14; 4,12.

19 1,12.25; 3,20; 4,19.

20 Nemcsak a *koinónia* szót és származékait, illetve szinonimáit kell ide sorolnunk, hanem a *szün*- („-val, -vel, együtt”) prefixummal képzett szavakat is (Engberg-Pedersen, i. m., 89.105 skk).

amelyek továbbra is jellemzik őt, s amelyek egy zsidó számára a lehető legértékesebb minőségek (3,4–6). Ha tehát ilyen átértékelődésről van szó, akkor ez azt jelenti, hogy ő maga – mint olyan egyén, aki e minőségek révén definiálja önmagát – nem számít önmagának. Más szóval, normatívnak mondható és végérvényesnek tekinthető identitásának alapját nem önmagában, hanem Krisztusban találja meg. Ezt a változást Engberg-Pedersen a sztoikus szemléletmóddal rokonítja, amely szerint az embernek arra kell törekednie, hogy belső függetlenséggel szemlélje nemcsak a világot, hanem saját magát is. Tanulságos, mondja, ezen a ponton Marcus Aurelius gondolatait idézni:

(7,48): Aki az emberekről nyilatkozik, annak mintegy felülről kell néznie a földi élet dolgait, a nászt, a válást, a születést, a halált, a törvényszéki tolongást, az ember nem lakta pusztaságot, a tarkabarka barbár népeket, az ünnepélyeket, a gyászolásokat, a piacokat – ezt a zagyva életet, melynek összhangja az ellentétes jelenségek eredője.

(9,30): Szemléld mintegy a magasból a sok ezer embercsoportot, a sok ezer vallási szertartást, a mindenféle viharban, szélcsendben szétrajzó hajókat, a születő, együtt élő, elmúló lények tarkaságát. [...]

(12,24): [...] ha hirtelen a magasba szállva fölülről néznéd az emberek dolgait, különböző irányú vergődésüket, ha egyazon pillantással áttekintenéd a levegő és az aether lakóinak végtelen birodalmát, mennyire lenéznéd amazokat! S ahányszor csak felemelkedel, ugyanazt látnád: egyformaságot, rövidre mért életet. Erre vagyunk olyan büszkék! (*Elmélkedései*, ford. Huszti József, Bp., Európa, 1974.)

Életének új szakaszában egyetlen dolog számít Pál szemében. Az, hogy azt teszi, ami Krisztus műve is volt. Ennek megfelelően az öröm az egyetlen adekvát válasz a szenvedésre. Ebben, mutat rá Engberg-Pedersen²¹, élesen különbözik a sztoicizmustól Pál, mivel a sztoa tanítása szerint az öröm a bölcs ember kiváltsága, amely kizárja a fájdalom tapasztalatát. Ezzel szemben Pál hangsúlyozza, hogy szenved: „bánatra bánat érte” (2,27). Amikor Pál fájdalomról és gyötrelmeiről beszél, nyilvánvaló, hogy e világbéli tapasztalatairól beszél. De számára élni, abban az értelemben is, hogy e világban élni: Krisztus (1,21). Így jelenlegi öröme kézzelfoghatóvá teszi, hogy a Krisztus nevével összefoglalt realitás jelenvaló számára. Figyelemre méltó azonban, hogy amikor Pál nem gondol közvetlenül a filippiek aggodalomra okot adó helyzetére, hanem csak a saját sorsát mérlegeli (1,12–26; 2,17), akkor nyoma sincs szavaiban sem fájdalomnak, sem szomorúságnak. A saját sorsát teljesen úgy szemléli, mint egy sztoikus bölcs.

Milyen szerepet tölt be a 4,10–20 – a filippiek által küldött adományokért mondott köszönet²² – a levél egészének érvelésében? Ennek a szakasznak a szerepe, mondja Engberg-Pedersen, nem merül ki abban, hogy Pál egyszerűen köszönetet mondjon a filippiektől kapott adományokért. Ugyanis az Apostol itt egyszerre két dolgot csinál. Egyfelől, természetesen, háláját fejezi ki, másfelől azonban dicséri a címzetteket. Egyrészt azon fáradozik, hogy a saját szemléletmódjára vezesse el őket, másrészt nem hagy afelől sem kétséget, hogy tudatában van, előttük jár, hiszen Istennel való kapcsolata okán a címzettek példát vehetnek róla.

A *Fil* mindenekelőtt „intő szó” (*paraklészisz* – vö. 2,1), azaz egy meghatározott területen akar mélyebb megértésre vezetni. Így az Apostol szavait egyrészt a „leereszkedés” jellemzi; ugyanakkor ennek az a szerepe, hogy a címzetteket „felemelje”²³. De éppen mivel Pál beavatkozása nem akar más lenni, s az általa hirdetett evangélium tartalma miatt nem is lehet más, mint „intő szó”, „figyelmeztetés”, „kérés”, az Apostol pedagógiájának lényege az, hogy a filippi keresztények a saját erejükből, a saját eszközeikkel jussanak el arra a szintre, ahonnan Pál megszólítja őket, ahonnan élete példáját eléjük tárja. Pál tanítása szerint a címzettek identitásának változása nemcsak abból eredezik, hogy megismerték Krisztust. Az átalakuláshoz Pál szerint e személyes tapasztalaton túl tételes ismeretekre is szükség van. Az Apostol tehát feltárja ennek a tudásnak a tartalmát. Krisztusnak mint Úrnak az ismerete magába foglalja a Krisztus-eseménynek azt a megértését, amelyről a *Fil* 2 himnusza beszél. Pál tehát hangsúlyozza (*Fil* 3), hogy ő már eljutott erre a megértésre, ugyanakkor életének maradandó célja az, hogy gyarapodjék ebben az ismeretben. Ez a szakasz azért is figyelemre méltó, mert itt Pál életének fordulatát – megértését, meghívását – nem köti sem kinyilatkoztatáshoz (vö. *Gal* 1,12.15 sk), sem a Feltámadott megjelenéséhez (*IKor* 15,5–8), hanem Jézus Krisztus megismeréséhez²⁴:

21 Engberg-Pedersen, i. m., 107.

22 L. Alexander („Hellenistic Letter-Form and the Structure of Philippians”, *Journal for the Study of the New Testament* 37 [1989] 87–101) megnyugtatóan tisztázza, hogy a köszönetnyilvánítás a levél végén csak számunkra szokatlan, ugyanis jól beleillik a korabeli magánlevelezés konvencióiba.

23 Engberg-Pedersen, i. m., 100 sk.

24 J. Ashton, *La religione dell'apostolo Paolo*, Brescia, Paideia, 2002, 166–172.

„arra jutottam, hogy ami számomra nyereség volt, azt Krisztus miatt veszteségnek tekintsem. Sőt mindent veszteségnek tartok Uram, Jézus Krisztus mindent felülmúló ismeretéhez képest. Miatta minden értékét veszítette a szememben, és mindent szemétnek tartok, csak hogy Krisztust elnyerjem, hogy hozzá tartozzam, nem a Törvény általi igaz mivolt okán, hanem a Krisztusba vetett hit által, vagyis az Istentől való, a hit alapján álló igaz mivolt okán; hogy megismerjem őt – feltámadása erejét, valamint a szenvedéseiben való részesedést – azáltal, hogy egyre inkább hozzá hasonlóvá alakít halála, hogy, ha lehetséges, eljussak a halálból való feltámadásra.” (3,7–11).

Pál a levelet írva lehajol a címzettekhez. Azon a szinten szólítja meg őket, ahol keresztény életük alakulásában éppen vannak. De célja az, hogy arra a szintre emelje őket, ahol ő van. Intő szava, buzdítása (*paraklészisz*) nem akar mást tenni a filippiekkel, mint amit Isten tett övele Jézus Krisztus által apostoli meghívásában (*klészisz*). Mivel arra a szintre jutni, ahol Pál van, egy megértési folyamat eredője, Pál értelmezése szerint nincs más mód arra, hogy a filippiekhez intézett buzdítása célt érjen, mint hogy úgy beszéljen és úgy cselekedjék, hogy ezek révén a címzettek fel tudjanak emelkedni oda, ahol ő van.

Pál többször is szól a keresztény életben való haladásról.²⁵ Ebbe az összefüggésbe állítva a szeretet (*agapé*) értelme is konkretizálódik: „Azért imádkozom, hogy a szeretet egyre inkább gazdagodjék bennetek tudással (*epignószisz*) és átfogó ismerettel (*pasza aiszthészisz*); hogy meg tudjátok ítélni (*dokimazein*), mi számít igazán (*ta diapheronta*)” (1,9–10a). A szeretet, amiről Pál beszél, olyan ismeret, amely mindent értékkel, mindent megvizsgál, és képes arra, hogy mindennek megfelelő fontosságot tulajdonítson. Az is feltűnő, hogy a levélben többször felbukkannak a *phronein*, „gondolkodni” ige tövéből képzett vagy vele rokon értelmű szavak. Ezek alapján Engberg-Pedersen²⁶ arra a következtetésre jut, hogy Pál érvelése tökéletesen beleillik abba a sztoikus modellbe, amely úgy hív a megértésben való növekedésre, hogy annak a következetes alkalmazására szólít, amit valaki már megértett, amit már most is jól ismer. Pál ebben akarja segíteni a címzetteket, s ennek érdekében érvelése két irányba halad egyszerre. Egyrészt a filippiekkel már meglévő jó kapcsolatra apellál, másrészt példaként állítja magát eléjük. Így a filippiekhez intézett apostoli buzdítás annak a címzettekkel már meglévő *koinóniának*, közösségnek a konkrét megvalósulása, amelyet Pál éppen a hozzájuk intézett levél révén még inkább el akar mélyíteni.

²⁵ 1,6,9–11,25; 3,15–16.

²⁶ Engberg-Pedersen, i. m., 108 sk.

KALÁSZ MÁRTON
Konfirmáció

Bálint von Bergnek

E megható, részesein oly lelki tiszta kép,
ártatlan boldogság, mint avatva kilép,
ünnep – úgy mondjuk, konfirmáció,
irat szerint életutad egy áldással befogható,
ma tedd is lépteid, szentély akár, itt járhatod,
egyszerre a mennyei fény s a földi nap kint-bent ragyog.
Szándék, ha lélek derűje, szellem ereje úz, avat,
amivel példává tehedd a teremtés előtt magad –
szól a szeretet, a remény, társul a hit,
míg hármas hívői igény, gond-gondolat párban segít.
S jaj, örömkönnny, alkonyi arc húnnyásán sem közöny,
ámúltán, ünnep, ünnepelt, szó halkul még utcaközön –
szinte ma gyermek szívünkre, s mit felnövők szivére hagy,
gyöngéd szülők érző fia, ünnep, s valaki unokája vagy.

Berlin, 2017. július 2-án

Szűts Miklós: „most boldog vagyok”

CSEKE ÁKOS

Élet, öröm

A kései Foucault létezés-esztétikája

1.

Lehetséges-e örömet lelteni önmagunkban? Milyen értelemben beszélhetünk arról, hogy az ember saját maga számára válik örömforrássá? Első pillantásra meglehetősen problematikusnak és provokatívnak tűnő kérdésében, illetve válaszkísérletében a kései Michel Foucault arra mutatott rá: az ember igenis képes lehet örömet meríteni saját magából, sőt, bizonyos értelemben éppen saját magának kell saját maga legfőbb örömforrásává válnia. „*Disce gaudere*, tanulj meg örülni”, idézi Foucault Seneca Luciliushoz írt levelét *A szexualitás története III.* kötetének abban a fejezetében, amelyet az „önkultúra” fogalmának szentel: „Azt akarom, hogy sohasem légy öröm nélkül; azt akarom, hogy az házadban növekedjék föl; s ott is fog felnőni, ha különben benned, magadban lakik.”¹ Foucault okfejtésének kiindulópontja Epiktétosz meglátása, aki az embert arra szólítja fel, hogy térjen meg önmagához (*conversio ad se, episztróphé eisz heauton*), mondván, hogy „a kijelölendő fő cél önmagunkban, önmagunkkal való viszonyunkban keresendő”. Az önuralomnak ez az etikája egyfelől önmagunk birtokbavételét jelenti („az ember csak önmaga függőségében él, *sui juris*; semmi sem korlátozza vagy fenyegeti a saját maga fölött gyakorolt hatalmat”), másfelől és ebből következően pedig azt az örömmérzést, „amelyet önmagunkban lelünk. Akinek sikerült végül eljutnia önmagához, az örömforrás önmaga számára.” Ez az, amit Foucault, Seneca nyomán, az öröm eltanulásának mond, mégpedig abban az értelemben, hogy az embernek a saját magában rejlő örömet kell mintegy elsajátítania: „Az igazán jó után nézz, idézi fel Seneca 23. levelét, s a magadénak örülj (*ad uerum bonum specta et de tuo gaude*).”²

Egy másik szövegében Foucault ezt a kettősséget és parancsot a francia „*jouissance*” szó kettős értelméből vezeti le, amely egyfelől birtokbavételt, másfelől örömet vagy élvezetet jelent. Foucault itt megint világossá teszi, ami már *A szexualitás története III.*-ban is jól látszik, hogy számára a döntő momentum és az alap önmagam teljes és maradéktalan birtokbavétele, ami végső soron szuverenitást és függetlenséget jelent: „A szuverén élet birtokba veszi önmagát, amennyiben semmilyen része és eleme nem bújhat ki az önmaga felett gyakorolt hatalma és önmagával szembeni szuverenitása alól. Szuverénnek lenni mindenekelőtt annyit tesz: az ember birtokában van önmagának, saját magához tartozik.”³ Önmagam birtoklását azonban, jelzi Foucault, nem valami száraz és szigorú aszkézisként kell elképzelnünk és megélnünk, hanem örömként és élveztként: „A birtokbavétel ugyanakkor élvezetet is jelent: az ember kedvét leli a szuverén életben, örömet lel önmagában, megtalálja magában az igazi gyönyörűség minden alapelvét és alapelemét, nem a testi gyönyörűségét, nem azt, amelyik a külső dolgoktól függ, hanem azt a gyönyörűséget, amelyet végtelenül birtokba vehet anélkül, hogy elveszíthetné.”⁴

2.

A nyolcvanas években írt, de azóta is gyakran felidézett tanulmányában Pierre Hadot, mint ismeretes, hátrahagyott fellépett Foucault „szűk látókörű” felfogásával szemben, amely szerint az ember „saját magában lel örömet”⁵, mondván: kétségtelenül létezik ugyan az interiorizáció mozgása, amely során az ember „megszabadul a külsődleges világhoz, a külső tárgyakhoz és gyönyörökhöz fűződő szenvedélyes viszonyaitól, megfigyeli, mennyire haladt előre a gyakorlásban, arra törekszik, hogy uralja és birtokolja önmagát, és igyekszik megtalálni a boldogságot a szabadságban és a belső függetlenségben [...]”. Az interiorizációnak ez a mozgása azonban szerintem elválaszthatatlan attól a másik mozgástól, mely során az ember egy magasabb lélekállapot szintjére emelkedik, és ahol visszatérnek az exteriorizáció, a külső világhoz való viszony sajátos formái.⁶ Hadot álláspontja szerint az ember nem lehet örömforrás saját maga számára, illúzió azt gondolni, hogy képesek lehetünk örömet lelteni tisztán önmagunkban: „Valami »mással« azonosulunk tehát, a Természettel, az egyetemes Értellemmel, amely minden egyes emberben jelen van. A nézőpontok gyökeres megváltoztatásáról van szó, az egyetemes és kozmikus dimenzióval való azonosulásról, amit Foucault nem hangsúlyozott kellőképpen. Az interiorizáció önmeghaladás és egyetemesség tétel.”⁷

Ezért mondja Hadot a kései Foucault „esztétikája” kapcsán, hogy az valójában egyfajta dendizmus csupán – végső soron a narcizmus vagy akár a nihilizmus egy alig leplezett formája –, amely sem etikai-filozófiai értelemben nem tartható (az ember embersége nem merül ki abban az örömben, amelyet a saját magával való találkozás nyújthat számára), sem történeti értelemben nem felel meg a valóságnak: még Epikurosz „hedonista” filozófiáját sem lehetséges

1 *A szexualitás története III. Törődés önmagunkkal*, Atlantisz, Budapest, 2001, 75.

2 Uo., 72–75.

3 *Le courage de la vérité. Le gouvernement de soi et des autres II. Cours au Collège de France, 1984*, Gallimard/Seuil, Paris, 2009, 248.

4 Uo., 249.

5 *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*, Kairosz, Budapest, 2010, 318.

6 Uo., 304. Vö. M. Foucault: *A szexualitás története II. A gyönyörök gyakorlása*, Atlantisz, Budapest, 1999, 34–35.: „A hangsúly az ember önmagához való viszonyán van – ez teszi lehetővé, hogy ne ragadják el vágyai és gyönyörei, uralkodni tudjon felettük, érzeit ne hagyja felkorbácsolódni, ne váljon a szenvedélyek rabjává, és elérjen egy olyan létezés-módot, melyet önmaga teljes élvezete, avagy az önmaga feletti tökéletes szuverenitás jellemez.”

7 *A lélek iskolája*, i. m., 318.

így olvasni.⁸ Foucault Seneca-értelmezése kapcsán ugyanerre hívja fel a figyelmet: „A stoikus filozófus – ahogy Seneca mondja – nem »önmagában« találja meg a gyönyör forrását, hanem »önmaga legjobb részében«, az »igazi jóban« (XXIII, 6), azaz (XXIII, 7), »a jó lelkiismeretben, a becsületes szándékban, a helyes cselekedetekben«, abban, amit Seneca »tökéletes értelemnek« hív, és ami végső soron egyenlő az isteni értelemmel (XCII, 27), hiszen számára az emberi értelem nem tökéletes, csak tökéletesíthető. Önmagam »legjobb része« tehát transzcendentális önmagam. Seneca nem »Senecában« találja meg a gyönyör forrását, hanem abban, hogy transzcendálja, azaz meghaladja Senecát, felfedezi magában azt az értelem, mely része az egyetemes Ertelemnek és mely minden emberben és a kozmoszban magában is benne foglaltatik.”⁹

Hadot kritikája szellemében mindenekelőtt azt kell megvizsgáljunk, hogy történeti értelemben mennyire tartható Foucault Seneca-értelmezése: nem arról van-e szó, hogy Foucault teljesen félreérti és félreértelmezi Seneca állításait, akinél önmagam birtokba vétele nem más, mint felemelkedés önmagam legjobb részéhez, ami végső értelemben az isteni értelem maga? Foucault persze maga is idézi Seneca 23. levelének azt a részét, amelyben a stoikus filozófus felteszi a kérdést, mit kell érteni azon a parancson, hogy „a magadénak örülj”: „Hogy értendő azonban ez a »magadénak«? Önmagadnak és saját magad legjobb részének (*Quid est autem hoc 'de tuo' te ipso et tui optima parte*).”¹⁰ A kérdés azonban pontosan az, egyfelől, hogy „saját magad legjobb részét” önmagunk egy dimenziójaként vagy az isteni bennünk rejlő tartományaként kell-e értenünk, illetve – ebből következően – az, hogy miként kell érteni a „te magad” és „önmagad legjobb része” közötti egyszerű mellérendelést (Seneca idézett szövege nem ad egyértelmű választ ezekre a kérdésekre), másfelől pedig az, hogy miért idézi Foucault ezt a – Hadot szerint az önmagamban rejlő élvezet foucault-i tézisének éppen ellentmondó – szöveget, illetve hogy miért elégszik meg azzal, hogy mindenféle további kommentár nélkül egyszerűen idézze Seneca kijelentését? Hadot válasza az első kérdésre nyilván az lenne, hogy Seneca egyértelműen az ember magasabb rendű, isteni részére tesz itt utalást, a második kérdésre pedig alighanem úgy felelne, hogy Foucault azért zárja le ezen a ponton a Seneca-szöveg értelmezését, mert az önmagam legjobb részében rejlő öröm nem jelenti, legalábbis Senecánál, „önmagam teljes élvezetét”.

A helyzet azonban nem biztos, hogy ilyen egyszerű. Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy rövid eszmefuttatásában Foucault nem, vagy legalábbis nem feltétlenül állítja, mint Hadot sugallja, hogy Seneca kifejezetten és kizárólag „»Senecában« találja meg a gyönyör forrását”. Foucault a *gaudium*, a *laetitia* és a *voluptas* fogalmát különbözteti meg Seneca nyomán: az első kettő egy olyan örömet jelent, amely nem külső eseményekhez kötődik, hanem „belülünk és bennünk jön létre”, és itt egy olyan örömről van szó, amelyet az ember bizonyos értelemben az idő pusztításától függetlenül élhet át, mindenestül és egy csapásra, tisztán önmagában. A *voluptas* esetében „viszont olyan örömről van szó, melynek forrása rajtunk kívül keresendő”, és amely fokozatosan és változó mértékben lesz a miénk: „Ezek helyett a heves, bizonytalan és ideiglenes örömök helyett az önmagunkhoz való eljutás az önmagunk iránt érzett, állandó s derűs örömet kínálja nekünk.” A külső és a belső világnak ez a szembeállítás és a belső világ felértékelése jól ismert témája a késő antik és a kora keresztény bölcséletnek. Gondoljunk például Plótinoszra, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a külső szépséget kizárólag az tudja szépségként felfogni és észlelni, aki a szépséget előbb önnön lelke mélyén feltárta vagy megalkotta,¹¹ vagy akár arra, amit a *Vallomások* híres szövegében (X, 8, 15) nem az öröm és az élvezet, hanem a csodálkozás rendjén belül Agoston úgy mond: „Lám, az emberek elmennek, hogy megcsodálják a hegyek ormait, a tenger hatalmas hullámain, a szélesen hömpölygő folyókat, az óceán partjait és a bolygó csillagok pályáját, és önmagukat hátrahagyják”; de akár az epokhé, mint „a világ fenomenológiai zárójelbe tétele” husserli fogalmát is felidézhetjük itt, amelyet Husserl és Husserl nyomán Hadot éppen egy másik jól ismert Agoston-szöveggel állít párhuzamba („Ne önmagadon kívül keresd: a belső emberben lakik az igazság.”)¹²

Ha az ember, mintegy a külvilágtól függetlenül, önmagában, a lelke mélyén keresi és leli meg az öröme, a csodálkozásra vagy az igazság megismerésére vonatkozó képességet, az, mint Plótinosz vagy Agoston példája is mutatja, nem vagy nem feltétlenül azt jelenti, hogy ő maga válik a csodálat vagy az élvezet tárgyává, hanem azt, hogy benne lelhető fel az öröm vagy a csodálat forrása, ami Agoston esetében Krisztus, mint igazi belső én és a lélek mélyén rejlő igazság, Plótinosz szemében pedig a végső soron minden individuális vonást magába olvasztó egyetemes Jó, mint minden dolog első célja és eredete. Az introspekció parancsa itt tehát elsősorban azt a vágyat tükrözi, hogy az ember képes legyen ne testi, időbeli, elveszíthető örömökre lenni, „kint”, hanem szabad, állandó és elveszíthetetlen élvezetre bukkanjon, „bent”, amely független a külső eseményektől, hatásoktól és befolyásoktól, és amelyet aztán szüntelenül Istenhez, mint legfőbb Jóhoz vezet vissza vagy annak tulajdonít. Amit Foucault – aki hangsúlyozottan nem filozófiatörténészként és klasszika-filológusként nyúl az antik szövegekhez – tesz, az voltaképpen nem más, mint hogy mintegy lezárja a külsőtől a belsőt, majd a belsőtől a fenti, isteni világhoz ívelő gondolatmenetet a gondolatmenet első lépésénél, vagyis a külsőtől a belső világhoz vezetó ponton, és felveti az önmagamban rejlő öröm vagy gyönyörűség gondolatának vagy megtapasztalásának lehetőségét. Ugyanakkor nem véletlen, hogy ehhez éppen Seneca szövegeiből indul ki: a helyzet ugyanis az, hogy Senecánál valóban rá tud mutatni olyan szövegekre, amelyekben nincs nyoma annak, hogy az ember önmagában meglelt örömét az istenihez mint igazi, felsőbb énhez kellene visszavezetni.

A Foucault által megidézett 42. levélben Seneca például az erkölcsi elhatározásokat a kereskedő asztalához való odalépéssel állítja párhuzamba, mondván, hogy sok dolog nagy áldozatok során történő megvásárlása, keserves és fáradtságos megszerzése tulajdonképpen nem kiteljesít bennünket, hanem inkább kihúzza a lábunk alól a talajt: „A magunkéi

8 V. ö. uo., 300: „Az epikureus lelkigyakorlatról sem lehet azonban azt állítani, hogy nem más, mint valamiféle önkultúra, az én saját magához fűződő viszonya, mely során az ember önmagában lel élvezetet. Az epikureus bölcs tisztában van azzal, hogy önmagán kívül másra is szüksége van ahhoz, hogy kielégítse vágyait, és örömet érezzen: szüksége van testi táplálékra, szerelmi gyönyörökre, valamint a világegyetem fizikai elméletére, mely révén megszünteti az istenektől és a haláltól való félelmet. Szüksége van az epikureus iskola többi tagjával való találkozásra is, hogy a kölcsönös szeretet közegében boldogságra leljen. Végül szükséges számára a végtelen űrben elhelyezkedő végtelen számú világ szemlélése, hogy megtapasztalja azt, amit Lucretius *divina voluptas et horror*-nak nevez [...]. Az epikureus filozófus számára a lét maga, éppen, mert a tiszta véletlen szüleménye, kérlelhetetlenül egyedi: az élet csoda, a Természet váratlan és ingyenes adománya, a lét magasztos ünnep.”

9 Uo., 298–299.

10 *A szexualitás története III*, i. m., 75.

11 *A szépről*, in *A szépről és a jóról. Istenről és a hozzá vezető utakról*, Farkas Lőrinc Imre, Budapest, 1998, 21.

12 *A lélek iskolája*, i. m., 255.

lennénk, ha azok nem lennének a mieink (*Nostris essemus, si ista nostra non essent*).¹³ Mi történik a megszerzett javakkal? Ha sokáig a birtokunkban maradnak, nekünk magunknak lesz elégünk belőlük, ha viszont nem maradnak sokáig a birtokunkban, az azt jelenti, hogy még azelőtt elveszítjük őket, hogy hozzászoktunk volna birtoklásukhoz. „Ha önmagadat birtoklod, semmit nem veszítettél el. De hány embernek sikerül önmagát birtokolnia? (*Qui se habet nihil perdidit: sed quoto cuique habere se contigit?*)” – zárja le eszme-futtatását és levelét Seneca.¹⁴ Nem állítja-e teljes joggal a többek között kifejezetten erre a Seneca-szövegre hivatkozó Foucault, hogy „a szuverén élet az ember önmagához fűződő viszonya és önmagában meglelt öröme”¹⁵, illetve – a 72. levélre hivatkozva, ahol azt olvassuk: „a bölcs boldogsága belül lakozik (*domestica illi felicitas est*)”, „aki maradandó örömet akar, annak örüljön, ami az övé (*cuius perpetua futura laetitia est, is suo gaudeat*)”, „a boldogságot élvezi: a legnagyobbat, a folytonosat, önmagáét (*laetitia fruitur maxima, continua, sua*)”¹⁶ – hogy a Seneca által leírt örömrészletet „mindenekelőtt az jellemzi, hogy semmi olyasmi nem idézheti elő, ami tőlünk független volna s következésképp kívül esne hatalmunkon: belőlünk és bennünk jön létre”¹⁷? Hasonlóképpen nehéz volna félreértelmezéssel vádolni, amikor az 1984-es előadásorozatában, annak bizonyítására, hogy az embernek minden élvezetet magában kell keresnie, a *Helvia vigasztalásának* ezt a szakaszát idézi fel: „A külső körülmények jelentősége lényegtelen, s nincs is számottevő jó hatásuk, se jó, se rossz, semmilyen; a bölcs embert a jószerencse nem szédíti meg, s a balsors sem csüggeszti el; hiszen mindig azon fáradozott, hogy önmagába vesse minden bizalmát, s minden örömét önmagában keresse (*a se omne gaudium peteret*).”¹⁸

Kritikájában Hadot felhívja a figyelmet arra: Seneca más szövegei és általában a sztoikus bölcsélet alapelvei nyilvánvalóvá teszik, hogy a filozófus nem elégszik meg a külső/belső ellentétpár használatával. Összességében Hadotnak valószínűleg igaza van abban, hogy Foucault mintegy eltünteteti Seneca-olvasatában a Senecánál lényegi vallási vagy teológiai elemet – ezt Foucault más antik filozófiai szövegek elemzése során is nyugodt szívvel megteszi –: Senecánál alighanem többről van szó, mint a lélek várkastélyába való egyfajta bemenekülésről és önmagam élvezéséről, amely a nehezen uralható külső valósággal szembeni védekezésésként is értelmezhető.¹⁹ Ugyanakkor nehéz volna elvitatni a filozófus Foucault-tól azt a jogot, hogy felidézze Seneca azon szövegeit, amelyek kizárólag a külső/belső ellentétet veszik alapul, főleg akkor, ha, mint például a 42. vagy a 72. levél esetében látjuk, nem egy, a nagyobb szövegkörnyezetből kiragadott idézetről van szó e „domesztikus”, az embernek tisztán önmagában megelölhető örömforrása kapcsán, hanem egy levélről mint elküldött, lezárt, befejezett szövegről, amelyben az öröm kérdéséről értekező Seneca egyetlen szót sem ejt az ember igazi, felsőbb, isteni részéhez való felemelkedéséről, amellyel az embernek feltétlenül azonosulnia kellene. Foucault nem a „sztoikus bölcsélet” általános alapelvei szerint értelmezi Seneca szövegeit, hanem egyszerűen a kezébe veszi ezeket a műveket és a legnemesebb értelemben „használja” őket; a dilemma, amelyet Foucault e használata felvet, éppen az, hogy bár egyfelől lehetetlennek tűnik Seneca egyes szövegeit vagy akár mondatait kiszakítani Seneca más műveinek vagy akár a sztoicizmusnak a tágabb kontextusából, másfelől az is lehetetlennek tűnik, hogy egy adott Seneca-levélbe csupán „általában” a sztoicizmussal vagy „Seneca bölcséletével” kapcsolatos állítólagos történeti ismereteinket olvassuk bele, hiszen ebben az esetben nem tanulunk az olvasott szövegből, hanem csak mindig újra felismerjük azt, amit már „tudunk”.

3.

További kérdés, hogy Seneca szövegeinek elemzése során valóban magával Senecával folytat-e dialógust Foucault: valóban kimerül-e az interpretáció célja abban, hogy rámutasson Seneca egy-egy számára fontos szöveghelyére? Az elemzés tágabb kontextusából, vagyis a kései Foucault párhuzamos kutatásaiból úgy tűnik, Foucault Senecánál a kereszténységnek – vagy annak, amit ő maga kereszténységnek nevez –, mint hamis önkultúrának kereste és találta meg az alternatíváját: a kereszténységnek ugyanis, Foucault más szövegei szerint, épp az a két alapvető összetevője, hogy egyfelől arra készíti a szubjektumot, hogy folytonos gyanakvásban éljen önmagát illetően (vagyis az önmagában meglelt öröm helyét az önmaga iránti szüntelen gyanakvás veszi át), másfelől pedig az élet minden területére kiterjedő felügyelet alá helyezi, mintegy birtokba veszi a testét, az életét, a lelkét, a legbensőbb gondolatait (ahelyett, hogy hagyná, hogy az ember maga vegye birtokba saját magát)²⁰. A Seneca-elemzés során tulajdonképpen egy többé-kevésbé burkolt kereszténység-kritikáról van tehát szó, Foucault ehhez hívja segítségül vagy akár „használja fel” Seneca szövegeit. Ennél is tovább kell azonban mennünk, úgy tűnik ugyanis, hogy a kései Foucault számára a kereszténység nem kizárólag és talán nem is elsősorban egy történeti korszakot jelöl, hanem inkább egy olyan önkultúra és gondolkodási forma szimbóluma vagy akár szimptomája, amely a mai napig mélyreáthatóan átjut az önmagunkhoz való viszonyunkat és a mindennapi gondolkodás módunkat. Nem véletlen, hogy egy interjúban azt mondja: „amit keresztény morálnak nevezünk, az mélyen beágyazódott az európai morálba, de nem a keresztény morál kezdete óta, hanem már az antik morálban is”²¹; máskor pedig azt állítja, hogy „mindaz, ami alapvető vagy legalábbis jellegzetes a keresztény tapasztalatban [...] egy olyan játékeret képez, amely kétségtelenül meghatározza a keresztény Nyugaton a szubjektivitás hosszú történetét”²².

A „keresztény Nyugatról” beszélve Foucault természetesen nem azt állítja, hogy a „Nyugat” két évezred óta szüntelenül és mindenestül Krisztus jegyében él, és hogy a kereszténység mintegy a nyugati világ „igazsága”, amelynek

13 *Seneca Prózái művei I*, Szentzár, Budapest, 2002, 209.

14 Uo., 210.

15 *Le courage de la vérité*, i. m., 249.

16 *Seneca Prózái művei I*, i. m., 311.

17 *A szexualitás története III*, i. m., 74.

18 *Seneca Prózái művei I*, i. m., 48. Lásd: *Le courage de la vérité*, i. m., 249.

19 Lásd pl. Seneca 41. levelét, ahol szoros összefüggésben tárgyalja azt a lelket, „amely semmilyen értékre nem támaszkodik, csak az önmagára” azzal a belátással, hogy „székel bennünk egy szent lehelet, amely megfigyeli jó és rossz tetteinket és őriz bennünket [...]. Senki sem lehet derék ember az isten nélkül.” *Prózái művei*, i. m., 205–207.

20 Erről részletesebben lásd: Cseke Ákos: *Igaz szó, igaz élet. A kései Foucault és az igazság története*, L'Harmattan, Budapest, 2015, 210–237.

21 *Le retour de la morale*, in *Dits et écrits II (1976–1988)*, Gallimard, Paris, 2001, 1525.

22 *Du gouvernement des vivants. Cours au Collège de France (1979–1980)*, Seuil/Gallimard, Paris, 2012, 142.

hittételeit minden embernek el kell fogadnia és amelyet minden ember kivétel nélkül el is fogad. Kereszténységen mindenekelőtt egy hozzáállást, egy attitűdöt, egy élet- és gondolkodásmódot ért, amely olyan mélységesen hozzánk tartozik és meghatározza mindennapjainkat, hogy szinte észre sem vesszük toladó jelenlétét; így válik akár a folytonos verbalizáció parancsa, akár az önmagunkról való lemondás titkos vágya, akár a büntudat szerves részévé azoknak az embereknek és életeteknek is, akiket és amelyeket – szándékuk szerint – elvileg semmilyen értelemben nem tekinthetünk „kereszténynek”. Ezeknek az öntudatlanul működő kulturális logikáknak az átgondolása és felülvizsgálata érdekében fontos Foucault számára az, amit „problematizációnak” nevez: „Azt hiszem, hogy a munka, amelyet el kell végeznünk, a problematizáció és a folyton-folyvást újrakezdett problematizáció munkája [...]. Ha a gondolkodásnak van értelme, az éppen abban áll, hogy visszamegyünk annak a gyökeréig, hogy az emberek miért egy adott módon problematizálják a magatartásukat (szexualitásukat, büntetőrendszerüket, az örülettel kapcsolatos álláspontjukat stb.). Előfordul, hogy az emberek azt gondolják: az ilyen újraproblematizálást az a pesszimista meggyőződés vezeti, hogy »nincs új a nap alatt«. Valójában azonban éppen ennek ellenkezőjéről van szó: ragaszkodunk ahhoz az alapelvhez, hogy az ember – a maga leghallgatagabb gyakorlataiban is – gondolkodó lény, és hogy a gondolkodásnak nem az a célja, hogy elhitesse velünk azt, amit gondolunk vagy hogy elfogadtassa velünk azt, amit cselekszünk; a gondolkodás az, ami képessé tesz arra, hogy egyszerre problémát lássunk abban, hogy mi magunk kik vagyunk. A gondolkodás munkája nem abban áll, hogy leleplezi a rosszat, amely titokban mindent áthat, ami csak létezik, hanem abban, hogy kiszimatolja a veszélyt, amely a szokások felől fenyeget bennünket és hogy problémává tegye mindazt, ami addig szilárdnak és problémátlannak tűnt.”²³

Foucault szemében a filozófia, mint problematizáció nem más tehát, mint gondolkodás a gondolkodásról, pontosabban azokról az el-nem-gondolt gondolatokról, amelyek annyira meghatározóak mindennapi életünkben, hogy szinte észre se vesszük őket. Olyan életmóddá vált gondolatokról van itt szó, amelyek úgy váltak életünk módjává, hogy soha nem gondoltuk át őket; olyan válaszokról, amelyek nem egy kérdésre születtek, ezeket a kérdéseket ugyanis, amelyekre kész és evidens válaszaink vannak, valójában soha nem tettük fel se magunknak, se másoknak. Ez is egyfajta örökség: felmenőinktől, szeretteinktől és embertársainktól nem csupán autót öröklünk és ruhákat, esetleg házat, vagyont, hanem gondolkodásmódot és életmódot is, megoldásokat, amelyek (látszólag) azonnal „megoldják” a problémáinkat – anélkül, hogy mi magunk oldanánk meg őket. Foucault számára ezek a vérükké vált megoldások válnak hirtelen problémává és ezeket próbálja meg kritikai vizsgálat tárgyává tenni; ebben látja a filozófia legnevesebb értelemben vett „kritikai” funkcióját: az arra való rámutatásban, hogy ezek az öröklött megoldások vagy megoldási és gondolkodási modellek nem örökkévaló igazságok lenyomatai, hanem történetileg létrejött, esetleges konstrukciók, amelyek lehetnének másképpen is. Ebben az értelemben mondja azt Foucault, hogy „a gondolkodás tanulmányozása egy szabadság analízise”, illetve hogy „a gondolkodás nem más, mint szabadság annak a viszonylatában, amit cselekszünk, mozgás, amely révén eltávolodunk ettől a cselekvésmódtól, tárggyá alakítjuk és problémaként vesszük szemügyre.”²⁴

Akik nap mint nap ezekkel a szokásos modellekkel élnek és gondolkodnak, azok általában nem gondolják el ezeket a modelleket, nem gondolnak bele abba, hogy mi alapján gondolkodnak és viselkednek így vagy úgy, hogy tehát miért az adott és szokásos módon élnek meg a szexualitásukat, a szabadságukat, a függőségüket, hogy miért így vagy úgy büntetik saját magukat és büntetnek másokat; a gondolkodás vagy a gondolkodó magáramaradottsága vagy megátalkodottsága, netán lázadása egyszerűen annyit tesz, hogy képes és hajlandó belegondolni ezekbe a vérükké vált, el-nem-gondolt gondolatokba, vagyis hogy teremtő módon megkérdőjelezi a szokásos és bevált gondolkodási és viselkedési sémákat. Bár a közösség hajlamos a közösség elleni támadásként megélni ezt a megkérdőjelezést, problematizációt vagy kritikai belegondolást, valójában azonban, Foucault szemében, pontosan egy közösség építéséről van szó, hiszen ez a filozófia – elviekben vagy szándéka szerint – szabad és felelősségteljes személyeket „épít”, akik elengedhetetlen részét képezik bármely közösségnek. Ezért hangsúlyozza Foucault a problematizáció alapvetően optimista jellegét, szemben az esetleges destruktív vagy dekonstruktív értelmezésekkel; az el-nem-gondoltnak ez a filozófiája nem soha nem látott titkokat leplez le a meghatározónak tartott szent vagy profán szövegek mélyén,²⁵ hanem az „evidenciaszakadás” teremtő ereje által változást hoz a gondolkodásban, mert lehetlenné teszi, hogy a megszokott módon gondolkodjunk tovább egy adott dologról, és ez a változás lassanként a mindennapok részévé lesz, amennyiben új viselkedésformákat szül. Ez az, amit Foucault úgy mond: „A saját határaink kapcsán végzett munkáról van itt szó, arról a türelmes munkálkodásról, amely formát ad a szabadság türelmetlenségének.”²⁶

4.

Amit Hadot Foucault-ra vonatkozó filozófiai és filozófiatörténeti jellegű kritikai megjegyzései elrejtene és láthatatlanná tesznek, az sajátos módon, úgy látszik, éppen az a kérdés, amely pedig láthatóan magát Hadot-t is nagymértékben foglalkoztatta, és amely Hadot-nál magánál arra vonatkozott, éppen Seneca, Szókratész vagy akár Plótinosz kapcsán, hogy mit is jelent egyáltalán gondolkodni. Hadot Foucault-ra vonatkozó kritikai megjegyzései talán éppen azért tűnnek olyan ismerősnek, bensőségesnek, akár biztosságot nyújtanak számunkra, mert egy végtelenül egyszerű és nagyon jól ismert, akár hagyományosnak is nevezhető ellentéppárra építi fel érvelését: az immanens és a transzcendens, az individuális és az egyetemes, az időbeli és az örökkévaló, végső soron az önző és a felelősségteljes etikai szubjektum ellentétére, mégpedig oly módon, hogy ünnepélyesen, szinte sértetten vagy haragosan és némiképp értetlenkedve minduntalan az ellentéppár egyik tagjának evidens felsőbbiségét és magasabbrendűségét hirdeti a másikkal szemben. Foucault felvetésében pedig, ennek megfelelően, pontosan azt kárhoztatja, hogy Foucault nem veszi át ezt

23 *À propos de la généalogie de l'éthique: un aperçu du travail en cours*, in *Dits et écrits II*, i. m., 1431.

24 *Polémique, politique et problématisations*, in *uo.*, 1416.

25 Lásd pl. az „ungedacht” heideggeri fogalmának felelevenítését és éppen Heidegger gondolkodása és politikai szerepvállalása kapcsán való újragondolását Jacques Derrida esszéjében: *A szellemről. Heidegger és a kérdés*, Osiris-Gond, Budapest, 1995 (az ungedacht, vagyis a nem-elgondolt kapcsán lásd különösen: 18. o.)

26 *Qu'est-ce que les Lumières?*, in *uo.*, 1397.

az általa egyértelműnek és megkérdőjelezhetetlennek tűnő gondolkodási sémát, ebből következően pedig az öröm forrását önmagában véli felfedezni – ez az, amit Hadot lekicsinylően dendizmusnak nevez –, miközben az, „mint tudjuk”, hagyományosan kizárólag önmagukon túl fedezhető fel. Ezt a „túl”-t jelképezi paradigmátikusan akár Szókratész nagy beszéde *A lakomában* (210c–e), amely a boldogságot abban látja, hogy az ember egyre inkább eltávolodik nemcsak önmagától, de a körülötte levő világtól is, hogy lépésről lépésre közelebb kerüljön az igazi, isteni, ideális léthez, akár a *Vallomások* ismert jelenete, „az ostiai extázis” (IX, 10, 24.), amely során Agoston és anyja, Mónika, egy misztikus felemelkedés során egy pillanatra képes megérinteni „azt, ami van”; az öröm és boldogság *conditio sine qua non*-ja mindkét esetben a felemelkedés és az eltávolodás önmagamtól és az érzéki valóságtól. Ez az, amit Hadot a maga nyelvén exteriorizációnak, önmeghaladásnak és egyetemessé tételnek nevez; és Hadot tisztában van azzal, hogy álláspontja kifejtésekor egy több ezer éves gondolkodói hagyomány támogatását élvezzi, és hogy ő maga csak mintegy megismétli az ebből a hagyományból átvett igaz tudás-, ismeret- és meggyőződésanyagot.

Érdekes azonban megállnunk egy pillanatra, hogy felidézünk, miként írja le maga Hadot a gondolkodás és egyáltalán a filozofálás folyamatát egyszerű Szókratész-tanulmányában. Mindenekelőtt Szókratész „zavarba ejtő, többértelmű, nyugtalanító” alakjára hívja fel a figyelmet, majd hozzáteszi: „A szókratikus dialógus, különösen abban a fenséges és kifinomult formában, amelyet Platón adott neki, ugyanazt a provokatív hatást akarja felkelteni az olvasóban, amellyel az élőszóban beszélgető Szókratész rendelkezett. Az olvasó Szókratész beszélgetőtársa lesz, bár fogalma sincs arról, hova vezetnek Szókratész kérdései. Szókratész megfoghatatlan és zavarba ejtő maszkja lelkiismereti válságot idéz elő a lélekben, amely akár filozófiai megteréshez is vezethet.” A Szókratészszal beszélgetésbe elegyedő embernek, aki Szókratész bölcsességére bízta magát, rá kell döbennie, hogy „tudtán kívül azonosult Szókratész beszédével és magával Szókratésszal is, tehát az apóriával és a kétellyel, hiszen Szókratész semmit nem tud, csak azt tudja, hogy nem tud semmit. A beszélgetés végére kiderül, hogy Szókratész beszélgetőtársa nem tanult semmit, sőt: be kell látnia, hogy most már egyáltalán nem tud semmit. A beszélgetés folyamán azonban megtapasztalta, mit jelent a szellem aktivitása, sőt: ő maga Szókratész lehetett egy időre, vagyis kérdezős, megkérdőjelezés, az ember önmagával szembeni megrökönyödése, önmagától való eltávolodása, azaz végső soron az emberi tudat.”²⁷

Nem az emberi tudatnak és egyáltalán a filozofálásnak ezt az Hadot által felvázolt szókratészi módszerét próbálja-e meg alkalmazni a maga kutatásaiban a kései Foucault? Nem arról van-e szó, hogy Foucault „halálisan” komolyan vette ezeket a filozófia természetét illető felvetéseket, nem éppen ennek a szókratészi módszernek a nevében próbálja-e meg újra és újra kikezdeni hagyományos meggyőződéseinket, értékítéleteinket, gondolkodás- és cselekvésmódjainkat? Mi más is volna az önmagamban fellelhető öröm gondolata, mint a legnemesebb értelemben vett képzeletjáték – egyfajta „perspektívaváltás”²⁸ –, mi más is volna a filozófia, „ha nem arra tör, hogy – a már ismert törvényesítése helyett – kijelölje, hogyan és honnantól lehetséges a másként gondolkodás?”²⁹ Gondolkodni nem annyit tesz, vallja Foucault, mint a kommentár és a továbbgondolás révén mindig újra eszünkbe idézni egy-egy hagyományos sémát és annak foglyává válni, hanem, épp ellenkezőleg, belegendolni ebbe a sémába, adott esetben éppen azért, hogy tisztázzuk értelmét, jelentését és tétjét, és szabadon és tudatosan „odaigérjük” magunkat neki. „E filozófiai gyakorlatnak az volt a tétje, hogy rájöjjenek: mennyiben szabadíthatja meg a gondolkodást saját előtörténetét nagyjából alá tevő munka attól, amit titkon gondol, és mennyire teszi lehetővé, hogy másként gondolkodjon... Összefoglalóan tehát azokat a feltételeket próbáljuk meghatározni, amelyek közepette az ember számára »kérdésessé válik«, ki is ő valójában, mit csinál, és milyen az a világ, amelyben él. A gondolkodástörténetnek – ellentétben a viselkedés- vagy ábrázolástörténettel – éppen ez a feladata.”³⁰ Vagy ahogy Foucault egy interjúban mondta: „Ez nem »az, amit gondolok«, hanem gyakran az, amiről felteszem magamnak a kérdést, hogy nem gondolhatnám-e.”³¹

Fellelhető-e Hadot gondolkodásában a gondolkodásnak és az igazságnak ez a problematizáló, zavarba ejtő, megkérdőjelező bátorsága, amelyet Szókratész alakja kapcsán észlel és fejt ki? Hadot kissé tanórosan lép fel Foucault-val szemben – azzal a Foucault-val szemben, aki mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, és aki nem melleleg hozzásegítette ahhoz, hogy a Collège de France tanára lehessen –, valahogy úgy, mintha ez a rossz nebuló félreértelmezte, félreértette vagy kiforgatta volna tanítását, pedig Foucault talán csak komolyan vette a filozofálás mibenlétéről vallott szókratészi és hadot-i meggyőződést. Ahogy maga Foucault mondja, éppen Szókratészre hivatkozva egy előadásában, ahol a filozófiai előadás mibenlétéről filozofál: a hagyományos értelemben vett professzor így szól a hallgatókhoz: „Tudok valamit, hallgassátok meg a mondanómat.” A Foucault szemében példaértékkel bíró Szókratész ezzel szemben mintha azt mondaná: „Semmit nem tudok, és ha magukkal mint hallgatókkal foglalkozom, az nem azért van, hogy átadjak egy tudást, amelynek híján vannak, hanem azért, hogy megértessem magukkal, hogy semmit nem tudnak, és hogy ezáltal rávegyem magukat, hogy gondot viseljenek önmagukra.”³² Foucault szerint pontosan ez a sok szempontból egészen szókratészi kibillentés, ez a megkérdőjelezés, az el-nem-gondoltnak ez a feltárása és olykor sértő, fájó vagy akár elszomorító explicitálása az, ami a filozófiai munka szíve és értelme, a képzeletgyakorlatnak mint lelki gyakorlatnak a gondolkodásba való beemelése annak érdekében, hogy szabadon magunk elé képzeljünk egy másik világot, ahol a szokásos törvények, magatartás- és gondolkodásmódok egyszerre érvényüket veszítik, és amely elbizonytalanít, zavarba ejt minket, mert egyszerre nem tudjuk, hol is állunk és kik is vagyunk. Nem különös, hogy Hadot-nak egyáltalán nem jutottak eszébe saját, a filozofálás módszerére és mibenlétére vonatkozó, nem melleleg egészen figyelemreméltó megjegyzései, amikor papírra vetette Foucault elméletének éles kritikáját?

27 *A lélek iskolája*, i. m., 91 és 99.

28 V. ö. pl. „Két ember, akik mondjuk valamilyen viccen, együtt nevetnek. Egyikük meglepő szót hasznát, és most mindkettőjükön valami mekegésfélé vesz erőt. Annak szemében, aki más környezetből érkezik hozzánk, ez nagyon különös dolognak tetszhet. Miközben mi teljesen ésszerűnek érezzük. (A minap figyeltem meg ezt a jelenetet az autóbuszban, és bele tudtam élni magam annak helyzetébe, aki nincs az ilyesmihez hozzászokva. Teljesen irracionálisnak érzem, mint valami számunkra idegen állat reakcióit.)” L. Wittgenstein: *Észrevételek*, Atlantisz, Budapest, 1995, 113.

29 *A szexualitás története II*, i. m., 13.

30 Uo., 13–15.

31 *Pouvoirs et stratégies*, in *Dits et écrits II*, i. m., 428.

32 *Le courage de la vérité*, i. m., 82.

Azt hiszem, leginkább e módszertani fejtegetések felől válik érthetővé Foucault arra vonatkozó kérdése, hogy mit jelent örömet lenni magunkban, hogy lehetséges-e örömforrásként tekinteni önmagunkra. A gondolkodás ereje és kísérletező kedve révén Foucault egy olyan mezőt próbál kirajzolni előttünk, amely ahelyett, hogy, egyfajta határátlépésként, önmagunkon túlra helyezné és az önmagunkon való felülemelkedésben látná az igazi öröm forrását, megpróbálja elképzelni azt a helyzetet, amelyben az ember az öröm forrását keresve saját léte és lényé határain belül marad. Mi van akkor, ha az igazi öröm nem önmagunkon túl, hanem önmagunkban lelhető fel? Szabad-e ebbe, akár kísérletként, próbaként belegondolni? Másfelől: ki mondja meg, hogy a gondolkodás területén mit szabad és mit nem? Miért tűnik azonnal dendizmusnak, nárcizmusnak, nihilizmusnak vagy akár csak immorálisnak az a gondolat, hogy az ember öröme lefelé önmaga mélyén, saját magában? Milyen stratégiák, megfontolások, hitek, meggyőződések, akaratok és vágyak működnek ennek a – többek között Hadot által is példaadó módon képviselt – rosszállásnak a mélyén? Foucault elkezd játszani egy nagy múltú hagyománnyal, és láthatóan örömet leli ebben a játékban; de a felvetésnek, hogy az ember talán örömforrássá lehet önmaga számára, nem is csak a tartalma, hanem egyben a formája az, ami igazán figyelemreméltó, az a szókratészi, tehát ironikus bátorság, amellyel, a keresett igazság nevében, egyszerűen félretolja az öröm kérdésére már létező és régóta elfogadott, evidensnek tekintett filozófiai válaszokat; talán csak azért, hogy más perspektívából pillanthasson és kérdezhessen rá az emberi jelenség problémájára.

Hiszen, mint Daniele Lorenzini rámutatott, a Hadot és a Foucault közötti igazi különbség nem is feltétlenül abban áll, hogy az öröm forrása bennem vagy önmagamon túl van, hanem abban, hogy, mint Hadot írja, az örömet, amely eleve, időtlenül létezik mintegy magamon túl, meg kell lennem és fel kell fedeznem, vagy pedig, mint Foucault állítja, magamnak meggyőzően itt és most, a magam idejében.³³ Létezik-e, mint Plótinosz gondolta vagy remélte, a világ alapjaként, eredetként és végső céljaként, egy örök Jóság, amelyből forrásként buzog elő nap mint nap mindaz, amiből élek, táplálkozom és amiben örömet lelhetek? Vagy inkább az a valóság, hogy nap mint nap nekem magamnak kell meggyőzően létezem örömforrásait, mégpedig éppen azért, hogy mindenekelőtt képessé váljak birtokba venni önmagam és örömforrássá lenni magam számára? Ez az az alternatíva, amelyet Foucault a perspektívaváltás vagy a filozófiai képzeletgyakorlat és problematizáció során játékba hoz, és amellyel szembesít minket; de nem biztos, hogy ezekre az egymástól egyébként valóban különböző kijelentésekre vagy inkább meggyőződésekre és hitvallásokra feltétlenül egymást kizáró ellentétekként kell gondolnunk. Jobban belegondolva nem inkább egymást kiegészítő és egymást feltételező kijelentésekkel állunk-e szemben?

Ugyanakkor nemcsak játékról van persze szó, módszerről és interpretációról, nemcsak képzeletgyakorlatról és perspektívaváltásról. Egyrészt azért nem, mert Foucault nyilvánvalóan egy bizonyos értelemben egészen mindennapi tapasztalatról beszél. Hivatalos és szociális énünk talán felháborodik a tisztán önmagunkban rejlő élvezet vagy gyönyörűség gondolatán – amint komolyabban belegondolnánk Foucault felvetésébe, már szinte halljuk is a lelünk mélyén a moralisták panaszszavát és kérdéseit: hogyan is képzelhetnénk el önmaga élvezetében merülve egy fontos közhivatalt betöltő személyt, egy igazgatót, egy minisztert, egy államtanácsost, egy családapát vagy családanyát, fociban egy csapatjátékost, egy munkájában mások és maga felé felelősségteljesen viselkedő embert? Hétköznapi életünkben ugyanakkor, remélhetőleg, nagyon is jól ismertek azok a momentumok, amelyek során valósággal elmerülünk önmaga élvezetében, amikor úgy tűnik: az ember valóban szinte végtelen örömforrássá válhat saját maga számára. Gondoljunk például arra az élvezetre, amelyet abban lelünk meg, ahogyan valakit magunknál is jobban szeretünk, egészen függetlenül attól, hogy szeretetünk működőképes-e a hétköznapi valóság keretein belül, vagy hogy szeretetünk viszonzott szeretet-e, vagy akár arra, ahogyan magányos hegyi sétánk, tengerben való fürdésünk, városban való céltalan kószálásunk során boldogan és mindent feledve beleilleszkedünk a körülöttünk levő tájba, tengerbe, metropoliszba, mintha egy pillanatra az egész csak ezért a pillanattá válna, azért, hogy körülöleljen minket. A tengerpartot járó kisgyerek, akit Pilinszky megidéz, Kosztolányi Marcus Aurelius vagy akár Szentkuthy eksztatikus, barokk önszeretete nem valami hasonló tapasztalatot közvetít-e? Foucault belátása vagy felvetése ehhez a nem hivatalos énünkhöz szól, nem feltétlenül azért, hogy lázadásra bírjon bennünket, hanem egyszerűen azért, hogy kitapintsa ennek az örömmérzethez a valóságát vagy lehetőségét is bennünk.

Foucault felvetése másrészt azért sem tűnik pusztán játéknak, mert alapja és kiindulópontja, mint már utaltam rá, nem az öröm maga, hanem önmagam birtoklásának képessége. Amit szigorú és minden játékosságtól mentes, már-már azt mondanám: humortalan kritikája kifejtése közben Hadot nem veszt észre, az az, hogy Foucault szemében az öröm és az élvezet nem önmagában való cél, hanem pusztán következménye önmagam birtoklásának vagy birtokbavételének, az önmagamhoz való „megtérésnek”, ráadásul még csak nem is az egyedüli következmény: önmagam birtoklásának több lehetséges következménye is van, az egyik az önmagamban rejlő és megtalált öröm, a másik a barátságban rejlő öröm, a harmadik a rászoruló iránti segítségnyújtásban rejlő öröm, akiknek éppen azért tudok segíteni, mert önmagam birtokában vagyok. Nem véletlen, hogy rögtön azután, hogy Seneca nyomán kifejtette az önélvezet esztétikájának antik és modern gondolatát, Foucault kijelenti: „Attól a pillanattól fogva – és ez szintén nagyon fontos aspektusa a szuverén élet általános antik felfogásának – és éppen azért, hogy a szuverén élet az ember önmagához fűződő viszonya és önmagában meglett öröme, ugyanez az élet egyben a másikkal és a másokhoz fűződő viszonyra alapozza vagy nyitja meg önmagát.”³⁴ Hadot viszont az önélvezet történeti és filozófiai jellegű kritikájával párhuzamosan pontosan azt kárhoztatja Foucault-ban, hogy annyira elmerül önmagában, hogy elveszíti kapcsolatát a világgal: „Minden elveszett, mondta Médeia, egyvalami maradt: én magam.”³⁵ – idézi fel kritikusan Veyne Foucault-tanulmányát a maga Foucault-ról szóló írásában, egyik interjújában pedig úgy fogalmaz: Foucault elmélete azért téves, mert az öngondozás nem meríti ki a filozófia lényegét, a „souchi de soi”, az öngondozás mellett szükséges a „souchi des autres et du monde”, vagyis mások és a világ gondozása is.³⁶

33 *Éthique et politique de soi*. Foucault, Hadot, Cavell et les techniques de l'ordinaire, Vrin, Paris, 2015, 231.

34 *Le courage de la vérité*, i.m., 249.

35 *A lélek iskolája*, i.m., 281.

36 Lásd Martin Legros Pierre Hadot-val készített interjúját: Pierre Hadot: „Face au ciel étoilé, j'ai vraiment éprouvé le sentiment brut de mon existence”, <http://www.philomag.com/les-idees/entretiens/pierre-hadot-face-au-ciel-etoile-jai-vraiment-eprouve-le-sentiment-brut-de-mon-utl-s-o-letoltés-dátuma-2017-február-5>.

De valóban hiányzik-e a másokkal való törődés eszméje Foucault létezésesztétikájából? Foucault és Hadot „vitájának” szentelt tanulmányában Laura Cremonesi például azt állítja, hogy míg Hadot-nál az antik lelkigyakorlatok felelevenítésének és az egyetemesség gyakorlásának végső soron kizárólag etikai célja van, addig Foucault-nál ez az etikai cél nyilvánvalóan összefonódik a pusztán etikai túlmutató, politikai célokkal,³⁷ ami azt is jelenti, hogy az élvezet, amelyet önmagunkban lelünk, sajátos módon közösségi és közösségépítő elvként működik, és annak részévé válik, amit Foucault „önmagunk politikájának” nevez: „Talán a mi problémánk ma abban áll, hogy felfedezzük: énünk nem más, mint a történelem során létrejött bizonyos technológiák történeti megfelelője. Talán a mi problémánk ma az, hogy meg kell változtatnunk ezeket a technológiákat. És innen nézve korunk egyik legalapvetőbb politikai problémája, a szó legnemesebb értelmében, nem más, mint önmagunk politikája.”³⁸ Egészen ironikus belegondolni, hogy az önélevezet esztétikáját és etikáját kidolgozó Foucault politikai értelemben talán jóval közösségelvűbb és közösségépítőbb elméletet alkotott meg, mint az önélevezet foucault-i felvetését éppen a közösséget és a közösségi, az individuálisan messze túlmutató, „egyetemes” gondolkodásmódot szenvedélyesen – többek között éppen Foucault dandizmusától – óvó Pierre Hadot.³⁹

37 Pierre Hadot and Michel Foucault on Spiritual Exercises: *Transforming the Self, Transforming the Present*, in *Foucault and the History of our Present*, szerk. S. Fuggle, Y. Lanci és M. Tazzioli, Palgrave Macmillan, New York, 2015, 207.

38 M. Foucault: *L'origine de l'herméneutique de soi. Conférences prononcées à Dartmouth College, 1980*, Vrin, Paris, 2013, 90.

39 A tanulmány a Bolyai János kutatói ösztöndíj (MTA) támogatásával készült.

JÁSZ ATTILA

Örömfények

(~anyám)

Jeleket küldesz nekem épp húsz év távlatából.
Vagy értem, vagy nem. Nehezen persze, azért
csak küldd őket bátran. Végre tudunk rendesen is
beszélgetni egymással, és azt se találom furcsának,
hogy ehhez már szavak sem kellene. Csupán fel-le
kapcsolgatód egész éjjel a bejárati ajtó előtt
a mozgásérzékelős lámpát. Értelek.

(~hiba)

Csak a hiba vagyok én. Bennem
mindent isten alkot. Ami pedig
nem tökéletes, azt én rontottam el,
csak hogy tudjam, ki is vagyok.

(pipacs~)

A természet, mint színház. Így is elképzélhetem.
Régi ismerősöm, Komlósi Tamás meséli a felújított
Liget söröző előtt, hogy kivándorolt rokonának
hiányoztak a pipacsok Kanadában. Itthonról
vitt ki mezőről gyűjtött magokat, és ott elszórta.
Majd sokáig nem járt arra. Amikor újra arra vitte
az útja, meglepetésére hatalmas pipacsmezőkön
kellett átgázolnia. Egy kis búzavirág hiányzott
talán még onnan, mormogja Tamás elmenőben.
Megyek, elszórom még időben az Angliából
kapott pipacsmagokat a kertben.

(~zene)

Erik Truffaznak

Az angyal Franciaországból érkezett,
három hóna alatt trombitával, vagyis kis bőrdönddel,
abban hozta el. Üzenetét. Azt kürtölte szét
a teremben, ahol játszott. Nem volt különösebben
megrázó, csak annyit bízott rá az Úr, játsszon szépen.

(~természet)

Örülök, hogy nincs jó idő. Különben csábítást éreznék.
Hogy. Kint legyenek, figyeljem némán a levelek növekedését.
Ahogy előbújnak a rügyek. Nem is lassan. Bár még nem látszik
semmi. De érezni lehet, hogy bármelyik pillanatban megtörténhet.
Bármilyen. Jól esik. Az eső. Átölelem a pillanatot. Így nem tud múlni.
Állnak az öreg fák a kertben. Görbe ágaikkal mégis az ég felé

törekednek. Így egyenesednek ki. Egyenesedünk lassan, miközben
görcsös gyökereinket még mélyebbre eresztjük a földbe. Nézz rám!
Egyszerre lélegzünk. Egyszerre szólítjuk meg egymást. Szavak nélkül.
Nehéz feladat. Szeretlek. Persze, hogy tudod.

(~ablak)

Villányi G. András olvasása közben

Egy angyal kameráz bennem. Ha tudnék zenélni,
lekottáznám, és odaadnám Perényi Miklósnak.
De csak írni tudok, mikor nem megy a hallgatás.
A kamera bérlése drága napi szinten, ezért használ
a Drága engem. Kényszerít, hogy leírjam, amit mutat.
Ha nem írom, ugyanazt vetíti újra. És újra. És újra.
Amíg meg nem adom magam. Teljesen. Neki.

(~támasztás)

Február hatodikán a kemence előtt
találok egy hibernálódásból felébredt
darazsat. Dorka napján, a lányom
születésnapján. Egy éjszaka elég volt,
hogy a tűzifának bekészített tölgy kérgében
felébredjen, hónapokig tartó szendergéséből
az én legnagyobb csodálatomra. Mászik a tűz felé,
bár még kába. Ahogy én is az ámulattól. Kinyomtatom
ezt a verset és kiviszem rajta a darazsat. Enyhe az idő,
túlélte ezt a telet. Ahogy én is. Ég bennem a tűz.

(új~)

Barátaim, ma reggel töröljétek tisztára
tükreiteket. Hátha meglátjuk benne
magunkat, fényesen, ahogy minden nap
kéne. Az igazi arcunkat. Ahogy soha többé.
Csak jövőre, ha újra törölgetnünk kell
ezt a kopott, üres tükörfelületet.

Takács Klára: Ünnep

Megjegyzések az örömről

Az *öröm* kapcsán a legtöbb ember többnyire szokásos magyarázattal él, s persze ez a magyarázat a tradícióban is tetten érhető. Az *öröm* olyan állapot, amely test és lélek időbeli összerendezettségét jelenti, s egyben az ebből fakadó *boldogságot eredményezi*. De vajon meg tudnánk-e egyezni abban, hogy mi módon és főként hogyan állítható elő ez az állapot, mi váltja ki ezt az állapotot? Vajon ennek az állapotnak szükségképpen *célja* is van, azaz egy kijelölhető célban *teljesül-e be*? Már az is kérdéses, hogy az állapot kifejezéssel nem valami statikus/rögzített képzetet idézünk-e fel, s nem inkább úgy kell elgondolnunk az *örömet*, mint amelyet igénnyel és követeléssel űzi az embert a *meglevőn és az elérten túlra*. Az *öröm* lehet persze az *egykori visszaidézésére* törő lelki mozgás, amely *nosztalgiával idéz fel* egy visszatekintve sértetlennek vagy egyszerűen egykor örömtelinek tekintett állapotot, amelynek visszatérése aligha, ám visszaidézése még elképzelhető.¹ De mint tudjuk, az emberi lélek arra is képes, hogy a képzelet és fantáziálás során olyan állapotot „*idézzen vissza*”, ami (így) soha sem létezett. Vajon *tudja-e* az ember, *az öröm céllal vagy anélkül* jelentkezik-e életében, valami felé irányul-e ez? S egyáltalán az *öröm* igézetében élő ember annak örvend-e, ami birtokába kerülhető, vagy éppen örömet az fokozza, hogy a még el nem ért felé űzi valami. Az *öröm mértéke és mérhető* jellege is kérdés: vajon *mennyi örömet bír el az ember*? Nincs-e igaza Max Scheler² érzelem-fenomenológiai megállapításának, mely szerint minden állapot megteremti az utólagos („*nachträglich*”) megokolást – az el nem ért öröm állapotában is képes az ember önmaga számára a legteljesebb örömet szimulálni. Az *öröm* tárgyra irányul, vagy valamilyen állapotot „*céloz*” meg, amelynek nincs és soha nem is lehet egyértelmű „*tárgya*”. Az *öröm* nem éppen az örülés állapotában való létezése az embernek? Az *öröm* nem csak az emberek közötti viszonylatban ébred (örültem neked, örülök, hogy láttalak, öröm volt veled lenni, az együttlét öröme stb.).

Ha olyan hellenisztikus gondolkodót idézünk meg, mint Epikurosz, akkor azt látjuk, alig van különbség a jelenkori elgondoláshoz képest. Úgy fogalmaz *etikai* fragmentumai egy helyén: *akár a jó és a baj, akár az öröm és a fájdalom esetén nincs helye tévedésnek, amit az ember elvét, az csak az, hogy nem tudja, miből fakad*. A lélek fájdalma és öröme Epikurosz szerint erőteljesebb, mint a testé, majd egy figyelemre méltó megjegyzést fűz hozzá: *a test ugyanis a jelenbeli és a jelenlevő viszonylatában érez örömet és fájdalmat, míg a lélek a múltbeli és a jövőbeni által szenved el az örömet és a fájdalmat*.³ Mondhatjuk tehát úgy, hogy a test öröme közvetlen, de vajon nincs-e a testnek is emlékezete, amivel túl a pillanatnyin éppen azt idézi meg, amit egy érintés vagy akár egy mosoly egykor

kiváltott benne, test testre történő hatásaként. Epikurosz az életvezetés döntő elemének tekinti, hogy az mindenkor érzéki, sőt *aisztetikai* mozgatóval bír, nem az egyensúly helyreállítása vagy valamiféle tartózkodás mozgatja, mint a sztoikus gondolkodókat, mivel mint láttuk, *a hús és a megfontolás/elme öröme és gyönyörűsége nem elválasztott nála*. Ami vezeti, az az érzésnek egy olyan önmegerősítő mozgása, amivel ki- és felméri önnön lehetőségeit, azaz, ami a helyzethez illő/megfelelő (*oikeion*), vagy pedig nem (*allogion*). Ennek az örömszerzésnek a „*gazdaságosságát*” és kifizetődő jellegét később még érintjük Freud elgondolása mentén. Forschner⁴ tanulmányában megmutatta, hogy a *hedoné* Epikurosz felfogása szerint nem pusztán a testi, hanem éppannyira a szellemi *jó-érzést* is magába foglalja. Maga az *öröm/gyönyör* nem kizárólagos ismerve a jó életnek, de nem is lehet a gondolat erejével uralt élet a céltzott jó. Megkülönbözteti a *kataszthematikus örömmállapotot, amely nem nélkülöz semmit és belső nyugalma nem ismer zavaró elemet*. Kétségtelenül mondhatjuk erre az állapotra, hogy közel van ahhoz, ami az ember számára jó, de mint minden érzés-állapot, végső soron az embert magán túl mozditja, legyen ez akár a még el nem ért és örömet előidéző vágyott tárgy, vagy éppen a vágyott másik, vagy legyen ez a már elmúlt életszituáció örömet kiváltó megidézése.

Talán a legtöbb embernek az *öröm* kérdése kapcsán Schiller híres ódája, az *An die Freude* (1785) jut az eszébe, de talán csak éppen annyi, amennyi ebben a versben újra és újra felcsendül: „*Alle Menschen werden Brüder, / Wo dein sanfter Flügel weilt. / Seid unschlungen, Millionen! / Diesen Kuß der ganzen Welt.*” (Rónay György fordításában: „*Egy testvér lesz minden ember, / Hol te szárnyad nyugtatod. / Milliók ti kart a karba! / Gyűljön csók az ajkakon!*”) Ha arra gondolunk, hogy Schiller valamiféle jövendő reménye, holmi naiv váradalom igézetében fogalmazott csak, mintha elfelejtenénk, hogy Schiller korai művei: fiziológiai írása, a *Haramiák*, vagy akár a Görögország istenei, milyen pontosan rögzítették a modern lélek osztott és az életben és a másikban örömet és nyugvást nem találó helyzetét. Max Kommerell⁵ alapvető Schiller-elemzésében megmutatta ennek a költőnek és művének a lélek belső útjait bejáró gondolatait: *azáltal válik felfedezővé a költő, hogy lelkében az új és régi egymásnak feszül, a korszak gondolatai és érzései ellentétét egy habitusba foglalja, ami tudattalanul képződik benne, majd rögzülése után fel is oldódik*. Akkor olvashatjuk úgy az ódát, hogy benne egyszerre van jelen az antik világ nyoma (megképzett egysége, az istenek és a halandó ember örömmittas egyesülésének igénye és az antikhoz mért veszteség – „*Ach! da euer Wonnedienst noch glänzte, / Wie ganz anders, anders war es da!*” – írta a Görögország istenei-ben) és az új vi-

- 1 V. A. Gehlen – Die entflohene Glück. Deutung der Nostalgie. in: *Was ist Glück?* kiad. U. Hommes, DTV, 1976. 26. skk.o., valamint R. Bernet-Heimweh und Nostalgie, in: „*pathos*” kiad. K. Busch és I. Därmann transcript Verlag, 2007. 103. skk. o.
- 2 V. ö. M. Scheler – *Wesen und Formen der Sympathie*, kiad. M. S. Frings, Bouvier Verlag, 1985. 168. skk. o.
- 3 V. ö. Epikur – *Von der Überwindung der Furcht* (Ethik), kiad. és ford. O. Gigon, DTV, 1983. 151. o. Gigon állítása szerint Epikurosz határok közé szorítja az *öröm* mozgatta emberi létezését, ellentétben Platónnal, aki az *öröm/gyönyör* határtalan változandóságáról beszél. Ha, mint értelmező bevezetőjében írja, *az öröm/gyönyör az élet célja, s ennyiben elválaszthatatlan attól, ami jó*.
- 4 V. ö. M. Forschner – Epikurs Theorie des Glücks. In: *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 36., H. 3. 1982. ápr. Klostermann Verlag, 169. skk. o.
- 5 V. ö. M. Kommerell – Schiller als Psychologe (1934–35), in. uő. – *Dame Dichterin und andere Essays*, kiad. A. Henkel, DTV 1967. 66. skk. o., azt is tudjuk, hogy Schiller a későbbi új kiadás során átírta, illetve végső soron közlésre alkalmatlannak tartotta a verset, mivel a korszak kultúrájának, félrecsúszott ízlésének, ill. a korérzület termékének tekintette, ahogy ezt Kömernek 1800. okt. 21-i levelében írta. (<http://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe-schillers/briefwechsel-mit-gottfried-koerner/schiller-an-gottfried-koerner-21-oktober-1800>), v. ö. még K. L. Berghahn – Enthusiasmus der Freundschaft: Schiller und Körner, in: *Monatshefte* Vol. 97. No. 3. (Fall. 2005.) 397–407. o. University of Wisconsin Press.

lág vesztesége és hiánya, amely azt a kérdést szegezi a modern tudatnak, hogy mi módon válik élete örömtelivé, sőt, mit jelent az öröm az emberek közti életben. A vers kezdete már utal arra, hogy a gyönyör és öröm rendezett kötése, ami az embert az istenekhez és a másikkal *kötötte*, örökre meglazult: „Deine Zauber binden wieder, / Was die Mode streng geteilt” („Újra fonjuk szent kötésed, / Mit szokásunk szétszabott”). S azok számára, akik nem fáradoznak ennek visszaállításán, csak a menekvés marad; azok számára a kötés, a régi-új kötelék nem megtartó, s ezzel kioldódnak az egy-et szeretve vágyó emberek köréből. Akik azonban a kötet, a szent köteléket magukra veszik, azokat áthatja a *szent rokonszenv* („Was den großen Ring bewohnt, / Huldige der Sympathie!”), a mindeneiket elborító természet és kegyelem körébe kerülnek. Igaza van Kommerellnek: a régi emléke és az új *egybeiródi* Schiller művében, míg elér a mindeneiket átható és mindeneket ösztökélő életöröm gondolatához, amit újra tanulnunk kell a szokások megosztotta modern életben. A térdet hajtó ember nem része annak az egységnek, amely az őt meghaladó ereje által mindig többre ösztönöz, sőt *szabaddá* tesz, s arra indítja, hogy magán túl a másikkal az életet örömben ossza meg. „Freude heißt die starke Feder / In der ewigen Natur. / Freude treibt die Räder / In der großen Weltenuhr.” („Ó a rugó, ő az élet / Ösztökéje: az öröm; / Tőle, tőle jár a létnek / Óraműve bölcs körén:”) Úgy is mondhatnám, hogy Schiller sem az ódát megelőzően, sem azt követően nem volt oly naiv, hogy hitte volna a természet mindeneiket szeretetben és együtt-érzésben egybefoglaló erejét. A korai fiziológiai írásokban⁶ megmutatta, hogy az állati szenvedélyek ellenállhatatlanul és tirannikus hatalommal uralják el a lelket és rántják magukkal az emberi érzelmeket és tetteket, s odáig fokozódhat ez, hogy a szellem munkáját is megzavarják. Ugyanakkor válaszképpen az absztrakció a szenvedélyek és érzelmek felett gyakorolt hatalma folytán magát az életet mechanizálja. Az ódát követő korszak jelentős szellemi tájékozódása során megtartja a természet/ösztön követelő erejével való számvetést, ám az ész törvényadásával igyekszik kordában tartani – felismeri, hogy a természet ellenében éppen az akarat emelheti ki az embert az állati szenvedélyek hatalmából, de egy percre sem feledhetjük, hogy a kötés és kötelezvény csak az észtörvényei között jut érvényre. Ha az ember méltatlan az ész használatra és egyedül a természetnek enged, akkor is cselekszik, csak éppen annak a realitásnak engedve, amely ösztönei és természetek által valósul meg: „Am a természet határozottan ragaszkodik jogaihoz, s minthogy sohasem önkényesen követel, nem is von vissza kielégítetlenül egyetlen követelést sem.”⁷

A következő sorok aztán rávilágítanak az óda rejtett üzenetére – a tudós igazságkereső nyugalma, az ember reményére és várakalmára, amit a nem evilági lét teljességébe vetett hit hívhat elő az emberben. Az istenek azonban nem várnak áldozatot, nincs, mit őket jutalmazva az ember elnyerhet („Göttern kann man nicht vergelten, / Schön ist's, ihnen gleich zu sein.” „Isteneknek nincs mit adni; / Istenülni nagy dolog.”). Ha az ember magát istenivé elveszti azzal, hogy jutalmat remél, ha várja, hogy az *adóskönyvét eltörlik* („Unser Schuldbuch sei vernichtet!”), hamis módon istenül, de Istenhez méltóvá akkor válhat csak,

ha ítélete kiállja Isten ítéletét („Adóskönyvünk elenyész-szen, / Béküljön meg, aki él. / Mint mi egymást, úgy íté / Minket Isten fenn az égben.”) S végül mily messzire kerül a vers az öröm felemelő eksztázisától, hogy a szenvedésben kiállt próba ereje adhat csak reményt, s persze az, ha az ember az igazat akkor is tette alapjává teszi, ha ennek minden ellenszegül: „Festen Mut in schweren Leiden, / Hilfe, wo die Unschuld weint, / Ewigkeit geschwornen Eiden, / Wahrheit gegen Freund und Feind,.” „Bátor szív a szenvedésben, / Oltalom, ha árva hív, / Síríg hűség esküvésben, / Mindig nyílt és tiszta szív.” Igaznak lenni és mindenek ellenére és mindenkivel szemben az is maradni, ez lenne az emberi létezés *öröme*, ám a tevékeny ember aligha képes mindezt megvalósítani, az ember Schiller felismerése szerint is a modernitásban *meghasznált*, s csak törekedhet az igaz tette, ami kétségtelenül két pólus közé kifeszített – ahogy Kommerell⁸ fogalmazta –, az ideál és a természet (Idee-Physis) ütközésében mutatja meg magát, s ebben a tekintetben Schiller *peszsimista*, az embert *pőre sérülékenységében mutatja meg*. Azt sem feledhetjük, hogy a vers erősen didaktikus jellege éppen esztétikai jelentőségét csorbította, s nem véletlen, hogy Schiller Körnerhez írott levelében arról is beszélt, hogy a vers *Volksgedichté* vált, amivel kimondta esztétikai elértéktelenedését. Nincs kizárva, hogy Körner *Thalia*-ba⁹ írott korai elemzése (1789) szintén kijózanító volt Schiller számára, amikor is Körner az esztétikai tárgy és annak tartalma között alapvető felismerést tett, nevezetesen, hogy sem pusztán *esztétikai entuziazmus nem elég, ahogy nem elegendő szenvedélyeket generálni a mű által, másfelől soha nem az anyag méltósága, hanem annak kezelési módja (Behandlung) vezethet csak eredményre*.

Freud a *Jenseits des Lustprinzips* (1920) című írásában hasonlóan egyfajta civilizatorikus eredménynek tekinti – semmiképp sem pusztán pozitívan – azt, hogy az ember képes, sőt alkalmassá teszi magát arra, hogy az *örömelv működését és a realitást mind a hely (topika), mind a sajátos dinamika szempontjából értékelni tudja*. Leginkább úgy lehetne ezt megvilágítani, hogy a minket ösztönző elementáris természet – mely csak ideig-óráig enged a szorításból – egy az emberre jellemző *ökonómia* mentén enged, vagy éppen engedi működni tovább a lelki apparátust. Az örömelv megszabta élet nem enged követeléséből, és Schiller zseniális felismerése szerint nem is önkényesen követel. Ez az ökonómia a szó legszorosabb értelmében annyira ráfordítást enged, annyira engedi érvényre jutni az örömelvet, amennyire az nem fenyegeti a lélek összerendezettségét. Termézetesen Freud az elfojtás felől kimondja, hogy az el- vagy tévútra csalt örömelv – éppen ökonómiai jellege folytán – behajítja az adósságot és hatalmas ráfordítást igényel a lélek-háztartásban azzal, hogy kínként (Unlust) szembesíti az embert azzal az örömmel, aminek *kielégülését* éppen megtagadta magától: *minden neurotikus kín/örömtelenség olyan öröm, amit nem lehet annak érezni*.¹⁰ Anélkül, hogy hosszan követnénk Freudnak a húszas évek elején kialakított új ösztönfelfogását, amely éppen az ösztön és realitás dinamikus magyarázatát tette lehetővé, vagyis azt, hogy a közvetlen ösztönvezéreltség eltolása vagy másnemű pótlása és az öröm eksztatikus beteljesedésekor a szexuális aktusban¹¹ („die grösste uns erreichbare Lust”) olyan áttekinthetetlen tér nyílik meg,

6 V. ö. F. Schiller – Über den Zusammenhang der thierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen (1780), in. uő. – *Schillers Werke* Bd. 7. kiad. H. Kurz Biographisches Institut, Leipzig, o. J. 46. o.

7 F. Schiller – A kellemről és a méltóságról (1793), in. uő. – *Művészet és történefilozófiai írások*. Ford. Papp Z. Atlantisz kiadó, 2005. 110. o.

8 V. ö. Kommerell id. mű 74. o.

9 V. ö. Ch. G. Körner – Über die Freiheit des Dichters bei der Wahl seines Stoffis, in. *Thalia*, 1789. Zweiter Band, Heft 6. 59–71. o.

10 V. ö. S. Freud – Jenseits des Lustprinzips, in. uő. – *Das Ich und das Es. Metapsychologische Schriften*, kiad. A. Holder, Fischer T. V., 1992. 196., magyarul Freud – *A halálösztön és az életösztönök*, ford. Kovács V. Múzsák kiadó, 1991. 16. o.

11 V. ö. Freud id. mű németül. 247. o., magyarul 108. o.

aminek feltérképezése lényegében az adott ember lelki rajzolatát adja meg. Schiller¹² oly pontosan mondja ezt ki *A kellemről és méltóságról* egy helyén – *egy ilyen alakon minden csupa lélek*. Ez természetesen nála sem azt jelenti, hogy szellem uralja a lélek eltévelyedésre irányuló erőit, hanem azt, hogy alakot ölt az ember, mindazon viszonyok között, ami az ő élete és egyben életlehetősége. Ez a sajátos ökonómia, amely az alak testet öltésében nyilatkozik meg, pontosan mutatja meg azt, hogy milyen finom „el-számolás” van a lelki apparátus ügyvitelében: „Tudatunk belülről nemcsak az öröm és a kín érzéseit közli, hanem egy különös feszültséget (Spannung) is, mely önmagában ismét lehet örömteli vagy kínos.”¹³ Ezzel Freud világossá teszi, hogy az öröm és annak ellentéte csak akkor válik valóban azzá, vagy éppen ellentétévé, amennyiben a feszültség *energetizáló*, vagy dinamikus jellege a lélektől olyan *ráfordítást igényel*, ami a feszültség kioltását célozza, vagy éppen pozitív ökonómiáját engedi érvényre jutni. Ha tehát a kín/örömtelenség feszültsége éppen abból fakad, hogy olyasmire fordít energiát, aminek *megvalósulása* örömteli lenne, akkor nyilvánvaló, hogy olyasmire fordítja erőit, aminek nagyon is *örülne*. Ha azonban olyan feszültség mozgatja a ráfordítást, aminek elérése, még ha nem is teljesülhet be, ha nem is ígér végső kielégülést, mégis egyfajta felhajtó erővel bír, azaz az ökonómia nem egy végcél vagy a legkisebb *ráfordítás* felől értelmezendő, hanem, Schillerrel szólva, hogy miként képi magát mint lelki alkotót az ember.

Michel Foucault¹⁴ egyik utolsó előadásában éppen ennek a magát képző/magát előállító embernek az elgondolását elemezte, röviden annak örömteli lehetőségét, hogy az ember a rá nehezedő, vagy maga által kialakított kényszerű viszonyok között is alkalmas lehet arra, hogy szabadon *művelje* magát, nem azért pusztán, hogy értse, hányadán áll önmagával, hanem azért, hogy a magára fordított idő és tudás olyan alakot hívjon elő belőle, ami a lehető legjobb. Azt tudni, kik vagyunk, egy egész élet kérdése, nem pedig valami végső válaszban összegzett absztrakció – ahogy Foucault fogalmazta, tudni magunkat a nem-szűnő változásban *működtetni*. Ez a válasz az önismeretet éppen annak változásában és a változásban képes érvényre juttatni. Joggal említi Foucault Epikurosz *autarkeia* fogalmát, amely szerint a magának-elégséges ember éppen abban és attól válik képessé a képzésre, önmaga alakítására, hogy javait, azt, ami számára jó, nem mint külső felmutatható birtokot hordja magán – hanem azzá válik, amivé éppen eme javak által lehet. Az *ethopoiein* hellenisztikus gondolata – ahogy Foucault Plutarkhoszra utalva kifejti – éppen ennek a magam előállításnak az életfolyamata, szüntelenül a helyzet és belső diszpozíció közepette zajló változásban *működő életvezetés*. Az *ethos* éppen annak *öröme*, hogy a változás közepette nem vesztetem el magam, s még magamra ismerék az öröm, vagy éppen a tragikus vagy fenyegető változás közepette is. Jóllehet a viszonyok meg-

változtak, de képes voltam ennek megfelelően vagy arra felelve az élet értelmességét megőrizni. Ez azonban sohasem az, ami már volt. Az *ethos* önmagam viszonylatában is érvényre jut, nem csak a másik ember habitusa váltja ki belőlem a valamit előnyben részesítő (Scheler) vagy éppen ellenkezést kiváltó magatartást. A magammá valóni *öröme* nem lehet az *önelégtelenség eredménye*, az *eddig szerzett ismeret és tudás eredménye*, ahogy az ember rossz érzete nem pusztán a mások és a világ hirtelen változásából következik, hanem abból, hogy ez a változás meghaladta azt, amivel egyáltalán számolni tudott. Dorothea Frede¹⁵ Platón *Philéboszát* elemezve mutatta meg, hogy amennyiben az élet és az életvezetés nem nélkülözi a bizonytalanságot, akkor csakis olyan módon lehet az emberi élet örömteli és tökéletesebb, ha és amennyiben azt, ami számára lehetséges, beteljesíti, s kerüli azt, ami ennek a lehetőségnek a kibomlását akadályozza. Előnyben részesíteni a jót, az igazat és a szépet nem lehet önmagában és önmagából, hanem lehet az élet egy olyan formáját megcélozni, amiben *inkább van szépség, igazság és jó*, vagyis az ember a változó közepette *törekszik öröm/gyönyör és tudás viszonylatában helyes mértéket találni*. Ennek fellelése nem pusztán belőle fakad: magunkat elvétele, a helyes arányt megbontva – akár az alkatunkon is kirajzolódik (Schiller!) – azt vétjük el, amivé válhatnánk, ám amivé még lehetünk, éppen a legnagyobb örömet hordozza az ember életében. Gadamernek a *Philéboszt* elemző ifjúkori művében olvashatjuk: „A kötést eredményező mérték a jó, ami a létén túlról éppen a létben hív elő egy működést”¹⁶, vagy másként fogalmazva, ha nincs éppen az instabilitás okán végső, mindenkor és minden helyzetben érvényes *mérték*, akkor az emberi létezés öröme abban állhat, hogy magát ezt a kérdéses létet érvényre juttatja, azaz megérti saját és másokkal osztott létezésének örömét, sőt gyönyört ígérő *jó-ságát*, ami soha nem maga a jó, hanem az, amivé az ember – ez az oly gyakran mértéket vesztett létező – mint *igaz* lett (van) és még lehet. „Ha nem sikerül a jót egyetlen formában megragadni, ragadjuk meg háromban: a szépség, az arányosság és az igazság formájában, és mondjuk ki, hogy a hármat együtt joggal tarthatjuk a keverék okának: mivel a három együtt a jó, általuk lesz a keverék is jó.” (65a5)¹⁷ Szókratész végül bátran kimondja, sem a gyönyör, sem a tudás önmagában nem elégséges, ezért joggal gondolhatjuk, hogy a helyzethez méltó értelem és az örömet/gyönyört nem kizárólagosan gyakorló viselkedés között kell megvesse az ember a lábát. Az igaz élet nem bejelentett, hanem gyakorolt, az, amit az ember *éltetésében* mutat meg, s ami a Platón olvasó Gadamer számára éppen abban nyilvánult meg, hogy a jó, a szép formájába *menekült*, vagyis a megjelenő nem maga a jó. Ahogy a leghétköznapibb helyzetben és nem pusztán udvariasságból mondjuk: *örömmre* szolgált találkozni veled, s ebbe mindig azt is beleértjük, hogy a megjelenésében tapasztaltuk azt, ami benne és általa igaz, szép és jó.

12 Schiller id. mű 93. o.

13 Freud – *Jenseits...* id. kiad. 248. o., magyarul 110. o.

14 V. ö. M. Foucault – *Hermeneutik des Subjekts* (1981–82), kiad. F. Ewald és mások. Ford. U. Bokelmann, Suhrkamp Verlag, 2004. 288. skk. o.

15 D. Frede – Der Begriff der 'Eudaimonia' in Platons Philebos in. *Zeitschrift für philosophische Forschung* Bd. 53. H. 3. 1999. júl. Klostermann Verlag, 349. o., valamint J. M. Cooper – Plato's Theory of Human Good in the *Philebus*, in. uő. – *Reason and Emotion. Essays on Ancient Moral Psychology and Ethical Theory*, Princeton U. P. 1999. 161. o.

16 V. ö. H.-G. Gadamer – Platons dialektische Ethik (1931), in. uő. – *Griechische Philosophie I*. Ges. Werke, Bd. 5. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1985. 150. o.

17 Platón – *Philébosz*. Ford. és kommentálta Horváth J. Atlantisz kiadó, 2001. 101. o.

BAÁN TIBOR

Létezésünk öröme

1

Némi elmeéssel talán előhívható a tudattalan (békazöld?)
Tavának alján tenyésző alkonyat

Némi elmeéssel talán
Elnevezhetjük komplexusainkat

Meghallgathatjuk a tűzoltózenekart

Némi elszántsággal talán elmagyarázható
Mít keresnek hőseink amikor a csönd
Zárványába fagyva néznek
Maguk elé

Nézések enciklopédiája

Évfordulók

2

Meglehet látják a tökéletes formát
Áramvonalas angyalokat –
Azt a sokáig keresett délutánt
Mely nézőpontot kínál a megértéshez

Kicsiny emberi pontok
Lábnymok a homokban

Négyzetre emelt shakespeare-i balkon

Szerelmeink felé indulni avagy
Fölfedezni a táj arcát Azt ahogyan felismer
És elfordul Csak hajzata látszik Lombja
De a képzelet ezer és ezer arcot teremt neki
Számptalan újrakezdést és kiengesztelést

Az erkölcs a boldogság egyik neme

Molnár Péter: Kavicsmező

WEISS JÁNOS

Az öröm létállapotai

„[...] az élet célja az öröm [ήδονή].¹

Az „öröm” sohasem tartozott a filozófia klasszikus fogalmai közé; talán csak Epikurosnál kap kiemelkedő jelentőséget. Nála viszont egyrészt a „gyönyör” felé csúszik el, másrészt azonnal kap egy negatív jelentésaspektust: „testünk mentes legyen a fájdalomtól, lelkünk pedig a zavaroktól”.² A 18–19. század fordulóján azonban, a német filozófia hallatlan föllendülésének idején (mintegy mellékszálként) volt rá némi esély, hogy az „öröm”, az „öröm létállapota” centrális filozófiai fogalommá váljék. Méghozzá elsősorban egy versnek, egy vers hatásának köszönhetően. És a végére az egészből mégsem sok minden maradt; pontosabban talán csak egy keserű belátás. Az alábbiakban ezt a gondolati-eszmetörténeti ívet próbálom fölvezetni.³

I.

Friedrich Schiller 1785-ben írta meg *Az örömhöz* című, hatalmas és óriási hatású költeményét. Ennek első versszaka így szól: „Freude, schöner Götterfunken, / Tochter aus Elysium / Wir betreten feuertrunken / Himmlische, dein Heiligtum. / Deine Zauber binden wieder, / Was der Mode Schwert geteilt; / Bettler werden Fürstenbrüder, / Wo dein sanfter Flügel weilt.”⁴ A vers mindenekelőtt himnusz az örömhöz, az öröm „dicsérete”. Schillert elsődlegesen nem az érdekli, hogy hogyan jutunk el az öröm létállapotához, hanem inkább az, hogy mi is ez az „öröm”? Mintha csak azt feltételezné, hogy eltávolodtunk az öröm állapotától, az öröme vonatkozó elképzeléseink elhalványodtak. A saját feladatát így abban látja, hogy fölvezetnie az öröm nagyszerűségét. Az egész versnek így van egy feltételként szereplő üzenete: emberek, öröme születtünk! (Lehet, hogy értelek is benneteket, a világ tele van fájdalommal és szenvedéssel, de ne feledjétek: azért jöttünk erre a világra, hogy az öröm állapotába kerüljünk.)⁵ Így ha fel akarjuk vázolni az örömet, mindenekelőtt az örömtelenség álla-

potából kell kiindulnunk. Az *Örömóda* első versszakában ennek az állapotnak a leírására egyetlen szempontunk van: a „divat”. (És ezt nem szabad a mai szóhasználatunk szerint értelmezni.) A megcsontosodott szokásoknak, a rutinak köszönhetően a mostani életünkben minden szét van választva: az emberek, a tevékenységek, az érzelmek. Azt már csak sejtethetjük, hogy ebben az univerzális szétszabdaltságban a legsúlyosabbak a társadalmi differenciák. Ennek Schillernél csak a két szélső pontját látjuk: a koldusokat és a hercegeket. Az 1795-ben írt *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című művében (a 6. levélben) a szerző ezt az eleven egységet a görögséghez köti: „Akkoriban a szellemi erők ama szép ébredésekor az érzékeknek és a szellemnek még nem volt szigorúan szétválasztott tulajdonuk; mert semmilyen meghasonlás nem készítette őket arra, hogy ellenségesen osztozkodjanak egymással, és meghatározzák mezsgyéiket. A poézis még nem bujálkodott az elmésséggel, a spekuláció még nem gyalázta meg magát szörszálhasogatással.”⁶ Schiller itt egy kicsit általánosabban fogalmaz, mint a versben, de a fontos számunkra most az, hogy kimondja az örömtelenség általános szervezőelvét: a meghasonlottságot (*Entzweiung*). Az *Örömóda*ban azonban nem az általában vett emberi képességekről van szó, hanem inkább a társadalmi aspektusról. Ezért a versben megjelenik egy motívum, amely arra is rámutat, hogy hogyan lehetne helyreállítani az egységet. De mindenekelőtt egy valamit kell rögzítenünk: az öröm nem más, mint az *újra helyreállított egység*. És ezt készíti elő a koldusok és a hercegek „összeborulása”. A vers második változatában Schiller ezt már így fogalmazza meg: „Egy testvér lesz minden ember.” Az egység helyreállításának útja így a „testvériegység”, vagyis a társadalmi különbségek megszüntetése. És Schiller valóban semmiféle önkorlátozást sem ismer ennek bemutatásakor, sőt, most mintha a megfigyelő perspektívájából a legaktívabb cselekvővé lépne elő: „Seid umschlungen, Millionen! /

1 Epikurosz levele Menoikeuszhoz, in: Epikurosz: *Legfontosabb filozófiai tanításai*, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1994. 41. o. Fordította: Kövendi Dénes.

2 Uo.

3 Mindenekelőtt szeretnék felvázolni egy bizonyos teológiai háttérrel, méghozzá a 16. zsolnárból kiindulva. Ez a zsolnár nem mondható tipikusnak, de általában az individuális panaszkodó-kérő zsolnárak közé sorolják. (Jan Christian Gertz (szerk.): *Grundinformation Altes Testament*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. 423. o. A szóban forgó rész szerzője: Markus Witte.) A zsolnár valóban egy kéréssel kezdődik: „Védeld meg, Istenem, hozzád menekülök.” És aztán majd a zsolnáros arról beszél, hogy ő mit gondol, hogyan vált méltóvá erre a védelemre: „Dicsőítem az Urat, mert értelmet adott nekem, s mert szívem még éjjel is figyelmeztet. Mindig szemem előtt lebeg az Úr, ő áll jobbon, hogy meg ne inogjak.” Amit az ember tehet, az a dicsőítés. Az embernek így magának is kell nyújtania valamit, de még ez is, ami az ő teljesítménye, megköveteli az Úr támogatását. Vagyis az Úr támogatására *támaszkodva* vagyunk képesek arra a teljesítményre, amivel kiérdemelhetjük, hogy az Úr védelmezzen minket. Ezért a támogatásért dicsőítjük az Urat, mert megmutatta, mit kell tennünk, mert tevékenységet, vagyis értelmet adott nekünk. De mi lesz ennek az eredménye? Miben fog megnyilvánulni, hogy az Úr védelmébe vett minket? „Ezért örül a szívem és ujjong a lelkem [...]” Az Úr védelmezése tulajdonképpen egy ajándékban nyilvánul meg: az Úr az öröm létállapotával ajándékoz meg minket. A zsolnárkönyvben ez egy teljesen egyedülálló koncepció. (Most eltekintek attól, hogy a zsolnáros szerint ehhez az örömlátozathoz hozzá tartozik a test oltalmazása is: a betegség és a halál elkerülése.) A zsolnár egésze azt sugallja, hogy mindez egy bekövetkezett állapot. És mintha az individuális ember perspektívájából csak azt akarnánk megmutatni, hogy milyen feltételei vannak az öröm létállapotának. A zsolnár végére mégis elbizonytalanodunk. „Az élet útjára tanítasz engem.” Nyilvánvalóan Istenről van szó: mindaz, amit leírtunk, nem egy adott állapot, hanem egy tanítás, amely az „élet útjára” vonatkozik, vagyis arra, hogy hogyan éljük az életünket, ha azt akarjuk, hogy eljussunk az „öröm létállapotába”. És most mintha megfordulna az egész gondolatmenet, mintha az egész zsolnár arra válaszolna, hogy hogyan lehetséges, hogyan lehetne elérni az öröm létállapotát. Az is feltűnik, hogy ehhez sok-sok individuális teljesítményre van szükség: a lehető legtöbb egyes embernek kell elérnie, hogy az Úr „védelmébe vegye”. De a kérdés az – legkétszáműbb az európai felvilágosodástól kezdve –, hogy az öröm létállapotát ezen a teológiai összefüggésen túl is föl lehet-e építeni?

4 Rónay György fordítását felhasználva: „Öröm, égi szikra lángja, / Elizium lánya / Tűztől megittasulva / lépünk be égi szentségedbe. / Újra fonjuk szent kötődés, / mit szokásunk kardja szétszabdalt, / a koldusok a hercegek testvérei lesznek, / ahol te szárnnyal nyugtatod.”

5 A 16. zsolnárból az öröm ellentéte még egyértelműen a halál vagy a sír volt.

6 Friedrich Schiller: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Atlantisz Kiadó, 2005. 168. o. Fordította: Papp Zoltán.

Diesen Kuss der ganzen Welt!⁷ A költő ezzel egy különös szerepet vesz föl: ő az, aki (elsőként) átöleli az embereket, aki csókot küld mindenkinek. A költő az, aki egyetlen egységbe kovácsol minden embert (az összes egyes embert); és ő az, aki döntően hozzájárul az egység megteremtéséhez. Ha most újra elővesszük a *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című művet, akkor azt mondhatjuk, hogy a költő azért tudja betölteni ezt a szerepet, mert egyedül és kizárólag az ő tevékenysége integratív. Ehhez a poézisnek csak egy kis önmegtagadásra van szüksége: nem szabad „bujálkodnia” az „elmésséggel”. Ezzel persze némileg konkurál az a gondolatkör, amely a zseniről és a zsenialitásról szól. „Az erőteljes zseni tudvalevőleg nem teszi foglalkozásának határait egyben tevékenységének határaivá, ám a középszerű tehetség a maga erőinek egész szűkös összegét fölemésztí az osztályrészéül jutott foglalkozásban.”⁸ (Feltűnik, hogy Schiller fogalomhasználatában van két bizonytalanság. (1) Egy pillanatra úgy tűnik, mintha minden alkotót zseninek tartana, de aztán mégis inkább a „középszerű tehetséggel” állítja szembe. (2) A foglalkozás és a tevékenység elválasztását pedig úgy kell érteni, hogy a foglalkozás társadalmilag rögzítve van, a tevékenység pedig e külsőlegesen rögzített szabályokon túllépő, mindenkor konkrét alkotó folyamatot jelöli.) Mindenesetre így újra egy fontos különbségtevéshez jutunk el: a versben Schiller mintha csak önmagának vindikálná az integratív tevékenységet; a *Levelekben* viszont minden „erőteljes” zseninek, vagy általában vett zseninek. (A kettőt persze megpróbálhatnánk úgy kombinálni, hogy Schiller önmagát valamiféle vezérvölgynek tekintette, és minden más költőt is arra szólít fel, hogy őt kövesse. Egy ilyen értelmezés mellett azonban nem tudunk megfelelő bizonyítékokat felsorakoztatni.)

De hogy gondolhatta Schiller, hogy egy ilyen költői csók felül tudja írni, közömbösíteni tudja, vagy ki tudja oltani a társadalmi differenciákat? Ezt biztosan nem gondolhatta. De biztosan volt egy mintája, amely a gondolkodását elindította ebbe az irányba. Pál apostol a Filemonnak írt levelében azt kéri a levél címzettjétől, hogy fogadja vissza egy rabszolgáját, aki ideiglenesen elhagyta őt. Ez a levél alapvető dokumentuma annak, hogy a korai kereszténység hogyan próbálta fölülmúlni (vagy fölülírni) a meglévő társadalmi struktúrákat és egyenlőtlenségeket. „A hitben való részesedés [...] teljesen újfajta közösségi viszonyok kialakulásához vezet. A társadalmi és a jogi státuszkülönbségeket nem kell megszüntetni, de már nem ezek határozzák meg az egymás közötti kapcsolatokat. Az ilyen újfajta közösséget csak úgy lehet megvalósítani, ha lemondunk azokról az előjogokról, amelyek a státuszkülönbségekből adódnak.”⁹ (És ez a lemondás Pál apostolt örömmel tölténél el: „Bizonyára, atyámfia, jótéteményt várnék tőled az Úrban: vidámitsd meg az én szívemet az Úrban!”)¹⁰ De ez a levél ezen túlmenően is nagyon fontos: a társadalmi különbségek kulturálisan felülírhatók, ugyan nem szüntetjük meg, de legalább eljelentéktelenítjük őket. Schiller mintha ezt a programot radikalizálná: a meglévő viszonyokat nem felülírni, hanem megváltoztatni akarja. Közelebről tekintve azonban itt is azt látjuk, hogy a koldus és a herceg nem szűnik meg koldusnak és hercegnek lenni, hanem testvéri kapcsolatba lép egymással. Mindenesetre azt a funkciót, amit Pálnál a hit töltött be, azt Schil-

lernél a költészet tölti be. De nem látjuk, hogy ezt hogyan tölthetné be: a vallás ugyanis a őskereszténységben egy valóságos életpraxis volt, hogyan lehetne ezt a költészet-ről elmondani? Erre a kérdésre a Schiller-vers kontextusában ugyan nem lehet beszélni, de mégis mintegy magától értetődőként adódik a vers koncepciójának meghosszabbítása: a költő gesztusának („egy testvér lesz minden ember”) kell, hogy legyen valamilyen világot átalakító következménye. Ezt nevezhetjük a világ átpoetizálásának is, melynek körvonalai persze nem lesznek teljesen egyértelműek. De az világos, hogy a költő egy új kultúra megteremtésével átalakítja a világot, méghozzá ezzel az elvvel: „Seid umschlungen, Millionen! / Diesen Kuss der ganzen Welt!” Legkésőbb ezen a ponton azonban világossá válik, hogy a világ egységességét nem a költő, hanem inkább a szeretet princípiuma teremti meg. De ez a szeretet nagyban különbözik a korábbi ábrázolásoktól, amennyiben nincs benne semmi személyesség. Itt egy olyan szeretetről van szó, amely az emberekhez mint az emberi nem képviselőihez közelít. Ha a költőnek az a feladata, hogy ezt a princípiumot meghonosítsa a világban, akkor ebből az is következik, hogy a szeretet maga sem más, mint az egység érzése. És ez az öröm bázisa.

Legfőbb ideje, hogy föltegyük azt a kérdést, hogy Schiller koncepciója hogyan viszonyul a keresztény hithez? Induljunk ki a keresztény hit struktúrájának következő leírásából: „Az időben, vagyis az ember világában az megy végbe, amit Isten az örökkévalóságban végrehajtott. Isten szeretete a másikkal szemben (amely benne egy önmegkülönböztetést jelent, tehát ok a másik létrehozására, vagyis a magáért való ember keletkezésére) nyilatkozik meg, mégpedig úgy, hogy ezáltal értelmet ad az időnek. Így tekintve Isten kinyilatkoztatása az emberekkel való közösségében mutatkozik meg [...].”¹¹ Adódna tehát egy olyan megközelítés, hogy az emberek közötti szeretet Isten lényegének, majd Istennek az emberekhez való közleledésének földi-időbeli megjelenése. De erről Schillernél nincsen szó. Ugyanakkor az öröm és az isteni világ kapcsolata messze sem egyértelmű. Az *Örömóda* első sorában az öröm egy isteni szikra, a negyedik sorban pedig már maga is égi, vagyis isteni.¹² De ennek nincsen különösebb jelentősége; ebben a versben a szeretet nem isteni eredetű, hanem maga is egy isteni birodalmat hoz létre. Ha a Földön sikerül megvalósítanunk a szeretetet, akkor biztosak lehetünk benne, hogy Isten is létezik, elkezdünk ugyanis közeledni hozzá. És Isten létezését nem dogmatikusan mondjuk ki, hanem egy kereső bizonytalankodással: „Such ihn überm Sternenzelt, / Über Sternen muss er wohnen.”¹³ De a határozatlanságot nem csak ez a keresés szimbolizálja, hanem az is, hogy Isten nem a mennyekben, hanem a mennyek fölött lakozik. Az öröm maga menyei, de még egy szinttel feljebb kell lépnünk, hogy Istent megtaláljuk. „Ihr stürzt nieder, Millionen? / Ahndest du den Schöpfer, Welt?”¹⁴ Erre következik ez a leborulás, és a világ sejtésének igazolása. Azt is mondhatnánk, hogy az ember leborulása és a világ sejtése egymásra talál, és szorosan összefonódik. Nehezen érthetőek a mitikus nyelvet súroló megfogalmazások. De mindenesetre az alapstruktúra nagyjából világos. „A teológiai meghatározás megfordult: nem a hit hívja elő az örömet, hanem az öröm a hitet. Az öröm önállósította magát, reményked-

7 Rónay György fordításában: „Milliók, ti, kart karba! / Gyűljön csók az ajkakon!”

8 Friedrich Schiller: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, i. k. 170–171. o.

9 Karl-Wilhelm Niebuhr (szerk.): *Grundinformation Neues Testament*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011. 293. A szóban forgó részt a szerkesztő írta. 10 1, 20. Fordította: Károli Gáspár.

11 Tom Kleffmann: *Grundriß der systematischen Theologie*, Mohr Siebeck, 2014. 11. o.

12 Lásd Friedrich Dieckmann: „Diesen Kuss der ganzen Welt!”. *Der junge Mann Schiller*, Insel Verlag, 2005. 277. o.

13 „Keresd a csillagsátor fölött, / A csillagok fölött kell lakoznia.”

14 „Ti leborultok, milliók? / Sejtetd a teremtőt, világ?”

ve és kérdőn a magasba néz [...]”¹⁵ Schiller nem a hitet kérdőjelezi meg, de a hit megingását evidens bázisnak tekinti. „Az *Örömóda* úgy mutatja be a maga szerzőjét, mint egy Istenkeresőt, minden teológián kívül, legyen az felvilágosult-kritikus, vagy régimódián ájtatos.”¹⁶ (Ennek a hitnek a karaktere is meglehetősen sajátos lesz: a húsvéti esemény nem csak hogy nem kap benne szerepet, hanem a jelentősége egyetemesen is visszaszorul. „Egy ilyen eksztatikus, világot átfogó szeretet-érzés számára Isten nem a fájdalomban és a szenvedésben nyilvánul meg, nem az áldozati halál megváltásra váró keresztképében, hanem a mindent átfogó létigenlés érzékelésében.”)¹⁷

Az *Örömóda* az eredeti változatban így végződött: „Eine heitre Abschiedsstunde! / Süßen Schlaf im Leichentuch! / Brüder – einen sanften Spruch / Aus des Totenrichters Munde!”¹⁸ Ez egy *memento mori*; Schiller később el is hagyta. Az biztos, hogy ennek a kórusmegszólalásnak a státusa a vers egészében meglehetősen ingatag. Ha meg lehet kockáztatni egy hipotézist, akkor azt mondanám, hogy Schiller talán azt gondolta, hogy erre a zárásra azért van szüksége, mert annak a küszöbéig jutottunk, hogy a földi élet öröme az önmagával azonos Isten megnyilvánulásának (vagy kinyilatkoztatásának) a következménye. De az nagyon fontos, hogy ez a kinyilatkoztatás egyúttal az időbe való átlépést is jelenti. (Ahogy korábban láttuk: „az időben, vagyis az ember világában, az megy végbe, amit Isten az örökkévalóságban végrehajtott.”)¹⁹ De ezt meg is fordíthatjuk: nem szabad elfelejtenünk, hogy az isteni egység az időbe megy át, és így szükségképpen véges lesz.)²⁰ És amikor Schiller elhagyja ezt a verzzakat, két dologra gondolhat. (1) A hit és az öröm hagyományos összefüggését sikerült olyan radikálisan és egyértelműen fölborítani, hogy mégsem léptünk olyan közel egy hagyományos teológiai koncepcióhoz, hogy a szeretet homológiája bárkinek is az eszébe juthatna. (2) A *memento mori* tisztán retorikailag lerontja a versre jellemző, mindent átható szeretetérzés pátozsát, de nem csak a pátozsát, hanem az erejét is. Az öröm így mintha a saját határába ütközne, márpedig a korlátozott öröm sohasem lehet igazai vagy teljes.

II.

A romantika legeslegelső dokumentuma Wilhelm Heinrich Wackenroder 1796-ban megjelent (bár a következő évre előredatált) *Herzenergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders* című könyvecskéje.²¹ Ezt a kiinduló dokumentumot úgy is olvashatjuk, mint az öröm szubjektívizálási kísérletét. Schillernél az öröm maga is valami isteni (legalábbis a nyitó verzzak negyedik sorának szóhasználata szerint). Wackenroder viszont az örömet egyértelműen belsővé teszi, és mivel Schillernél ez egy ontológiai létező volt, ezért más kifejezést is választ a

megnevezésére. Többféle terminus is szerepel, ezek közül a legfontosabb: lelkesedés / lelkesültség (*Begeisterung*) és a rajongás (*Enthusiasmus*). Egy kis nagyvonalúsággal azt lehetne mondani, hogy ebben a kis könyvben az öröm elméletének kantianus újrafogalmazásával találkozunk. Mielőtt megvizsgálánk, hogyan szereznek nekünk örömet a különböző dolgok, események, jelenségek, más emberek, előbb az öröm vagy az örülés képességét kellene megvizsgálunk.²² Ez a fordulat persze csak némi korlátozással vonatkoztatható Wackenroderre, mert Schillernél az öröm nem a dolgokra, eseményekre, jelenségekre vonatkozott, hanem inkább magában valóan létező volt. Mindegy, ehhez képest is vissza kell lépünk az öröm képességéhez, vagyis magához az örüléshez.

Wackenrodernek nem is Schiller volt az egyetlen fontos forrása; legalább ilyen fontos szerepet játszott nála Goethe naplója, az *Utazás Itáliában*. Ez a napló olvasható úgy is, hogy itt Goethe egy konkrét utazás kapcsán a lelkesedés elméletét fejt ki. Szinte tetszőlegesen lehetne választani a részleteket, én most Velence leírásából indulok ki. Az örömképesség legfontosabb feltétele a magány, vagy a kívülállás. „Most aztán kedvemre élvezhetem a magányt, amiért oly gyakran sóvárogtam; mert sehol sem érezzük magányosabbnak magunkat, mint a sürgő-forgó tömeg kellős közepén, hogyha egy árva lélek sem ismer. Velencében talán csak egyetlenegy ismerősöm van, s azal sem fogok egyhamar találkozni.”²³ A magány ilyen rögzítése azonban egyáltalán nem öncél, ez már egy kiemelkedés, egy bizonyos társadalmi problémára adott válasz. Ez a probléma Goethénél nem a meghasonlás (vagy a megkettőződés), hanem a tömegesedés. „Velencéről annyit beszéltek és írtak már, hogy nem akarok a leírásával hosszadalmaskodni; csupán arról számolok be, én milyennek találom. Megint csak a nép az, ami elsősorban megragad: a nagy tömeg, szükségszerű, ösztönös életével.”²⁴ Goethe nem beszél arról, hogy e tömegszerűség pontosabban az emberek tömegként való észlelésének egyik oka, hogy ott éppen senkit sem ismert. Az emberek sokasága mellett a tömegszerűséget az okozza, hogy minden nagyon szűkös. „Aki nem látta, el sem tudja képzelni, mily szűk és zsúfolt itt minden. Két karját szétárva az ember többnyire egészen, vagy legalábbis kis híján lemérheti egy-egy utca szélességét; a szűkebbekben már akkor falba ütközik a könyökünk, ha kezünket csipőre tesszük.”²⁵ És ehhez a szűkösséghez tartozik az utcaelrendezések labirintikussága. „Igyekeztem tájékozódni ebben a labirintusban, és kijutni belőle anélkül, hogy bárkitől is kérdezősködnék, s ismét csak az égtájakhoz alkalmazkodtam.”²⁶ (Ha az ember eltéved a modern nagyvárosi labirintusban, akkor vissza kell térnie a természethez.) Ezt a mintát Wackenroder teljesen átveszi; a megképzett szerző egy kolostori barát, aki hátat fordított a világnak, és most kívülről látja. A sokaság és a tömegszerűség is már csak

15 Lásd Friedrich Dieckmann: „*Diesen Kuss der ganzen Welt!*”, i. k., 280. o.

16 Uo.

17 Uo.

18 „Egy vidám búcsúóra! / Édes álom a halotti lepelben! / Testvérek egy békés szó / A halál-bíró szájából.”

19 Tom Kleffmann: *Grundriß der systematischen Theologie*, i. k., 11. o.

20 Egy utópiáról szóló beszélgetésben Adorno azt mondta, hogy ennek magja mindig a halál fölfüggesztése, a halál elleni küzdelem. (Lásd Rainer Traub és Harald Wieser [szerk.]: *Gespräche mit Ernst Bloch*, Suhrkamp Verlag, 1977. 69. o.) Ezzel Schiller egyáltalán nem értene egyet. (Bár egy ilyen jellegű koncepció talán még a 16. zsoltár alapján is kiépíthető lenne.) Schiller inkább arra akarja felhívni a figyelmet, hogy ha el is indulunk az utópia felé, a saját végességünknek mindig a tudatában kell lennünk.

21 Bár Wackenroder a barátját, Ludwig Tiecket is föltüntette társszerzőként; de most a szerzőség kérdését nem kell részletesebben és kimerítően tárgyalnunk.

22 Lásd a kopernikuszi fordulat bemutatását Kantnál. Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*, B XVI, Atlantisz Kiadó, 2004. 32. o. Fordította: Kis János.

23 Johann Wolfgang Goethe: *Önéletrajzi írások*, Európa Könyvkiadó, 1984. 104. o. Fordította: Rónay György.

24 I. m., 105. o.

25 I. m., 106. o.

26 I. m., 107. o.

az emlékezetében létezik. „Édes Istenem, ez lenne a világ, ahogy az önmagában fennáll? És az lenne az akaratod, hogy elmerüljek ennek a tömegnek a tolongásában, és részt vegyek ebben a százalmas nyomorúságban? És mégis úgy néz ki, és apám mindig azt prédikálta, hogy az embernek az a rendeltetése és a kötelessége, hogy elvegyüljön, és tanácsot és alimizsnát osztogasson, és undorító sebeket kötözzön be, és csúnya betegségeket gyógyítson.”²⁷ Lehet, hogy ezek fontos kötelességek, de elveszik az embertől a lelkesedés képességét.

Goethe rajongása építészeti és festészeti alkotások csodálatában öltött testet, miközben egy teljesen alapvető összefüggést vett észre. Nevezetesen azt, hogy nincsen tökéletes műalkotás, viszont van a rész és az egész problémája. „Palladio elkészült művein, főként a templomain, a sok nagyszerű dolog mellett kifogásolnivalókat is találtam. Ha mármmost eltűnődtem rajta, mennyiben van igazam és mennyiben tévedek ezzel a rendkívüli emberrel kapcsolatban, olybá tűnt nekem, mintha ott állna előttem és így szólna hozzám: ezt meg ezt kedvem ellenére csináltam, mégis megcsináltam, mert az adott körülmények között így tudtam leginkább megközelíteni magasztos eszményeimet.”²⁸ Goethe itt mintha a kritikának (pontosabban a kritikáirásnak) egy új szempontját fogalmazná meg: a lényeg, hogy az egész sikerüljön, hogy a végső eszmények megvalósuljanak. És ez az, ami végső soron az alkotónak örömet okozhat. Palladio mintegy ezt mondhatná magának: „az egésznek mégis nemes stílusa lesz, s örömet fogsz lelteni a munkában”.²⁹ Goethe itt él néhány problematikus előfeltevéssel: a kritikus leképezi az alkotóban az alkotás során lejátszódó szellemi folyamatokat. Ezek a folyamatok az alkotóban – egy valóban sikeres alkotás esetében – az öröme irányulnak. De hiszen neki mint megfigyelőnek az egész tevékenységét is az öröm-keresés jellemzi. Wackenroder észreveszi, hogy két perspektívát kell fölvenni és megkülönböztetni egymástól: az alkotó és a befogadó perspektíváját, miközben mindkettő az öröme irányul, vagy pontosabban mindkettőt a lelkesültség hatja át. A Raffaello-tanulmányt így kezdi: „A költők és a művészek lelkesültségei [*Begeisterungen*] a világ szemében már mindig is nagy meütközést keltettek, és a veszekedés tárgyát képezték. Az átlagemberek képtelenek megérteni, hogy mi is ez, és erről hamis és megfordított elképzeléseket alakítanak ki.”³⁰ És aztán Francescóról, a lombardiai iskola első nagy festőjéről, pontosabban annak koráról, írja: „Közöttük sok szokatlan és sok mostani ember számára hihetetlen dolgok történtek, mert a rajongás [*Enthusiasmus*], amely most már csak kevés szívben, gyenge kis lámpaként pislál, abban az aranykorban a teljes világot beragyogta. A romlott utókor így kétségbe vonja vagy kineveti ennek a kornak néhány hiteles történetét, mint mesét, azért, mert az isteni szikrák teljesen eltűntek a lelkükből.”³¹ Wackenroder világosan érzékelteti, hogy a kritika legalább két nagy nehézséggel szembesül. (1) Nem szabad az átlagember álláspontjára helyezkednie, mert ott teljesen értelmetlen az alkotókat átható lelkesültség; olyan közel kellene maradnia az alkotóhoz, hogy ez a lelkesültség még látható legyen. (2) A régmúlt korokat átható rajongást (melynek jelentése itt a mítoszhoz közeledik) nem tudjuk többé visszaállítani; itt csak veszteséget érezhetünk. És ezt az akadályt nem lehet legyőzni, ha a régi „aranykorok” művészetét vagy inkább művészeti életét akarjuk szemügyre venni.

Wackenroder ezt a lelkesültséget egyes alkotók vagy korrajzok keretében akarja kifejezteni; s ennek fonákján az az elképzelés áll, hogy a szisztematikus esztétikákat vissza kell utasítani. Vagy a másik oldalról tekintve: a szisztematikus kifejtés maga is ellentmond a lelkesültség elvének. Mintha Wackenroder az elméletalkotók sokaságához beszélne: „De ti ezekből a szavakból az ész művészetére támaszkodva egy szigorú rendszert akartok kihámozni, és minden embert arra akartok kényszeríteni, hogy a ti előírásaitok és szabályaitok szerint érezzenek – miközben ti magatok nem éreztek.”³² A korban több esztétikai rendszer volt forgalomban, de ezekből ki kell emelni Kant *Az ítélőerő kritikája* című könyvét, amely nem sokkal korábban, 1790-ben jelent meg. És ha Wackenroder nem is említi Kantot, de az biztos, hogy a saját vállalkozásának háttérében ott áll a kanti koncepció elutasítása. A rendszeresztétikáknak Wackenroder szerint két alapvető problémájuk van. (1) Mivel azt ígérjük, hogy mindent lefednek, ezért nem csak valami kényszeresség van bennük, hanem ráadásul a jövőbeli alkotások számára egy bizonyos előíró karakterrel is rendelkeznek, ami megengedhetetlen. (2) Az egyes kritikákban vagy esszéikben testet öltő, vagy azokon keresztül kibontakozó esztétikai koncepció nem iktathatja ki az érzéseket: ha vissza akarjuk adni az alkotók lelkesültségét és egy meghatározott kor rajongását, akkor azt csak érzelmek segítségével tehetjük. És ezek az öröm köré szerveződnek.

III.

Volt rá némi esély, hogy a kor romantikus művészetfilozófiai kategóriái (így a lelkesültség és a rajongás) helyet kapjanak a kor nagy filozófiájában, vagyis a német idealizmus fogalmi nyelvében. Schelling *A transzcendentális idealizmus rendszerében* a művészetre vonatkozó tapasztalatot a filozófia legfelső szintjére helyezte.³³ Nem véletlen tehát, hogy Hegel ebben egy hallatlan kihívást látott. De az már részletesebb kifejtésre szorulna, hogy Hegel miért volt olyan mereven elutasító az „öröm” fogalmával, és ennek származtatott fogalmaival szemben. *A szellem fenomenológiájának* előszavában (1807) egy nagyon fontos helyen ezt írja: „Aki csak épülést keres, aki létezésének és a gondolatnak földi változatosságát ködbe akarja burkolni, és e meghatározatlan isteniségnek meghatározatlan élvezetére vágyódik, ám lássa, hol találja meg; könnyen megtalálja majd az eszközöket, hogy a maga rajongásával találjon ki magának valamit, s aztán nagyra legyen vele. A filozófiának azonban óvakodnia kell attól, hogy épületes akarjon lenni.”³⁴ Hegelt érezhetően elragadja a hév, és nem uralja teljesen a maga mondatait. Ki lenne ez az „aki”? Kifelé mutatunk valakire, miközben egyes szám második személyben az olvasót akarjuk bevezetni a tudományok rendszerébe. De akkor miért fontos ez az „aki”? Mintha Hegel csak azt mondaná, hogy vannak olyanok (még mindig vannak), akik a filozófiában csak „épülést” keresnek. Ők a mások, őket nem lehet bevonni a tanítási folyamatba, őket csak kirekeszteni lehet, vagyis gúnyolódni rajtuk. Sőt, ezekben a sorokban még némi fenyegetés is van: majd meglátják, mire jutnak. De mi lenne ez az épülés? Az épülés a létezést és a gondolkodást „ködbe akarja burkolni”, vagyis ezeket mitikus kategóriákkal próbálja értelmezni, mert ettől azt reméli, hogy örömet fog

27 Wilhelm Heinrich Wackenroder–Ludwig Tieck: *Herzensergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders*, Reclam Verlag, 2001. 110–111. o.

28 Johann Wolfgang Goethe: *Önéletrajzi írások*. i. k., 117–118. o.

29 I. m. 118. o.

30 Wilhelm Heinrich Wackenroder–Ludwig Tieck: *Herzensergießungen eines kunstliebenden Klosterbruders*, i. k., 7. o.

31 I. m., 14. o.

32 I. m., 49. o.

33 Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *A transzcendentális idealizmus rendszere*, Gondolat Kiadó, 1983. 384. skk. o. Fordította: Endreffy Zoltán.

34 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*, Akadémiai Kiadó, 1979. Fordította: Szemere Samu.

okozni. És aztán a következő tagmondatban már „rajongásról” beszél: az öröm és a rajongás így egybecsúszik. Azt is el kell mondani, hogy a korabeli szóhasználatban még élt az „épületes” kifejezésnek az a jelentése, amely elsősorban az evangélikus istentiszteletek szentbeszédeinek lelkesítő hatását ragadta meg. Annál bizarrabb, hogy Hegel a tübingeni evangélikus teológiai szemináriumból érkezve azt mondja, hogy a filozófiának óvakodnia kell attól, hogy a prédikációkhoz váljon hasonlatossá. S ezt talán még jól értjük is, ha meggondoljuk, hogy Hegel célja az volt (mint egyébként az egész német idealizmusé), hogy a filozófiát tudománnyá, sőt abszolút tudománnyá tegye. Mindenesetre a fent idézett passzusból még nem derül ki, hogy miért is kellene elkerülnie a filozófiának az épületességet. De ha nagyjából helytálló is ez az értelmezés, a fenti passzussal kapcsolatban mégis fennmarad két nagyon fontos kérdésünk. (1) Megfelel-e az „épületesnek” a korabeli tradícióban használt fogalma annak, hogy valaki a létezés és a gondolkodás változatosságát „kődbe akarja burkolni”? Aligha. (2) Egybeesik-e az öröm, a lelkesedés / lelkesítés és a rajongás a fentiek szerint meghatározott épületességgel? Aligha.

Mindenesetre Hegel az épülés és az épületeség kritikája révén az örömet is kidobja a filozófiából, méghozzá mindkét szinten: az öröm sem tárgya nem lehet a filozófiának, sem a kifejtés módját nem jellemezheti. Ettől kezdve a filozófia „sodródik” egyfajta „szomorú tudomány” felé. Ennek első nagy teoretikusa Schelling volt, aki *Az emberi szabadság lényegéről* című dolgozatában (1809) ontológiaiailag is megpróbálta megalapozni az ember eredendő szomorúságát vagy melankóliáját. Van egy általános alaptétel, amelyből kiindulunk: „Minden egzisztencia megköveteli egy feltétel teljesülését ahhoz, hogy valósá-

gos, azaz személyes egzisztencia legyen.”³⁵ Az egzisztencia személyességének feltétele az egzisztencia létezése. „Az embernek sosem kerül hatalmába a feltétel, még ha a gonosz irányában is törekszik rá; ő [...] a feltételt csupán kölcsön kaphatja; ezért a személyisége és az önmagasága (*Selbstheit*) sohasem tud tökéletes aktussá emelkedni.”³⁶ Az emberi egzisztencia tehát olyan szerkezetű, hogy ezt a feltételt sohasem tudja a maga hatalmába keríteni, nem tudja önmaga szerves alkotórészeként bevonni önmagába. „Így minden véges étellel megszüntethetetlenül együtt jár a szomorúság. [...] Innen a melabú fátyla, amely az egész természetre ráborul, az élet mély, feloszlani nem képes melankóliája.”³⁷ Az emberi létezésnek ez az ontológiai kudarca vezet szükségképpen a szomorúsághoz. Lehet, hogy ezt úgy is átfogalmazhatjuk, hogy sehogy sem sikerül az életünket örökkévalóvá tennünk, pedig éppen ezt szeretnénk. „Az egzisztenciális létmagyarázat szükségképpen destruktív: az elmúlásban megnyilvánuló borulékonyosság belátása aligha kelt bárkiben is reményt. Történelemfilozófiai távlatokra sincsen szükség: elegendő egy meghíusult találkozó, egy pillanatig tartó bosszúság, egy gyermek szépségétől való visszariadás, hogy kiderüljön, mennyire ingoványos talajon próbáljuk életünket úgy megszervezni, mintha az örök érvényű lenne.”³⁸ De az is lehetne, hogy nem a létünkben, hanem a gondolkodásunkban van valamilyen eredendő szomorúság, egy mélységes és megvigasztalhatatlan melankolikus hajlam.³⁹ De bár hogyan is legyen, végtelenül messzire kerültünk – és úgy tűnik, nem is csak a történelmi eltávolodás miatt – Epikurosz tételétől: „az élet célja az öröm”. És lassan erősödik bennünk az az érzés is, hogy Hegelnek igaza lehetett, amikor megakadályozta, hogy az „öröm” és származtatott fogalmai bekerüljenek a filozófia szótárába.

35 Friedrich Wilhelm Joseph Schelling: *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről*, Attraktor Kiadó, 2010, 49. o.

36 Uo.

37 I. m., 49–50. o. (Ezúttal eltekintek az Istennel való összevetésektől, valamint a teodícea-probléma fölvetésétől.)

38 Földényi F. László: *Melankólia*, Kalligram Kiadó, 2015. 197–198. o.

39 George Steiner csak arra a kérdésre összpontosít, hogy *miért* tesz szomorúvá a gondolkodás (a filozófiai gondolkodás). Tíz okot sorol föl, ezek közül most csak a legelső szeretném felidézni. „A gondolkodás végtelensége maga is »tökéletlen végtelenség«. Alá van vetve egy belső, feloldhatatlan ellentmondásnak. Sohasem fogjuk megtudni, hogy meddig terjed a gondolkodás a realitás összességét tekintve. Nem tudjuk, hogy az, ami számunkra határtalannak tűnik, az abszurd módon nem szűkös-e és nem jelentéktelen-e? Ki biztosíthat minket arról, hogy a racionalitásunk, az analízisünk és a megszervezett észlelésünk nagy része nem infantilis fikciók összessége-e? Milyen sokáig, és hány millió ember tartotta a Földet laposnak? Mi valóban abban a helyzetben vagyunk, hogy el tudunk gondolkodni a »végső kérdésekről«, és meg is tudjuk fogalmazni ezeket: hogyan jött létre a kozmosz? Van-e az életünknek célja és értelme? Létezik-e Isten? A kérdésnek ezt az impulzusát az emberi civilizáció hozta létre, annak a tudományai, művészetei, vallásai. Ugyanakkor semmi sem mutatja jobban Marx rokonságát a felvilágosodás naivitásával, mint az az állítása, hogy az emberiség csak olyan kérdéseket tesz fel, amelyeket meg is tud válaszolni.” George Steiner: *Dix raisons (possibles) à la tristesse de la pensée*, Éditions Albin Michel, 2005. 22. o.

CSUDAY CSABA

Öröm

Villányi Lászlónak

Tudod, hogy nem lehet. De mégis.
Csupa kisbetűvel írják a neved.
Egyszer még kizöldül a rét is.
Hajnali rigók: meghalsz. Pirkad már eged.

Ez az. Ez is az. Öröm.
Látod, napra nap, rügyek.
Menyasszonyi ruhás cseresznyefák.
Bár minden elveszett, nyert ügyed

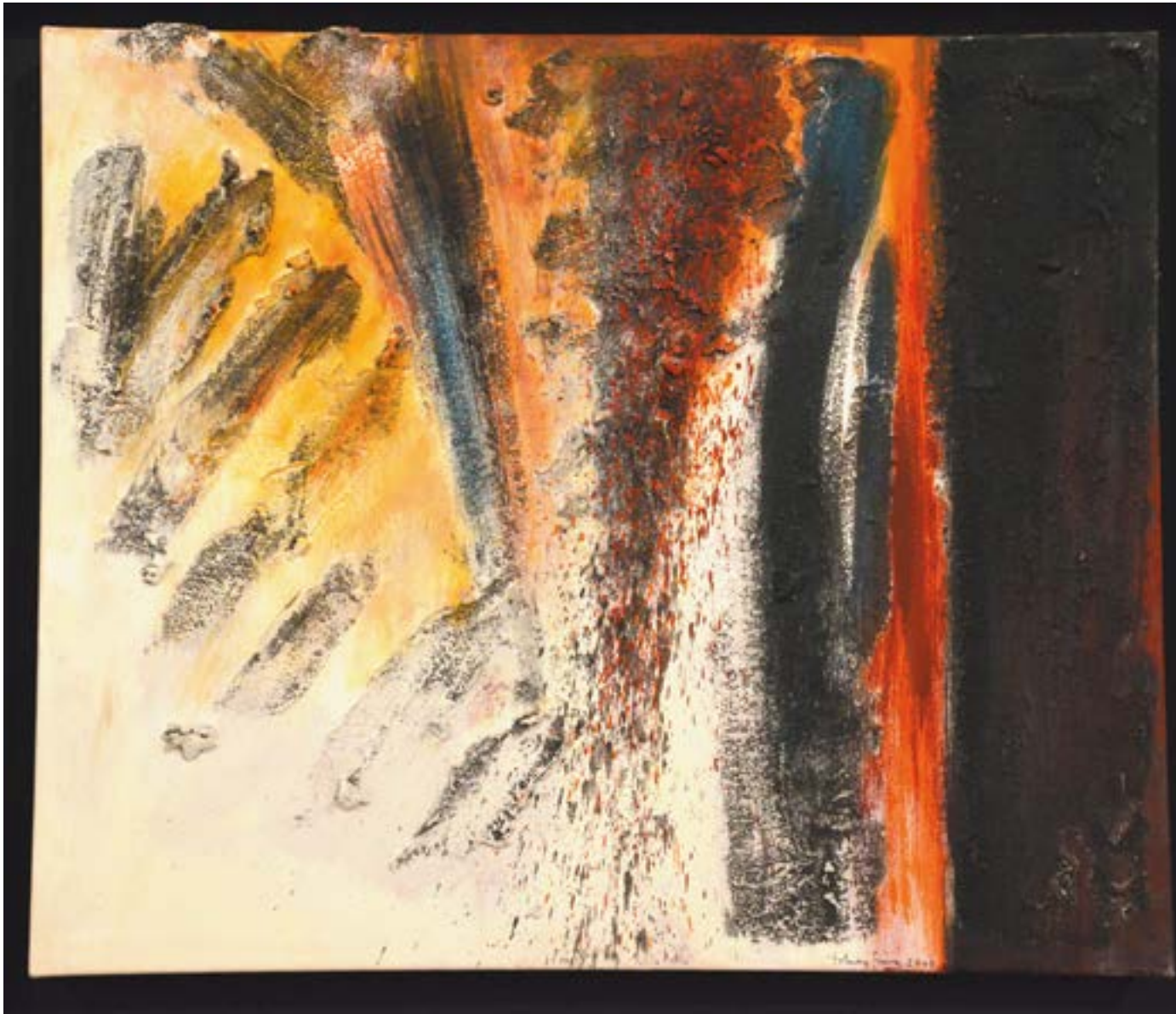
számtalan. Hívod anyád és eljön.
Hozza a nyár gyümölcsös szavát.
Sötéten ömlik rád az alkony,
üres eged csak fényt hoz, nem Apát.

Amire kerted kiviláglik, lehull
a mogyoróbokrok súlyos függönye.
Bontják belülről a házat, dől a por.
Rád borul a kikelet, a Tavasz virul.

Te nem tudod. Te alszol. Fejed
krátert fúr vállamon. Szuszogásodból
épül a holnap. És lesz kalács és étel,
és élet, akármeddig. „Megvan a helyed.”

Virányos, 2017. március 21-én

Tolnay Imre: A rész 3.

Az öröm

Dewey és Shusterman esztétikájában

I. Az érzelmek

Érzelmek olyan hallatlanul összetett jelenségek, amelyek jelenleg is a biológiai, pszichológiai, pszichiátriai, filozófiai és más kapcsolódó kutatások fókuszában állnak. Minden érzelem számos objektív és szubjektív mozzanat összjátékának eredménye, melyeket idegi és hormonális rendszerek közvetítenek. Az érzelmek olyan lelki jelenségek, amelyek a bennünket érő (külső, belső) környezeti ingereket folyamatosan értékelik, minősítik, a világhoz fűződő viszonyunk tükröződései, illetve közvetlen átélés formájában. Az érzelmek létrejöttében szerepet játszanak tehát külső környezeti hatások, belső testi válaszok, idegi és hormonális rendszerek, fiziológiai és kognitív folyamatok, valamint teleologikus elképzelések és instrumentális viselkedések is. Számos érzelmekkel foglalkozó elmélet létezik (pl. James-Lange, Cannon és Schachter-Singer érzelemelmélete), melyek sok tekintetben eltérő perspektívákat képviselnek.

Az érzelmek osztályozása is többféle szempont szerint történhet. Megkülönböztethetjük az érzelmeket egyrészt polaritásuk (negatív vagy pozitív érzések), másrészt tárgyuk szerint (intellektuális, erkölcsi és esztétikai érzelmek), harmadrészt az érzelmi állapot jellege alapján (hangulat, indulat, szenvedély). Végül elkülöníthetjük az egyetemes vagy alapérzelmeket ezek kombinációjától (bűntudat, áhítat, szerelem, stb.). Hangsúlyozni kell azonban, hogy mind a mai napig folyik a vita az alapérzelmekről, melyek száma nagyjából négy (félelem, szomorúság, harag és boldogság) és tíz között mozog. Az egyes elméletek képviselői azonban többnyire egyetértenek abban, hogy az egyetemes érzelmek közé tartoznak a harag, a félelem, az undor, a meglepődés, a szomorúság és az öröm. De Robert Plutchik (1927–2006) például nyolc alapérzelemről, azaz négy érzelempárról beszél háromdimenziós érzelem-modelljében (öröm-szomorúság; harag-félelem; elfogadás-undor; meglepetés-elvárás), ahol a horizontális, koncentrikus és színes körök reprezentálják az érzelmek hasonlóságát (a belső körök az alapérzelmeket, a külső körök a komplexebb érzelmeket), míg a vertikális kúpdimenzió az érzelmek intenzitását mutatja.¹

Az öröm tehát egyértelműen az alapérzelmek közé tartozik, és olyan lelki és fiziológiai megnyilvánulás, amelynek számtalan tartalmi oka lehet. Az öröm kiváltó okairól éppen ezért nem adható taxatív felsorolás, hiszen éppúgy örülhetünk például egy falat kenyérnek, ahogy egy társadalmi változásnak, egy művészi teljesítménynek vagy egy régi barát ismételt feltűnésének. Az öröm, mint egyéb érzéseink is, biológiai, fiziológiai értelemben véve tehát mindenkinél ugyanúgy játszódik le, csak a tartalmak más és más minden embernél. Sőt, a biológiai dimenzió tekintetében lényegében hasonló módon működünk nem csupán az emberszabásúakkal, de valószínűleg más központi idegrendszerrel rendelkező „rokonainkkal” is. Mint tudjuk, már számtalan állat is képes örülni. Ha csak domesztikált kedvenceinkre gondolunk, akkor is evidens, hogy a macskák, a kutyák, a lovak stb. világosan kimutatják nem csupán dühüket, félelmüket, de örömeiket is; például akkor, amikor hosszú távollét után újra látják a

gazdájukat. A tartalom viszont erősen kontextustól függő, amennyiben társadalmi viszonyaink (neveltetésünk, személyiségünk, azok a jelentésvilágok, amelyekben élünk, céljaink, terveink stb.) határozzák meg már azt is, hogy egyáltalán minek örülünk, és azt is, miként jelenítjük ezt meg. Van, akinél egy tányér meleg leves is hatalmas örömet vált ki, míg más a kaviárt is unja, fitymálja. Egyeseknél valóban őszinte örömet jelent adni, másokon segíteni, míg másoknál a káröröm a legőszintébb öröm.

Az embernél gyakorlatilag minden szükséglet kielégítését öröm kíséri normális esetben. Ezért írhattott Freud arról, hogy az örömelv és a valóságelv a két legfontosabb elv a lelki életünkben. Ez a két elv egymás komplementere, hiszen funkcióik kiegészítik egymást. A freudi alapokra építő pszichodinamikus modell képviselői szerint (Sigmund Freud, Ferenczi Sándor, Alfred Adler, Deutsch Felix) ugyanis a személyiségünket és viselkedésünket három alapvető lelki erő formálja: a tudattalan (id), az én (ego) és a felettes én (superego), amelyek egymással dinamikus kapcsolatban állnak. Az id a tudattalanul zajló folyamatok színhelye, amelyek alapvető célja a kín, a szenvedés elkerülése, és a kielégülés, az öröm minél közvetlenebb elérése. Mindez az örömelv szerint működik, és ezen ösztönkésztetéseket Freud ráadásul szexuális jellegűnek tekintette, és úgy gondolta, hogy kielégülésük a kora gyerekkortól kezdve a libidóhoz kötődik. Az id egy része azonban egóvá alakul a gyermek első éveiben, ami szintén kielégülést keres, de már a valóságelv alapján. A valóságelv módosítja tehát az örömelvet, mivel ez biztosítja szükségleteink kielégülését a tudatos, instrumentális világban, felügyelve egyúttal az ego belső egyensúlyát is; míg az örömelv továbbra is uralkodó marad a fantázia területén. Az ego ezen túlmenően az ént védő mechanizmusokat alakít ki, amelyek közül a legfontosabb az „elfojtás”, mellyel az egyén a szorongás ellen védekezik, a tudattalanba száműzve a veszélyes, kínos és fájdalmas gondolatokat. Ugyanakkor a szuperego is megszületik az egóból, ahogy az ego megszületett az id-ből, és tartalmait elsősorban a szüleinktől vagy az általunk szeretett felnőtt személytől származó szabályok, erkölcsi értékek, normák alkotják. A szuperego két legfőbb alkotója a lelkiismeret és az énünkről kialakított ideál. Lelki életünk e három alapvető része Freud szerint gyakran konfliktusba is kerül egymással, és ezek képezik pszichés problémáinkat, de többnyire sikerül stabil és működőképes kompromisszumokat létrehozni, amelyek biztosítják személyiségünk belső egyensúlyát. Személyiségünk tehát láthatóan olyan dinamikus egész Freud szerint, amelyben az örömelvnek és a valóságelvnek folyamatos szerep jut a funkcionális egyensúly megteremtésében.

II. Az öröm Deweynél és Shustermannál

A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy tartalmilag legalább annyiféle öröm létezik, ahányféle szükséglet, a tevékenységi formák (vallási, erkölcsi, politikai, tudományos, hétköznapi stb.) és szintek (egyéni, közösségi)

1 Vö. Robert Plutchik, „The Nature of Emotions” *American Scientist*, Volume 89 (2001 July–August), 344–350.

fényében. Tehát mindenképpen léteznek a művészettel kapcsolatos, belőle származó örömök is. Az esztétikai élmények, illetve maga a művészi alkotás folyamata és a műalkotások örömet váltanak ki. De nem minden művészetfilozófia értékeli egyformán az örömet. Az esztétikai élvezet, öröm jelentősége művészeti korszakoként és művészek, gondolkodók szerint is változik. Dominánsan azonban a konkrét társadalmi, ideológiai viszonyok kontextusa határozza meg, hogy a művészi alkotások milyen örömeket jelenítenek meg elsősorban, illetve mennyire ismerik el egyes esztétikákban az öröm jelentőségét. A középkor első, reneszánsz előtti korszakában, Európában a keresztény hithez és tanításhoz kapcsolódó örömök számítottak legitimnek, és az egyéb örömök kevésbé teljeshettek ki. A patrisztika idején (i. sz. 1–8. sz.) például a pátriárkák többsége egyértelműen elutasította az öröm epikuroszi eszményét. Ahogy Ilaria L. E. Ramelli írja „The Rejection of the Epicurean Ideal of Pleasure in Late Antique Sources: Not Only Misunderstandings” című írásában:

„Az epikureizmust ellenfelei, mind a »pogányok«, mind a keresztények, az élvezet és az ateizmus filozófiájának tekintették. Pedig teológiai szempontból az ateizmus vádjára téves, mivel Epikuros és az epikureusok elfogadták az istenségek létét, és őket a morális tökéletesség olyan modelljeinek tartották, akik nem vettek részt az emberek ügyeiben, még a gondviselés tekintetében sem. Ez a tartózkodásuk a rendületlenségük (ataraxia) garantálását célozta. Etikai szempontból azonban az epikuroszi örömet (pleasure, hédoné), amire tanulmányomban koncentrálok, erőteljesen félreértették és eltorzították az epikuroszi tanok ellenfelei...”²

A keresztény tanítás és vallás, ideológiai tartalmának megfelelően, a későbbiekben is jobbra az evilági szenvedésre és a túlvilági üdvözülésre helyezte a hangsúlyt. Ebben az antik görög embereszményt felelevenítő reneszánsz hozott csak lényegi változást a 14. századtól kezdve. A későbbiekben pedig, a szekularizáció fokozódásával az öröm megnyilvánulásainak művészi ábrázolása és jelentőségének esztétikai értékelése is egyre erőteljesebbé vált.

De a klasszikus pragmatizmus legjelesebb képviselőjeként számon tartott John Dewey (1859–1952) sem az öröm, az élvezet szerepét emeli ki művészetfilozófiájában. Lényegében ő teremtette meg a pragmatista esztétikát, az *Art as Experience* című, korszakalkotó művében, az 1930-as évek közepén. Dewey azonban oly mértékben csodálta, szinte isteníttette a tudományt, hogy nem is akarta „pragmatista esztétikának” nevezni elméletét. Ahogy Shusterman fogalmaz egy interjúban³ 2014-ben: „Dewey sohasem nevezte esztétikáját »pragmatista esztétikának«, és valójában kifejezetten elutasította egy pragmatista esztétika eszméjét” (AGT 439.).

Dewey nem a művészet fogalmának meghatározásánál kezdte naturalista esztétikáját, hanem azt igyekszik megmagyarázni, miért szakadt el a művészet a mindennapi élettől, miért állították szembe a hasznost és a szépet. Vagyis nála elsődlegesen azt a törekvést találjuk, hogy a művészetet beleágyazza a hétköznapi emberi tevékenységbe:

„Amikor a műtárgyakat elkülönítik mind keletkezési körülményeiktől, mind élménybeli működésüktől, fal épül köréjük, amely majdnem felismerhetetlenné teszi általá-

nos jelentőségüket, azt, amellyel az esztétikaelmélet foglalkozik. A művészet külön tartományba kerül, ahol kapcsolata megszakad minden emberi erőfeszítés, igyekezet és teljesítmény anyagával és céljával. Aki tehát arra vállalkozik, hogy a szépművészet filozófiájáról írjon, elsődleges feladattal találja szembe magát. Ez a feladat pedig a következő: *vissza kell állítania azt a folytonosságot, amely a kifinomult és különleges élményformákat, vagyis a műalkotásokat a mindennapi eseményekkel, tettekkel és fájdalommal, amelyek az egyetemleges vélekedés szerint az élményeket alkotják, összeköti.* A hegycsúcsok nem alátámasztás nélkül lebegnek, még csak nem is egyszerűen a földön nyugszanak. Egy hegycsúcs maga a működésében testet öltött föld. A föld elméletével foglalkozó szakemberek, vagyis a geográfusok és a geológusok dolga, hogy egyértelművé tegyék ezt a tényt, valamennyi vonatkozásával együtt. A szépművészet filozófiájával foglalkozó elméleti szakembernek is hasonló feladatot kell elvégeznie.”⁴ (LW 10:9 – Kiemelés tőlem: K. S.)

A művészet Dewey által kárhozottat úgynevezett „műzeumi szemlélete” galériákba és múzeumokba kényszerítette a művészi alkotásokat, elszakítva ezeket eredeti, éltető elemüktől, attól a közösségi kontextusuktól, amelyben keletkeztek, és ahol vallási, politikai és egyéb szerepet is betöltöttek adott esetben. A művészet e „műzeumi szemlélete” alapvetően két ok miatt alakult ki. Egyrészt az embereknek az osztályozásra irányuló természetes hajlama miatt, ami különösen az újjazdagoknál kapcsolódott össze a harácsoló múkincsgyűjtéssel Dewey szerint (v. ö. LW 10:14). Másrészt a kapitalizmusban megszülető nemzetállamok saját erejük, dicsőségük és hatalmuk kulturális jelképének is tekintették a múzeumokban és galériákban összehordott, sokszor más népektől rabolt múkincsek tömegét. Gondoljunk a luxori obeliszkre Párizsban, vagy a különböző egyiptomi és görög múkincsekre például Bécsben, Berlinben, Londonban és New Yorkban! Ahogy Dewey fogalmaz:

„Mai múzeumaink és galériáink, amelyekbe a szépművészet alkotásait bezárták, és ahol tárolják őket, szemléltetnek néhány olyan okot, amelyek a művészet elkülönítésének irányában hatottak, ahelyett, hogy azt a templom, a fórum és a társadalmi élet más formáinak velejárójaként fogták volna fel. A modern művészet tanulságos történetét lehetne megírni a jellegzetesen modern műzeumi és kiállítási intézmények létrejöttének szempontjából. Rámutathatók néhány kiemelkedő tényre. A legtöbb európai múzeum – egyebek között – a nacionalizmus és az imperializmus felemelkedésének emlékműve. Minden fővárosnak kell hogy legyen saját festészeti, szobrászati stb. múzeuma, amely részben művészeti múltjának nagyságát hivatott bemutatni, részben pedig azt a hadisákmányt teszi szemlére, amelyet uralkodói gyűjtöttek más nemzetek meghódításai során; példa erre a Napóleon által felhalmozott kincsek összessége a Louvre-ban. Ezek a művészet modern elkülönítése, valamint a nacionalizmus és a militarizmus közötti kapcsolatot bizonyítják. (...) A modern iparnak és kereskedelemnek nemzetközi hatásköre van. A galériák és múzeumok tartalma bizonyítja a gazdasági kozmopolitanizmus megerősödését. A kereskedelem és a népszerű gazdasági rendszer által előidézett mobilitása meggyengítette, illetve lerombolta a kapcsolatot a műalkotások és azon *genius loci* között, amelynek egy-

2 Ilaria L. E. Ramelli, „The Rejection of the Epicurean Ideal of Pleasure in Late Antique Sources: Not Only Misunderstandings.” In: *Mirabilia* (Electronic Journal of Antiquity and Middle Ages), Num. 18. (2014), January–June. p. 6. – Saját fordítás: K. S. (<http://www.raco.cat/index.php/Mirabilia/article/view/274590/362641> – Utoljára letöltve: 2017. június 12.)

3 Az interjú teljes szövege megjelent az *Élet és Irodalomban* és *A gondolkodó test* című Shusterman-könyv függeléként. (Krémer Sándor: „Szómaesztétika és filozófia. Interjú Richard Shusterman filozófussal”, *Élet és Irodalom*, LVIII. évfolyam, 29. szám, 2014. július 18.; és Richard Shusterman, *A gondolkodó test*. Szeged: JatePress, 2015. 437–446. A továbbiakban: AGT.)

4 Az „LW” rövidítés John Dewey műveinek összkiadásában a „Later Works,” vagyis az 1925–1953 közötti időszakban írt szövegeket jelenti (EW: Early Works 1882–1898; MW: Middle Works 1899–1924). A nemzetközileg elfogadott idézési szabályokat alkalmazom a Dewey összkiadásra történő hivatkozásoknál.

kor természetes kifejezői voltak. Ahogyan a műalkotások elvesztették őshonos állapotukat, új szerephez jutottak: a szépművészet példányai lettek, és semmi többek ennél. Mi több, a műalkotásokat ma már – ahogy a többi árucikket is – piaci értékesítés céljából állítják elő.” (LW 10:14; LW10:15)

Ami azonban most sokkal fontosabb, Dewey egész esztétikájának bemutatása nélkül, hogy számára az *esztétikai élmény egysége* jelentette a legfőbb kritériumot az alkotás esztétikai jelentősége szempontjából. Ez pedig valószínűleg a Dewey által elsődlegesnek tartott tudományos ismeret igazságra fókuszáló természete miatt alakult így. Dewey sok mindent világosan lát esztétikájában. Egyrészt azt, hogy a műalkotás nem önmagában a kész tárgy, mint végeredmény: a téves általános vélekedés „a műalkotást gyakran egy épület, könyv, festmény vagy szobor emberi élményektől független létezésével azonosítja. Mivel a *tényleges műalkotás abban áll, amit a tárgy az élménnyel vagy az élményben művel*, ezen eredmény nem segíti elő a megértést”. (LW 10:9 – Kiemelés tőlem: K. S.) Másrészt azt, hogy már a mindennapi életben található esztétikai élmények. Nála nincs éles különbség hétköznapi esztétikai élmény és a műalkotás kapcsán keletkező tapasztalat között, mivel szerint *minden hétköznapi tapasztalat az esztétikai tapasztalat lehetősége*. Dewey ugyan egyértelműen elhatárolja egymástól a véletlen, kaotikus és töredezett hétköznapi gyakorlatunk ugyanilyen, vagyis „esztétikum nélküli” tapasztalatait (*anesthetic experience*)⁵ az integrált és egységes, valamint beteljesüléshez jutó, azaz esztétikai tapasztalattól (*consummatory experience* vagy *an experience*), de nála az öröm, az élvezet nem kapcsolódik szorosan ehhez a tapasztalathoz. Nála az így értett esztétikai minőség mellett az öröm, az élvezet háttérbe szorult.

Richard Shustermannál (1949–) azonban, aki analitikus filozófusból vált a pragmatista szómaesztétika megalakítójává, az öröm központi helyet foglal el a művészet-filozófiában. Shusterman általános elméleti álláspontját olyan filozófiai esztéticizmusként írhatjuk le, amit erősen áthatnak a demokratikus politikai intenciók. Az ő esetében mindez egy naturalista szómaesztétikában manifesztálódik, amit a pragmatizmus ama meliorista törekvése színezt, miszerint a társadalmat demokratizálni kell, amennyire csak lehetséges. Shusterman a következőképpen definiálja a szómaesztétika lényegét:

„Úgyanez a meliorista orientáció alakítja szómaesztétikai kutatásomat, ami (...) röviden úgy határozható meg, mint *kritikai és melioratív tanulmányozása a tapasztalatnak és a test használatának, ami az érzéki-esztétikai elsajátítás (aiszthészisz) helye, illetve mint kreatív önformálás*. A szómaesztétika a szomatikus gondoskodást strukturáló vagy azt javító tudományok és tudás formáinak vizsgálatával átfogja a társadalom szomatikus értékeinek és viselkedésének kritikai tanulmányozását. Sőt, testi tudatosságunk és gyakorlatunk olyan átírányítását is, ami eltávolít a reklámparunkat átható, pusztán szomatikus sikert hirdető, elnyomó módon szűk és ártalmas sztereotípiáktól. Ehelyett a szómaesztétika a szomatikus értékek és kiteljesülésük jóval érdemlegesebb vízióira és elérésük jobb módszereire koncentrál, és azokat törekszik feltárni.” (AGT 242. – Kiemelés tőlem: K. S.)

Szómaesztétikáját Shusterman több vonatkozásban Dewey esztétikájára alapozta ugyan, de azt sok tekintetben tovább is fejlesztette, és az mára önálló és önervényű filozófiai mozgalmá vált. Amíg Deweynél hiányzik az örömmel és esztétikai tapasztalattal kapcsolatos elismeré-

se, addig Shusterman kitüntetett figyelemmel fordul minden olyan esztétikai élmény és művészeti törekvés felé, amely örömtelibbé, élvezetesebbé teheti az emberi életet. Csak néhány példát emelek ki a témérdek lehetséges eset közül, melyek igazolják állításomat. Kiindulópontként arra a fentebb már említett interjúra hívom fel a figyelmet, amelyet 2014-ben készítettem vele Budapesten, az „Aesthetic Experience” című nemzetközi szómaesztétikai konferencia kapcsán. Ebben az interjúban Shusterman öt pontban határozza meg szómaesztétikájának eltéréseit Dewey esztétikájától, és harmadszorra külön megemlíti, hogy „erőteljesebben hangsúlyozom az öröm, az élvezet szerepét, mint Dewey.” (AGT 440.) De az öröm jelentőségét mutatja, hogy ezt Shusterman még kétszer kiemeli ugyanebben az interjúban. Előbb Adorno-kritikájában fogalmaz a következőképpen:

„Úgy gondolom, Adorno számos egyéb botlást is elkövet azon érthető haragja következtében, amely a populáris szórakoztatóipar, valamint az ezt kiszolgáló és belőle profitáló reklámpar vulgáris és pénzéhes mohósága ellen irányul. Úgy véli, hogy a szórakozás minden öröme hamis öröm, és minél jobban élvez valaki a művészetet, annál kevésbé érti. Adorno amellet érvel, hogy a szórakozás örömei azért hamisak, mert mulandóak. *De minden öröm mulandó bizonyos mértékig, és mulandóságuk nem teszi az örömet valótlaná. Továbbá azt állítja, hogy az öröm eltávolít bennünket azon komoly esztétikai tevékenységtől, amellyel kritikailag megérthetnénk a művészi alkotásokat, de úgy gondolom, hogy nincs lényegi feszültség az élvezet és a megértés között, és élvezetünk még serkenhet is minket arra, hogy mélyebb és kritikusabb megértésére törekedjünk annak, amit élvezünk.*” (AGT 441–442. – Kiemelés tőlem: K. S.)

Ez a válasz lényegében rövid összefoglalása a *Pragmatista esztétika* oldalain részletesebben kifejtett azon gondolatmenetnek, amelyben a populáris művészetet veszi védelmébe. Itt Shusterman elutasítja azt a különbségtevést, amely ontológiai alapon abszolút differenciát lát a magas művészet és a populáris művészet között.⁶ Harmadik alkalommal pedig Konfuciusz kapcsán kerül szóba az öröm, ugyanazon interjú egy újabb kérdésével összefüggésben:

„Végül pedig Konfuciuszt kell kiemelnem a megtestesülés (embodiment) és az *öröm hangsúlyozása*, valamint amiatt, hogy aláhúzza a művészet jelentőségét azon önművelés erkölcsi céljai vonatkozásában, amelyben az én művelését és az ént (self) mindenkor lényegében a másokhoz való viszonyai révén társadalmilag létrehozottnak, és nem nárcisztikusan autonóm lénynek tartotta.” (AGT 443. – Kiemelés tőlem: K. S.)

Shusterman életigenlő, örömteli és gyakorlatorientált művészetfilozófiáját támasztja alá saját Zen meditációjáról szóló írásának („Szómaesztétikai ébredés és az élet művészete – Hétköznapi esztétika az amerikai transzcendentálisizmusban és a japán zen gyakorlatban”) egyik vonatkozása, valamint „Az ázsiai *ars erotica* és a szexuális esztétika kérdése” című tanulmánya is, hogy még két példát külön említsek. Shusterman a szómaesztétikai ébredést először az amerikai transzcendentálisizmus két méltatlanul elhanyagolt gondolkodója, Ralph Waldo Emerson és Henry David Thoreau írásait megelevenítve mutatja be, utalva természetesen az éberség, ébrenlét európai tradícióira is (Szókratész, Platón, Kant). Itt talán elegendő Thoreau *Walden*jének egyik fontos gondolatát idézni, hogy lássuk, milyen szellemi kincsre bukkanhatunk e két filozófusnál: „Dicséretes, ha valaki tud képet festeni,

5 Gondoljunk például egy hétköznapi reggelre: a tea vagy kávé készítése közben etetjük a macskát, amikor megszólal a telefon, és többnyire a gyerek is éppen ekkor keni össze lekvárral a tiszta ruháját.

6 Vö. Richard Shusterman: *Pragmatista esztétika. A szép megélése és a művészet újragondolása*. Ford. Kollár József. Pozsony, Kalligram, 2003. 323–336. (A továbbiakban: PE)

szobrot faragni, s ekképpen néhány szép tárgyat teremteni; de mennyivel nagyszerűbb, ha azt a légkört, azt a médiumot festjük, faragjuk szebbé, amelyen át a világot nézzük! Márpedig erre erkölcsileg képesek vagyunk. Megváltoztatni napunk jellegét: ez a művészetek legmagasabbika. Mindenkinél az a feladata, hogy életét még részleteiben is méltóvá tegye arra, hogy legemelkedettebb, legkritikusabb órájában szemlélje.” (AGT 370.) Ezt követően a szómaesztétika három alapvető részét (analitikus, pragmatikus és praktikus szómaesztétika) követő gondolatmenetében Shusterman azt veszi sorra, hogy pragmatikusan tekintve, milyen konkrét módszereket javasol a szellemi ébredésre, éberségre Emerson és Thoreau. Az egyszerűség és a lassúság, az ittre és a mostra való fókuszálás, valamint a szellemi ébredést, ébrenlétet előmozdító szomatikus fegyelem eljárásának számos konkrét példán történő megvilágítása után Shusterman végül saját zen meditációs gyakorlatának konkrét tapasztalatait mutatja be, milyen eredménnyel is járt. Ez utóbbi, praktikus szómaesztétikai gyakorlat három általa említett eredményéből csak egyet idézek fel. Azt, amelyik talán a leginkább kötődik aktuális témánkhoz, az örömhöz, az élvezethez. A meditációs gyakorlatokat irányító zenmester egy napon azt találta mondani filozófusunknak, hogy „esztétikaprofesszor léte a lehető legromdább módon eszik” (AGT 397.). Shusterman, miután túljutott az eset okozta szégyenén, és felmérte a feladat nehézségét, a következő elhatározásra jutott: „miután nagy nehezen találtam egy igazi zentánárt, ostobaság lett volna semmibe venni az instrukcióit a vele való tréning során, ezért úgy döntöttem, explicit figyelmességgel fogom végezni cselekvéseimet, és nem csalódtam az eredményben. A *dógi*⁷ makulátlanul fehér maradt, *de ennél is nagyobb jutalom volt az a mód, amellyel az éberré vált tudatosság gazdagította az éves nyújtotta elégedettséget.* Az ügyesen fókuszált céltudatosságunk köszönhetően a tudatom gördülékenyen váltotta át a figyelmemet a pácolt szilváról, tengeri algáról vagy a ragadós rizs és a fermentált szójabab összetapadt darabjairól evőpálcikáim hegyére, majd a számhoz, azt követően pedig az ízlelését és rágását kísérő különböző érzésekre, majd a nem kevésbé fokozott tudatossággal végrehajtott nyelésre. *Ahogy az ízlelésre, rágásra és nyelésre irányított figyelem bővítette ezen cselekvések érzéki örömeit, úgy az ételes tényérok elvételével és továbbadásával járó kéz- és testmozdulatokra koncentrált tudatosságom (az azt kísérő érzésekkel együtt) hasonlóképpen élvezetesebbé és elegendőbbé tette azokat.* E mozdulatok és érzések koordinálása a társaiméval az együttműködő interakciók értékes harmóniájával tovább gazdagította az étkezési tapasztalatot. *Hamarosan alábbhagyott az étkezés miatti szorongásom, és átadta helyét azon zsendülő jóleső érzésnek, amely ebből az egyszerű helyszínen zajló, de kifinomult ízléssel átszellemített közösségi koreográfiából származott.* A mozgás nagyobb tudatossága által jobbá tett cselekvés e megélt tapasztalata olyan nyilvánvalóan ellentmondott a fokozott testi tudatosságra vonatkozó uralkodó filozófiai érveknek, hogy kezdtem gyanakodva tekinteni rájuk, és később ezt meg is fogalmaztam a *Body Consciousness* című könyvemben, valamint jelen munkában.” (AGT 398–399. – Kiemelések tőlem: K. S.)

Az ars erotica önálló tárgyalása Shustermantól akár provokatívnak is tűnhet, bár megszokhattuk már az ő részéről, hogy nem szokványos filozófiai témákat is felkarol, és a filozófia részévé tesz, ahogy történt ez már a

rapzenét tárgyaló írásával az 1990-es évek elején. A szex nyugati felfogásával (*scientia sexualis*) már Foucault által szembeállított ázsiai ars eroticának e Shusterman-féle megközelítése azonban két okból is említést érdemel itt. Egyrészt szómaesztétikájának egyik példamutató alkalmazása. Másrészt azért, mert Shusterman szerint bizonyos erotikus tapasztalatoknak önmagukban benső, esztétikai értékük van. Mivel az európai tradíció nyilvánvalóan elutasítja ez utóbbi gondolatot⁸, Shusterman az ázsiai ars erotica művészi, nevelési jelentőségének kifejtésével⁹ mutatja fel a tanulmány bevezetésében kifejtett álláspontja alapjait. Miután kifejti, hogy számos szexuális tapasztalat nyilvánvalóan bővelkedik olyan szépségben, intenzitásban, gyönyörben és jelentőségben, amelyek szerkezeti harmóniát és formai fejlődést mutatnak, illetve mélyen hatnak mind a gondolatokra, mind az érzésekre, egyaránt stimulálva a testet és a lelket, majd ezen sajátosságokat sikeresen összhangba hozza az esztétikai tapasztalat történetileg kialakult több kritériumával (v. ö. AGT 340–342.), az alábbiak szerint foglalja össze következtetését:

„Ha az emberi szexuális tevékenység szignifikánsan esztétikai lehet, akkor az *ars erotica* valóban inkább esztétikai értelemben vett művészetként gondolható el, mint egyszerűen a »művészet« szó olyan általános (nem esztétikai) értelmében, amely bármely szervezett szakértelmet, jártasságot vagy tudásterületet jelöl. Az ilyen újrorientálódás nem csupán az esztétika és az erotika teoretikus perspektíváinak kitágítása szempontjából értékes számunkra – miközben egyúttal meg is kérdőjelezi azon előfeltevésünket, miszerint a művészetet meg kell különböztetnünk a »valóságos élet« történéseitől –, hanem azáltal is, hogy növeli szexuális életünk művészi és élvezeti szintjét, és jelentősen gazdagíthatja, a leggyakorlatiasabb és legkellemesebb módon, életünk aktuális esztétikai tapasztalatát. Ez viszont, cserébe, elmélyítheti más szomatikus gyakorlatok esztétikai potenciáljának megbecsülését is, és így újabb felfedezésekhez járulhat hozzá a szómaesztétika születőben lévő területén. Mivel nyugati intellektuális tradíciónk láthatóan nagyon csekély iránymutatást és bátorítást nyújt a szexuális esztétika terén, érdemes megvizsgálni az *ars erotica* ázsiai tradícióját.” (AGT 342.)

Összegzésképpen ki kell hangsúlyoznom, hogy Shusterman pragmatista esztétikájában, azaz szómaesztétikájában nem csupán arról van szó, hogy jóval fontosabb az öröm (joy, pleasure), mint Deweynél, hanem – mint a fentiek alapján már sejtethjük – ennek szimbolikus jelentősége is van. Shustermannál ugyanis ez az egész filozófia átértelmezésének az egyik jele. Nem pusztán arról van tehát szó, hogy ő szívesebben foglalkozik az örömszerző művészi tevékenységek vagy örömteli műalkotások leírásával, bemutatásával, hiszen akkor megállna egy optimista és életigenlő műkincskereső vagy kurátor szintjén. Ellenkezőleg, *Shusterman tudatosan átalakítja az egész filozófiát pragmatista esztétikájával.* Az ismeretelméleti dominanciát mutató analitikus esztétikától a gyakorlatorientált, de tudományfüggő Dewey-féle pragmatizmuson keresztül visszatér a filozófia eredeti, görög értelmezéséhez, miszerint a „filozófia megtestesült életforma”.¹⁰

Sőt, Shusterman ennél is igyekszik továbbmenni! *Szómaesztétikáját, azaz szóma-centrikus művészetfilozófiáját, az ars erotica meliorizmusát ugyanis az élet művészetévé teszi.* Ennek a megtestesült „művészet-filozófiának” a legfőbb eszköze a saját testünk,

7 A meditációs gyakorlatoknál használt fehér, tradicionális ruhadarab.

8 Shusterman áttekinti e hagyományt a fenti tekintetben Szókratésztól a 19. századig (v. ö. AGT 338–340.), és a végén megállapítja, hogy még Nietzsche is „elutasítja annak jóváhagyását, hogy a szexuális aktivitás erotikus tapasztalata esztétikus lehet” (AGT 339.).

9 Ennek kapcsán kritizálja M. Foucault téves ítéletét is az ars erotica magyarázatát illetően.

10 Richard Shusterman, *Szómaesztétika és az élet művésze. Válogatás Richard Shusterman írásaiból.* Ford. Krémer Sándor. Szeged, JatePress Kiadó, 2014. 8. (Továbbiakban: SZE)

ahogy Thoreau állította: „Minden ember templomot emel – e templom a teste – annak az istennek, akit imád, és olyan stílusban, amely egyedül sajátja; ezt a kötelességet nem kerülheti meg azzal, hogy helyette márványt vés. Valamennyien szobrászok, festők vagyunk, nyersanyagunk a tulajdon testünk, húsunk és vérünk. A belső szépség egy csapással megméséli az ember arcvonásait, az aljasság, az érzékiség pedig eldurvítja, elállatiasítja.” (AGT 370.)

Shusterman azonban világosan látja, hogy az esztétikai imperatívuszot nem kell, és nem is lehet kötelezővé tenni. Az egyéni igények, lehetőségek és körülmények döntik el, hogy ki milyen utat választ. Ahogy „Jövőre Jeruzsálemben? A zsidó identitás és visszatérés mítosza” című tanulmányában írja: „Végül, arra vonatkozó abszolút imperatívusz sincs, hogy valaki egyáltalán esztétikai imperatívuszok által irányítsa az életét. Egy olyan könyv végén, amely úgy érvel, hogy a filozófia a fegyelmezett önkritika és önteremtés általi esztétikai önmegvalósítás életgyakorlata, ez a kijelentés különösen nem tűnhet helyénvalónak. De annál inkább szükségszerű! Az esztétikai önmegvalósítás egy nagyszerű projekt, ha valaki követni akarja, és olyan privilegizált helyzetben van, hogy adottak az eszközei hozzá. De semmiféle abszolút kötelezettség nem létezik arra nézve, hogy így járjunk el. Bármilyen legyen is az esztétikai imperatívuszok jelentése, az életmód megválasztásának szabadsága (még ha ez a művészséget nélkülöző életet is jelenti) felülírja azokat.

Ahhoz is jogunk van, hogy boldogtalanok legyünk. A boldogság melletti érv nem a boldogság kötelező szükségszerűsége, hanem annak megtapasztalt szépsége. Ez szintén lehet a filozófiai élet legnyomósabb oka és legnagyobb jutalma.” (SZE 137.)

De Shusterman tudja azt is, hogy tágabb összefüggésben is el kell helyeznie a saját önmegvalósításával kezdődő, de mára már nemzetközi filozófiai mozgalommá vált szömaesztétikáját. Ezért az említett 2014-es interjúban így fogalmazott:

„Úgy vélem ugyanis, hogy a filozófiai gondolkodás nem korlátozódik a filozófiából PhD-t szerzett hivatásos filozófusok tevékenységére. Ez a gondolat a szömaesztétika és a filozófia közötti viszony újabb sajátosságához vezet. Ha olyan tágan fogjuk fel a filozófiát, mint az élet erkölcsi művészetét, melyet az a kritikai vizsgálódás irányít, amely mind az egyén, mind a társadalom tekintetében az esztétikailag kielégítőbb életforma elősegítését célozza, akkor mindazok a különböző diszciplínák és tudásformák, melyek hozzájárulnak az élet e művészetéhez (akkor is, ha kitüntetetten vagy hivatásszerűen nem filozófiai jellegűek), összefoglalhatók a bölcsesség keresésének ama átfogó filozófiai projektjében, amely azt kutatja, hogyan élhetünk jobb életet. A filozófia normál diszciplínáris kötődésein kívüli formákban manifesztálódó szömaesztétikai kutatások bizonyosan hozzájárulhatnak ezen átfogó filozófiai projekthez.” (AGT 445.)

LAWRENCE FERLINGHETTI

A boldogság hozzávalói *Habarovszkban és bárhol máshol*

Egy jó széles fasor,
jó nagy, napos terasszal,
apró csészekben erős fekete.

Egy nem feltétlenül túl gyönyörű
férfi vagy nő, aki szeret.

Egy szép nap.

Imreh András fordítása

Balogh István: Érintés

SZABÓ GÁBOR

Matematika, filozófia és megértés

Ez az esszé egyfajta reflexió annak a gondolkodásmódnak a természetére, amelyet mindennapi munkám révén közelről ismerek. E gondolkodásmódot talán úgy lehetne leginkább jellemezni, mint amely egyszerre kíván igazodni egy fogalmi és egy strukturális rendhez, röviden: egyszerre akar filozófiailag és matematikailag is érvényes lenni. Nem vagyok pszichológus, így nem tudom szabatos lélektani fogalmakban elemezni a jelenséget; legfeljebb arra vagyok képes, hogy valamilyen fenomenológiai leírást adjak róla. Az sem érdekel most különösebben, hogy mi is a matematika pontos filozófiatörténeti státusa: hogyan szivárgott be a görögökkel a nyugati filozófiába, és hogyan alakította az európai tradíciót. Pusztán az érdekel, hogy milyen is az a gondolkodás, amely a formális és a konceptuális mezsgyéjén mozog.

Mint említettem, ez a mentális állapot napi tapasztalom, amelynek vizsgálatára azonban éppen a munka lendülete folytán nem jut időm. Most azonban, hogy nekiülnék leírni, úgy tűnik, mintha maga a tárgy hiányozna, amelyet szemügyre kívánok venni. Olyan ez, mint az öreg rabbi Niels Bohr példázatában, aki azt szeretné tudni, vajon alvás közben a takarón vagy a takaró alatt van-e a szakálla. A cselekvés és megfigyelés közötti komplementer viszony ott az alacsony tudati működésből fakad, itt éppen a munka tempójából. Lássuk hát, hol is az a szakáll!

A kvantumelmélet filozófiai alapjaival a napi gyakorlatban foglalkozni azt jelenti, hogy egy matematikai nyelven megfogalmazott fizikai elmélet és a filozófia néhány alapfogalma között keresünk összefüggéseket. Az elmélet formalizmusában olyan absztrakt struktúrák szerepelnek, mint „Neumann-algebra”, „tiszta állapot”, „önadjungált operátor”, a szemantika oldalán pedig olyan fogalmak állnak, mint „tulajdonság”, „realitás”, „ok-okozat”. Vannak továbbá kettős arcú entitások is: a „valószínűség” kifejezés például mindkét oldalon szerepel. Az összefüggést formalizmus és szemantika között természetesen nem a filozófus teremti meg: minden fizikai elmélet a szemantikájával együtt születik, különben pusztán matematikai elmélet volna; továbbá minden gyakorló fizikus tisztában van az elmélet jelentésével, máskülönben nem volna képes használni azt. A tudományfilozófia speciális nézőpontját az interpretáció kérdésének kitágítása adja, egyfajta metakérdés előtérbe helyezése: milyennek is kell lenni a világnak ahhoz, hogy a róla szóló elmélet igaz legyen?

Hogy ez a kérdés mennyiben jogosult, és milyen bonyodalmakra vezet, abba nem megyek bele. Mindenesetre a kvantumelmélet tekintetében alaposan feladja a filozófiai leckét. A nehézség röviden abban áll, hogy amíg a klasszikus fizika tekintetében az interpretáció nem kíván egyebet, mint a formalizmusnak egyszerű levetítését az ontológia szintjére, addig a kvantumelmélet esetében ez a vetítés nem vagy nem teljes mértékben kivitelezhető. Ha egy klasszikus elmélet azt mondja, hogy egy test sebessége 10 m/s, akkor ez minden további nélkül érthető úgy, hogy a test rendelkezik egy tulajdonsággal, a sebességgel, amelynek értéke 10 m/s. A kvantumelméletben azonban ugyanez a 10 m/s pusztán a sebességmérés eredményeként interpretálható, nem pedig a test egy tulajdonságának értékeként. De akkor mit is mérünk valójában?

De nem a kvantumelmélet interpretációjának teoretikus kérdéseiről akarok beszélni, vagy ha igen, akkor csak annyiban, amennyiben fényt vetnek a róla való gondolkodás sajátosságaira. Melyek is ezek?

Kezdjük az érzések felől! Kvantumelmületről gondolkodni számomra olyan érzés, mint szűkre méretezett polcsorok között bevásárlókocsival közlekedni. Az egyik oldalon a formalizmus, a másik oldalon a magyarázati elemek fogalmi rendje: állandóan attól rettegsz, hogy leversz valamit. A szűk térben a gondolkodásnak elsősorban nem az asszociatív, váratlan kapcsolatokat teremtő oldala van használatban, inkább valahogyan az éleslátást kell a maximumig fokozni. Az általános háttértudás egy konkrét problémával szembesülve egyáltalán nem jelent segítséget, inkább akadályt, amely zavar az éleslátásban, a problémára történő pontszerű fókuszálásban. Nyilván íróasztalom kényszeres rendje is a kontingenciáktól – Ez a füzet most miért így áll? – való megszabadulásnak ezt a vágyát tükrözi, a tiszta tudatét.

Ez a pontszerű látás elengedhetetlen ahhoz, hogy a figyelem absztrakt, elúzvív formákat tudjon célba venni és így-úgy megtartani; ugyanakkor a látótérnek ebből a lehatároltságából ered az is, hogy olykor kolosszális ostobaságokat számolok végig, ahol minden előjel stimmel, csak éppen az egésznek nincs semmi értelme. A számolás közben a jelentésre történő rákérdezést az elme roppant külsődlegesnek éli meg, mint ami kizökönt a formáknak abból a zárt világból, amelyben a kalkuláció zajlik – és örömet szerez. Erre az öröme még visszatérek.

A gondolkodásnak ebben a kalkulatív fázisában a formák vezetnek az embert, nem pedig a fogalmak; a fogalmi reflexió szintjét alacsonyabbra állítjuk éppen azért, hogy a gondolkodás a formák révén olyan területre is eljusson, ahová a fogalmi gondolkodás még nem képes behatolni. Ekkor valójában nem *tudom*, hogy mit csinállok: csoportosítom a kommutáló és antikommutáló tagokat a levezetésben, és közben számolom az előjeleket. Egyszerűsítő jelölés-

seket dolgozok ki: a szinuszt s -sel, a koszinuszt c -vel jelölöm, az argumentumot elhagyom. Óriási A/3-as kockás papíron négy különböző színnel 16x16-os mátrix mentén gyűjtögetem a tagokat. Mindez roppant kimerítő és ugyanakkor roppant lelkesítő is. Olykor annyira, hogy fel kell állnom jámi egyet, mielőtt folytatni vagyok képes a munkát. Erről az izgalomról ír Heisenberg is *A rész és az egészben*. A jelenet 1925 májusában Helgoland szigetén játszódik, ahová Heisenberg a szénanáthája miatt vonult vissza, hogy aztán ott megalkossa a kvantumelméletet:

„Ézért minden erőmet az energiamegmaradás törvényére összpontosítottam, és egy este odáig jutottam, hogy hozzáfoghattam az energiatáblázat – vagy ahogy ma neveznénk, az energiamátrix – egyes értékeinek kiszámításához, ma már bizony nagyon nehézkesnek tűnő számítássorozattal. Roppant izgatott lettem, amikor az első kiszámított értékek szemlátomást nem mondtak ellent az energiatételnek, úgyhogy innen kezdve egész sereg számítási hibát követtem el. Így aztán hajnali három felé járt már, amikor végére értem a számításaimnak.” (89. o.)

Az absztrakt formák és a papírra vetett jelek viszonya egy további érdekes kérdés. Hogyan reprezentálhatók jól az absztrakt összefüggések? Hogy néz ki egy négydimenziós topologikus sokaság, vagy egy operátoralgebra, a III-as típusú, a legvadabb? Meddig tesz jó szolgálatot a papír, és honnan kezdve válik akadállyá? Sokszor vagyok úgy, hogy egy abbahagyott számolást egy új papírlapon újra kell kezdenem, mivel a már leírt részletek, bár helyesek, nem hordozzák a belső képnek azt a vitalitását, ami ahhoz szükséges, hogy a számolást végig tudjam vinni. Valahogy nem tudok elrugaszkodni a papíron láthatótól, szilárdabb alapra van szükségem. Máskor viszont annyira laza állagú az az absztrakt struktúra, amelyet látni vélek, hogy semmilyen manipulációt nem vagyok képes végrehajtani rajta. Az ideális állapot – legalábbis számomra – az, ha egy formára valamilyen jó jelölést találok markáns érzéki jegyekkel, ugyanakkor a jel jeltermészetét sem vesztem szem elől: valahogy hátra tudok nézni a jelről az absztrakt struktúra felé. Ha a sok gyakorlás révén a struktúra és jele annyira ízesül, hogy a jel manipulációja révén magát az absztrakt struktúrát is forgatni tudom.

A kvantumelmélet alapjairól való gondolkodás logikai szerkezete nagyjából a következő. Adva van egy konceptuálisan szorongató helyzet, mondjuk a fenti példabeli szituáció: a fizikai mennyiségeknek úgy van értékük, hogy közben nincs olyan tulajdonsága a testeknek, amely ezt az értéket hordozná. Ez a szituáció csak a fogalmi szinten teremt feszültséget, a formalizmus vígan kezeli a helyzetet: a tényleges megfigyeléseknek megfelelő értékeket rendel a fizikai mennyiségekhez. A kihívás tehát abban áll, hogy valamilyen konceptuálisan kielégítő megoldással álljunk elő, amely orvosolja az interpretációs problémát. Igen ám, de ennek a fogalmi újításnak összhangban kell állnia az elmélet formalizmusával. Ahhoz, hogy ezt az összhangot vagy éppenséggel ellentmondást ellenőrizni tudjuk, a fogalmi elemet először le kell fordítani a formalizmus nyelvére. Ez egy igen érzékeny pontja a munkának: az ember egyszerre néz előre és visszafelé, egyszerre próbálja kitalálni, hogy az új formális elem hogyan fekszik majd az elméletben; másrészt azt is állandóan szemmel tartja, hogy valóban reprezentálja-e azt, amit reprezentálni hivatott. Ismét csak a fenti példából merítve: a feladat megadni, mondjuk, egy olyan értékelő függvényt, amely fizikai mennyiségekhez értékeket rendel, és amely egyrészt kompatibilis a kvantumelmélet formalizmusával, másrészt intuitíve is kielégíti a tulajdonságokkal szemben támasztott metafizikai elvárásokat, például, hogy a testek a megfigyeléstől függetlenül rendelkeznek velük.

Ezt az első szakaszt, amelyben előállunk egy fogalmi-interpretatív elemmel, majd megfogalmazzuk a formalizmus szintjén, követi az a kalkulatív szakasz, amelyről fentebb beszéltem. Ilyenkor az ember elhagyja az egyik fogalmi partot, rábizza magát a formalizmusra, és csendben halad előre a számolásban. *Shut up and calculate* – ahogy a fizikusok mondják. Időben egy ilyen szakasz tarthat napokig, de akár hónapokig is, és gyakran egy teljes kockás spirálfüzetet vesz igénybe. Ezeket a spirálfüzeteket rendre elteszem, mivel jobban őrzik egy-egy probléma belső szerkezetét, mint az elkészült cikk, amelyhez eszközül szolgálnak.

A harmadik szakasz a partot érés a túlsó fogalmi oldalon. Szerencsés esetben. Megeshet azonban, hogy a számolás olyan végeredményre vezet, amely, bár matematikailag korrekt, fogalmi jelentése nem nyilvánvaló. Ekkor két stratégia lehetséges. Vagy feltartjuk a kezünket, és beismerjük, hogy amit kaptunk, az nonszensz, vagy megpróbáljuk hozzáigazítani a fogalmi rendszert a formalizmushoz. Az utóbbi esetben az egyszerűbb helyzet az, amikor a formalizmus elemei önmagukban interpretálhatók, de az a fizikai szituáció, amelyet együttesen kirajzolnak, kontraintuitív. Ez a helyzet például az időutazással, amelyet az általános relativitás egyenletei megengednek, de ezeket a megoldásokat mégsem tartjuk fizikailag lehetségesnek. Rosszabb esetben azonban a levezetett formális eredmények egyáltalán nem interpretálhatók. A kvantumelmélet interpretációs irodalmában nagy csábítás ilyenkor a formális eredményt egyszerűen fogalmilag felcímkézni, hozzátoldva esetleg a „kvantum-” előtagot, és így „kvantumvalószínűség”, „kvantumeseemény” néven hivatkozni valamire, aminek a formális természete igen, a fogalmi természete azonban egyáltalán nem világos. Az interpretációs munka akkor van befejezve, ha valóban elérjük a fogalmi túlpartot, ha a formális eredményt megnyugtatóan el tudjuk helyezni egy fogalmi hálóban.

Még egy dologról szeretnék beszélni a formális gondolkodás kapcsán, ez pedig a tömörítés, az intenzitás kérdése. Egy absztrakt struktúra nagyon koncentráltan reprezentál összefüggéseket. Egy körrel egyszerre igaz, hogy minden pontja egyforma távolságra van a középponttól, hogy kerületének aránya a sugarához 2π , hogy az azonos kerületű síkidomok közül neki legnagyobb a területe. Ezért formális hajlamú gondolkodók nehezen állnak ellen annak a kísértésnek, hogy egy jelenség magyarázatául egyszerűen egy matematikai struktúrára

mutassanak: azért viselkedik így a vizsgált fizikai rendszer, mert nem-kommutatív az algebraja. Jó adag platonizmus rejlik e szemlélet mögött, amely egy jelenség lényegét a jelenség absztrakt struktúrájával azonosítja. De ennek a platonizmusnak a pszichés hajtóerejét mégiscsak az absztrakt formák relatíve független léte biztosítja, amely hivatkozási alapul szolgál a magyarázat számára. Ez a független lét természetesen nem ontológiai értelemben veendő: az egy teljesen független filozófiai kérdés, amely nem áll közvetlen kapcsolatban azzal, ahogyan munka közben a formákra tekintünk. A formák talán világosságuknál és szuggesztív erejükénél fogva válnak az elme számára olyan instanciákká, amelyekre az a magyarázatra szoruló fizikai jelenséget visszavezethetőnek véli.

Végezetül álljon itt a fenti Heisenberg-idézet folytatása:

„Sokkal izgatottabb voltam, hogysem alvásra gondolhattam volna: alighogy megvirradt az új nap, nekivágtam a sziget déli csücskének, ahol már rég kiszemeltem magamnak egy tenger fölé nyúló meredek sziklát. Minden különösebb nehézség nélkül megmásztam, és a szirtfokon vártam be a napkeltét.” (89–90. o.)

Szirtfok, napkelte, öröm. Van valami nehezen megfogalmazható belső kapcsolat a formák és az öröm között. Carl Friedrich von Weizsäcker definíciója jut eszembe a művészetről: „A művészet formák boldogító érzékelése formák teremtése által.” Amikor kettőskúpokkal telerajzolok egy fél füzetet, amikor színes, figuratív szőttéseket gyártok az alsóindexek kezelésére, és amikor a lap alján a jobb alsó sarokban éppen az a plusz jel áll, amelyre mindvégig vártam – nos, akkor örülök, mint a kutya, amelyik szalad a mezőn.

Borbély Károly: Idővonal

VARGA IMRE

Örömszirmok

*Villányi úrnak,
hosszas töprengés után,
felszabadultan*

Kicsoda írjon
az örömről most verset?
Senki. S ez öröm.

Húsvét

Most, mikor a test
végtelen örömbe hull,
kicsoda boldog?

Mielőtt

Kié az öröm,
mielőtt rátalálnál
vagy rádtalálna?

Örömvirág

Egy fehér lepke
piros tulipánra száll.
Örömvirág vagy.

Térén

Üres lebegés.
Aki ebből s ebben él,
nem tudja, ki ő.

Mesekezdet az Örömkirályságról

A gondok és gondolatok
porhamuja alatt,
a valakiken is túl,
az én maszatos képei mögött,
a megfogható délibábban,
ahol a képek csendje zizeg,
a dögletes harag, hiúság sara után,
ahol nem büzlik már az ének trágyadombja,
az egy- és a külön-ség fogalmai után,
ahol már nincs elöl és hátul,
azon is túl, hogy én írom vagy íródik nekem,
ahol elég az irodalimlom,
a szavak előtti csendben,
ahol a van sincsen, van egy tábla:

Hol keressed? Nekeresden!
Hisz már itt van.
Csordultig vele a szíved,
kamra s pitvar.

Radosza Attila: 2017/2

Az örömről, és ami addig, meg azon túl van

„A csillagnak Öröm volt a neve.”¹

Ha valaki Hamvas Béla és az öröm viszonyáról elmélkedik, akkor legalább két irányból kell közelítenie témájához. Az öröm legtöbbször valamely pozitív, elérendő állapot, tény, történet, cselekvés. Az ember szeret örülni. Az öröm ennek megfelelően a Hamvas-művek egyik csoportjában a harmónia, a megbékélés állapota, kegyelmi pillanat, épp olyan pozitív kategória, mint a társadalom túlnyomó része számára. Létezik azonban Hamvas értelmezésében az örömnek egy másik oldala, s ez legalábbis keserűséggel tölti el a gondolkodót, s talán hozzá legméltóbban a pusztá életöröm, a kiüresedett gyönyörhajhászás fogalmaival írható körül leginkább. A következőkben Hamvas Béla műveinek azt a két csoportját vizsgálom, mely lefedi az öröm egymástól gyökeresen különböző két értelmezési kísérletét. Így elemzés tárgyai lesznek a *Patmosz*², a *babérligetkönyv*³, a *Szarepta*⁴ és a *száz könyv*⁵ című munkák, illetve azoknak bizonyos részei.

1932 és 1945 között születtek a *babérligetkönyv* esszéi. Abban az időszakban, amely Hamvas életének egzisztenciális, de talán irodalmi-alkotói-gondolkodói értelemben is legkiegyensúlyozottabb korszaka. Elismert gondolkodó volt, rendszeresen publikált a korabeli szaksajtó szinte minden orgánumban⁶. A '20-as, '30-as években többször pihen Dalmáciában, kedves tengere mellett, ebben az időben alakítja Kerényi Károllyal a Sziget kört, az Esztétikai, majd a Magyar Társadalomtudományi Társaság választja tagjai közé. Az említett kötet tárgyalandó esszéi ennek megfelelően a csendes nyugalom egyszerű, természeti örömet tükrözik, nyelvi-stilisztikai megformáltságukból is kitetszik a nemes derű, humor, a hétköznapi csodák pátosz nélküli megjelenítése. Közülük is kitűnik azonban az első boldogsággal, örömmel foglalkozó tanulmány, a *tamariskusz alatt*⁷, mely már második bekezdésével bevezeti az *επιφοιτησις* fogalmát, mely Hamvas értelmezésében istengyermekséget jelent, de jelentésköre a pünkösdkor az apostolokat részeltető Szentléleknek és a tanítványoknak a viszonyát is lefedi. Hamvas számára a Rudolf Otto-féle *mysterium tremendum* pontosan az ellenkezője:⁸ nemcsak bensőséges és boldog, harmonikus kapcsolat az Istennel, hanem az ennek a viszonynak eredményeképpen létrejövő túlaradó öröm folyamata, mely azonban csak ritka alkalmakkor valósulhat meg.⁹ Gyermekek lenni ebben az örömben annyi, mint az életet aján-

dékként fogadni el, korlátlan derűvel, felhőtlen biztonságérzettel, mint az, aki magát egészen a szülői gondoskodásra bizza¹⁰, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy Assisi Szent Ferenc tanításai nyomán a hitet értelmezni szokták. Az ajándékba kapott és elfogadott élet öröme azonban az elbeszélő véleménye szerint botránként jelentkezhet a kortársak túlnyomó többsége számára, mivel „Az emberek többsége szenvedését még komolyan tudja venni, de örömét már nem.”¹¹ Ennek a kijelentésnek a fontossága pontosan problematikuságában rejlik: a nyugati civilizáció számára hogyan kaphatná az öröm a komolyság jelzőjét? Az emberek többsége tehát az öröm komolyságát sem érti már. Azt a bátor hitet, mellyel az istengyermek ember teremtőjének adja át magát olyan feltétlen bizalommal, ahogy a gyermek kacag, mikor apja a levegőbe dobja, majd elkapja újra. Ez az öröm Hamvas szerint az ember-Isten viszonyban is kölcsönös: „Isten veled örül, mert ő van a tenger méltóságában és a ragyogó kék égben.”¹² Az esszé alanya azonban – legalábbis a követelmény szintjén – nem elégszik meg magával az örömmel, mivel a végző szó a műben valamely isteni felszólítás: eredj, és valld meg a világnak örömodot. A mű lezárása így nem a csendes öröm, inkább a tanítás feladata felől értelmezhető.

Az *Imaginárius könyvek* esszécsoporthoz a szerkezetileg fontosabb szempontok alapján egyebütt már volt szó.¹³ Most csupán a J. William Bradshaw *Play and art* című munkájáról írott recenzióra fordul a figyelem, mivel Hamvas a játékot közvetlenül vonatkoztatja az örömről. A játék nem csupán a Georges Bataille-i értelemben vett tekoztólán bőkezű és önfelédlt létáradás, mely valójában maga az ünnep¹⁴, hanem öröm, sőt az az aktus, mely az embert körülvevő egész világot, mint örömet képes felmutatni. „A játék a meztelenül tiszta élet, semmi más.”¹⁵ Ilyenformán a mindenség végső elve is a játék, az örömteli, magafeledt gyermeki tevékenység. Isten tevékenysége túl van célon és okon Hamvas szerint, hozzá egyedül az a kötöttségek nélküli szabad játék méltó, mely a kisgyermekre jellemző. Isten játszik velünk és a világgal.¹⁶ Az örömnek, mint a lét lényegének mindeme súlyos tézisek mellett hétköznapi jelentése is van a szerző számára, s ezt mintegy mellékesen, a *Csillagok* című esszében jegyzi meg. Van kis öröm is, mely talált tárgy, jóleső dicséret, ajándék, kedves figyelmesség lehet, még „ürnöje” is volt Hamvas korai elképzelései között, s

1 Jel 8: 11.

2 Hamvas Béla: *Patmosz I. Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992.3 Uő.: *A babérligetkönyv. Hexakümon*. Életünk Kiadó, Szombathely, 1993.4 Uő.: *Szarepta*. 64-es cikkek. Medio Kiadó, Szentendre, 1998.5 *Európai Műhely I-II.* (szerk. Hamvas Béla) Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1990. I. 33–72.

6 Csak néhány a hosszú sorból: Nyugat, Budapesti Szemle, Protestáns Szemle, Napkelet, Független Szemle, Diárium, Sorsunk, Budapesti Hírlap, Esztétikai Szemle, Válasz.

7 3. jegyzet 118–122.

8 Rudolf Otto: *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálshoz*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 23.

9 3. jegyzet 118–119.

10 I. m. 121.

11 I. m. 122.

12 Uo.

13 Kelemen Zoltán: *A láthatatlan elmélet (Hamvas Béla és a nem létező könyvek)*. In. Uő.: *Haszontalan szövegek. Tanulmányok az irodalomról*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 24–32.14 Georges Bataille: *Az erotika*. Nagyvilág Kiadó, Budapest, 2001. 263.

15 3. jegyzet 149–150.

16 I. m.. 151.

ez a Gemma csillag.¹⁷ *A babérliget* könyv esszéi azonban az örömről túlrá is elvezetik az olvasót. A *Fák* poémájának *Melankólia* részében az öreg felvidéki fenyő „sorsrajza” fejt fel az öröm legbelső magvát, mely keserű.¹⁸ Valójában nem üröm az öröm. A fenyő „gondolatmenete” nem ide vezet: a dolgok mélyén sem öröm, sem üröm nem létezik. E miatt a felismerés miatt nevezi az alkotó melankolikusként ezt a fát, pontosabban ezt a léthelyzetet, s ezt bontja ki *A madarak éneke* című esszében, de úgy, hogy a gondolatmenet visszakanyarodik *A tamariskusz alatt*-hoz, gazdagítva, mélyítve fogalmazza újra annak következtetését. A fülemüle énekének megértéséhez, meghallásához a fenyő melankóliájához nagyon hasonló létállapotra van szükség, azzal a lényeges különbséggel, hogy a tökéletes kioltódás itt nem a semmibe, avagy az értelem nélkülibe való hullásba, hanem a teremtőhöz vissza, „haza” vezet.¹⁹ A fülemüle dalában Hamvas a szenvedésen, akaraton, diadalon és az örömről is túljutott léleknek teremtetője kíváncsán imáját hallja, mely nem megnyugvást, védelmet, de nem is örömet keres a túlvilágon. Újfent a gyermek hasonlatával él, a gyermekével, aki anyja ölébe kérérdzkezik. Ez a fülemüle, a gyermek a szerző szerint közelebből ismeri Istent, mint bárki más, és ezért tudja, hogy imájával mit és hogyan kérjen tőle.

A száz könyv szinte az öröm nagykorúsítása *A tamariskusz alatt*-ból megismert követelményének újrafelvételével kezdődik, amikor az *Ezeregyéjszaka* kapcsán arról elmélkedik, hogy komolyan kellene vennünk végre az örömet, félretéve az önzést, a bosszút és az irigységet.²⁰ Amellett, hogy a szociológia tudományának figyelmébe Harun al Rashid történetét ajánlja, fejtegetését azzal kezdi, hogy meg kellene valakinek írnia az *Ezeregyéjszaka* filozófiáját. Nem valószínű, hogy az arab mesegyűjteménynek oly sok erénye mellett bölcséleti vonatkozásai is lennének, tehát filozófiát emlegetni vele kapcsolatban nem feltétlenül megfontolt kijelentés. Rá kell mutatni, hogy etikai megfontolásból már több filozófus foglalkozott érdeklődéssel a boldogsággal és az örömmel (Arisztoteléstől Bergsonig hosszú a sor). Másrészt a 10–11. század fordulóján élt Abu Ali Miskavaihi könyvet is írt *A boldogságról*, nagyrészt a *Nikomachoszi Etika* hatása alatt, mint a platóni, galénoszi és arisztotelészi filozófia ismerője.²¹ Persze elegendő fellapozni a gyűjtemény 50. tétéle alatt szereplő Jakob Böhmét, akinek könyveit a szerző szerint a mélység, szenvedély, szeretet, hit és állhatatosság mellett az örömvágy is jellemzi, hogy megértsük, milyen értelemben használja a filozófia kifejezést:

„Különös, hogy az európai filozófia történetében Böhme kis jegyzetben szokott szerepelni; holott a Böhméről szóló könyvben elég, ha az ember az európai filozófiáról kis jegyzetben emlékszik meg.”²²

A fenti idézetet olvasva világossá válik, hogy a filozófia böhmei–hamvasi meghatározásába (Böhme általában teozófusnak tekinthető) éppúgy nem fér bele a filozófiatudomány hagyománya, ahogy az utóbbi körébe nem tartozik az előbbi.

Az Imaginárius könyvek örömfelfogása köszön vissza az 58. tétel Rabelais-jának Pantagruel értelmezésében. Az egyetlen valóság az öröm, s az eredeti, igaz élet a boldogság,

mely nem pusztán az aranykort idézi, de, ahol megjelenik, ott az aranykor újra megvalósul.²³ A gátlástalan, felhőtlen nevetés a játék kitérített idejével analóg, mely az aranykor újratemetésére való tekintettel nem egyszerűen eufórikus állapot, hanem a lét aktív teremtése, felemelése a hétköznapi szintje fölé. Szintén *A babérliget* könyvben megkezdett gondolatmenetet viszi tovább – ezúttal *A madarak énekének* elképzelésére utal – a 80., Hölderlin tétel. Az életműben a *Hyperióntól* halad az *Empedoklész halálán* át a költeményekig Hamvas, mindegyik művet, illetve műcsoportot az emberi élet egy szakaszának feleltetve meg. Így lesznek a német költő versei az öregkor olvasmányai²⁴, mert az öröm és a tiszta nyugalom, mint a halálon túli, vagy halálhoz, estéhez közelítő létállapot valósulhat meg megértésükkor, akárcsak a fülemüle dalában. Az öröm utoljára vágyként jelenik meg ebben a különleges esszében, William Wordsworth művésze kapcsán. A szerző az angol romantikus költőtől *A láthatatlan történetben* megfogalmazott véleményétől ezúttal sem tér el: a természettel való szoros viszony és a titanista magány (mely analóg számára Beethoven *IX. szimfóniájával*, főként az *Örömdával*) a Zöld fenséges és korlátlan, dionüoszosi örömvágyában éri el végső kifejeződését.²⁵ Maga a boldogság, az öröm állapota lesz a titáni, mely a kezdet kezdetén, az élet születésének pillanatában jelenik meg, épp annyira mindentől függetlenül, ahogy a természet zöld őszereje vagy lényege megnyilvánul.

„A tizenötödik században először az udvarok, később a nemesi és a polgári rend, az antik életöröm helyreállításának ürügyével (...) repaganizálódott, abban a hiszemben, hogy a pogányság úgy élt, mint az istenek a homéroszi Olümposzon”²⁶

írja Hamvas *Szarepta* című művében, s ez az első olvasásra tényszerű megállapítás vezet be a gondolkodónak azt a hosszú és alapos vizsgálódását, melynek során a 20. század tragédiáira próbál választ, magyarázatot találni, értelmet adni az értelemmel nehezen vagy egyáltalán nem felfoghatónak. Elemzésében fontos szerep jut az öröm fogalmának, de ez az előzőekhez képest jelentősen átértékelt és teljesen másként értett öröm. Az, hogy a reneszánsz kori „újpogányságnak” (figyelemre méltó, hogy a „repaganizáció” hamvasi definíciója new age-es többletjelentést kaphat) mennyi köze volt az úgynevezett állítólagos antik életörömhöz, az az apollói derű és a dionüoszosi kacagás felől egyként könnyen átlátható. Apollóhoz nemcsak a tiszta mérték, a józan alkotás köthető, de Marszüász lenyűzött bőre is, míg Dionüoszos önfeledt mómora az Orpheuszt széttépő mainászokkal együtt teljes. Az örömet a melankóliával, az életet a maga teljességében a halállal, a tragédiával együtt elfogadni: ez lehetne az a mérték, mely például a fülemüle dalából, vagy a fák hallgatásából kiérthető a szerző számára. Életöröm helyett „az életben lappangó gyönyörök kizsákmányolásáról” ír Hamvas a reneszánsz kapcsán. Ő az antik életöröm kérdését nem annyira az apollói–dionüoszosi viszonyban látja modellértékűnek, bár egyéb műveiben többször kitér erre is, hanem például Homérosz munkásságának antik görög megítélésében. Püthagorasz, Platón és Hérakleitosz vé-

17 I. m. 258.

18 I. m. 184.

19 I. m. 252–253.

20 5. jegyzet 45–46.

21 Miskavaihi: *A boldogságról* (ford. Maróth Miklós), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987.

22 5. jegyzet 53.

23 I. m. 56.

24 I. m. 64.

25 I. m. 68., Hamvas Béla: *Wordsworth vagy a zöld filozófiája*. In: Uő.: *A láthatatlan történet – Sziget*. Medio Kiadó, Budapest, 2006. 48–68.

26 4. jegyzet 35.

leményét említi, akik csalással, hazugsággal vádolták az eposzok költőjét.²⁷ A probléma azonban talán mégsem ez, hanem az, a globálisan egyenlősítő ezredfordulós szemlélet számára meghökkentő, egyszerre anakronisztikusnak és igazságtalannak, antidemokratikusnak tűnő felvetés, mely szerint elítélendő, hogy az élet javainak élvezése az uralkodói udvarokból lassan, de biztosan szétszívárgott a társadalom egyre szélesebb rétegeibe.²⁸ Hamvas bizarrnak nevezi azt a léthelyzetet, melyben az életélvezetre való igényét „minden meggazdagodott öszeres” bejelenti.²⁹ Ez a gondolatmenet jelenkorunk fogyasztói társadalmától, melyben mindenki önmaga megvalósításának ötperces boldogságában él, teljesen idegen, érvényteleníti a fenntartható fejlődés ígérését, sőt botrány a kortárs nyugati civilizáció szemében. Amennyiben viszont valóban így van, akkor Hamvas volt az, aki a saját gondolatmenete – mellyel nem kell feltétlenül azonosulni ahhoz, hogy ezt belássuk – szempontjából világosan és logikusan látta nemcsak saját korát, a 20. század derekát, de azt a közeli jövőt is, melyről egyébként nem nagy valószínűséggel jósolhatott. A reneszánsz életöröm a reneszánszszal nem szűnt meg. Goethe kritikájában Hamvas a német költőnek felrója, hogy szabadságát (nem tér ki arra, hogy ezúttal mit ért szabadságon, egy oldallal ezelőtt még a létről ír) még csak nem is a létfenntartásért adta el, hanem az életörömről.³⁰ Ez az a nyugati civilizációnak az ördöggel kötött alkujja szerinte, mely egyenesen elvezet a múlt század kataklizmáiig, tragédiáiig.

Szinte ugyanezt a gondolatmenetet, vagy ehhez nagyon hasonló jár be Hankiss Elemér *Proletár reneszánsz* című elegyes művének hosszú és a hamvasi öröm továbbgondolása szempontjából is igen fontos bevezető részeiben. Reneszánsz és reformáció viszonyában ugyanazt a kölcsönösséget ismeri fel, mint Hamvas, még ott is, ahol éppen egymás ellentéteinek tűnhetnek.³¹ Ez a két szellemiség és mozgalom formálta Hankiss szerint is jelenkorunk civilizációját és kultúráját, s a központban itt az egyén örömvágya áll, a reneszánsz esetében előbb, a reformációéban jóval később. Hankiss azonban nem fogalmaz meg értékítéletet a jelenséggel kapcsolatban, mindössze lehetőleg pontos és kimerítően alapos leírásra szorítkozik:

„a huszadik században jött el annak az ideje, most már nem a kevesek, hanem a sokak számára, hogy munkájuk gyümölcsét gondtalanul és lelkiismeret-furdalás nélkül élvezzék. Hogy a ‚proletár reneszánsz’ korában immár reneszánsz módon valósítsák meg önmagukat.”³²

Két tény érdemes itt kiemelni. Azok az örömök, melyekről Hankiss ezúttal ír, nem létrontó orgiák, hanem egyrészt épp olyan csendes, egyszerű emberi elfoglaltságok, mint amilyeneket például Hamvas másutt (*A babérligetkönyv*, *Patmosz*, *A bor filozófiája* stb.) szintén dicséri, másrészt olyan életminőség javító vívmányok, melyek korunkra az emberhez méltó élet követelményében a minimum szintet kell, vagy kellene, hogy jelentsék (bárkit megillető jog a művelődéshez, az egészséges életvitelhez, jogegyenlőség, lehetőség a munkához stb.) A második tény még zavarba ejtőbb: Hankiss rámutat, hogy a

közlekedés (egyéni és tömeg), a lakhatás, a ruházkodás, a szórakozás-szórakoztatás és a művelődés tekintetében a mai nyugati civilizáció átlagembere nem egyenrangú a reneszánsz uralkodókkal esélyeit tekintve, hanem messze túlszárnyalja azt, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben.³³ Mindezzel együtt el kell, hogy gondolkoztasson mindenkit Hankiss definíciója, a proletár reneszánsz, melynek sutaságáért művében többször elnézést kér olvasójától, de meg sem fordul a fejében, hogy megváltoztassa azt. Zavarja Hankiss saját definíciója, mert negativitást, szegényes, olcsó, szürke reneszánszt ígérhet, de azért is, mert úgy érzi, megsérti vele a proletariátus szenvedésekkel, jobbító mozgalmakkal teli történetét és jelentéskörét.³⁴ Pedig éppen művének a ’90-es évek Magyarországaról szóló része bizonyítja, milyen helyes volt a címválasztás, de ennek belátásához elő kell venni a proletár szó eredeti jelentését. Az ókori Rómában a proletárok nemcsak munkaerejüket adták bérbe, lévén nincstelnek,³⁵ de szavazati jogukat is eladták például anyagi juttatásokért. Ebben az esetben valószínűleg éppen úgy sérült a demokrácia, pontosabban tömegesedett, mint az ezredfordulón, és nem csak Magyarországon. Ezúttal fontosabb azonban ennél, hogy, amilyen mértékben tömegesedik–kommercializálódik a politika gyakorlati és elméleti értelemben egyaránt, éppen úgy tömegesedik, válik gazdasági fogalomká a kultúra és a civilizáció is. Ekként lehetne a proletár reneszánsz fogalmát értelmezni. Figyelemre méltó továbbá, hogy Hankiss A NAGY ATALAKULÁS címmel összeállít könyvében egy táblázatot, mely a célok, értékek, magatartásformák mentén képez ellentétpárokat a HAGYOMÁNYOS és az ÚJ európai civilizáció alá csoportosítva azokat. Míg a HAGYOMÁNYOS oszlopba többek között a következő jelszavak tartoznak: Szeresd felebarátodat!, Aldozd föl magad!, Korlátozd vágyaidat!, Dolgozz!, Becsüld meg, amid van!, Teljesítsd kötelességeidet!, Hallgass az idősebbekre!, Törődj az elesettekkel!, addig az ÚJ alatt szereplő vezérszavak: Szeresd önmagadat!, Valósítsd meg önmagad!, Éld ki szabadon vágyaidat!, Élvezd az életet!, Szerezz minél többet!, Véd meg a jogaidat!, Keresd az újat!, Mindenki a maga szerencséjének a kovácsa!³⁶ A különbség Hamvas *Szareptájával* azonos mértékű, de az öröm értelmezhetősége megmarad abban a viszonylagos pozícióban, melyből valóban az egyes emberi aktus segítségével, közvetlen megvalósulásában lesz megítélhető, nem önmagában, még csak nem is kizárólag kontextusában.

Tiszapalkonyán, majd Bokodon raktárosként dolgozott Hamvas Béla, mikor 1958 és 1964 között a *Patmosz* esszégyűjteményét írta. A három kötet azon esszéi, melyek mélyebben, vagy felületesebben érintik az öröm és a boldogság fogalomkörét, mind a lét teljességét a pillanatban megélt öröm, mind a pusztán életöröm kategóriáját vizsgálják. Elsőként talán az aranykor kapcsán merül fel a kérdés a *Protektorátus* című esszéjében. Az aranykor Hamvasnál nem minden esetben, de többnyire egy konkrét időszak az emberiség életében, máskor pillanatokra megvalósuló varázs a tamariskusz alatt, vagy a madarak énekét hallgatva. Legjellemzőbb mégis az a Krisztus születése előtti 600 körüli időszak, melyhez Buddhát, Hérak-

27 I. m. 39.

28 I. m. 35–36.

29 I. m. 37.

30 I. m. 52.

31 Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Helikon Kiadó, Budapest, 1999. 22–23.

32 I. m. 23.

33 I. m. 24–25.

34 I. m. 7.

35 Valójában legalább 1500-as értékű tulajdonuk volt.

36 31. jegyzet 26.

leitoszt, Lao-ce-t, Toth-ot, Zarathustrát és Püthagoraszt rendeli.³⁷ Talán érdemes Márai Sándor egy 1937. február 28-án, a Pesti Hírlapban megjelent cikkét, az *Aranykor?* címűt is megemlíteni.³⁸ Márai felidéri az emberiség évezredes aranykor-divatját, mely nagy valószínűséggel nem volt egyéb, mint a nosztalgia egy különös formája: vágyódás olyasmiról, amelyet a maga megélt egészében sohasem ismerhettünk, tapasztalhattunk meg. Az író végül két, talán szerény, de használható elképzelést vázol fel az aranykorról. Az első sokban hasonlít Hamvasnak a tamariszksusz alatt átélt örömehez: az az aranykor, amikor *éppen élsz*, mert ez az időpillanat adatott számodra, hogy aranykorként élhesd meg, azzá tessed. A második a közelgő háborús konfliktusok árnyékában, ahogy Márai írja: az „új vaskor” előtti időszak vívmányait, társadalmi kondícióit veszi lajstromba, kicsit hasonlóan Hankiss bevezetőjéhez, ez az aranykor megint csak Márai jelenkora, a következő elsötétülés előtti rövid virágzás időszaka.

Az az aranykor, mely a *Protektorátusban* jelenik meg, már az Upanishadokhoz képest is múlt, de semmi köze a kultúrához vagy a civilizációhoz:

„Az aranykor nem volt úgynevezett kultúra. Kultúra – a szó felében szélhámosság, felében szcientifikus rögeszme. Az (...) aranykor a szakrális anarchia állapota volt, ahol a létezés nem a törvény és az intézmény szabályozta, hanem a tökéletességben való boldogság.”³⁹

Mi volt ennek a boldogságnak az értelme az esszé Janaka királyá számára és hogyan törekedett rá? A válasz a másokról való önzetlen gondoskodás, a protektorátus, mely nem vár ellenszolgáltatást, az adás örömeért ad. A magántulajdon lényege az, hogy önként odaadható, odaajándékozható másoknak. Ugyanaz az önfelelt akus, mint az *Imaginárius esszék* játék elméletében, vagy Bataille idézett erotika elméletének társadalmi függvényeiben. „Janaka nem a létért való küzdelemben, hanem egészen másutt él.”⁴⁰ – írja Hamvas. Az olvasó talán hozzátéheti: az örömben. Az adakozó Janaka király világnézetét Bertrand Russell és Georges Bataille idézésével gondolja tovább az esszéíró. Russell szerint a természet nem a darwini utilitarista gazdasági elveknek megfelelően működik, nem a haszonra dolgozik, nem spórol, hanem gondolkodás nélkül, bőkezűen tékozol. Pazarló nagylelkűségét Hamvas Bataille elméletéhez hasonlítva írja le. Azt többen többször leírták (például Stanislaw Lem), hogy a természet, a kozmosz végtelenül gazdag fantáziájú, nagyvonalú kísérletező, sőt tulajdonképpen az evolúció is ezt bizonyítja.⁴¹ Hamvasnál viszont azt olvashatjuk, hogy az öröm nem erkölcsi okokból van túl az ember életélvezésén, hanem azért, mert az ember felett magának a kozmosznak az alapelve az adakozó, gazdag teremtésben.⁴² Ebben az összefüggésben értelmeződhet a tulajdon hamvasi elképzelése: ha a tulajdont segítségre használja az ember, akkor maga alá rendeli, ha a közvetlen használatán túl valami nagyobb jelentőséget tulajdonít

neki (felhalmozás, kuporgatás), akkor a tulajdon, a tárgy alá rendeli magát. Ebből következően köztulajdon nem létezik, mivel a személy alá nem rendelt objektív tárgy felülkerekedik a személyiségen. Az egyetlen mód, hogy ez elkerülhető legyen, ha használják a tulajdont; a helyes használat pedig az, ha tulajdonával az egyik ember a másikon segít.⁴³ Hamvas véleménye szerint a legtöbb ember nem képes eltartani magát, de nem azért, mintha nem dolgozna. A munka szerinte alapvetően félreértés, mert az ember nem azért született, hogy dolgozzon, hanem azért, hogy játsszon. A legmagasabb szintű alkotói tevékenység, az invenció maga a kristálytisztá játék. Ennek a játéknak pontosan az ellentéte a gazdaság, melyben egyáltalán nem lelhető fel az öröm. Ha nem a munka a megoldás, akkor a protektorátus az: „Védemembe veszek mindenkit, aki nálam gyengébb, és védelme alá helyezem magam mindazoknak, akik nálam erősebbek.”⁴⁴ A „küzdelem az életért”, a létharc fogalma tévedés, ahogy a javak igazságos és egyenlő elosztása is. A természet bőkezű és nagylelkű, és a tulajdonnal bírónak a természet derűs adakozását kell követnie. Innen már csak egy lépés az író számára annak belátása, hogy „a mai válság centruma a szocializmusban van.”⁴⁵ Abban a szocializmusban, amely Hamvas szerint a világháborúknál is nagyobb megrázkódtatást okozott az emberiség számára azzal, ahogy tökéletesítette és maximalizálta a kizsákmányolást. Ebből a szempontból sem lehet véletlen, hogy Slavoj Žižek *Zűr a Paradicsomban* című műve talán a leginkább Marx-kritikával foglalkozó részének a *Vissza az ajándék gazdasághoz* címet adta.⁴⁶ Még akkor is kijelenthető ez, ha látható: Žižek nem találja teljes mértékben működő alternatívának az ajándék gazdaság struktúráját, mivel a 2008 óta permanens válságok miatt világos számára: a fennálló helyzetnél még egy ajándékon alapuló (protektorikus?) társadalmi-gazdasági berendezkedés is helyénvalóbb. Hamvas a megvalósult szocializmust nem egyszerűen a kapitalizmus csúcsteljesítményének tartotta, ahogy Žižek, hanem felismerte, hogy béke idején is sikeresen alkalmazza mind a fasiszmust, mind a bolsevizmus stratégiáit.

„Az államszocializmus nem a protektorátus irányába halad, (...) Ebben a téves és romlott tulajdonfogalom megakadályozta. A szocializmus az igazságos elosztás ürügye alatt a javakat eltulajdonította, és nem mondta, hogy gyertek és egyetek, hanem pontosan úgy, mint a klerikalizmusban és a kapitalizmusban, azt bünszövetkezetek kezére játszotta.”⁴⁷

A bosszút és az irigységet látja Hamvas a szocializmus mozgatórugóinak, a tulajdon tagadását és közösségivé tételét pedig démoninak és zsványáságnak,⁴⁸ nem utolsó sorban azért, mert gyakorlatilag megakadályozza az erősebbet abban, hogy megvédje és eltartsa a gyengébbet.⁴⁹

Az *Értekezés a közigazgatásról* című nagyszabású esszé, melyhez a *Függelék a középszerűségről* tartozik még, a munka fogalmát a hivatalával helyettesíti, mint az öröm

37 Hamvas Béla: *Scientia Sacra I. Az őskori emberiség szellemi hagyományai*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 17–28.

38 Márai Sándor: *Vasárnapi Krónika*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1994. 16–20.

39 2. jegyzet 188.

40 Uo.

41 Stanislaw Lem: *Az emberiség egy perce* (ford. Révai Gábor). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 40–44., 49–50., 96.

42 2. jegyzet 188–189.

43 I. m. 190–191.

44 I. m. Uo.

45 I. m. 194.

46 Slavoj Žižek *Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig* (ford. Reich Vilmos). Európa Könyvkiadó, Budapest, 2016. 263–268., 273–277., 280–281.

47 2. jegyzet 195.

48 „a társadalom a fegyház, a bordély és az elmegyógyintézet különös összetétele lesz.” I. m. 197.

49 I. m. 196.

és általában az élet ellentétével. Hamvas tőle szokatlan mennyiségű lábjegyzetet, hivatkozást használ, melyek kivétel nélkül fiktívek, akárcsak az *Imaginárius könyvek* referencia anyaga esetében. Úgy látja, hogy korára a politika nagyjából egészéből megszűnt, az államgépezet hátterében, hatalmi pozícióban a hivatal, a bürokrácia áll.⁵⁰ Azáltal, hogy a hivatalban és a parancsra-utasításra cselekvő hivatalnokban látja meg az élet legfőbb, örömtelen ellenségét, s azáltal, hogy az érzélgést és a bestialitást látja a bürokrácia általános jellemvonásának, de különösen a fasizmusból és a holokausztból hozott példái által szinte megelőlegezi Hannah Arendt 1963-as *Eichmann Jeruzsálemben* című művének⁵¹ vezérgondolatát a gonosz banalitásáról és a polgári demokráciák sérülékenységről.⁵² A három legfőbb hivatal, mely az uralom szempontjából fontos a bürokrata számára, a rendőrség, az adóhivatal és a sajtó, az erőszak, a kizsákmányolás és a hazugság bázisai.⁵³ Az öröm relációjában válik nyilvánvalóvá, hogy Hamvas mit is ért a hivatalon. Ismét abból indul ki, hogy az öröm a lét alapja, a megváltás tárgya, minden műalkotás célja, az ember legfőbb törekvése, feladata: „a test nem egyéb, mint a lélek öröme.”⁵⁴ Ezért látja a hivatal legnagyobb bűnének az öröm megrontását. Nem egyszerűen elvételét: azt a hazugságot, mely szerint a hivatali gépezet azért működik, hogy az embernek minél több örömet adjon mind intellektuális, mind anyagi értelemben, valójában azonban pontosan az ellenkezőjéről van szó.⁵⁵ Végül, a *Függelék a középszerűségről* című esszében, a gépről és a homo faberről írva, mintha már korunk technológiai civilizációjának kulturális problémáit látná. A faber kifejezés második szótári jelentéséből indul ki, mesteremberként, iparosként értelmezve az összetételt, amely azonban elődlegesen alkotó embert jelent. Hamvas választását valószínűleg Max Frisch azonos című regénye befolyásolta.

A homo faber hozza létre a gépet és általában a technikai civilizációt, de mindez egyrészt nem tartós Hamvas véleménye szerint (nem tökéletes?), másrészt nem az a készlet vezet létrehozóját, mint az alkotó embert, hogy örömet, sőt „örökké tartó örömet” hozzon létre. Gép és műalkotás elkülönítését (szembenállását?) tautologikusan indokolja a szerző.⁵⁶ Az azonban, hogy a gépet egyszerre tartja ijesztőnek és komikusnak, már el kell hogy gondolkodtasson. Ijesztő potenciálja mellett intellektusa nincs (ez még nem a mesterséges intelligenciák kora), egyszerre tartozik a sci-fi és az embertelen ipari termelés körébe, ilyenformán sem a bölcsülethez, sem a művészetekhez nem sorolható (az előzőekben a *Függelék a középszerűségről* tartalmaz egy igen vitriolos, de pontos és szórakoztató Jules Verne-paródiát.)⁵⁷ Ugyanakkor az a kijelentés, hogy „A gép buta”⁵⁸, további következtetéseket eredményezhet. Nem valószínű, hogy a „buta” megfelelő kifejezés a gépekkel kapcsolatban, mivel egy meglévő képesség pusztán figyelmetlenségéből bekövetkező bosszantó ignorálását is jelentheti, a gépeknek azonban esélyük sincs arra, hogy az emberi intelligenciának azokat a parányi distinkatív és elemző képességeit birtokolják, amely egyébként bármely szellemi kapacitású ember számára eleve adott, ideértve a tévedés képességét – jogát – is.

Az öröm a létezés legintenzívebb formája Hamvas Béla számára. Az *Unicornis Beszélgetéseiben* azt írja, hogy világunk az egykor voltunk csupán szomorú mása. „A napok a kozmoszban ennek a világnak égő, füstölgő és üszkös romjai. Ez a világ kilencetized részében elégett, összetört, villámsújtotta világ.”⁵⁹ Ebben a világban azonban töretlenül megvalósulhat bárhol-bármikor, mindennek ellenére az öröm, mely emberi, az emberért van, és az ember adhatja át a másik embernek, még akkor is, ha Isten nevében teszi.

50 I. m. 362–363.

51 Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról.* (ford. Mesés Péter). Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

52 2. jegyzet 365–366.

53 I. m. 368.

54 I. m. 418.

55 I. m. 417–419.

56 „Minden gép gnómszerű, mert csupán fabrikáció.” I. m. 448.

57 I. m. 445–447.

58 I. m. 448.

59 Hamvas Béla: *Silentium. Titkos jegyzőkönyv. Unicornis.* Vigília, Budapest, 1987. 214.

PODMANICZKY SZILÁRD

A jó sebesség

A jó sebesség megállít
bevisz az ágyba
leveszi a cipőd és megmasszírozza a talpad

A jó sebesség a fűben lapul
nyári esők után az a pont
ahonnan nem száll föl a pára

A jó sebesség almát eszik
szétnéz a zebrán
és benéz az alacsony ablakon

A jó sebesség lázba hoz
kabátod bélésébe
paradicsom illatú levegőt lehel

A jó sebesség itt ül veled szemben
látja hogy öregszel
és érzi a samponod illatát

A jó sebesség kibékít magaddal
nem áll le vitatkozni
ha kifogyott belőle a benzin

A jó sebesség tornyot épít a föld alá
megszólít ha egyedül lát
letérdel eléd a szőnyegre

A jó sebesség féken tart
megtanít visszanézni
és elhiszed neki hogy élsz

A jó sebesség ma kezdődik
emeld fel a lábad
és veled megy tovább

Vén Mária grafikája

Elv és öröm

Na most ez hogyan is? Miként kevergett egymás mellé ez a két szó? Végképpen megbolondult a szerző, vagy valami más lappang bokrának megette?

Maradjunk – egyelőre – az utóbbi lehetőségnél! Tegyük föl, mindenkinek voltak már örömei. Tegyük föl, senkinek nem volt kérdéses, hogy éppen örül-é vagy sem. Tegyük föl, nem is tette föl magának azt a kérdést, hogy örül-é vagy örült-é, most vagy sem. Persze, adódhatnak olyan helyzetek, amikor az ember megkérdezi önmagát: na most kell vagy kellene-e nekem örülni ennek? Persze, a válasz ilyenkor nemleges.

Tegyük föl, egyes embereknek vannak elvei. Tegyük föl, tisztában vannak az elveikkel. Tegyük föl, általában senki sem közli, hogy ez vagy az az elve, hanem aszerint cselekszik és gondolkodik. Persze, előfordulhat, hogy – önmaga megerősítésére is vagy leginkább azért – kijelenti: nekem elveim vannak; vagy hogy, nekem ez és az az elvem; vagy hogy ez nem fér össze az elveimmel. És tegyük föl két, talán nem szokványos kérdést: lehet-é elvvé az öröm? És lehet-é az elv örömmé?

A válaszokkal a szerző bizonyára majd adós marad. Nem is akar választ adni, a válaszadáshoz vezető egyik lehetséges útra akarja csupán rácsábítani a gyanútlan olvasót, pánsípján erdei kirándulásra hív, ahol szavak és fogalmak tömzsi vagy éppen nyurga fái állják el a tovahaladás útját vagy szolgálnak éppen útjelzőként a sűrűben, ahol asszociációk bokrosodnak, ahol elméletek kitaposott turistaútajain lehet haladni tovább vagy térni le azokról, ahol érzelmek és gondolatok lehetnek fölfőstött jelek a megtaláláshoz vagy az eltévelyedéshez. És közben virágot, gombát, gyümölcsöt szedünk. Vadászni nem fogunk, noha ólálkodók közt is ólálkodunk.

Mint minden utazás, ez is éppúgy lesz térbeli, mint időbeni. Induljunk el egy tisztásról, a mostban! Ez a tisztás erdőknek terében és idejében bárhol lehet. A tisztáson kis kirándulócsoport piheg – filozófusok, barátságosabb nevükön: gondolkodók. Ugy érzik, örülnek az erdőbe (ki) szakadtságnak, és úgy érzik, bánatosak, mert örömuket nem tudják csak közvetlenül kimutatni és közölni. Igen, az örömmnek nincs filozófiája. Turistáink némelyike, például Bergson, tudott írni a nevetésről. Mások, mint Bahtyin, szenvedélyesen tudtak beszélni a karneváli kultúráról. Vagy ott van Freud, aki humorral volt képes írni a viccéről. Egy kicsiny, kíváncsi és nagyjából egyivású társaság most önkényesen föláll, és odahagyva a többieket – köztük az indultatos Nietzschét, a bánatos Kierkegaard-t és az elkeseredett Schopenhauert, a gyűlölködő Weinigert, de még a bölcsen mosolygó öreg Platónt és a szigorú Arisztotelészt is, nem beszélve a köztes nemzedékekről és a savanyú Wittgensteinről – elindul, mert úgy érzi, ha már az örömmnek sikerült magát beleírnia öbeléjük, akkor nekik önmagukat kellene beleírniuk az örömbé.

A kis csapat tagjai: Bergson, Bahtyin, Lukács és Freud, vezetőjüknek pedig az erdőket jól ismerő Heidegger vállalkozott. A trefás kedvre hangolt Bahtyin, mintha csak önmagában mormogna, Dantét kezdte idézni: „*Az emberélet útjának felén / egy nagy sötétlő erdőbe jutottam, / mivel az igaz útat nem lelem. / Ó, szörnyű elbeszélni mi van ottan, / s milyen e sűrű, kúsza, vad vadon: / már rá gondolván reszketek legottan. / A halál sem sokkal rosszabb, tudom.*” Igen, elérte a kívánt hatást. Társai rosszállóan elkomorultak. Bahtyin huncut mosolyra húzta a száját, és folytatta: „*De hogy megértsd a Jót, mit ott találtam, / hallanod kell, mit láttam az uton.*” Erre oldódni kezdtek a többiek, arcukra megbocsátó érdeklődésült ki.

– Tudjátok-e, hogy a Pokol énekeiben Dante többször is beszél az örömről? Ismétlem, a Pokolban. – Bahtyin karneváli hangulatban érezte magát. Rövid hatásszünet után folytatta hát. – Persze, érdekes kontextusokban kandikál ki a szövegből itt az öröm. Lássuk csak! Odüsszeusz kapcsán mindjárt háromszor is találkozunk vele, de hát ilyen hosszú útra ennyi öröm bizonytalannal befér. (Bahtyin most körbepislantott, hogy kiértik-e szavaiból az iróniát?) Például azt mondhatja Dante Odüsszeusszal: „*nóm, akinek öröme / örízniem kellett köteles szerelmet*”. Mit is mondjak – lehet a mások öröme nekem kötelesség? És örülhet-e a másik olyan szerelemnek, mely kényszerből fakad? Fakadhat-e egyáltalán kényszerből szerelem? Becsületes dolog-e szerelmet játszani, csak hogy a másik örüljön? De lépünk tovább! „*Örültünk, de örömünk gyászba múltot*” – ez a beszéd! Odüsszeusz itt nem csupán az öröm mulandóságát, a pillanatnak való kiszolgáltatottságát beszéli el, de azt is, hogy az öröm sokszor nem egyszerűen ellilán, mint a hervadó virág illata, hanem ellentéte még nyíló korában tépi le. Mindezek persze közhelyek. Az már érdekesebb, amit Vergiliusszal mondhat Dante Odüsszeusszal: „*ha örömet tehettem nektek élve, / ha bármilyen kis örömet tehettem / nagy verseimben titeket dicsérve*”. Freud barátunk „*kisértetiesének*” ambivalens árnyai elevenednek meg e szavakban. Hát lehet örömet okozni egy halottnak? Nem éppen Vergiliusnak okozott-e örömet, ha verseiben „*dicsérhette*” őket? Már csak annál is inkább, mert, mint Dantétól Homérosz, Horatius, Ovidius, Lukianosz példáján megtudjuk, az árnyakat pont a szenttelenség jellemzi: „*láttam felém közelgni négy nagy árnyat, / bú s öröm nélkül mindenik nyugodt*”. Ezt a nyugalmat tudná, akarná fölkaparni örömmé Vergilius?

Egyikük sem értette pontosan, mit is akart ezzel Bahtyin mondani. Heidegger ellentetette, hogy Bahtyin egy fordításból idéz. Freud a nyelvek átjárhatóságán gondolkodott. Bergson, menteni vágyva a bizonytalan helyzetet, fejtegetni kezdte, hogy ha fordítás, ha nem, az arányok bizonyára ugyanazok. Az akkor még fiatal és a romantika hagyományait is ápoló Georg Lukács válasz helyett halkán dudorászni kezdett: „*Gyűlj ki, égi szikra lángja, / Szent öröm, te drága, szép! / Bűvkörödbe, ég leánya, / Ittas szívünk vágyva lép*”. Heidegger, akinek elrejtett muzikalitása ezzel sérülést szenvedett, hogy megússza a föltárlást, elkezdte újratematizálni társainak az erdőt. Hogy azt igazából csak az erdőkerülők ismerik, no meg a favágók. (Helyben vagyunk, jönnek az árnyak, gondolták a többiek.) Csak ők tudják, merre is húzódnak és húzódnak meg a rejtetek, a mókusokon, madarakon, bogarakon kívül csak ők ismerik az odúk és az évgyűrűk rejtett értelmeit, a kidőlt és a korhadt fák múltba recscent és jövőbe párálló üzeneteit. „*Szent öröm vet borba lángot; / Arany fűrtünk nedve bő; / Békét isnak kannibálok, / Hősi vért a kétkedő.*”

Bahtyin szokása szerint ásitott egy jelentőségjeljeset, azután, egy új ötlettől vezéreltetve így folytatta:

– Nem fejeztem még be. Hogy milyen árnyalatai és aspektusai lehetnek még az örömmnek, ahhoz feltétlenül hozzá kell tennem két, igazán „pokoli” örömet a Színjáték első részéből. Vanni Fucci di Pistoia, a tolvaj nyilvánvaló kárörömmel fosztja meg Dantét a káröröm örömetől: „*De hogy kinomat örömmel ne lásd, / nyisd föl füledet jósoló igémnek*”. De – mintegy megelőlegezve a Purgatóriumot – találkozhatunk még ennél purgálóbb öröm lehetőségével vagy vágyával is. Ádám mester, a fölpuffadt pénzhamisító igazán kedvemre való, testhez kötött örömről sóhajtozik: „*Ó, csak annyival megkönnyülni tudjak, / hogy száz év*

alatt egy hüvelyt haladnék, / milyen örömmel indulnék az útnak.”

Nem maradt idejük a gondolkodóknak arra, hogy soká emésztgessék Bahtyin magvas fejtegetéseit, mert a Purgatórium szó kulcsingerként váltotta ki Bergsonból az eddig bennszorult szavakat. Úgy tűnik, egész idáig ezen elmélkedhetett.

– Számoltam – mondta Bergson –, és arra jutottam, hogy a Purgatóriumban körülbelül kétszer annyiszor fordul elő az „öröm”, mint a Pokolban. No persze, más a környezet. De más éghajlat és más talaj másfajta örömeket is teremhet. Sőt, mintha csak itt nyílnának valójában és/vagy valódi örömeik. „Ah, mily különbözők az alvilági / szurdékok ettől! Vad jajok fogadtak / ott lenn – itt édes örömeik danái”. Édes örömeik tehát. Ez feltételezi, hogy lehetnek nem édes, azaz keserű, savanyú, sós örömeink is. És valóban lehetnek, vannak. A kárörömet én például savanyúnak képezem. A test örömeit sósnaak. És keserű az az öröm, amelybe mások áldozata vegyül. Édes örömeik – új minőség. S hogy milyen új minőségre gondolok? Mit gondoltok ti például erről: „A napkeleti zaffír anyhe színe, / amely a tiszta lég arcán előmlött / egész az ég első köréig: íme / e szín most szememnek új öröm lett”? Vagy erről: „megtett utunkra néztünk, (napkeletre), / melyre örömmel néz mindenki vissza”. Mi más ez, ha nem gyönyörködés a természetben? Vagy lássuk ezt itt!

– Félbe kell szakítsalak – hagyta végre abba a dúdolást Lukács, s ebből derült ki csupán, hogy mindvégig figyelt. – A „megtett út” itt nem egyszerűen a fizikai valóság része. Ez a megtett út életút is és szellemi utazás. S hogy erre örömmel visszatekinteni? Igen, van, akinek megadatik. De éppen te, aki különbséget tesz az idő és tartam között, éppen te ne tudnád, hogy az életnek is két útja van? S ha Dante ebben az énekben azt is mondja: „Mesterem nyomán örömmel haladtam” – itt is az út kettős értelméről beszél. Két utunk van és két életünk. S egyáltalán nem biztos, hogy e kettő párhuzamosan halad. Te, Henri, „édes örömeiket” emlegetsz. Meglehet, édes örömeid a sósak rovására éled át, de megeshet a fordítottja is. Akár egy időben – de most simítsuk csupán meg az idő köntösének csücskét, és ne akaszkodjunk belé. Egyébként is, ezt a kérdést majd Martinnal tárgyalod meg. Lehet, rejtekűnek vagy még inkább mellékűtnak fog tűnni, de én most az életről szeretnék beszélni. És kérlek, Martin, ne hozakodj elő a léttel és az egzisztenciával, és ne szakíts félbe! Előlegeztek meg, legalább pár percet a bizalmat, még ha azokat a létező és lelkesítő szavakat nem is várom el tőletek, amiket Vergilius intézett a mantovai Sordellóhoz: „Vezess hát” – szólt vezérem – ‘oda minket, / ahol öröm leszen megszállni, mondd.’”

– De ugye nem lesz hosszú? – kérdezte Freud. – Mert már most is túl sok minden hangzott el, amit analizálnom kellene. Azt hiszem, Odüsszeusz-komplexusban szenvedtek. De mindegy, talán majd később. Mondd csak tovább!

– Köszönöm szíves észrevételed, Sigmund. Rövid lesznek. Azt írtam egyszer valahol: „Az élet a chiaroscuro anarchiája. Semmi sem teljesedik benne egészen, és semmi sem fejeződik be; mindig új hangok, zavarók, vegyülnek a már zengők kórusába. Minden folyik, s minden egy másba folyik, gátak nélkül, tisztátalan keveredéssel; minden elpusztul, minden eltörik, igazi életre semmi sem virul. Élni annyit tesz: valamit végigélni tudni; az élet annyi: semmi sem élődik végig teljesen és egészen. Az élet az egész mindenségben, minden elgondolható létezésben a legkevésbé valóságos és eleven. Csak tagadólag lehet leírni ...” Ez Henri, a keserű öröm. Keserű öröm kimondani ezt. És így folytattam, hogy mégse nézettek megkeseredettnek: „A valódi élet sohasem valóságos, sőt mindig lehetetlen az élet empiriája számára. Banális ösvényen felvillan, vilámként felszikkázik valami. Valami megzavaró és csábító, veszedelmes és meglepő – a véletlen a nagy pillanat, a cso-

da. Gazdagodás és megzavarodás: nem lehet tartós, nem lehetne elviselni, magaslatain – saját életünk, saját végső lehetőségeink magaslatán – nem tudnánk élni. Vissza kell hullanunk a homályba, meg kell tagadnunk az életet, hogy élni tudjunk.” Édes öröm? Nem tudom. Még nem tudom. De azt tudom, vagy akkoriban tudtam, hogy „Isten előtt azonban csakis a csodának van valósága”. Lehet, hogy a csodának azonban csak Isten előtt van valósága.

Freud tüszentett egyet. – A világért sem akarok ünneprontó lenni. De amíg hallgatjátok ezeket a fennkölt mondatokat, emlékeztetnélek benneteket arra, hogy magam is többször közel kerültem – no nem az élményhez, de a témához. Mindegy, folytasd csak, Georg, mondd csak ki, ami az eszedbe jut!

– Jó, rátérek a lényegre, legalábbis arra, ami nekem itt és most lényeges. De előbb telepedjünk le, ha már egy újabb tisztásra értünk. Szóval, rendben, hagyjuk most az Istent. Beszéljünk csak a valóságról. Egyszer már fejtegettem, igaz, nem nektek, hogy „két lelki realitás létezik: az élet és az élet, és mindegyik egyformán realitás, de egyszerre mindig csak az egyik lehet az. És minden ember minden élményében megvannak mind a kettőnek az elemei, ha különböző mélységgel és erővel is, és az élmények emlékeztetésében hol ez, hol az, mert egyszerre csak az egyik formájában lehet érezniük. Amióta élet van, és az emberek rendezni akarják és megérteni életüket, fennállott mindig ez a dualitása élményeiknek”. Ezek tehát, hangsúlyozom, lelki realitások. De létezik a fizikai realitásában leélt életünk is – ami vagy megélt étletté válik, vagy nem. Megélt étletté akkor válhat, ha nem csupán az életet, hanem az életet is éljük.

– Igazán nem akarok sem összezavarni, sem kizökkeníteni – hunyorított Bahtyin –, de tegnap láttam egy feltűnően érdekesen szép lányt, és azon gondolkodtam, hogy most akkor neki fitos vagy turcsi vagy pisze-e az orra? Merthogy, ha már a szavakon lovagolunk, egy szó is csak olyan, mint az orr. Önmagában nem értelmezhető. Nos, számomra ennek a lánynak az arca egy mondat volt, mégpedig egy gyönyörű, hajlékony mondat, ami egyik pillanatról a másikra képes volt kijelentésből kérdéssé vagy felkiáltássá, kérdéssé, óhajtatássá válni és így tovább, végig a variációs lehetőségeken, az egész teste pedig egy szöveg volt, ha érzélgős volnék, azt mondanám, kész költemény. No mármint ebben a kontextusban, amit még a szituáció is feltétlenül meghatározott, volt ott ez a kis szó, az orr, ami éppúgy hozzájárult az egész szépségéhez, mint amennyire annak köszönhetette a maga szépségét is. Önmagában, kivonva az arcból, és természetesen így a testből, sőt a szituációból is ez az orr csak egy orr volt – az odoranalízis értelmezhetetlen szerve. De ha visszahelyezzük az arcba, máris látszik, hogy arányaiban rövid, és hogy egészében kissé fölfelé fordul a vége. Kérdem én, szeritetek milyen orr az ilyen Henri, te is biztosan láttál már hasonlót.

– Nos, ez attól függ. Te leírtál egy alapformát, de ez az alapforma állandó mozgásban van, mondhatni hely- és helyzetváltoztató mozgásban egyaránt. Nem mindegy, ki vagy mi felé fordul, és nem mindegy, milyen okból vagy milyen cél érdekében. Ezek határozzák meg, hogy turcsi-e vagy pisze vagy fitos. Az idő kihagyhatatlan tényező. Lehet az egyik pillanatban ilyen, a másikban pedig olyan. Pisze, amikor piszkálódik, és pisze, ha piszmog. De fitossá válik, ha fitogtat vagy éppen ellenkezőleg, kedvesen fintorog. Egyesek szerint a fitos kissé pisze, de én ebben nem hiszek. És persze lehet turcsi is, amikor beletúr valamibe, kítúr vagy föltúr valamit.

– Nos, így vagyunk az örömmel is – kanyarodott vissza Bahtyin. – Lehet kicsi vagy nagy, rövid vagy hosszú, keskeny vagy vaskos. Éppúgy lehet turcsi, pisze vagy fitos, de persze lehet akár krumpli alakú, akár hajlott, mint a sasé vagy a karvalyé, lehet tömpe vagy lapos, és még ki tudja, hányféle típus, de megjelenésében mindig egyedi változat,

és még ez a változat is képes változtatni kontextustól és szituációtól függően az árnyalatait.

– Azt hiszem – jegyezte meg most Freud –, méltatlanul ott feledtük Dantét a Purgatóriumban. Pedig már akkor akartam volna mondani, amikor Georg az Istent emlegette, vannak még olyan örömök a Purgatóriumban, amikről nem szóltunk eleddig. Tegyük hozzá az előzőekhez tehát legalább még két árnyalatot, mondhatni komplementer színezeteket. Az öröm egyik hangja már mintha a Paradicsom kapuján túlról zendülne át ide, abból a szférából vagy könyvből – hiszen, s ebben Martin is igazolhat, a héber רפר (széfer), könyv és a görög σφαίρα (szféra), égbolt szó egy tőről fakad –, amit Dante valóban istennek tekintett.

Ez a, mondjuk, mennyei vagy mennyei eredetű vagy mennyekhez fűző öröm a Purgatóriumban több formában és többfajta lélekben – szándékosan nem a ψυχή (psyché) szót használom itt – manifesztálódik. Az „Egi Portás” vagy „Kapus-Angyal” például kulcsaival fölkelte Dante lelkében is: „Egyik ezüst volt, a másik arany volt, / s előbb a fehér, azután a sárga / forgott meg akként, hogy örömré hangolt.” És ezt az örömet várják el a hívők Jézustól: „megváltásunkért vért örömmel ontson”.

Es ez az öröm azt, ami áthatja a szellemek kórusát, akaratlanul is földézz bennem a Georg dúdolta Örömdóat: „S hallám, hogy hangok békéért imádnak [...] 'Agnus Dei'-vel kezdték egvívé mért / dalukat mind oly édes-egy ütembe! / mintegy az egyetértés öröméért.”

– Ez mind szép és jó és helyes, kedves Sigmund, de ez az isteni öröm, úgy érzem, végtelenül távol áll attól, amit mi, köznapi emberek a köznapokban érzünk – a közbevetést persze Heidegger tette.

– Nos – válaszolta ravaszkan Freud –, amit te köznapiak nevezel, az is nagyon sokféle lehet. Figyeld csak, mit mond Sapia, azaz Bigozzi grófnő, vagyis Ghinibaldo di Saracino özvegye: „reám úgy hatott e hajsz / hogy sohsem izlelt vad örömbé estem”. Miféle öröm ez? Az érzékeké? Vagy a szenvedélyeké? S amikor azt olvassuk, hogy a „Bujaság lángjai” „beérték egy csók rövid örömeivel”? Az örömnak talán éppúgy lehet köze a gyűlölethez, mint a szeretethez. Az örömnak bizonyára iránya és minősége van. Akárcsak a szeretetnek, amelyről azt mondja Vergilius: „öszönös, vagy lelki; ezt tudod tán. / Az ösztönből tévedés nem eredhet; / de lelki érzés tévedhet a tárgyban, / vagy: mert nagyon, vagy: mert gyengén szeretget”. Súlyos szavak ezek, és véleményem szerint éppígy igazak az örömről is. Kevésbé később éppen az öröm irányáról szól ugyancsak Vergilius: „Van, kit, ha más fölülkerülne, győtri, / hogy elveszt hírt, nevet, kegyet, hatalmat; / s így az ellenkező örömré költi.”

– Tudom, Sigmund, te a lelki folytonosság híve vagy. Traumát emlegetsz ott, ahol ez megszakad. És úgy emlékszem, írtál valamit az örömről is. Mármost elmesélhetnéd, hogyan is képzeld el a folytonosságot, ha van az ösztönös és az isteni között? – Bergson hangjából az őszinte kíváncsisággal elegy őszinte akadékoskodás hallatszott ki.

– Ne siessünk úgy előre – szólta Freud. – És ezt most egyaránt értem fizikai és szellemi barangolásunkra. Én például most visszasétálok – igaz, csak gondolatban – a jó öreg Platónhoz, akit a tisztáson felejtettünk, és kérlek, tartssatok velem. Próbálok majd szó szerint is idézni tanításaiból, Martin, igazíts ki, ha elvétek valamit. Már csak azért is fogom távollétében is kérdezni őt, mert a Paradicsomban az öröm még a Purgatórium-béli említései számának is több mint a duplája, több mint negyven előfordulás, s ezek határozottan két csoportba oszthatók: az egyik fölé azt a címkét helyezhetnénk, hogy „szent öröm” vagy „Isten öröme”, a másik fölé pedig az „önnön öröm” feliratot, ami itt a szerelmet és annak érzéki örömét jelentené. Nem véletlen, hogy e két csoport éppen a Paradicsomban találkozik vagy talál Dantéban egymásra. De miért is?

Ennek megértéséhez, hogy lássuk, vannak-e fokozatok öröm és öröm között, mennyiségi és minőségi, hívjuk segítségül, akárcsak Platón Szókratésze, Diotimát. Ő ugyan Éroszról beszél, de, úgy vélem, amit mond, az az örömről is igaz. Hallgassuk csak: „Ugyanis mi kiszemeljük a szerelem egy bizonyos fajtáját, és csak ezt illetjük az egész fogalom nevével szerelemnek, a többiekét más néven nevezzük.” Így járunk el az örömmel is. És bár örömről Platón nem ír, mégis megfontolandó, ahogyan a szerelemtől gondolkodik: „Lényegében a jóság, boldogság utáni sóvárgás mindenkiben a leghőbb és legkínzóbb szerelem”.

(A szerző most kissé elbizonytalanodott. Lehet, hogy zavaros, vagy megzavarodott? Lehet az is, hogy csupán örül. Mindegy, Freud bizonyára a segítségére siet.)

– Tehát, léteznek nem „leghőbb és legkínzóbb” szerelmek is. Diotima úgy vélekedik, hogy „akik szerelme másra irányul, mint például pénzszerzésre, testgyakorlásra, filozófiára – nem mondjuk, hogy szeretnek, vagy szeretők, hanem csak azok bírják az egész nevét – szeretők, szerelem –, akik egy bizonyos cél felé törnek.” Hogy mi az a bizonyos cél, azt már tudjuk. A jóságra és boldogságra törekedés. Azt hiszem, az ezek elérésével járó érzést nevezném én a szó szűkebb értelmében örömnak.

– De kedves Sigmund! Miért törekedne erre bárki is? Pontosabban, én is tudom, hogy törekszünk, törekszünk, de vajon honnan e készletés? Remélem, nem valamiféle metafizikai magyarázattal fogsz szolgálni nekünk.

– Nem, Martin barátom. Megmaradok egyelőre Platón mester gondolatainál. Csak, mint nem először, átformálom őket kissé a saját képemre és hasonlatosságomra. Tegyük föl a kérdést Diotimával ekképpen: „mi az oka a szerelemnek, a váagnak?” Mielőtt Diotima – szokásához híven – egy újabb kérdésig jutna el, az állatvilággal példálózik: „mily szörnyen megháborodnak az állatok, ha üzekedhetnekük támad: lábónjárók, szárnyasok, szerelmes szorongásukba mind belebetegsznek, először is hogy üzekedhessenek, aztán hogy fölneveljék fiókaikat; ezek védelmében még a leggyengébbek is készek szembeszállni a legerősebb vadállatokkal, és meghalni csemetéikért, és inkább elsenyednek az éhségtől, csak hogy fölneveljék őket, és ezért képesek minden másra.” És itt következik a második kérdés, ami már közelít ahhoz, hogy neked, Martin válaszolni tudjak. „Az emberek, azt gondolhatnánk, tudatosan teszik meg mindezt, ám meg tudnád-e mondani, mi az oka az állatok ily szerelmes fölgerjedésének?” Véleményem szerint az ok mind az állatoknál, mind az embernél ugyanaz, a szexuális ösztön, amit Platón Érosznak nevez.

– Tudod, Sigmund, én világ életemben azt állítottam, sértődj meg, ha akarsz, hogy utáltam a műveidet – szúrt oda Lukács. – Persze, azt a tréfát nem fogom kihagyni, hogy majd ha meghalok, az íróasztalomon csak azok álljanak. De nem erről akartam beszélni. Hanem azt kérdezném tőled, hogyan is lesz a szexuális ösztönből az a bizonyos magasabb rendű, boldogsághoz és örömhöz vezető szerelem? Bár sejtem a válaszodat, lévén Platón közös olvasmányaink egyike.

– Nos – bár örülnék, ha figyelnének a többiek is, tehát Martin nem az ösvények elágazásainak analizálásával foglalatoskodna, Henri pedig nem az óráját nézegetné egyfolytában, és Mihail sem vágna állandóan a szebtükrébe groteszk képeket –, nos akkor földézném röviden, hogy is képzel el a kérdést a mi Platónunk. „Aki helyesen tör e cél felé, már fiatalon azzal kell kezdenie, hogy rajong a szép testért, és először, ha helyesen fogja föl a dolgot, csak egyetlen testért hevül, és abban fogan szép eszméket; a továbbiakban azonban rá kell jönnie, hogy az egyik test szépsége egytestvére a másik test szépségének, és értelmetlenség volna, ha nem tekintené egynek és ugyanannak minden szép test szépségét, s ezt belátva, szüikségképpen minden szép test szerelmesévé válik, és fölhangy a csak egyért-rajongással, mivel azt már lenézi: kicsinek, szeg-

nyesnek érzi.” De ne gondoljátok, hogy itt a partnerek sokasításának eszméjéről volna szó. Mint ahogy a folytatás sem a fiúszerelmeire buzdít, noha első hallásra úgy hangzik – ezt azonban tudjuk be a kor szokásainak. A lényeg, hogy Platón-Diotima feltételezése szerint ekkorra eljut az ember odáig, hogy „*már többre becsüli a lélek szépségét a testénél*”, és eljut a készítésig, hogy „*a foglalatosságban, a törvényben rejlő szépséget szemlélje, és belássa, hogy mindenben egy és ugyanaz a szépség van jelen*”. Ezután következne a tudományok szépségébe való beleszédülés, majd pedig az „*olthatatlan bölcsesség utáni vágyakozás*”.

– Ha nem haragszol, amennyire sikerül, innen emlékezetből majd én folytatom – és Heidegger idézni kezdett. – „*A szerelem helyes útja – akár magunk járjuk, akár más kalauzol – hogy az itteni egyes szépségeken elkezdve a szépség eléréséért mind magasabbra hágnak, mintegy lépcsősoron haladva: egyetlen szép testtől a másikhöz, onnan mind többhöz, mindhez, aztán a szép testektől a szép tettekhez, a szép tettektől a szép ismeretekig, s innen végezetül ahhoz az egyetlen ismeretkez, amelynek tárgya maga a Szépség, és így megismerjük a végső Szépséget. Kedves Szókratész – mondta a mantinói nő –, ha valami, hát akkor ez az emberélet értelme: a végső Szépség szemlélete.*” Így gondoltad, Sigmund?

– Nos, kedves barátaim, még ha nem is vagyok benne biztos, hogy így, lépcsőfokról lépcsőfokra haladunk, abban meg pláne nem, hogy az utolsó fok a Szép ideája lenne, mégis, az én terminológiámban az itt leírtak megfelelnek a szublimáció jelenségének. Tehát arról van szó, hogy a primer szexuális vágy átalakulhat szellemivé.

– Jó, hát akkor nézzük meg, leesünk-e a lóról, ha már szavakon is lovagolunk. – Szavait Bergson föltűnően Bahtyinhoz intézte, mintha Freud, aki eddig legalábbis kiselőadást tartott, ott se lenne. – Nézzük, mi is az öröm, lecsupaszítva, dekontextualizálva. Noha örömet dekontextualizálva csak úgy tudok elképzelni, mint szívet formalinban. Azt tartják az örömről, hogy az valami kedvünkre való dolog vagy helyzet lelki hatására. Olyan vidám, kellemes, mondjuk ki, szép lelkiállapot, ami áthatja egész lényünket, beburkol, s egyben kitölt. De mi az, ami az örömet elválasztja a kéjtől, a boldogságtól vagy az élvezettől? Ezek az öröm modulációi-é, vagy transzformációk? Mert mi a kéj? Háromféle elképzelésünk is van erről. Kéj a kellemes, jó érzés, amit egy testi vágyunk vagy annak kielégülése kelt bennünk. De kéjnek nevezhetjük a fennkölt, megnyugtató lelki élmények, szellemi élvezetek átélését is. És végül kéjnek is mondták régen a kény, önkény, erőszak örömteli átélését. És most neked mondom, Georg, a te nyelveden a kéj az „akarat”; „önkéntes hajlandóság” jelentésből később a „gyönyör” jelentésbe túnt át, de még én is behallhatom, ahogy a sztyeppen a nyírfajd dürrög: kaj (vogul) vagy kőj (osztják) vagy koj (zürjén, lapp). Egyébként a vogulban azt is jelenti a „kaj”, hogy bájol, varázsdalt énekel.

– Szép ez így. Mármost, hogy majdnem eljutottunk Szibériába – köhhentett Bahtyin. – Én az erőszakot valóban átéltem, de részemről sem kéjjel, sem örömmel. És nem volt az ott számomra sem boldogság, sem élvezet. Vagy ki tudja? A boldogság persze, úgy véljük, a sorssal, körülményekkel való elégedettség. Mégis, legalább megint csak Georg nyelvén kapcsolatba hozható a bódít, bolyong igékkel. Igen, én ott el voltam bódítva, és bolyongtam is. De hogy boldog voltam-e?

– Kell-e boldogság az örömhöz? – kérdésén Bergson maga is elcsodálkozott. – Helyettesítsük próbaképpen az örömet az élvezettel. Az élvezet az élest őrzi szavában. Mintha az élés önmagában kellemes érzés vagy állapot, az érzékeket vagy a lelket gyönyörködtető, jóleső érzéssel betöltő massa volna, ami becsordul abba a tölcserbe, ami a testünkbe vagy a lelkünkbe vezet. De mi van, ha az élvezet maga a tölcser, amin keresztül ez-az, netán öröm csöppen belénk?

– Jó, ha szereted a metaforákat, följánlok két másikat – így Heidegger. – Vajon van-e, lehet-e fejlődés öröm és boldogság között? Az öröm repedéses seb az időn, a boldogság a folytonosságot bélyegszerűen magába záró forradás. Vagy máshonnan közelítve meg: azt mindenki érzi, hogy öröm és boldogság között ott egy küszöb, az idő küszöbe. Vissza lehet lépni, át is lehet lépni, és megállani is lehet a küszöbön. Ahogyan nemcsak épületnek lehet, úgy lehet küszöbe az erdőnek is. Az erdőben a küszöb: amiben megbotlunk – egy kő, egy faág, saját magunk. Kérdés, saját magunk vagyunk-e a küszöb öröme és boldogsága között –, hogy önnön küszöbünkön botlunk-e meg, állunk-e meg, lépünk előrébb vagy éppen hátrább.

– Ha jól értelek, Martin, megint az időről és a létről beszélsz – szólta Bahtyin. – Föltett kérdésre bár nem tudom a választ, de tanulva Diotimától, föltennék egy kérdést az öröm időbeliségéről. Lehet-e egy életem át örülni?

– Hadd próbáljak meg én válaszolni – hagyta abba Lukács a dúdolást. – Röviden, nem lehet. Hogy miért? Mert öröm és gesztus összetartozik. Az öröm valójában egyfajta gesztus – önmagunk felé. És minden gesztusnak meglehet a maga öröme: az elv is a gesztusban válik örömmé, a gesztus öröme pedig elvvé válhat. Mert – és ez a válasz Martinnak is szól –, a gesztus időbelisége: jelenbe rántott múlt és jövő.

Itt most kissé magukba mélyedtek a bölcsesség szerelmei. Talán már el is fáradtak a kettős úttól, a természet és szellem erdejeiben.

– Tartozom egy vallomással – ez újra Bergson hangja volt. – Újraolvastam nemrég a nevetésről szóló művemet. Hát bizony, abban egy szó sincs az örömről. Persze, nem is a nevetésről szól, hanem a nevetetésről, a nevetségesről, a komikumról. Ellen- vagy párkönyvnek szántam a fenségesről írottakkal szemben. És csupán Spencerre hagyatkoztam, és elfelejtettem Darwin mestert, és elfelejtettem, hogy örömből örömmel is lehetne nevetni. Tehát most bűnbánatot tartok és, pótlólag, Darwinra hivatkozom. Tegyük föl, hogy most örülünk. És tegyük föl, hogy örömlünkben meg tudjuk idézni Darwin szellemét. Charles, mesélj nekünk! *A fajok eredetében* például szintén sem az öröm, sem az élvezet nem szerepel, illetve az öröm csak Darwin örömeiként, lényegében a köszönetyilvánítások között és műve közreadása fölött örvendve a bevezetésben.

– Akkor meg minek emlegeted? – kérdezte Bahtyin gúnyosan.

– Azért, barátom, mert más műveiben viszont nagyon is beszél örömről. És *Az érzelmek kifejezésében* ráadásul a nevetéssel összefüggésben is. Például azt mondja: „*Ha az öröm nagyfokú, különféle céltalan mozdulatokkal, táncolással, tapsolással, topogással stb., valamint hangos nevetéssel jár. A nevetés, úgy látszik, eredetileg a tiszta öröm vagy boldogság kifejezése volt.*” És tesz egy érdekes megjegyzést a nevetés nemek és korok szerinti különbségeiről: „*A nevetés magas vagy mély fekvésű, úgyhogy [...], ennek a hangja felnőtt személyeknél az O vagy A hangzó jellegét [...], a nőknél vagy gyermekeknél pedig az E vagy I hangzó jellegét ölti fel. A két utóbbi hangzó [...] magasabb hangú, mint az előbbi. A nevetés e két hangja mégis egyaránt örömet vagy élvezetet fejez ki.*”

– Hát, az örömről még nem sokat árult el a te Darwinod. Eddig csak azt mesélted el, amit elfelejtettél magad leírni és továbbgondolni – csipkelődött Heidegger.

– Legyetek türelemmel. Van itt még egy-két érdekesség. Mit szölköt például ehhez: „*Nem lehetséges, legalábbis nem annak a tapasztalatnak alapján, amellyel rendelkezem, hogy a majmok jókedvének és örömeinek kifejezését szeretetüktől megkülönböztethessük.*” Igaz-e ez vajon az emberekre is? Darwin, talán mert nem tett éles különbséget öröm és élvezet között, a következő párhuzamokkal szolgál: „*Tülságos örömben vagy élénk élvezet közben erősen hajlunk arra, hogy különféle céltalan mozdula-*

tokat végezzünk, vagy különféle hangokat adjunk ki. Ezt látjuk kis gyermekeinken, amikor örömlükben hangosan kacagnak, kezüket összecsapkodják, és ugrálnak; a kutyán, amely ugrándozik és ugat, amikor gazdájával sétálni indul; és a ló vidám ugrálásán, amikor nyílt mezőn elengedik. Az öröm a vérkeringést meggyorsítja, ez az agyat izgatja, az viszont ismét az egész testre visszahat. [...] Figyelmet érdemel, hogy az élvezet előzetes megérzése, és nem a valóságos élvezet az, amely elsősorban céltalan és szertelen testmozdulatokkal és különféle hangok adásával jár.” Ajánlom ezt a passzust Sigmund figyelmébe. Több szempontból is. Egyrészt azért, mert a gyermekben megjelenő ösztönös reakciót együtt kezeli az állatok reakcióival. Másrészt azért, mert amit az élvezetről és annak lelki elővételezéséről leír, az hasonlít a te előöröm-elméletedre. És, harmadszor, mechanizmusában pedig mintha egy másik pszichoanalitikus elmélet, egy trauma elmélet tükörképe lenne, fordított időrendiséggel. Mármint, hogy aszerint nem maga a trauma hat feltétlenül traumatikusan, hanem az, hogy utólag mások nem értik meg a traumát.

– Ha már így személyesen megszólítottál, Henri, igérem, elgondolkozom a dolgon. De az az elmélet a traumáról igazán nem az enyém, hanem egy, valaha legkedvesebb tanítványomé. Szóval, valóban érdekes, amit mesélsz, de több érdekességet is ígértél nekünk.

– Jó, akkor folytatom – mondta Bergson. – Az előbb azt idéztem föl Darwintól, hogy miként vált ki és miféle fizikai reakciókat az öröm. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogyan nyilatkozik a szeretetnek, Platón és a mi Sigmundunk Erőszának a cselekvéshez és az örömhöz – említettem, hogy az élvezet és az öröm kifejezések használatában Darwin nem volt következetes – való viszonyáról. Hallgassátok csak: „*Ismerünk végül más érzelmeket is, például a szeretetet, amely rendszerint semmiféle cselekedetet nem vált ki, és ennek folytán élesen jellegzetes külső jelek nem is fejezik ki. A szeretet mégis, amennyiben kellemes érzés, mindenesetre kiváltja az élvezet szokásos jeleit.*”

– Úgy látom, közületek többen is elfogadják, hogy Erősz vezethet el a megismeréshez vagy az igazsághoz. Hadd mondjak valamit, ami lehet, hogy látszólag nem a tárgyhoz tartozik. – Heidegger arca olyan volt, mint aki éppen álmából riadt. – „*A létező a tévelygésbe történik bele, amelyben a létet magát körbeölyongja, és ezzel a tévedést megalapítja. Ez a történelem lényegi tere. [...] Ezért lesz szükségképpen félreértve az, ami történetileg felbukkan. E félreértés révén várakozik a sorsszerű arra, hogy mi sarjad ki a vetéséből. A sorsszerű vezet be azokat, akiket ez illet, a sorsszerűnek és a sorsalannak a lehetőségébe. Sors kísért meg sorsot. Az, hogy az ember elvétí önmagát, megfelel a lét tisztása elrejtésének.*”

– Lehet, hogy így is van –, de a történelem soha nem előzmény nélküli. És mi most, ha megengeded, éppen az öröm történetiségénél is tartunk – vetette ellen éppen az, akitől most a közbeszólást senki sem várta, Lukács.

– „*Az igazság a létező tisztaságként és elrejtőzéseként akkor történik meg, ha megköltik. Minden művészet – mely megtörténni enged, hogy a létező igazsága mint olyan eljőjjön – a lényegét tekintve költészet.*” – folytatta Heidegger, mintha meg sem hallotta volna. – „*A költő abba a helységbe [Ortschaft] jut el gondolkodásával, amely a lét tisztásából nyeri meghatározottságát. E tisztás a kiteljesedő napnyugati metafizika szférájában nyerte el alakját.*”

– Elég a komédiából – szolt Bergson –, folytathatjátok, ha én befejeztem, amibe belekezdtem miattatok. Nem beszéltem még arról, hogy mit ír a nagyérdemű Charles *Az ember származásáról* című művében. Tulajdonképpen úgy látom, csak Sigmunddal és csak dialógust folytatok, ti hárman pedig, te is Mihail, aki kuncogsz, mert már az ellenvetéseken jár a fejed, és te is, Martin, aki belefeledteztél saját világodba, de még te is Georg, aki hűvös, de tárgyilagoss ellenszenvvel hallgatsz, csak statisztáltak itt

egy olyan előadáshoz, aminek a szövegkönyvét, de még a rezüméjét sem ismeritek.

– Azt hiszem, tényleg itt az ideje, hogy meguzsonnázunk – szolt közbe Freud. – Indítványozom, hogy mindenki pakolja ki, amit magával hozott, és fogyasszuk el, vagy legalább emésszük meg együtt.

Az ötösfogat tehát letelepedett. Persze, először mindenki ülőhelyet keresett magának. A szemfüles Heidegger máris lefoglalt egy mohos tömbkővet, mellette vén fatöng ágazott taplógombát. Lukács egy darabig nézegette, de aztán, látva Bahtyin sandításait, átadta neki. Lukács így a fübe huppant. Bár kicsit arrébb, indokolatlanul talán, hogy legyen hely a többieknek is. Bergson úgy látta, körre lehetne formálni ezt az ülésrendet, ezért maga alá húzott egy erős, letört ágat, és azon helyezkedett el. Freud, noha kacagni lett volna kedve, hogy még jobban kacagjon, engedményt tett a Gestaltpsychologie elveinek, s ledobva kabátját, arra telepedett.

Azután ki-ki elkezdte bontogatni csomagjait. Középre Bahtyin tábori takaróját helyezték, mintegy asztalterítőként. És előkerültek a tarka élelmek. Maga Freud fött tojásokat hozott. Mellé némi sonkás szendvicset és rajnai bort. Bahtyin kitette a közösbe a füstölt halat, az uborkát és a fekete kenyert, meg persze a vodkát. Lukács szalonalt vett elő, hagymát, kóser szilvapálinkát, és hogy a szalonnából vita ne essen, sóletet. Bergson sajtokat csomagolt ki, majd baguette-et, majd croissant-okat, végül egy üveg cuvée-t. Heidegger kotorászott, de nem volt semmije.

Kapkodtak ide és oda. És Bergson, két falat között, elkezdte magyarázatát.

– Szóval, hogy mi a kín. – És itt nyelt egy nagyot. – A kín nehezen elviselhető, gyötrelmes testi vagy lelki fájdalom. Ha sokáig tart, hát keserves sors. A fájdalomra még visszatérek. De, hogy Georgnak is tegyen egy „gesztust”, a török nyelven át ez a szó a vágással van kapcsolatban, s innen ered a ti disznó avagy kan szavatok.

– Jó úton haladsz – mondta Freud, félig a már meginduló Heideggernek, félig a még csemegéző Bahtyinnak.

– Ennyit a kínról. És most menjünk tovább.

A fájdalom lehet gyöttrő érzés, ami a testet kívülről vagy belülről ért sérülésből fakad, de lehet lelki eredetű vagy a lélekbe csapódó szenvedés. Egyébként, és ez Sigmundnak bizonyára kapóra jön, a magyarban a szó eredete a vogul pol, forgács, szilánk, száлка, a zürjén pel, rész, peld-, elvállik, széthasad, a votják pil, széthasít, szétválaszt, szétmetsz, és a lapp bYđ di, szétszed, felbont, szétválaszt szavakkal kapcsolódik össze.

– Messzire mentünk az örömtől. És Henri barátunkat sem hallgattuk végig. Bár utálok az ilyesmit – szolt Lukács –, mégiscsak jobb Darwin bátyánk, mint ez az etimologizálás.

– Hát legyen úgy. Törlesztek az öregnek. Azt mondja: „*A társas ösztönökkel megáldott állatok örömlüket lelik egymás társaságában, figyelmeztetik egymást a veszélyre, megvédik és segítik egymást – s mindezt sokféleképpen teszik.*” Kérdés, miért nem tesszük mi ezt most? Vagy éppen ez az, amit teszünk? Talán ösztönösen, és így majdhogynem közömbösek vagyunk egymás iránt. Mert Charles azt is mondja: „*Föltételezem, hogy senki sem képes elemezni az öröm és a fájdalom érzéseit. Mindamellett számos esetben valószínű, hogy az ösztönök tartósan a pusztá túlélésre törekvésből következnek, anélkül, hogy akár az öröm, akár a fájdalom ingere közrejátszana.*”

– Igen – szolt közbe Freud –, de azt is mondja, hogy „*Az öröm sehol sem nyer jobb kifejezést, mint a fiatal állatoknál, mint a kutyakölykök, a kiscicák, a bárányok stb., amikor együtt játszanak, akár a mi gyermekeink. Még a rovarok is játszanak egymással [...], a hangyák kergetik és úgy tesznek, mintha megharapnák egymást, akár csak a kiskutyák.*” Tehát, lehet, hogy játszunk egymással, és lehet, hogy élvezzük ezt, és lehet, hogy ez mindannyiunk számára öröm.

– Mindannyiunk számára más – folytatta Bahtyin. – Ahogyan más a szenvedés, a búslakodás és a bánat is.

– Igen, elfeledtünk valamit, gondolkodók! Vágy, kék, öröm, élvezet, boldogság – ezek mind-mind viszonyfogalmak. És most én, Georg Lukács, kérдем tőletek: hol van a kín, a fájdalom, a bánat, a szenvedés? Miközben Lukács evangéliuma az örömhírral teljes. (És profán ötletén ferdén elmosolyodott. Bahtyin fölényesen huncut mosollyal felelt.)

– Nos – válaszolt némi töprengés után most már szóban is Bahtyin –, megtehetjük a különbségeket. De talán most már csak szenvedés és szenvedés között. S neked, Martin, ez különösképp érdekes lehet. Noha a szenvedés huzamosabb ideig tartó testi vagy lelki fájdalmat jelent, így a pokolba jutottak kínjait is – bár Dantéra nem akarom visszatérni –, Georg nyelvén, és valószínűleg a többi nyelvben is etimológiailag feltehetőleg összefügg a csenevész, senye, senyed szavakkal. A német *leiden* 'szenved': er hat ausgelitten 'meghalt'.

– Ha már piszkálsz, Henri, akkor most közétek zúdítom, amin elmélkedem. – És Heidegger papírlapokat vett elő, és fölolvastába kezdett. – „*Az egészségben vett létező közepette létezik egy nyitott hely. Egy tisztás [Lichtung]. A létező felől elgondolva e tisztás létezőbb, mint a létező. Ezért e nyit közepet nem a létező fogja körül, hanem a fénylő közép övezi az összes létezőt, mint az alig ismert semmi. A létező csak akkor lehet létezőként, ha e tisztás megvilágítottjába jut, és kiáll abba. Csak ez a tisztás ajándékoz meg minket a továbbjutással ahhoz a létezőhöz, amely nem mi vagyunk, és ahhoz a létezőhöz való hozzáféréssel, amely mi magunk vagyunk. Megajándékoz velük, és egyben szavatolja őket a számunkra. Ennek a tisztásnak köszönhetően a létező bizonyos fokon és váltakozó mértékben el-nem-rejtett. Am a létező még elrejtett is csak a megvilágított játéktérében lehet. Minden létezőt, amely utunkba kerül, és akivel együtt vagyunk, a jelenlétnek ez a furcsa ellentmondásossága jellemzi, amennyiben mindig egyfajta elrejtettségre vonul vissza. A tisztás, amelybe a létező beleáll, ugyanakkor önmagában elrejtőzős. [...] Az elrejtés elrejt és elváltoztatja magát is. Ez azt jelenti: a létezők között a nyit hely, a tisztás sohasem egy rögzített színpad, állandóan felhúzott függönnyel, amelyen a létező színjátéka folyik. Ellenkezőleg: a tisztás csak e kettős elrejtésként történik. A létező el-nem-rejtettsége sohasem pusztán meglévő [vorhanden] állapot, hanem történés.*”

– Mindez nagyon patetikus – mondta kissé sem patetikusan Bahtyin. – Vagyis pathetikósz, azaz szenvedő és szenvedélyes. Emellett elvi is. Azaz egyetemes érvényű, alapvető természeti törvény vagy törvényszerűség is lehetne, netán princípium. Mondjuk egy emberi közösségtől elfogadott és annak magatartását irányító eszme. Ha már a páthosz is irányítja satnya életünk.

– Erről jut eszembe – riadt föl félszenderedéséből Freud – a már említett legkedvesebb tanítványom eszme-futtatása a szenvedélyről és a szenvedésről és az, amit nem sokkal a halála előtt az örömről írt és az örömelvről. Az első probléma megoldásában Descartes-ot hívja segítségül, a második probléma kapcsán velem vitatkozik. Azt kérdezi először is: „*Mik azok a szenvedélyek?*” És az *Encyclopaedia Britannica*-ban keresi a választ. Végül odáig jut, hogy a szenvedély a szenvedés szublimációja, s mindezt Descartes-nak tulajdonítja (el). Ezt írja szó szerint: „*Descartes tehát megkísérelte, hogy spekulatív úton hatoljon a szublimáció lényegének mélyére. Freud megpróbált minden szublimációt és minden tökéletességre törekvést meg nem valósítható vágyrezdülésekként, melyeknek mindig*

kielégítenlül kell maradniuk, mintegy kompenzáló vizgaszfantáziákként és – cselekvésekként meghatározni. A szenvedély átcsapása logikai és etikai önkontrollba, sőt a fejlődés és a mindenütt (tehát önmagában éppúgy, mint a környezetben) megmutatózó növekedés pozitív élvezetbe való átcsapásának speciális vizsgálata és megfigyelése vezetett ahhoz a feltevéshez, hogy a szublimálásban, azaz a jó közérzet, a fejlődés, a kölcsönös jószág és gyengédség élvezetében talán kétféle dologról van szó. 1. a tényleges freudi értelemben a szenvedélyes, de meg nem valósítható agresszív-egoisztikus impulzusok irányának megváltozása; 2. az ember arra a feltevésre jut, hogy a kölcsönös jó szándéknak létezik egy második, ősbibb, természetes és nem neurotikus forrása is. Ha sikerül betekintést nyernünk a fájdalomtól és szenvedésektől még megkímélt gyermek lelki életébe, akkor végül arra a gondolatra jutunk, hogy csakis a szenvedés következtében vált az ember szenvedélyessé és kíméletlenné. Ha azonban még optimális környezetben él, készségesen a) megosztja saját élvezetét a környezetével, b) még irigységtől mentesen örömet lel a környezetben tapasztalható fejlődésben és jólétben.”

– „*Ó a rúgó, ő az élet / Ösztökéje: az öröm; / Tőle, tőle jár a lélek / Óramúve bölcs körön; / Csira szárba tőle szökken, / Menynek napja tőle kél; / Szférákat hajt mély ködökben, / Hova látcsó el nem ér.*” – Igen, Lukács hangja megint fölérősödött.

– Nem tudom, Georg provokációnak szánja-e ezt az állandó nyekergést? – horkant föl Bergson. – De azt tudom, hogy Schiller tévedett, vagy áltatta magát. A béke az örömmel a legkevésbé sem cserekompatibilis. A béke egy állapot. Az öröm egy állapot megszakadása. A lélek gesztusértékű mozdulása. És éppen a gesztusról neked, Georg, neked kell tudnod a legtöbbet közülünk. De éppígy gesztusértékű lehet a lélek megmerevedése is. Ahogyan majd egy honfitársad fogja írni, pár évtized múlva, egy Sigmundnak való hamleti szituációról: „*Cselekvésiszony, amely már-már fölért a cselekvéssel, arra kényszerítette, hogy megtagadja a csodát.*”

– Akkor most folytatom – szólta a már magára talált Freud –, a legkedvesebb tanítványom nem sokkal a halála előtt éppen az öröm gesztusértékéről írt: „*A traumát olyan valaki jelenléte gyógyítja, akivel az ember közölheti és megoszthatja örömeit és bánatát (szeretet és megértés).*” „*A GENITALE nem az a szerv, amelynek segítségével az ember megszabadul a szenvedéstől (a szenvedés rezervoárja!), hanem a fölösleges energia (öröm) közlésének és megosztásának a szerve.*”

Sétájukon most egy szakadékhoz értek. Az egyik oldal, ahol a gondolkodók megálltak, sziklás volt, a sziklákat különféle varjúhájak és mohafoltok tarkították, itt-ott kövirózsa, egy-két alacsony cserje, a kövér porcsin szeszélyes szélű tányérjai. A szemközti fal lankásabb volt és zöldőbb, az volt az északi oldal. Itt már fák is megkapaszkodtak, alattuk fű világított zölden, néhol egy-egy sárga vagy lilás erdei virág. Körülbelül a meredély felső kétharmadánál forrás fakadt, egy darabig kanyargósan csorgott lefelé, aztán megpattant egy kiálló tömbön, és miniatűr zuhatagként zenélt a mélybe. Legalul aprócska tó alakult ki, s bár fönt-ről nem lehetett látni, de tükrében visszhangzott a két fölmeredő part, rezonáltak a növények és a felhők és a nap, és ráncolódtak a gondolkodók arcai. Lukács elmélyülten rágcsált egy fűszálat, Heidegger a túlsó oldalt fürkészte, Bergson a felhők vonulását. Bahtyin a cipőfűzőjével játszadozott, Freud a szivarját morzsolgatta szórakozottan.

– Nézzetek le! Látjátok? Az öröm ott lent csillan! A mi örömünk. Ha az ember tükörbe tud nézni, talán képes lesz egyszer meg is mutatni önmagát.

Irodalom

- Bahtyin, Mihail (2002): *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Osiris, 2002.
- Bergson, Henri (1987): *Teremtő fejlődés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
- Bergson, Henri (1994): *A nevetés*. Budapest, Gondolat, 1994.
- Dante: *Isteni színjáték*. (Babits Mihály fordításában)
- Darwin, Charles (1859): *A fajok eredete*. Budapest, Typotex, 2015.
- Darwin, Charles (1871): *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Budapest, Gondolat, 1961.
- Darwin, Charles (1872): *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Budapest, Gondolat, 1963.
- Ferenczi Sándor (2005): *Klinikai napló, 1932*. Budapest, Neumann Kht., 2005. <http://mek.oszk.hu/04700/04726/html/>
- Freud, Sigmund (1905): A vicc és viszonya a tudattalanhoz. In: *Esszék*. Budapest, Gondolat, 1982., 33–251.
- Freud, Sigmund (1919): A kísérteties. In: *Sigmund Freud Művei IX. Művészeti írások*. Budapest, Filum, 2001., 245–281.
- Freud, Sigmund (1920): *Túl az örömen. (A halálösztön és az életösztönök)*. Budapest, Múzsák, 1991. Legújabbban, in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*. Budapest, Európa, 2003, 495–550.
- Freud, Sigmund (1927): *Egy illúzió jövője*. Budapest, Párbeszéd, 1991.
- Freud, Sigmund (1987): *Mózes. Michelangelo Mózes*. Budapest, Európa, 1987.
- Freud, Sigmund (1997): *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Sigmund Freud Művei VI. kötet. (Sorozatszerkesztő: Erős Ferenc). Budapest, Cserépfalvi, 1997.
- Hárs György Péter (2012): *Pszichoanalízis és pedagógia. Változatok Ferenczire*. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00167/pdf/EPA00011_Iskolakultura_2012-7-8_111-115.pdf
- Hárs György Péter (2015): O conceito de paixão no Diário Clínico de Ferenczi. *Tempopsicanalítico*, 2015, 47 No 1., 9–21.
- Heidegger, Martin (1927): *Lét és idő*. Budapest, Osiris, 2007.
- Heidegger, Martin (1935/36): A műalkotás eredete. In: *Rejtektutak*. Budapest, Osiris, 2006., 9–69.
- Heidegger, Martin (1946a): Költők – mi végre? In: *Rejtektutak*. Budapest, Osiris, 2006., 233–278.
- Heidegger, Martin (1946b): Anaximandrosz mondása. In: *Rejtektutak*. Budapest, Osiris, 2006., 279–325.
- Lukács György (1908a): Midász király legendája. In: *Ifjúkori művek, 1902–0918*. Budapest, Magvető, 1977, 188–198.
- Lukács György (1908b): Novalis (Jegyzetek a romantikus életfilozófiáról). In: *Ifjúkori művek, 1902–1918*. Budapest, Magvető, 1977, 130–143.
- Lukács György (1909): Soren Kierkegaard és Regine Olsen. In: *Ifjúkori művek, 1902–1918*. Budapest, Magvető, 1977, 287–303.
- Lukács György (1910a): A tragédia metafizikája. In: *Ifjúkori művek, 1902–1918*. Budapest, Magvető, 1977, 492–518.
- Lukács György (1910b): Levél a „kísérlet”-ről. In: *Ifjúkori művek, 1902–1918*. Budapest, Magvető, 1977, 304–321.
- Platón: *Lakoma*.
- Schiller, Friedrich (1785): *Az örömhöz*. (Rónay György fordításában.)
- Spencer, Herbert (1855): *Principles of psychology*. London, Williams and Norgate, 1855.
- Vészi Endre (1979): Nyárközép csodái. In: *Angi Vera és a többiek*. Budapest, Magvető, 1979., 405–447.

Biblia

- A magyar nyelv értelmező szótára*. <http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>
- Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*. www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/...4...Etimologiai_szotar/Etimologiai_szotar.pdf

ÁFRA JÁNOS

Ami a levegőé

Megindul a szél eget nyitva,
bontja ágait eszmélő fa.
Melegszik víz, fű, szóra élet,
kétszer nő vissza, ha kiteped.

Nemcsak fa, virág is szaporább,
ha gyökeret oldva fut tovább.
Kék szárnyat enged a szemhatár
míg halkul hajnal, pihen madár.

Ég alatt színes, mi fogható,
puha föld felett zöld leplű tó.
Telve menetel, mi közelít,
pihentén kezdi új köreit.

Ami a tűzé

Nők nevetése, fű illata,
az éles színek, egy őzsuta.
Botladozás és növekedés,
patakba érő kőfeledés.

Habzó égen túl a nap maga,
átvirrasztott réti éjszaka.
De még a légy is, az átkozott,
mit sokasít most egy égi bot.

Élőn barnaság, holton az ág,
elevenen tart s rombol a láng,
kettőt teremt, míg egyet elvisz,
nem ígér semmit, ő csak őriz.

Kovács Péter: Alvók

OCTAVIO PAZ

Erósz és Psziché

A szerelem, a szó szoros értelmében véve Apuleius *Aranyszamár* (avagy *Átváltozások*) című könyvében, a görög–latin antikvitás egyik legszórakoztatóbb művében jelenik meg, ha nem is először, de az elsők között, Erósz és Psziché történetében. Erósz, a kegyetlen istenség, akinek nyilai a saját anyját sem, sőt, magát Zeust sem tisztelik, beleszeret egy halandóba, Pszichébe. A történetet – a kiváló klasszika-filológus, Pierre Grimal szerint – „közvetlenül Plátón *Phaidrosza* ihlette: az egyéni lélek (Psziché), aki az egyetemes lélek (Vénusz) hasonmása, a szerelemnek (Erósznak) köszönhetően fokozatosan emelkedik föl a halandó létből az isteni halhatatlanságba”. A lélek jelenléte egy szerelmi történetben, tény és való, platóni visszhang, és ugyanezt kell mondanom a halhatatlanság kereséséről, amit – a halhatatlanságot – Psziché az istenséggel egyesülve ér el. Mindenesetre a platonizmus meglepő változásáról van itt szó: a történet nem valami egyedi filozófiai kaland, hanem valódi szerelmi történet (még egy igazi, házártsos anyós is akad benne: Vénusz). Nem tudom, hogy akik foglalkoztak a témával, fölfigyeltek-e arra, ami nekem valódi felfedezést jelentett: Erósz, aki isten, beleszeret egy kislányba, Pszichébe, aki a lélek megtestesülése. Kiemelem és hangsúlyozom: a szerelem kölcsönös és viszonzott: egyik szerelmes sem pusztá kép, amelyet a másik szemlél csupán; még csak nem is grádicsok a szemlélődésben. Erósz szerelemmel szereti Pszichét, Psziché pedig Erósz, s így a történet rendkívül prózaián végződik: egybekelnek. Számítalan történet szól istenekről, akik halandókba habarodnak bele, de egyik – leginkább persze érzéki – szerelemben sem szerepel a szeretett lény lelke iránti vonzalom. Apuleius elbeszélése mintegy előlegezi azt a változást, amely ezer évvel később következik majd be a Nyugat szerelemfelfogásában. Másik ámulatra méltó eleme az ügynek: Apuleius az Ízisz-misztérium beavatottja volt, s a regénye végén meg is jelenik az istennő. Luciusból pedig, aki otrombán tolakodó kíváncsisága miatt változott számárrá, újra ember lesz. A határsértés, a büntetés és a megváltás a nyugati szerelemfelfogás összetevői. Goethe *Faustjának* második részében, vagy Wagner *Trisztán és Izoldájában* éppúgy, mint Nerval *Auréliájában*.

Apuleius elbeszélésében a fiatalka Pszichét szigorú büntetés sújtja kíváncsiságáért – vagyis amiért rabja és nem ura a vágyának: le kell szállnia Plutón és Proserpina föld alatti palotájába, azaz a holtak – de a feltámadás ígérését is hordozó gyökerek és csírák – birodalmába. A próbát kiállván Psziché visszatér a fényre és visszakapja szerelmesét: Erósz, a láthatatlan, végtére megmutatkozik. Van egy másik szövegünk is, amely visszatéréssel végződik, s amelyet Psziché vándorútjának ellentettjeként olvashatunk. Joyce *Ulysses*ének utolsó lapjaira gondolok. Miután a két főszereplő, Bloom és Stephen végigbolyongják a várost, visszatérnek Ulises-Bloom házába. Azaz Ithacába, ahol Penelopé-Molly várja őket. Bloom felesége, vagyis a Nő, vagyis minden nő: az ősforrás, a nagy Pina, az őshegység, a kezdetünk és a végünk. Amint Molly megpillantja az ifjú poétát, Stephent, azonnám elhatározza, hogy a szeretője lesz. Molly nemcsak Penelopé, hanem Vénusz is, ám a költészet mindent megszentelő hatalma nélkül sem nem asszony, sem nem istennő. Mollyban ugyan nem teng túl az ész, de tudja, a nyelv, a vágy fenséges vagy ostoba jelképei nélkül semmi. Ezért ékesítik a bókók, a dalok és a divatos kuplék, mintha azok nyakláncok, fülbevalók vagy karkötők volnának. A költészet – a legmagasztosabb és a legalpárabb is – az ő tükre: amint megpillantja magát benne, beléhatol, belezuhan létébe, forrássá alakul.

A tükrök és tükörképük: a források, úgy jelennek meg az erotikus költészet történetében, mint a zuhanás és a feltámadás emblémái. Mint a nő, aki önmagát – a vízfakadást – szemléli bennük, a tékozlást, az életet; lezuhogni és újra felbukkanni: ez újjászületés. Molly forrás, és úgy is beszél; hosszú, egybefüggő monológja olyan, akár egy forrás kiapadhatatlan csobogása. De mit is mond? Egész szóáradata nem egyéb egy nagy Igennél; Igen, mely fittyet hány a jóra és a rosszra; önző Igen, mely adakozó, sóvárgó, nagylelkű, gazdag, ostoba, kozmikus; elfogadó Igen, mely olvad és egybeolvad, amint egyhangúan ömlik múlt, jelen és jövő felé, afelé, amik voltunk, vagyunk és leszünk. Minden és mindenki együtt egy hatalmas kiáltásban, amely olyan, akár a tenger hullámszája: emelkedik, süllyed újra meg újra, egységbe ölelve mindent valamely kezdet és vég nélküli nagy egészben:

[Igen] a tengerre mikor biborvörös néha mint a tűz és az isteni naplementékre és a fügefákra az Almeda kertjeiben igen és arra a sok fura szűk utcára és a rózsaszín és kék és sárga házakra és a rózsakertekre és a jázminra és a muskátlikra meg a kaktuszokra és lánykoromra Gibraltárban ahol Havas Szépe voltam igen mikor rózsát tűztem a hajamba mint az andalúziai lányok vagy tűzzek pirosat igen és arra ahogy megcsókolt a Mór Fal alatt és azt gondoltam ha már ő akkor legyen ő miért ne és a szememmel kértem hogy kérdezze meg újra hogy én rámondjam az igent és akkor megkérdezte mondanék-e igent havas szépe és előbb átöleltem igen és magamhoz szorítottam úgy hogy egészen érezze a melleimet tele parfümmel igen és a szíve ütött mint a bolondóra és igen mondtam igen legyen Igen. (Szentkuthy Miklós fordítása)

Molly nagy Igenjében benne van minden tagadás, melyeket ő közönyös élethimnusszá változtat. Vítális állítással, amely Duchamp *Rose Sélavy*ját idézi. Erósz ünneplése, nem Psziché. Van Molly monológjában egy mondat, amelyet egyetlen szerelmes nő sem tudott volna kiejteni a száján: „megcsókolt a Mór Fal alatt és azt gondoltam ha már ő akkor legyen ő miért ne...”. Nem, hiszen egyáltalán nem mindegy, ki az az ő. Épp ez a határvonal, amely jelzi a különbséget

szerelem és erotika között. A szerelem egyetlen személy iránt érzett vonzalom: egyetlen test és egyetlen lélek iránt. A szerelem választás; az erotika elfogadás. Erotika nélkül – látható forma nélkül, amely az érzékekbe hatol – nincs szerelem, de a szerelem túllép az áhított testen, és a benne lakozó lelket keresi, és a lélekben a testet. A teljes embert.

A szerelmi érzés kivétel abban a nagy kivételben, ami az erotika a szexualitással szemben. Olyan kivétel azonban, amely minden társadalomban és minden korszakban megjelenik. Nincs nép vagy civilizáció, amelynek ne volnának költeményei, dala, legendái vagy meséi; ezekben az anekdota vagy cselekmény – azaz a szó eredeti értelmében vett mítosz – ne két ember találkozásáról szólna; a vonzalmukról, a tüsténkedéseikről és bűnhődéseikről, melyekkel, hogy egyesüljenek, szembesülniük kell. Az egyesülés eszméje eleve két, egymással ellentétes feltételt követel: a vonzalmat, amelyet a szeretők éreznek, s amely – mint valamely titokzatos és mindenható mágnesesség terméke – akaratlan, és, ezzel egy időben, a választást. Eleve elrendelés és választás, az objektív és szubjektív hatalmak, a sors és a szabadság: mind keresztezük egymást a szerelemben. A szerelem territóriumra olyan tér tehát, amelyet két ember találkozása tölt fel elektromossággal.

Hosszú ideig úgy hittem – Denis Rougemont és híres könyve, a *L'Amour et l'Occident* (A szerelem és a Nyugat) nyomán –, hogy ez az érzés csak a mi civilizációnk kiváltsága, és hogy egy meghatározott helyen és időben született: Provence-ban, a XI. és XII. század között. Ma, úgy vélem, ez az álláspont fenntarthatatlan. Mindenekelőtt különbséget kell tenni a szerelmi érzés és a szerelem eszméje között, amelyet egy bizonyos társadalom tett a magáévá, valamely korszakban. Az érzés jelen volt minden időben és helyen; legegyszerűbb és legközvetlenebb formája a szenvedélyes vonzalom, amit, sokak közül, egy valaki iránt érzünk. Egyetemességének bizonyítéka az a hatalmas irodalom, amelynek központi témája a szerelem. Hangsúlyozom: nem az eszme, hanem az érzés. Szerelem, abban a formában, amelyet fentebb úgy összegeztem: titokzatos vonzalom, szenvedélyes hajlam egyetlen személy iránt, vagyis: az „erotikus tárgy” átváltozása szabad és egyedüli alannyá. Szapphó költeményeiben nincs szerelmi filozófia: inkább tanúságtételek, melyekben ama bizonyos mágnesesség kikristályosodott. Ugyanez mondható el a *Si-csingben* (詩經, a *Dalok* könyvében) egybegyűjtött kínai énekekről, sok spanyol románról vagy bármely versgyűjteményről, amely ebben a műfajban készült. A szerelemtől való elmélkedések azonban olykor valamely társadalom ideológiájává válnak; ebben az esetben bizonyos életmóddal, művészettel állunk szemben: élet és halál művészetével. Etikával, esztétikával és etikettal: az *udvariassággal*, hogy a középkori fogalommal éljek.

Az *udvariasság* (vagy *udvariság*, *cortesía*) nem mindenkinek elérhető: valamiféle tudást és gyakorlatot jelent. Azok kiváltsága, akiket a szív arisztokratáinak nevezhetünk. Nem verbén és kiváltságokban, hanem a szellem bizonyos tulajdonságaiban fogant arisztokrácia. Noha e tulajdonságok veleszületettek, ahhoz, hogy valakiben megnyilvánuljanak s e valaki második természetévé váljanak, az illetőnek ki kell művelnie értelmét és érzékeit, meg kell tanulnia érezni, beszélni, és, bizonyos pillanatokban, hallgatni. A *cortesía* az érzelmek, az érdektelenség iskolája. A *Példázat a szerelemtől* (*Razón de amor*) című szépséges szerelmes versünk, nyelvünkön a legelső (XIII. század), így kezdődik:

Az ki szívét búsan bírja,
e példázat léssen írja.
Míves példát hallhat íme:
szerelmes, és jó a ríme.
Rímbe szerzé egy diák,
dámákért töré magát,
pallérozást nyert azonban
német földön, Franciaországban,
és hogy illemt tanulna,
lombard tájra is vitte útja.
(Tótfalusi István fordítása)

Az *udvari szerelem* (*amor cortés*) megtanulható: tudomány, a lélek fényétől megvilágosodó érzékek tudománya. Hozzá fogható formák virágoztak az Iszlám világában, Indiában és a Távol-Keleten is. Ott is volt szerelmi kultúra, férfiak és asszonyok szűk rétegének kiváltságaként. Az arab és perzsa irodalom – mindkettő szorosan kötődött az udvari élethez – módfelett gazdag a szerelemtől szóló költeményekben, történetekben és értekezésekben. Végül ott a két nagy regény – az egyik kínai, a másik japán –, melyek lényegileg szerelmi históriák, és mindkettő ilyen zárt, arisztokratikus környezetben játszódik.

Cao Hszüe-Csin regényében, *A vörös szoba álmában* (*Hung lou meng*) a cselekmény egy palotaépületben játszódik, és a főhős, valamint a két hősnő is arisztokrata.¹ A könyv tele van szerelmes versekkel és a szerelemtől szóló eszme-futtatásokkal. Ez utóbbiakban a buddhizmus és a taoizmus metafizikája keveredik, amelyet át- meg átszönek – amiképp a mi nagy és rettenetes szerelmes könyvünket, a *Calixto és Melibea tragikomédiáját*, vagyis *A Celestinát* – a népi hiedelmek és vajakosságok. Konfuciusz komoly filozófiájának szinte nyoma sincs *A vörös*

1 Bár a regény címe, *A vörös szoba álma szép* cím, és az idők során bevetté, megszokottá vált, nem pontos. Valójában a *Hung lou meng* azt jelenti: „A vörös épületek álmai”. Így hívták akkoriban a gazdagok lakta házakat, vörösesre festett falaik miatt. A közönséges emberek házai általában szürkek voltak. (A szerző jegyzete.)

szoba álmában, ha csak nem tekintjük az unalmas és szövevényes tilalmakat és parancsolatokat, amelyekkel a felnőttek igyekeznek gátat vetni az ifjú szenvedélyeknek. Álszent szabályokkal, amelyek – mellesleg – ugyanezen felnőttek heves vágyait és kéjsóvárgását leplezik. A profán és a szakrális világának szembeállítás: a nagyok erkölcsé világias, míg Pao Jü és Kék Drágakő szerelme ezer és ezer éve kinyilatkoztatott sors beteljesülése. Valami hasonló mondható el a *Gendzsi szerelmei* (más néven *Gendzsi regénye*; japánul 源氏物語, *Gendzsi monogatari*) című japán műről, az udvarbéli hölgy, Muraszaki Sikibu XI. századi regényéről. A szereplők ebben is a legelőkelőbb nemesek köreiből kerülnek ki; szerelmi kalandjaikat valami buddhizmussal átítatott méla filozófia szemüvegén át tekinti az elbeszélő; szemléletét a világ dolgainak mulandóságán érzett melankólia lengi át. Különös, hogy Denis de Rougemont érzéketlen maradt mindezen dokumentumok iránt; ott, ahol fejlett udvari kultúra virágzik, a szerelemfilozófia is kihajt. E filozófia és az általános emberi érzelmek viszonyát újratermeli az erotika, illetve mindkettőt a szexualitás. Kedvenc képem – a koncentrikus köröké – itt is visszatér: a szexus a gyökér, az erotika a szár, és a szerelem a virág. És a gyümölcsök? A szerelem gyümölcssei érinthetetlenek. Épp ebben rejlik egyik titkuk.

Elismerem tehát, hogy a különböző civilizációkban más és más eszmék kötődnek a szerelemhez, de egyszersmind hozzáteszem, alapvető különbségek vannak ezek és a Nyugat szerelmi ideológiája között. A lényegi mag szerintem a következő: Keleten a szerelem valamely vallási hagyomány részének képzelték; nem autonóm gondolatként, hanem egy ilyen vagy amolyan doktrínából következőként. Nyugaton viszont a szerelmet kezdetektől fogva a hivatalos valláson kívülnek, sőt, olykor vele szemben állónak fogták fel. Platónnál a szerelem gondolata elválaszthatatlan a filozófiájától, amely bővelkedik a mítoszok és a vallásos praktikák kritikájában (élesen bírálja például a könyörgéseket és áldozatokat, mint olyan eszközöket, amelyek az istenek kegyelinek elnyerésére szolgálnak). Mégis, legékezőbb példa az udvari szerelem, amelyre az Egyház nyugtalanul, sőt, ferde szemmel tekintett. A keleti tradícióban semmi ilyesmi nincs. Cao Hszüe-Csin regénye mintegy ellenpontot képez két világ között, melyek elkülönülnek ugyan, de kommunikálnak egymással: összeír benne a buddhizmus túlvilága és a taoizmus; szerzetesek, aszkéták és istenek élnek e két világban, szemben egy főnemesi, poligám család tagjainak szenvedélyeivel, találkozásaival és szakításaival, a XVIII. századi Kínában. Vallásos metafizika és lélektani realizmus. Muraszaki regényében ugyanez a kettősség uralkodik. Sem ezeket a műveket, sem az egyéb, szerelmi tárgyú regényeket, színműveket vagy költeményeket nem vádolta senki eretnokséggel. Némelyüket azonban élesen bírálták, sőt, néha be is tiltották, ám sohasem a bennük található eszmeiség, hanem merészségük, olykori obszcenitásuk miatt.

A nyugati felfogás végzetéről és fordítottjáról, amely kiegészíti: a szabadságról, lényegileg különbözik a Kelet felfogásától. E különbség két másik, egymáshoz szorosan kapcsolódó különbséget foglal magában: mindannyiunk felelősségét a cselekedeteink iránt, és a lélek létezését. A buddhizmus, a taoizmus és a hinduizmus egyaránt osztozik a lélekvándorlás hitében, amiből viszont egyenesen adódik, hogy az egyedi lélek képzete nem fogalmazódik meg bennük világosan. Amit mi léleknek nevezünk, az egy hindunak vagy egy taoistának nem egyéb valamiféle, múltból eredő és állandó változásban levő valóság pillanatnyi állapotánál, s amely, sorsszerűen, folytonosan változik a jövőben is, míg végső megszabadulását el nem éri. Ami pedig a buddhizmust illeti: határozottan állítja: nincs egyedi lélek. A két regényben – hogy visszatérjünk Cao Hszüe-Csin és Muraszaki műveikhez – a szerelem végzet, amely a múltban döntetett el. Még pontosabban: *karma*, amely személyre szabott mindenkinek. A *karma*, amely előző életeink végeredménye. Így Jukao hirtelen fellobbanó szerelme Gendzsi iránt, valamint a Rokujo dáma féltékenykedése nem csupán jelenük termése, hanem – és még sokkal inkább – korábbi életeiké. Kato Suicsi figyelte meg, milyen gyakran használja Muraszaki a *szukusze* (*karma*) kifejezést, amikor alakjai viselkedését vagy sorsát magyarázza. Nyugaton ezzel szemben a szerelem szabadon választott sors; azaz: bármennyire hatalmas legyen is az eleve elrendelés szerepe – a legismertebb példa Trisztán és Izolda bájitala –, a szerelmesek cinkossága nélkül nem teljesülne be a végzet. A szerelem olyan csomó, amely bonthatatlanul köt össze sorsot és szabadságot.

Most jeleznem kell egy hasonlóságot, amely azonban végül újabb ellentété válik. *A vörös szoba álmában* és a *Gendzsi regényében* a szerelem afféle csalódások iskolája, út, amelynek során a szenvedély mibenléte lassan kimérának mutatkozik. A halál, csakúgy, mint a nyugati hagyományban, kapitális jelentőséggel bír: felébreszti álmaiból a beljük gabalyodott szerelmest. Az egyszerre valós és valótlan szerelmi szenvedély elemzése mindkét műben mélyre ható és rendkívül finom, aminek köszönhetően nem egyszer európai regényekhez, elsősorban is Proust műveikhez hasonlították őket. *Az eltűnt idő nyomában* szintén egyfajta zárandokút, amely hol föl, hol alá, egyik csalódástól a másikig juttatja az Elbeszélőt, míg csapongó emlékezete, eme Vergilius kalauzolásával végül elér a valóságok valóságáig: az időig. A keleti regényekben a kiábrándulás útja nem az én megváltásához, hanem a megfoghatatlan, kimondhatatlan üresség felismeréséhez vezet; nem valaminek a megjelenését, hanem éppenséggel valaminek az eltűnését látjuk: saját magunk eltűnését a ragyogó úrban. Proust művének végén a Mesélő a megélt idő kikristályosodását szemléli, a saját és másra átruházhatatlan időét, amely azonban már nem az övé: maga a valóság mint olyan, éppen csak felvillanó képek sora; halhatatlanságunk porciója. Proust zárandoklata személyes keresés, melyet a hivatalos vallástól független filozófia ihletett; Cao Hszüe-Csin és Muraszaki alakjai viszont a buddhizmus és a taoizmus állításait igazolják. Bármilyen hevesek voltak is határsértései, a szerelmet Keleten a valláson belül élték meg és gondolták el; inkább bűnnek számított, mint eretnokségnek. Nyugaton a szerelem a vallással szemben bontakozott ki, rajta kívül, sőt, ellene. A gondolkodás és a költői érzület szülöttje, amely képpé alakít mindent, amihez csak ér. Ezért a szerelem nekünk: *kultusz*.

Holló István: Ölelkezők

Nem véletlen, hogy a szerelem filozófiája a görögöknél jelent meg először. Görögországban a filozófia hamar elvált a vallástól: a görög gondolkodás története a preszókratikusok mítosz-kritikájával kezdődött. A zsidó próféták a vallás felől bírálták a társadalmat; a görög gondolkodók az értelem felől támadták isteneiket. Nem véletlen, hogy a szerelem első filozófusa, Platón, költő is volt: a költészet története elválaszthatatlan a szerelemétől. Ennélfogva Platón a mi szerelemfilozófiánk megalapítója. Hatása mindmáig tart, mindenekelőtt lélekeszméje bizonyult időtállóknak; nélküle nem volna szerelemfilozófiánk, vagy egészen más, nehezen elképzelhető formát nyert volna. A lélek gondolata azonban – mondják a vájtfulúek – nem görög találmány; Homérosznál a holt lelkek valójában nem lelkek, vagyis testetlen lények, hanem árnyak. A régi görögök nehezen tudtak különbséget tenni test és lélek között. A testtől elváló lélek gondolata először némelyik preszókratikusnál jelenik meg, Püthagorasznál és Empedoklésznél például. Platón csak visszamelei, rendszerbe foglalja, gondolatainak egyik tengelyévé teszi, majd átörökíti tanítványainak. Mégis, noha a lélek eszméje központi helyet foglal el a platonikus szerelemben, értelme más volt, mint Provence-ban vagy Danténál és Petrarcanál. Platón szerelemfelfogása nem a miénk. Úgy is mondhatnánk, hogy a Platóné nem is szerelemfilozófia, hanem pusztán az erotika átlényegített (és megszüpített) formája. Ez az állítás félelmetes lehet. Pedig nem az; s hogy erről meggyőződünk, elég, ha elolvassuk Platón két, szerelmi tárgyú dialógusát, a *Phaidroszt* és *A lakomát* – kiváltképp ez utóbbit –, és összevetjük egyéb kimagasló, ugyanerről a tárgyról szóló, filozófiai és költői szövegekkel.

A lakoma több beszédet, illetve dicsőítő szöveget foglal magába, amelyeket hét vendég szájába ad a szerző. Nagyon is valószínű, hogy beszélgetésükben a témát felölelő korabeli vélemények és nézőpontok fogalmazódtak meg, a Szókratészt kivéve; ő Platón eszméit közvetíti. Különösen szép Arisztophanész felszólalása. A titokzatos, mindenkiben ott rejlő vonzalmat, amelyet a szerelmesek éreznek egymás iránt, Arisztophanész az eredeti androgün mítoszával magyarázza. Valamikor három nem létezett: a férfi, a nő és az androgün, amelyben mindkettő benne volt. E kettős lények erősek, intelligensek voltak, és fenyegetést jelentettek az istenekre. Zeusz, hogy uralma alá vesse, elhatározta, hogy kettéosztja őket. Attól fogva az elválasztottak folyvást a másik, kiegészítő felüket keresik. Az androgün mítosza nemcsak mély értelmű, hanem mibennünk is mélységes visszhangot ébreszt: fogyatékos, befejezetlen lények vagyunk, és szerelmi vágyunk nem más, mint a kiteljesedés állandó szomja. A másik nélkül, legyen akár nő, akár férfi, nem lehetek magammá. Ez a mítosz, és az Ádám oldalbordájából születő Éváé, költői metafora; egyik sem magyaráz meg semmit, mégis, mindent elmond, ami a szerelemről elmondható. De egyik sem filozófia, hiszen a szerelem misztériumára egy másik misztériummal válaszol. Emellett az androgün mítosza nem érinti a szerelmi viszony bizonyos vonatkozásait, amelyeket én lényeginek tartok: így nem szól a szabadság és eleve elrendelés gubancáról, vagy a halandóság és halhatatlanság bökkenőjéről.

A lakoma középpontjában Szókratész beszéde áll. A filozófus elmondja hallgatóinak, milyen eszmecserét folytatott a mantineiai bölcs papnővel, Diotimával. Platón gyakran él azzal a fogással, hogy régi (vagy kitalált) mítoszokat mond el valamely jeles látogatójával. Figyelemre méltó, hogy Platón többségében homoszexuális társaságában Szókratész épp egy nő szájába adja szerelmi doktrínáját. Ugy hiszem, itt *reminiscenciáról* van szó, pontosan abban az értelemben, melyet Platón adott ennek a fogalomnak: visszatérésről a gyökerekhez, az anyák királyságához, a legfőbb igazságok lelőhelyéhez. Mi sem természetesebb, mint az, hogy egy profetikás vénasszonyra bízassék a szerelem misztériumának megvilágítása. Diotima azzal kezdi, hogy megállapítja: Erósz sem nem isten, sem nem ember, hanem daimon, olyan szellem, amely a halandók és az istenek között él. Meg is határozza a *között* névutót: két dolog közé eső. Küldetése az, hogy kapcsolatot teremtsen, és egyesítse az élőlényeket. Ezért tévesztjük össze a széppel, ezért ábrázoljuk szárnyakkal a démonokat. Erósz a Szegénység és a Bőség gyermeke, ami pedig közvetítő jellegét magyarázza: összeköti a fényt az árnyékkal, az érzékelhető világot az eszmékével. A Szegénység fiaként a gazdagságot keresi; a Bőség ivadékaként javakat oszt. Ő az áhító, aki kér, és ő az áhított, aki ad.

Amor nem szép; áhítja a szépet. Minden ember áhítzik. E sóvárgás a legjobb birtoklására irányul: a hadakozó a győzelmet akarja, a költő felülmúlhatatlan szépségű himnusz komponálna, a keramikus tökéletes amforát készítene, a kalmár javakat és pénzt halmozza föl. De mit kíván a szerető? A szerető a szépet keresi, az emberi szépséget. A szerelem valamely szép személy látványából születik. Így, noha a vágy általános, és mindannyiunk ösztökéje, mindenki másmilyenre vágyik: ki ezt, ki amazt kívánja. Diotima figyelmezteti Szókratészt: a szerelem bonyolult tárgy. Több elemből összetevődő keverék, melyeket a vágy egyesít és élte. Nem egyszerű a tárgya sem: folyvást változik. A szerelem több, mint az emberi szépség iránti vonzalom, megköti az idő, a halál és a romlékonyság. Diotima így folytatja: minden ember a legjobbat kívánja, avval kezdődően, amije nincs. Elégedettek vagyunk a testünkkel, ha részei egészségesek és fürgék; ha viszont, példának okáért, lábunk formátlanná torzulna és megtagadná az engedelmességet, gondolkodás nélkül elcsérélnék egy futóbajnokéra. És így vagyunk mindennel, amire ácsingózunk. De vajon milyen javunk származik abból, ha megkapjuk, amit kívántunk? A nyereség mértéke minden esetben más, de az eredmény azonos: boldogok vagyunk. Az ember boldogságra törekszik, méghozzá örökös boldogságra. A szépség vágya – a szerelem sajátja – szintén boldogság iránti vágy, és nem csupán a pillanatnyi, mulékony, hanem a tartós boldogság iránti. Mindenkinél van egy fogyatékosága: halandó. A halhatatlanságra törés olyan tulajdonság, amelyben mindenki egy, s amely mindnyájunkat meghatároz.

A legkiválóbb vágyához társul örökös birtoklásának, örökös élvezésének vágya. E vágyat nem csupán az ember, minden élőlény érzi; öröklétet akar minden, ami él. Az újratermés óhaja is a szerelem egyik összetevője. Két módja van a nemzésnek: a testi és a lelki. A férfiak és a nők, akik a másik szépségébe szerelmesek, egyesítik testüket, hogy reprodukálódjanak. A nemzés, Platón szerint, isteni dolog, történjék akár állatok, akár emberek között. Ami pedig a másik, a lelki módját illeti: az a legmagasabb rendű, mivel a lélek eszméket és el nem enyésző érzéseket szül a másik lélekben. Akik a „lélektől termékenyek”, a gondolattal fogannak: a költők, a művészek, a bölcsék és, végül, a törvényalkotók, és azok, akik mérsékletre és igazságszágra tanítják polgártársaikat. Valamely szerető így tud életet adni szerelme lelkében a tudásnak, az erénynek és a szép iránti hódolatnak, a jogosnak, valamint a jónak. Diotima beszéde és Szókratész hozzá fűzött megjegyzései valamiféle zárandoklatot képeznek. Ahogy mind előbbre jutunk, úgy fedezzük fel benne a szerelem újabb és újabb arculatát, amiképp a dombra hágó vándor előtt tárul ki a szemhatár, lépésről lépésre. Am egy része mindig rejtve marad; ezt csak értelmünk láthatja, szemünk nem. „Ezekbe a szerelmi ismeretekbe bizonyára téged is be lehet avatni, Szókratész. De már a tökéletes, szentől szemben való látás fokozatára [...] nem tudom, képes vagy-e eljutni. Én mindenesetre elmondom.”² S azon mód be is avatja a mélyebbekbe, rejtettebbekbe.

Fiatal korunkban a testi szépség vonz bennünket; csupán a testet, a szép formát szeretjük. Ám ha a szépséget szeretjük, miért csak egy testet csodálunk és nem többet? És Diotima ismét megkérdezi: ha a szépséget sok forma és személy hordozza, miért ne imádhathatnánk őt – a szépséget – önmagában? Miért ne léphetnénk túl a formákon, s miért ne szerethetnénk azt, amitől szépek, vagyis az ideákat? Diotima fokozatokat, grádicsokat lát a szerelemben: legalsó foka az egy test iránt érzett, e fölött következik a több test imádata, utána a szépségé magáé, még feljebb az erényes léleké, legfelül pedig a testetlen szépségé. Ha pedig a szépség szerelme elválaszthatatlan a halhatatlanság vágyától, ugyan miért ne jelentené a benne való részesülést az örök formák szemlélése? A szépség, az igazság és a jó három dolog, de egy és ugyanaz; három különböző arculata a valóságnak, az egyetlen valójában valós valóságnak. Diotima következtetése: „ha valakit a nevelés elvitt a szerelem tudományában eddig a fokig, miután sorjában helyesen szemügyre vett mindent, ami szép, már a szerelmi tudomány végcélja felé haladva hirtelen valami csodálatos természetű szépséget pillant meg. Ez az, Szókratész, amiért minden eddigi fáradozás történt; először is örökkévaló, se nem keletkező, se nem pusztuló, nem növekvő és nem fogyatkozó;” (Telegdi Zsigmond – Horváth Judit fordítása).³ Teljes szépséget, egyet, önmagával azonosat, amely nem áll részekből, mint a test, sem érvekből, mint a beszéd. A szerelem az út, a felfelé vezető, ehhez a gyönyörűséghez: egy test szerelmétől halad a kettő vagy több, majd

2 Octavio Paz nem adja meg a Platón-idézetek pontos helyét, ill. a spanyol fordítás forrását. A magyar változatokat a kontextusból kikövetkeztetve idézzük *A lakoma* frissített magyar kiadásából: Bp., Atlantisz, 2005, 79; Ford.: Telegdi Zsigmond, a fordítást az eredetivel egybevetette és javította: Horváth Judit. (Cs. Cs. jegyzete)

3 U. o., 80.

minden szép formákhoz, innen pedig az erényes cselekedetekig; a tettektől az ideákhoz, és az ideáktól az abszolút szépséghez. Az ilyen szépségbe szerelmes szerető élete a legmagasabb rendű, amit élni lehet, mivel „csakis itt, csakis ha úgy nézi a szépséget, ahogyan nézni kell, sikerülhet nem csupán képmásait szülni az erénynek, hanem valódi erényeket, minthogy nem csupán képmásokkal érintkeznek, hanem a valósággal”^{2a}. Benne a megértés szeme egyesül a szépséggel. És ez a halhatatlanság útja.

Diotima beszéde káprázatos. Szókratész is ragyogó volt, méltó életéhez s főként halálához. Megjegyzéseket fűzni a papnő beszédéhez olyasmi, mintha megtörnénk a bölcs néma szemléletét holmi pletykákkal, alantas köztöködéssel. De az igazságnak ugyanez a szeretete – még ha részéről eredménye sem nem olyan hatalmas, sem nem olyan káprázatos, mint az övé – arra kényszerít, hogy feltegyem a kérdést: valóban a szerelemről beszélt Diotima? Ő és Szókratész is Erószról értekezett inkább, a daimonról avagy szellemről, amelyben (akiben?) valamiféle indíttatás testesül meg, de emez nem pusztán állati, de nem is szellemi. Erósz könnyen tévútra vezethet, könnyen a bujaság mocsarába, a szabadosság kútjába csalhat bennünket, de föl is emelhet és eljuttathat a legmagasabb rendű szemlélődéshez. Ez az, amit *erotikának* neveztem ebben az eszmefuttatásban, s amit igyekeztem megkülönböztetni a tulajdonképpeni szerelemtől. Megismétlem: én arról a szerelemről beszélek, amit s ahogyan azt Provence-től kezdve értjük. Ezt a szerelmet, noha korábban is megvolt, mint zavaros érzelem, a régi görögök nem ismerték, sem eszmeként, sem mítoszként. Az erotikus vonzódás egyvalaki iránt egyetemes és minden társadalomban megjelenik. A szerelem eszméje vagy filozófiája viszont történeti fejlemény, és csak ott szökken szárba, ahol együttesen élnek bizonyos társadalmi, intellektuális és erkölcsi adottságok. Platón minden bizonnyal botránysnak találta volna, amit mi szerelemnek nevezünk. Szerelmi életünk egyes megnyilvánulásait visszataszítónak találná, a házasságtörés idealizálását, az öngyilkosságot és a halált például; másokon, mint például a nőkultuszon csodálkozott volna. A tiszta, magasrendű szerelmeket pedig, amilyen a Dantéé volt Beatrice iránt, vagy Petrarcaé Laura iránt, egyszerűen lelki betegségnek tartaná.

De *A lakomában* is találunk olyan gondolatokat és kifejezéseket, amelyeken viszont mi botránkozhatnánk meg, ha nem tekintenénk rá bizonyos történelmi távlatból. Amikor például Diotima leírja a szerelem lépcsőfokait, azt mondja, először csak egy szép testet szeretünk, de képtelenség volna nem elismerni, hogy más testek ugyanolyan szépek, következésképp szintén képtelenség volna nem szeretni valamennyit. Nyilvánvaló, hogy amiről Diotima beszél, nagyon különbözik a mi szerelemfelfogásunktól. Nekünk a hűség a szerelmi kapcsolat egyik feltétele. Diotima nemcsak hogy tagadja a hűséget, hanem még csak eszébe sem jut, hogy számba vegye, vajon a szeretett fél – legyen akár férfi, akár nő – mit érez; csak úgy gondol rájuk, mint a szemlélődés felé vezető út fokozataira. Platónnak a szerelem valójában nem is *viszony*, hanem magányos kaland. Jóllehet emelkedett fogalmakkal dolgozik, *A lakoma* bizonyos mondatait olvasva lehetetlen, hogy ne egy filozofikus Don Juan jusson eszünkbe. Annyi a különbség, hogy a sevillai Szédelgő pályafutása lefelé vezet, és a pokolban ér véget, míg a platóni szerelmesé felfelé, s az idea szemlélésében éri el csúcst. Don Juan felforgató személyiség, s nem a nők iránti szerelem, inkább a férfigóg vezérli, Isten megkísértése. Don Juan a platóni erósz ellenpontja.

A fizikai gyönyör komoly megvetése és a férfiúi tisztaság prédikálása, mint ami az erényhez és a szentséghez vezető út: természetes következményei a test és lélek platóni szétválasztásának. Nekünk ez a szétválasztás túlságosan merev és egyszerűsítő. A modern kor egyik meghatározója éppenséggel az, hogy a test és lélek közötti határok elmosódtak. Sok kortársunk már nem is hisz a lélekben, a modern lélektan és biológia is alig-alig használja már a fogalmat. Amit viszont *testként* gondolunk el, az ma sokkal összetettebb, mint amilyen Platónnak és korának volt. Testünknek sok olyan sajátosságát ismerjük, amelyek korábban a lélek tartozékai voltak. A szabadosság büntetése, amint már igyekeztem megmutatni, abban áll, hogy áldozatának teste, „az erotikus tárgy”, öntudattal bír, aminél fogva tárgyból alannyá válik. A platóni felfogásra ugyanez áll. Platónnál az erotika tárgyai – lett legyen az a serdülő fiúk teste vagy lelke – sosem alanyok: testük van, de nem érznek, lelkük van, de hallgatnak. Valójában *tárgyak*, és a szerepük kimerül abban, hogy a filozófus grádicsai legyenek a lényeglátás, a szemlélődés felé. S noha ebben az emelkedésben a szerető – helyesebben: a mester – más férfiakkal is fenntart kapcsolatot, útja lényegében magányos út. E többiekhez fűződő viszonyban lehet dialektika, vagyis a beszély részekre tagolódnak, ám nem válik párbeszéddé, társalgássá. Magának *A lakomának* a szövege is, bár formailag dialogizál, hét különálló beszédre tagolódik. *A lakomában* meg se jelenik a leg tisztábban és legmagasabban kifejezett erotika, a szerelem szükségszerű feltétele: a másik – akár férfi, akár nő –, aki elfogad vagy elutasít, Igent vagy Nemet mond, és akinek a hallgatása is válasz. A másik (férfi vagy nő), és velük az a valami, amitől a vágy egységgé válik: a szabad akarat, a szabadság.

Csuday Csaba fordítása

IMREH ANDRÁS

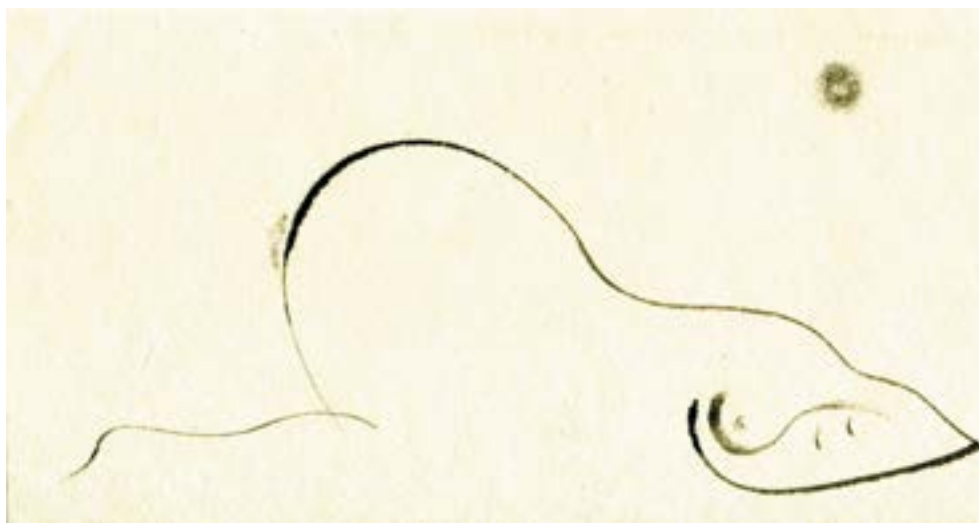
Quijote kibeszél

Tudnád, hány éve szeretlek. Csak nehogy azt hidd,
hogy nem látom: a karod vastagabb
(vödörhúzástól, ruhasulykolástól),
mint az átlag udvarhölgyeké.
Hogy a bőröd nem kimondott tejfehér,
hogy magad sem vagy épp szeplőtelen
(tudom, hogy néha az istállóban alszol),
hogy mikor elbitangolt tehen után ügetsz,
nem úgy, ahogy a tánciskolában tanítják.
Hogy a szemed fiús, a fogad szabályozatlan
(szabály, rend, istenem! látnád csak a szobám),
az orrod sem mondható épp fitosnak –
de hiszen az enyém meg mives ablakkilincs,
elvégre spanyolok volnánk, vagy mi a szósz.
És ha kedvünk támadna csókolózni,
hová tennénk kölcsönös orrainkat?

Másodról nyilatkozni nem tudok,
mert bár a szélmalomba beleláttam az óriást,
mindig elfordultam, ha lehajoltál,
és csengett-bongott pruszlikodból a kebled.

Nem. Helyesbíték. Mell. És férfíng.
És nem cseng-bong, hanem harangozik.

Minek hazudozni a részletekben,
ha az egész egészen gyönyörű?

Bicskei Zoltán rajza

MÁRTON LÁSZLÓ
„Öröm nélkül
az ember semmit sem ér”
*A fröide fogalma
Walther von der Vogelweide költészetében*

Tóth-Czifra Juliának

A Walther költészetében gyakran előforduló „fröide” nagyjából azonos jelentésű a mai német „Freude” szóval, amelyet szemantikailag viszonylag pontosan lefed a mai „öröm” szavunk. Walther kulcsszavainak többségével nem így áll a helyzet: a mai német szó, hiába hasonlít hangzásában középfelnémet előzményéhez, jelentésével nem segíti ez utóbbi megértését, inkább félrevezet. A mai német „Milde” szelídséget jelent, a nyolcszáz évvel ezelőtti „milte” viszont bőkezűséget; ezt várja el Walther költőként és előadóművészként a nagyúri pártfogóktól, vagyis nem annyira nagyvonalúságot, inkább korrekt honoráriumfizetést ért rajta. Még gyakoribb, hogy nemcsak mást jelent a régi szó, mint mai utódja, hanem sokkal több jelentése van, mint a mai szónak, és a jelentésáryalatokat nehéz egymástól elhatárolni. A mai „Tugend” erényt jelent, a régi „tugent” használhatóságot, alkalmasságot, jó tulajdonságot, érett férfikort, erőt, hatalmat, hősiességet, hőstettet, lelki nemességet, finom viselkedést, jó ízlést. A mai „Mut” bátorságot jelent, a régi „muot” körülbelül húszféle dolgot, köztük akaratot, jellemet, lelkiállapotot, de jelenthet jókedvet vagy gögőt is. Ilyen kulcsszavak esetében a műfordítónak ki kell találnia a nyolcszáz évvel ezelőtti költő versbe – Füst Milánnal szólva – beletitkolt gondolatát, és újra meg újra eldöntenie, melyik magyar szó illik leginkább a vers logikájához.

A „fröide” nem okoz ilyesféle nehézségeket, mindig örömmel fordítandó. Világosan elkülönül tőle a remény, a vigasz, az elégedettség és a tartós boldogság. Ezeket a lelki jókat más szavak jelölik Walther von der Vogelweide költészetében. Azt sem nehéz megállapítani, ki az öröm alanya: többnyire vagy a versben megszólaló Én, vagy azok a versbe foglalt személyek, akiktől az Én mint lírai hős akar valamit, méghozzá annak fejében, hogy örömben részesítette őket. Ritka, hogy kollektív örömről, egy közösség örömeiről van szó egy versben; ilyen az *Elégia* címen számon tartott híres költemény, ahol ezt olvassuk:

*Rómából érkeztek hozzánk szigorú dokumentek
marad velünk a gyász örömeink füstbe mentek*

(A középkori kéziratokban a strófán belül nincs pont és vessző, ezt a fordításban is érzékeltetem. A strófák elején látható iniciálét nagy kezdőbetűvel, a strófavégi kerek díszítményt ponttal adom vissza.) Ha a „szigorú dokumentek” (unsenfte briefe) kifejezés a II. Frigyes császár kiátkozásáról és az atók kihirdetéséről intézkedő 1228-as pápai bullákat jelenti, akkor az öröm ezúttal – Walthernél kivételes módon – a politikai stabilitás esélyét jelenti, ez veszett oda a beszélő szerint.

A *Mind a nyár mind pedig a tél* kezdetű versben – amelynek egyik sorát választottam a jelen írás címéül – az öröm, úgy hihetjük, a szerelmi beteljesülésből fakad, azaz fakadna, ha ez utóbbi nem maradna el. Mindjárt az első strófában különös feszültségbe kerül a remény az örömmel: az egyik megvan, a másik nincs.

*Mind a nyár mind pedig a tél
nemes férfi reménye míg reményben szédeleg
úgy van az örömmel ahogy a gyerek remél
bár a szeretett nőtől nem kapja meg
így azt tudni kell
hogy tisztelet jár a nőknek de legtöbbet ebből
a legjelesebb nő érdemel.*

Figyelemre méltó, hogy az általános érvényű életszabály megfogalmazása közben Walther (magyar olvasó számára már-már József Attilát megelőlegző módon) gyerekké teszi a reménykedve sóvárgó férfit. Ha viszont a legtöbb tiszteletet a legjelesebb nő érdemli, és az a legjelesebb, aki beteljesíti a reményt, akkor a beszélő vagy megvonja a tiszteletet a nőtől (Walther gyakran ezt a gesztust formálja verssé), vagy, mint ezúttal, mentséget talál neki, és ezáltal az életszabálytól eltávolodva, egy konkrét szituáció felé halad. Ez viszont egy antik eredetű toposz, a „szív szemei” (oculi cordis) látszólagos komolyan vétele, valójában parodisztikus eltúlzása révén telítődik groteszk fikcióval.

*Öröm nélkül az ember semmit sem ér
ezért én is kívánom az örömet
attól akiről nem hazudik szívemben a vér
és nem hagy kétségek között
ha szívem a szemeit hozzá meneszi
olyan jó hírt hoznak a szemek
hogy örömeiben a szökdécselést elkezdi.*

Az a fantasztikumba hajló groteszk mozzanat, hogy a szív egy szemekkel rendelkező, önálló élőlény, és a szemek is önálló élőlények, hiszen el lehet küldeni őket a szeretett nőhöz, egyrészt összekapcsolódik az örömmel, szinte már meghozza az örömet; másrészt jelzi, hogy a beszélő egy gyakorlati nehézség miatt nem láthatja a nőt: valaki (bizonyára a férje) elzárva tartja, őrizet alatt. Az öröm forrása csak részben az a feltételezés, hogy a nő viszonyozza a beszélő szerelmét; legalább ilyen fontos örömforrás az a költői ötlet, hogy a szív szeméi, mint afféle postagalambok, megközelíthetik a felügyelet alatt tartott nőt.

A szerelmi és a poétikai beteljesülés más Walther-versekben is összekapcsolódik, így például *Az egész világ mit adhat* kezdetűben:

*Az egész világ mit adhat
 amitől felragyog szívünk fénye
 egy nőnél bármi különbet?
 az öröm felé mi ragadhat
 jobban mint az ő jeles lénye?
 több vidámságot szívünkbe ki lökhet?
 ha egy nő szívből odaad
 az iránt aki neki szenteli életét
 annak reménye örömtől felhorgadó
 a világban ennél nagyobb nem lehet a tét.*

A beszélő azáltal szenteli az életét a néven ezúttal sem nevezett nőnek (Walther a politikai-közéleti verseiben szereplő férfiakra leírja a nevét, a szerelmi lírájában szereplő nőket soha), hogy szerelmi költészetet művel, és ebben leleményesen dicsőíti úrnőjét. Ugyanakkor a névtelenségnek köszönhetően csalódás esetén meg is foszthatja rangjától, és egy másik, szintén névtelen úrnő dicsőítésébe foghat. Emiatt a különböző nőalakokat ugyanolyan nehéz elkülöníteni, mint a kulcsszavak jelentésárnyalatait. Másképpen fogalmazva: a költői fikció szerint változhatnak a nők, de a modern olvasó mindig ugyanazt a nőalakot észleli.

A szeretett nő mint a versbeli öröm hordozója pusztán létezésével, azaz költői megalkotottságával szemantikai feszültségekben mutatkozik meg. Ezek közül legszembetűnőbb a „frouwe” és a „wip” közötti ellentét. Mindkét szó nőt jelent (az egyik a mai „Frau”, a másik a mai „Weib” szóban él tovább), de az előbbi előkelő nő, úrnő, az utóbbi közrendű nő, legalábbis a Walther előtti Minnesang konvenciói szerint. Walther viszont felértékeli a „wip”-et a „frouwe”-hoz képest. A *Régen, amikor szeretnivaló szabály volt...* kezdetű költeményben ezt részletesen meg is indokolja:

*A „nő” szó a nők legszebb megnevezése
 nagyobb rang mint a „hölgy” erre esküt teszek
 akiben szégyent kelt nővé nővése
 hallgassa ezt a dalt és szívlelje meg
 a hölgyek között sok a „na ne!” nő
 a nők közt az ilyesmi ritka
 a nő neve is a nő lénye is ő
 mind a kettő méltó a hódolatra
 viszont amit hölgyekből egy se hisz
 a nők egyszersmind hölgyek is!
 hazug dicséret megaláz
 például ha a nőt hölgynek nevezük
 de a „nő” megnevezés megkoronáz.*

(A „frouwe” megfelelője a „hölgy”, a „wip”-é a „nő”. Walther furcsa, de plauzibilis szóalkotását, az „unwip”-et a fonematikus „»na ne!« nő”-vel próbáltam érzékeltetni.)

Walther a fenti eszmefuttatással, amely a középkori szerelembölcseleti líra egyik gyöngyszeme, nemcsak felértékeli, hanem ki is tágítja a „wip” szó jelentését: a Goethe által megfogalmazott örök nőiséget („das Ewig-Weibliche”) előlegzi meg. Ezt tovább erősítik azok a versei, amelyekben egy-egy hangsúlyozottan közrendű nőhöz beszél olyan gyöngéd tisztelettel, mintha előkelő hölgyhöz beszélne. A *Szívem szerelme kicsi hölgy* kezdetű versben ezzel a céllal kifejezetten provokál, mintha a modern kor egyenlősítő, plebejus indulata élne benne:

*az üveg gyűrűd nekem többet ér
 mint egy királyné arany koronája.*

Szintén a „wip” jelentéstartományát tágítják azok a versek, amelyekben Walther érzékelteti, hogy a nő pozíciója is költői probléma lehet. *A minden jóra nézve csüggedők* kezdetű versében például így beszél:

*Barátnő és úrnő egy ruhában
 ha volnál mit nem adnék érte!
 keményen esne vagy puhábban?
 ahogy azt a szívem ígérte?
 édesen hangzó szó a „barátnőm”
 de az „úrnőm” szóból a méltóság is átjön.*

A „barátnő” (friundin) pontosan az, mint a mai nyelvhasználatban: az a nő, akivel a megszólaló férfi együtt van, noha nem a felesége. (Létezik Walthernél a „friunden” ige is, első személyben, ez

magyarul „csajozok”). Az „úrno” (frouwe) viszont értelemszerűen nem adhatja oda magát az őt dicsőítő – és néha bizony keserűen bíráló – szerelmes férfinak. Az a költői elgondolás, amely szerint „egy ruhában” (in einer waete) két női test létezzon, és az egyiket bármikor ölelhesse a szerelmes férfi, a másikat soha, az öröm fogalmával összekapcsolja a szeretett nő költői megalkotottságát.

Erről tanúskodnak a nő „megcsináltságáról”, „wunder wol gemachet” voltáról szóló versek. Ezekben Walther nem azt állítja, hogy Isten szépek teremtette az imádott nőt, hanem azt, hogy az ő költészete révén szép. Egy példa, tíz másik helyett:

*Egy nő remekül megcsinálva
mond ő még nekem köszönetet
kívánatos testét csodálva
költők róla dicsérő éneket
örömet hódolnék minden nőnek
de nekem mégis ez az egy kell
más férfi nézzen más nőt neki kellőnek
nem gondolok rá gyűlölettel
ha ő a magát is így dicséri
én ezt itt ő meg azt ott érti.*

A „más férfi” nyilván másik kortárs német költőt jelent. Walther itt olyasmit jelent ki, hogy azt sem bánja, ha a többiek plagizálják vagy utánozzák az ő szerelmi líráját, ő ugyanis jobb mindenkinél.

És megfordítva: Walther számos versében hangoztatja, hogy ő, az „örömhozzásegítőtlen férfi” (fröidehelfeloser man) bármikor kiolthatja a nő létezését. Ezzel a fenyegetőzéssel természetesen megörökíti a nőt. Egyik versében hirtelen meg is véníti, és még egy fiatal udvarlót is a nyakára küld. (A „sumerlaten” – ebből lett a „friss kemény vessző” – az eredetiben is erős erotikus jelentést és némi öniróniát hordoz.)

*Jaj Istenem mennyi pocskondiát kap
ha dicséretét többé nem zengem
akik most neki glóriáznak
gyalázzák majd bár ez nem vigasztal engem
ezer szív volt örömmel tele
a szépségétől melyre füttyülnek
ha többé én sem törődöm vele.*

*Míg azt hittem enyém a szépsége
volt-e jobb hozzá bárki mint én?
de most már mindegy ennek vége
erre számítson megmondom őszintén
ha enyhítené kínomat a hála
a hírnevem az amely őt élteti
ha megöl az az ő halála.*

*Ha őt szolgálva megvénülök
hát ő sem fiatalodik
és ha a hajam nem lesz örök
ő majd egy ifjúra fanyalodik
Isten segítsen fiatal jóbarát
bosszulj meg engem friss kemény
vessződdel lásd el a vénasszony baját!*

Láthatjuk, hogy a versbeli örömben nem a beszélő férfi részesül, nem is a nő (hacsak a friss, kemény vesszőt nem tekintjük örömforrásnak), hanem az a bizonyos „ezer szív”, amely a korabeli közönséget jelenti. Magyarán szólva, Walther öröme olyan esztétikai tapasztalat, amelynek közvetlen testi-érzéki vonatkozásai vannak. Amikor Walther azt állítja, márpedig sokszor állítja, hogy „a világból kivesszett az öröm”, akkor „a világ” (diu werlt) a bécsi vagy a meissenai fejedelmi udvart, az öröm kivesszése pedig a kortárs művészeti élet valós vagy vélt hanyatlását jelenti.

Ennek is több összetevője van. Egyrészt a közönség kevésbé fogékony Walther költészetére és szerzői estjeire, mint régebben; ezt ő a „tahóság” (unfuoge vagy ungefüege) szóval jelöli. Másrészt a pártfogó nem fizeti ki az ígért honoráriumot, esetleg a tárnokmester szabotálja el a kifizetést vagy a díszruha átadását (sok ilyen esetről olvashatunk Walther Spruchjaiban), ez a „bőkezűség” (milte) hiánya. Harmadrészt a fiatal költőknek mind versszövegeik, mind dallamaik, mind előadásaik művészietlenek, Walther szavával „gyalázatosak” (schentlich vagy schandebaere). Más kérdés, hogy a Walther után színre lépő költők teljesítménye mai szemmel nézve csakugyan nem ér fel az övével; ítélete ettől még szubjektív marad.

Részben ezzel magyarázható, hogy Walther költészetében az öröm olyan érték, amely már vagy még nincs, illetve nem volt és nem is lesz. Életrajzi adatok híján az öröm, illetve annak nemléte segíthet Walther Liedjeinek, azaz dalainak időbeli elrendezésében: a „még nincs” tekinthető a fiatalkori attitűdnek, a „már nincs” az érett korra jellemző, a „nem is volt, nem is lesz” az időskori reménytelenség fikciójára ösztökél. Walther korszakai ugyanúgy értelmezői fikciók, ahogy az öröm hiánya az ő költői fikciója. Csak az indulatait érezzük valódinak, valamint azok költői megformálását sikerültnek.

Walthernek jókedvről és meglegedésről tanúskodó versei, ha nem túl nagy számban is, vannak, de ezek nem a szoros értelemben vett örömről szólnak, hanem vagy egy bőkezű új – olykor régi-új – pártfogóról, vagy arról, hogy végre beköszöntött a tavasz. Kérdés: tényleg soha nem volt része örömben?

Ha lemondunk a Walther-életrajz romantikus jellegű, mesterséges megkonstruálásáról, amelyben az autofikció készen kapott életrajzi ténnyé alakul, akkor a kérdés egyik fele így fogalmazható meg: adhat-e közönségének örömet olyan alkotó, esetünkben költő (továbbá zeneszerző és énekes), akiben ez nincs meg? Erre aligha kell válaszolnom.

A kérdés másik felére megpróbálok válaszolni. Ez így hangzik: milyen viszonyban áll a szerző és a lírai hős? Először is, szerelmi költészet esetében mindig legalább két szereplő van: az egyik a megszólaló Én (aki akkor sem azonos a szerzővel, ha ez utóbbi ezt sugallja), a másik a szeretett személy. Walther közvetítőket, hírvivőket is felleltet, de csak a párbeszédese költeményekben.

Fordítóként és a versek elemzőjeként, értelmezőjeként úgy vettem észre, hogy nemcsak Walther „csinálta meg” „remekül” a szeretett nőt, hanem a nő is dolgozott rajta, illetve szerelmi költészetén. (Meg vagyok győződve róla, hogy ez a nő lírai hősnőként mindvégig ugyanaz a személy, csak Walther vele kapcsolatos szenvedélye és költői ötletkészlete változik.) A női szereplő új meg új impulzusokat ad a férfi lírai hősnak, aki ezek jóvoltából öltheti fel a költő körvonalait.

Ezt a hipotézist nehéz volna érvekkel alátámasztani, ha Walther egy-egy versében fel nem lebentené az autofikcióról a fátylat. Az *Akik örömet télen elrabolták* kezdetű versben (íme, ismét egy „már nincs”-vers) például, tőle merőben szokatlan módon, leírja egy nő nevét, aki látszólag vagy láthatóan a szeretett nő:

*nézzétek milyen mély szívem sebe és károsulta!
örökké tátong hacsak
meg nem gyógyít az ő csókja kínom kihunyta
nézzétek milyen mély szívem sebe és károsulta!
örökké tátong hacsak
be nem gyógyítja Hildegunda.*

A dolog úgy áll, hogy ez a név utalás egy négy évszázaddal korábbi irodalmi alkotásra, a Waltharius-eposzra, amely egy Walther nevű hercegi szerelméről és kalandjairól szól. Vagyis az a személy (nevezük Walthernek), aki a verset írta, magára ölti egy korábbi Walther alakját, és miközben álságos módon elpanaszolja, hogy ismeretlen tettesek télvíz idején megfosztották az örömtől, valójában az átváltozás örömeiben részesül; továbbá a szeretett nőt – akár ölheti Walther, akár nem – biztosan nem hívják Hildegundának. Szerintem még ennek is lehet örülni.

Az *Én annyira boldog vagyok* kezdetű versben (íme, boldognak boldog lehet a lírai hős, csak éppen örömben nem részesülhet). Walther még ravaszabb autofikciót hajt végre, megkettőzi önmagát:

*Idehallgass Walther édes egy cimborám
aki nevét Vogelweidéről jegyzi
segítő tanácsodat óhajtanám
ez a csodanő a szívemet fölötte sebzi
nem tudnánk-e mi ketten úgy énekelni
hogy aztán én menjek vele a rétre virágot lelni?*

Aligha kell magyaráznom, mit jelent „virágot lelni” a réten. Ha ez nem öröm, akkor semmi sem az. Ráadásul a „csodanő” német megfelelője (diu wol getane) ezúttal is utal a jól megalkotottság mozzanatára. Ha pedig „sebzi” a beszélő szívét, akkor ez éppenséggel a jól megcsináltság ismerve. Igen korlátolt germanista az, aki ezt a zseniális önkitalációt Heinrich von Morungennek vagy más Walther-kortársnak tulajdonítja. Ők igen derék költők voltak (a szakirodalom attribúciós névsorát mellőzöm), de nem szorultak Walther segítségére sem a Minnesangban, sem az életrajzi csajozásban. Aki Walther segítségére szorul, az kizárólag Walther lehet.

Az összes Walther-vers közül a *Fiatalember legyen benned jó kedély* kezdetűben a leghangsúlyosabb az öröm fogalma és motívuma. Itt a „jó kedély” (hoher muot) és a „gyönyör” (herzeliebe) áll szemben az örömmel, de a fogalmak feszültsége ezúttal is az autofikció jelenlététől függ. Ha elhisszük, hogy a vers olyan kioktatás, amelyet egy idősebb (és magát lúzernek érző) férfi intéz egy fiatalabbhoz, akkor a feszültség nem valami nagy. Ha viszont feltételezzük, hogy a versbeli fiatalember maga Walther, és „egy ruhában” van a két férfitest, az örömteli és az örömtől megfosztott, akkor a kulcsfogalmak közti feszültség óriásira növekszik. Ezt a verset egészében idézem:

*Fiatalember legyen benned jókedély
a tiszta szívű jóérzésű hölgyek végett
pénz gondok nélkül és örömben élj
és elismert legyen személyed
örömeid teljességet nem adnak
míg nem látszik rajtad hogy a nők elfogadnak.*

*Nem teljes annak az öröme
aki nem a szeretett nőtől kapja
nyilvánosan titkon vagy kettesben vele
ahogy azt a Mérték megszabja
erre gondolj fiatalember
szívbeli gyönyört keress és a szíved nyer.*

*Ha pedig ezt nem nyered el
jó hírneved akkor is magasba nyúlik
ne félj hogy örömed elszelel
ez mindenkori úrnődön múlik
magad körül csak vidámságot ossz
hogy jó fej legyél a nő ha jó hozzád ha rossz.*

*Ha viszont mégis elnyered
és egy helyes nő hozzád kegyesen viszonyul
hűha abból sok örömed ered
amely mind az öledbe hull!
puszi ölekezés közösen ágyba bújás
szívbeli gyönyört az ember szívesen újráz.*

*Na látod most most megtanítottalak arra
ami sohasem jutott nekem
a balsors megadni nem akarta
azt ami egy szerencsés férfinak terem
de mégis az a remény éltet
és akarat hogy mindez még engem is elérhet.*

Miután az első négy strofában összesen ötször szerepel a „fröide” szó, kérdés: mit jelent az utolsó strofában említett „remény”? A német szó ezúttal nem a gyakori „trost”, hanem a Walther verseiben jóval ritkább „gedinge”, amely jelenthet bíróságot, megállapodást, szerződést, ígéretet, sőt fizetési határidőt is. Kitől ered és milyen erős lehet a remény, ha egy megkeseredett, idős férfi beszél egy tapasztalatlan fiatalhoz? És mi a helyzet akkor, ha ugyanannak a férfinak a kielégületlen fele köt megállapodást a kielégült féellel?

Ha Walther von der Vogelweide ránk maradt életművét a szó Henry James-i értelmében szőnyegnek tekintjük, és nyomon követjük a mintázatát, akkor észrevehetjük, hogy a megszólaló szubjektum legalább annyi valóságos örömet kapott a szeretett fiktív nőtől, mint amennyinek a hiányáról panaszkodik. Más kérdés, hogy ennek észrevétele már a mai fordító és szerkesztő örömeit gazdagítja.

Germán Fatime rajza

GÁL FERENC
Ház körüli munkák

24.

Nekem elég, hogy hozzád hasonló
alakot nyestem a bokorba.
Hogy a kölesönkönyv bohóca
orrát letéve aludni készül,
közben légszáraz hasábot ejtek
a parázsra. Nevesítve a késztetést,
hogy kezem ne vegyem el azonnal
a forróságból. Éljem át,
hogy bejövő hívásokra várok
az egyre langyosabb szobában,
kipróbálva a pózt, ahogy a kutyatestű
leves közben is a kémények felé sandít.
Meghitt viszonyuk a holddal
kikezdhetetlen, rögzítik a nálam
oldottabban fogalmazó szerzők.
Akiknél a kellő pillanatban
cigaretta parázsával ívet húznak,
töltenek a talpas pohárba kezelővel,
zárásként meg aranykártyával
bódítják a pincéért.

Lévai Ádám: Levezős tánc szerelmért

Kezünk vonása

Ez a töredék kompozíció azokból a dokumentumokból: levelekből, naplókból, irkákból, cetlikből, amelyeket az archívumomban őrzök. A dőlt betűs részek Fogarassy Miklós (1939–2013) kézzel vagy mechanikus írógéppel írt szövegei a hagyatékból. Mivel az engedélyét nem kérhetem, a kísérletem kockázatos „essai”.

Piros füzet

(1) április 9.

[levél évszám nélkül]

Itt, bennem, belülről néz szemed. Átvilágít. Repdes benne a titok, a kérdés – nézlek lelkesülten és meredten.

Nem gondoltam volna. Bezdánban buszra ültem, és Zomboron keresztül Újvidékre utaztam, hogy meglátogassam a barátaimat. November 28-a volt – Jugoszláviában a legnagyobb állami ünnep –, 1983, beléptem a tanárnőm, Thomka Beáta jól ismert, zsákvászon-tapétával borított szobájába, s ő ott ült az ablak előtti karosszékben az állólámpa alatt, a könyvekkel megrakott kisasztal mellett, kézzel kötött drapp pulóverben és kopott okker kordnadrágban. Hogy az őszbe vegyülő „Old Dutch” körszakáll alatt a pulóver kézzel kötött, azt azonnal regisztrálta a szemem: a durva, meleg öltéseket, a gyapjút, és abban a pillanatban – még be se léptem az ajtón – megragadott az ambient sárgásbarna színezete a vékony férfival, akinek ilyen sűrű, picit gödör, deres szakállá van, de csak az állán, miközben a magas homloka fényesen ragyog.

Később majd sokat fogom simogatni és szagolgatni ezt a gyönyörű, domború homlokot, a száraz bőrét. Es eljön az idő, amikor már nem tapad rá a tenyerem.

Szerelem volt első látásra, ami utólagos konstrukció, esemény közben csak azt érezni, hogy valami szokatlan történik. Épp abban a pillanatban, most. A szerelem lopakodó természetű, mint a halál; egészen váratlanul ott termett Újvidéken. Sugárzott a kopasz kobakja és horpadtan sovány volt, Giacometti-alkatú; faágszerű lába keresztbe dobva. Nem lehetett nem szeretnem, pedig akkor még nem rajongtam Giacomettiért, a végtelen esendőség szobrászáért, és nem néztem bele ennek az embernek a szemébe, aki mintha sose lett volna idegen. A halványkék szemébe, az apám szeme színébe, mely rögtön kedvesen nézett rám, a hülye kis egyetemista lányra, aki egy ősi pepita nadrágban bevágódott a tanárnőjéhez. A férfi pestiesen beszélt, de egyáltalán nem affektálva; mi, vajdaságiak éneklőnek halljuk a pesti beszédet. A pulóver kibolyhosodott faktúrája szinte óhajtotta az érintést, az alak azonban visszafogott volt ennek a fatális pillanatnak a küszöbén.

Tán csak néha, nagyon ritkán adatik meg az életben a tisztán, önfeledten forraszó igazi öröm. Birtokolni nem lehet.

En akkoriban a megözvegyült nagyapámmal éltem együtt egy isten háta mögötti faluban, Bezdánban (ami magyarul feneketlen szakadékot jelent), közvetlenül a jugoszláv–magyar határ mellett, azonban ez mégsem jelentett közvetlenséget, a határ bele volt égvé a tájba, a kultúrába, világokat választott szét. Mi, vajdasági magyarok szigorúan Jugoszláviához tartoztunk, és Budapest nagyon messze volt.

Lehet, úgy kell csak élni, hogy képesek legyünk, hogy a költészet élletté legyen – ez maga a szerelem.

Sohase birtokolt semmit, és őt sem birtokolta senki, csak a betegség, a mánia-depresszió tartotta hatalmában, meg az alkohol ördöge kaparintotta meg. Egyébként szabad ember lett volna, ha van ilyen egyáltalán; ma már erősen kétkem, és az eszmét vágyálomnak fogom fel. A birtoklási fóbiája nem tudom, miből fakadt, az orosz fogságban vergődő országból, vagy lelki tájékról? Bántották? Örökre rezervált maradt egy kicsit, mint aki felemelt tenyérrel maga elé emeli a kezét:

„Idegen test voltam:
idegen lélek?
Idegen: test voltam
Idegen: lélek.”

Tandori Dezső

Megjegyzés: a versike az eredetiben is idézőjelben szerepel

Birtokolni nem lehet. Mint Otilia a *Vonzások és választásokban*, amint kérlelő tartásban a mel-léhez szorítja a két tenyerét, ha akarnak tőle valamit. A cigarettázás kézmozdulatai és a füstgomolyag is ilyesféle távolságot tartanak: nem érhetsz hozzám!

Az irodalom akkortájt jobban befolyásolta az életünket, mint az időjárás, erőteljesebben, mint a politika. A Napunk volt az irodalom, a felhők, a téli fák, a vízpart, a szökőkút, a vasút, az utcák, a macskák; és valóban, a hullámokat is irodalmi fényezésben láttuk. Hivatásérzetnek is nevezhetném, vagy valami ismeretlen eredetű elkötelezettségnek. Az újvidéki magyar tanszéken és az *Új Symposion* szerkesztőségében mi is az irodalomra és a *reflexióra* – ez volt

Thomka Beáta kulcsszava – fókuszált életet éltünk. A „mi” jó néhány emberre vonatkozik – nem voltunk magányosak. Az irodalomról, színházról, művészetéről folytatott beszélgetések lázba hoztak bennünket, összevesszünk műveken és kibékültünk a hatásukra, a Párt céltáblája lettünk az irodalom miatt, megszegyenítették, kirúgtak, száműztek, feketelistára tettek bennünket az irodalom miatt.

Vállunk mögött az avantgárdnak, a modernitás művészetének, a 68-as lázadásnak az angyalai álltak, a huszadik század közepi modernizmus lankadó lendülete sodort bennünket. Pontosan úgy, mint Klee nevezetes festményén, az *Angelus Novuson*, ahogy azt Walter Benjamin magyarázza. A klasszikus és a kortárs magyar irodalmat is egzisztenciális rangra emeltük, ahogy azt „Az egzisztencialista” Tandori Dezső tette, mint ami közvetlenül érinti a sorsunkat.

*...Csak amikor szárnyuk terítik,
ébrednek egy-egy szelet:
míntha Isten lapozna még itt,
szobrászkézzel hogy egyre így nyit
sötét könyveket, kezdeteket.*

Rilke: *Az angyalok* (Tandori Dezső fordítása)

József Attila költészetének a habitusa, a lelkülete szinte állandó jelleggel jelen volt az életünkben; szerelemben, hűvösségben és katasztrófában. A „birtoklásnak” való ellenszegülésbe a 68-as szellem, a „hippéség” filozófiájának utőregzése is belejátszott, a pazarló vagányság, ami a negyvenévest is jellemezte, a szabadságvágy. „Imati ili biti”, birtokolni vagy lenni, idéztük mi Ujvidéken szerbül Erich Frommot, Marcusét, Blochot... És aztán így is lett: semmink se lett. Ez az álmunk teljesedett.

A vég- és egyértelműségre vágyunk, s vágyva kiáltozom, „Állj meg idő, dőlj össze naptár...!”

Amikor beleszerettem Miklósba, az európai kultúrába szerettem bele, szereti idézni Németh Nóra nevetve, hogy mily bohó kijelentésre ragadtam magam oly fiatalon. Németh Nóra színésznő, nagyon ért a szerelemhez, s ezzel a többször felidézett emlékek pontosan rátapintott arra, hogy egy szerelemnek valóban kultúrák és filozófiák lehetnek a tartalmai. Goethe csendült meg annak a férfinak a szavaiban, akit szerettem, vagy Rimbaud, vagy a középkori katedrálisok harangzúgása; a boltívekről az ő mellkasára gondoltam, és templomot láttam bele a bordázatába. A baudelaire-i „kapcsolatok” szétéphetetlenek bizonyultak,

*Ahogy a titkos távoli visszhangok egyberingnak
valami titkos és mély egység tengerén
mely, mint az éjszaka, oly nagy, és mint a fény,
egymásba csendül a szín és a hang és az illat.
Baudelaire: *Kapcsolatok* (Szabó Lőrinc fordítása)*

azonnal megláttam benne a francia katedrálisokat, amelyekért annyira rajongott, hogy írt is rólok; láttam benne a számtalan könyvet, hiszen könyvtáros volt, a régi festmények finom színeit és végtelen precizitását, hiszen Vermeer-kutató volt, és azt a fajta „éles” modernitást, ami szövetségessé tett bennünket a „szocialista kultúrával” szemben. A szerelem azonnal tud mindent, csak nem érti meg soha, hogy mit tud; a tudása veszendő.

Az költőit énbelem és beléd, ami (lelki-testi vegyértékek ki-tudja-milyen kötődései szerint) benned megvan, s bennem hiány. A vágy, a szerelem is az önszeretet ágyában fogan? Úgy lehet. A fejet lehajtani! Rendesen! Mélyen! De aztán föl-föl, barátaim!

Ezt ezerszer elmondta a későbbi évtizedek során, ezt a fejlehajtást meg ezt a föl-fölt, ez volt az ő mantrája. Ami sokszor idegesített, és sokszor jóváhagytam.

*Kosztolányiról beszéltem, aki nem mester,
mert mester nincs, nem példa, mert Babits
Mihály a példa, nem a legnagyobb, mert
Móricz Zsigmond a legnagyobb, ha volna
legnagyobb, de ő áll a legközelebb
hozzánk, ő, a bátyánk, aki ezt mondja
nekünk: „Kissé lehajtani a fejet. De a
szívet, azt föl, föl, barátaim.”*

Mint egy dallamot, ami az ő legsajátabbja, és egyedülállóvá teszi a személyiségét. Mindig ezt a gesztussort gyakorolta. Amikor először hallottam tőle, beleborzongott a hátgerincem, és valóban örökre megjegyeztem.

De nemcsak Kosztolányi, József Attila is ott van ebben a szerelmi vallomásban. „Napszülte vágy! / Ha majd árnyat fogad az ágy, / abban az egész éjben / is ébren / maradnál?” A szerelmet József Attilától „tanultuk”, az ő mélységeit kísértettük, József Attila nélkül nem tudunk volna így gondolni a szerelemre, és megélni sem bírtuk volna így nélküle. A világhiányt és a

feltöltekezést, a haragot és a szelidséget, a felcsapó szenvedélyt és mélységes, sötét, halálvágyó rezignációt, az életszeretetet, a lázadást és a beletörődést, a kis füveket és a csillagok törjeit. A krumpliciprikást.

Talán: minden költészet. Az álmaink, az evésünk, tán a lábujjaim, a piszkos járda is az.

Itt már Tandori beszél belőle, beszélt belőle élethossziglan és tovább.

Macska. A műtárgyboltok éjszakái. A fényes felületű barokk bútorok, a felderengő gótikus oszloptöredékek között, a sötétben csak sejthető csiszolt velencei tükrök előterében – a kirakatüveg mellé állított bársonyszéken – macska alszik. Rejtelmes őr a puhatalpú ragadozó-leszármazott. Az utcafény ad annyi világot, hogy észrevegyük egymást. Lassú mozdulatokkal a kirakatüveghez lejt, leguggolok, simogatást utánozó kézmozdulatomra ott bent a sima-hideg üveglaphoz döngölődik. Fejét, füle tövét is odahajítja: a cirógatás jelképes, hozzá sem érhetek, hozzám sem érhet.
Fogarassy Miklós: A szenny és a katedrális

Tandorival lelki testvérek voltak. Freud, Beckett, Camus – át voltunk ezekkel itatva, ő az életkoránál fogva jobban, mint én, Freud, Beckett, Camus, Kafka, Dosztojevszkij, Rilke, Ady, Kosztolányi, József Attila, Mészöly, Tandori, Esterházy, Nadas – ők voltak az anyanyelvünk, a szerelem nyelve, a halálé is, de Shakespeare nemkülönben, az ókori művészet is, a görögök, néha a kínaiak, és valóban nem volt nap Miklós életének hetvennégy esztendejében, amikor ne lett volna könyv a kezében. Melynek ujjperceire emlékszem most is. Picit duzzadt keze volt, enyhén párnás. Kóstolgatta, falta, félretette, elővette a könyveket... A *Karamazov testvéreket* vagy háromszor elolvasta, akárcsak én az *Anna Kareninát*. Könyvekből áll a házunk. Talán olvasott akkor is, az álmai költészetét olvashatta, amikor hosszan haldoklott a mélyaltatásban, és le volt hunyva a megduzzadt, kifényesedett, kipirosodott szemhéja; nem nyitotta ki soha többé. Eltűnt a szem.

Meggyőződés, hogy aki, mondjuk, elolvas, mélyen, igazán magáévá téve, pár haikut az életében, másként simogat meg egy kutyát, mert egy kutya-simogatás is haiku.

Ez lehetne az ő ars poeticája, a kutya- vagy macskasimogatás mint haiku, vagy ahogy a szemével simogatta a fákat, míg meg nem halt. Valóban volt az érintéseiben, a mozgásában és a mozdulataiban, a tevés-vevésében mindig valami líraiság, de nem a szó fennkölt, hanem a kutyasimogatós, fabámulós értelmében, hétköznapi költészet, sajátos, csak a Tandoriéval rokon szenzibilitás. Amilyen azóta sem találkoztam az életben. Hiperérzékenység munkált még abban is, ahogy a piacra ment – mindig enyhén S-alakban járt – a rongyos vászonszatyraival, boldogan, és trécselt a kofákkal meg a csavargókkal. Szeretett piacra járni; piacra, kocsmába, temetőbe és múzeumba.

Pénzünk sose volt. Odavágta a pénztárcáját a földre, amikor ezt először szóvá tettem, csúszott a padlócsempén a bugyelláris, mint a szappan, egy rongyos fekete férfibuksza. Mindig *megejtő* bukszái voltak, rojtosak, foltosak, megviseltek, egy hét alatt megöregedők és üresek.

Mint a korán virágzó tavaszi gyümölcsfa, olyasféle a valóm. Rücskös törzs, pikkelyes. S valahogy mégis: belső elevenség, s ágaival elárulja: merő újulás. Ebből a törzsből hajt ki a sok gyengéd virág.

Amikor ezt írta, Van Gogh festményeire gondolhatott. Ezt tette a friss szerelem, a huszonhárom éves lányé meg a negyvennégy éves férfié, szerelem, aminek nem lehet parancsolni, nem lehet „késznek lenni rá”, akarni vagy nem akarni, megálljt mondani neki vagy meghosszabbítani, hanem úgy jön, mint az évszakok, észrevétlenül, és néha marad, az egész évet, az egész életet a szárnyai alá veszi vagy elpusztítja, és amikor nem lenni látszik, akkor is van, noha elmúlik, elszáll, mintha soha nem is lett volna.

„...mintha puszta
felhőalakzat volna, mely
olyan döntésre jutott, hogy
nem kíván meghalni.”

Mészöly Miklós: Megbocsátás

Akárha a füstje maradna meg, egy múlhatatlan felhő, pára.

Ősz volt, amikor a zsáktapétás szobában találkoztunk, másnap egy szál fehér krizantémot vett nekem az újvidéki piacon, én pedig cserébe neki ajándékoztam a piros öngyújtómat. Fél-éves levelezés következett (postai úton), és aztán is, az elkövetkező harminc év során még rengeteg levelet váltottunk. Miklósnak gördülékeny, finom, nem szállás, nem maszkuin, kerded betűs kézírása van, amit úgy ismerek, mint a sajátomat. Megsárgultak és elhártyásodtak, berepedeztek a levélpapírok, elvékonyodtak a cédulák, kifakultak a sorok. A kamrában dohosodtak egy kiszuperált vitrinben.

Ott hevert a vitrinén egy kalap is, zsíros nyári kalap, amit tréfás kedvében vett Miklós valamely zsidvásáron.

De lassú az idő, s mily gyors, heves a vágy, a képzelet. Nézel bennem: engem s magadat.

Beúszik Apollinaire, a Szajna, s benne Celan. Én még sohasem voltam Franciaországban, nem tudom, hogyan tükröződünk abban a folyóban. Miklós Párizst járt ember volt, Ady kései rokona, aki számára a párizsi útjai Kádár alatt világtéremtők voltak.

*Mint ez a víz elfolyó messzeség lett
A szerelem
Milyen lassú az élet
S milyen erőszakosak a remények
Apollinaire: A Mirabeau-híd (Vas István fordítása)*

(2) ma reggel

[évszám nélkül]

Tegnap történt, miután elválasztott tér-idő. Hazamentem, ágyam megvettem, s készültem félórát aludni. Mielőtt lehunytam volna a szemem, megittam még egy bögre tejet, édeskés ízével, ragacsával az ajkamon, a számban, kezdtem alászállni.

Én Bezdánban laktam, parasztházban, a megözvegyült és emiatt nagyon szerencsétlen nagyapámnál, egy szobában aludtunk és az ablaktalan konyhában tanultam, ő pedig Budán, a Szabolcska Mihály utcában lakott az első felesége lakásában, régóta elváltak, s ő a gangra néző cselédszobában húzta meg magát. Egyszer jártam abban a házban, és nagyon féltékeny lettem: női ruha csüngött az előszobában egy fogason, azonnal ki is fordultam a lakásból. Nem lehetett más női ruha az életében.

*Az őszi eső szürke kontya
arcomba lóg zihálva, bontva.
Harmadik napja sírja, mondja,
mint tébolyult anya motyogja
– mert csecsre vágyom – rám meredve:
Reátaláltam gyermekemre,
aludj el, édes kedvesem, te,
csitt, csitt, kicsikém, tente, tente...
József Attila: Anya*

Tudod, meséltem már neked, ilyenkor képek szállnak zárt szemhéjam mögött, már és még nem álmok, ők szabják meg, mit akarnak. Én csak nézhetem őket, csodálhatom színüket, jelenésüket, hatalmam nincs felettük – s mindez addig tart, míg el nem érem a mélyet, ahol a tudat fénye kialszik.

Szerelmünk elején az álmainkról is beszélgettünk, valódi kitarulkozás történt meg közöttünk, szétnyíltak a szárnyas ajtók – összenyitottuk a szobákat –, mint Tandorinál, vagy mint Vermeer képein. Az álom a legbensőségesebb fenomén, intimebb, mint a testek megmutakozása. Álmokat cseréltünk. Amikor ez később abbamaradt, a bensőségesség áramának is vége szakadt köztünk.

Ez történt most is. Nem aludtam el, s hogy mi történt, azt mondom el. Meg-megérintettem ugyan azt a mélyebb tere-numot, de miként a repülőgép, mely nem száll le, csak újra és újra megérinti a földet, s újra feljebb reppen.

Azt is tudod, apám ős-nemléte, eltűnté mily fontos nekem, s hogy jellemem, jellegem alakulásában, milyenségében ennek milyen fontos szerepét sejttem.

*A m. kir. honvédség veszteségeiről kiadott
lajstrom 4. kötetében lévő adatok alapján sikerült
megállapítani, hogy Fogarassy Béla (Nagyvárad,
1899) alezredes, a 38/II gyalogzászlóalj
parancsnoka 1942. augusztus 6-án tűnt el. Ennek
okát (fogságba esés, hősi halál) nem lehetett
megállapítani.
1942. augusztus 5-ről 6-ra virradó éjszaka
Korotojaknál előreküldött kisebb biztosító erő
fedezete alatt két szovjet lövészezred kelt át a
Donon és visszavetve a magyar 10. hadosztály
gyalogos zászlóaljait elfoglalta Korotojakot. Jány
Gusztáv hadseregearancsnok augusztus 6-án
délután parancsot adott az 1.
páncélos hadosztálynak, hogy a 10. és 12.
hadosztály csapataival karöltve foglalja vissza
Korotojakot. A támadás 1942. augusztus 7-én
reggel kezdődött és veszteségteljes harcok után a
szovjet erők a délutáni órákban kiűrtették a Don és
a Potudan folyók által lezárt szöveget, valamint
Korotojak városát és a harcvonal teljesen
megszilárdult.*

Miklós sokszor elmesélte, hogy az az utolsó emléke róla, ahogy őt, a két-három éves kisfiát 41-ben vagy 42-ben kézen fogva bevezeti egy lóistállóba. Emlékszik a trágya- s az állatszagra, mesélte, meg az apja tenyerének biztonságot adó fogására, a lovak tomporára. Ő külsőre az édesanyjára hasonlított, és nem tudhatom, az apja alkatából mit örökölt. Hogy a bensőséges beszélgetéseink abbamaradtak, abban – annyi más mellett – szerepet játszott egy későbbi, kíno- san végződő karácsonyi beszélgetés is, amikor Miklós rám förmedt, hogy hagyjam őt békén az apjával, mert ő utálja az apját, ne beszéljek róla. Nem értettem. Mint egy fúria, védtem a „hős katonát”, akinek a fennmaradt fényképeit albumba rendeztem számára, ez volt a karácsonyi ajándékom, egy családi fényképalbum az őseiről. Ez a konfrontáció hármunk között, akik közül ketten voltunk jelen, olyan heves volt, hogy megrepedt tőle annak a bizonyos „tükröződésnek” a tükre. Ez volt talán az első hajszálrepedés. Még hogy gyűlöli! Nem tudtam az ő lényét a gyű- lölettel egyeztetni, és nem értettem az örült kifakadást a halott ellen. A karácsonyi halsalátába csapott kenyeret.

Sűrű, nagyfás erdőt látok, a barna törzsek szintjén, melyek hatalmasak és gyönyörűségek, alattuk a rozsdaszín avar finom páfrányszerűségek zöldje, lengése, s odébb, egy távolab- bi, párák tisztásról, ahogy pillantok oda, fehér, kócsagszerűen karcosú madarak rebbennek fel sejtelmes szárnyuhanással. Egyébként csendes minden. És nagyon szép. Aztán én, aki azonos a leggyermekkoribbal is, meg velem is, s akinek nincs neve és semmije, ez az éntekintet elkezd beljebb bolyongani az erdőbe.

Mesélt ifjúkori erdőjárásairól, közös kirándulásokról a társasággal, és irigyeltem ezek miatt az emlékei miatt. A szerelmesek féltékenyek egymás múltjára. Nagyon szép, Nádas Péter szer- rint szeráfi szépségű fiatalember volt. Homályos képeket láttam, ahogy más fiúkkal és lányok- kal barangol az erdőben, szökén, szakáll nélkül, és nevetnek.

Keresek valamit, valakit. Kutatgatok az egyre sűrűbb aljnövényzetben, bokrosokban, nő- vényei zugokban, ágakat hajtok fel, nagy-nagy leveleket, beletúrok a moha és az avar nedves mélyére, s ekkor anélkül, hogy ez szó és tudás lenne, már tudom is: az apámat, a halott (??) apámat keresem. Mert meg kell lennie, itt van, elrejtőzve. Lehet, hogy csak b kellene fűrnöm magamat valami mély növénybarlang-vacokba, s akkor ott lenne és velem lennék.

Az együtt leélt harminc év alatt számtalanszor szóba került Fogarassy Béla, az apósom, akit nem ismerhettem, a lányom nagyapja, akit nem ismerhetett, aki talán megjárta a Gulagot is, és valahol odaveszett. A nyolcvanas évek közel kerültek a negyvenes évekhez, a Gulag itt volt, a családban, időben közel. Egyébként akkortájt kezdtek nyilvánosságra kerülni a Gulag-kutatások eredményei, megjelent Szolzsenyicin, Nagyezsda Mandelstam, Salamov. Százszor is keresztül- suhant a lakásunkon a legenda, hogy valaki valahol egy szibériai hadifoglytáborban beszélt vele, a Bélával. Mindannyiszor meglepett annak az időnek a karnyújtásnyi, és mégis elérhetetlen kö- zelsége. Láttam, hogy az állítólagos legendás szemtanú, valami tábornok mellett látta a Fogarassy Béla hadifogoly vezérkari tisztet, akihez nem hasonlított a fia. Mintha archív fekete-fehér fényké- peket néznék. Beleaplikálva az arcot, melyet régi fényképekről ismertem, vagy Miklós rokona- inak arcvonásaiban láttam megjelenni. Volt a Fogarassy Béla barna (barnának képzelt) szemében egy nevető csillám, a vastag ajkán egy mókás vonás, mint aki szeret tréfálkozni, miközben a Miklós szeme hűvös kék, az ajka vékony volt, és nem volt tréfamester.

Egyszerre nyugodt és roppant zaklatott, nagy sebességű folyamat ez, több mint valós idő. S közben váltakozik a színhely, a szép „európai” – mondjuk: tölgyes – erdő helyett vad, elvadult,

sohasem gondozott – mondjuk: szibériai, tajgai – tereppé válik a színhely: ledöntött csonkok, melyek vad összevisszaságban rohadnak és hasadnak, élő és élet utáni összevisszasága, s a felszín is árkokkal, vetődésekkel, dombokkal tagolt, és nem sík. S az idejövő kereső – én – ekkor meglátja, hogy ott van, akármelyik fára, növényre, avartelepre ránézek, látom az „arcát” bennük, s ez olyan, mint egy csoda, egy beavatás. S akkor egy völgyecskeféléhez jutva, melynek alján mocsárszerű, vizinövénnyel borított tavacska van, odamegyek a partra, félrehajtom a sásfélét, lenézek a vízre és úgy látom, hogy az a nagy rákhát, mely ott lebeg, az is ő, s ahogy álmétkodva nézem ezt, s még jobban megnézem, a vízi állaton felismerem, hogy talán nem is élőlény, hanem csak egy korhadó fatörzsdarab. De az is ő.

Mit érhettem én ennek az én apámmal közel egyidős, negyvenes éveit középen járó férfinak, a szerelmeknek az apakereséséből? Az én apám ép és egészséges volt. A Don és a Gulag mint társadalmi trauma akkortájt ébredett. Az én apám folyton dolgozott. Éppenséggel fatörzseket halászott, cibált ki csónakkal, láncsal a Dunából, megszártotta, földarabolta, fölhasogatta a fát, elszállította a városba és a fészerben halomba rakta, hogy télen legyen mivel tüzelni. De ő is egy háborús trauma utóhatásával küszködött, egy világháborús lőszer ugyanis játék közben kiverte az öccse fél szemét, amiért őt, a nagyobbik kisfiút tették felelőssé, és iszonyatosan megverte érte az apja. Az a gyerekkori brutális verés, vizes kötéllel, a kiesett szem és az apai erőszak nyoma valahogy rajta volt az én apám arcán. Megfélemlítették az apámat. Ilyen utakon, akárha egy fatörzs hanyódná az áradó Dunán, evickélhettem oda a Fogarassy Bélához, akinek a nemismerése az én szerelmem életét determinálta. Meg akartam neki menteni az apját. Fogarassy Béla férfias volt, katonatiszt volt és áldozat lett. Azért küldték ki a Donhoz a frontra, mert nem volt hajlandó elválni félzsídó feleségétől, Miklós édesanyjától, a Panni nénitől. És a fia később egyszer, karácsonykor, megtagadta őt.

Miklós a Rák jegyében született, 1939. június 27-én Budapesten, a Krisztina körúton, arrafelé, ahol később Balassa Péterék laktak, a budai úri negyedben. Lakásukat (miközben az apa az orosz fronton volt) bombatalálat érte, az egyik szoba – ahol a karácsonyfa állt – beszakadt. Egy repesz most is itt van a könyvespolc peremén. Az ostromot ők is – Panni néni, Zsóka és Miklós – a pincében vészték át.

És megvan, rendben van, itt van, bennem van – mindez. Ébrenlét, fél-elalvás és mélyalvás közti tudatterepen mindvégig, mélyen is, magasan is. És ekkor, mikor véget ér, hátulról, belülről, a felismerés boldogságában megnyílik valami mély és meleg forrás és dől, dől a sós nedv a szememből meg a pórusaimból, perceként át hosszasan és szinte abbahagyhatatlanul.

Nem maradtak meg az emlékezetemben a könnyei. Ez az apára-találás itt erotikus jellegű, örömteli, és biztos köze van az ő megismerhetetlen szexualitásához, ahhoz a titokhoz, mely szexualitásunk mélyén mindannyiunkat az apánkhoz, az anyánkhoz fűz, miközben a sóvárgásunk elér a kétneműség mélyéig, a „thalassáig”. A mi szerelmünkben jelen volt az ő fiatalon elesett vagy még sokáig Szibériában tengődő daliás katona apja, a magas kort megért, örökké beteges, törekeny édesanyja, aki többé nem ment férjhez, az én zömök vidéki apám, aki lelkileg sérült volt, és Miklós szerette, a hiperaktív, erős anyám – ezt a szexuális családi kavardást átértük, szerettük és gyűlöltük az élő és holt szüleinket bennünk, rajtunk, egymásban, a világban.

Hogy nekem ez mit tanít, mit közölt a látomás, később írom vagy mondom majd el, mert hidd el, mélyesen összefügg azzal is, hogy szeretlek. Sőt azzal is, hogy „aljas gazember vagyok” (vállalom), hisz, gondold csak meg, mennyi ebben a képi-mélytudati történetben az alj (pl. nővényt), a gaz és egyéb mocsári dolog. Az egész azon csattan mégis: ember.

Hogy mit közölt a látomás, azt alighanem harminc éven át beszéltük meg szavakkal és az életünkkel, a gesztusainkkal, a cirkuszainkkal, örülten egymásra fenekedve, időnként valóban lealjasodva, elmocsarasodva, aztán lábra és lángra kapva megint, hogy végül ő, még előttem, hetvennégy évesen elmenjen. Tandori Dezső strófájára jártunk – hol embert, hol istent tévesztve el, hol istentelenül, hol embertelenül éltünk és viszonyultunk egymáshoz. Csaltunk is, csalódtunk is, ragaszkodott hozzám, velem maradtam, s a kékszemű, sudár lányunkban látom őt. A versekben, festményeken. Hogy hogyan nézte a platánfákat, azt is látni szoktam. Most is abból a porcelán csészéből iszom a teát, amelyet a bolhapiacra vettem. A könyvben, ahonnan most ide másolom ezt a Tandori-verset, ott a keze vonása, halvány graffittal:

*[Isten legyen]
Ember nekem nem lett meg emberen.
Isten nekem nem lett meg emberen.
Ember nekem nem lett meg istenen.
Hát legalább*

ISTEN LEGYEN.

VÖRÖS ISTVÁN

Hermész-szonettek

12

Ne kérd a változást, a változás
kérjen téged, és ne akard az
állandóságot, inkább hallgass
az ideiglenesre, mert csodás

tebenned minden visszafordulás,
az önszabályozás hiánya,
zavart pillantás a világba,
valami testi lelkifurdalás,

szellemben lévő meztelenség,
rossz érzés, ami kellemes még.
Ha minden változik, a változás marad.

Ne várd a változást, a változás
se vár soká, mert várni nem szokás.
Ne bontsd le és ne is építsd fel önmagad.

13

Mikor sörösládák közé bevitt
a pincérlány, én meglepődtem,
amit suttogott, nem volt avított.
Így szólt: elege van belőlem

a megbízónak, ki mást is kivitt
a nemlét poklából, ha értem.
Egy isten ő, de nem vállal gagyit.
Majd megcsókolt és letérdelt elébem,

a lét köré fonta az ujjait,
kis gyűlölettel rágcsálta az édent,
tán azt hitte, a nemlétre tanít,

siklott föl-le bátran és serényen.
Megszámoltam az öröm pontjait,
és azt mondtam, hogy ennyivel beérem.

PÁTKAI TIVADAR

A gyónás

Hiába volt irtózatossá hideg a templomban, a karácsony előtti hajnali miséken mégis szerettem ministrálni, mert ilyenkor egy kezemen is meg tudtam volna számlálni, milyen kevesen vannak. Csak néhány krisztuskörmölő hívó ült a padokban, így aztán kedvünkre lehetett egymás között bohóckodni. Nem kellett arra figyelni, vajon Hermína néni mit mond majd a holnap esti tollfosztáskor édesanyámnak: Te, Bözsi, ez a gyerek lófaszt érdemel karácsonyra, nem kurbli vaskorcsoját, ministrálni se tud, röhögcsél, elesik a misekönyvvvel, turkálja az orrát. Attól, hogy ű a gyertyatartó, nem megyen még a mennyországba, szerintem csak azért van ott, hogy eggyel többen legyenek!

Ilyeneket szokott rólam mondani, ha hébe-hóba átlépte a pipacserélő ajtaját.

Minden évben galambfiókákat kapott a plébános úrtól az a három ministráns, akik soha nem késtek a miséről és a legjobban ministráltak. Mondjuk, azt nem tudtam elképzelni, hogyan állapította meg az Egervölgyi plébános úr, kik ministráltak a legjobban.

Akkor ment el a kedvem ettől az egész ministrálástól, amikor az apám azt mondta, hogy bassza meg a plébános uratok a beteg, fostos galambjait, ne azt adjon fizetségül, hanem valami fájnságot, hiszen a természet amúgy is teleszarta galambokkal az egész Kárpát-medencét. Ezt öregapám azzal kontrázta meg, hogy hidd el te kölök, jobb egy isten száz papnál is.

Ezen tényleg elgondolkodtam, mert hogyan lehet az, hogy a plébános úr azt mondja nekünk, na, mi van, ti kis seggdugaszok, csutfaszok, áll-e már a monyatok! Amikor hársfavirág teának valót, vagy epret, málnát kellett szednünk a kertjében, akkor is durván szokott velünk beszélni.

Persze azt nem tudta az apám, se öregapám, hogy néha roráté után behívott minket az Egervölgyi a parókiára, ahol habos kakaót és kuglófot szolgált fel a bejárónője. Szép, nagy, ovális asztal köré ültetett bennünket. Az asztal gazdagon megterítve, mint ahogyan a módosabb családoknál szokás. Ezt egy kulákokról szóló diafilmen is láttam.

A parókia vendégszobájában mindenütt drága, faragott bútorok, festmények, szárnyas angyalokkal hímzett fehér abrosz, aranyozott szélű kávésbögrék, porcelán kistányérok, ezüst-ekcájkok, illatos szalvéták.

A kötelező kézmosás után ülhettünk csak az asztalhoz. Az étkezési imát hangosan és egyszerűen kellett elmondanunk.

A plébános úrnak majdnem szédurrant az a hordó-hasa, amikor gőzmozdonyt megszégyenítő szuszogással tömte magába két kézzel a kuglófot. Nekünk bezzeg késsel, villával kellett ennünk. Mikor tanultok meg illedelmesen enni, ha nem most, szokta mondani.

Ezt nem akartam elmesélni az apámnak, mert hátha szégyellette volna. Habos kakaóról minálunk csak a borbélyműhelyben kihelyezett régi, foszladozó Tolnai Világlapjában olvashattunk ezt meg azt. A legjobb reklámszöveget is abban olvastam: „Igyon Viktóriát! Igazi kávé helyett, cikóriát!”

Na, jó. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Lízi nénénk, ahogyan a politika engedte, küldött néha csomagot „Kaliforniából”, de abból általában kilopták a „gyarmatáru” java részét. Szokta is mondani öregapám igen halkán, szinte pisszegve, amikor fölbontotta a csomagot: Legyen rákos tüle, a kopasz gyomra!

Hogy megkapjam a kurbli vaskorcsoját karácsonyra, elhatároztam, meggyónok minden kisebb-nagyobb bűnömet a hétfői nagygyónáskor.

Hiába voltunk állandóan ministránsok, nem kivételeztek velünk, mindig csak a felnőttek után gyónhattunk. A káromkodások mellett legnagyobb bűnömnek azt tartottam, hogy a tanévnitő napján megfogtam a szomszéd Csöpi csöcsét. És ott lejjebb is.

Egész éjjel azon gondolkodtam, hogyan mondjam el a plébános úrnak ezt a történetet. Elhiszi-e nekem? Egyáltalán, meg kell-e ilyent gyónni? Jó, a hittanórán azt tanultuk, hogy a paráználkodás halálos bűn ugyan, de az minek számít, ha nem én kezdeményeztem? Ha úgy vesszük, akkor az egész falu halálos bűnben él, mert sok szóbeszédet hallok én naponta az apám borbélyműhelyében, hogy ki ezzel, ki azzal csalja meg a férjét, feleségét. Még azt is rebesgették, hogy a plébános úr is „használhatja” a bejárónőit, azért cserélgeti őket olyan sűrűn. Persze, ezt nem nagyon mertem elhinni.

Azt gyónom majd, hogy a Csöpi csapdát állított nekem. Szerintem így is volt. Azon a hétfői napon, amikor a szülei elmentek szüretelni a Dánéba, fölhívott a padlásukra, pedig ott semmi keresnivalónk nem volt. Én isten bizony nem akartam fölmenni! Amúgy is az egész padlás levegőtlen volt, telis-teli pókhálókkal meg egérszarral, irtóztam a pókhálóktól. Akkor meg ugye, miért hívott föl? Valami célja csak volt?

És amikor fölmentünk, fölhúzott két cserepet. Mondtam neki, te Csöpi, ha már följöttünk, húzzál föl több cserepet, mert alig látok. Nem akarom, hogy az újonnan kötött pulóverem pókhálós legyen, mit szól majd az anyám, nemrégén kötötte, hogy ebben járjak majd iskolába. Erre azt mondta a Csöpi, bőven elég a két cserepet, mert amit most ő mutatni akar nekem, ahhoz nem kell fény. Ahhoz elég a belső fény is. Amit mutatni akar, olyant én biztosan nem sokat láttam még az életemben, hacsak anyámét nem.

Nem tudtam, milyen lehet az a belső fény. Ilyenről még nem tanultunk az iskolában, de még csak nem is hallottam róla az apám borbélyműhelyében sem, pedig ott minden fontos dologról lehetett hallani.

A Csöpi előttem botorkált a sötétben. Egyszer csak hirtelen megállt, szembe fordult velem. És akkor föl húzta a margaréta mintás nejlón blúzát, megmarkolta a kezemet, odahúzta a cicijéhez, szétnyitotta az ujjaimat, és rátapasztotta. Azt mondta nekem, hogy rettentően fáj most, nem csak a csöcse gombja, hanem úgy általában az egész. Bátran fogjam meg, mert azt olvasta valamilyen könyvben, ha egy külső ember ilyenkor ügyesen megfogja neki, akkor el fog múlni. Nem lesz fájás. Ilyenkor a legérzékenyebb, nemsokára meg fog jönni a baja. Ebben az időszakban teherbe esni sem lehet, nyugodtan élvezkedhetünk mindketten, nem kell vigyázni semmire.

Mondtam, én most nem akarok élvezkedni, szóljon inkább a Sáriöcsinek, mert ő fogadásból is pikk-pakk el tud élvezni. Többször megmutatta nekünk, amikor a kiserdőben szoktunk partizánosat játszani. Hátha ő jobban tudná azt a fogást, mint én. Erre azt felelte, nem érdekli őt a Sáriöcsi. Egyébként is, neki csak négy ujj van az egyik kezén, mert az ötödiket lerobbantotta a gyutaccsal. Meg ő már látta neki a micsodáját is, ami olyan vékony, olyan görbe, mint a zsákvarró tű, és amire nem vághat föl éppenséggel, amúgy is a második unokatestvére, mit kezdene vele.

Tudom, mondtam neki, mert elmesélte nekünk ezt legeltetéskor többször, ha olyan kedvében volt. Egyszer még az egyik bugyogódat is elhozta, amit az orrom alá dugott, aztán ráhúzta a Gyuri fejére. Szokott ilyeneket csinálni.

Ezen igen fölmérgesedett a Csöpi, megígérte, hogy a jövő héten följelenteti a tanácsházán nemi erőszakért, és akkor mehet az anyja picsájába, mehet a börtönbe, úgymint ott fog majd előbb-utóbb kikötni. Jobb lenne, ha én sem barátokznék ilyen hülye gyerekekkel. De megnyugtattam, hogy én aranyos vagyok, nem lesz semmi probléma, ha azt csinálom, amit ő mond.

Akkor ott, hirtelen azt gondoltam, jól fogok cselekedni a Csöpivel, elmulasztom a fájását. A jócselekedetet pedig nem büntetheti a Jóisten. Így terveztem el a gyónást.

A templom színes, vastag üveges ablakain át rézsút süttött be a Nap. Éreztem a fénykévék súlyát.

A gyóntatószék a pipacserélő és a vörös márvány szenteltvíztartó után mindjárt balra volt. Templomunk legsötétebb zugában. A gyóntatószék tulajdonképpen csak egy faragatlan kőcerájnak látszott, egy fadóboz, süveggel és fakereszttel a tetején, amiben éppen csak elfért a plébános úr. Be kellett húznia a hasát, amikor beült a helyére. Kívül az imázsamoly, egy rácsos lyukon át kellett gyónni.

Amikor beléptem, megmártottam jobb középső mutatóujjamat a szenteltvíztartóban, keresztet vettem, ahogyan tanultuk. Még hárman várahoztak előttem a gyónásra, így beültem a hátsó padba. A kuglifejú Tihamér kántorunk mindig gyónt, el nem tudom képzelni, hogy milyen bűnei lehettek, amikor szinte az egész napját ott töltötte a templomban és csak orgonált.

El fogom majd mondani a plébános úrnak, hogy tulajdonképpen nincsen nekem bűnöm, én csak a biztonság kedvéért gyónok, vagyis a kurbális korcsolyáért.

Azon is elgondolkoztam, bevalljam-e neki a gyónásban, hogy több alkalommal is láttam, amint a Sáriöcsi a sekrestyében lopkodott a perselypénzből, kétszer pedig leivott az úrvacsorához odakészített borból és belepisált helyette. A füstölőbe pedig a tömjén közé macskamézet csempészett, azért volt virágvasárnapkor olyan éktelenül bűdös a templomban. Azt is tudtam, hogy a zumbellátum egyik tartóját is ő fűrészelte el szintén virágvasárnapkor, a körmenet előtt pár órával. Azért rogyott össze a zumbellátum, azért sérült meg a plébános úr feje búbja is. Még sok stiklijét tudtam a Sáriöcsinek, én azonban úgy ítéltam meg, hogy azok az ő bűnei, neki kell meggyónnia. Hiszen mindenki a saját bűneiért viseli a keresztet, kivéve Jézus Krisztus, aki az egész emberiség bűneit vállalára vette, amikor meghalt a keresztfán. Így tanultuk hittanórán a plébános úrtól.

Ismételgettem magamban a gyónás szövegét, hogy pontosan el tudjam mondani. Pedig, mint később kiderült, nem kellett volna. Mert az Egervölgyi plébános úr, miután a Dicsértesség a Jézus Krisztus köszönést még be sem fejeztem, hirtelen közbevágott, hogy na, te kis seggdugasz, hát akkor hogyan is volt az a bizonyos eset a Csöpi csöcsével?

Ez a kérdés annyira fejbe kólintott, megszólalni sem bírtam legalább fél percig. Először arra gondoltam, hogy a Jóisten megsúgta a plébános úrnak ezt az esetet, és így majd könnyebb lesz kimérmie a rám szabott penitenciát.

– Az úgy volt plébános úr, hogy a Csöpi...

– Az nem úgy volt, gyermekem. Ravasz vagy te, mint Pilátus macskája. Nekem a Csöpi azt gyónta, hogy te csaltad föl a padlásukra. Fölhúztad a virágmintás nejlón blúzát, először jól megcsöcsörészted, aztán belenyúltál a bugyogójába is.

– Isten bizony, hogy ő vitte oda le a kezemet!

– Elhiszem neked, gyermekem, azt is tudom, a Csöpi nem éppen a Szűzmaria, és mindegy, hogy hogyan történt. Megtörtént. Ez így is, úgy is Isten ellen való vétetek. Látom, te pirulsz. És, aki pirul, az vétett az Atya és a Fiú ellen. De, ha már megtörtént, mondjad csak el, tövirül-hegyire. Mi volt például ott lenn? Göndör volt-e nekije? A csöcse kemény volt-e annak a süldőleánynak? Részletesen, amilyen részletesen csak tudod. Akkor kapsz kevés penitenciát és teljes feloldozást, minél aprólékosabban meséled el.

– Göndör volt, bizony, plébános úr! Olyan göndör, mint a bolond Samu haja!

– Arra vagyok kíváncsi, mekkora terpeszt vett föl a Csöpi?

– Hát olyan közepeset, plébános úr.

– Miért, talán nem toltá le a bugyogóját és beszopta a pocok a vásznat?

– Először csak térdig, plébános úr.

Meséltem, meséltem, meséltem, amilyen aprólékosan csak tudtam. Még olyanokat is, ami meg sem történt ott a padláson.

– Nahát, nahát! Jaj, istenem, jaj, istenem! – sóhajtott föl legvégül.

Ekkor a gyóntatószék rácsain keresztül észrevettem, egyre pirosabb, egyre lilább a feje a plébános úrnak. Egyre szaporábban veszi a levegőt, nyögdecsel, egyszer csak elakad a lélegzete is.

Megijedtem.

Már majdnem felálltam a térdepelőzsámolyról, gondoltam, benyitok hozzá a gyóntatófülke belsejébe, biztosan rosszul lett, de aztán egyszer csak fölegyenesedett a görnyedő, furcsa pózból.

Megkönnyebbültem. Nagy kő esett le a szívemről.

Közelebb hajolt hozzám és remegős hangon, alig hallhatóan odasúgta:

– Arra kérlek gyermekem, ha máskor is ilyen súlyos bűnbe esnél, akkor is gyere el meggyónni! Otthon pedig mondjál el két Miatyánkot és két Üdvözlégyet! Amen.

Ámen, vágtam rá azonnal. És mindenféle keresztvetés nélkül, boldogan rohantam ki a templomból, annak tudatában, hogy mindent megtettem a kurblis vaskorcolyáért.

Szócs Sz. Géza: Gólem

NÁDASDY ÁDÁM
Fábián diák

(Arany János szemérmes ember volt, nem írt erotikus verseket.
De ha írt volna, akkor is – szokásához híven – a másokéról, egy őt
nem érintő helyzetről írt volna. Például:)

Nem szerette senki Fábián diákat,
vagyis hát szerették volna őt a lányok:
incselkedtek, hívták – sokra mégse mentek,
Fábián hideg volt, mint pápista szentek.
Más zenére pezsdült a Fábián vére,
nem leányra vágyott: férfi-ölelésre!
Restellte is magát jó Fábián diák:
jaj, csak meg ne tudja hajlamát a világ!
Társaságba, bálba ritkán keveredett,
rásütötték hamar: nyársat nyelt a gyerek!
Ó, ha tudták volna: nyelne bizony nyársat,
este is, reggel is, ha találna társat.
De nem talált, így hát önmagát szerette;
nyugalomban azt is egy helyen tehette:
kinn a temetőben, hol lombok susognak,
elnézően nézték titkát a halottak.
Elhevert egy síron s úgy meredt az égre,
mintha szálló sólymot várna lándzsavégre,
csak a keze mozgott, csak a vére nyargalt,
nyalka huszárt képzelt, izmos öklű angyalt.
Ám mi ez a zaj most? Nem kavics csikordult?
Rémült Fábiánunk arrafelé fordult:
jókötésű ifjú kertészlegény állt ott,
ásónyel kezében, két orcája lángolt:
„Te járogatsz ide? Mennyit vártam-lestem,
titkos váltótársam nap mint nap kerestem!
Itt csinálom én is – mondta – bokrok árnyán.
Engedj oda, elbír kettőnket a márvány!”
Ráfeküdt a kőre, ásóját letette,
kisebb rudat markolt a marka helyette.
Dobhártyák doboltak, duzzadt minden pórus,
nyújtogatta nyakát a kéttagú kórus.
S midőn csődörükkel célba lovagoltak,
megtapsolták őket hangtalan a holtak.

Roters Katalin: Öröm

Téli örömek, nyári örömek

A gőzfürdő

Kelényi Bélának

A kellemes érzésnek nagy foka, melyet bizonyos jelen lévő élvezet, vagy jövőendő jónak élénk képzelete gerjeszt bennünk.
 ÖRÖM – szócikk Czuczor és Fogarasi Szótárában

Az öröm vagy váratlanul következik be, vagy az elgondolásával veszi kezdetét: kétségkívül a *jelen lévő élvezet, vagy jövőendő jónak élénk képzelete*. A gondolatot az elképzelés lobogja körül: kivetíti ismert és vágyott képeit. Az elképzelés az emlékezeten alapul. Az öröm elképzélése az örömteli emlékekből táplálkozik. Ezek legkorábbi rétege a személyes szülői mátrix, a Kezdet Kezdet; az anyaméh őstengere: az *uterus*, amelynek nem ismerjük kiterjedését. Csak a benne lebegést, a testtől el nem különböző hőfokát, lényünket körülölelő lágyágát.

Az öröm őstengerének mély emlékéhez legközelebb a fürdő esik. A kisebb vagy nagyobb vizekben való megmerítkezés, a bennük való lebegés. A test terheinek, a Föld súlyának részleges, viszonylagos és átmeneti felfüggesztése. A különféle fürdőfelelések különféle örömökre adnak lehetőséget. Más a folyóban, mint a tengerben való megmártózás, és megint más a gőzfürdőben vagy a kádban elnyújtózás.

A régi görögöknél a nap az éjszakával vette kezdetét, az örömek szemügyre vételét is indokolt a téiben kezdeni. Annál is inkább, mivel a tél kies kiemelkedései erős kontrasztban állnak átható hidegével és sötétjével. A gőzfürdő örömei ezért különösen nagynak és erősnek tetszenek. Am a *jövőendő jónak élénk képzelete* közepette nem árt tekintetbe venni mindazt, ami vele jár, nemcsak a fürdőkalauzt érdemes kézbe venni, hanem a *Kézikönyvecskét* is: „*Mielőtt fürdőbe indulsz, vess számot magadban mindazzal, ami egy fürdőben történni szokott: lefröcskölök, lökdösök, szidalmazok és meglopják az embert.*”¹

Epiktétosz tanácsát érdemes szem előtt tartani. A fürdő bonyolult üzem, látogatóinak bonyolalmasságáról nem is beszélve. Már távoli előzményei, a görög gymnaszionok, és még inkább a római thermák sem voltak egyszerű intézmények; a vízvezetékrendszertől a padlófűtésig terjedő berendezésekből épültek fel.² A testek gyakorlatozására hivatott épületek és eszközök közé aztán a görögöknél a szellemi gyakorlatok is beszivárogtak. A filozófusok itt nyitották első iskoláikat. A római időkben a közfürdőkben már könyvtárak is helyet kaptak; „gyakran könyvtárhelyiségek, olvasószobák is gazdagították a thermák helyiségeinek sorát.”³ Így aztán ezek a bensőségesen testies helyek egyre inkább eminens közterek lettek.

A közfürdőkben bármikor bármi megeshetett. Mint ahogy manapság is történhet egy s más. Olykor már a bejáratnál: egyszerű meghibásodás, kisebb rendszer-összeomlás, vagy rejtélyes *műszaki okokból* eredő részleges vagy teljes le- és bezárás. Ahogy a *lökdösés, szidalmazás és meglopás* is megeshet, úgy akusztikus vagy verbális, fizikális vagy vizuális agresszió is érheti a látogatót.

Vannak számosan, akik összetévesztik a fürdőt a piactérrel, a kocsmával, vagy a parlamenttel, de a többség azokból áll, akik összetévesztik saját fürdőszobájukkal a közteret. Úgy jönnek-mennek, mintha egyenesen világraszóló jelentőségű személyük végett volna a világ. És verejtéktől sem kellene megszabadulniuk, mielőtt a medencébe ereszkednek.

A gőz és szauna termeiben a turbótahóság olykor a hangoskodásban tetőzik. De a hárítására vannak lehetőségek. Az egyik módja, ha megfogadjuk Marcus Aurelius tanácsát: „*vonulj vissza a saját kis területedre*”. Erre mindig adódik lehetőség, „*hiszen amikor csak akarod, visszavonulhatsz önmagadba. Mert az ember sehová nyugodtabban, zavartalanabban nem vonulhat vissza, mint a saját lelkébe, különösen ha olyan a belső világa, hogy beletekintve azonnal teljes békeség önti el.*”⁴

Amennyiben ez nem bizonyulna elegendőnek, lehet próbálkozni hangok hallatásával. Nem beszédhangokkal, nem szóval, hanem énekszóval. Alkalmasint egy hosszasan és hangosan zengetett *ommal*. Ennek elsődleges hatása, hogy majdhogynem hallhatatlanná tesz minden külső hangot. Hosszasabban pedig, mély frekvenciái folytán áthangolja a testet, és általa persze a lelket.

A gőzben az éneknek hallatlan hatása van: nem a falakról verődik vissza, hanem közletről, a nagy sűrűségben lebegő vízcseppekről. A körkörös visszaverődő hangok körbezárják a hang hallatóját és mintegy önnön énekének gömbjébe emelik – és még jobban leválasztják környezetéről. Egy erőteljes *om* egyúttal egyértelmű jelzésként is szolgál a hangoskodóknak: nincsenek egyedül, nem otthon vannak; mi több, ráeszmélhetnek mind közönséges lényük és létmódjuk viszonylagosságára.

1 Kézikönyvecske 4., in *Epiktétosz összes művei* (Steiger Kornél fordítása), Gondolat, Budapest, 2014.

2 Fikret Yegül: *Bath and Bathing in Classical Antiquity*, MIT Press, 1992.

3 Kaba Melinda: *Thermae Maiores Legionis II. Adiutricis*, in: *Monumenta Historica Budapestinensia VII*, Budapest, 1991, 9. o.

4 *Marcus Aurelius elmélkedései* 4,3, Atlantisz, Budapest, 2016.

A társas lét örömeihez, akárcsak az antropológiai tanulmányok elmélyítéséhez, kedvezőbb hely a körmedence, ahol – ha nincs túltelítve – megfelelő távlatból szemlélhető az emberi panoráma, a kapcsolati és viselkedéskultúra. Akárcsak az érdeklődés irányának változása, a figyelem hullámzása – kivált férfiak körében a fellángolása –, amikor beleereszkedik a vízbe egy-egy *miss universe*. Mindazonáltal a visszavonulásra is alkalmasabb a hely, hiszen csak lejjebb kell ereszkedni a vízben; elég ha a száj és az orr marad a felszín felett, és betölt a csobogás hangja. *A jelen az örömünk.*⁵

Ha fürdőbe mész, vessz számat azzal is, hogy mindenféle alig leplezett testek kerülhetnek eléd, úgy tökéletes, mint korántsem tökéletes testek. Leginkább persze elaggott és elformátlanodott nők és férfiak. De az is megeshet, hogy tetőtől talpig tetoválásokkal torzított lények tolakszanak a látómeződbe. Mint ahogy bármikor szembejöhethet a természet tüneménye, egy-egy hasonlíthatatlan szépségű hasonmás.

A lehangoló vagy felkavaró látványok semlegesítésében persze a gőzpára és félhomály (meg a szemüveg hiánya) is segít. Ha sikerül – mondja Epiktétosz méltán –: *„ha nem kavarnak föl olyan dolgok, amelyek korábban föl kavartak, vagy legalábbis nem olyan mértékben kavartak föl, mint korábban, akkor képes leszel rá, hogy mindennap ünnepelj.”*⁶

Mindazonáltal már a fürdő megközelítése is örömteli: a kerítés formája, mögötte a park, hatalmas platánjaival, változó és örök zöldjeivel. A hévizes tavacska ősszel is nyíló tavirózsáival (olykor hajléktalanok mossák ruháikat és magukat). Akárcsak az épületek sárgásbarnája, és még inkább az általuk közrefogott térség; a pavilon, sétányok, padok, virággyak és följük boruló lombok.

A szépség ritka, inzularis tapasztalat az időben. Akárcsak az öröm – megannyi más hatás között húzódo szigetvilág. Kedvező körülmények, képességek és szándékok, gondolatok és hangoltságok váltják ki. Akaratlanul is előállhat, de a készség elősegítheti. A várakozás fokozza. Az elgondolás, a lélek és a test kölcsönhatásában tud kibontakozni.

A fürdőben a hőfokok éles váltakozása átérezhetőbbé teszi. A hideg külvilág ridegéből, a pénztárok és öltözők zsilipein át a legjobb a legbelső gőzkamrába menni. Ahol a forró és homályló párában az őselmények is újra közelkerülnek. A gőz gomolygásában a felülethatárok, egyáltalán az elhatároltságok, a szigorú szabályozottságok feloldódnak, elmosódnak. Az éles peremek, akárcsak az arcvonások, lágyabbnak látszanak. A mozgások lelassulnak vagy egészen leállnak. Előáll Thalassza távlata, természetesen – minden regresszustól menten – átélhető az őstengeri *intrauterin nyugalom*, amiben először az anyaméhben volt részünk.

A fürdővíz ásványtartalma folytán közel áll a tengerhez, a tengeré pedig saját őstengerünk, az *uterus* összetételéhez esik közel. A thermák így az őstörténet több idősját is felidéznek, hiszen a hévíz maga is tűz és víz találkozása, földtörténeti ösesemény: úgy keletkezett, hogy a légköri és felszíni vizek a Föld mélységével találkoztak; vizét a magma melege hevítette.

A fürdő különféle hőfokú medencéi, az egyes termek és thermák így alkalmat adnak más időkben való elmélyülésre, az ellentétes erők és érzetek váltogatására, a tél-nyár tengelyén történő fokozatos vagy átmenet nélküli haladásra. Az ellentétek közötti mozgás során a test- és az elméműködés egyaránt felélénkül. Az antik fürdőépítők is ennek tapasztalata nyomán alakították terveiket. *Így még a gondolatok is frissebben szárnyaltak* – írta Martialis.⁷

Az ilyen egyszerűbb örömkönnél kínálkoznak bonyolultabbak, amióta a modern átalakítás a fürdőt is motorizálta: az *élményfürdő*ben periodikusan áramlik és pezseg, a kerengető medencében pedig forog a víz. Viszi az *élményfürdő*zöt, nem kell fárasztó mozdulatokat végezni. Itt kivált érvényes a világ egyszerűségében és a komplexitásában egyaránt jártas John Pawson észrevétele: *„Az öröm mélyebb formái helyett a szórakozást kergetjük.”*⁸

A létforgatagban történő föloldódásnak ez az intézménye kétségkívül lenyűgöző. A fürdő falát borító számos márványlapfelirat mellől hiányoznak Epiktétosz szavai, amelyeket tanítványaihoz intézett: *„Nem veszíték észre sem azt, hogy kik vagytok, sem azt, hogy mivégre jöttetek a világra, sem azt, hogy mi célból lettetek e látvány szemlélői.”* (1.6.25.)

A látvány, aminek szemlélői vagyunk: az univerzális távlat. Mindenkor, itt és most, ott és akkor. A fürdőben, amikor a forróból a hideg úszómedencére váltunk, leginkább hátúszás közben: ha kedvező az égi együttállás – kontemplálható végtelen kéksége. Az épület keretében feltáruuló fensége. Vagy a felhők gomolygása, a kékesszürkeség számtalan árnyalata. Mintegy hétköznapi *skyscape*; égi tájkép. Néha felhőkkel szórt. Máskor homogén vagy foltosan olmos. Olykor merő *Yves Klein Blue*.⁹ Ha máshol nem, itt *„rá kell eszmélned, miféle kozmosznak vagy a része* – írja Marcus Aurelius –, *ha nem használod föl arra, hogy lelked derült állapotban legyen – ellillan...”*¹⁰

A keretezett égi távlat örömteli; megmutatkozik mérhetetlen kiterjedése – a számunkra adódó lehetőségei közepette. Lévéen, hogy az *„élet üdve abban áll, hogy mindent a maga egészében szemléljünk [...]”: Mi más marad még, mint élvezni az életet, az egyik jó cselekedetet a másikhoz fűzve...”*¹¹

5 Pierre Hadot: *The present alone is our happiness: conversations with Jeannie Carlier and Arnold I. Davidson*, Stanford U.P., 2009.

6 Beszélgetések 4,4,46, in *Epiktétosz összes művei* (Steiger Kornél fordítása), Gondolat, Budapest, 2014.

7 Martialis *Epigrammái*, VI. 42.16.

8 John Pawson: Az egyszerűség manifesztuma, *Pannonhalmi Szemle* 2008/IV.; <http://www.phszemle.hu/docstore/file/94/7.html>

9 *International Klein Blue*, Yves Klein szabványosította kék; https://en.wikipedia.org/wiki/International_Klein_Blue

10 Marcus Aurelius *elmékedései* 2,4,1 i. k.

11 Uo. 12,29,1

JORGE LUIS BORGES

A bor szonettje

Mely évszázad milyen múlt ködébe veszett
napján, milyen szerencsés csillagállás alatt,
milyen titokzatos vidéken született
a jókedv, ez a ritka vakmerő gondolat?

Arany ősz volt, mikor feltalálták. A bor
vörösen kanyarog emberöltőkön át,
mint az idő folyója, s korról korra sodor
muzsikát és tüzet és hömpölygő bikát.

Az ünnep éjszakáján, vagy míg telik a nap,
örömtűzre olaj és rémületre ír,
és az új dithyrambust, amit a kezem ír,

hajdan megírta már a perzsa és az arab.
Bor, add, hogy úgy tekintsem saját történetem,
mintha rég hamu volna, emlék, történelem.

Imreh András fordítása

Szajkó István: Jövök-megyek

VILLÁNYI G. ANDRÁS

Ínyenclét

Est az ódon házban Bach és Glenn Gould körében, a zene vendégeként. A cserépkályha üvegajtaja mögött lángbalerinák hajladoznak. Zsigereidben érzed, amint a lángok és hasábok pattogása együtt kavarog a melódiával a szoba levegőjében, a fa illata a bor aromájával és színével, a tűz az ital egyéniségével, és közösen keltik életre a pillanatban felcsendülő szimfonikus összjátékot.

Az ínyenclét meghaladja az étkek, italok, csillogó porcelánok és kelyhek dimenzióját. Tűnődő töprengést jelent gondolaton, érzelmen, a világ és az abban elvetett emberlét szerkezetén. Az ízlelgető, halk, minden praktikum fölött álló elmélkedés rezignált örömet. Az Ínyenc méltányolja a kiváltságos pillanat harmonikus emelkedettségét, hálával kortyol a kesernyésen mámorító kehelyből. Összeér minden: az elme partjain már-már túlsapó gyönyörűség az elillanó pillanat lélekbe markoló bánatával. Együtt izzanak bűvös gerjedelemben.

•

A tavaszdelután csöndesen merengő és örömteli tűnődéssel múló negyedórászkái kényelmes, vén faszéken, az ütött-kopott, szújáratos paraszt-copf asztalnál, a százesztendő ház nyitott teraszán borzongó megérezése, hogy most igazán a jelen pillanatban dobbanz

ritka derű áraszt el

madarak dalában zeng örömd, nem is a madárdalban, hiszen magad vagy rigók, pintyek, cinkék és a rozsdafarkú szerelmes éneke

a tágas hangversenyszínpadon, a távolban napsütötte fenyők inganak a fellélegző szellőkkel, az égbolt horizontján, amely bármely kikeverhető színét rávetíti a földekre

lejjebb áttetsző halványkékkel indít, s ez átúszik fakó, majd mind sötétebb szürkébe, még magasabban fehér foltot terpeszt

a leveleken aransárga ujjakkal játszik a szellő, alig érzékelhető felhangjai lankadt vörösek

a távolban egy traktor egyenletes dízelbrummogása – mert az ember hangjai jobbra géphangok, robbanómotor, metál-zenebona –, ám most ez is akadálytalanul simul a minutumba

a pillanat minden anyaga, összetevője lélekké sűrűsödött

a villanypózna drótjai kottavonalak s a

rajtuk ülő madarak élő hangjegyek:

miként felhők közt

a lebbenő hézagok

úgy álltak itt

sorok és mondatok.

•

Virágpompát öltött a kert. Sárgával indít a nagyzenekar: aranyvesszőtömegek, boglárkacserjék csúcsnyílása, milliárd pongyolapitypang teljes díszben. Ha vörösre vagy liláskékre vágysz, akkor holdviola! – egy visszatérő, és igyekezetemmel mind jobban elszaporodó tüneményes, virítón színes, nagyvirágú, magas növény. Szárazvirág formája a júdástallér. Kereklevelű repkény rajzó seregei. Csillaghúr. Ősztől izmosodott a két meggybabér, amelyeket 2011 tavaszán ültettem. Aurájuk is olajos, húsos, hús-zöld. A százsorszépék mintha rajzó fehér pillék lennének, rózsásbordó erezzel potrohuk körül, amint megpihennek pillanatra egy-egy alkalmas fűszálon. Ilyen térben, a létezés sűrű erezzel átstóttan a lélek megnyílik a lényeges dolgoknak és becsukódik a tolakodó jelentéktelenek előtt.

•

Három hét múltával alig várom, hogy megpillanthassam, aztán pásztázó szemszalasztás után töviről hegyire felderítsem a tágas kert apró zugait, egyenként felfedezni, mi és ki bomlott szirmaiba. A virágok nem bábuk, kerti törpék dekoratív tömege, hanem egyének, sajátosan lebilincselő személyiséggel. Az aranyvesszők aransárgasága már nyomokban sem lelhető, a fűben is mintha mostanra feloldódtak volna szirmai. Am a benti bokor magasat nyúlt az ég felé, és oldalra terjeszkedne, a rózsabokor kárára, amelyet a kőműves, akinek útban volt egykor, kihajított és sírkőnek építési törmelékét halmozott fölébe. Sikerült kikaparni egy vesszejét és újraültetni, hogy gyönyörűségünkre megmeneküljön. Idén még nem levéltetves, bizakodom, hogy szíromlelke ezer mosolyát élvezhetem nyáron. A meggybabérok még erőteljesebben nekilódultak. Húszcentis, halványzöld hajtásaik fiatal táncoslányként kellenek magukat; napfürdőjük közepette úgy válnak el s maradnak mégis együtt a méregzöld anyaggal, ahogy kalandvágyó felnőtt gyermekek öregedő szüleikkel. A százsorszépék kitarják kamaszlányos érzékiségüket, először figyelhettem meg, amint megtermik piheszörös, halványpirosas termésüket, akár gyermeklányok szülik hajás babájukat. Virágba borultak a kerti

haranglábak. Aki nem ismeri ezt az elegánsan bonyolult virágzatú növényt, az pótolja sürgősen; architektúrája akár egy reneszánsz dómkupoláé. Vannak erre lila és rózsaszínes példányok. A legdúsabb magassága méter fölötti, és mérgeesen mélypüspöklila. A meszelt falak előtt ők rajzolják legvadabb, tündérszép és már-már öldöklő élű plasztikus sziluettjüket. A rétekről sikerült megtelepíteni a sárga virágú, mintegy harminccentis bakszakállt, amelynek közelségére régtől vágytam. Idén meglepően korán virágzik. A pünkösdirózsák vénel vörösebbek és alig bírják szirmaik káprázatos tömegét viselni. Támogatást készítettem nekik, amiként a másik futórózsának a ház sarkában, szó szerint hasra esett, félig maga alá temetve egy hatalmas haranglábát. Mindketten túléltek a sokkot, már lábadoznak. A szappanfűvet a kert újabb szegletén sikerült elterjeszteni. Még pusztá zölden is elegáns, hisz még nem öltötte fel halványrózsaszín virágzatát. A járda mellett szamócák vöröslenek többtucatnyian, most épp kerek porcelán tálból kínálják magukat, érzem a szájamban támadt izgalmat. Uram, tragikusan szép és fájdalmas állatnak lenni! Gyönyörűség a fele és hasztalan vágy a nagyobb, állandóbb birtokára, a másik az illant öröme keserűsége, öregkor, betegség és múlandóság. Ám a kert virágai tavasszal mást, ennél sokkal többet kínálnak, tanítanak. Azt tanítják színükkel, az illatos párában bájosan bólogató alakjukkal, hogy ne törődj az elmúlással, hiszen amíg élsz, az is csupán délibáb, virágálmú képzelődés. Most kapaszkodj a szirmomba, hogy röptünkben megismerd a pillanatba zárt örökléteket. Egyszer, ha a halál hívó ujját nyújtja, tudd rögtön: ő is szírom, röptülés közben segít feltárnod a végtelent.

•

Szavak hálójába gabalyodott pille vagy, egy akarat foglya. De honnét való akaratnak? Kint-ről vagy bentről támadónak? Ki készített, hogy a hálónak nekiröpülj, horgas csapdáin fennakadj? Honnét ered az erő, ami ekként sodor, irányít? Valós hatalma van, vagy annak csak látszata, üres héj, lélektelen mechanika, ami rángat téged? Szüntelen mérlegelés, véget nem érő óvatosság. Jó-e így, vagy inkább meztelen hulljunk a sors állkapcsába? Mindenütt végeláthatatlan körforgás egy-egy helyszíne, angolparki hintaja. Vágnál ilyen vagy olyan látványosságra, mesefogatra felszállni, de érteni kezded, hogy a dolgok nem akaratod mentén formálódnak. Szembesülsz azzal, hogy a valóság fájdalmasan nélkülözi a te formád negatívját, a remélt, biztonságosan langyos fészket. Nincs fogadósobája éppen a „te” számodra. Derengeni látszik a jövő, amikor az elveszett én utáni sziszifuszi kutatás ösvényén berepülsz a tilos horizontjába, ahonnan nem lehet már visszatérni. Lepkeháló. Út, amely úgy hömpölyög, akár a sötétben mérhetetlen úr egy tűzkö szikrája előtt. Vezet mindenhová, sehová sem visz. Látni, hogy segíteni senkin nem lehet, mert mindenki saját képzelgésének engedelmességgel veszére tör. Legfeljebb erőszakkal állíthatnád meg, ha képes lennél erre – nyilvánvalóan rögvést ellenségévé válva –, akivel bármikor kitörhet a tűzpárbaj. Prospero ezt is tanította: maga ellenében jóra formálni mágus sem képes embert. Ebben a mégoly hathatós „művészet” is kudarcot vall, legfeljebb ingatag pillanatig tartóztathatja fel az öntörvényű modus operandit.

•

Az esték várt, fájón szeretett egyedülléte. A kötelező laptopképernyőbe meredő, hol elomló, hol éles tekintet órái. Költemény, vagy egyéb szöveg. Javítgatás, jobb esetben versírás, még kedvezőbb esetben vers határain szédelegő próza. Nem lehet nem szédelegnie, hiszen maga is jelenlét és távollét határain szédeleg, ahol sokszor fagy és gyakran jeges. Nem szól senki, senkihez ő se. Magában tölti estéi javát, csak növényei sustorgása lebben fülébe olykor, vagy a hűtő kiegyensúlyozott motorzúgása. Egyetlen kötelessége szemlélni. Magának ír. Eldöntötte rég, amint azt is, hogy miután megszületnek formulái és képletei, világnak engedi őket. Hadd járják a maguk fájó útját ritkán megértetten, elfogadva. Mert egy távoli üzenet formába szövése nem alkalmazkodhat piac vagy divatok mulandó elvárásaihoz, szármalmas igénytelenségéhez. Továbbá, egyáltalán semmilyen, kívülről támasztott követeléshez sem. Az alkotás a valódi szabadság világa, amelyet csupán a dolgok természetes, örök gravitációja korlátoz. A tömegvonzás keretei között pillangóként szálldosol a kifeszített csendben. Röpdősés az állandó némaság tág úrjében, szabadon tenger kolonctól. Ezt a szabadságot az élet szövevényes labirintusaiban való viszonylagos eligazodás, a falak szemlélnélő és ítéletmentes ismerete, lekottázása nyújtja.

•

Ember aligha tehet többet és szebbet, mint zenét szerez, vagy játszik, vagy hallgat. Ha mégsem, akkor más úton valósítja meg, lényegíti át a muzsikát. Hangszínt, dallamot, ritmust, dinamikát rajzol szövegébe, akvarelljébe, lehetőleg teljes viszonyára a körötte lélegző lényekhez, dolgokhoz.

MICHAEL ONDAATJE

A salátaevő nő legendájához

A feleségem,
mióta megszületett,
már vagy az Édenkert kétharmadát
megette.
Nem a lédús, friss gyümölcsöket,
vagy az állatok sült bordahúsát,
hanem a veteményeskerteket.
Teljesen eltűnhetett volna a zöld,
mint amikor a megfelelő szűrőt elvéve,
csak a fény vakító világossága marad.

Voltaképp minden zöld
a bal orcájában végzi, ott aprítódik.
Szája mosógép,
növények forognak, fuldokolnak benne.
Füvek nedveit szívja,
de sosem réteken.
Feltűnt: díszvendégeink, a vágott virágok,
egy hét után lelombozva távoznak.
A kert porfészek.

Utolsó nap, mikor kisétáltunk az Édenből,
a mellét és ölét fedő leveleket majszolta.
Viszont nincs nagyobb öröm,
nagyobb élmény
a klorofill csóknál.

Levél a Piccadilly Streetről

A kutyák e világ titkolt kukkolói.
Mikor szeretkezünk,
a spániel megrázza magát,
és kisétál a szobából.
Ő már anyai örömök elé néz.

De a basset – melynek
bútorok, vendégek lábánál
igazibb szeretőt kell találnunk mielőbb –
felugrik az ágyra és figyel.

Elragadó szokás így közönség előtt;
mindkettőnkben felébred a színész,
pedig az Állatvédő dühös telefonjai
kiskorú megrontásával vádolnak minket
(a kutya másfél éves).

Itt összetett közönséggel találkozunk.
Éjfélkor széthúzzuk a függönyt,
eloltjuk a villanyt,
és azt képzeljük, a fáról a sok veréb
infravörös szemekkel néz.

A fahéjhántoló

Ha fahéjhántoló volnék,
megnyekergetném ágyad,
otthagyva párnádon
a kéreg sárga porát.

Melled, vállad szaglana,
sose tudnál úgy átmenni egy piacon,
hogy ujjaim vallomása
ne lebegne körülöd. A vakok
hátrahőkölnének közeledbe érve,
hiába fűröszténéd magad
ereszcsatornák, monszunok alatt.

Itt a combod tövén
a szőr melletti
sima mezőt,
vagy hátad középvonalának
hajlatát. Ezt a bokádat.
Az idegenek úgy emlegetnek majd:
a fahéjhántoló felesége.

Mielőtt egybekeltünk
alig mertem rád pillantani,
hozzád érni soha
– jó orrú anyád, bunyós bátyáid miatt
sáfrányba dugtam,
nikotinfoltokkal
álcáztam kezem,
beálltam mézet pergetni...

Egyszer úszás közben
megérintettelek,
és szabadon maradt a testünk,
megfoghattál és vak lehettél a szagokra.
Kimásztál a partra, és azt mondtad,

így más nőket érintesz,
a fűkaszás nejét, a mészégető lányát,
és végigszagoltad karod
a hiányzó illatot keresve,

és rájöttél,

mit ér
a mészégető lányának
nyom nélkül hagyottan,
mint akihez nem szóltak aktus közben,
mint aki kéjes karmolás nélkül lett sebes.

A száraz levegőben
kezemhez érintetted hasad,
és azt mondtad,
én a fahéjhántoló
felesége vagyok. Szagolj meg!

Szilágyi Mihály fordításai

Tenk László: Tavaszi kódorgás

CHARLES SIMIC

A flangálás öröme

Olyan különböző, más országbeli városokban éreztem otthon magam, mint Barcelona, Krakkó, Mexikóváros és Szarajevó. Elég, ha tele van emberekkel az utca, máris jól vagyok. A vezetésegek végiglátogatása és a helybeliek megfigyelése között rendre az utóbbit választom. Inkább egy notórius későt várok a sarkon, mint az idegenvezetőt hallgatnom. A svájci Alpokban utazó Dickens azért morgott a leveleiben, mert hiányzott neki az íráshoz nélkülözhetetlen utcazaj. A londoni utcák labirintusára, pezsgésére volt szüksége, melybe bármikor belemerülhetett. A legjobban úgy lehet megismerni egy országot, népet, kultúrát, ha bebarangolva egyik városát, látjuk, hogyan élnek ott a gazdagok és a szegények.

A franciák flâneur¹-nek nevezték a város utcáin kószáló jól öltözött alakokat. Mára kihalt ez a fajta kíváncsi, dologtalan csellengő. Baudelaire ilyen volt. *A modern élet festőjé*²-ben felidézi Poe egyik elbeszélését, *A tömeg emberé*³-t, melynek hosszabb betegségéből felépült hőse egy kávéház ablaka mögül szemléli a járókelőket. Végül a tömegbe ve-
gyülve nyomába ered egy furcsa ismeretlennek, és egész éjjel Londont járja, csak hogy rádöbbenjen, az illető állandó mozgásban van, alig pihen, sőt mintha alvásra sem volna szüksége.

Ahogy a legtöbb szokás, az én városjáró kedvtelésem is a gyerekkorból ered. Belgrádban születtem és nőttem fel, az akkori Jugoszlávia fővárosának szívében. Egy négyemeletes bérházban laktunk, és az ablakunk alatt húzódó utca volt a játszóterem. Ötéves lehettem, amikor először szöktem ki megnézni, mit játszik a többi gyerek, amivel úgy felizgattam amúgy is feszült nagyanyámat és anyámat, hogy kiabáltak velem. (Amikor kicsit nagyobb lettem, csak akkor engedtek ki, ha szavamat adtam, hogy a házunk kapujának közelében maradok. Persze megszegtem ígéretemet, egyre távolabb merészkedtem, ők észrevettek és ismét kiabáltak velem.) A környéken lakó többi nőnek, és a férfiaknak is, már épp elég aggodni valója volt akkoriban. 1943-at írunk, Belgrádot megszállták a náciak, akik időnként felbukkantak a járműveikkel, megálltak és bementek az épületekbe. Néhány képen, jeleneten kívül nem sokra emlékszem abból az időből: három ugróiskolázó vézna kislányra; egy utánam loholó fekete-fehér kutyára, egy kenyérmorzsával verebeket etető öregasszonyra, két egymás haját húzó, visító nőre, egy rám mosolygó német katonára.

Csak hatéves koromtól emlékszem több mindenre és élenkben. Nemcsak a szövetségesek 1944-es bombázására és a város októberi, szovjetek általi felszabadítására, hanem arra is, hogy folyton a pajtásaimmal játszottam az utcán vagy a lebombázott szemközi ház romjain. Ami engem illet, jobbra életem nem is lehetett volna. A szüleink elfoglaltak voltak, a rokonaink távol, a nagyszüleinket a napi betevőnk beszerzése kötötte le. Ki tarthatott minket szemmel? – kérdeztem nemrég magamtól, aztán eszembe jutott, hogy a többi környékbeli nő. Ők vették észre, ha rosszban sántikálunk, és közbeléptek. Persze utáltuk őket, amiért beavatkoznak és elrontják az örömünket, mint akkor is, mikor az egyik idősebb fiú egy talált német pisztolyt adott körbe. Ma már szívesebben idézem fel aggodó, féltő arcukat, mint az érzést, hogy a kezemben tarthattam azt a fegyvert.

A háború befejeztével gondtalanságunk is véget ért, diákok lettünk. Noha rendszeresen tanultam, utáltam iskolába járni, de erőt vettem magamon egészen hatodikig, amikor aztán – anyám tudta nélkül – lógós, végül megrögzött iskolakerülő lettem. Hónapokig csavarogtam Belgrád utcáin, mígnem az iskola megelégette távolléteimet, és ezt rendőrök tudatták anyámmal. Amíg tartott a meleg, hosszú sétákat tehettem tanítási időben, de miután megjöttek az őszi esők és hidegek, kénytelen voltam a kapualjakra húzódni, vagy moziba mentem, ha nagy ritkán volt rá pénzem. Persze magányos és szánalmas voltam, de ritkán unatkoztam, sőt néha teljesen elbűvölt a sok fura és érdekes dolog, amit láttam. Ha valami azzá tett, ami vagyok, a sok utcai csavargás volt az.

Ha egy ismeretlen városban csatangolok, még ma is előnt egyfajta boldogságérzet, a félsz attól, hogy eltévedek és a titkos remény, hogy így lesz. Ilyenkor sokkal elevebbnek érzem magam, könnyebben észreveszek dolgokat, jobban működik az eszem és a képzeletem. Egy idegen város vonzza a tekintetet. Esztétikai és közigazgatási ismereteket szerez az ember anélkül, hogy tudatában volna ennek. Megbarátkozni egy eldugott utcácskával és környékével, az anyyi, mint megérteni egyet-mást a szépség és a titokzatosság természetéből. Egy felhőkarcolókkal teli városban úgy érzem magam, mint egy filmben; egy régebbiben, mint egy színházban – hol élesen, hol homályosan megvilágított díszletek között, a szereplők közé vegyülve.

Whitman írta – idézem egyik verséből – a Broadway embertömegéről⁴:

Micsoda zúgó áradat éjjel s nappal!

Micsoda szenvedélyek, nyereségek, lobogások ússzák vizeid!

Micsoda örvényei bűnnek, örömnnek, bűnnek torlatnak fel téged!

Micsoda különös kérdő tekintetek – szerelmes villanások!

Vigyor, irigység, gúny, lenézés, remények, vágyakozások!

A város utcáit járva arcokat gyűjtünk, melyek közül egyik-másik életünk végéig velünk marad. Goethe mondta valahol, hogy minden ember – a legjobb éppúgy, mint a legrosszabb – titkol valamit; egy érzést, egy emléket, amely miatt, ha kiderül, meggyűlölködhetnek a többiek. De az sem kizárt – én erre hajlok –, hogy rokonszenv, sőt szeretet ébred bennünk valaki iránt, ha valami csoda folytán megtudjuk, mi rejtezik benne.

Fordította és jegyzetekkel ellátta: Szilágyi Mihály

1 *A flangálni* a magyar nyelvbe német közvetítéssel bekerült – ír eredetű – francia flâneur szó alakváltozata.

2 Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai (Képzőművészeti Alap, 1964), benne: *A modern élet festője* (ford. Csorba Géza).

3 Edgar Allan Poe: Rejtelmes történetek (Európa Könyvkiadó, 1967), benne: *A tömeg embere* (ford. Vermes Magda).

4 Walt Whitman: Fűszálak – összes költemények (Magyar Helikon, 1964), benne: *Broadway* (ford. Lator László).

CHARLES SIMIC
Az Óvilág

Hiszek a lélekben; eddig
Nem sokat berzenkedett.
Emlékszem egy délutánra Szicíliában.
Egy templom romjai.
Ledőlő oszlopok, mint csupasz szeretők a fűben.

Finom volt az olajbogyó és a kecskesajt,
Ahogy a bor is,
Melyet a közelgő estre ittam,
A cikázó fecskékre,
A szaracén szélre és holdra.

Sötétedett. Érződött valami
Nagyon szavak előtti:
A pásztorok estebédje...
A tünékeny fehérség a fák között...
A múlandót fülelő öröklét.

A tengerbe fürödni menő istennő,
Akit jobb nem követni.
Lehet, hogy e sziklák, ciprusok
A régi szeretői.
Vajh, egyikük lehetni – súgta nekem a bor.

Szilágyi Mihály fordítása

Vég András: Szabadesés

LÁBASS ENDRE

Útszeretkeződés

Eltévedés pipacsmezőn

Szerettem elindulni a városból kifelé vezető utakon, kanyarogni az árnyékos sikátorok mélyén, aztán a fényre érve a város szélén megállni. Nézni a végtelen mezőket és távoli üveghegyeket. Ez volt az életem.

Napkelet felé két nagy áruházzal búsítatja a várost, csillogó termekkel, folyosókkal teli két elvarázsolt kastély, az egyiknek Ázsia a neve. Két egyforma ház ez, tükörkastélyok, sárkányos kapu őrzi a bejáratukat és egy ágaskodó ló. Pár száz méterrel odébb, Nyugat felé áll a másik monstrum épület, ő csak egymaga, kettőjük között virágzó gyomokkal benőtt senkiföldje.

Messziről is jól látszik, ahogy a kicsi emberalakok processziójukat járják, a két épület közt útjaikat, és lassan-lassan, de szépen és megállíthatatlanul kitapossák vékony ösvényeiket. Szeretem a Senkiföldje végtelen mezőt a két elvarázsolt kastély között, télen is átvágok a sivatagon.

Már este van ezekben a nekem legkedvesebb pillanatokban, az ég sötétjét itt nem zavarja egy darabig semmi lámpa, fekete ég alatt megyek csöndben, nem messze húznak el autókban az emberek, de alig hallatszik ide útjuk zaja.

Meg szoktam állni az ösvény közepén, félúton. Ott már távoli az egyik épületóriás és még kicsi lámpasor a másik. – Még élek – szoktam gondolni –, és itt, ebben a pillanatban és ebben a sivatagban megállni valami gyönyörű csillagutazás. Nem is vágytam ilyen gyönyörűszép életre, ezt nem lehetett elképzelni, az Életet.

Szóval az összes évszak álmai ott vannak körülöttem, amikor idén, nyár elején megint arra felé megyek. Reggel van, forróságot jósoltak, a táj valóban forró és üres. A dolgok átgondolásához megfelelően egyedül vagyunk hármasban, az éggel meg a földdel.

Az égvilágon semmit nem gondolok. Halvány vágmotoszkálások futnak csak át. Nézegetem a bokáig érő, ragyogó virágokat. Bal oldalon, a házak mentén megyeget egy öregúr szalmakalapban honnanhová.

Ekkor térek le az ismert útról.

Nem megyek tovább a két szomszéd kastély között. Elkanyarodom Kelet felé. Csupa torzsák, vastag, szúrós növényyszártöredékek, a vékony talpú tornacipőben pokol. Nem tűnik messzinek a rétet szegélyező bozót, csak ahogy közeledek felé, nem közeledik.

Acélkemények és élesek a levágott növénysszárak. Már ebben a pillanatban érzem, ahogy a Nap lassan gyilkosan fölém emelkedik.

Nehezen érek az árnyékba, ahol már van ösvény. Azon jutok el az ikertornyok mögé, ott fel kell menni egy töltésszerű, hosszanti dombra, és végre megpillantom a Szilas-patakot.

Itt árnyék van, sokkal hűvösebb, illatosabb, elviselhetőbb. Ember sehol. Vagy száz méterre, jobb kéz felé, kissé déli irányban hidacska látható. Atkelek. Kellemes, hűvös bozótba vezet, ott az ösvény már egyenesen Kelet felé halad. Néhol nagy pocsoló gyűltek agyagos gödrökbe a fák alatt. Oldalt áthatolhatatlan dzsungel, tornamutatvány továbbhaladni. – Hová mész, kis majom?

Aztán véget ér az árnyas-párás jutalomutazás, a köderdőtől végtelennek tűnő kukoricatáblához ér az út, előre tehát nem mehetek; csak jobbra, balra és hátra között választhatok.

– Vissza pedig nem megyek! Hiszen még csak most indultam el. Mind ezt mondják, nagyon kiszámítható az egész.

Martin sosem állítja meg a horpadt, öreg vasutasórát, és előre lehet látni, hogy majd szépen fel kell szállnia neki is a Pokolba tartó vonatra, ami Délről jön, mindig és örökké Dél felé halad, kicsit a sinek fölött jön – de ezt csak az látja, aki a vágányokhoz közel áll. A lépcsőn egy sapkás, egyenruhás alak, sapkáját mintha kicsit megemelné valami.

Megyek hát jobbra, ekkor a Nap éppen szembesüt. Balra bozótos, jobb kéz felé rengeteg pipacs. Megyek pár tíz métert, vívodom – pipacsfényképezés, vagy már semmi – gondolatban évek óta hanyatt fekvé repülök át az életem.

Győz a fölöslegesség, hasra fekszem és bemászok a mezőre, a pipacsok közé. Ha lefekszel, a mezei virágok hatalmasak lesznek, napernyők, persze sajnos örökre ott fekszik a halott katonára.

Innen már nagyon nehéz a bekövetkezett dolgokat leírni, mert elérzékenyülgethetek a nyomorult érzéseimen – ez megy, egyebet se teszek, ebbe a gusztustalan gyakorlatba bármikor belépek –, de ha össze kellene szednem magam... képes lennék-e életemben legalább egyszer igazából leírni a rettegést? Mindennek a végét. Amikor meghalsz egy helyben állva. Dermedten állsz, minden oldalról előnt ugyanaz a biztos érzés, és a szélrózsa egyetlen irányából sem jön remény.

Ugyanis elkövettem azt a hibát, hogy előmentem a pipacsmezőről, az ösvényen tovább. Balra kanyarodtam, aztán jobbra, talán egy egész óra eltelt, ne nyissunk ki a közben eltelt gondolatok idejére, ne nyissunk a végtelen félelmetes tájra, itt képtelen vagyok egy részt leírni, de mivel vannak ebben a mesében olyan részek, amelyek felidézésére, úgy érzem, képes vagyok, ami nem megy, azt meg kihagyom, jöjjön a kukoricatábla.

Már vad forróság volt, és nagyon régen mentem sehová. Kezdtet rettenetes lenni a ragyogás. Már árnyékok után nézegettem, kerestem körben valami emberjárt utat, házakat.

Nem tudom, mennyi idő telt el a Pipacsmező óta. Egy út kifeszített fehér szalagok közt vezetett, lebegtek a szélben, a néma forróságban, akkor egy dobogás hirtelen, és elrohant mellettem egy nagy fekete ló.

Aztán egy másik. Elállt a lélegzetem. Egyik oldalamon száraz voltam és forró, a másikon izzadtam, nagyon megijesztettek a hirtelen lovak. Szabadon futkostak elektromos kerítések között, érezték, hogy övék a táj. Egyáltalán nem törődtek velem.

Ekkor pár kilométert egyenesen keleti irányban kellett tovább mennem. Megművelt termőföldek jöttek, jobbra-balra meg kellett őket kerülnöm, nagyon durva feladatnak látszott átvágni rajtuk. Ezek sokszor pókmezők.

Választhattam, jobbra vagy balra megyek tovább, naná, hogy eszembe jutottak a keresztutak forgószeiben táncoló tündérei. Mentem megint a Nappal szembe, tovább Dél felé.

Akkor egyszer csak véget ért a göröngyös földút, előttem sűrű, tüskés bokrok végtelen sivataga. Egyetlen útirányt adott már csupán a táj, balra kellett fordulnom, aztán megint balra. Azaz szépen visszamentem körülbelül oda, ahonnan egy órája elindultam. Épp csak egy második laza óra volt a tűző napon.

Nem idegeskedtem, olyan ez, mint a leesett kristálypohár, ha már egyszer szilánkokra tört, nincs mit szomorkodni rajta, a kristálypohár szilánkjait különben is illőnek éreztem az égető Nap szúrásához. Kezdték fájni a vállaim. A szürke pólóban voltam, amit pár éve egy tóban találtam. Az ösvény nem kegyelmezett. Ebben az irányban is véget ért.

Nagy nehezen leltem egy olyan ösvényt, ami lassacskán kissé emelkedett, onnan, gondoltam, majd szétnézek a tájon, merre lehet innen menekülni. Körülbelül félóra múlva valóban magasabbra értem, messziről megláttam az országot, fényes kis bogarak voltak a megcsillanó autók, ritkán jöttek, és messzire futottak el céljaik felé. Robinson nézi a távolodó vitorláshajót.

Akkor jutottam el a leghatalmasabb kukoricatábla szélére, amit valamerről meg kellett megint kerülni. Söhajtvá megálltam. Elindultam balra, mert arrafelé mintha láttam volna egy kicsi hidat az országúton át... de elvezet-e odáig az ösvény?

Na nem. Megint egy jó negyedóra, akkor az ösvényem véget ért, és jött a kétségbejítő rádöbbenés, ez itt egy számítógépes játék, és valahonnan, egy játékokkal tömött, koszos kis szobából játszik velem egy gonosz gyerek. A meg nem született fiam.

Vissza ugyanazon a göröngyös úton, ahol már az összes ágra emlékeztem, épp csak a másik vállamat szúrták össze. Lassan kezdett feltorlódni a félelem, de még nem volt az igazi.

Végre rátaláltam egy földútra a kukoricatáblák és dzsungelk között. Elindultam rajta. Mentem a fészkes fenébe, a csodába, de ez a mondat csak úgy menekül, úgy nyer el valamiféle szépséget, ha itt tényleg fészkekre gondolunk, meg csodára. Egyébként annyira nyomorult a mondat is, mint az életünk, és csak a semmi derül ki megint.

Ezen az úton ért el a Halál. Nem teljesen, de mivel voltak már találkozásaink, nagyon is bátran mondhatom, hogy nagyon is. Nem álltam meg dermedten, ez itt ennek az egész irománynak a célja, ez a pár tornamutatvány mondat, vajon képes leszek-e visszagondolni és átélhetően leírni azt az ijesztő régi délt...

Nem álltam meg, de előtött a reszketés a kukoricatáblák és dzsungelk közt a tájban. Eszembe jutott egy versrészlet – visznek a lábaim, visznek –, kétségbeesetten gyalogoltam a reménybeli menekülés felé. Már elkezdtem félni. Mert mit mondok például telefonon? – Itt vagyok, meghalok, gyere értem. – És hol a pokolban vagy, öregem?

Helyzetem meghatározhatatlan már a tájban is, nem csak az időben.

Nem tudom, néha talán kicsit megálltam, lélegzetet venni. Körbenéztem, kicsi rágcsló, két lábon állva a tájon. A nagyvilágon. Ha itt nem bírok továbbmenni, lefekszem, erre mennyire, de mennyire vágyom, akkor itt maradok a göröngyök, mezei virágok és kukoricatáblák között a földön, és soha többet senki nem jön erre, én voltam egy személyben az első és utolsó a mélyben.

Hatalmas lett a Táj. Az agyagos, homokszínű földút végtelennek bizonyult. De legalább megvolt az irány. Mi az, hogy megvolt? Nem tudom, valahogy bíztam benne, úgy tűnt, valahová vezet. Megint elcsodálkozom egy primitív kis dolgon, hogy az út vezet.

Már nem siettem. Csak mentem. Víttek a lábaim örökre Dél felé. Félelmetes volt arra gondolni, hogy nincsenek is igazán távol az emberek, csak itt, körülöttem van ez a kis helyi végtelen, ők ott autózhatnak, kirándulhatnak, élnek, versenyeznek, büszkélkednek körben, pár kilométernyire tőlem, én meg, vagy akárki, meghalok a sehová vezető ösvényen.

– Soha nem jött rá, hogy az ösvény a civilizációba vezetett. Csak pár száz métert kellett volna mennie.

(Napház, 2016. 06. 21., kedd–2017. 04. 09., vasárnap)

RIP, Mr. Chinedu Henry Odugwu

Pár hete pár hétig nem tudtam jární. Éjszaka boszorkányok lovagoltak rajtam, elszárgultak nyomorult testemen a Gellértra szombatéjen, a nagygyűlésre, leadták undorító szavazataikat a kondér körül, majd zuhanórepülésben visszabuktak az önkiszolgáló étletterembe, Pest pogány lapályára, Rákos mezejének port hordó perverz forgószelei közé, ahol ők is valódi lidérces otthonukra találtak, nem véletlenül itt szedik áldozataikat.

Az ős-Duna mára csak pár patakot hagyott hátra. A Rákos-patakról majdnem minden város-lakó hallott, a Szilas-patakról már csak a környékeliek. Ahogy tovább haladunk, napkeleti

irányba, Csömör felé, lankás dombokhoz érünk. Egészséges ember számára még épp megmászhatóak, de például a Timúr utca vagy az Állás utca emelkedőjét már nem bírják végig a szívbetegek. Pedig odafönt, a Csömöri út tetején is túl, csobog pár fahíd alatt, kerteken át a tisztavízű, kicsi Mókus-patak – Pest városának utolsó vízi védvonala Kelet felől.

Legkevésbé sem véletlen, hogy a Timúr utca elején, a Legenda sörfőzde is túl, a napos kertikocsmának Netovább a neve. Odáig mentem régen is mindig, még a halálom előtt, a Timúr utcai Netovább-ba.

Bementem, megnéztem a régi, Bandi nevű vendég szárítottvirág-koszorúját meg a Netovább mélyére is behatoló napfénytől fakult színes fotóját a pulton, mellé könyököltem, balra tekintettem, Magyarország dombornyomásos térképére, és rendeltem egy sört, biztos, ami biztos. Most ezekről a régi dolgokról jelzésnek ennyi.

Ha a Népszínház utcán elindulok Kelet felé, és a Köztérről indulok, vagyis nagyjából az elfeledett sugárút közepéről, idén nyáron jobb és bal kéz felől is egy dagi afrikai srác képét tették majdnem minden poros kirakatba.

Az afrikai rasztahajak félhomályos boltjának üvegén is ő nevet, ugyanannak a fényképnek másik nyomatát ragasztották az éjjel-nappali kirakatára, ahol a vénember kinézetű lakosoktól hajnalban átveszik és papírtálcára gyűjtik pár forintért a kisüvegeket, erről mindig a Dianásüvegek jutnak eszembe – Diana, a Hold az égen, a fekete ember pedig Mr. Chinedu Henry Odugwu az éjjel-nappali kirakatán.

Ha továbbmegyek, el a Kis Varsó legközepéig – már majdnem a Teleki térig –, a fodrász, a kocsmá és a többi bolt kirakatán ott mosolyog a holdvilágképű szerecsen. Nigériai volt, ha jól emlékszem, 35 éves. Az egész utcánk őt gyászolja napok óta.

Amerre járok, elszóródott, széttagosított koszorútörmelékek. A kirakatokon kalligrafikus arab betűk.

A fénymásolatokon már kissé ki is fakult Mr. Odugwu. Fura nekem ez a miszter. Hiszen olyan fiatal volt a fekete fiú. Egy igazi miszter meg valami öregember. De ez persze gyerekes tévedés csupán. Az élelmiszerboltok kirakatain is egyre többször azt olvasom: – EL E, MISZTER?

Ahogy hazaérek a Napházba, fogom a krétát és felírom magamnak itthon, fejmagasságban, a fekete anatómiatáblára:

RIP, Mr. Chinedu Henry Odugwu.

Érjen el hozzám minden, amit az utcánk mélyen érez.

(Napház, 2016. 08. 10., szerda)

Életem izzó

Belépek a végtelen univerzumból magamhoz, előszobám van, még mindig, meg ilyenek.

Felkapcsolom a lámpákat, hogy legyen kedvem élni, már amennyi életkedvet át tudnak belém sugározni szegények. A fény hullámtermészete.

Az egyik, a bejárati ajtó melletti körte egyből felragyog, veszi a lapot, a másik, a tonettfogas ruhabányáját megvilágító szalmaernyős, alufóliával spotosított körte egy modern, ő hosszúnak tűnő pillanatokig nem reagál, aztán egyszerre kigyúl, és akkor a fejemben is vele együtt kigyúl a fény: hogy ez hogy nem jutott eszembe eddig, ez a kényszerből becsavart időkompatibilis körte vagyok én! Igen, a modern! Én már sajnos nem az a körte vagyok, aki egyből felragyog, már várni kell rám, amíg leesik a tantusz... ez a szép, kifejthető képzavar tetszik is, érdemes lenne többet foglalkozni vele, de már bejöttem a szobába. Ékkor még van szobám.

(Napház, 2016. 08. 10., szerda, Ördi napja)

Ördi és a méregpohár

Elindulok reggel a netuddhovába, a Táboritól hétvégén kapott villanyszámlapénz egy körülírható részét szándékozom gyönyépezési célból elinni valahol szigorúan errefelé. Nem bírok már annyit, mint régen, de a fenyőszerek, ezt megfigyeltem, sokat segítenek, egész meglepő köröket bírok. Persze tartalékolni kell a szent célra, a számlákra is.

Első sör, villanásnyi jókedv hullám, csak mint egy csiga idegdúcának elektromos ingerekre adott válasza az oszcilloszkópon, nem valami vontatottan hosszúak. A csiga gondol egy rövidet, és az egyből tökéletes.

Megyek valamerre, főleg délnyugati irányba, egy pár szem eső esik, szeretem, *szital*. Eljutok egészen a Baross utcáig. Ott a régi, vászon napernyős kocsmá, monarchiabeli ősdarab, ötvenéves műbőr kanapék kigyóznak benne rengeteg szerelem emlékeivel. Szarvas igyekszik egyhelyben a polcon.

Az ajtó előtt nádszálvékony nő cigizik. Időközönként hangosan kacag, általában nyolc hangból áll a kacagása. Megszerzek egy üveg sört, lábából, elheverek a sarokban diszkréten a műbőr S egyik kanyarodásában.

Oldalra nézek, jobbra, mögöttem, a sarokban fénykép, gyászszalaggal átkötve. Virágzó faágat ábrázol a kép, jobb sarkában egy öreg pali feje, aláírva, Ördi, 1941–2014 – azaz 41–14, ha jól emlékszem, ezt nevezik palindrom számnak, oda-vissza tükörbe néz.

Erről eszembe jut, hogy környékem, vagyis a kis Varsó időszámítása szerint 5775-ben kellett volna meghalnom, ez is egy éppen ilyen oda-vissza szám, csak talán még szebb, mert 57-ben születtem, és 57 éves lettem volna 5775-ben, ha valóban el tud vinni az ördög.

Nade nem.

Most meg már elmúlt a mágikus számkereszteződés, és már a sehovában élek. Megiszom a sör felét.

Nézem az öregördi fotója mögött a virágzó faágat, ismerős. Hát azt meg én fényképeztem, ezek szerint még halálom, vagyis, istenem, valóban 2014 előtt valamikor, azt hiszem, a Köztársaság téren.

Még majd ellenőrzöm, de elég biztos vagyok. Ez volt Ördi mai üzenete. Már ezután hazatérek, hiszen még el is kell érnem haza. Útközben találok egy kicsi zöld poharat.

Ekkorán szedte fel édesanyám a harisnyaszemeket, úgy nevezték, szemfelszedés. Apáink munkanélkülisége esetén.

(Napház, 2016. 08. 10., szerda)

Hien tükrei

Mivel a napokban kaptam egy-két váratlan, kedves dicséretet, és más előremutató dolgok is történtek, reggel összeszedtem magam, és hetek óta először elmentem világgá megint.

El is jutottam a Lehel-piacig, ezt valahogy sejtettem. Na ja. Pillanatokon belül vettem egy varázslatos szemüveget az emeleten. Életemben nem állt még ennyire jól, előnyösen szemüveg – aki próbálgatott már a fejére szemüvegeket, az pontosan tudja, ez akár több órás és reménytelen folyamat is lehet, a fejünk ilyenkor mintha össze-vissza tágulna, szűkülne, nyúlna, rövidülne gonoszul. Nincs olyan, hogy egyből. És igen. Lehulltak az idő láncai, kinyílt az ég abban a pillanatban. Madárdalt zenélt a kettévágott mellkasom. Az élet ilyen.

Új szemüvegemben tisztán látja magát mától fogva a Világ.

Megkérdeztem a kicsi kínai nőt, mi a neve, mert róla szeretném elnevezni a szemüvegemet. – Hien.

Ez volt a kajapénzem, meg egyáltalán, ebből szándékoztam Jamaikára utazni. De még maradt valami apró, gondoltam egyet, megünneplem a maradékból a felesleges szemüveget.

Kikérem italomat, ekkor egy pali kijelenti, hogy megvinné a szemüvegemet. Kedvesen, félve mondom neki – édesem, még boldog vagyok veled, nem szeretnék megválni tőle máris. – De hogy igen... és ennyit meg annyit ad érte. Hm. Végül az utolsó ezresemért vett olasz dizájn tükrösszemcsit eladtam neki ötezerért, mert erőszakoskodott.

Ott ültem tükrök nélkül, és nem tudta már megnézni magát a szememben a nagyvilág.

Ekkor, tőle jöhetett a mentőötletem. Megittam italomat, visszamentem Hienhez, vettem egy másik tükröt, és a maradék négyezreimből bevásároltam egész hétvégére. Tanulság... semmi. Viszont érdemes volt az utolsó filléremet is elkölteni, mert így lett ennivalóm. És egy szemüvegem is.

Vizes kézzel hátrasimította ősz haját, jobbra-balra forgott egyet, és nevetett a Nagyvilág. Az urak csak mosolyognak, elegánskodnak, az Uralkodó sírva röhög.

(Napház, 2017. 06. 18.)

Ha meghal a fűtő, meghal a Nap

Már gyerekként is rossz voltam. A tanárnő ki is ültetett büntetésből a tűző napra délben, és nem mehettem a többiekkel játszani. Nem volt játék az a pár óra a fényben. Mentősök vittek el. És ráadásul szinte semmit nem javultam, csak a tűszúrásokra emlékszem örökké, ahogy beledöfnék először a vállamba, aztán fura módon a hátamba is, pedig az árnyékban volt – a fejem is forró lett –, ma már, hideg öreg fejjel persze tudom, forognom kellett volna a padon, hogy egyenletesen süljek, mint a karóba húzott csirkék, egész kis napraforgó lettem volna, kész életrajzi adat. Akkor később ájulok el.

Nem így akartam, mit akarát, nem így sejtettem előre, most betolakszik a szép emlék az itthoni liftből – maga tényleg fával fűt? – Hát... igen. Erre futja, de szeretem is! Finom illata van, és a lakásban építettem faskamrát vörös falakkal. Vörös vasoxid, szinte Mars-beli az a kamra. – Tudja, hogy maga az utolsó, aki fűt a Napházban? Ez azóta is mindig eszembe jut, főleg a liftben – elképzelem a Napházat, persze mint nagy sajtot, lukaiban a lakókkal, és valahol közepén élek, és én vagyok a fűtő. Ekkor röpke vigasztalásként végre nem a saját nyomi halálomra gondolok, hanem a szép Oriana Fallaci úrhajósokról írt regényére, *Ha meghal a nap*. Vagyis, ha nem leszek, meghal a Nap.

(Napház, 2017. 06. 25., vasárnap)

Kus-solj

Már egészen kisgyerekként is rossz voltam. A tanárom be is ragasztotta számam szigetelőszalaggal, keresztformában, és a pad vascsövéhez madzaggal hátrakötötte a kezem. A gombolyagot és a szigetelőszalagot én hoztam neki futva a tanáriból, közben az iskola órák alatt holtüres folyosóin össze-vissza bolyongva. Sajnos, akkor már a *Winnetout* olvastam, és valóban zavarhattam szövegeléssel az olvasni tanuló többieket – ab-lak, aj-tó, kín-zás, nyú-zás, skal-po-lás.

Nagyon szeretem a kék madzaggombolyagokat, vettem is egyet felnőtt fejjel a Rákóczi-téri csodaboltban, a csarnok sarka mellett – nem maradt bennem gyűlölet sem a gombolyagok, sem a szigetelőszalag iránt.

Még viccelek is komoly dolgokkal, béna, karikatúrapali áll egy labirintusban, virsliujjai közt – az ember ujjai a sok vándorlástól virslik lesznek –, madzaggombolyagot tart párnás tenyerén, a buci feje felett gondolatfelhőske, mint lehelet, miközben az isteni gombolyagra néz, és a felhőben, leheletben felirat: – Imádlak! ha nem lennél, ki kéne találni.

(Napház, 2017. 06. 25., vasárnap)

Fascés

Fiatal szüleim néha még buliztak. Egy este összetöltöttem a kristálypoharak aljáról illatos italaik maradékát, és megittam az összes cseppeket. Apám elővette a prakkert, jól kikaptam, aztán visszament és keringőztek tovább. Sírtam és az asztal alatt miszlikbe törtem a prakkert. Pedig szerettem, gyönyörű arabeszk volt. Emlékszem a keringő távoli hangjaira és a recsenésekre. Édesanyám nevetett, szemében fura kis fölényel büszkén felnézett apámra, majd lehajolt hozzám és megcsókolta a homlokomat. Valamiért fontos lehetett nekem ez a régi mese, ha emlékszem rá még örege is. De ez a pár sor csak a rövidített változat. Az igazság a következő.

Mikor szüleim a verés után visszamentek keringőzni a könyvtárszobába, én nem bújtam egyből a kerek asztal alá, hanem a hármastársbérlet négy égtája felől összehívtam tizenkét fiamat és megparancsoltam nekik, hogy jól figyeljenek, amit meg is tettek mindannyian a játékmedvék. Legidősebb játékmedvémmek ezután azt parancsoltam, fogja meg a prakkert, és törje ketté a fonott nyelét. Ő meg is próbálkozott, de hiába erőlködött. Ekkor ugyanezt parancsoltam a többi tizenegy medvének is, de egyiküknek sem sikerült az összezsavart vesszőket eltörnie. Ekkor kezembe fogtam a prakkert, eltörtem az arabeszket a tetején, ahol csak két-három vékony vesszőből áll a szövedék. Majd mikor így már szét lehetett fejteni a mintát, kibogoztam a vesszőcsomót, és végül szétsavartam a prakker acélszilárdságú nyelét is, amit a tizenkét játékmedvém együtt sem lett volna képes eltörni, ha összefognak. Ekkor mint Király, azt mondtam fiaimnak, látjátok, ha a látszólag széttörhetetlen szövedék egy darabját meglazítjátok, összeomlik az erő hitvány látszata. Ha mindegyikötök csak egy kicsiny darabot tör ketté a prakkerből, végül szálaira hull az egész, mintha sosem létezett volna.

(Napház, 2017. 07. 03., hétfő)

Öveczky Gábor: Hommage a Couperin

EISEMANN GYÖRGY

A ZENEI ÖRÖMRŐL

Az a platóni felvetés, hogy a művészetek keltette élvezet, az emberi tudatot érzelmes-szenvedélyes állapotba hozó esztétikai gyönyörűség társadalmi-kulturális tekintetben kerülendő, sőt a józan és felelős ítélőképességet veszélyeztető mivolta okán egyenesen „károsnak” tartható, a leglátványosabban a zene területén kíséri végig a művészetek történetét. Évszázadokkal a platóni kifogások után, a művelődéstörténet keresztény korszakának hajnalán Szent Agoston fogalmazott meg ugyancsak közismert dilemmákat az énekszó varázsát illetően, megengedve a dallamok nyomán támadó „leírhatatlan és titkos” együttérzés „helyes” ujjongását, megkülönböztetve annak transzcendens irányú nyitottságát a „helytelen” érzéki révülettől, az isteni szeretettől távolodó, merőben e világi mámortól. A muzsikának a továbbiakban is kulcsszerepe lett a hitéletben, a későbbi vallási küzdelmek velejárójaként is. Úgy tűnik, a zene – mint nem sajátlag nyelvi jelenség – viszonylagos ideológia- vagy politikamentességének a tézise egyáltalán nem érvényesült ezekben az évszázadokban. Az érzéki hatásokkal támogatott vallási-szellemi erőfeszítések tipikus hangszere, a tempomok tömegében később megépített orgona pedig, mintha létében és hangzásában összefoglalná, vagy legalábbis kidomborítaná a fentebbi problémát. Az ikonosztárról érkező Florenszkij e tekintetben fölöttébb érdekes összevetést tett az orgonaszó és az olajfestészet között. Eszerint az utóbbi „zsiros” ecsetvonásai és telt színei éppúgy földi, hús-vér benyomást keltenek, mint az „olajsűrűségű”, dús hangú orgonazene. Vagyis mindkettő eltérít a hangzó tapasztalás metafizikai távlatától, s az érzékiségben marad. A zeneélvezet így merő kicsapongássá válhat, kaotikus, önnön anyagába merülő szellemi orgiává, rosszra csábító individuális tobzódássá, melynek első pillantásra vonzó kötetlensége, parttalan szabadsága illúzió, veszélyes tévelygés.

Aligha vitás, a reneszánsztól kezdve a művészet „emancipálódása”, szekularizálódása, egyáltalán fokozatos kiemelkedése „szolgálólány” szerepköréből alapvetően változtatta meg az esztétikai formák társadalmi funkcióját és hatásmechanizmusát. S ha az alkotás egyre féltékenyebben őrzi autonómiáját, hogy egyedül az általa kimunkált kifejezőerőből merítsen, s ezáltal ihlettségének önállóságát egyre inkább leválasztja például az „isteni sugallat” kegyelmi állapotáról, akkor természetesen a befogadás, maga a művészi – zenei – élvezet is éppoly autonómmá, azaz egyéb szellemi tartalomtól, annak szakralitásától vagy egyéb kulturális beágyazottságától függetlenné válik. Modernizáció, szekularizáció, individualizáció természetesen együtt járnak: az újkori ember története a „végtelen terek” pascali döbbenetében magára hagyott ember sorsa, ahol „eltávolodtak az istenek”, s az elidegenedés anyagi erői, a közvetítés üzleties mechanizmusai nyernek teret az egymásra hagyatkozás közvetlen lelkesége helyett. Így az elidegenedés állapota, ha nem is okvetlenül az esztétikai tevékenység immanens része, de velejárója, kísérelése lett. Ez azt jelenti, hogy radikálisan szétválhat az esztétikai öröm immár „emancipált”, „független” szellemi tartományokban történő tapasztalata attól a kataritikus átváltozástól, mely teljes egzisztencialitásában – kulturális-társadalmi praxisában – éri el az embert. Ahogy Adorno jellemezte a modern esztétikai élvezet önféltő, a „szolgáltatásra” koncentrálnak óvatosságát: a modernitás zenehallgatója ahhoz az Odüsszeuszhoz hasonlítható, aki nem tömte be viasszal a fülét, hogy társaival ellentétben élvezni tudja a szirének „veszélyesen” gyönyörűsége, a korábbi alanyi kondíciókat felborító énekét, ellenben a biztonság kedvéért odakötözte magát az árbochoz, nehogy baja essék, nehogy vállalnia kelljen a zenei gyönyör egzisztenciális velejáróit, akár a halált is, alávetvén magát a kataritikus átváltozás mindent felforgató erejének. A modern hangversenytermek látogatói vörösre tapsolják a tenyerüket az „elidegenített főmű” (Adorno), a beethoveni IX. szimfónia pátosza és fenséges zárata után, beleélve magukat a „seid umschlungen Millionen” közösségi élményébe, de tán már a ruhatárban kicsinyesen összevesznek, ki következik soron, vagy a munkahelyen intrikálnak majd egymás ellen, feledve a testvériség magasztos eszméjét.

A zenei öröm deszakralizációjával párhuzamosan zajlik a zenei tevékenység széttagolódásának – elemei (alkotás, előadás, meghallgatás) izolációjának – egyre erősödő folyamata. A zenélés nemcsak egyházi közegeitől és a gyülekezeti hitélettől szakadt el nagymértékben, de hétköznapi-ágyazódása is lazult: mind a részvétel vallási kötődése, mind közösség-népi-polgári hétköznapi- és rituálékba oldódó jellege meggyengült. Amennyiben a zenei öröm aktivitást feltételez, a muzsika előállításában és felhangzásában részvételt, akkor az előadásnak a cselekvő-performatív jelenlétet feltételező – tehát a népi kultúra közösségi produkciótól a polgári otthonok kamarazenéléseig húzó – formáinak fokozatos eltűnédezésével a zenei tevékenység egyre inkább a nézői-hallgatói passzivitásába sodródott. A nagypolgári lakások szalonjaiból éppúgy eltűnédeztek az „amatőr” vonósnegyesek, mint a kávéházakból és kiskocsmákból a cimborák oktettjei, a szüreti multságok és egyéb ünnepélyek rezesbandái, helyi körösai, hogy mindezt fölváltsa a koncerttermek látogatásának csaknem kizárólagos, legalábbis uralkodó praxisa. A részvétel korábbi formáiból legfeljebb egyes szubkulturákban maradt valami kevés, igaz, nagy lelkesedéssel övezve, a dzsesszkluboktól a táncházakig. A kultusz kötöttségeitől „fölszabadult” kultúra nagy átlagban a passzivitás, a hallgató és cselekvésképtelen fogyasztó státusába sodorta a zenei élet nem-professzionális közreműködőit és fenntartóit. A technikai fejlődés ugyancsak e tendenciát erősítette. A rádióközvetítéstől kezdve a lemezek archívumáig a zenei produkció keletkezésétől, helyétől és idejétől is eltávolodhatott

a hallgató, az eleven előadás mint „performansz” közvetlensége és így érvényesülő hatása úgyszintén elveszett. Egy ideig még Bartók Béla is bírálta a rádióközvetítések inautenticitását, igaz, később megváltoztatta véleményét, elfogadva a tömegkommunikáció informatív előnyeit. A neoavantgárd zene jórészt éppen a közvetítés csatornáira kérdez, információ és medialitás összefüggésére.

Mindezek után a zenei örömről szóló kérdés a következőképp pontosítható: mit jelent az esztétikai gyönyörűség akkor, amikor a muzsikálás minden eredendő, valamilyen közösségi tevékenységbe ágyazódó, voltaképpeni létét meghatározó *együttes* aktivitása elsorvad, azaz a korábbi történeti formákhoz képest féloldalassá válik. Amikor az előadás a pódium elzárt terére összpontosítja a hangzás egyedüli forrását, a közönségből a szó szoros értelmében is „hallgató” – merőben a figyelemre korlátozódó résztvevő – lesz. Ebből természetesen nem következik a közönség naiv és zavaró „aktivizálásának” kényszere, a performanszok gyakran kínos vagy nevetséges provokációinak szükségessége. Elvégre a művek, legalábbis a többségük a barokk korszaka után, eleve a térbeli osztottságot figyelembe véve készültek, vagy megengedték az előadásnak és befogadásának ilyen határolását. (Létrejött a „műélvezet” tipikusan „esztétista” figurája, aki hangszeren játszani egyáltalán nem tud, mélyen megveti az „élet” gyakorlati oldalát, de egzaltált rajongással övezi a művészetet, mint Spinell úr ironikusan fölvezetett alakja Thomas Mann *Tristan* című elbeszélésében.) Valamint arról sincs szó, hogy a jól bevált koncertformát vagy az olyan közlési-rögzítési módokat, mint a CD és a világháló, elsieltett kritikával pusztán a merő üzletiesség és az alkotással-partitúrával inautentikus együttműködés közegének tekinthetnénk. (A program, az előadók megválogatása is tudatosságot fel-tételez.)

Már csak azért sem mondható ez ki, mert a zenei öröm modern feltételeit kutatva mindenkéltől a koncert és az interpretáció alkalmi jellege – egyszerűsége – sem mellékes, sőt nagyon is kiemelendő körülmény. A „kultikus” korszakokban a kultuszba olvadó hangok a metafizikai áhitat augustinusi összetevői voltak, kevésbé érdekeltek bárkit is az előadás egyéni árnyalatai. Még Bachot is megrótták olykor munkaadói, hogy túlságosan virtuózan, „bonyolultan” játszik az orgonán, a derék hívek nem mindig tudják követni fugatóinak szövevényét. A lényeg az istentisztelet bár szintén eseményszerű, de a kompozíció és az előadás eszközszerű hangjain mégis túlzott szakralitása volt. S noha „sztárok” mindig is voltak, produkcióik a romantikát előzően nem valamilyen adott alkotáshoz való kreatív viszonyban, a mű értelmezésének sajátos-újszerű érdekességében számítottak igazán értékesnek, hanem főleg a bravúros rögtönzés, a variatív ötletesség, a konkrét, jelenbéli előadás szempontjából. A csembalisták versenyekben például ilyen alapon döntött a publikum. Hogy manapság az interpretáció eltérő finomságaira is fokozottan odafigyelünk, vagyis az adott produkciót egy egész előadói praxissal, vagyis a korábbi teljesítmények sorával vetjük össze, az történetileg kialakult készség. Ehhez szükség van a mű alapos ismeretére is, a memóriában tárolására, mint az élő, előttünk zajló előadás megoldásaival való összevetés lehetőségére. De mit is vetünk össze az élő előadással? A művet magát? A partitúrát? A korábbi élményeket? Nyilvánvaló, a „mű” a kottapapíron rögzíthető „tisztá” elvontságában, a maga „önvalóságából” felidézhető alakjában nem létezik. (Csak zárójelben: ha a mű az alkotó fantázia sohasem lezárható, mert mindig újjáteremtődő produkuma, akkor elvileg a rögzítése-véglegesítése sem lehetséges, mint ahogy arról főleg a német romantikusok közölték tanulságos sorokat, főleg az író-zeneszerző E. T. A. Hoffmann.) Amit felidézhetünk magunkban, az a korábbi tapasztalatok (esetleg a kottakép) alapján kialakított saját változat – vagyis szintén egy interpretáció. A koncerttermek hallgatósága tehát – persze ideális, de távolról sem ritka esetben – mégsem pusztán a hallható zenei koncepciók passzív befogadója, aki tájékozatlanul, legfeljebb a primér hatások nyomán alkot véleményt. Hanem tudatos értékelő és együttműködő fél lehet az esztétikai „hatásfunkciók” (ezáltal az alkotás, az előadás és a recepció) kölcsönösségének létesítésében-kimunkálásában. A zenekultúra nem mellőzhető, sőt egyre fontosabbá váló része e hallgatói mentalitás kiművelése, már csak azért is, mert – jó esetben – a koncertező művész sikere (karrierje) függhet e hozzáállás minőségétől, tartalmától. S ennek kiművelésében, mondani se kell, óriási szerepe van a zeneoktatásnak. Amit tehát a műélvezet részt vevő aktivitása elveszített a réven, azt – természetesen más dimenziókban – visszanyerheti a vámon: a kultusz közvetlen elevensége helyébe a kultúra különböző médiumokkal közvetítő elevensége lépett, a performáció és a képzelőerő szövetségének újabb történeti alakzata szerint. Így a rádiózás, a CD-hallgatás vagy a világháló-használat sem nélkülözi a tudatos odafordulás, a válogatás, az összehasonlítás mozzanatait, sőt fölerősítheti a sokirányú tájékozódás esélyeit.

Ilyen alapon szerveződhet újjá tehát az előadás egyszerűségének, „auratikus” mivoltának tapasztalata. Walter Benjamin fogalmai nem csak a képzőművészeti alkotások, de a zeneművek aurájára, illetve „reprodukálására” is vonatkozhatnak. A koncerttermek varázsa (akár mint a korábbi élmények színtere), az alkalmilag összejött, bár társakkal érkező, olykor egymás ismerőseit felfedező tagjai a közönségnek távolról sem pusztán egy elidegenedett téridő vektorainak magányos individuumai. Erre a sajátos jelenlétre figyelmeztetnek az olyan avantgárd ötletek, mint John Cage „akciói”, a környezet zörejeire és az együttléttel konkrétumaira utalással. A szabadtéri hangversenyek – a tágas természeti környezetben elhelyezkedéssel, a megközelítés évről évre ismétlődő rituáléjával, az oda egyébként nem illő zörejek esetlegességétől sem nagyon zavartatva vagy éppen azokat „hozzaértve” – különösen alkalmasak a személyes kötődések kiépítésére, ápolására. A martonvásári Beethoven-hangversenyek például, az Brunswick-kastélyt övező parkban, a tó közepén levő szigeten, s az óriási, még a zeneszerzőt is látó vén fák alatt, évről évre zarándokokat vonzanak, s éppen e tulajdonságaival teszik egé-

szen különlegesen ismételtertelten – azaz variációszerűen ismételtertelhető – élménnyé az egyes koncerteket. A szabadtéri hangversenyek a mindennapokba épülő – s ezzel együtt a zeneterem sematizmusát lebontó – környezet kultikus befolyásának a példái lehetnek.

A fentiek tehát az esztétikai (zenei) örömmek arra a mellőzhetetlenül aktív, cselekvő részvételt kívánó aspektusára igyekeztek rávilágítani, mely a modern zenehallgatás – a koncertlátogatás, sőt a műsorválogató rádiózás, tévézés vagy a lemezhallgatás – mentén teremtődött újjá, a változó történeti-technikai feltételek mellett. Ez az öröm tehát alapvetően a képzelőerő tevékenységét feltételezi, a művek és az előadói praxis legalább részleges ismeretét, a vonatkozó személyes emlékek játékba hozását, mely a zenehallgatás – az előadás – konkrét körülményeinek terében és idejében zajlik. E fantáziát nem helyettesítheti a happening- vagy a performanszerű színre vitel öncélú és egyszerű alkalmazása, egy mesterséges és agresszív „aktivizálásnak” a nézőt-hallgatót a szabadságában korlátozó próbálkozása. S bár Szent Ágoston valószínűleg nem helyeselné napjaink zenehallgatási szokásainak sem „esztétista”, sem „avantgárdista” állapotát, de tán megbékélne vele, tudomásul véve, hogy a modern művészet, a zenész és „zenekedvelő” létmódja többnyire nem egy transzcendenciához érkezésben, hanem az áthidalhatatlannak érzett távolság tapasztalatában – ílymódon a magára hagyatóságában – születik és bontakozik. Lelkesült pátosza, szorongó fájdalma és szellemes ironiája egyaránt e távolság kifejeződése.

A zenei öröm egyik legfontosabb összetevője tehát a hagyománynak a kortárs törekvések felől történő, mediális közvetítőeszközökkel is elősegített újraértelmezése – a mindenkori modernitás által így hallható újratelentődése az örökség értékeinek. Ez a „feladata” mind az alkotónak (szerzőnek), mind a hangszeres előadónak, mind a közönségnek. Az utóbbi félszázad hazai zenekultúrájában az egész zenei hangzásvilág, a hangokkal játék, az alkotás és az előadás összefüggésrendje, a zenei történések kreatív és „avantgárd” újragondolása terén roppant ösztönző szerepet töltek be az Új Zenei Stúdió hetvenes-nyolcvanas években feltűnő koncertjei. E társulat egyik egykori tagjáról mondható el, hogy az európai zenei hagyománynak a zongoraművészettől a nagyzenekari gyakorlatig, Mozart, Beethoven, Liszt, Chopin, Debussy, Rahmaninov, Bartók, Kurtág és még sok más szerző alkotásaitól, Cage csendzenéjének hazai bemutatásától vagy a Jeney-, Sály- és Vidovszky-zongoradaraboktól kezdve a sokat játszott szimfonikus alkotások vezényléséig, a Schoenberg-opera befejezéséig, a Richard Strauss-operák színre viteléig, számos átiratig, televíziós műsorok vezetéséig, folyóiratok szakrovatának szerkesztéséig, zenekritikák és tanulmányok közléséig valósította meg a zenei aktivitás lenyűgözően sokféle módozatait. Könnyű kitalálni, Kocsis Zoltánról van szó természetesen. A zenei örömről szólva hadd folytatódjon és záruljon ez a cikk egy rövid, rá való emlékezéssel! Senkitől sem kaptunk többet e téren az ezredfordulón nála, ezért is megkerülhetetlen kitérni tevékenységének arra a sajátosságára, mely modern körülmények között teremtí újja az ágostoni maximát: az „örökkévalóság” igézetében tőrekedni a történetileg – tehát nem időtlen, nem időn kívül elképzelt – kiteljesedésre. Kocsis mester nyilatkozta: nem a „véglegességre”, hanem az örökérvényűségekre kell tőrekedni. A „leírhatatlan és titkos” együtttérzés, a zenei teljesítmény művészileg eredeti, ha úgy tetszik, utánozhatatlan alkotói-előadói kreativitása – a rendelkezésre álló keretből kilépő, transzcendáló képessége – így köthető össze a megszólítás aktusával, a párbeszédbe lépés képességével, az interszubjektivitással, a művészeti találkozás esztétikai erejével. Ezúttal hadd essék pár szó arról: az ezredforduló legjelentősebb zenésze hogyan, milyen megfontolások mentén teremtette újjá a közönségét, a legmagasabb elvárásokkal megtisztelő igényességet, a közös zenei öröm szolgálatát, mint a felületes „szolgáltatástól”, a „helytelen” érzéki kommercialitástól tartózkodó, sőt azzal – akár ágostoni módon – nagy nyomatékkal szembenálló magatartást. Csak néhány vonás kiemelésére van mód, összpontosítva ezúttal Kocsis Zoltán munkásságának kevésbé idézett-emlegetett területére: zenei írói, kritikai tevékenységére, annak is csak két mozzanatára, a *Holmiban* közölt recenziói alapján. Két zongoraművész CD-jéről írt sorokra hivatkozunk elsősorban.

„Ingolf Wunder pillanatnyilag vesztesre áll az örökkévalóság eléréséért folytatott küzdelemben. Frissen elkészült CD-je, amely egyben a művész debütálása a Deutsche Grammophon patinás kiadóvállalatánál, biztosan beváltja majd a hozzá fűzött reményeket, csinos profitot termel, jó ugródeszka lehet további CD-k elkészítése – és további profit termelése – felé. Ha minden elfogultság nélkül hallgatjuk meg, be kell ismernünk, hogy – finoman fogalmazva – nem világszenzáció, nem konzervál maradandó értéket, s promóciós célokra is nagy-nagy jóindulattal felel csak meg. Azt is mondhatnók, sok ilyen és ehhez hasonló kiadvány létezik, ahol az alapkövetelmény – már-már nyíltan kimondva – a tehetségnek az átlagosnak nevezett középserbe való észrevétlen belesimulása, a „szürkék hegedőse” szerepkörének néha nagyon is tudatos vállalása, a szélsőségeket messze elkerülő, a képzeletbeli éleket gondosan legömbölyítő hozzáállása. Legyen felül egy szinten, de ne keltsen zavart – e jelszó alatt folytatódik a tömegtermelés, az arany középút ideáljával köszönő viszonyban sem lévő produkciók szaporítása. A komolyzenei CD-ipar világméretű bedőlését korántsem az internetes letölthetőség, illetve a silány minőségű hanghordozók okozzák. Ennek sokkal inkább oka az elképesztő mennyiségű kiereletlen, átgondolatlan, izzadságszagú, kényszer szülte felvétel, ami már szinte fogyasztóvédelmi kategóriának tekinthető. Sokan írtak már arról, mint e sorok szerzője is, hogy a világméretűvé duzzadt, profitorientált sztárteremtő gépezet milyen mértékben felelős a középserbe elburjánzásáért. De hogy maguk a művészek mennyiben okolhatók a tradíciók eltorzulásáért, a szerzői szándékok negligálásáért, a „művészi szabadság” hamis piedesztálra emeléséért – nos, erről kevés szó esik.”

Látnivaló, az egyébként sikeres Ingolf Wunder nagyon rosszul jár ebben a recenzióban (Holmi, 2012. július), mely a továbbiakban, a produkció roppant szakszerű tárgyalása mellett,

vitriolos gúnnyal marasztalja el azt a teljesítményt, mely megítélése szerint a középszer, a tömegtermelés, a sztárcsináló üzletiesség, a nemes tradíciók eltorzulásának egyik példája. E kritika elkötelezett, igényes elveiben megingathatatlan, s manapság sajnos szokatlan elvárásokkal különbözteti meg a zenei kommunikáció olykor tán kevésbé díjazott, de katartikus esélyű érvényesülését és az adott egzisztenciális állapoton túllendítő – transzcendáló – nyitottságát a „helytelen” és felületes érzelmi csapongástól, a rögzült készségekkel ismétlő, a beidegződésekhez túlzottan alkalmazkodó, a klisékre és az olcsóbb megoldásokra támaszkodó előadástól. Szemére veti a zongoristának az „örömforrás” hiányát, a kockázatkerülő óvatosságot, „mely épp csúcspontjára érve visszakozik a célba érés mámorától”. A korszerű és színvonalas teljesítmény ugyanis a recenzens szemében az előadói praxis ismerete és az arra építkező bátor egyéni innováció mellett nem nélkülözheti a filológiai tájékozottságot sem, azaz a kottakép hitelességének megállapítását, a lejegyzéséből fölhangzó anyagra vonatkozó tudatos döntéseket. A „szerzői szándék” erre alapító figyelembe vétele ekkor nem egy ellenőrizhetetlen alkotói elképzelés kivitelezését jelenti, hanem a létrejött-archivált művel folytatott intenzív párbeszédet. A rögzített formák „üzenetének” olyan meghallását, mely ugyanakkor kreatív olvasás is, tehát nem egy előzetesen adott, végleges és abszolút intenció tolmácsolása, hanem a zongorista bizonyos módon társalkotói – de távolról sem önkényes „konceptiót” kimunkáló – közreműködése. Kocsis Zoltán recenziója (számos egyéb tanulmányértékű írásával együtt) az iskolapéldája lehet annak a hermeneutikai művészetfilozófiának – kritikusai gyakorlatra kiterjesztett művelésének –, mely a maga területén, a zenei interpretáció művésztanári figyelmétől övezve képezi újjá az előadásnak performatív – s ezáltal sajátosan örömszerző – karakterét, az esztétikai tapasztalatnak a poézis-esztétika-katarzis hármasságában leírható, megismerő élvezetét.

A másik írásában (Holmi, 2014. november) méltott CD Fischer Annie játékát rögzíti. A kritika itt éppen azzal a koncepcióval és interpretációs helyzettel néz szembe, mely lényegében elutasítja a hangrögzítés fontos szerepét a performatív gyönyörűség ellenében, s szinte kizárólag az élő koncertezésben látja a pillanat szülte, ismételhetetlen zenei csoda létesülésének esélyét. Fischer Annie-ről köztudott (más emlékezések is kiemelik), hogy ódzkodott művészetének bármilyen „tartósításától”, fölvételétől. Kocsis Zoltán recenziója találó szavakkal ecseteli, hogy „aki csak egyszer is hallotta Fischer Annie zongorajátékát, akár kevésbé ihletett pillanataiban is, bizonyára nem felejtí el. Mindenki őrizhet erről a játékról olyan emléket, ami csakis és egyedül az övé és gyakorlatilag megoszthatatlan. Az ő számukra a mégoly tökéletes hangfelvétel is csak emlékeztető, sohasem fogja betölteni az egyszeri, megismételhetetlen élmény szerepét. Még akkor is így lenne ez, ha Fischer Annie művészetének kvintesszenciáját a hangrögzítés képes lenne maradéktalanul visszaadni. De ez a művészet ab ovo antagonisztikus ellentétben áll a megörökítés bármiféle szándékával. Fizikai léte illékony, maradandó nyomot olyan szférában hagy, ami a természeti törvények birodalmának határain kívül esik.” Roppant lényeglátó, a befogadói aktivitás különös esetére kitérő-rávilágító mondatok ezek. A lejegyzést ugyanis nem önmaga hangzásvilágára vonatkoztatja, hanem az élő koncertek tapasztalatára, egyedi emlékezetére. Sőt, a technikai archiválást a memóriában raktározott tapasztalatokkal ellentétesnek mondja, vagyis a visszagondolás (a képzelőerő teljesítménye) ezúttal éppen a felhangzó anyaggal szembesülve valósulhatna meg. A művésznő játéka – annak csak rá jellemző varázsa – az őt hallgató, jelenlévő közönség nélkül, a felhangzás aurájától elszakítva, egy inadekvát közeg megnyilvánulásának tűnhet. „Fischer Annie legalább annyira idegenkedik a mikrofontól, mint ahogy a mikrofon is tőle. Valódi közönség – ha úgy tetszik, igazi tét – híján a felvételi körülmények nem kínálnak felvillanyozó inspirációt, annál több a zavaró körülmény (ingerszegény környezet, süket csend, váratlan zajok, műszaki hibák stb.), ami jócskán le tudja lohasztani a kivételes előadás optimumának létrehozására irányuló szándékot. A mikrofonnal való harcra – amit némi maliciával együttműködésnek is nevezhetnénk – nagyon is „szakosodni” kell, az erre szolgáló eredményes módszerek sok esetben állnak szemben a spontaneitással; mondjuk ki kerekén: magával a zenei szubsztanciával.” Amennyiben a spontaneitás zenei szubsztanciaként értődik, akkor a rögzítés – és egyáltalán minden technikai közvetítés – eleve alkalmatlan lenne az igazi esztétikai élvezet keltésére. S hogy van mégsem így van okvetlenül, arra az a Fischer Annie-felvétel is figyelmeztet Kocsis Zoltán észrevételei nyomán, mely éppen hogy határozottan ütközteti a spontaneitás és a technicitás feltételeit. Ebből az is következik, hogy voltaképpen bármely CD hallgatása a befogadónak egészen sajátos hozzáállását, a műnek (előadásának) többé-kevésbé az emlékezetben-képzelőerőben őrzött formájának megélevenítését kívánja meg. Legalábbis akkor, ha a sokszorosítás eljárásának, a „technikai reprodukció” korának termékét kezelve sem kívánjuk nélkülözni az „auratikus” tapasztalatot. A spontaneitás némely konkrétumáról a szerzőnek más lemezekről írt kritikáiban is olvashatunk.

A hasonló – immár zenetörténeti távlatra terjeszkedő – befogadói kreativitáshoz a vonatkozó megállapítások közül csak egyet emelünk ki, a formai tradícióhoz ragaszkodó Dohnányi Ernő és az újító Bartók Béla törekvéseinek összevetését. A Bartók-életmű elkötelezett hívétől és világszerte lenyűgöző hatást kiváltó interpretátorától talán meglepőnek hangzik Dohnányi munkásságának szokatlan, bizonyos aspektusban éppen Bartókkal szemben előnyös jellemzése, dicsérete (*Dohnányi Dohnányit játszik*, Holmi, 2004. október): „Ha csupán a progresszivitás szempontjai alapján értékelnénk a Dohnányi-életművet, bizonyára nem foglalna el meghatározó helyet még hazánk zenetörténetében sem. Szerencsére az idő múlásának tapasztalása előbb-utóbb kigyógyít mindenkit az efféle előítéletekből: tudomásul kell venni, hogy maradandóság, érték és konformizmus nem feltétlenül egymást kizáró tényezők. A századelőn összevetve Bartók és Dohnányi zeneszerzői invencióját és képességeit, talán nem is olyan meglepő, hogy Bartók nem csupán ügyetlenebb, de lényegesen kevésbé invenciózus alkotó.

Megkockáztathatjuk, hogy ugyanebben a stílusban a helyzet így is maradt volna.” A progresszió feltétlen és kizárólagos magasztalásának előítéletességét állítani, valamint a maradandóság, érték és konformizmus lehetséges összefüggéseit elismerni különösen attól a muzsikustól meggyőző, akinél senki sem tett többet az eredetiség, az akár meghökkentő innováció, a modernség elfogadtatásáért.

Végezetül álljon itt néhány mondat Kocsis Zoltánnak egy beszélgetéséből, melyet a tőlünk úgyszintén 2016-ban eltávozó Szegedy-Maszák Mihállyal folytatott, véleményt alkotván lejegyzés és előadás viszonyáról is (*Művész és műkedvelő párbeszéde*. In: Szegedy-Maszák Mihály: *A mű átváltozásai*, Kalligram, Bp. – Pozsony, 2013, 358–380). Liszt egyik idézett megjegyzéséhez hozzáfűzte, nem kell betű szerint érteni semmit, ki kell használni az improvizatív lehetőségeket. „Hogyan lehet egy bartóki agogikát leírni egészen pontosan? Vagy hogy lehet visszaadni, ahogy például Gershwin játssza a saját műveit zongorán? Hogy lehet azt visszaadni, a kottairás jelenlegi szintjén? Sehogy!” Pedig „vérbeli zenefilológusként” nyilatkozott, aki egyébként a notáció minden egyes mozzanatának mellőzhetetlen jelentőséget tulajdonít. Művészetében így függ össze a partitúra tisztelete a „spontaneitással”, vagyis a rögtönző tehetség érvényesülése az archiválással hagyományozódó, magasrendű szakszerűséggel, a saját hangképzésnek a zenetörténet legmélyebb áramából történő megszólalásával. Ilyen relációk nyújtják azt a hallgatóra átáramló zenei örömet, mely az ő ragyogó játékában megalkotja és színre viszi azt, amit az európai művészet esztétikai gyönyörűség tekintetében művészetfilozófiailag is képvisel – a mindezt manapság egyre többször tagadó, voltaképpen alig ismerő felfogásokkal ellentétben.

Szalkai Károly: A zene ritmusára

JON DAVIS

Esszé az örömről Mozart „Sinfonia concertanté”-ja hallatán

Képzeljük el Mozartot lángelméje tobzódásában, amint kiböki: „Dallamot csiholni egyszerű”, és a zongorához ül, hogy rögtönözzön egy tucatot. Mintha Einstein egy csésze feketénél mellékesen szóba hozná a relativitást, a görbült tér-idő kontinuumot, és először említene a kvantummechanikát, miközben a kávéfolt gyűrűjét piszkálja unottan, vagy odapillant egy madáretetőre, melyre épp akkor aranypintyek és verebek szálltak le. Vagy, ahogy azok a félbolond zsenik, ikerfivérek, akik tízjegyű prímszámokat kiáltoznak, aztán tizenegy-, tizenkét jegyűeket, oly tiszta és örömittas nyelven, hogy lefordíthatatlan, akár a halandzsa, melyet a Sátán hangjának vélni, mégis olyan íze van, mint a sokrétegű tortakölteményeknek, vagy száraz szájban a nyirkos hideg szélnek. Az öröm nem az, aminek véljük. És nem is valami különleges – dallaminvenció, éleselméjűség, földöntúli számok – eredménye. Éppúgy kijut belőle azoknak is, akik a legegyszerűbb dolgokkal bíbelődnek, mint a homlokát ráncoló nyolcvanéves férfi, aki addig füzögeti fekete cipője madzagját, mígnem az éppoly tiszta, ismerős formát ölt, mint a felhők és a köd gomolyán áttűző napfény, a vonóshangzásból kiragyogó fuvolaszó, egy téma visszatérése.

Szilágyi Mihály fordítása

VIKRAM SETH

Mennyei muzsika

(részletek)

Mégsem a munkám miatt dúdoltam ezt a dalt. Már több, mint egy hónapja nem játszottam Schubertet. A hegedűmnek jobban hiányzik, mint nekem. Behangolom, belépünk hangszigetelt cellába. Se fény, se zaj nem ér el ide a külvilágból. Érzékeimre egyedül a húrokon végigfutó rezgések hatnak – az elektronok áramlása a rézhúrokban, a szintetikus anyagok válasza a vonósór érintésére.

Nem abból fogok választani, amit a kvartetben játszunk; semmi olyat nem akarok, amiről bárki eszembe juthat, akivel mostanában együtt muzsikáltam. Schubert-dalokat fogok játszani.

Döntésemre a Tononim mintha dorombolni kezdene – valami vidámat játszunk, ugye, valami vidámat:

*A csermely halkan zúgott, hol útja völgyre nyílt,
Hűs mélyén pisztráng úszott, úgy surrant, mint a nyíl.¹*

Eljátszom a témát. Azt, amit a zongorán a jobb kéz, ahogy a hal felszökken a vízből, majd visszacsobban; én vagyok a pisztráng, a horgász, a csermely, és az is, aki figyel. Énekelem a szöveget, hangszert tartó állam ugrál a hegedűn. A Tononim nem tiltakozik, zeng. Eljátszom H-, A-, majd Esz-dúrban is. Schubert sem tiltakozik. Vonósnégyeseit sosem transzponálom.

Amikor egy zongorahang túl mély a hegedűnek, regisztert váltok. Most is a kottában leírthoz képest egy oktávval följebb szól a dallam. Más lenne a helyzet, ha brácsát tartanék a kezemben... de nagyon rég nem játszottam brácsán.

Utoljára tíz évvel ezelőtt, amikor diák voltam Bécsben. Újra meg újra visszatérek azokhoz az időkhöz, és azon töpregek, tévedtem-e. Vak voltam? Melyik volt az a pont, ahol a kettőnk fájdalma összeért? Azóta se találtam semmi ahhoz foghatót, ami akkor az enyém volt, de elvesztettem.

Virginie nem hajlandó gyakorolni, mégis kiköveteli ezeket az órákat. Nála rosszabb diákjaim is vannak, akikről éppoly távol áll az aprólékos munka, mint tőle, de egyik sem akkora kudarc, mint ő.

Gyalog megyek hozzá, a parkon át. A lakásban nagyon meleg van, és rengeteg a rózsaszín. Régebben ez nem zavart. Most azonban előnt az undor, ha belépek a fürdőszobába.

Rózsaszín fürdőkád, rózsaszín mosdókagyló, rózsaszín bidé, rózsaszín csempék, rózsaszín kádkilépő. A hajkefék, a szappan, a fogkefe, a művirágok, még a W. C.-papír is mind, mind rózsaszínű. Ez a kis szemeteskosár régi ismerősöm. Mindahányszor, amikor nála töltöm az éjszakát, azon morfondírozom, mire vesztegetem az időmet, és persze az övét. Tizenhat évvel fiatalabb nálam. Nem az a típus, akivel le akarnám élni az életemet. De amit elkezdünk, folytatódik. Ő akarja így, én meg birkamód viselem; talán a testi vágy és a magány az oka, talán az, hogy kényelmes vagyok, meg igazából nem is tudom, mit akarok.

Zeneóráinknak legalább megvan a maguk forgatókönyve. Ma egy Bach-partita van soron, az E-dúr. Azt kérem tőle, játssza el az egészet az elejétől a végéig, de a Gavotte után leállítom.

– Nem akarsz hallani, hogy szól a vége? – kérdi incselkedve.

– Nem valami sokat gyakoroltál.

Sikerül büntudatos képet vágnia.

– Menj vissza az elejére! – kérem tőle.

– A Gavotte elejére?

– A Prelúdium elejére.

– Úgy érted, a tizenhetedik ütemtől újra? Tudom, tudom, az E-húrt mindig csuklóból kell meghúznom!

– Az első taktustól újra.

Virginie duzzog. Leteszi a vonót egy halványrózsaszín selyempárnára.

– Virginie, nem arról van szó, hogy ne tudnád megcsinálni, csak éppen nem csinálod.

– Mit nem csinálod?

– Nem gondolkodsz a zenén. Énekeld az első frázist, egyszerűen csak énekeld!

Fölemeli a vonót.

– Úgy értem, énekeld *el*. Dalold!

Virginie megadóan sóhajt. Tisztán, pontosan kezdi: „Mi-ré-mi ti szó ti mi-fá-mi-ré-mi...”

– Csak ezekkel a fránya szolmizációs hangokkal tudsz énekelni? Máshogy nem?

– Így tanítottak – villámlik a szeme.

Virginie Nyons-ban született. A városról mindössze annyit tudok, hogy nincs messze Avignontól. Kétszer kért, hogy menjünk el együtt, aztán felhagyott velem.

– Virginie, itt nem csupán annyi történik, hogy az egyik rohadt hang jön a másik után! Annak a második mi-ré-mi-nek rimelni kell az elsőre! Így – felkapom a hegedűmet, hogy megmutassam –, vagy így. Vagy akár máshogy, de legyél benne!

1 Závodszy Zoltán fordítása.

Újra nekilendül, most jól játssza, nem áll meg, folytatja. Lehunyom a szemem. Egy nagy tálat megtöltő szárított, parfümös virágszirom illata kúszik az orromba. Sötétedik. Nyakunkon a tél. Milyen fiatal, és alig dolgozik. Csak huszonegy éves. Gondolataim elkalandoznak, a múltba, egy másik városba, egy másik lányhoz, aki pontosan ennyi idős volt akkoriban.

– Folytassam?

– Folytasd!

Figyelmeztetem, tartsa lazán a csuklóját, időnként szólok, hogy ügyeljen az intonációra vagy a dinamikára, hogy vigyázzon, maradjon egyenletes a *détaché* – de mindezt tudja. A jövő héten valamivel jobban játszik majd, de csak kicsivel jobban. Tehetséges, mégsem adja át magát a zenének. Zeneakadémista létére számára a zene csak dús programjainak egyike. Izgul a főiskolai verseny miatt, ahol ezt a partitát fogja előadni. Azt tervezi, eladja a Miremont-ját, és megfűzi az apját, aki a nem kimondottan diákéra valló életvitelét is lehetővé teszi, hogy egy régi olasz hegedűt vásároljon neki. Számítalan ismerőse van, és Franciaországnak sincs olyan szöglete, ahol ne volna tucatnyi barátja, akik télen-nyáron csapatostul törnek rá és veszik birtokba a lakását. Ezen kívül ott a kiterjedt rokonság, no és a három előző szerelme, akikkel most is jó kapcsolatokat ápol. Mi ketten több mint egy éve vagyunk együtt.

Az a másik lány azonban úgy él az emlékezetemben, mint aki csukott szemmel, elmélyülten, mintegy magának játssza Bachot: az egyik Angol szvitet. Az ujjai táncolnak a billentyűkön, billentésük lágy. Talán túl hirtelen mozdulok meg. A szeme, amit annyira szeretek, rám szegeződik. Olyan sok ember mozog körülöttem, dolga után siető, vagy gondolataiba merülő ember! Hinni akarom, hogy ő is ott van közöttük, hogy lélegzik, hogy él valahol ezen a véletlenül idevetett bolygón.

•

A Maggiore Kvartettben minden próba skálázással kezdődik: a négy hangszeren egyszerre hangzik fel egy nagyon tiszta, nagyon lassú háromoktávos skála, hol nevünkhöz is méltó módon² dúr, hol moll, attól függően, hogy milyen hangnemben íródott az a darab, amelyet próbálni fogunk. Ilyenkor nem számít, hogy üzött vadként éltünk a próba előtti napokban, ahogy az sem, hogy az életről, politikáról folytatott vitáink hevében megsértjük egymást, és mindegy az is, milyen gyilkos indulatokkal tudunk nekiesni a másíknak, ha nem értünk egyet abban, melyik művet vegyük elő, vagy hogy azt hogyan kellene eljátszanunk. A skálagyakorlatok alatt mindez eltűnik: eggyé válunk a zenében. Nem nézünk egymásra, nincs szólamvezető. Piers a finom felütéssel is inkább mintha csak magának jelezne, nem társul hozzá erőteljes fejmozdulat. A be-melegítés percei alatt állok rá a kvartett hullámhosszára. Mint a skála hangjegyei, olyan leszek én is – nincs többé külön akaratom, levedlik rólam minden, ami esetleges.

•

A Selfridges áruház hosszú épületének felén alig túl, a közlekedési lámpa miatt szorultunk be egy sor busz mögé. Hátrafordulok, hogy egy pillantást vessek London egyik híres ismertetőjelére, kedvencemre, a Selfridges szobrára, a fenséges lazúrkő ruhát viselő angyalra és hódoló kísérrőre, a lábánál térdeplő tritonokra. Az Oxford Streeten egyedül ez az angyal és a védelme alatt álló, eléggé hóbortos épület derít csak jókedvre.

Pillantásom nem ér el a Selfridges angyaláig.

Másfél méterre tőlem Julia ül egy könyvbe mélyedve.

•

Az ellenkező irányba tartó buszon ül Julia, épp az átellenben lévő ablaknál. A busz megállt a lámpa előtt.

Öklömmel verem az ablakot, a nevét kiáltozom, Julia! Julia! Julia! Julia! Julia!

Nem hall engem. Két bolygó, két külön naprendszer.

Ne olvass, Julia! Nézz föl! Nézz ki az ablakon! Nézz rám! Ó, édes Istenem...

Körülöttem elhallgatnak az utasok. A diáklányoknak torkukon akad a szó, elképedve bámulnak rám. Úgy látom, a másik buszon senki nem vesz észre semmit.

Vadul dörömbölnök tovább – bármelyik pillanatban elindulhat vagy az ő busza, vagy az enyém.

Valami jót olvashat, mosolyog, bennem óriássá feszül a kétségbeesés.

A mögöttem ülő férfi végre észrevesz, elámul a szokatlan helyzetben, amelynek láthatóan én vagyok az oka, de nem zökken ki a nyugalmából. Kézzelel-lábbal mutogatok neki, mire végül tétován megkocogtatja Julia vállát, és rám mutat.

Julia fölpillant, a szeme kitágul – mi van a tekintetében? Döbbenet? Rémület? Felismerés? Iszonyúan zilált lehetek, vörös az arcom, csupa könny a szemem, a kezem még mindig ökölbe szorítva, tíz évvel öregebb vagyok, a közlekedési lámpa mindjárt zöldre vált...

Föltúrom a táskám egy tollért és egy darab papírt, nagy betűkkel leírom a telefonszámomat, a papírt az ablakra simítom.

Ránéz, majd megint rám, arcán leírhatatlan zavar.

A két busz egyszerre indul el.

A szememmel kísérem. A szemével kísér.

2 A magyar 'dúr' szó olasz megfelelője: 'maggiore'. (A ford.)

Megnézem a busz hátulján a számot. 94-es.

Fölkapom a lemezt, a lépcső felé rohanok. Az utasok utat nyitnak előttem. A francia lányok izgatottan susmorognak: „*Fou.*” „*Souil.*” „*Non. Fou.*” „*Non. Souil.*”³

A kalauz fölfelé tart a lépcsőn. Nem férek el mellette. Félre kell állnom. Mennyi időt vesztek, mennyi időt!

Végre lejutok, átfurakodom néhány ember között, és leugrok a mozgó buszról.

Az autók közt kigyózva átérek a túloldalra. Sok időt veszítettem. A busz Juliával már megszesebb jár. Jól előrehaladt, több busz és taxi is fősorakozott mögéje. Megpróbálok átverekedni magam a tömegben, de nagyon sűrű. Sose fogom utolérni.

Egy taxiból épp kiszáll egy utas. A fiatal nő, aki tartani is alig bírja a rengeteg bevásárlószatyrot, már majdnem elviszi az orrom elől, de közibük vetem magam.

– Bocsnat – hadarom. – Elnézést kérek!

Egy lépést hátrál, rám mered. Beugrok a taxiba.

– El kell érnem azt a buszt ott, elől, a 94-est!

A sofőr félig hátrafordul, bólint. Elindulunk. A lámpa sárgára vált, a taxi megáll.

– Nem mehetnék még át? – fogom könyörgőre. – Még nem piros.

– Aztán majd elveszik a jogosítványom – mondja méltatlankodva. – Különben is, mire ez a rohanás? Úgyse nyerne sok időt.

– Nem is azért – szakad ki belőlem. – De van valaki azon a buszon, akit már évek óta nem láttam. Muszáj utolérnem! Leszállhat közben.

– Nyugalom, csak semmi pánik!

Mindent megtesz, amit csak tud. Ahol a megálló miatt kiszélesedik kicsit a sáv, megelőz egy-két buszt. Aztán beszűkül az utca, és nem lehet mit tenni. Hirtelen minden újra lelassul, csak a biciklis futárok tudják szlalomozva átréselni magukat a járművek között.

– Nem tud lehajtani az Oxford Streetről, majd valahol megint vissza?

A fejét rázza:

– Itt ugyan nem lehet!

Egy újabb trükkös előzés után felém fordul:

– Nézze, közelebb vagyok hozzá, de ha az igazságot akarja tudni, sose fogjuk beérni. Az Oxford Streeten nem! Mindig nagy a forgalom, meg lassú is, de sose ilyen csiga, mint most. Jobban tenné, ha kiszállna és futna.

– Igaza van. Köszönöm!

– Két font hatvan.

Csak egy ötfontosom van, de nincs türelmem kivárni, amíg visszaad. Mondom neki, hogy tartsa meg az egészet, és fogom a táskámat.

– Hé! Ne azon a felén! – kiált rám, amikor kinyitom a jobb oldali ajtót. De én tudom, hogy a tömött járdán semmi esélyem sincs, csak azt remélem, hogy középen, a két menetirányt elválasztó záróvonalon előbbre jutok.

Folyik rólam a víz, futok, mintha dízel hajtana, izzadok, alig látok át a könnyeimben, most nem kéne potyogniuk, rohanok és fújtok és rohanok. A szembejövő forgalom felgyorsul, de szerencsére a miénk alig mozdul.

Valamivel az Oxford Circus előtt utolérem a buszt. Átvágok az úton, fölszállok. Futnék föl a lépcsőn is, de nem bírom szusszal. Lassan kapaszkodom fölfelé, tele reménnyel, tele rossz előérzettel.

Julia nincs sehol. A helyén egy kisfiú ül az apjával. Előre megyek az ablakig, visszafordulva minden arcot jól megnézek. Lemegek, a földszinten is végignézem az arcokat. Julia ott sincs.

Állok, tehetetlenül. Az emberek bámulnak, majd elfordulnak. A kalauz, egy ősz hajú, fekete férfi mintha mondani akarna valamit, aztán mégsem szól. Nem kéri, hogy váltsak jegyet. A busz befordul a Regent Streetre. A Piccadilly Circusnál leszállok, mindenki más is leszáll. Bolyongok az utcákon, megyek, amerre a tömeg sodor. Apró szemétdarabkákat kap fel a szél. Világít a Tower Records felirata. Lemezekkel teli kirakat előtt állok.

Lehunyam a szemem, jeges rémület a gerincem. A táskám a vállamon, de a kezemben nincs semmi. A taxiban felejtettem a lemezt.

Érosz nyila alatt ülök és sírok.

•

Egészen jól bírom az egyedüllétet. Mióta a lemez megkerült, sok minden megváltozott. Olyan szonátákat és triókat hallgatok, amelyeket Bécs óta nem. Meghallgatom Bach Angol szvitke lemezét. Jobban alszom.

Jéghártya képződik a Serpentine felszínén, de a Vízi Kigyókat ez nem tartja vissza. Az igazi bajt nem a hideg jelenti, hiszen a hőmérő higanyszála nem esik nulla fok alá, hanem az apró, túhegyes jégszilánkok.

Nicholas Spare, a zenekritikus előkarácsonyozásra hív bennünket, azaz engem és Pierst, Helent és Billyt nem. Lesz karácsonyi sütemény, gyümölcskosárák meg erős punces, és persze vitriolos pletykálgatás, ünnepi dalokkal fűszerezve. Zenei kíséretüket maga Nicholas szolgáltatja hangolás után kiáltó hangversenyzongoráján.

Nicholas az idegeimre megy. Nem értem, miért megyek el minden évben az estjére. Azt sem értem, miért hív meg egyáltalán.

3 „Őrült!” „Részeg!” „Nem. Őrült!” „Nem. Részeg!” (A ford.)

– Drága fiacskám, teljesen odavagyok érted – mondja nekem, holott aligha lehetnék a drága fiacskája, hisz csupán néhány évvel vagyok nála fiatalabb. Aztán meg Nicholas mindenkiért odavan. Pierst leplezetlen, bár kissé túlzott epekedéssel gusztálja.

– Tegnap este találkoztam Erica Cowannel a Barbicanben. Eldicsekedett velem, mekkora sikereitek vannak, hol mindenhol léptek föl: Lipcsében, Bécsben, Chicagóban... Ugy sorolta a városokat, mint egy utazási irodai alkalmazott. „Ennek borzasztóan örülök”, mondom neki, „de hogy tud ilyen jó helyeket tető alá hozni?” Mire ő: „Két maffia uralja a zenei világot, a zsidóké és a melegeké. Piers meg én igen jó kapcsolatokat építettünk ki mind a kettővel.”

Nicholas rőfögve nevet, de látja, hogy Piersnek egyáltalán nincs ínyére a történet. Hamar beleharap egy gyümölcsös süteménybe.

– Erica túloz – vetem közbe. – Nagyon bizonytalanul állnak a dolgaink, de hát minden kvartett így van ezzel.

– Persze, persze! Mindenki küszködik, kivéve a három tenort és Nigel Kennedyt. Nekem aztán nem kell mondanod! Ha még egyszer ilyesmit hallok, üvöltök – jártatja körbe szemét a terepen. – Ideje, hogy újra elmenjek egy koncertetkre. Valamikor el is megyek. Nagy kár, hogy nincs lemezetek. Nem játszatok jövő hónapban a Wigmore-ban?

– Írhatnál rólunk – mondja Piers. – Biztosan Erica is említette, hogy jól jönne egy kritika. Voltaképp elég meglepő, hogy kezdenek jobban ismerni bennünket, amikor pedig soha senki nem ír rólunk egy sort sem.

– A szerkesztőket okold emiatt – legyint Nicholas. – Mindig operáról és modern művekről kérnek tőlünk recenziót. A kamarazene szerintük állott víz, már ami a hagyományos repertoárt illeti. Rendelhetnétek valamit valamelyik jó kortárs zeneszerzőtől, akkor biztosan születik rólatok kritika. Ha akarjátok, összeismertetlek benneteket Zensyne Church-csel. Ő az ott, ni. Most fejezett be egy pompás darabot baritonra és porszívóra.

– Szóval a szerkesztők a ludasok? – szegezi neki a kérdést Piers gúnyosan. – Dehogyan ők! Inkább te, meg a magadfajták, akiknek csak a csillogás számít, meg az, hogy mi a divat. Ha választhatok, inkább egy bődületes szemét világpremierjére mentek, nem egy remekmű nagy-szerű előadására, amit halálra unnátok, csak azért, mert jó!

Nicholas Spare élvezettel fürdözik a rázúdított szóáradatban. Úgy beszél Piershez, mint egy kokott a kuncsaftjához:

– Imádom, amikor ilyen szenvedélyes vagy! Mit szólnál, ha elmennék a Wigbe, írnék rólatok, és beletenném a heti koncertajánló rovatomba?

– Szóhoz se jutnék.

– Nos, akkor ezennel megígérem. Becsületszavamra mondom, ott leszek. Mit fogtok játszani?

– Mozartot, Haydnt, Beethovent. Van köztük tematikus kapcsolat, ami téged is érdekelhet. Mindegyik vonósnégyesnek van egy fűgaszerű tétele.

– Fűgaszerű? Ez igazán figyelemreméltó – mondja Nicholas szórakozottan. – És mi lesz a bécsi program?

– Tiszta Schubert: a *Quartettsatz*⁴, a Pisztráng-ötös, és egy másik vonósnégyes.

Nicholas unottan sóhajt:

– Ó, a Pisztráng. Milyen édes... Az az unalmas báj... Ki nem állhatom a Pisztrángot, olyan provinciális!

– Baszódj meg, Nicholas!

– Jó! – Nicholas felélénkül. – Igenis utálok! Gyűlölöm! Hányingerem van tőle! Annyira giccses. Annyira kiszámított: pontosan tudja, mit kell lépnie a maximális hatás érdekében, és meg is lépi. Sekélyes és banális. Elképesztő, hogy még mindig műsorra tűzik. Vagy nem is olyan elképesztő, ha belegondolok. Sokan jobban tennék, ha megvizsgálatnák a fülüket. Apro-pó, Piers, mondták már, hogy túl nagy a füled? Szóval, azt akarom mondani, hogy nem vagyok sznob, sok könnyebb zenedarabot szeretek, de...

Piers arca hamuszürke. A meleg puncsot, poharának teljes tartalmát vendéglátónk fejére önti.

•

Tél elején találkoztam Juliával egy diákhangversenyen, Bécsbe érkezésem után két hónappal. Mozart egyik szonátáját játszotta. A koncert után elmondtam neki, mennyire tetszett a játéka. Beszédbe elegyedtünk, kiderült, hogy mindketten Angliából jöttünk – igaz, nem ugyanaból az Angliából: apja Oxfordban volt történészprofesszor. A szülei a háború után ismerkedtek meg, Bécsben, akárcsak mi. Mert annyira jólesett újra angolul beszélnem a német nyelvvél vívott több heti csatározásaim után, dőlt belőlem a szó, nem úgy, mint máskor. Elmosolyodott, amikor megmondtam, hogy Rochdale-ből jöttem, de aztán kérdéseket tett föl róla, és én úgy meséltem a szülővárosomról, mint azelőtt senkinek. Meghívtam vacsorára. Hideg este volt, a hófoltos, latyakos város a legszürkébb, legkomorabb arcát mutatta. Gyalog mentünk az étterembe. Megcsúsztam, és ha Julia el nem kap, biztosan elesek. Ösztönösen megcsókoltam – magam is megdöbbsentem ezen, őt is annyira meglepte, hogy tiltakozni is elfelejtett. Szürke selyemsálát kötött a fejére a hideg ellen – a sálakat mindig szerette. A szemébe néztem, de nyomban el is kaptam róla a tekintetemet, mert rádöbbsentem, hogy fülig beleszerettem. Ezt akkor már bizonyára tudta ő is.

4 1820-ban keletkezett befejezetlen c-moll vonósnégyes-tétel, Schubert utolsó nagy kvartettjeinek előhírnöke. (A ford.)

Csordás Zoltán: Tánc

Eljött a második tél. Az év elején kezdődtek a bajok a középső ujjammal. Merev volt, csak hosszas bemelegítés után tudtam rendesen használni. Carl dühös volt és türelmetlen: lanyha tremolóimat személyes sértésnek vette, szorongásomat gyarlóságom jelének. Mintha a koronájába illesztendő gyémántról kiderült volna, hogy csak egy széndarab, amelyből az ideális forma kizárólag nagy és folyamatos erőfeszítés árán bontható ki. Ezt követelte tőlem, és én teljesen szétestem.

Julia egész télen babusgatott, mindent megtett, hogy erőt öntsön belém, győzködött, maradjak és töltssem ki az évet, ahogy eredetileg terveztem, ha másért nem, legalább a kettőnk kedvéért. Nem tudtam neki beszélni a lelkemben tátongó sötét szakadékról. Könyörgött, ne menjek el anélkül, hogy rendezném tanárommal megromlott viszonyomat, újra és újra arra próbált emlékeztetni, ami először megfogott Carlbán: a zenének arra a mélyről fakadó tudására, amely jóval több, mint pusztán virtuozitás, és arra, hogy minden hang, ami a hegedűjéről fölszáll, a lélek nemességéről árulkodik. A konfliktusom Carllal azonban szétrágott minden racionális érvet, olyan erősen befészkelte magát a koponyámba, hogy kibírhatalanul fájdalmas ámulásként éltem meg Julia védőbeszédét. Ez fájtnak csak igazán, hiszen Carltól már nem vártam, hogy megértsen.

Eljöttem. Menekült lettem, hontalan Londonban, arra gondolni sem bírtam, hogy hazamenjek. Juliának nem írtam, nem telefonáltam. Lassan esett le a szememről a hályog, sokáig tartott, amíg újra képes voltam tisztán látni, amíg megértettem, hogy őszintén jót akart nekem, hogy mekkora szeretettel állt mellettem, és amíg rájöttem, hogy hirtelen eltűnéssel el is veszítettem. És valóban elveszítettem. Eltelt két hónap – amikor végre írtam, már nem érdekelt, hogy mi van velem.

•

– Julia – mondanám, de nem jön ki hang a torkomon.

Néz engem, nézem őt. Sötét levelű liliumféleséget tűzött zöld ruhájára, a jobb melle fölé. Hát ő volt, és most itt van.

– Szia, Michael.

– Szia.

Átható a pillantása. Ruhájának zöld selyme összemosódik a sötét levelekkel, az asztalterítő zöldbe játszó színével, a székek olajzöld kárpitjával, a súlyos, zöldbársony függönyökkel, és egy befejezetlennek tűnő festmény fűződjével. Magam elé nézek. Az élénk, sárgászöld szőnyegbe vörös kanyarókiütés-mintát szőttek.

– Régóta itt vagy?

– Kint vártam. Nem tudtam, mit csináljak.

A kanyarófeltokat vizsgálgom. Szabályos sorokba rendezett, változó formájú pörsenések.

– Hát mégis itt vagy!

– Nem tudtam, hogy a Maggiore-ban játszol. Láttam a havi programot és eszembe jutott Banff, az, hogy ott ismertük meg őket.

– Néhány éve vagyok velük – mondom, közben átfut rajtam, hogy tán csak nem erről fogunk beszélgetni... – Úgy jöttél el a koncertre, hogy nem is tudtad, hogy én is játszom?

Párás a szeme:

– Csodás koncert volt.

Az ablak felé pillantok, amely egy hátsó kis utcára nyílik. Esik az eső. A zsákutca elején nagy halom teletömött fekete kukászsák tornyosul, meg-megcsillan rajtuk a lámpák fénye.

– Mégiscsak te voltál az, ott, a buszon. Tudtam, hogy te vagy.

– Én voltam.

– Miért vártál ilyen sokáig? Miért csak most jöttél el? Miért nem nézted meg a számomat a telefonkönyvben?

– Nem bírtam volna találkozni veled.

– Akkor miért vagy itt mégis?

– A Bach után éreztem, hogy hátra kell jönnöm hozzátok a színpalak mögé. Nem tudom megmagyarázni, miért. Attól tartok, mégse volt jó döntés. Mostanáig a folyosón álltam. De jó, hogy újra látlak, és nem csak a játékodat hallom.

Nincs gyűrű az ujján, csak a csuklójára simul egy fonott aranyszíjű kis ékszeróra, a nyakában pedig egy finom, apró gyémántmedál függ. A szeme most inkább szürkének látszik, mint kéknek. Hallom a hangján, látom is abból, ahogy a retiküljét szorongatja, hogy menni készül.

– Ne menj még, kérlek! – könyörgök neki, és megragadom a kezét. – Muszáj találkoznom veled! Itt élsz, Londonban? Felhívsz? Jóformán semmi dolgom holnap.

Érzem, hogy feszeng, de nem tudok hallgatni.

– Mit csinálsz mostanában, Julia? Vacsoráztál már? Autóval vagy? Nem indulhatsz el ebben az esőben. Egyszerűen nem indulhatsz el!

Elmosolyodik.

– Nem hívlak fel. A telefon feszélyez. De találkozhatunk valahol.

– Hol? Mikor?

– Michael, engedd el a kezemet!

– Hol?

– Ó, akárhol – mondja, és körülnéz. – Mit szólnál a Wallace-gyűjteményhez? Egykor?

– Jó lesz.

– A bejáratnál várlak.

– Add meg a telefonszámodat, Julia!

Megrázza a fejét.

– De mi lesz, ha nem vagy ott? Mi lesz, ha meggondolod magad?

•

Az egyik teremben a teremőr nem túl feltűnően tornagyakorlatokat végez. A falakon az ösz-szes kép Velencét ábrázolja. Csak nem ezért hozott ide?

– Végül eljutottál Velencébe?

– Még nem.

– Én igen – mondja halkán.

– Nagyon vágytál oda.

– Én? – kérdezi meglepetten.

– Mi ketten.

Megáll egy festmény előtt, amelyen egy kupolás templomot és egy harangtornyot látni. Mintha a tengerből nőttek volna ki. Nem jártam Velencében, mégis ismerősek.

– Néhány hónappal a záróvizsgák után Maria meg én odautaztunk. Első éjszaka hatalmas vihar tört ki, villámok cikáztak végestelen végig a lagúna fölött. Én meg csak zokogtam, nem értettem, miért, hisz a látvány lenyűgöző volt.

– Nem olyan érthetetlen ez.

Szeretném megszívatni a vállát, de nem teszem. Úgy érzem, mintha két idegen beszélgetne egymással.

– El kéne menned.

– Nemsokára odamegyek. Akarom mondani: megyünk, már tavasszal.

– Kivel mész?

– A kvartettel.

– Miért mentek?

– Lesz néhány koncertünk, és persze a várost is szeretnénk látni. Bécsből megyünk, repülővel.

– Bécsből? Bécsből?

– Onnan.

Mert nem kérdez többet, hozzáteszem:

– Schubert-hangversenyt adunk a Musikvereinban.

Egy perc múlva nyugodt hangon megszólal:

– Megmondom az édesanyámnak, hátha elmegy. Bécsben él. A nagynéném is.

– És te? Te nem hallgatsz meg minket?

– Én itt lakom, Londonban.
Földerül az arcom.
– Mégis Londonban élsz! Tudtam!

•

– Nem, Piers, drágám, egyáltalán nem az! – Erica leteszi a whiskyjét Helen egyik kisasztal-
ként is szolgáló székére. – Hóbortos, igen, neurotikus, igen, de semmiképp sem örült!

– De Erica – fordul hozzá Billy –, nem tudtad volna lebeszélni erről? Miért nem beszélted le?
Miért nem mondtad meg neki, hogy ezt nem tudjuk megcsinálni, hogy rengeteg kész mű van a
repertoárunkban, amelyek közül választhatna? Rengeteg!

Erica a fejét rázza:

– Két órán keresztül győzködtem, de hajthatatlan volt: vagy ez, vagy semmi. Más nem akar
kiadni tőlünk. Azt mondja, túl sok felvétel van már mindabból, amit a kvartett játszik, ezek
számát nem hajlandó gyarapítani.

– Érthetetlen – hümmög Helen. – Végighallgatja az egész koncertet, aztán a ráadásra kat-
tan rá!

Erica ránk mosolyog, megértő anya panaszkodó gyerekeire.

– Mondtam neki, hogy ilyesmit általában nem csináltok, de azzal vágott vissza, hogy „Hát
az nagy kár. Vagy ezt adjuk ki, vagy semmit.” Nem fogod elhinni, Helen, de még sose láttam
Ysobel Shingle-t ennyire lelkesnek. Odáig volt attól, ahogy a Bachot játszottátok! Egy lemez-
ajánlat a Stratus-tól bombaüzet! No, nem anyagilag – teszi hozzá gyorsan –, nem fogtok sok
pénzt kapni érte, ellenben az biztos, hogy erre mindenki odafigyel.

– Tönkre is tehet minket – jegyzi meg Billy. – Ha a Stratus kiadásában megjelenik *A fuga
művészete*, mindenhol írnak róla kritikát. És ha nem tetszik, nekünk befellegzett!

– Na, igen. Ha viszont tetszik, bele is vakulhattok a rivaldafénybe. Hát, ez van. Nektek kell
döntenetek. De kész vagyok akár két órán keresztül győzködni titeket is, hogy belemenjete-
k, ha már nem tudtam Ysobelt másra rávenni. Vagy fogalmazzak inkább így: ha már nem tudtam
lehűteni a lelkesedését?

– Agyrém – mondja Piers. – Fölzabálná minden energiánkat a többi műsorszámunk rovására.

– Ez valóban nagy feladat – hagyja rá Erica.

– Ez meg olcsó megjegyzés – morogja Piers.

Erica nem zavartatja magát:

– Te még nem mondtál valami sokat, Michael.

– Egy szót se szólt eddig – pontosít Helen. – Mi a csuda van veled, Michael? Úgy ülsz itt,
mintha ez rád nem is tartozna! Beteg vagy?

Billy is rám néz:

– Mít gondolsz, Michael?

– Nem is tudom. Azt hiszem, még mindig nem tértem magamhoz.

Ericához fordulok, közben igyekszem összeszedni a gondolataimat:

– Ezért nem mondtad meg telefonon, hogy milyen ajánlatot kaptunk?

– Lehet – tűnődik. – Igen, ezért. Meg az élvezettől se akartam megfosztani magam, látni
akartam, hogyan fogadjátok. És nem lett volna jó, ha előre megbeszélitek.

– Milyen hosszú *A fuga művészete*? – kérdezem Bilytől, ő minden ilyesmit pontosan tud.

– Másfél óra. Két CD.

– És eddig mindössze négy és félpercnit játszottunk belőle – füzi hozzá Piers.

– De azt nagyon élveztük – mondom.

– Igaz – erősíti meg Helen. – Sokkal jobban, mint eddig bármit.

Erica érzi, hogy nyeregben van:

– Csodálatosan játszottátok! Lélegzetelállító volt! És a közönség is öt teljes másodpercig ült
némán, mielőtt kitört a taps. Öt teljes másodpercig! Ilyet még nem pipáltam!

Piers-t nem hatja meg a dicséret.

– Képtelen ötlet! Elveszi az energiánkat attól, amit csinálni akarunk. Ezt nem lehet csak úgy
mellesleg, fellépések között próbálni. És csak lemezre vehetnénk, az egészet elő se adhatjuk soha.
Vonósnegyesek programjában ilyesmi sosem szerepel. Bach különben sem vonósokra írta.

Abból, ahogy Billy a torkát köszörüli, sejteni, hogy kiselőadásra készül:

– Szerintem, ha léteztek volna kvartettek Bach idejében, nekik írta volna.

– Ja, igen, mindig elfelejtem, hogy Billy forródróton értekezik Bachhal – gúnyolódik Piers.

– Valójában nem is lehet pontosan tudni, milyen hangszerre szánta – folytatja Billy nyugodtan.

– Magam úgy vélem, billentyűsre írta, mert úgy esik kézre, de sokan azt gondolják, ezt a kérdést
szándékosan hagyta nyitva. Mások szerint nem is előadásra komponálta. Istennek, vagy a mu-
zsika szellemének akarta felajánlani. Úgy hiszem persze, ahogy Jango is, hogy ez butaság, nem
értem, miért ne játszhatnánk el.

– És a brácsának itt végre ugyanakkora szerepe lenne, mint a többi hangszernek – mondja
Helen eltűnődve.

Piers kelleetlen, kibújt-a-szög-a-zsákból grimaszt vág.

– Akarod mondani, mindkét brácsának – jegyzi meg Billy egy Buddha nyugalmával. – Nem
emlékszel, hogy Michaelnak a Wigmore-ban a mély hűrt is lejjebb kellett hangolnia? Ha nem-
csak előadjuk, hanem lemezre is vesszük, az egész fűgát brácsán kellett volna játszania, nem
hegedűn, hogy ne legyenek ilyen problémái. Több olyan fűga is van a műben, ahol az ő szólama
annyira mély, hogy csakis a mélyhegedű jöhet számításba.

Átforrósodik az arcom ettől a lehetőségtől. Végre újra brácsát vehetek a kezembe!
Erica, miután kitöltött magának egy újabb pohár whiskyt hígítás nélkül, nekünk szegezi a kérdést:

– Szóval? Mi a testület döntése? Mit mondjak Ysobelnek?

– Igen! – kiáltja Helen, mielőtt bárki szóhoz jutna. – Igen, igen, igen!

Billy mókás mozdulatot tesz, a válla, a feje, a jobb keze mintha azt mondaná: nos, eléggé kockázatos a dolog, de végül is mire való az élet, és Bach mindent megér, és Helen is annyira akarja, hát legyen!

– Kitől szerezhetnék egy brácsát? – töprengek hangosan.

Általában Piers-é az utolsó szó, de ha most másként találna dönteni, lázadás törne ki.

– Biztos csak blöffölt, állítsunk össze neki egy másik programot – kockáztatja meg mégis.

Erica a fejét rázza.

– Ismerem Ysobelt.

– És mikor kerülne sor a felvételre? – kérdi ingerülten Piers. – Feltéve persze, ha elvállaljuk.

Erica mosolya már a biztos győztesé:

– Nos, Ysobel meglepően rugalmas ebben a kérdésben, de azt minél előbb tudni akarja, hogy elvállaljuk-e. Nyilván bele akar tenni egy aduászt a katalógusukba, és ha késlekedünk a válasszal, más pakliból szedi ki. Egyszerre csak másról kezdett beszélni, vagy inkább sutoggni, tudjátok, hogy adja elő magát, de lehet, hogy csak én nem értettem, miért váltott témát, szóval elkezdte mondani, hogy mennyire tetszik neki a Vellinger Vonósnégyes...

– Nem szabad elkapkodnunk a választ – próbálja Piers védeni magát Erica négyfrontos támadásával szemben.

– De nem is vacillálhatunk a végtelenségig – mondja Helen. – Nem mi vagyunk az egyetlen valamirevaló kvartett a világon. Elfelejtetted, hogy lecsúsztunk a Ridgebrook Fesztiválról is? Mire válaszoltunk, már rég beszervezték a Škampát!

– Veled meg az a baj, hogy eleinte mindenért nagyon tudsz lelkesedni, de aztán... Emlékszel a fazekaskorongra? Pokollá tetted az egész család életét, amíg apa nem vett egyet, aztán csak egy köcsögöt csináltál, az se volt egy műremek, és az egészet hagyta a fenébe. Most is a garázsban porosodik.

– Akkor csak tizenhat éves voltam! – kiáltja Helen megbántottan. – Egyébként meg hogy jön ez ide? Te leszel az oka, ha a Vellinger elhappolja előlünk!

– Jól van már! Elég! Rendben van, mondjuk azt annak a néembernek, hogy annyira megörültünk, hogy hamarjában dönteni sem tudunk, kell egy kis idő, hogy gondolkodjunk rajta. Nem vagyok hajlandó hübelebalázs módjára belemenni mindenbe! Szépen hazamegyünk, és alaposan végiggondoljuk. Kell egy hét. Legalább egy hét.

– Alaposan és higgadtan – teszi hozzá Helen.

– Persze, csakis higgadtan – mondja Piers, miközben majd szétveti a méreg.

•

Eric Sanderson a negyvenes éveiben járó, megtermett férfi, az arcát szakáll keretezi, nagy, kerek lencsés szemüvege tudósbagoly külsőt ad neki.

A műhelyé alakított padlástérben mindenütt a megmunkáltság különböző fázisaiban lévő faanyagot látni, valamint a néma fahasábokból megszületett, felhúrozott és behangolt hegedűk, brácsák és gordonkák gazdag kínálatát. Két kötényt viselő fiatal lány tetőlapokat és hátlapokat kopogtat, figyel a hangzásukat, majd nekiáll, hogy simára csiszolja őket. Mennyei illat terjeng: a sokféle fa, különböző olajok, gyanta és lakk illatharmóniája.

– Sajnos ez nem sikerült – mutat a mester egy ránézésre tökéletes hegedűre az ajtó mellett. – Hozzá kell tennem, hogy ilyesmi nagyon ritkán esik meg. Mégis vevőre talált. Hát mit tehettem volna? Valamiből élni kell. Jön valaki, felveszi, játszik rajta és kijelenti, hogy „Pontosan ez kell nekem”. Mit csináljak? Legszívesebben azt mondanám, hogy nem eladó. Nem jó a hangja, rossz a hegedű... De akkor jön egy levél a banktól, hogy túlléptem a hitelkeretemet... Már csak azt remélem, nem kerül soha a publikum elé. Persze az is előfordulhat, hogy egy-két év elteltével egy jó hegedűnek is romlik a hangja. És fordítva. Mit gondolnak, nem így van?

– De, biztosan – hagyja rá Helen, akit zavarba hozott, de le is vett a lábáról ez a szokatlan őszinteség.

– Természetes a színe? – Sanderson Helen haját nézegeti.

– Az – bólint Helen, és elpirul.

– Helyes. Helyes. Manapság annyian használnak hennát. Izgalmas színezőanyag. Vajon Strad is kipróbálta volna, ha lett volna neki? Festőbuzér viszont már akkor is volt.

– Festőbuzér?

– Igen, buzérgyökér. Ez adja a szép vörös színt, ebből készül a mélyvörös lakk. Mekkora dolog lehetett a sápadt sárga árnyalatok után! Ezt használta Stradivari Cremonában, Gagliano Nápolyban, Tononi Bolognában, és... de ön épp egy Tononit hozott nekem, ugye? – fordul hozzám.

– Igen, de az enyém nem vörös.

– Ó – legyint bosszúsan. – Ezt sose fogom megérteni! Az öreg Johannes bolognai műhelyében megvan ez a csodálatos vörös, erre a fia, Carlo elköltözik Velencébe, és visszatér a régi sárgához. Miért? Most mondja meg, miért?

Bagolyszemüvege mögül várakozón néz rám. A két tanonc a munkájába mélyed, nem zavarja őket a mester kitörése.

– Sajnos nem tudok válaszolni. De én már megszoktam, és igazán tetszik a színe. Nem egyszerűen csak sárga. Mézes borostyán színű.

Kiveszem a tokjából, Eric Sanderson a kezébe veszi, minden oldalról megnézi.

– Igaza van – mondja elismerően. – Mézes borostyánhoz képest ez valóban szép mézes borostyán. De időnként berezonál? Játsszon valamit.

Körülbelül félpercnnyit játszom egy Bach partitából.

Bizonytalan:

– Nem nagyon hallok zörejt. De lehet, hogy csak lámpalázás a kicsike. Hagyja itt.

– Nem tudom itt hagyni. Ezen a héten semmiképp.

– Akkor hogy tudnék segíteni? Mindenesetre mondja el, mikor kezdődött a baj, pontosan mit tapasztalt.

– A tavalyi amerikai turnékon elég sokszor hallottam valami furcsa hangot. Pár hónappal ezelőtt megnéztem, de néhány hétre rá újra kezdődött. Egy ideje nincs mellékzaj, de mindig félek, hogy megint lesz.

– Több oka is lehet a problémának. Egy héten belül megjárta Alaszkát is, Hawaiiit is?

– Egyik helyen sem voltunk.

– Los Angeles-t és Chicagót?

– Történetesen mind a kettőt.

– Manapság túl sokat utaznak az emberek. És túl gyorsan. Ha fából volnának, jobban gondolnák. Hmm, egy kicsit legyalultak belőle – mondja, miközben egy fogorvosi tükörrel a hegedű belsejét vizsgálja. – De nem kontármunka. Nincsenek látható repedések. Bármilyen lehet az ok. Nemrégiben elmentem egy régi velencei hangszereket bemutató kiállítás megnyitójára. Amolyan öregdiák-találkozóhoz hasonlíthatnám. Lehet pletykálkodni. „Ezer éve nem láttalak, kedveském! Hallottad, mi történt a Fenice-ben? Éppen ott voltam, de sikerült kimenekülnöm. Szegény Serenissima... Zeneileg már sehoh sincs, de minden ott született meg... az opera, az antifónia... Bár valaki épp a minap megkérdőjelezte ezt is... Ki is?” Hol szerezte ezt a hegedűt?

– Rochdale-ben.

– Rochdale-t mondtott? – vonja föl a szemöldökét, beletúr a szakállába.

– Azt.

– Ebből a névből hiányzik a költészet. Olyan prózai! Ashby-de-la-Zouch: ez már valami! Figyelje csak: sandarak, dammar, masztix, kolofónium... – kántálja elragadtatással a gyantafajtákat. Helen felsóhajt.

– Számomra a költészet többet jelent, mint a zene. Mellesleg majdnem minden zenész béta-receptor-blokkolót szed. Ez sokba fog kerülni magának – fordul Helenhez, akinek rögvest kiül az ijedség az arcára.

– Nagyon sokba? – kérdezi Helen, idegesíti Sanderson csapongó beszéde.

– És nem éri meg. A reggeli hívásából azt vettem ki, hogy egyetlen mű megszólaltatásához akarja. *Scordatura... scordatura*⁵... gyönyörűséges szó! És azután mi lesz a hangszerrel? Senki nem játszik rajta, nem törődik vele, nem hangolja fel...

– Nos, talán később be lehet hangolni normál brácsa módjára, és akkor mindent el lehet vele játszani.

Sanderson ezt elengedi a füle mellett, ám ismét megosztja velünk szeszélyes, a helyhez és látogatásunk céljához látszólag csak érintőlegesen kapcsolódó gondolatait:

– Véleményem szerint a platán és az angol erdők legtöbb fája kitűnő alapanyag. Miért ragaszkodik mindenki az olasz juharhoz? Ha itt éltek volna, az olaszok is platánnal dolgoztak volna, nem?

– Gondolom, azzal – bólint Helen.

– Bükkfát, nyárfát használtak, meg... és a szegélyt is olyan fából készítették, amilyen éppen kéznél volt, körtefából vagy ébenfából, vagy... A napokban épp egy szegélymintát csodáltam meg, amikor valaki azt mondta: „De hát ez csak egyszerű szegély!” Én meg azt mondtam neki: „A szegély soha nem *csak*, és soha nem *egyszerű*... Nem szabad alábecsülni.” Ha nem tévedek, a zörejt oka valószínűleg ebben keresendő – fordul hozzám.

– De meg tudná csinálni? – kérdezi tőle Helen sírós hangon.

– Reggel óta töpregek rajta – feleli, miközben megkopogtat egy csellócsiga készítésére szolgáló gipsz öntőmintát. – Az első gondolatom az volt, hogy izgalmas feladat lenne. Am aztán jobban körbejártam a kérdést, és... Elmondom, mi szól ellene. Egy szekunddal könnyedén mélyebbre lehet hangolni. Valószínűleg ezt meg tudja tenni a mostani brácsájával is. Egy kisterccsel mélyebbre venni már bonyolult és bizonytalan művelet. Egy nagyterccsel... lehetetlen. Még ha meg tudná is szólaltatni, igen petyhüdt lenne az a hang. Egy kvarttal mélyebbre hangolni pedig... Ha a józan eszére hallgat, miért is akarna bárki egy kvarttal mélyebbre hangolt brácsát? Ja, igen, emlékszem már, *A fűga művészete*. Nem nagyon fogékony még a fejem ilyen korai órákban. És a kislányaim reggelizni akartak. Úgy vélem, a régizene barátait kellene fölkeresnie. Tőlük jobb tanácsot kaphat, mint tőlem. Sokkal nagyobb a tapasztalatuk a hangolás és áthangolás terén. Majd megadok néhány telefonszámot.

– Tehát akkor ön nem tud ilyen hangszert készíteni?

Eric Sanderson elhúzza a száját:

– Igazán ki akar dobni hét-nyolcezer fontot az ablakon egy ilyen alkalmi hangszer kedvéért? Nos, érdekes munka lenne a tervezés szempontjából. Mindenképpen nagyra kellene méretezni.

5 Elhangolás; vonós hangszereken a szokásos hangolástól eltérő hangolási mód. (A ford.)

– Játszottam egyszer egy 40-es brácsán, és az első néhány perc után már nem is éreztem annyira ormótlannak.

– Jó hangszer volt?

– Csodálatos hangszer volt!

– Én az ön helyében, és most magam ellen beszélek, megszerezném azt a brácsát, és elmennék vele a régizeneszekhez. Furcsa társaság, de pontosan tudják, hogyan tekerjék meg a kulcsokat.

Hazafelé az autóban Helen sokáig nem szól egy szót sem. Aztán, épp amikor az Albert hídon hajtunk át, azt mondja:

– Semmi olyat nem tudtam meg tőle, amit ne mondhatott volna el telefonon is.

– Lehet, hogy nem, mégis úgy hiszem, sokkal jobb...

– Megmondom Piers-nek, hogy minden rendben. Igent mondhatunk a felkérésre. Megvan a brácsa.

– De hát ez szemenszedett hazugság! Nincs meg!

– De megvan. Látom a lelki szemeimmel, hallom a hangját is. Létezik.

Vidáman hajt át Chelsea-n, mint akinek semmi gondja.

– Ugye, elkísérsz a régizeneszekhez?

– Eszem ágában sincs!

– Jaj, Michael, ne légy ilyen mufurc! Eddig mindig segítettél rajtam. Hogy tudtam volna azokat a polcokat felszerelni nélküled?

– Hiába hízelegsz, nem fogsz lépre csálni! És arra se számíts, hogy szekundálok neked, amikor átvéred Piers-t. Arra nem gondolsz, milyen kényelmetlen helyzetbe hozol mindannyiunkat, ha később mégis azt kell mondanunk, hogy nem tudjuk megcsinálni?

– Nem kell ilyet mondanunk – mondja a legnagyobb nyugalommal.

•

Késő este egy angol nyelven írt fax érkezik Juliától.

Drága Michael!

Ez igazi meglepetés volt! Sose hallottam. Sőt, még csak nem is hallottam róla. Tudod, mit jelent ez a trió nekem...

Láthatnálak holnap reggel kilenc körül? A korábbi faxodból úgy vettem ki, ráérsz akkor. Ha mégsem, légy szíves, küldj még egy faxot!

Julia

•

Kilenckor csönget, ott áll az ajtóban. Átfut rajtam, hogy ezek szerint teljesen levette Robot a lábáról, még ha ma farmert húzott is.

Mindenféle bevezető nélkül a zeneszoba felé terel:

– Mit tudsz kívülről Mozarttól?

– A hegedűszonátáiból?

– Igen.

– Miért?

– Mert nem szeretném, hogy a hátam mögött állj, és a vállam fölött lesd a kottámat.

Elképedve bámulok rá:

– Föltehetem a kottatartóra a sajátomat is.

– Felelj a kérdésemre! – kiált rám majdnem gorombán.

– Úgy érted, egy teljes szonátát? Szerintem egyet se. Most nem.

– Egy tétel is elég, tulajdonképpen még jobb is volna. Nem tudod például az e-moll második tételét? – Eldúdol egy frázist, hajszálpontosan az adott hangnemben.

– De igen – felelem, még mindig kissé bódultan a rám váró örömtől. – Azt hiszem, ez azon kevesek egyike, amit tényleg tudok kívülről... vagy majdnem. Nemrég hallgattam, viszont évek óta nem játszottam. Muszáj lesz néznie a kottát... Megvan, ez az. Odateszem kinyitva az állványra, de csak akkor nézek bele, ha elakadok. Ide állok, ha így jó lesz neked. De miért nem akarod, hogy a hátad mögül nézzek?

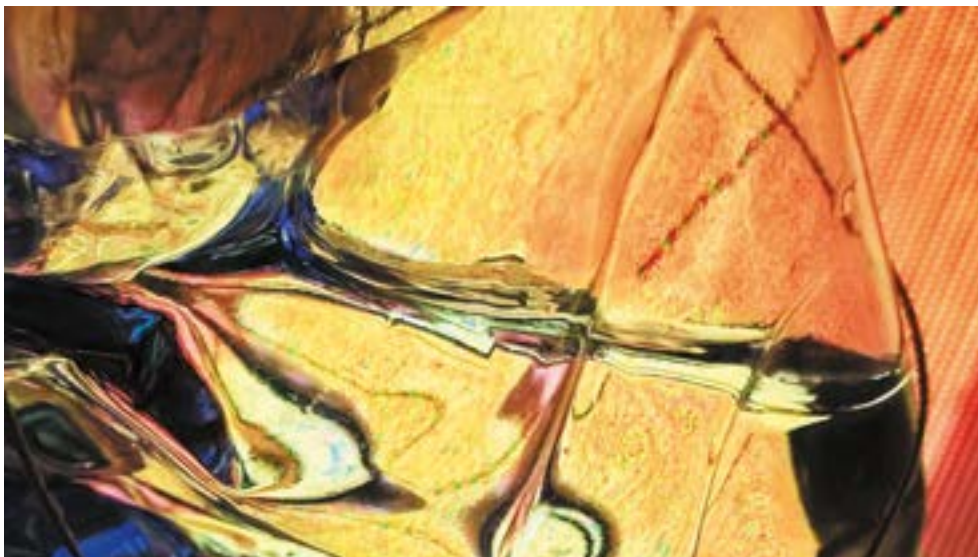
– Mondjuk, hogy rigolyás vagyok.

– No, jó, akkor behangolok. Kérek egy A-t.

Végigfutok a nyitott kotta két oldalán, aztán intek, hogy kezdhethük. A régi bécsi napok minden boldogsága visszatér.

Eljátsszuk a tételt. Erzem, hogy Julia vezet engem. Az ő szólama folyamatos, nem kell belépnie, nem kell tőlem érkező jelre figyelnie. Azt a részt elrontja – vagy én rontom el? –, ahol a hegedű és a zongora az egyik szünet után egyszerre indul újra. Sokszor néz rám. De most is, akárcsak tegnap, nagyfokú intenzitás, a bécsi időknél is mélyebb befelé fordulás, elbűvölően finom közvetlenség hatja át a játékát, s mert az áramvonal közös, az enyémet is.

Egy kanyargós kitérőkkel teli, lefelé ereszkedő dallamban A-t játszom Asz helyett, ami durva hiba, de nem szól semmit, sem akkor, sem később. Talán úgy határozott, hogy első alkalommal nem támaszt túl nagy igényeket velem szemben. Vagy tán mindent a maga teljességében lát, és úgy érzi, kicsinyességre vallana, ha egy ekkora átéléssel megszólaltatott tétel egyetlen hangján fennakadna.

Gábor István: Jeli

– Eljátsszuk a másik tételt is? – kérdezem, amikor ezt befejeztük.

– Talán azt most inkább hagyjuk.

Egymásra nézünk.

– Szeretlek, Julia. Gondolom, nincs sok értelme, hogy mondom, de szeretlek, még mindig szeretlek.

Felsóhajt, de nem örömben. Ujjai a jegygyűrűje helyét tapogatják tétován. Nekem, aki soha nem felejtettem el őt, nem kerül semmibe, hogy újra beleszeressek. Neki azonban, akinek sikerült kitépnie magából engem, és akit a neve is máshoz köt, nagy árat kellene fizetnie.

– Én is téged – mondja nagysokára, annyi bánattal a hangjában, mintha ennek az ellenkezőjét mondaná.

Nincs szükség arra, hogy azt, ami elhangzott, érintéssel is megerősítsük. Aztán mégis belecsókolok a nyakába, éppen csak, lágyan. Egyenletesen lélegzik, de nem szól.

– Hm? – dübnyögöm.

Szomorkásan elmosolyodik:

– Muzsikálni és szeretkezni... túlságosan egyszerű képlet.

– Beszéltél neki rólam?

– Nem. Magam sem tudom, hogyan is vagyok ezzel a nagy titkolózással, a német nyelvű faxokkal, azzal, hogy idejövök... de leginkább Luke miatt rossz a lelkiismeretem, úgy érzem...

– ... hogy elárulod?

– Félek ezektől a nagy szavaktól. Olyan nyerek, olyan fájdalmasak!

– A zenétől is félsz?

– Még attól is. De jólesik beszélnem veled róla. Annyira ki voltam éhezve, hogy *beszélhessek* a zenéről... és hogy valaki olyannal muzsikálhassak, aki tud engem, aki olyannak ismer, amilyen azelőtt voltam, hogy... azelőtt, hogy annyi minden megváltozott az életemben.

Megcsóválja a fejét, amikor két kezembe fogom a kezét, de hagyja, nem húzza el.

– Mit mondjak, Julia? Mit szeretnél hallani tőlem? Nekem egyszerű azt mondani, hogy szeretlek, szeretlek, szeretlek... Nem vagyok nő.

– És a lyoni barátnőd tud rólunk?

– Nyons-i. Nem tud... Mit olvastál aznap, amikor megláttalak a buszon?

– Nem emlékszem. Hát nem különös? Egyáltalán nem emlékszem. Pedig ilyesmit az ember általában nem felejt el.

– Soha nem tudtam feldolgozni a hiányodat. Ezt tudnod kell. De most nagyon nehéz beszélnem, szoronganak a szavak... Félek, hogy valami rosszat mondok, és nem látlak soha többé. Nagyon megváltoztak köztünk a dolgok?

– Nem tudom... nem tudom. Kitettem Luke-ot az iskolánál... Nincs nagy érzéke a zenéhez. Michael, annyira nehéz! Nem tehetjük.

Lehunyja a szemét. Csókkal nyitom ki:

– Hm?

– Ősz szálak vannak a hajadban.

– Nem szolgáltam rájuk.

– Ezt képtem.

Megcsókol. A zeneszoba végtelen némaságában a karomba veszem, minden elsüllyed: Bayswater nyüzsgő utcái, a kinti világosság, a világ kuszasága. Kétségbeesetten ölel, mintha attól félne, újra elengedem.

•

Napfényben úszik a testünk. Julia nem hagyta, hogy leeresszem a redőnyt. Mennyivel hosszabb most a haja... selymes az ujjaim között. Az éhezők vad mohóságával vesszük birtokba egymást, érzem, ahogy lassan oldódik benne a feszültség. Nem engedi, hogy beszéljek, ő sem

beszél, de végig az arcomat nézi, mintha annak minden rezdülését mélyen magába akarná vésni. Testének és parfümjének illatútján repülök az ekstázisig.

Később, amikor visszabújok mellé az ágyba, elfészkelődik a vállamon, és könnyű álomba merül. Nem látom az arcát. Szabad kezemmel befogom az egyik szememet, aztán a másikat. Messze jár, egy másik, ismeretlen tartományban. Egy helikopter berreg el a közelben, Julia nem ébred föl. Ovatosan kihúzom feje alól a karomat, fölkelek. Allok az ágy mellett és nézem. Megérzi: nem telhet el fél percnél több, kinyitja a szemét és rám néz, mintha olvasna a gondolataimban. Arcára, amelyet nem oly rég átrajzolt a szenvedély, mielőtt a pihentető alvás minden gondot lesimított róla, visszalopózik a bizonytalanság.

– Azt hiszem, jobb, ha elmegyek...

Bólintok, bár berzenkedem ellene. Rámosolygok, igyekszem lelket önteni belé. Régen sose szeretkeztünk fényes nappal. Vajon miért nem? Homályos gondolatok kavarnak a fejemben, rávetülnek mindenre attól kezdve, hogy diákként először megláttam, egészen máig, árnyékok vetnek az elmúlt napok eseményeire, a zenére, a beszélgetéseinkre, a szerelemre. Van valami, ami nyugtalanít, csak nem tudom, mi. De mihelyt arra gondolok, ami az imént történt, felszáll a szorongató köd.

•

A platánokon még alszanak a levelek, hámló kérgükön megcsillannak az alacsonyan járó nap sugarai. A hosszan elnyúló tó északi felénél néhány hete még sár vette körül a néma szökőkutakat, most azonban mindegyikből vidáman csobog a víz. Kidugták fejüket a hóvirágok, egy-két krókusz is látni, a Serpentine mentén friss zöldbe öltöztek a szomorúfűzek.

Délután három felé járhat. Mindjárt befejeződik a tanítás. Vajon eljön Luke-ért? A tér sarkán találok magam, onnan nézelődöm ráérősen erre-arra, de azért éberem figyelem az utcát. Ezek szerint azért jöttem el hazulról, hogy meglássam Juliát?

•

– Anyu, vigyük el Buzbyt a Kerek-tóhoz, hadd szaladjon körbe! – kérleli Juliát.

Tiszán, szépen artikulál, enyhe bostoni beütéssel. Kíváncsian méreget. Én is őt. Jóképű kis srác, a haja sokkal sötétebb, mint Juliáé – ilyen haja lehetett volna akkor is, ha a mi fiunknak születik meg.

– Most már ideje hazamennünk. Mindjárt besötétedik.

– Egy mókusz volt – fordul felém a gyerek, húzni akarja az időt. – Buzby teljesen megvadul a mókusoktól. Anyu, becsületszóra, nem fog tovább tartani öt percnél!

– Megmondtam, Luke, hogy nem – mondja Julia határozottan. – Elfáradtam a sok gyaloglástól.

– Michael is elvihet minket – puhítgatja Luke, és megfogja a kezemet. – Buzby is kedveli.

Mintha ezt akarná megerősíteni, a kutya visszaszalad, és élénk áll.

Összenézünk Juliával. Luke hol az anyjára néz, hol rám, Buzby meg mind a hármunkra.

– Luke, ha nem jössz vissza tíz perc múlva, holnap csak egy almát csomagolok uzsonnára.

– Fúj! Most nagyon megijedtem – utálkodik Luke, de fülig ér a szája. – Mi a rosszabb az almában egy kukacnál?

– Luke, ne kezd! – szól rá Julia.

– Szabad a gazda!

– Ha az ember csak egy fél kukacot talál benne – kínálja készségesen a megoldást Luke, és jóízűen nevet hozzá.

Julia, aki valószínűleg már százszor hallotta ezt a viccet, savanyú képet vág. Az édesanyja... az édesanyja... Mi járhat a fejében most, hogy a fia az én kezemet fogja?

Amikor odaérünk a tóhoz, Luke így szól:

– Ne jobbra menjünk, hanem balra, az óramutató járásával ellenkező irányba! Buzby úgy szereti.

– Amerikában nem úgy mondjátok, hogy az óramutatóval ellentétes módon?

– De igen, apu is úgy mondja. De én most angol vagyok. Honnan ismered az anyukámat?

– Még Bécsből. Együtt voltunk diákok.

– Az még azelőtt volt, hogy megszülettem.

– Bizony.

Elgondolkodik. Buzby össze-vissza rohangál, olykor visszafut a tóhoz, hogy megugassa a hattyúkat, csak úgy, barátkozásképpen.

– Igazából Luciusnak hívnak – közli Luke bizalmasan. – Lucius Hansennek. A nagypapámat is Luciusnak hívják.

– De mindenki Luke-nak szólít?

– Úhüm. Mi a különbség a táncosnő és a kacsa között?

– A táncosnő és a gatya között? Vagy kacsát mondtál?

– Kacsát, te dinnye! Jaj, bocsánat! Kacsa!

– Nem tudom. Az egyik kövér, és elszáll, a másik sovány, és elhal.

– Egy táncosnő nem hal meg.

– De a *Hattyúk tavában* igen.

– Mi az a hattyúk tava?

– Egy balett. Tudod, amikor a színpadon táncolnak. Nem nagyon érdekes, de a zenéje igazán szép.

Luke-ot ez nem érdekli:

– Nem találd ki a kérdést!
 – Akkor mi a helyes válasz?
 – Az egyik kánkánt jár, hopp-hopp, a másik meg kákán vár, háp-háp!
 Elnevetjük magunkat. Buzby hozzánk szalad, megrázza magát, spriccel róla a víz.
 – Ez jó volt! Te találd ki?
 – Nem én. Egy rejtvénykönyvben olvastam. Aputól kaptam karácsonyra. Három könyvet kaptam tőle, egy rejtvényeset, egy repülőgépeset meg egy bélyegeset.
 – És dinoszauruszt nem?
 – A dinoszauruszok kihaltak – jelenti ki határozottan.
 – Milyen fajta a kutyátok? Oriáslabrador?
 – Labrador? – kérdez vissza megvetően. – Leonbergi! És még csak kölyök, tizenegy hónapos.
 – Kölyök? De hisz akkora, mint egy borjú!
 – Olyan kis bugyuta még! A múlt hónapban füvet evett, megette a fűszálakon mászó csigákat is, és elkapta a dyspepsia, vagy valami ilyesmi.
 Korához képest meglepően gazdag Luke szókincse.
 – És mi ez a história az uzsonnáddal meg az almával?
 Fintorogni kezd:
 – Nem szeretem az almát.
 – Minden gyerek szereti.
 – Én nem. Jobb szeretem az őszibarackot. Vagy a narancsot. Vagy akármi mást.
 Félig körbejártuk már a tavat, amikor megkérdezi:
 – Az előtt találkoztál az anyukámmal, mielőtt megismerte aput?
 Nem nagyon tetszik neki a dolog.
 – Tessék? Ja, igen. Együtt jártunk az akadémiára. Zenész vagyok.
 Hallgat, emésztgeti, amit hallott. Kisvártatva megszólal:
 – Anyu azt akarja, hogy tanuljak meg zongorázni, és sokat kell gyakorolnom. Mondtam neki, hogy én pilóta leszek, ezért csak időpocsékolás, de őt ez nem érdekli. Egyáltalán nem érdekli.
 – Azért szeretsz zongorázni?
 – Szeretek is, nem is – mereven nézi a vizet, aztán még nagyon halkán hozzátesz valamit a skálázásról.
 – Nem értettem, mit mondtál. Motyogsz.
 – Én így beszélek – veti oda foghegyről.
 – Az előbb még érthetően beszéltél.
 – Azért, mert anyu nehezen ért engem. Süket... Hoppá!
 Mindkét kezét a szája elé kapja.
 – Miért? Azért, mert skáláztat? – kérdezem nevetve.
 A szeme kitér, rémület ül a mélyén, látom rajta, hogy nagyon bántja, amit mondott.
 – Ne áruld el neki! – könyörög.
 – Mit ne áruljak el?
 Halálsápadt, nagyon meg van ijedve.
 – Amit most mondtam. Nem is igaz! Nem igaz!
 – Nyugodj meg, nem mondom neki semmit!
 A következő néhány percben egy szót sem szól. Csupa büntudat, félelem és lelkiismeret-furda-
 lás az arcocskája. Megsimogatom a fejét, hagyja. De engem fojtogat a nyugtalanság és a kétség-
 beesett aggodalom, Luke szavai dobolnak a dobhártyámon, és én sem tudok mit mondani.

•

Másnap tiszta ragyogással köszönt a városra a hajnal. Messzebb, a fákon túl, aranyló fényben fürdik a Kerek-tó. Szeretem ezt az évszakot, a fák ünnepélyét: az egyik fa felfelé meredő és a másik lecsüngő ágainak ellenpontját. A fehérlevelű berkenyék és az üde, friss fű kontrasztját – megannyi sündiszno zöld háttér előtt.

A fiatal hársfák sorából kikiabál egy kopár, öreg vadgesztenyefa, lenyújtja erős karjait, bár ilyen korán tavasszal nincs mit adnia. Vagy mégis: a csúcán, a vékony, törekeny ágak közt egy kismadár dalol – úgy hallom, vörösbegy, de oly magasan van, hogy a fakorona finom csipkái is eltakarják picit testét.

Hátralépek, hátha sikerül megpillantanom. Egy kövér galamb száll le esetlenül egyszü-
 lyozva a magas ágak közé, és most úgy tűnik, mintha ez a groteszk teremtmény énekelne olyan fenségesen, készen arra, hogy láthatatlan szomszédja helyett begyűjtse az elismerést.

Akkor lábadt könnybe Julia szeme, amikor a fülemülét említettem – váratlanul ért, meg-
 pödtem, hisz akkor még nem értettem, miért.

A botanikus kertben csupán néhány sárga kankalin jelzi a közelítő tavaszt; a sűrűn, élő kerítésként ültetett, nálamnál kétszer magasabb, és sokkalta korosabb hársakon azonban már duz-
 zadnak a halványpiros rügyek, elindultak az új hajtások. Ezt a látványt egyformán élvezhetnénk mind a ketten, de a kora reggelek csengő-bongó kórusát...? A nyugatra, Heathrow felé lejtő széles rónaság neszezését?

Arra megyek, amerre tegnap Luke-kal sétáltunk. A sirályok még csöndesek ezen a korai órán. Megszámolom a hattyúkat, negyvenegyen vannak, öt közülük még igen fiatal. Az egyik feketelábú, piszkosfehér tollazatú hattyúpalánta fenyegető oldalpillantást vet rám. A tó túlsó partjánál öt kifejlett példány száll fel, kissé nehézkesen, hatalmas szárnyukkal nagy zajt csapva repülnek egyre magasabbra. A felriadt libák ijedt gágogással menekülőre fogják.

Mennyit hallana mindebből? Mennyire tudom pontosan megítélni, mi az, amit hall?
Egy varjú károgását, a Bayswater Roadhoz közeli platánfán a szarka cserregését, az autóbuszok berregését... Mit hall vajon?

•

Egy kávézó emeletén üldögélünk a kis sétálóutcában, alig százméternyire az áruháztól. Julia az ablakkal szembeni székre tessékelt. Megrendeltük a kávé. Kifelé bámulok, eltelik egy kis idő, mire megszólalok:

– Ez már évek óta nem fordult elő velem.

– Most hogy érzed magad?

– Úgy érzem, egyre szorosabban, egyre súlyosabban zárul rám minden.

Lehorgasztom a fejem. Julia átnyúl az asztal fölött és nagyon gyengéden megsimogatja az arcomat.

Szótlatlanul ülök néhány percig. Türelmesen vár, amíg újra nyugodtan tudok lélegezni.

– Ezért élek ott, ahol élek, magasan fönt, a sasfészkekben. Emlékszel, hogy régen is abban a pillanatban elszállt belőlem minden szorongás, mihelyt kiértünk a városból?

– Emlékszem, igen.

De abból, ahogy ezt mondja, tudom, mire emlékszik: arra a napra, amikor utoljára láttuk egymást. Akkor is majdnem a városon kívül, a Lier fogadó kertjében ültünk egy gesztenyefa alatt. Előttünk az asztalon egy kancsó fehérbor, bennünk mérhetetlen keserűség. Julia egyedül ment le a hegyről. Megtiltotta, hogy utána menjek.

– Sose voltál velem Észak-Angliában... Rochdale-ben. Pedig megígértem, hogy elviszlek a lápvidékre, hogy halld a pacsirtákat.

– Megígérted.

A kezét nézi, karcsú ujjait a ketchup-foltos asztalterítón, a vastagfalú, kis kávéscsészét.

– Jaj, de tapintatlan vagyok!

– Látni azért láthatom őket.

– A pacsirták nem a szépségükről híresek...

– Hát, oda föl, északra, nem mehetek veled – mondja, halványan elmosolyodik, majd könnyedén hozzáteszi –, de Bécsbe elkísérlek.

Torkomon akad a szó, csak bámulok rá meredten.

– Azt hittem, az én fülemmel van baj.

– Most csak ugratsz, ugye? Nem mondhatod komolyan... Vagy mégis?

Hová tűnt egy pillanat alatt az izapos sötétség? Mi ez az őrzítő kedélyváltozás?

– Kérdezd meg Piers-t.

– Piers-t?

– És az ügynököt, Alicia Cowant.

– Erica. Ez nem lehet igaz! Hallottam volna róla!

– Csak tegnap derült ki. Én játszom veletek a Pisztrángot.

•

– Nem gondoltam, hogy böggő nélkül fogunk próbálni – mondja Julia.

Piers, Helen, Billy és Julia Schubert Pisztráng-ötösének első próbájához készülődnek. Sikertől lefoglalnunk a Királyi Zeneakadémia egyik gyakorlótermét, amelyekben egészen jó a zongora. Ennél a résznél én csak megfigyelőként vagyok jelen, de utána magam is bekapcsolodom majd egy rövid próba erejéig.

Ha jobban odafigyelek erre a mozzanatra, azonnal rájövök, miért érinti érzékenyen Juliát a nagyböggő hiánya: a mély hangok ritmikus lüktetése végigsegítette volna a darabon. Hogy miért nem figyelmeztettem előre, vagy miért nem próbáltam valamit tenni!

[...]

– Rendben van. Felütésre kezdünk. Mehet?

Juliára pillantok, a torkomban ver a szívem. Nyugodtnak látszik, ugrásra kész. Nem a billentyűket vagy a kottát nézi: minden idegszálával a többiekre figyel. Most értem meg, miért olyan fontos, hogy kívülről tudja a szólamát – és nemcsak a sajátját, a többiekét is.

Játék közben hol Piers-re, hol Billyre néz, úgy olvassa őket, mint más a kottát: az ujjait, a vonóikat, a lélegzetvételt az igazodási pontjai. A kezdésnél egyébként is kettőjükre kellett volna figyelnie, hisz a nagyböggő itt csak halkán, folyamatosan, alig modulálva dörmög, később azonban a basszusszólam hiányában sokkal nehezebb a dolga. És persze nagy segítséget jelentett volna neki, ha látja a nagyböggős ujjrendjét is... De nincs értelme ezeken tipródnom, amikor azt érzem, hogy egy nagy szakadék fölött kifeszített kötélén táncolok, miközben a mélyéről felröppenő és egyre magasabbra szárnyaló madár énekét hallgatom – különös kép ez egy olyan műhöz képest, amelyet egy halról neveztek el.

Julia a zongora szólótémájában néhány nyolcadot pontozva játszik, ami eltér a megszokottól. Úgy képelem, ez egy variáns olvasat, de Helen rosszálló pillantást lövell feléje.

– Ismétljünk? – kérdezi Julia az első olyan pontnál, ahol erre lehetőség nyílik.

– Tovább! – Piers ragyog a boldogságtól.

Túljutnak az első tételre. Az, hogy „túljutnak”, nem pontos kifejezés, végig gyönyörűen játsszák. Mégsem tudom zavartalanul élvezni, annyira ideges vagyok. Néhány helyen Julia váratlanul átvessi az irányítást, hogy ne a többiek bonyolult jelzéseit kelljen dekódolnia, másutt

csak a kezére figyel, elképzelni sem tudom, hogy sikerül mégis szinkronban maradnia a vonósokkal. Mire az utolsó tizenkét – a bőgő hiányában tizenegy – hangból építkező akkordhoz érnek, amely a mű elején felhangzó tizenkét hangú akkord tükörképe, csillapíthatatlanul remeg a kottán tartott bal kezem.

– Ugorjuk át az ismétléseket? – kérdezi Piers.

– A Scherzóban ne – tiltakozik Billy.

Miután megállapodnak, milyen tempóval játsszák, belekezdnek az Andante tételbe. Itt-ott akadnak gikszerék, de nem akkorák, hogy miattuk le kellene állni. Ellenben a következő tétel, a Scherzo vakvágányra fut.

A fő nehézséget a legelső motívum jelenti. Piers és Helen kezdi három gyors nyolcaddal, melyeket egy hangsúlyos negyed hang követ: itt kell a többi szólóknak egyszerre belépnie.

Újra és újra nekiveselkednek, de egyszer sem sikerül. Ezt pedig meg kell oldani, nem lehet átsiklani fölötté, mint korábban az apróbb hibák fölött, nem lehet egyszerűen továbbmenni. Julia egyre jobban kétségbe van esve, a többiekben nő az értetlenség. Mivel olyan jól játszott eddig, lehetetlen, hogy ez meghaladná a képességeit.

– Először mindig nehéz új csapattal játszani – vigasztalja Billy.

– Tartsunk egy ötperces szünetet – javasolja Piers. – Muszáj rágyújtanom.

– Szabad itt bent dohányozni? – kérdezi tőle Billy.

– Miért ne szabadna? Na, jó, akkor kint gyújtok rá.

– Megyek, nyújtózom egyet – mondja Helen elgondolkodva. Látszik, hogy valami erősen foglalkoztatja. – Jöttök ti is?

– Jó ötlet! Megyek én is – szedelőzködik Billy.

– Én inkább maradok.

Julia nem szól egy szót sem. Mozdulatlanul, magába roskadva ül, mintha elsüllyedt volna körülötte a világ.

Összeszorul a szíve, elfelejtem a saját szorongásaimat is. Mihelyt egyedül maradunk, megkérdezem tőle:

– Rajtad van a hallókészülék?

– Igen, az egyik fülemben. Eleinte segített, de aztán egyre jobban zavart, eltorzította a hangokat. Nem tudtam észrevétlenül megigazítani, hát kikapcsoltam az első tétel után. Aztán a második tételnél észrevettem, hogy nem úgy játszom, ahogy kellene, ezért, amikor jött egy szünet, újra bekapcsoltam. Mostanra teljes káoszt okozott. Ha szólna a nagybőgő...

– Nem oldaná meg a problémát a Scherzo elején – mondom halkán. – És később sem, ahol a motívum visszatér.

– Ez igaz. Lehet, hogy meg kellene mondanom a többieknek...

– Most semmiképp se szólj, eszedbe se jusson! Attól nem lenne azonnal jó a tételkezdés, és lehet, hogy Pandora szelencéjét nyitnád ki... Lazíts!

Szomorúan elmosolyodik.

– Ez olyan, mint amikor valaki azt mondja: „Ne gondold a fehér elefántra.” Amitől persze mindenki a fehér elefántra fog gondolni.

– És ne törődj Helelennel.

– Jó...

– Ha úgyis a tempó és a beintések alapján tájékozódsz, mármint abból, ami ezekből látszik, talán jobb lenne, ha egyszerűen kivennéd a füledből. Nem is értem, hogy tudsz a hangzásra reagálni, főleg, ha eltorzítja a hangokat.

– Lehet, hogy jobb lenne – mondja nagyon bizonytalanul. Hogyan is győzhetné meg egy olyasvalaki tanácsa, aki el sem tudja képzelni, mit hall és mit nem?

Megcsókolom.

– Próbáld meg velem. Nincs vesztenivalód.

Előveszem a hegedűmet, felhúzó a vonót, kutyafuttában hangolok, megadom a ritmust, párat bölintok, és játszani kezdem az első frázist.

Néhány próbálkozás után sikerül – legalábbis sokkal jobban megy, mint eddig.

El sem mosolyodik, komoly arccal kérdezi:

– Van más javaslatod is?

– Van. Az Andante tételben, ahol az egyik ütemben mindenki hat hangot játszik, amíg te ezek mindegyikére hármat, kicsit túl lassúra veszed. A többiek próbáltak gyorsítani, de éppen akkor nem nézted őket.

– Ott én vezettem.

– Hátról – mondom neki nevetve, mire ő is elneveti magát. – Próbáljuk el ezt is!

Fölemelem a vonómat, nekilendülünk.

– Ez jó! – szólal meg Piers.

Összerezzenek, Julia is megriad.

– Csak folytassátok!

– Itt hagytad az öngyújtódat? – kérdezem tőle mérgesen.

– Valami olyasmi – mondja higgadtan, már kifelé mentében.

•

– Julia, tud mindent. Meg kellett mondanom neki.

Rémülten néz rám.

– Tegnap este mondtam el, nem tudtam mit csinálni. Borzasztóan sajnálom.

– De hát tegnap este velem volt!
– Kicsoda?
– James.
– Én Piers-ről beszélek. Megsejtette, hogy valami van.
– Nem értelek, Michael. Miért olyan nagy baj az, ha Piers tudja? Ezt kellett olyan sürgősen elmondanod?

Lassan megnyugszik, de még mindig értetlenül néz rám.

– Ma be kell avatnom Helent és Billyt is. Ezért kellett előbb veled beszélnem.

– De Michael... nem értem... mit mondtál el neki?

– Hát azt, hogy mi van veled.

Belesápad, szemét lehunyja.

– Julia, nem tudom, mit mondjak...

Nem néz föl. Megfogom a kezét, ráteszem a homlokomra. Mikor újra kibújik zárt pillái mögül, nem rám néz, hanem át rajtam, valahova messzire. Sokáig kell várnom, míg végre megszólal:

– Nem tudtad volna előbb megbeszélni velem?

– Nem. Egyenesen nekem szegezte a kérdést. A kölcsönös bizalom jegyében.

– A kölcsönös bizalom jegyében?

– Nem tudtam a szemébe nézni és hazudni neki.

– Szerinted én mit csinállok otthon? Nekem se könnyű elhallgatni rólad az igazságot. Csak épp az alternatíva rosszabb.

Elmondom neki, hogyan történt, ami történt. Azzal próbálom megnyugtani, hogy még segíthet is rajta, ha a többiek együttéreznek vele, és határozott jelzéseket adnak – közben tudom, mindez szánalmas önmosdatás is.

– Lehet – mondja csöndesen. – De hosszabb távon ki fog engem így felkérni?

Erre nem lehet mit válaszolni.

– Bajt csináltam neked. Tudom. Bocsáss meg!

– Nem vagyok naiv, Michael. Valamikor úgymint kiderült volna. Az apám mindig azt mondta, hogy a tudósok imádnak pletykálni, mindent kifecsegnék, de a zenészek náluk is rosszabbak. Lehet, hogy nemcsak Lothar tudja, hanem mások is, vagy legalábbis sejtik. Felépítettem a „hóbortos Julia”-képet, hogy leplezzem a valót. Most már ennek sincs értelme.

– Megesketem őket, hogy tartsák titokban.

– Jó – mondja színtelen hangon. – Jó, tégy, ahogy jónak látod. Mennem kell.

Ha senki nem akar majd fellépni velem, én leszek az oka, hogy hamarabb történik meg, amitől a legjobban félttem. Hogy mondjam meg neki, hogy én fogok játszani a Pisztrángban? Ez nem a megfelelő pillanat. De mikor, ha nem most?

•

Juliához fordulok:

– Édesanyád a második sorban ül. Meg a nagynénéd.

– A szünet után én is ott leszek.

– Nincs a teremben indukációs hurokerősítő-rendszer, hogy fogod hallani?

– A szememmel.

Hátat fordítok Juliának:

– Piers!

– Mi van?

Vonómmal megveregetem a vállát: csapattiszt gyanta-rendfokozatot hagyok rajta. Nem söpörgeti le magáról, csak elmosolyodik azzal a jellegzetes piers-i mosollyal:

– Sok sikert, Michael! Jól ment, odakint is jól fog menni.

De most, hogy alig pár perc választ el a Pisztráng-ötöstől, felborzolódnak az idegeim. A bal kezem minden ujjbegye bizserog, mintha kifeszültségű vezetékét érintettem volna.

Aztán ez elmúlik, újra nyugodt vagyok. Piers hátralép, Julia és Petra fölsorakoznak mellénk. Belépünk, meghajolunk, elhelyezkedünk a színpadon, kezünk alól felröppen a Pisztráng-ötös első, egész termet betöltő, tündökletes akkordja.

•

– Mégis mi van? Mondd már!

– Én...

– Reménytelen vagy, Michael!

– Mintha azt mondtad volna, mindig szeretni fogsz.

– Nem hittem, hogy ide jutunk.

– Julia...

– Ne! Luke figyel. Maradj ott, ahol vagy!

– Kaptam egy levelet Carl Kálltól.

– Ne haragudj, Michael, nincs időm beszélgetni.

– A bonsai...

– Köszöni, jól van. Nagyon jól van! Remek ajándék! Azt várod, hogy megköszönjem?

Keserű a hangja.

– Miért játszod *A fúga művészetét*? Mit akarsz velem?

– *A fuga művészetét?* Miért? Miért ne játszhatnám? Én is szeretem! De most már mennem kell. Még valami, Michael: hagyj békén bennünket! Zavarsz, nem érted? Ne zaklass! És soha többé ne állj lesben! Nem akarlak látni. Nem. Igazán nem! Szétesem, ha látlak... Ha szeretsz, ezt nem kívánhatod. Ha pedig nem szeretsz, felejsz el, menj, éld az életed!

Eltakarja a szemét:

– És az Isten szerelmére, meg ne mondd, hogy melyik az igaz!

•

Harmincadikán felutazom Londonba. Tiszta az idő, alig néhány felhő látszik az égen. Sötét este van, mire a vonat Eustonba ér. Poggyászsom nincs, még a hegedűm sincs velem.

Egyenesen a Wigmore Hallba sietek. Minden jegy elkelt.

[...]

Rám tör a pánik. Otthagynom a sort, kiállok az épület elé. Éles szél fúj, hideg van. Mindenkit megkérdezek, aki befelé tart, vagy programfüzettel a kezében elmegy mellettem, még azt is, aki a külső lépcsőn igyekszik lefelé a koncertterem alagsori éttermébe, nincs-e eladó jegye.

Már csak két perc van, majdnem megőrülök, már kétszer csöngettek, most felhangzik a harmadik figyelmeztetés is.

– Szia, Michael! Mégis eljöttél? Piers azt mondta...

– Ó, Billy, Billy... Már órák óta itt állok... nincs... annyira sajnálom, ami Jangóval történt!

– Hát igen, nagyon meg voltunk rémulve. Lydia is el akart jönni a koncertre, aztán meggondolta magát, inkább otthon maradt Jangóval. Ő még nálam is rosszabbul viselte... Azt hiszem, be kéne mennünk.

– Lydia jegye... Nálad van, Billy?

– Nincs, pár nappal ezelőtt visszahoztam... Azt akarod mondani, hogy nincs jegyed?

– Nincs!

– Fogd az enyémet!

– De Billy...

– Vedd el! Ne vitatkozz, Michael, különben egyikünk se jut be! Fél perc múlva zárják az ajtókat, már majdnem teljesen kiürült az előcsarnok. Itt a jegy, indulj! Menj már!

•

Az erkély első sorában ülök. Halkan morajlik a terem. Lenézek a zsöllyére, a fejek erdejére. Az ötödik sorban ül egy kisfiú, mellette az édesapja. Más gyereket nem is látok a nézőtérén.

Belép Julia, rájuk mosolyog. Egy percig, egy hosszú percig nyugtalan, kutató tekintete előző a közönségen, mielőtt leül a zongorához.

Kotta nélkül játszik. A szeme csukva, olykor a kezére pillant. Nem tudhatom, mit hall, mi szól a lelkében.

Nincs a játékában semmi mesterkéeltség, tisztán, gyönyörű eltökéltséggel megy át az egyik téma a másikba, csendül föl egy korábbi motívum az újabb témaalakban – ehhez a zenéhez, Bach befejezetlen és soha be nem fejeződő zenéjéhez fogható tökéletes szépséget elképzelni sem lehet: *A fuga művészete* mennyei muzsika.

Elered az eső, halkan kopog a mennyezeti ablakon.

A tizenegyedik Contrapunctus után kezdődik a szünet.

Ezután jön majd a káosz: a tételek bizonytalan sorrendje, amikor visszamegyek – itt meg, az előcsarnokban, a pletykák és dicséretetek zsvajva... Nem bírok el többet.

Átfurakodom a tömegben, kilépek az esőbe. Sokáig gyalogolok, utcákon át, a sötét parkon át. Most is megállok a Serpentine-nál. Mire ideérek, könnyek helyett csak esőcseppek vannak az arcomon.

A zene, az ilyen zene a legnagyobb ajándék. Miért akar az ember fájdalom és szomorúság nélkül mindig boldog lenni? Hiszen az maga a boldogság, hogy élünk, hogy néha ilyen muzsikát hallhatunk. Nem sokat, és nem is gyakran – másképp el sem bírná a lelkünk.

Buday Mariann fordítása

Verebes György: Alvó titánok – Arany álmódó

VASADI PÉTER

Van Gogh öröme

(A Sziesztá-ra)

Becsapta a mappát,
benne az aratás
tollrajzaival (ahogy
az a nagyfogú asszony
hevert az ura mellett
árnyékban a hosszú, telt
combjaival, az a fejkendő,
körüllebegte a fáradság,
mint a napjafosztott köd).
Van Gogh nagyon éhes volt.
Innivalója még lötytyent
egyet-egyet bőrborította
kulacsában. S akkor
mintha valaki megérintette
volna a vállát: Odanézz!
Nem ide, oda! Érted?
... Az Arlieu fölötti part-
szakaszon, de már mélyen
a lila fátylas tengeren
ment le a Nap. Van Gogh
mintha kusza agancsos
nagyvadat látna, megállt.
Nehogy megszólaljon, rá-
harapott az ajkaira.
Ahogy nőtt a Nap, úgy
sötétedett el aranya.
Oda kell mennem!, kiáltott
föl Van Gogh, s lomha,
nehéz futásnak eredt.
Csörömpölt hátán az úti
zsák. Ismerte a gyalog-
ösvényt, jól bírta, tudta:
háromnegyed órát kell
megtennie még. Ott van
a szakadék, padokkal,
korláttal, meg a madár-
etető, rajta az napi
élelem embertől embernek,
becsomagolva. Mindig akad
bőségben valami. Sonka,
tojás, szafaládé, néha rántott
hús, alma, vekni kenyér.
Kés is. Tompa ugyan, de
soha, senki nem viszi el.
Nagykockás kendő, nem
tudni, ki mossa rendszeresen.
Van Gogh gyorsabban szedte
a lábát. Még az a faszor,
az a bokros, és hirtelen
a tenger lesújtó titkaival,
a felhővonulat, a lassan
evező halászhajók ringó
lámpásaikkal, a monoton,
ritmusos ének, a torokhangok.
Lihegve állt a sötétben.

Fénylett; nem tudta befödni
a fentről alámerülő éj.
Padra dobta a zsákját,
leült. Behunyta szemét.
Marta az éhség, ráborult a
világ közönye, de belül
eltelt békével, úttalanul.
Szent színeket látok, súgta
magának. Fejét leeresztette,
s elszunnyadt.
Igen, tudom: hullámszik, ami él.
El akar jutni a forrásig.
Ott áll kazlakban
a matt búza-arany.

GIUSEPPE LUPO

Minden egy képen

A csomagtartóra kötözött csokrot apánk egy áprilisi reggelen hozta anyánknek házassági évfordulójuk alkalmából. Alig állt el az eső, de az utcák már felszáradtak, úgyhogy a fényképen, amelyen mindannyian rajta vagyunk, nem is látni tócsákat. A kisbaba, akit anyu magához szorít, én vagyok. Akár egy anyyalka, alig egyéves, teli szájjal kacagok, miközben csak úgy suhanunk a Vespával.

Anyu észre sem vette: egyenes derékkal, kissé mereven ül a motoron, aggódó tekintettel figyel a manőverezését, aki úgy cikázik az autók meg a jelzőtáblák között, mint egy fürgé gyík. Legszívesebben rászólna, hogy vezessen lassabban, de nem meri elvonni a figyelmét, csak néhány hajtínse búj ki a szigorú csatok alól. Ez volt a kedvenc frizurája: laza konty, benne pár csat, ez illett ahhoz az életkorhoz, amikor az ember vére még nyers, a napok nem rohannak, mert csak ezután kezdődik a fényes élet, ahogyan ő nevezte, az a ragyogó korszak, amit mindannyian megélünk, amikor úgy érezzük, zsebre vágtuk a világot.

Egy óra hosszát is eltöltött a tükör előtt, míg haját a szokásos gondos mozdulatokkal hátul összefésülte: jobbra-balra forgatta közben a fejét, a csatokat ajkai közé szorította, majd pedig a tarkóján vagy a halántékán rögzítette velük a tínseit. Ünnepi rítus volt ez, ugyanazzal a frizurával akart megjelenni férje előtt, mint ahogyan tíz évvel azelőtt az oltár előtt ajándékozta neki magát, a fehér piké ruhájában, kontyához tűzött fátylában. Ugyanilyen frizurát csinált magának később is mindig, csak éppen fátylat nem viselt hozzá, amikor reggel jó kedvvel ébredt, még akkor is, amikor a göndör fürtök között ezüstsálak jelentek meg, és az első ráncok végighúzódtak a homlokán. Nem jutott rá ideje, hogy bánkódjon miatta: valami kitörölte a memóriáját, frizurája ugyanolyan, mint az esküvőjük napján, de az emlékei kitörölödtek.

Az orvosok nem találnak rá magyarázatot: hogy lehet az, hogy csak akkor szólal meg, ha azt a bizonyos képet megmutatják neki? Tanakodnak, egymásnak ellentmondó feltételezésekkel állnak elő, miközben tudják, hogy nehéz erre válaszolni. Azt mondják, az a darab papír rejtja anyám betegségének titkát, és ha rá akarják bírni, hogy nyissa ki a száját, hogy beadhassanak neki egy tablettát, amikor eljön a gyógyszerelés ideje, reggeli előtt vagy vacsora után, szép lassan elébe teszik a képet – mi, négyen vagyunk rajta, ülünk a Vespán, hátunk mögött házak, a csomagtartón virág –, és mindig ugyanúgy hízelegnek neki:

– Nézd csak, mit hoztunk neked!

Anyám felélénkül. Nem kell, hogy bárki is elmagyarázza neki, kik vannak azon a fekete-fehér képen. Elnézegeti a bátyám arcát, elnézegeti apám karját, ahogy erősen markolja a kormányt.

– Né, az én Louis-m... Né, az én kis Indiánom... Né, micsoda lábak!

Amióta bevitettem a neurológiai klinikára, mindig el kell játszanunk ezt a jelenetet. Amikor anyu odaér, hogy „Né, micsoda lábak”, az orvosok bedugják a tablettát a szájába, és gyorsan eltűnnek, most különösen eufórikus hangulatban vannak, lehet, hogy ez a spanyolországi futballvéré miatt van, számunkra kicsit nehezen indult, de most már sínen vagyunk. Ma délután Olaszország Brazíliával játszik, másról sem hallani a kávézóban, a villamoson, a hivatalokban, a sekrestyékben, egész Milánóban. Megvertük Argentínát, mennek a találgatások, mekkora szám lenne, ha a brazilokat, Zico meg Sócrates csapatát is legyőznénk? Még az orvosok is többet beszélnek gólokról, mint betegségekről. Babonából senki sem mer túl nagyot álmodni, de legbelül azért mindenki reménykedik.

Anyám most nem ingatja a fejét, pár pillanatra megáll, mint hinta a levegőben. Azokat a lábakat nézi a fényképen: az ő szép, formás, fiatakkori lábait, mindenki csodálta őket, amikor apámmal szorosan összesimulva a *Rosamunda* dallamára táncoltak. Majd megszólal:

– Né, Vittoria, mindjárt kirepül a kezemből. – De már nincs ott senki, aki odafigyelne rá, csak én egyedül, én vagyok az ő Vittoriája, aki odatolom a kanalat a szájához, szólok hozzá a szoba valamelyik sarkából, mindig másik irányból, ahogy az orvosok tanácsolták, mert meg kell tanulnia reagálni az ingerekre.

Amióta kórházban van, teljesen összezavarodott, és ha kicsordul egy könnycsepp a szeméből, kezét felém nyújtja, hogy megsimogasson. Abban a hitben él, hogy én még mindig olyan kicsi vagyok, mint a képen: tíz hónapos vagy valamivel több, egy hatvanöt centis baba, rózsaszín masnis, túllfodros fehér ruháscsokban.

– Né, Vittoria, hogy örültél annak a kirándulásnak a mi kis járgányunkon! Valósággal röpködtél.

Ezt mondja, és újra elkéri a képet. Számára az a fotó a vágyak megtestesítője, minden múltbéli dolog, a nevetés, a sírás, amiből az évek során kijutott neki, a nagy semmi, maga az élet, és az aprócska minden, ha jobban megnézi az ember, mind ott vannak azon a képen. Hogy a betegség indítja-e el benne ezt a gondolatzuhatagot, vagy valami más, az orvosok nem tudják megmondani. Na de az amnéziáról lehet-e bármi biztosat állítani? Azt tanácsolják, beszéljek hozzá, mégpedig hangosan, mondjam, ami eszembe jut, ki tudja, hátha valami felkattintja a fejében az emlékezet kapcsolóját, és minden ugyanolyan lesz, mint régen.

– Nincs ennél jobb gyógymód, higgye el! – biztatnak, mielőtt továbbmennének egy másik beteghez. – Folytassa csak, folytassa, ne féljen attól, hogy sokat beszél. Az agy olyan, mint a szívacs, teli kell magát szívnia.

Egyebet sem teszek: reggeltől estig beszélek hozzá, mesélek világosan, sötétben, esőben, napsütésben, nem szakít félbe az olasz gólokat kísérő örömmujongás. Nézem anyámat, ahogy fekszik az ágyban, és folytatom, ahol abba hagytam.

– Nem ejtettél ki a kezedből aznap. Itt vagyok, én vagyok. Mire emlékszel?

Beszélek, beszélek, de ő csak akkor reagál, ha újra megmutatom neki a fényképet. Talán igazuk van az orvosoknak: az a darabka papír az idő bibliája.

Lukácsi Margit fordítása

GÉCZI JÁNOS

Tisno

Egy hamis reneszánsz festménynek láttam,
amelyben ugyan túl sok a szenvedés,
de a főhős átéltsége eloszlatta az aggályomat.
A szent lehajtott feje,
az esendő leányarc példázza,
tisztán látom,
milyen nyomorúságosan szép és
romlékony anyagból létezőnk,
ha négy szemközt vagyunk a fájdalommal.

A kápolna, amelyet a Caravaggia-i polgárok
építettek a hegymeredély peremére,
a ciszterna beton-torka fölé magasodik.
Vetővirágok és sáfrányok virítanak
s a borostyán fényhajtásait belepik,
mérgező mézet gyűjtve róluk, a méhek.
Elégtétellel tölt el,
kapcsolatban vagyok valamennyi
megelőző világgal, amelynek, mindeddig
hittem, kizárólagosan a következménye
lehetek. Alámerülök a gyantaszagból
a kőszagba, a sziklatalpak vízszagába,
áthatolva a levegő rétegein,
abban az ütemben,
amely a süllyedő lépcső fokait követi?

Egy növényhez érek, még nem tudom
a nevét. Így tanultam egykoron meg
Mallarmét, Ezra Poundot, a tapasztalást,
amint a metonímia a tárgy hívását.
Többé nincs mit elfelednem.
Feszés, szótt, klorofillzsákok
lógnak kocsányon, s amelyhez, ha hozzáérek,
felhasad, a terméstokból feltörő spriccelő vízszugár
messzire lövi a magvakat. Ekképp lövellni a jövőbe
a nagy szeretkezések végével lehet.

A hegyoldal megrándul, felsikolt
a csupasz nyakú madár és a tenger
kék combizmainál beleremeg.

Mígnem eltűnnek a színek.
A dolgok csupa fényben áznak,
majd a sötétbe visszahúzódva várnak arra,
hogyan megteremtve legyenek. Befejeződik
a világ. A kezdet elérkezett.

Délután a széket még a víz széléhez raktam
s nézem, a végtelenből mennyi marad. Alkonykor
nyúl alám a tenger, s ráemel kékerű tenyerére.

Hajnalban átlapoztam az út enciklopédiáját
kezdettől végig. Ismétlem magamra magamat.
A Sveti Rok alatt, a sztrádán félreálllok és letörök
egy gallyat, mert vörös és csurog belőle
a napkelte, legyen otthon, mi az elmúltakra
visszaul. És elkezd az eső az évszakát.
A harasztok,
a töbrök,
a pára,
a köd,
a völgyekbe szoruló felhők foltjai,
a koraőszben nyárt látogató osztrákok
Alpesek irányába száguldó luxusautói.
Alkotóelemek, szertefoszlók.
Piros közlekedési karikák
és az aszfaltból dallamot kinyerő kerekek.
Az Otvoreni FM zenéje Asaf Avidamtól Amy Whitehausig
A völgyhíd magasabb, a szurdok mélyebb.
Farkas, medve, róka emblémája.
Alagutak, amelyeken nem megy át a lélek.

Szarka Fedor Guido: Felébredni

Bikácsi Daniela: Komoly Játék

Festőnapló

(Kék szürkébe zárva)

Most, amikor teljes az üresség bennem, mintha az egészhez semmi közöm nem lenne, és ez már második hete, de lehet, hogy még régebben tart. Lassan érkezem ide, ebbe az ijesztő időszakba. Tele vagyok félelemmel, csak folyamatos munkával küzdhetek ellene, ha most nem nyúlok festékhez, a legrosszabb is megtörténhet. Munka nélkül semmi vagyok.

Mi az, amitől a vászon felülete átlényegül, amitől hirtelen a helyére kerül mindaz, ami egy perccel azelőtt még kétséges volt; és ott van előttem, egy úgy tűnik tölem teljesen független valami, egy *kép*. Mintha ma ez megtörtént volna; nagy szükségem volt már egy ilyen pillanatra.

A vázaltszerűség, ha erőteljes, hallatlan energiát tud adni a képnek. Hirtelen nagyon tetszik, ilyenkor van, hogy kísértésbe esek; talán így kellene hagynom, de soha nem teszem. Valami mást keresek.

Csak néhány színről, amit sokszor hosszas keresgélés után egymás mellé teszek, erről szól a festésetem, semmi mást nem akarok; ha ez festéset, akkor a helyemen vagyok. Ha erről nem győzőm meg magam, nem tudok dolgozni; ez nem történhet meg, de gyakran ott állok a szélén; alig valami és vége. Minden kudarcom ellenére egész nap a képekkel vagyok, persze ettől semmi nem lesz jobb, de lehetőséget adok magamnak; ott kell lennem a megfelelő pillanatban.

Egyetlen új megállapítást sem tettem, csak ismétetek, elfogadok, megértek, és örülök, ha mindez sikerül. Ha képes vagyok a meglátásra és követni tudom hívását, ha felfedezem és türelmesen engedelmeskedem, nincs más, ami ehhez fogható.

Amikor lemegyek az utcára, hihetetlenül mulatságosnak látom azt a mindenről megfélelmező igyekezetet, odaadást, amivel fönt, a műteremben dolgozom.

Csak egyetlen foltra, színre koncentrálni úgy, hogy közben közvetíti azt, amit látok, mégis attól eltérő, valami mást, valami rejtettebbet jelentsen, és éljen önálló életet. Amikor sikerül idáig eljutnom, elkezdek hinni abban, hogy a vászon és a festék már nem anyag, nem egy tárgy, hanem *kép*. Ezért nem kell keret sem.

Képtelen vagyok lerombolni a bennem felépült falat, pedig milyen jó is lenne a vászon előtt egy váratlan döntéssel ezt megtenni. Lehetetlen, csak eljátszhatnám a pillanatot, de minek hazudjak. Ezért a valódi képig, ha létezik is bennem homályosan, soha nem fogok eljutni, ezzel a tudással együtt kell lennem; marad az örök vágyakozás.

Minimális elmozdulás, valami kis eredmény. Egy nővény, egy kavics természetességével kellene léteznie a képnek, ez lenne az a *születettség*, amire vágyom. Hasonló gondolat Julius Bissier¹-től: „Egy kép legyen tömör, egyszerű, igaz, mint egy jel, kérlelhetetlen, mint a természet, ami egyszerre boldog és szomorú.” Nem véletlenül találtam rá.

Ma megint nagyon nehéz. Maradnék egyedül, csendben. Nem tudom, hol járok, homályos és gyötrelmes ez a kínlódás, nem tudom felmérni, hol tartok, nem vagyok képes a látásra. Azt érzem, valami befejeződött, lépnem kell, és nem tudok.

Nagyon lassan alakulnak a képek, hosszas szünetek után, kissé idegenként nézve *látom* meg valójában őket, ez néha hónapokig is eltart. Szeretek így dolgozni.

A sziklás képek annyira felzaklattak, hogy ott kellett hagynom őket. A lehetőség, hogy akár jól is sikerülhetnének; itt van előttem, és mintha nem lennének képes megragadni. Ha időt hagyok, talán elveszíthetem...

Idézet Robert Musil²-től: „Mindent addig követni csak, ahogy-ameddig én látom; ez ennek a formának a belső jogosultsága, nem szabad kész mivoltot színlelnem, ahol nem vagyok *kész*. Lehet mindent röviden mondani, ahogy nekem tetszik.” Érzem, hogy több van ebben a mondatban, mint amennyit elsöre megértek belőle.

Nagy hiányérzet, ennek ellenére mégis a lehető legkevésbé maradjon a vásznon. Szeretnék ellene menni, de nem tudok, valami diktál belül, aminek engedelmeskednem kell.

Türelmetlenség és értetlenség: magam felé. Ecsetnyomok által keletkezett érzékenység a vásznon, megelégszem ennyivel; azt gondolom, ez már túlzás, nem szabad elfogadnom, de képtelen vagyok eltüntetni, átfesteni, ott kell hagynom, ülök előtte és engedem, hogy meggyőzzön. Tévednék? Elteszem.

Ma újból olajjal festek; kíváncsi vagyok, volt-e a rengeteg akvarellézésnek hozadéka, mit tudok belőle használni. A sűrű, sokrétegű akvarell festésből igyekeztem vissza az átlátszó, világos felülethez, ami nekem egészen új volt. Minden mozdulatomban biztosnak kellett lennem.

Tristan számomra az örök igazra és tökéletesre irányuló vágy megtestesülése, ami nélkül nem tudunk és nem is érdemes létezni; annak ellenére, hogy tisztában vagyunk az elérhetetlenségével.

Hajnalba azzal a felismeréssel ébredtem, hogy a kép, amivel már napok óta kínlódom, alapjaiban rossz. Túlméretezett, túl közel hozza a lényegét, ezzel érthetetlen töredékké változik. Az egészet lehúztam fehérrel, most itt ülök előtte, különös felszabadító érzés, mert valamitől többnek tűnik.

Helyben járok, és ha történik valami, az belül, bennem történik, arról alig tudok valamit elmondani. Mégis ide kell ülnöm a képek elé, és az apró elmozdulásokat kutatva leírni ezeket a semmiket.

Mire a papírhoz ér az ecset, túl kell lennem a kétségeimen; és azon kell igyekeznem, hogy végig meg tudjak tartani valamennyit az első másodpercek szédítő biztonságérzetéből.

1 Julius Bissier festő (1893, Freiburg im Breisgau – 1965, Ascona).

2 Robert Musil író (1880, Klagenfurt – 1942, Genf).

A *Rózsaszínű fal* már nem rózsaszínű, de a rétegek alatt ott van. Fél nyolc van; süt ebben a reggeli fényben, valószínűleg megtéveszt, de így marad, mert most az, amit elképzelttem.

Amikor dolgozom, nagyon fontos, hogy a legkisebb dologban is őszinte legyek, hogy egész meggyőződéssel magam legyek, ilyenkor úgy érzem, még a külső világ is érthetőbb lesz. Látnom kell magamat, és mások számára is látható szeretnék lenni. Amikor festek, akkor tudok ezekért a legtöbbet tenni.

Sok éve őrzök egy meghatározóan erős élményt; 1982, Toledo, alkonyodik, benézek egy kapualjba, valahol hátul felragyog egy háromszögforma; sok képeken megjelent már, és látom ma is, amikor az állvány mellett átnézek a konyhába.

Egy szinte a semmiből előtörő vonal, egy váratlanul pontos szín, ez maga a boldogság; ha képes vagyok észrevenni.

Folyamatos kínlás, semmi született, csupa akarat... minek ez az egész? De képtelen vagyok mással foglalkozni, mert ott a makacs gondolat, hogy meg fogom találni, meg kell találnom; és nem akarom látni, tudni, hogy ez nem most fog megtörténni. Talán holnap, ha megnyugszom.

Semmiségeken napokat, heteket elidőzök, alig tudom hasznosítani a már megtapasztaltakat, nincsenek megoldásaim, sok a keresgélés, az elveszett idő; mégis makacsul remélem, hogy talán van valami értelme.

Álom. Ismeretlen helyen járok, lépcsők, zezugos utcák, szürkeség, váratlanul egy hatalmas azúr aluljáróban találok magamat, elől messze víz, nem tudom, folyó vagy tenger, reneteg a fény, elindulok feléje, de ahogy közeledek, egyre távolibbnak érzem, magamat meg egyre kisebbnek. Végül megint szürkeségben, sok ember között, egy sétányon vagyok. Kék szürkébe zárva.

A reggeli pesszimista mondatok után váratlanul sokat dolgoztam, persze ugyanazokon, mert amikor már csak a nyomai vannak meg a tárgynak, felszabadulok.

Megtaláltam a füzetlapot, amit tavaly áprilisban írtam, miután hazajöttem Bolognából. Lemásolom. „Szeretnék valamit megérteni az élményből; Giorgio Morandi³ műtermében járhattam 44 évvel a halála után. Erre gondolkodok napok óta, és közben hagyom, hogy egészen birtokba vegyen az öröm. Legszívesebben azt írnám, találkoztam Morandival... Gimnazista voltam, amikor először láttam néhány képét egy albumban. Később, amikor már festettem, jöttem rá, hogy attól kezdve velem volt, és ösztönösen igyekeztem valamit megérteni belőle. Sok év után beléphettem a műtermébe, ami valójában egy szoba; ott voltak a tárgyai, megérintheztem őket, kinézhettem a kertbe. Vajon ott azt láttam, amit ő? Bizonyára nem. A szobát fotókról már jól ismertem, sokat nézegettem nagyítóval is, és most benne voltam, körülvev, megállt benne az idő. Most úgy érzem, mégsem láttam semmit, mert mindent egyszerre akartam, benne lenni, érteni, érezni, átélni; egy sarok, egy falrészlet színe, talán csak ennyit kaptam, ami később kiindulópont

lehet. A falakon véletlenszerűen néhány kép, vonalzó, madzag, papír cetlik, egy-egy semmi, a „berendezés” egy ágy, egy szék, az állvány, a csendéletek asztala, a csendéletek tárgyai, ecsetek, a munka eszközei, semmi kényelem. A munkáért van ott minden, a legtermészetesebb módon, ahogy a szükségszerűség hozta, nekünk is így volt jó és biztonságos benne lenni. Sándor⁴ megilletődötten áll, én figyelem őt, ő figyel engem. Először vagyunk itt és tudjuk, nem lesz több alkalom. Talán 15 perc volt az egész, nagyon rövid, nagyon fontos.”

Ahogy a hajnali szürkeség betakarja a színeket, tetszik nekem, mintha mostanában hasonlóan működne.

A kudarcok, a csalódások hete. Néhány nap akvarellezés. A sok kínlás után felszabadítóan tűnt. Itt volt Sándor, belép, és néhány perc múlva már a képnézéssel vagyunk elfoglalva. Miközben kiraktam a különböző fázisban lévő lapokat, már láttam is azokat az ő szemével, ezt nagyon szeretem; jó, világos pillanat. Nem szólt, végül úgy találta, nagyon fojtottak; hol vannak a „fényjárta” színeid, kérdezte. Próbáltam mondani a mostani állapotaimat, de tudtam, ő nem az, akinek erről bármit is mondhatok. Mélyen tudom, hogy igaza van... De engem a lehetetlenbe visz az az erő, amivel a falaimba ütök.

Festettem egy gyönyörű szürkét, ami örömmel tölt el, és ez elszomorít. Festeni egyetlen színért? Ha ez így megy tovább, nagyon nehéz dolgom lesz, pedig amikor egy ilyen megtalált színben bolyong a szemem, elmúlik belőlem az a kínzó hiányérzet, ami néha egészen megbénít. De gyáva vagyok.

Hantai⁵-ban megvolt az a szikra, ami a továbblépéshez nélkülözhetetlen. Vak vagyok és tapogatózom, egy éltető érintés látni a munkáit, fellélegzem, mert segít.

Míg az olajnál azt gondolom, én gazdálkodom az idővel és a döntéseimmel, az akvarellnél mindezeket behatárolja az anyag. Amikor lemosom, ott a váratlan, minden alkalommal rögtön döntenem kell, mennyit fogadok el, mit semmisítek meg a még megmaradtból. A feladat a „kiszolgáltatottság” legyőzése, egy rossz döntés „végzetes” lehet. Valamiért mégis szeretem ezt a pillanatot, még akkor is, ha tévedek.

Jó néhány éve, hogy Velencében Agnes Martin képei előtt álltam megbabonázva, mert történt ott velem valami. Sok-sok kép vonzott már, de ez több volt; talán a „kezdett ártatlansága”...

Keresek, de csak ráismerni vagyok képes.

Kora reggel. Szétnézek a műteremben, ez az életem, egyszer majd itt kell hagyni, mindez magára marad, érvényét veszíti. Most nehéz erre gondolni, de már elképzelhető. Ilyenkor egy negyedóraig besüt a nap, szól a rádió, a kutya még alszik, ülök a képek között. Vajon tudok ma dolgozni?

Festek, lehet, hogy semmi sem változik bennem, mégis mintha most szabadabb lennék. Ez a nyár sokat adott, nem szabad elfelejtenem.

3 Giorgio Morandi festő (1890, Bologna – 1964, Bologna).

4 Hollan Sándor festő (Budapesten született 1933-ban, 1956 óta Párizsban él).

5 Hantai Simon festő (1922, Biatorbágy – 2008, Párizs).

XIAO XIAO

A lelkemnek mondom....

kísérővers egy festményemhez

százezres iramú vidámsággal
próbálsz nyakadról lerázni s félredobni
a feltorlódott évek tévhiteinek kalodáját

mikor a purgatórium ablakán kibámulsz
mély levegőt veszel s kitapintod a pulzusodon
a lélekmélység legfinomabb legvalódibb rezdüléseit

vajon mennyi zörejt okoznak elképzelt ellenségeid
mennyi rög öröklődött vérrokonaidtól
és hány szövethalál jön tested rejtett zugából

nem engedhetsz mindent lehetőséggé válni
csak egy tested van és egyetlen szembe széltől szétfűtt szíved
keserveid hátoldalára írd fel hát a boldogság jelét

az élet nyomasztó terhei ne legyenek elegendők a halálhoz
csupán ahhoz hogy egyszer élj saját magadért
ha legkurtábban: hatvan másodpercet ha legtovább: maradék életed

2009. március 13-án hajnalban

Juhász Ottó fordítása

Kecskés András: Vízen

DOBAI LILI

Örömránylatok

Ezerhatszázharmincötben Trencsénben egy jegyző a város számláit ellenőrizte, és abbéli örömeiben, hogy mindent rendben talált, a latin nyelvű elszámolás végére egy mosolygó arcoskát kanyarintott, smiley-t, ahogy ma nevezzük. Ekként Ján Ladislaides felvidéki (magyar?) jegyző megelőzi Robert Herrick angol költőt, akinek 1648-ban rajzolt mosoly-jele maradt fenn. A trencsényi smiley arcán halvány mosoly. Visszafogott. Amennyit a tintatoll és a jegyző lendülete elbírt, tudott. Éppen ott, akkor. A Felvidéken.

Jelezni, megmutatni az örömet. Mosollyal. Fénylő nyílt tekintettel. Csillogó szemekkel. Gyermeki odaadással.

Az örömről majdnem olyan nehéz írni, mint örömet sugárzó arcot festeni. Elvértve, ha találok kifejezetten vidám vagy örömet sugárzó arcokat a festészet történetében. A *Gioconda*¹ az egyik kivétel. Arcán sejtető mosoly az öröm jeleként. Halvány derű, csendes fény. Sejtteni vélik, hogy Mona Lisa talán áldott állapotban lehetett a portré készültkor. Lehetséges, hogy onnan fénylik ez a halvány, sejtelmes, titokzatos mosoly. Van azonban Leonardónak egy másik női portréja, amely ellentézi ezt a csendes mosolyt: *Ginevra de Benci képmása*², aki arra kérte a festőt, hogy szomorú arcú portrét készítsen róla, amelyet – állítólag – elküldetett távol lévő kedvesének, hogy láthassa, mennyire szomorú nélküle. Bánatos.

A Lélek felemelkedésének és szárnyalásának öröme a *Phaidroszban*. Szárguldani a Lélek-hintón. A Magasság elragadó öröme. Még zuhanás előtt.

Színes kövek. Kék, fehér, zöld, rózsaszín, áttetsző üvegszerű. Barna, sárga lila. Pink. Bordó. Sárga. Cirmos, foltos, csíkos, pöttyös és egységesen egyszínű felületű. Holdkő, tigrisszem. Hegykristály, rózsakvarc. Ametiszt, borostyán. Tintakék achát. Rubin. Larimár. Perugiában a piacon a rodokrozitot veszik. Csiszolatlan. San Gimignano-ban tojásalakú alabástromot. Firenzében a Medici-kápolna kis boltjában hatalmas üveghengerben mindenféle színes kő. Annyiféle, ahányból a kápolna földszinti kőmozaikjait kirakták. Vagy még többféle is. Rengeteg. Ennyi nincs nekem. Michelangelo szobrainak kövéből nincs minta. Fukszia achátot választok a nagy hengerből. Egyet. Egyelőre. És örülök. Napokig-hetekig magamnál hordom. Mint minden újabb szerzeménykövet. Aztán kis talkába teszem a többi mellé. És mindennap másikat veszek ki, és viszem magammal. Tapintom, érintem, nézegetem a földnek ezeket a színes, kincses ajándékait. És örülök. Jó lenne még egy kő. Ami összeköti az eget és a földet. A csillagokat és a mélységeket. Napkő.

A Medici Madonna arca. Kőbe vésett végtelen.

A magasba nyúló sziklák közelében vagyunk, és amikor belefáradtunk a tél egyéb más örömeibe, átmegyünk a Segantini múzeumba. St. Moritzban éppen sívilágbajnokság van. Erre nem számítottunk. Rengeteg ember, a legtöbben síruhában jönnek-mennek, nagy kivetítőkön mutatják a lesiklásokat, jégszobrok az utcákon, van egy nagy hópult is, amelynél üdítőket árúsítanak. Hideget, meleget. Forró is. A legnagyobb és legdrágább divatcégek üzletei, galériák. Ahogy a múzeum felé közeledünk, eltűnik a tömeg. A festmények előtt nincs nagy tolongás. Mondhatni négyen vagy öten vagyunk, ebből két vagy három ember a személyzet. Jó ez a csend ebben a köralakú épületben, amit maga Segantini képzelt el a festményei számára. Most, hogy itt vagyok, és ezeket a hegyeket érzékelem, megtapasztalom minden érzékszervemmel, máshogy látom Segantini festményeit is. Nem tragikus egyáltalán, ahogy a képei alapján vélttem. Hegyi élet, ami egyszerű, tisztázza az életet, nem bonyolítja. A hó és a sziklák, a nap és a felhők megtisztítanak, megvilágosítanak idefenn. Kívül és belül is. Egyáltalán nem csodálkozom, hogy ide akart jönni, itt szeretett élni. Közel a feljebbhez. A jéghideg-hóhideg sziklák és a forrón tűző nap között. A letisztult egyszerűség örömeiben.

A lélek örömei, a test örömei, az elme örömei. Az élet örömei. Égi örömök. Földi örömök. Az öröm vasárnapja Adventben. Örömnünp.

Az egyik év utolsó napjának estjén-éjszakáján megyünk fel a hegyekbe. Néhány perccel éjfél előtt szállunk le a vonatról egy ismeretlen kisvárosban, a Fótéren ér bennünket az új évet jelző harangszó. Senki sincs az utcákon. Sétálunk egy kicsit, és amint visszaérünk a vasútállomás előtti térre, hirtelen egy kis Citroën motorjának zúgása hallatszik, és elénk is kanyarodik. Megjötték értünk. Kiszáll az autóból Hans Hansen és Inge Holm. Legalábbis így néznek ki. Szőkék, kék szeműek, magasak, frissek, szépek. A lehető legtermészetesebb módon köszöntenek bennünket, beülünk hátra, és a sötét, hideg, csillagos éjszakájában keskeny, szerpentines úton nagy sebességgel

1 Leonardo da Vinci: *Mona Lisa*, 1503/05 körül, olaj, jegenye, 77x53 cm, Párizs, Louvre.

2 Leonardo da Vinci: *Ginevra de Benci képmása*, 1474 körül, olaj, tempera, fa, 38,8x36,7 cm, Washington, National Gallery of Art.

haladunk felfelé, egy még magasabban fekvő városkába. Vagy inkább üdülőhelyre. Elbűvöl a táj, a hangulat, szinte száguldunk, mégsem félek, úgy érzem, biztonságban vagyunk. Aztán hirtelen fék, és megállunk, egy hegytetőn vagyunk, egy chalet mellett az udvaron, ahol ég a tűz a szabadban, és egy, az udvaron felállított régi wifiről Csajkovszkij b-moll zongoraversenye szól. Jó hangosan, a hegyek visszaverik a hangokat. A tűz mellett egy karosszékben, mesebeli nagyanyóként egy idősebb hölgy üldögél takarókba csavarva. Nem értem. Ez tényleg regény? A la Thomas Mann? De nem kérdezek semmit, mert mire túl vagyunk a bemutatkozáson a kis társaság tagjaival, látom, hogy a tábornok körül mezítláb, indián szokdelésekkel néhány fiú köröz, még kiáltoznak is, de most már nem Csajkovszkijhoz, hanem Mendelssohn hegedűversenyéhez. Hans Hansen is ott van, aki Johannes valójában és a házigazdánk, vendéglátónk. Hihetetlen. Így szilvesztereznek-újéveznek a svájciak? Majdnem teljesen így, csak mint új év reggelére-nappalára kiderül, az ajándékba vitt magyar pálinka hatására, amiről azt hitték, hogy vizespohárban kell kóstolgatni. Meg a csípős magyar pick szalámi is belejárszik az örvendezésbe. A hegyek hófödte fehér szépsége azonban mindent felülír a hó csillogású hideg reggel ébredtére. Szikrázó öröm. Nevetés.

Raffaello *Sixtusi Madonnájának*³ lábainál könyöklő angyalok. Miért nem festette mosolygóra, vidámra őket Raffaello? Hogyan örülnek az angyalok?

Kitörő öröm. Halvány öröm. Szelíd öröm. Vad öröm. Oltalmazó öröm. Kimondhatatlan öröm. Mindennapi örömök.

Frissen nyírt fűvön sétálni és az illatát beszívni. Fáról cseresznyét enni. Fáról kajszit enni. Frissen szedett paradicsomba harapni. Véletlenül négylevelű lóherét találni. Látni, ahogy a vadgesztenyefa virága gyönyörű sokágú gyertyaként tündököl a fákon. Tavaszban lenni. Fehér virágú és piros virágú vadgesztenyefát látni, illatát belelelegezni. Mélyen. És a jázminét, a rózsáét, a bodzáét. Mindet egyszerre a réten, az ösvényen haladva a tó felé. Tavaszi reggelen felébredni, kitárni az ablakot, és egyszerűen csak lenni. Gesztenyevirág-szirmok hullását látni az enyhe szélben. Kimenni az udvarra és a virágszirmosó alá állni. Csodaszépben lenni. Mezítláb szaladgálni a virágszirmos fűvön. Öröm. És még több is.

Örömkönnyek.

Bázelben a főkatedrálisban, amelyet a helyiek Münsternek neveznek, van egy kis kőszobor az oltáron. Ott szárnyal életvidám nevetéssel a kövön. A kőben. Hihetetlen. Eppen ráesik a beszűrődő fény, amikor ott vagyok. Következő évben ünnepnap ajándékbontáskor ölembe hullik egy kis fémdarab. Megfogom, nézem: a nevető angyal formás kis kitűzőn. Kitörő öröm. Magasra szokellés, ugra-bugra, tánc a szoba közepén.

Örömdal. Örömóda. Örömének.

Be vagyok öltözve. Lábamon sífutólécek. Úgy nézek ki, mintha profi lennék, de nem. Tanulok. A krissz-krossz stílust próbálgatom, nem a klasszikot, ahol párhuzamos nyomvonalon lehet haladni és állítólag könnyebb. Akkor azt eleve nem választhattam, nem rólam szolt volna, amikor még nem is tudtam, hogy többféle mód is van. Csak úgy bekrissz-krosszoltam. Ez a véletlen, nem véletlen, hogy krissz-krossz. Amikor sikerül úgy nagyjából elég szabályosan végigmennem egy száz-kétszáz méteres szakaszon, nagy az öröm bennem. Samedan. Hegy-tető. Sík terep. Olyan, mintha filmben lennék és nézném is. Néha esek, de nem sokat és nem nagyokat. És fel tudok kelni. Saját erőből. Ennek is megvan a maga öröme. És engem még a Maloja-Schlage se zavar.

Nyár. Tenger. Tó. Folyó. Mindegy mi, csak természetes víz legyen. Az mindig elbűvöl, megbabonáz, és ellenállhatatlanná teszi a vágyat, hogy belemerüljek, hogy beleússzak, hogy eggyé váljak vele. A felkelő nap élesfehér fényességében vagy a lemenő nap tűzvörösében. Vagy az éjszaka sötétjében, vagy a hajnal hűvösében. Mindegyik öröm, mindegyik százérzékeléses összefonódás.

Minden nap valamennyi öröm. Legyen veled, és minden nap árnyalatnyival több és több, amíg egészen sok nem lesz. Ragyogó öröm.

A tó vize hideg, de jólesően. Didergek reszketve, mégis beleereszkedem a stégről. Aztán már jó. Jó hűvös. A Hold aranyhídja is leereszkedik lassan. Amikor a Napé felvonódik. Vagy bevonódik. Csendes fényesó a szívben. Van. Minden az Ég Egy Adta Világon. Belül, kívül. Megbékélni mindazzal, ami van. Ami vagyok, és ami bennem van. Örömök öröme. Életek élete. Nap vagyok, Hold vagyok, víz vagyok, föld vagyok. Határtalan öröm. Végtelen békesség. Üres tér vagyok. Fényben úszó lebegés.

A reimsi katedrális angyalának mosolya.

3 Raffaello Santi: *Sixtusi Madonna*, cc.1512–13, olaj, 265x201 cm, Zwinger, Drezda.

CSEHY ZOLTÁN

Definíciós kísérletek

Néha csak lassan moccan egyet,
néha a felszínre hozza a mitikus kacagás,
néha ráfeszül a testre,
mint szélnek az illatos fehérnemű,
hogy napfénybe terítse testetlen csillogását.
Máskor ökölbe szorított szív vagy szivacs.
A dobbanás összehúzza pórusait,
a nedv kicsordul, mint töppedt körte cukra.
És fel is issza saját édességét. Ebben jó nagyon.
Átellenben a gyász és más gonosz erők
herbárium: ők levetlen gyümölcssei
a világcentrifugának.
Lombhullatáskor magukat siratják.
Az öröm az idő visszájára fordított lombhullása,
a felajzott évszak finom nyugalma,
ahogy visszatér lassú szélben a sok-sok levélimitáció
a fára, és körbemosolyogja a töppeteg körtét.

Luzsicza Árpád: Színes kép

KAPECZ ZSUZSA

A pávák kertje

Réges-régen, amikor a Selyemút tevekaravánjai járták a sivatagot, az Arab-félszigetről portyázó hadak egyre többször támadták meg a környező birodalmakat. Végül a perzsák földjén kalifák és nagyvezírek uralkodtak, mint megannyi fejedelem. Ilyen hatalmas úr volt Khoraszán kormányzója, Bahír.

Már gyerekkorában mindent megkapott, amire csak vágyott. Szolgák és talpnyalók serege vette körül, akik elhitették vele, hogy a Nap és a Hold az ő kedvéért van az égen, s a csillagok neki ragyognak. Ifjúvá serdülve nem ismert mértéket semmiben. Egyik lovát halálra hajszolta, mert kíváncsi volt, mennyit bír egyvégtében, a kedvenc sólymát lenyilazta, mert a fáradt madár röptét lassúnak találta. A fekete kutyát, melyet Egyiptomból hoztak ajándékba az apja katonái, sorsára hagyta, amikor megvénült, pedig a kutya hűségesen kísérte mindenhova, éveken át. A színes tollú madarakat kiráncigálta a kalitkából, és saját kezével tekerte ki a nyakukat, ha nem trilláztak édességes dallamokat. Ennél is kegyetlenebbül viselkedett az emberekkel. Amikor kalifa lett, a katonákat lerugdalta olykor a palota lépcsőjén, a táncosnókat megkorbácsoltatta, ha elvétették a lépést, a szolgáknak pedig megparancsolta, hogy mindig mosolyogjanak, ne vessenek a jelenlétében. Aki könnyet ejtett, azt nyomban elűzte maga mellől.

Nem is volt más a palotában, csak folytonos jókedv. Nevett mindenki, az istállóban az utolsó lovászfiú ugyanúgy, mint a kincstárnok és a fővezír. Mosolyogtak az ajtónállók, az étekhordók, a hajcsárok és a palotaőrök, a háremben a kalifa feleségei, de a legszebb lány sem tudott olyan tündöklően mosolyogni, hogy a főúr is jókedvre derüljön. Hiába kapott meg mindent az égiektől, daliás termetet, erőt, ügyességet, töméntelen kincset és királylányok szerelmét, a kalifa titokban örökösen mogorva volt. A búskomorságtól soha, egyetlen pillanatra se szabadulhatott, s hiába hazudott derűt, látszott az arcán a boldogtalansága.

Igy teltek az évek, egyik a másik után. A fényűző palotában járt-kelt úr és szolga, mindegyik Bahír parancsát leste, s míg álságosan mosolygott, alattomban a félelem rágta, olyanformán, mint ahogy remekbe készült szőttest támad meg a moly, sokáig semmi sem látszik, aztán egyszerre összezuhán a szép takaró, nem marad belőle, csak egy marék por.

Valamit sejtett azért a kalifa, érezte, hogy alattvalói szájában megkeseredik a méz. Gyanította, de nem törődött vele. Élte a tékozló életet, amit megszokott, vadászott, tivornyázott, hajszolta az örömöket, mint ahogy régen rogyásig hajszolta a leggyorsabb paripáját.

Bármilyen nagy hatalma volt, az időt mégsem állíthatta meg. Egy reggel ezüst hajszálat fedezett fel a homlokába hulló éjfékete tincsen. Pimaszul tekeredő ezüstkígyónak tűnt az a hajszál, Bahír nyomban kitépte. Következőnek azt vette észre, hogy homályosabban látja reggelenként a rózsákat a palotakertben. Kitépette hát az összes viruló rózsát a szolgálival. De már nem volt menekvés. Nehezebben kapott levegőt, amikor versenyt futott a katonákkal, s nem sikerült a nyilvesszővel eltalálnia a leopárdot. Most már végképp búskomorságba esett.

Egyik főembere, a kincstárnok, naphosszat törte a fejét, mivel vidíthatná fel az urát. Űlt a palota legmagasabb tornyának szűk kémlelőnyílásánál, és az eget fürkészte, mint aki a felhőktől várja a választ. Nappal a poros, messzire kanyargó utat figyelte, éjjel a csillagokat számolta. Unatkozott rettenetesen, csak az vigasztalta, hogy ilyenkor nem látta a kalifa, és így nem kellett mosolyt erőltetnie az arcára.

Egy napon a kincstárnok az alkonyati felhőket bámulta, fűszeres lepényt majszolt és kivételesen jól érezte magát. Nem sokáig tartott az öröme. Egy sötét köpenyes idegen lépkedett a szolgák udvarán, ahova néha vándorokat is beengedtek. Poros és gyűrött volt a ruhája, de nemes anyagból készült. A kincstárnok az utolsó falat lepényt meg sem ette, bosszúsán leszaladt a lépcsőn, s egy oszlop mögül figyelte a jövevényt. Nem tűnt koldusnak, akkor pedig nem lehetett más, mint tudós, művész vagy varázsló. A kincstárnok feleslegesnek tartotta a tudományokat, megvetette a művészeteket és félt a mágusoktól. A kereskedőkben, a boltosokban, a piaci árusokban bízott csupán, a karavánoknak és a kufároknak mindig örült, azokat az embereket látta szívesen, akik az ő nyelvén beszéltek, a pénz nyelvén. Amikor lement a városba, nem a fürdőben időzött, nem a pompás kertekben sétált, hanem a bazársoron és a pénzverők utcájában, ahol még egy kis szobát is bérelt. Ebben a szobácskában nem volt más, csak egy dívány. A kincstárnok órákon át pihent a díványon, és hallgatta, ahogy a szomszédos teremben csengve-bongva készítik és számolják a fényes drachmákat és dénárokat.

A kalifa testőrségének parancsnoka, akit tisztsege és szigorú okán Hajcsárnak hívták a háta mögött, a kincstárnokkal egyszerre figyelte fel a vándorra. Hajcsár a fegyverterem kapujában állt, és a katonákkal beszélgetett, amikor szemet szűrt neki az idegen. Megfordult a fejében, hogy kidobhatja az örökkel, de habozott. Tudta, hogy a sivatag parancsa úgy szól, minden fáradt utazót megillet egy szerény vacsora, és amikor megette a mézes kását, felhajtotta a kupa bort, akkor kifaggathatja a parancsnok, kicsoda, honnan jött és mihez ért. Mert ha ért valamihez, varázsláshoz, gyógyfüvekhez, hangszerekhez vagy csillagfejtéshez, bármi hasznos mesterséghez, akkor azonnal a kalifa színe elé kell bocsátani.

Amíg a főemberei nyugtalanul figyelték a messziről jött vándort, Bahír a legbenső termeiben mulatozott. Sűrű függönyök mögött, félhomályban hevert a díszes párnákkal borított fekhelyén. Sok átvirrasztott éjszaka és kimerítő dorbézolás volt már mögötte. Vacsorára megevett egy főtt kakast, s megivott hozzá egy kancsó behűtött bort. Hallgatta a zenét és gyönyörködött a táncban. Sok rabnője közül egy testvérpár volt a legügyesebb, Kellem és Dallam. Az egyik gyönyörűen hajladoxott és forgott, a másik csodaszépen énekelt. Sohasem fogyott el a mosoly egyforma arcukról. A kalifa nézte őket és sóhajtozott. Étkezés után amúgy is mindig nyugtalan volt, nem bízott a kóstolóokban, félt, hogy megmérgezik valamilyen főzettel vagy a varjúszem nedvével. Minél szebben táncolt Kellem, minél szebben zenélt Dallam, annál inkább erőt vett a kalifán a mélabú. Sokáig tartott a mulatság, de éjfél tájt Bahír hirtelen elzavarta a rabnőket, egyedül akart maradni. Forgolódott a kényelmes párnákon, nem jött álom a szemére. Felkelt, nézte a szikrázó csillagokat, ivott még egy kis bort, aztán visszafeküdt, így kínlódtott folyvást. Balzsamos levegőt hozott a szél a kertből, és a nehéz illat végképpen elűzte a nagyúr álmát. Ahogy az éjszaka neszeit figyelte, azon gondolkodott, hány tevét és szolgát küldjön a hajnalban induló karavánnal, s mennyi selymet és hennát hozzanak visszafelé az emberei, hogy bőséges haszonnal zárják az utat. A szolgálkáról eszébe jutott, hogy estefelé jelentették egy vándor érkezését. Tüstént dologra küldte az egyik ajtónállót, azzal, hogy vezessék elé a jövevényt, ha kell, verjék fel a legédesebb álmából is, mert a palota ura beszélni kíván vele.

Jött hamarosan a vendég a katonákkal, előttük pedig Hajcsár lihegett, akit ugyan nem hívatott a kalifa, de a főember úgy gondolta, neki illik az ura elé vezetni az ide-

gent. Buzgalmában, s talán, mert az álom még a szemében volt, átesett egy számlayon, és a kalifa nem állhatta, hogy meg ne jegyezze:

– Kár volt kimásznod a takaród alól!

A testőrök parancsnoka megremegett, nem tetszett neki a kalifa gúnyos hangja, de tudta, hogy nem mutathatja ki a sértettségét. Meghajolt, és mosolygott.

– Felséges úr, a te parancsod éjnek idején is örömteli.

Mosolygott bizony mindenki, Hajcsár, a testőrök, a szolgák, a legszélsebben maga a kalifa. Csupán a vándor maradt egykedvű, mintha nem is lenne köze mindahhoz, ami körülötte zajlik. Észrevette Bahír nyomban, hogy a vendége nem vidag a többiekkel.

– Nem tudod, hogy az én palotámban mindenkinek jókedve van?

– Hallottam róla.

– Akkor miért nem örülsz?

– Mert én nem vagyok a szolgád – felelte nyugodtan a vándor.

A kalifának nem tetszett ez a válasz, nem érzett benne félelmet és alázatot, ahogy megszokta.

– Tévedsz. Amíg itt időzöl nálam, az vagy!

– Felséges úr vagy, valóban. Mégsem szégheted meg a sivatag törvényét. Szegény vagyok, de szabadságomat nem veheted el.

A kalifa meghökkent. Sohasem mert senki ellenkezni vele.

– Hogy hívnak?

– Vándor.

– De mi az igazi neved?

– Honnan tudhatnám? Te talán tudod a tiédet?

Bahír hahotázott.

– Még hogy tudom-e? Hallottátok, kutyák? Ki nem tudja az én nevemet? Van valaki a kalifátusban, aki nem ismer engem? Vagy az egész Napkeleten?

A testőrök és a szolgák versenyt hajbókoltak, élükön Hajcsárral, és megnyugtatták a kalifát, hogy még az utca-
gyerekek is az ő nevét kiabálják. Bahír a vándorhoz fordult:

– Látod? Az én nevemet mindenki ismeri. A tetteimet mindenki dicsőíti. Vagy talán mindezt kétségbe vonod?

– Dehogyan merném. Csak annyit mondtam, hogy van egy igazi neved, amit még te magad sem hallottál.

– Bolondságokat beszélsz.

– Hamarosan megtudod, hogy igazam van – mondta az idegen, és végre elmosolyodott.

Különös volt a mosolya, nem volt abban semmi melegség, hanem csak szomorúság. El is vette a kalifa kedvét a további társalgástól.

– Nem szereted a táncot, a zenét? – kérdezte, de nem várta meg a választ.

Visszaíndult a hálóterembe, s intett az idegennek, hogy menjen vele.

– Gyere csak, gyere! Megmutatom neked a két legszebb rabnőmet. Te sok helyen megfordulsz, vidd hírét, hogy az én táncosaim és dalosaim a legkiválóbbak az egész világon.

Leültette a jövevényt, puha párnák közé, hozatott neki bort, gyümölcsöt.

Aztán intett, hogy jöjjenek a rabnők, élükön Kellemmel és Dallammal. Szólt a citera, zengett a dob, hajladoztak a táncosok. Úgy tűnt, a kalifa remekül mulat, de a szemé sarkából egyre azt leste, mit szól mindehhez a vendég. Nem szólt semmit, csak kortyolgatta a hűvös bort. Végül Bahír megelégedte a némaságát, s rámondult:

– Ejnye, te senkiházi! Egy szavad sincsen? Egy nevetésed? Micsoda férfi vagy te? Mit tudsz egyáltalán? Mihez értesz?

– Semmihez.

– Úgy látom, titkolsz valamit. Olyan nincs, hogy valaki semmihez sem ért. Még a koldusok is értenek a kéregetéshez.

– Én csak a vándorláshoz.

– Igazán? Akkor különleges ajándékban lesz részed.

Bahír tapsolt, hogy a rabnők hagyják abba a muzsikát és a táncot. Egy intéssel magához rendelte Kellemet és Dallamot, akik meghajoltak a kalifa előtt.

– Nos – kérdezte Bahír a vendéget –, melyikük tetszik jobban?

– Nem tudok választani – felelte az idegen.

– Nehéz, elismerem, hiszen nem csak testvérek, de együtt nevelődtek az anyjuk méhében, s egyszerre születtek. Nem is lehetne őket megkülönböztetni, ha Kellem homlokán nem látnád azt a csillag alakú jelet.

Egy tivornyán odahajított a kalifa a táncosok közé egy tömör ezüstkupát, és a serleg éppen Kellem arcán ütött vérvő, mély sebet. Örülhetett a lány, hogy csak egy kicsi heg maradt a szeme fölött.

– Választanod kell! – sürgette Bahír a vándort. – Úgy vettem észre, nem sikerült elkápráztatnom téged sem a palotával, sem az étkekkel, italokkal. Hajcsár, a fővezérem azt mondja, nem érdekelnek a fegyverek, és a kincstárnokom azt mondja, nem érdekel a gazdagság.

– Így igaz.

– Te tudod. Én mégis megajándékozlak. Az alattvalóim tudják, hogy aki ide betér, akár egyetlen éjszakára, az messze földön híreszteli a fejedelmi vendéglátást, amiben része volt. Te vagy az első, aki rosszul érzi magát a palotámban.

– Tévedsz, felséges úr! Hálával tartozom a szállásért.

– Nem a háládra tartok igényt, hanem a csodálatodra. S ezért két kedvenc rabnőm közül neked adom az egyiket. Bármelyik főemberem boldog lenne, ha ilyen ajándékot kapna tőlem.

Kellem és Dallam megrettenten nézett a kalifára. Ott nevelkedtek Bahír közelében gyermeklány koruktól, megszokták a főúr szeszélyeit, s bármilyen durván bánt velük néhanap, mégis szerették. A vándorról azt se tudták, kicsoda valójában, és poros ruhája, elnyűtt saruja nem ígért semmi mást, mint hosszú gyaloglásokat, éhséget és szomjúságot, végtelen nélkülözést. Egymáshoz is kötődtek a nővérek, nem akartak, dehogyan akartak örökre elválni.

– Válassz! – parancsolta Bahír.

– Túl nagy megtiszteltetés ez nekem, felséges úr. Valóban, inkább a fővezéredet illene megajándékoznod.

A kalifa felvonta a szemöldökét, és keményebben folytatta.

– Azt majd én eldöntöm, te kutya, hogy mit adok a vezírnek. Kapott már eleget. Nézd meg jól ezt a két lányt. Vagy rámutatsz tüstént az egyikre, vagy mindkettejüket lelőkik a legmagasabb toronyból.

Az idegen megdöbben, aztán halkán felelt.

– Az jöjjön, aki velem akar jönni.

A kalifa úgy nevetett, hogy az összes teremben hallatszott.

– Mit mondasz, te szuka kölyke, te koldusfajzat? Hát minek tartod magadat? Miért akarna egy selyemhez és ábrához szokott, puha díványon alvó, jóllakott szépség veled tartani? Végre mondtál valamit, ami igazán a kedvemre való, mert megnevettetted. Azért megy veled valamelyik, mert úgy parancsoltam, semmi másért.

Az ikrek közül mindig Dallam gyámolította a félénkebb Kellemet, akit húgocskájának, kicsikéjének nevezett. Hirtelen előrelépett.

– Én elmegyek a koldussal.

A kalifa feldühödött.

– Micsoda? Te szívesen elmennél tőlem? Ezzel a...? Aki még annyit se ér, mint egy istállófiú vagy utcai víz-
árús? Talán nem volt eddig jó sorod a palotában? Talán nem kaptál szép ruhákat, csillogó függőket?

Intett az ajtónállóknak.

– Vigyék és taszítsátok le!

Kellem felsikoltott, és átölelte a nővérét.

– Uram, kegyelmezze neki!

Belecsimpaszkodott a nővérebe, Hajcsárnak úgy kellett odébb lökdösnie. A palotaőrök elvezették Dallamot, aki engedelmesen ment, hátra se nézett.

– Te pedig – mondta Kellemnek a kalifa –, elmész ezzel a fanyalgóval. Bizonyára érdekes életed lesz mellette. És hogy ne vádolhass azzal, egy szál ruhában dobtalak ki innen, adok útravalót.

Egy fényes dénárt dobott a lány elé, aranypénzt, melyen a saját képmása díszlett.

Kellem felvette a dénárt, és tántorogva tett néhány lépést.

Az idegen meghajolt Bahír előtt.

– Köszönöm a vendéglátást. Többet kaptam, mint amennyit reméltem. Bár nem kérsz a hálámból, én is megajándékozlak.

A főúr a térdét csapkodta, úgy nevetett.

– Na, még ez is! Nem bírod ki, hogy csak én adjak neked valamit? S mégis, miféle holmit tudsz elővarázsolni a szakadt gúnyádból?

– Egy képet. Hamarosan megkapod. Majd meglátod, milyen hasznodra lesz.

Bahír ezen is harsányan nevetett.

– Hiszem, ha látom!

A vándor kézen fogta Kellemet, kivezette a palotából, eltűntek a kanyargó úton.

A kalifa csakhamar megfélekedett Dallamról, Kellemről és a furcsa idegenről, élte tovább a vadászatokkal, lakomákkal, más kedvtelésekkel tarkított életét. Nem is lett volna semmi baj, de egyre sűrűbben gyötörte az álmatlanság. Előbb csak hajnalban riadt fel a kert neszeire, a madarak csivitelésére, és hiába szorított sálat a fülére, hiába bástyázta körül magát párnákkal, akkor is meghalotta mindig a trillázó dallamot. Később már éjfélkor arra ébredt, hogy odakint a szélben hajladoznak a fák és a bokrok, mozgásuk olyan finom és kecses, mint a táncosnők lépései. Végül már nem is aludt, csak egy-két órát, utána ült a díszes hálóteremben, vagy fel-alá járkált a szökőkút-nál, fájó fejét fogta, és várta a virradatot.

Egy éjszaka, amikor az örök bóbiskoltak a folyosókon, csend volt a palotában, szokatlan, súlyos csend, a kert halk hangjai sem szűrődtek be a hálóterembe. A kalifa egy zsámolyon ült, és kimerülten bámulta a lámpásokban a mécsesek egyre fogyó lángját, egészen addig, amíg már csak egyetlenegy pislákoló fény világított. A félhomályban úgy tűnt, mintha nem lenne egyedül, mintha valaki motozna a sarokban. Gyáva sosem volt Bahír, felkapta a lámpást, és odaugrott, ahonnan a zajt hallotta. Nagy csodálkozására az idegent találta ott.

– Te vagy az, vándor? Hogyan kerültél ide? Lefejeztem az őrséget, mind egy szálig!

– Ne tedd, uram! – felelte amaz, s még csak meg sem fordult, folytatván, amit addig csinált, s Bahír most látta, hogy szebbnél szebb színekkel egy képet fest a falra –, ne tedd semmiképp, hiszen az embereid vétlenek. Nem láthattak engem.

– Miket beszélsz! A palotát magas kerítés védi, a kapukat pedig az íjászaik.

A vándor az utolsó esetvonás után gondosan megsejtelte a művét, csak akkor nézett a kalifára.

– Fáradtnak és szomorúnak talállak. Nem hiányoznak a szép rabnőid?

Bahír méregbe gurult.

– Én sohasem vagyok szomorú! Annyi rabnőm van, amennyit akarok. Egész városok küldenek lányokat a palotámba.

– Ígértem neked egy képet. Íme, itt van.

A kalifa magasabbra emelte a lámpást. Gyönyörű kert nyílt meg előtte, sokkal szebb, mint a sajátja a palota körül, pedig az messze földön híres volt. A festett kertben soha nem látott, különleges virágok sorakoztak, pompás

rózságyások és buja bokrok váltották egymást. A lombok között madarak sétáltak, tarka tollú, kényes léptű madarak, s azok közül is legszebbek a pávák. A kert közepén, a szökőkutaknál egy lány alakja derengett. Háttal állt, az arcát még oldalról sem mutatta. Varázslatos volt a kép, mégis furcsának tűnt, olyan halványan töltötte be a falat, mintha réges-régen festették volna.

– Hm...nem is rossz... csak nagyon homályosan látom – mormogta Bahír. – Nincsen tűz a rózsák kelyhében. Nem csillog a víz a kutaknál. Halványak a pávák... és az a lány! Miért nem fordul felém?

– Örülök, hogy tetszik a munkám – felelte udvariasan a vándor.

– De mondom, hogy túlságosan fakó. Fesd át!

– Hiába festem újra, ugyanilyen lesz.

– Miért?

– Csak egy módja van annak, hogy mindent úgy láss, olyan élettelen, ahogy kívánod.

– És mi az? – kérdezte mohón a kalifa.

– A könnyeiden át.

Bahír felnevetett.

– Megbolondultál? Én sohasem sírok.

– Rossz lehet neked.

A kalifa újra méregbe gurult, fáradt is volt a szüntelen virrasztástól. Felkapta az egyik nehéz serleget az ágy mellől, s megdobta az idegent, szakasztott úgy, mint valaha Kellemet. Am amikor a kupa eltalálta volna, éppen abban a pillanatban, az éjszakai vendég, olyan hirtelen, mint ahogy felbukkant, el is tűnt. A serleg nagyot koppant a falon, és egy apró gödröt vajt a kép szegélyének ezüstjébe.

Reggel a kalifa elfüggönyöztette a festményt. Nem mutatta meg senkinek, csak ő maga nézegette olykor, titokban. És folytatta a pazarló, dorbézoló életét. Az alattvalói jólétével nem törődött, a szegényeket nem gyámolította, a gazdagokat kiutálta a palotából. A kincstárnokon és a vezéren kívül nem beszélgetett senkivel, velük is csak a pénzről és a katonákról.

Telt az idő. Bahír egyre nehezebben fogta vágatára a lovát, egyre hamarabb elfáradt a vadászatokon. Egyre több ezüst hajszálat fedezett fel, aztán már egész tincseket, végül a szolgák diólevélfőzetével festették sötéte a haját. Az álmatlanság folytonosan gyötörte, de nappal harsányan nevetett. Senki sem tudta, talán csak a kedvenc fia sejtette, hogy éjszakánként szenved. Beliánnak hívták ezt a fiút, a kalifa őt szánta utódaul, mert ügyes volt, tanult, szép termetű és sohasem kérdezett, csak gyorsan végrehajtotta, amit az apja parancsolt. A kalifa éjszakákon át ült, nézte a fakó tollú pávák kertjét, az ellobbanó mécsvilágot, hallgatta a kert neszeit, és egyre többször jutott az eszébe Kellem és Dallam, mert hiányzott a kedvességük és az őszinte vidámságuk.

Egy napon Hajcsár kilovagolt a városba, és azzal jött vissza, hogy egy koldusasszony megállította, s valami kis batyut tukmált rá, vinné el a kalifának. Hajcsár meg sem fogta a koszos rongyot, az emberei vették ki, ami benne volt, egy aranypénzt a főúr képmásával. Régi, nagyon régi pénz ez, nevetett Hajcsár, azóta már háromszor is új dénárokat készítettek a pénzverők, nem sokra megy Bahír ezzel a pénzecskével.

– Ilyen még nem volt, mióta világ a világ – nevetett a kincstárnok is. – Látod, nagyuram, az alattvalóid mennyire szeretnek! A koldus nem alamizsnát kér tőled, hanem ajándékot küld.

Bahír összerezzen, amikor újabb ajándékot emlegettek előtte. Elege volt belőlük, főképpen a festményből, melyet éjszakánként csodált, s bár mindig utójára akarta megnezni, a kép bűvöletbe ejtette, a foglyává tette.

– Mutasd csak! – szólt a kincstárnoknak, és a szeméhez emelte az aranyat.

A dénár olyan vakítón csillogott, hogy a kalifa lehunyta a szemét. S akkor hirtelen eszébe jutott Kellem, ahogy a vándor elvezeti a poros országúton.

– Hozzátok élém a koldusasszonyt! – kiabálta a katonáknak.

Hajcsár és az emberei lóra kaptak, visszamentek a városba, késő este tértek haza.

– Mindenhol megnéztük, minden kaput kinyitottunk, minden zugot felforgattunk, de az öregasszonyt nem találjuk sehol – esküdöztek.

– Majd én megtalálom, hogy apám örüljön – mosolygott Belián, és ellovagolt a kíséretével.

Harmadnap se ért vissza a palotába. A kalifa tombolt haragjában, s ő maga indult, hogy a fia nyomára bukkanjon. Sikátorokon, nyomorúságos helyeken keresztül vezetett az útja, viskókat és rozszant szekereket kutattak át a katonái. S mikor végre ráleltek Beliánra, megtalálták a koldusasszonyt is. A város szélén, egy kis téren, halotti máglyán feküdtek mind a ketten. A kalifa tehetetlenül bámulta a lángokat.

– A vándor a bűnös! Nem viselte gondját az asszonynak – mondta Hajcsár. – Megbetegedett s megfertőzte a fiadat.

A kalifa nem felelt semmit. A palotába vezető úton se szólt, s némán ette meg a kevéske vacsoráját. Éjjel a pávák kertjét bámulta, s az egyre fogyatkozó méceszt. Egyszer csak úgy tűnt, hogy a kert közepén álló lány lassan-lassan megfordul. Bahír hunyorgott, mert felismerte Kellemet a törékeny alakban, s látni akarta a megkülönböztető sebhelyet a homlokán. Hiába erőlködött, a festék annyira színtelen volt, hogy a lány arca homályban maradt. Vagy mégis inkább Dallam lenne a kertben? A kalifa addig pislogott, amíg egy csepp esett a keze fejére, aztán még egy, még egy. Megnyalta a kezét, sós ízt érzett. Sírok, rettent meg saját magától. Minden erejét összeszedte, hogy elapadjon a könnye, de már késő volt. Ült a kép előtt

és zokogott. Minél szaporábban pergett a könnye, annál élesebben látta a színeket. Nem is kép ez, gondolta, hanem egy valóságos kert, ahol valaha régen járt, aranytollú, tüzes csőrű pávák között, amelyeneket azóta se látott. Közelebb ment a falhoz, és hirtelen ott találta magát a kert közepén. Messzebb, a szökőkutaknál, a bokrok mögött, lányok kacagtak. Talán ott van Kellem és Dallam is, talán ott van Belián is, reménykedett a kalifa, és megindult az ösvényen. Folyt a könnye, mint a zápor, és földöntúli boldogságot érzett.

– Reggel a palotában a kincstárnok és a fővezír a folyosón álldogált, várták, mikor ér vissza a lovaglásból a nagyúr. Vártak, vártak, aztán lementek az istállókhöz, végigjárták az udvart, a palotakertet, véges-végig járták a hatalmas, szokatlanul csendes palotát.

– Mitől van ilyen csend? – kérdezte Hajcsár.

– Senki sem nevet – felelte halkán a kincstárnok.

Mentek tovább, amíg beléptek a hálóterembe, ahol rátaláltak a kalifára. Az ágyán feküdt mozdulatlanul. Először azt hitték, hogy megfojtották, leszúrták vagy megittatták méreggel, de nem, Bahír békésen mosolygott, mint aki szépet álmodik. A mosolya ráragadt Hajcsárra, mert eszébe jutott, hogy nem kell többé parancsra vigadnia. A kincstárnok is mosolygott, mivel rögvest elképzelte magát kalifaként. Látták az urak jókedvét a katonák, a szolgák, és egyszerre kibukott belőlük a nevetés, hullámzott végig a palotán, mindenki szaladt örömeiben az udvarra, egymást ölelgették valahányan. A kalifa pedig feküdt odafenn, elhagyottan. S a falak üresek voltak körülötte, nem maradt más a pávák kertjéből, csak egy aranyfolt, csillogott a reggeli napfényben, akkora volt éppen, mint egy emberi szív.

Egy fura dromedár útja a boldogság kapujáig és azon is túlra

(szír tevehajcsár meséje magyar feldolgozásban)

Úgy kezdődik, hogy hol volt, hol nem volt, na, mi volt, na, ki volt? Üveghegyeken és homokdűnéken túl, kerek erdő szélén élt egy favágó, aki favágásból tengette életét, pergette kis mézét, élte életét. Pengette lantját, amikor ráért, hogy a közönségét, főleg a magányos asszonykáját szórakoztassa, nehogy annak eszébe jusson valami egyéb csacskság. Egyik napon, amikor kiment az erdőbe ez a derék férfiú, belebotlott egy akkora böhöm (bazi) farönkbe, amit nem tudott volna egyedül hazavinni, ezért hát kissé eltanácstalanodott. Nézett jobbra, nézett balra, végül egyenest egy kérődző tevét pillantott meg. Tekintetük kérdőn találkozott. Válaszul gyorsan befogta az állatot, a hátára szuszakolta a rönköt, majd elindultak a piacra fát árulni.

Gyorsan túladtak rajta, majd hazamentek. Otthon a favágó elszállásolta a tevét a másik szobában, adott neki egy kis árpát abból, amit a felesége főzött vacsorára, megtapsikolta a segítőtárs fejét, s megköszönte jóságát.

Reggel láss csodát: a púpos teve egy valódi aranytojást tojt. A favágó állta ettől leesett (alig találta meg a padlón). Röpké habozás után elrejtette a tojást egy ládába, majd kimentek dolgozni az erdőbe. De akárk nem is kellett volna, mert a kétpúpú szerencsemalac vagy tyúk: másnap reggelre is produkált egy szakasztott ugyanolyan tojást, meg másnap is, meg másnap. Is.

Azért csak kijártak favágni, a szokás ereje és hatalma szerint.

Egyszer aztán egy kiköpöten ugyanolyannak induló napon, amilyen a másik, nagy mozgolódás támadt a vásártéren. Jöttek a király emberei, és minden férfiút kipenderítettek onnan, mondván, a királykisasszony szeretne picit körülnézni a bazárban, ezért jobban teszik, ha tüstént odébbállnak, s bírják cérnával. Különben ki lesznek herélve. No, nem is akadt hözöngő. Mindenki úgy tett, mint akinek épp sürgős dolga van máshol, hiszen szerette a fejét a nyaka végén, amazt meg amott viselni.

Egyedül a teve maradt a téren. Mondani se kell, amint megpillantotta a kisasszonyt, akinek hófehér arcáról, két remek ívű szemöldökéről, picit kancsal, kíváncsi két szem elöl a rakoncátlan szellő egy pillanatra ellebbentette a fátylat, halálosan beléje szeretett. Betege lett a dolognak olyannyira, hogy odahaza csaknem elepedt. Nem kellett neki se víz, se árpa, de még egy kis cimetes-citromos kockacukor sem. Nem akart többé rönköt cipelni, nem beszéltve arról, hogy teljesen meddővé vált az aranytojásos dolgában.

Fürjtojásnyit se tojt többé. De verébtójásnyit, sőt hanygatójásnyit sem. Pofája egészségtelen színűvé vált, púpja behorpadt, úgy lötyögött a hátán – mit volt mit tenni? Nyugaton tanult állatorvos se tudott volna rajt segíteni.

Hiába szívott egy kis vidító pipát, tömte meg duplán a favágó, kétségbeesett. Sötét, gyötrő képek szállták meg a füstfelhőben, mint valami károgó madársereg. Teljesen kimerítette az aggodalom. Nem maradt szemernyi józan ereje se, úgy tántorgott maga is szegény, ezért a feleségére hagyta, vezesse egy kicsit körbe az állatot a levegőn, hátha majd a séta jót tesz neki. Jól kiszellentgeti magát, ha felfújódott. A feleség nem is volt rest, tüzről pattant asszonyka, fogta a tevét, s elindultak keresztül a városon, ki a mezőre. Am nem jutottak odáig, mert a barom állatja

megbokrosodott a díszes királyi kastély előtt, egy lépést se volt hajlandó tovább tenni.

Talán még ma is ott állnak, ha meg nem halnak.

Ha az asszony türelmetlenül meg nem kérdi, mégis mi-féle nyavalya lelt téged a magasságos Allah bánatára...?! A teve nem volt rest, ha óriási sóhajjal is, de érthetően válaszolt: hogy hát az a bánat, amitől a szíve szakad, s amitől tovább nem tud hasznos lenni, az, hogy annyira belezúgott a gyönyörű királylányba, hogy olyan az ezeregy éjszaka meséiben sincs. Legalábbis ő nem olvasta. Egyszerűen nem tud másra figyelni. A lelke hasad, mint a pálma dühödtt villám csapásától, testileg is fáj neki. Füstölög és bűzlök minden. – Most biz' rajta segítsen valaki! Mert ő nem tud magán segíteni.

Ezt követően valahogy hazaporoszkáltak, ahol a nő mindjárt elmondta az urának a súlyos helyzetet.

Na, most került csak bajba a férfi, mert hát jótett helyében jót várj, és ezzel a jóval, bezzeg, tartozott a szerelmes tevéjének. Meg a feleségének is, aki biz' nagyon megkedvelte az aranytojást, miután a férjeura megmutatta neki, s nem tudta elképzelni – még pár darab ilyesmi nélkül – a békés és biztos jövőt. Ezért hát a szegény favágó vett egy utolsónak vélt fürdőt, mert fityinget sem adott volna a maradék életéért, felöltözött az ünneplő ruhájába, s a király színe elé járult. Ott, miután előhozakodott azzal, hogy a királylány kezét jött megkérni a saját tevéje nevében, Ófelségét szinte úgy kellett fellocsolni. – Annyira meglepődött, hogy köpni-nyelni nem tudott, s valószínűleg ez mentette meg a favágó életét.

Meg az, hogy a király egyik miniszteri rangú tanácsosa azon a véleményen volt, hogy ez a ki tudja, honnan szalajtott futóbolondja még jó lesz az uralkodó szórakoztatására. Hasznos lesz a király kedélyének feljavítására, akit immár aggasztón gondterhelte tett egy akkora, a sok gazság, álnokság, korrupció fertőjébe nyakig süllyedt birodalom irányítása, amilyen az övéké. Ezért azt súgta Ófelsége fülébe, hogy találjon ki három lehetetlen feladatot a favágónak. Csakis a fővesztés terhe alatt, aztán jót mulathatnak.

Ha azokat teljesíti szegény páriája, övé a királykisasszony, viheti a tevéjének, de hát az ügyis elképzelhetetlen.

Ófelsége arca felragyogott, és máris törni kezdte a fejét az első feladaton, szemlátomást kipirulván a játék izgalmasában és örömeiben. (*Mission impossible 1.*) Azt ötölte ki, hogy márpedig hozzon a favágó egy olyan tál szőlőt, amelyből egész udvara csemegézhet, ám az sose ürüljön ki. Különben dudálhat a tevéje seggébe, elveszejt mind őt, mind azt a vacak, hülye barmát. Utóbbi szőréből kesztyűt-sálat csináltat, az biztos. Amennyiben viszont sikerül olyan termékre lennie, amely megfelel az említett követelménynek, hát viheti a lányt a dromedárjának.

A favágó minden reménye szertefoszlott, alig botorkált ki a kastélyból. Otthon elmesélte a történeteket a púpos tevének, aki rezdületlen pókerarccal csak ennyit mondott:

– Sose aggódj, kenyeres, reggelre minden jóra fordul, meglátod.

Reggelre aztán ott ragyogott egy aranytál a szunyókáló teve mellett, rajta temérdek harmatos szőlővel. Szegény emberünk – bár megfordult a fejében, hogy jobb lenne megtartani – fogta a tálat, s elvitte a királynak. A kastély apraja-nagyja degeszre tömte magát szőlővel. Már fogták

a hasukat, már egymásnak kellett adogatniuk a mosdó kilincsét, le is hányva azt, de a tál biza' úgy nézett ki, mintha egyetlen szem se hiányozna onnan öbelőle.

Csúfondárosan mosolygott ki a rakásból számtalan és számlálatlan szőlőszem.

Kissé ideges lett Ófelsége, ám erre egy másik pokoli ötlete támadt. (*Mission impossible 2.*) Holnapra kerítsen a favágó egy akkora vörös szőnyeget, amely elég nagy ahhoz, hogy beteregessék vele a kastély összes szobáját, továbbá a város össz' hepehupás utcáját.

Nosza, ezt is továbbította a favágó a tevének, az meg csak annyit mondott, ezúttal levakarhatatlannak tűnő mosollyal:

– Sose aggódj, kenyeres, reggelre minden jóra fordul, meglátod.

Reggelre ott volt a békésen bőfögő jószág mellett, aki nem úgy nézett ki, mintha álló éjjel vadul szőtt volna, a világ legszebb szőnyege, amely végtelen göngyölegként viselkedett. Még a szomszéd birodalmat is be lehetett volna teríteni vele. A földet körbe, meg az utat a Holdra, meg annál is messzebb: a tejutat, a csillagokat. Ráadásul olyan anyagból volt, hogy meg se pörkölődött volna.

Nem tudott eléggé nagyot nézni se király, se miniszter, miközben mindnyájukon nyugtalanság lett úrrá. Még mit találjanak ki?! Visszavonultak tanácskozni. (*Mission impossible 3.*) Azt sütötték ki, hogy a szegény favágó egyetlen éj leforgása alatt teremtsen egy üres telket a szomszédba, s arra építsen akkora felhőkarcolót, amely csakugyan a felhőket karcolja, és minden aranyból legyen benne.

Még a lift is.

Na, ez aztán csakugyan megrémítette szegény favágót, ám a teve most is csak legyintett:

– Sose aggódj, kenyeres, reggelre minden jóra fordul, meglátod. Mondtam már, hogy mindez semmiség a valódi bajhoz képest.

Azzal ő maga a fal felé fordult, s máris horkolt, míg a szerencsétlen ember nem bírt aludni. Egész éjjel rángatta az orrát, s járt a lába a takaró alatt, mintha biciklizne. Bosszantotta vele a feleségét is kakasszóig. Ám felesleges volt az aggodalma: reggelre ott volt a telek, rajta a felhőkarcoló, amelyik csakugyan az eget súrolta. Még a klotyóknak is aranyból volt minden fogantyújuk, miként a liftes legényke mandzsettagombja. Meg a spanyol flamenco gitárosból lett portás két ragyogó szemfoga, ahogy a hangszerének húrjai is.

A király milderre, mondhatni: letört, mint a bili füle.

Nyomasztó valóságá vált számára minden, ami csupán ártatlan viccnek indult. Rosszkedvén nem segített az sem, hogy a miniszterét sötét, levegőtlen tömlőc mélyére vetette a kilátásba helyezett botozással, keréketöréssel, akasztással együtt. Bajba került csakugyan, mit tegyen szegény feje, hiszen akkor és ott még számított: igazi embernek vagy átkozott, pimasz, hazug fráternek nézi-e a saját népe?

Végül úgy döntött, adott szavához tartja magát, a favágó viheti a lányt, hiába siránkozik is utóbbi. Mert tegyük a kezünket a szívünkre, mégse egy leányalom látszott beteljesülni itt. Szerencsére mindig vannak csodák a földön. Ugyanis az esküvőt követő nászéjszakán kerek e világ legszebb, legcsábítóbb, legsziporkázóbb humorú, sok nyelven beszélő, több hangszerezen játszó, egészen helyre kis verseket költő daliájaként jelent meg előtte a teve, s a királykisasszony fülig szerelmes lett a férjébe.

Ó, nem bánt már semmit! Csak éppen nem értette, pedig nem is volt butácska. Ezért hát hogy voltaképpen miről is van itt szó nagyban, megkérdezte, azt a két kis cseresznye ajkát kerekítve a csipkés-baldachinos nászágyon, fejét urának széles mellkasán pihentetve.

Persze, mondani se kell, eleve valami boszorkányságot gyantított.

Úgy van, válaszolta az ifjú férfiszépséggé változott teve. Boszorka van az ügyben. Egy átkozott szipirtó! Egy riherongy! Vén bűdös k... (Ezt a részt a mesemondó tevehajcsár ennél sokkalta jobban kidolgozta, kicifrázta, körbedíszítette, elkerekítette, de tovább a kedves képzeletekre bizzuk, gyerekek!)

Tevévé varázsolta ez a rongy boszorka, aki a föld alatt lakik – vallotta hát az újdonsült férj –, egyben figyelmeztette a feleségét, hogy soha semmi szín alatt nem szabad elmondania senkinek, különben neki örökre el kell tűnnie az életéből. Mintha kiradírozták volna. Pont úgy. Mintha sosem létezett volna. Gőzölgő teveszart nem ér utána az egész.

Telt-múlt az idő, boldogan éltek hétpecséses, tizennyolc kulcsra zárt titkukkal, míg meg nem jelentek az amerikaiak. Akkor ismét kitört a háború. Pontosabban: kitört az már a jó ég tudja, mikor, de most föllángolt, mintha olaj került volna a tűzre. Mindenkinél hadba kellett vonulnia, beleértve a királyi család férfi tagjait is.

A teve úgy érezte, neki is védenie kell a hazát, ezért imígyen szólt asszonyához:

– Figyelj, szívem, éjszakánként harcolni fogok a mustárszín katonaingemben, azonban neked erről hallgatnod kell, mint a sír. Értem?

– Értem – bólintott a nő.

Így is lett. Rövidesen úgy esett, hogy egyik éjszaka, amikor a felhők eltakarták a Holdat, az ellenfél álnok csatlósai vakmerően a király sátráig merészkedtek, egyedül a teve-ember állati ébersége és önfeláldozó bátorsága mentette meg az uralkodót a haláltól. Közben megsebesült a karján a félelmet nem ismerő katona, mire a király hálásan bekötözte a saját címeres kendőjével, aztán útjára bocsátotta a hőst, aki hazament.

Történt aztán egy szép napon, hogy a kissé lobbanékony feleségének az izgága, rosszmájú nővére becsmérléni kezdte hűgát, mondván, hogy a nehéz időkben mindenkinél legénynek kell lennie a gáton, szívestül-lelkestül, kardostul-fegyverestül, persze, érti, hogy ezt nem teheti meg egy közönséges bolhás-tetves, tetejébe púpos teve. Dühbe gurult erre a teve asszonya. Nagyot dobbantott a kis formás piskótalábalával, és kiröppent a száján az, aminek nem kellett volna a mustárszín katonaingről, a sebülésről, a király címeres kendőjéről.

– Ott van, ni, az ing, meg lehet nézni!

Mire mérge elpárolgott, semmit nem lehetett immáron visszaszívni, hiába sírta el magát. És zokogott tovább azért is, mert ott, ahol az imént még a teveférj állt az udvaron, csak egy nagyobbacska setét kupac gőzölgött. (Tényleg.) És egy kis lengedező teveszór maradt még csupán emlékebe a drótkerítésen.

Nagy szomorúság lett ettől úrrá a házon. A kastélyról lekerült a fehér, s felkerült a fekete lobogó. A király lánya elapasztotta könnyeit, kupicányi se maradt, de bánata csak nagyobb lett, majd' meghasadt a kis szíve.

Már árnyéka sem volt önmagának, úgy botorkált a folyosókon, mint valami szellem, s csak jajongott, jajongott, hogy ő mit tett, s mivel tehetné jóvá. Közel a tébolyhoz folyvást a férjét szolongatta.

Bár igazából sosem volt megbékülve ezzel a tevével, igyekezett is távol tartani a gondolataitól, a király, látván leánya szerencsétlenségét, úgy döntött, tennie kell valamit. Nosza, összehívta tanácsosait, azt a bebörtönzött minisztert is felhozatta a tömlőcből, leszedette a golyóbist a lábáról, s összeültek meghányani-vetni a dolgot. Épp az utóbbinak támadt az az ötlete, építtessen az uralkodó a város közepén egy jókora gőzfürdőt, szolgáljon annak egyik fele a férfiaknak, másik fele a nőknek. Senkinek se kelljen oda belépőt fizetnie, ám mielőtt nekivetközne, el kell mondania valami érdekes történetet. Valamit, ami vele történt. Hát ha így majd előjön bármi, ami az eltűnt nyomára vezethet.

Nincs más hátra, mint előre. Lehet, hogy akad a konkolyban akár egy szem búza.

Nosza, így is lett. Felépült a gőzfürdő, jártak oda az emberek, mesélték is a meséiket, ám hasztalan. Egyik sem szolgált használható adattal. A sorra kerülő napig, amikor is egy szegény özvegyasszony érkezett a fürdőbe a kis batyujával, benne a papucsával, törülközőjével, szappanjával, köntösével. Meg mindennel, ami kell.

Tiszta, ropogós ruhájával.

Elsőre ő sem bizonyult hasznosnak, ugyanis semmi érdekeset nem tudott mondani. Le is tett a fürdőzészről, sarkonfordult, elindult haza. Am mivel ritkán ment be a városba, hát elbámészkodott egy kicsit (ő is) a kirakatok előtt. Többet a kelletténél, mert mire észbe kapott, ijedelmére bezárták a város kapuit. Pénze nem volt szállásra, mit volt mit tennie, meghúzódott a ligetben. Ám nehogy holmi duhaj, elszabadult férfitársaság rája bukkanjon, felmászott egy terebélyes fára, elbújt a lombozatban, úgy várta a hajnalt. Még pisilni se mert lemenni.

Ott szunyókált az ágak között, amikor is éjféltajt a fától nem messze furcsa morajlással megnyílt a föld, s egy gyönyörűséges fiatalember – szebbet nem látott soha ez az özvegy – kapaszkodott ki a felszínre. Három almát húzott elő kebeléből, panaszosan ismételve:

– Egyik alma a fekete galambnak, másik alma a fehérnek, harmadik az én édes bóbítás madaramnak, aki elárult engem.

Aztán megtépte mellén az inget, s úgy sírt hajnalhasadtáig, hogy azt rémes volt hallgatni. Amikor a nap felkelt, a boldogtalan ifjú eltűnt a hasadékban. Utána összezárult a föld, legapróbb árulkodó nyomát sem hagyva annak, hogy arrafele valaha is megnyílt volna. Az ámuló özvegy pedig lemászott a rejtékéből, s mikor eljött az ideje, visszasietett a fürdőbe.

Úgy érezte, meglelte a belépőjét. Akár éves bérlet formájában.

A furcsa történet csakhamar a király fülébe jutott, kisvártatva a királylányéba is, akiknek az özvegyasszony megmutatta azt a jókora, göcsörtös olajfát, amelynek levelei között az előző éjszaka menedéket talált. Így aztán nem csak ingyen gőzölt-fürdött, még szépen meg is jutalmazták. Boldogan mehetett hát haza a nő, Ófelsége pedig gyorsan körülvette a környéket a legképzettebb marconna titkosrendőreivel, hogy ott egy szűnyog sem hegedülhetett át magát, s amikor esteledett, maga szuszakodott-tuszakodott fel a lányával az őket eltakaró lombkoronába.

Éjféltajt, amikor a vej/férj előjött, a lány párducként vetette rá magát azzal az eltökéltséggel, hogy élete árán sem engedi el.

– Miért hagytál el? – kérdezte zokogva.

– Gonosz mostohám elvarázsolt, ugyebár – magyarázta a fiatalember, amikor magához tért a meglepetéstől –, tevét csinált belőlem, hogy ne lehessenek másé. Továbbá arra ítelt az átkozottja, hogy örökre vele maradjak a föld alatt, ha idefenn egy nő elárul. Márpedig te elárultál, egyetlenem, tubicám.

Tubica a könnyek özönében ígérte meg, hogy többé semmi szín alatt nem fordulhat elő ilyesmi, mérget lehet rája venni. Előbb harapja el a nyelvét, ha korbácsolnák is, vagy mit tudja ő, mit tesznek vele. Egy élete, egy halála, soha többé nem akar megválni az urától. Nincs értelme a szerelme nélkül élni, inkább kiveti magát a palota ablakán, eret vág, folyónak megy – vagy mi van még?

Meghatódott erre az ifjú férj, azon nyomban megbo-

csátotta neki a könnyelmű fecsegést, s magával vitte a föld alá. (A lombok közt szunyókáló király későn kapott észbe.) Amikor a mostoha boszorka meglátta a királylányt, az úgy tett, mintha ő lenne ott az új takarítónő. Serényen fújdogálta a szekrény tetejét, mire a boszorkány gazdasszony a kezébe nyomott egy gyöngyökkel díszített porolót, hogy azzal végezze a munkát. Gonoszul sziszegvén, mint az áspiskigyó, hogy azokból a golóbisokból, midőn ő visszatér, egy szemnek se szabad hiányoznia.

Mondani se kell, amint elment, a porolóból hullani kezdtek a gyöngyszemek, gurultak-pattogtak szerte, hogy nem lehetett összeszedni őket. Teli lett velük a szoba. Bűn adta a fejét ismét a királylány, ám akkor bejött a szobába a teve, mind fölszipantotta a gyöngyöt, mint valami porszívó, s visszafújta őket a helyükre. Ravaszul kacintott, majd elment. Erre a boszorkány némbor másik feladatát talált ki: vigyen át a cseléd egy jókora ládát az ő földához.

Annak ott a helye.

Cipelte, cipelte szegény királykisasszony. Csak nem bírta, elejtette. A láda kinyílt, és egy csapat makogó, vicsorító makimajom szaladt belőle világgá, hogy bottal üthetted a nyomukat. Erre megint megjelent a teve, résen lehetett, gyorsan utolérte és visszaterelte a majmokat a dobozba. Erre azonban gyanút fogott a gonosz boszorka, hogy a mostohafia, aki varázslatokban sokat tanult tőle, szerelmes a cseléd lányba, ezért kijelentette, férjhez megy hozzá. A fogadott fiához, ezt rég elhatározta, nincs mese.

Raadásul a cseléd lányának táncolnia kell őszinte örömeiben abban a lagziban. Mire kétségbeesett szegény királylány, férje azonban ezt súgta a fülébe:

– Ne csüggedj, angyalom. Elég volt ebből a szerencsétlenkedésből, mindjárt itt a boldog vége, fuss el véle. Csak azt kell mondanod, te lámpástáncot akarsz jární, ezért majd adjanak egyet a kezébe.

Így is lett, a tánc előtt kapott egy petróleumlámpát, aztán azzal lejtett. Amikor egészen közel ért az esküvői főasztalhoz, férje felugrott, kikapta a kezéből a lámpást, s a boszorkához vágta. Robbant az, mint a napalm, s a mostoha percekben belül a lángok martalékkává lett.

Velőtrázó sikolya még visszhangzott egy ideig, aztán csend követte.

Fellélegezhettek, ugyanis a gonosz mostoha után csak egy marék hamu maradt, azt is felkapta és elvitte az Operencián is túlrá a boldogan felkerekedő szél.

A királynak az őrség jelentette rövidesen, hogy valami nagyon is szemrevaló fiatalemberrel visszatért a lánya. Úgy megörült erre az apa, hogy kettesével vette a lépcsőfokokat lefele, a királyi kapu fele, hogy a jövevényeket megölelhesse.

Majd a nyakát szegte.

Boldogsága megduplázódott, amikor veje a címeres királyi kendőt is elővette, mindenkinek felmutatta, hát úgy határozott, csapnak egy második, az elsőnél is hetedhét országra szőlőbb lakodalmat, aztán boldogan élnek, míg meg nem halnak. Amíg a világ össze nem dől vagy az oázisok ki nem száradnak, mint a napon felejtett vödör. Addig is lesz több tevekosárnyi unoka.

– És így is lett – fejezte be meséjét a hajcsár, miközben köpött egyet jobbra, utána balra. – Dögöljön meg a tevéim négy lábbal az égnek, ha mindez nem igaz.

Nézünk jobbra, nézünk balra behúzott nyakkal. De nincs olyan, akinek nem tetszett, ugye?

CUKOR GYÖRGY

Örömfalva

„Tele volt ott a világ a te világgal, mint pár nappal előbb a kórházi ágyon, amikor a hevederbe kapaszkodva felültél. Szép lovad van, mondtam, jól van tartva, mondtad, s megrántottad a hevedert...”¹ Megrántotta, mint a gyeplőt, hogy indulás. És pár nap múlva meghalt.

Fogta a gyeplőt és hamiskásan bazsalygott. Ahogy szokta néha. Olyan Deák Lacisan. Kijött elélem homokfutóval az állomásra. Szalmakalapot viselt. Jól le volt barnulva. Elevenebb volt, mint életében.

– Tied ez a laptika? És a ló? – kérdeztem köszönésképpen, mert minden természetes volt, mintha csupán folytatódna a beszélgetés itt a másvilágon is.

– Móriczéké. Az esőleső társaságból.

– Miért onnan?

– Te gondoltad így az előbb, magadat kérdezd!

– Ajaj, mi megy itt a túlvilágon... Mifelénk is kánikula van. Odatúl. Itt esett?

– Hm. Amennyi. De minden virul.

– E-mailt is küldtem részegen, a temetésed után, éjjel. Visszajött. *Deakl, pont, tulvilag, kukac, pont, hu.*

– Nem *kukac* van a címben, hanem *magyarbajusz*. Mindegy, nincs bekötve a villany. Minek? Számítógép is minek, olvasgatni jobb. Vagy báméskodni.

– Ja?

– Meddig maradsz?

– Az esti személlyel visszamegyek.

– Személlyel? Itt csak ez a keskeny nyomtávú csühög, a *Muki*, lefogadom, hogy egyetlen utas voltál.

– Az.

Fölültem mellé. Ciccentett a lónak.

– Mancsi, neee!

– Miért Mancsi, ha egyszer csődör? Ez valami túlvilági hóbort?

– Az, mármint innenső világi. A Móricz lányai nevezték el valaha odaát, ő pedig rájuk hagyta. De ez később lesz. Ha így lesz majd, nem bizonyos, hogy úgy lesz, ahogy most hiszed. Magadat kérdezd.

Nem értettem az igeidőit, majd belejövök, hisz ez mégiscsak egy másik világ, túlvilág, gondoltam. Megkerültük az állomást, és neki a földútnak galoppban. Jól hajtott. Közben mintha egy régi, félbehagyott beszélgetést folytattunk volna, abból is a studiózó hallgatást. Nyeszlett akácós tűnt fel a távolban. Lassítottunk.

– Áll ott egy tömzsi atyafi – mondom –, ki lehet az?

– Százötvennyolc centi gazemberség – mutatott a fák felé az ostorral –, a Savanyú Jóska. Kirabol bennünket. Bármit nekiadhatsz, odahaza ott lesz az asztalon, a konyhában. Olyan ez itt, mint a létesítő képzelet, majdnem olyan. Ezért Örömfalva a település neve. Minden földi örömünk itt van, a falu abból épült. Kegyelmi állapot, naja. Többnyire magyarok laknak itt, meg aki eszünkbe jut.

– A *Nők városa* is itt van, vagy mi még, a *Róma*? Tetszettek neked ezek a filmek. És a nők?

– Fehérnép itt nincs, hiába gondolunk rájuk. Ez Örömfalva, nem afféle földi Boldogfa, itt nincs kangórcs és önző szaporodás, mint odaát. Sem a szeretet önfeledtsége, ami utólag önmarcangoláshoz visz, mert lehettél volna jó apa is, nem ilyen hülye. Majd a moziban lesznek lányok. A vásznon. Csütörtökön van vetítés a kocsmában. Aggregátorról. Pénteken kugliverseny. Szombaton mimelt verekedés, mert gyöngye a bor. Vasárnap pedig Victor Hugo táncoltatja az asztalt a negyvennyolcas emigráns tisztékkel. Ma egyszerűen csak szerda van... Na, itt a Józsi, álljunk meg.

Odaballagott hozzánk Savanyú József. Nem árvalányhajas kalapban, csak úgy hajadonfőtt. Előhúzta a pisztolyát. Én ültem közelebb. A képeembe bámult.

– Ismerem ám önt – mondtam meghatottan –, ön a szegények istápolója, mert betyár. És izzákfai születésű, mondták a rádióban.

A betyár csak nézett, aztán ezt hadarta:

– Az vagyok szerény személyem minéműségét illetően, betyár az etnográfában, ám sajátlagos indíttatás révén mesemondó, továbbá lelki habitusom mivalóságában ismeretlen nótaköltő... Vázolnám sorsomat pár gyalogszerű szóval, de nem kenyerem a potya beszéd. Következésképpen és engedelmükkel, pénzt avagy életet!

– Hm – horkantott Deák –, jó a humora. A dumája pedig sallangos, mint a Mancsi fejhámja. Lelki ember ez a kereplő lator... Mondd neki, hogy életet, arra mit felel?

1 „ORPHEUSZ ÚR”. Deák László emlékezete. Válogatta, összeállította és szerkesztette Kemsei István. Deák László rajzaival. Orpheusz Kiadó. Bp., 2010. 216. o.

A szóra a betyár Deákra emelte tekintetét. Szúrósan nézett. Nézte a szalmakalapot. Csak nézte, addig-addig nézte, míg lenézte a költő fejről. Megkapta, sarkon fordult és elsétált.

Elindultunk. De meleg van itt is. Meleg, mint odaát. Deák fantáziájában hűsítően kinyílt mellettünk a tér, aztán felpöndörödött, s a tértéjük közepén elsiklott egy csengős szánkó. Ősz szakállú öreg s egy fiatal, barna ember ült rajta.

– Drasztutye! – kiáltott oda Deák, s azok visszaintettek. Pillanatra megcsapott bennünket a kellemes hideg és hószag. Aztán csak a forróság megint. Lassan poroszkált a Mancsi.

– Tolsztoj gróf... – merengett Deák. – Pár napra rá, hogy idekerültem, tavaszt kreált az öreg, és meghívott szalonkázni. Lőtt is egyet. – Pfüj – sercintett oldalra –, Leó gróf meggörbítette a pipatisztogató drótját, s kikampózta vele szegény dögmadár beleit. Át a kloákán. Pfüj. Aztán agyagba forgatta, úgy sütötte meg a hamuban. Leütögette az égett agyagot, az leszdedte a tollat is a szalonkáról. Ott volt a lapát tenyerén az a madár, mint a csupasz tőkösveréb. Add a kutyádnak, Leó.

– Meg nem enném... Ki az vele, a fiatalabb?

– A Majakovszkij Vova. Költő, a másik faluban lakik, de át szokott nézni ide is, ezek újabban együtt lógnak. Azért télben, mert úgy jobban ízlik Vovának a vodka. Furcsállhatod, hogy szót értenek, két korhely kocsmapróféta.

Hogy korhelyek volnának? Én mást hallottam róluk, gondoltam. De ő él itt, csak jobban tudja, mi lakik bennük. Ballagtunk, lassan, lassan, mint Róka bácsi a székérel a *Puszták népé*-ben. Lassú vidék, kellemes vidék, tartós öröm a szemnek. Magas kukoricás. Messzebbre napraforgótábla. Itt-ott akácliget. A faluban jobb lehet, van kocsmá, mozi. Mármint kocsmá-mozi. Darvadoztunk a homokfutón, már-már elszundikáltunk a melegben, vitt a Mancsi. Hirtelen éles fütty, orunk előtt elcikkant egy fénycsik, s a vakondtúrásba vágódott. Megállt a ló.

– Lőnek?!

– Meghalt valaki. Odaát. Most ért ide a lelke. Kemény, mint a vídia. Figyelj – súgta Deák.

Éppen a kukoricás mellett voltunk. Törtetés, jön valaki. Egy tarisznyás öregember került elő, pontosan a vakondtúrásnál lépett ki a kukoricásból. Hiszen ez, hihetetlen, ez az öregapám, a Farkas nagypapa! De mintha alacsonyabb volna, óriásnak láttam kiskoromban. Ránk sem nézett. Megijesztett, nagypapa, akartam mondani, de Deák lepisszegett. Nagypapám kivett a tarisznyájából egy összehajtogatott, kockás kenyérruhát. Csücskénél fogva megrázta, s leterítette a földre. Bakancsa sarkával szétkotorta a vakondtúrást, még füstölgött az a lövedékféle. Fölvette, „de meleg vagy, Estók!”, egyik kezéből a másikba dobta, fújkalta, hűtötte. Aztán a kenyérruhába csavarta, és eltette a tarisznyájába. Ránk se hederített, eltűnt a kukoricásban.

– Így szedi össze a lelkeket? – kérdeztem.

– Elviszi a kunyhójába, van ott neki rengeteg, éjjel szortírozza őket műfajok szerint, s általalicskázza a másik faluba a költőket. Egy másikba a képzőművészeket, van itt több falu is, darabíróknak, muzsikusoknak, mozisínészeknek és egyebeknek. Tanya is, néhány jobb kritikusnak. Esetleg ők húzódnak meg a tanyán időlegesen, a nagy kitettségekben. Vagy újjáépítik, ha tudnak vályogot vetni. Nagypapád megdolgozik a lelkekkel, néha egész nap nyikorgatja azt a vásott talicskát.

– Nagypapám, mint mezei csósz?

– Nem csósz, csak olyasféle. Engem itt tartott, merthogy a *Repkény* jelent meg utoljára, az pedig próza. Örömfalva a prózaíróké.

– De hogyan lesz a vasdarabból ember?

– Fogalmam sincs, bizonyára szántsándékkal. Ilmarinent kéne megkérdezni, még nem látam semerre. Sem Lönnrotot, de Vikár Bélát sem.

– Uraim, elvinnének egy darabon? – szólt közbe egy szomorú hang. Öltönyös, csokornyak-kendős úriember állt mellettünk, kezében dinnyével.

– Elvisszük, mivel ön kassai – felelt Deák, s mutatta, üljön közénk. Az úriember fölkászálódott a homokfutóra, ölében tartotta a dinnyét. Elindultunk.

– Megint lopni kényszerült, Márai úr? – kérdezte Deák bennfentes mosollyal.

– Tudja Laci, a Miska megsértődik, ha nem lopok a dinnyéjéből. Újabban nagyon ingerlékeny. De szólítson Sándornak, hiába kérem? Vörösmartyt mondom – fordult felém Márai ültében –, itt is dinnyét kapálgat, mint Baracskán. De az majd később lesz, így mondjuk errefelé az eseményre, de az majd később lesz, amikor a saját helyére ér a történet. Ha odaér... Egyik délután hozott Mihály egy dinnyét, elébe mentem az udvaron, hogy üdvözljem, ő pedig magából kikelve ordított, hogy kapálom és házhoz is vigyem, s földhöz vágta. Azóta illemből lopok a földjéről egyet-egyet... Jó dinnye!

– Márai úr, nem értek semmit, imént nagypapámat láttam, lelkeket szed össze. Azt mondja Deák úr, nem csósz, csak afféle. Öregapám az emlékeimben egy óriás.

– Ühüm... Akkor az is! Az ön tisztelt nagypapa fontos hivatalt visel, mert életében nagy mesélő volt. Ideát lélek-szortírozó lett belőle – magyarázta Márai, és kérdőn falubelijére nézett.

– Új még itt, majd rájön magától – morogta Deák.

– Azt rögtön láttam, hogy új... Véglegesítve? Látogatóban? – kérdezte tőlem Márai.

– Látogatóban. Gondoltam, megnézem, hova került ez a költő. S ha már itt vagyok...

– Igen? No, csak óvatosan azzal a nézéssel, mert vékony ám a hártya örültség és fantázia közt. Hm. Amit itt elképzelünk, az a földön félreérthetetlenül megjelenik az örültek álmában. A zárt osztályon. Maga is onnan jött, abból a zárt „világból”, hm. És fölnevetnek a bolondok álmukban, s nappal könnyebben viselik el a valóságot. Mármint a rácsot. Mert rab és félvilági lett az az élet, ahonnan maga jött, nincs ege, én csak tudom. Nos, humanissime, ez az olvasás igazi természete és gyakorlati haszna...

- Jó is volna – szólt közbe a költő –, ha a betűnek ekkora ereje volna, sőt nappal sem lanyhulna. Ábrándozik, Márai úr. Mint általában a világjárók.
- Laci, ne legyen már megint pökhendi – mosolyodott el Márai. – Hogy tett szert úti okmányokra? – kérdezte tőlem.
- A győri *Műhely*nél intézték. Messze ér a kezük.
- Vagy úgy... Tehát valamiféle küldetésben is jár? És mi volna küldetése tárgya? – kérdezte évődő mosollyal.
- Az öröm, Márai úr.

– Úgy? Vajon? Elcsaklizza tőlünk, följelentene bennünket, maga ügyetlen spion? Öröm van itt bőven, fulladunk bele. Nekem például... na, önként bevallom. Számomra az a legnagyobb öröm, ha Vörösmarty dinnyéjéből lophatok... Hálás téma, megérdemelne pár flekket... És hogy tetszik itt minálunk? – mutatott körbe engedékenyen, az őszinte emberek kissé teatrális mozdulatával.

– Néha meglepő. Ez a mennyek országa? Egy poros falu?

– Hajaj, menny és pokol? Vannak ilyesmit a földi észjárásban. Ez itt az igazi valóság, mindennek a java. Erre áhítoztunk. Ámbár sosem biztos, hogy megvalósul, amit kigondolunk örömeinkben. Vagy örülünk, hogy kigondolhatjuk? Úgy mondanám, de nem pontos, hogy amit itt elképzelünk, azt odaát megsejti a sok földi bolond, a sejtelmük a mi fejünkben tükröződik, s újabb módosulással ez a boldog táj lesz belőle. Íme, az igazi irodalom. És közérthető, hiszen az oktalan öröm a valódi öröm, legyen spontán az ízlés, mint a tüszentés. Ez Örömfalva története...

– Ja – szólt közbe ismét a költő –, az eszementek agya a katalizátor. Hát nem mondom... Sok a mandiner az elméletében, Márai úr, anélkül is örvendezünk eleget. Vidám az élet itt falun, reggel elkezdünk röhögni, Suksin írt valami effélét, szóval reggel nekifogunk röhögni, és estig nem tudjuk abba hagyni. Odalent már ránk hívták volna a tűzoltóságot. Kicsit tömény itt, de szódával kibírom ezt is. Vagy megszokom, és örömfüggő leszek. Kontrapunkt sem ártana a nótába.

– Uraim, itt leszálnék. Sétálok kicsit – szólt Márai. Megálltunk, leszállt. – A déli harangszót egyedül szoktam hallgatni, ahogy a magyar táj fölött száll...

– Mint az ökörnyál – jegyezte meg Deák kajánul, de az író meg sem hallotta.

– Nos, eredjenek csak, fiúk – szólt kegyes méltósággal Márai, mintha a nagy Szulejmán mondta volna, hogy fiúk, vállfára tehetitek a kaftánomat.

Fura volt, hogy a két író nem kapott össze, eleresztették fülük mellett a sértéseket. Bizonyára Vörösmarty sem üvöltözött Máraival, csak az író lódította, mert végtelen emigrációja idején szeretett volna magyar vidéken Vörösmarty dinnyéjéből enni, most megteheti, átsétál a szomszéd földre, a lopott dinnye edesebb. És kanyarított hozzá egy mesét.

Már szinte kellemes volt a hőség. Léten túli örömben hevert a napos, magyar mező, csendesen, szépen, háborítatlanul. Jó itt. Delet harangoztak a faluban. Poroszkáltunk s elaludtam.

– Ébresztő, megérkeztünk – ütött a vállamra Deák –, elnyomott ez a jó túlvilági levegő, mi? Íme, Örömfalva főtere. Templom és kocsmá. Betérünk egy felesre az *Örömfeljöttöbe*. Csendes hely.

– Milyen nap is van? Ja, szerdát mondtál... – mondtam felébredve.

– Milyen nap... Lemenő, neked tizenhat éve csakis lemenő – felelte ásítva.

– Abban voltam, hogy az ötvenet még megérem, a többi ráadás, dögledezés, finom halálízek és illatok, szállongóan, poétikusan. Meséltem neked odaát. Ráhúztam tizenhat évet?

– Ja. Bolond vagy, nyilván az vagy.
– Adok magamra.
– Nyeles fésű a farzsebben és kacsintós buksza, falusi gigerli? – nevetett, most először.
– És trapéz gátyó, csapott orrú félcipő, ám újságpapír az udvari reteráton – mondom félig sértődötten –, és azok a furcsa gerjedelmek a baromfiudvarban, ejnye... Enni lehet itt valamit?
– Semmit. De az kiadós. Előremegyek.

Éreztem, hogy hazaértem, innen már nem térek vissza, még ha csorbul is a történet belső rendje. Hát lesz, ami lesz! A teremben Sosztakovics 2. keringője hömpölygött szélesen. Régi típusú AFÉSZ-italbolt volt, azzal a különbséggel, hogy nem ordítva beszélgettek a vendégek, néhány bádogasztalt ültek körül. Sok ismerős arc. Itt-ott magában is gubbasztott valaki. Mindenki ki volt csípve. A falakon szögvasból hegesztett margaréta-forma, violinkules, gitár-kontúr, Frédi és Vilma lógott szögön. És egy színehagyott plakát, „Ne állj mozgó teher alá!”

– A két Mikszáth lemezzet, a csaposok – szólt hátra Deák a zenére célozva –, mintha ikrek volnának, nem a valódi Mikszáth, csak epigonok.

A pultnál sokan álltak. Ismerősforma, ünneplős emberek. Odafurakodtunk s otthonosan rákönyököltünk a bádogra. Elhallgatott a zene. Billent velem a kocsmá és fejre állt, hirtelen ordas szesz-éhség markolt belém. És szónokolni kezdtem.

– E szintetikus anyagok emelnek az égbe! Az a fontos, nem az ízek. Ah, múpálínkaüzemek, borgyarak és ah, Magyar Agyhugyító Művek! Keresztelt műborok, evezővel kapált szőlők! Trágyalé ízű vodka, és azok a forrázott csirketollról merített kupicák! – Ekkor egy poros fénygerenda nyomakodott a halántékomhoz, s leesett a fejem a pultra, de csak szónokolt tovább.
– Leesik egy orr, elgurul egy fej, szív nyúszít a bádogpulton. Reszket a kéz, rezeg a nyak, ugrál a szemhéj, kavarog a gyomor! Darabokra hulltunk, rakjuk össze magunkat, alapozunk egy fundamentális felessel! És még egygel, most tapossák ki a belem, valaki bennem hagyta a jobb lábát gumicsizmástul, kié?! Celebrálj, csapos!

– Amióta bejöttünk, csak hallgatsz, megint alszol? – bökött oldalba Deák. – Szilvát kérek neked is, mint valaha, kósért. Keress helyet, majd odaviszem.

Megláttam az egyik asztalnál Krúdyt Hajnóczy Péterrel, volt mellettük két üres szék. Odamentem. Nagy vitában voltak.

– De, de és de, Gyula bátyám – erősködött Hajnóczy.

– Ideülhetnének ketten? – kérdeztem. Krúdy biccentett. Közben megjött Deák is a féldecikkel. Leültünk.

– Mi újság van, Laci? – kérdezte Krúdy kíváncsian.

– Csak benéztünk a haverommal... Megint az a téma, a falu nevének vitatkoznak az urak? Látom, nagyban megy a szájkarate.

– Váltig azt állítja ez a Péter, hogy az öröm nagy fájdalommal jár, abból tudjuk, hogy igazi. Mert ökelme csak erről írt egész életében.

– Éppen jó, a haverom az örömet nyomozza. Itt, Örömfalván.

– Ahan – szólt Hajnóczy –, hallottuk, hogy ezért küldték ide. Tudod, Gyula bátyám, ez annak az öregnek az unokája, aki a lelkeket szedi össze... Hajaj, nyomingerem – fordult felém –, az tud igazán fájni, mármint az öröm. Nekem fájdtós ez a falu. És nyugtalanító, mintha rendőr lakna a szomszédban.

– És ön szerint, Krúdy úr? – kérdeztem.

– Hááát... – gondolkodott az író, poharát bámulva –, szerintem az öröm apró, kellemes szúrások szívtájon, amibe lassan belehalunk. – És a plafonra nézett, ahol egy légyfogó lengedezett, tele döglött legyekkel. Elmosolyodott. – Ámbár... Nézzenek csak föl arra a ragacsos légypapírra, uraim! Végül is van abban valami, amit Péter mond...

– Megcsináltam! Meg-csinál-tam... – hajolt az asztal fölé egy széles vállú, frakkos személyiség, két nagy öklére támaszkodva. Külön-külön mindegyikünknek biccentett és kacsintott. Boldog volt, mint egy gyerek. Karinthy Frigyes volt az.

– Hát mégis sikerült?! – hüledezett a társaság. – Ily mostoha technikai körülmények ellenére? Frici megcsinálta a *távolbalátó masináját!*

Karinthy fölegyenesedett. Csokornyakkendőjét megigazította, mosolya eltűnt, arca közömbös lett, s nagy flegmával így szólt:

– Ám legyen... Hm... Ha már ennyire akarják... Megmutatom! Kövessenek, uraim! – Saját mimikajátékos csínyén nagyot nevetett, és szapora léptekkel elhagyta a kocsmatermet. Fölhajtotta ki-ki a magáét, és loholtunk utána.

A hosszú, gázos kocsmaudvar fölért az erdő aljái. Karinthy végigbaktatott rajta, s egy lekaszált, kisebb résznél állt meg, szépen zöldellt rajta a gyöp, s mindenféle használhatatlan szerszámmal volt teledobálva. Ott értük be az író.

– A műhelyem. Lépjenek be.

Ez a műhelye, hitetlenkedtem magamban. Gyalupad ég felé rúgott lábakkal. Valami okból meghagytak egy magas bodzabokrot. Arnyékában korhadt szék, rajta dobozába szikkadt enyv, szinte hallik, hogy kopog, mint a száraz kenyérhéj. És egy marék rozsdás szög, pont fölébe hajlik a nagy bodzatányér, mintha mágneseznél. Széthányt holmik. A megfeketedett, repedezett gyalu pengéje csupa rozsdá. A szekerce nyele nosztalgikusan visszaballagott az erdőbe. Kengyeles fűrész, szakadozott, rostjaira esett feszítő-zsineggel, összenyaklott lappal. Oldalt egy kicsi, megbillent vaskályha kitárt ajtókkal, rajtuk porcelán fogantyú, négy öntöttvas, karmos lába alatt földbe süppedt téglák. Műhely... Az elhagyott szerszámok a föld alá merülnek, szigetekké állnak össze, és úsznak, úsznak, keresik a holt mestereket... Ebből erednek a haza mágnesező erővonalai, tettem hozzá magamban, a pálinka hatása alatt.

– Giccses érzelgősség, amit gondolsz – szól rám Deák, mintha a fejembe látna, életemben először volt rám mérges –, ne így legyen majd, ha ugyan lesz. Együgyű analógiákkal csak magadat hergeled és seggre ülsz. Ne lírázgasz hát, mámorospalkó!

– Így álcázom műhelyemet, nyugodtan lépjenek be, uraim – biztatta a társaságot Karinthy.

És beléptünk a lomok közé. Egy vadonatúj deszkasufniba. Oldala fenyőszagú palló, feletünk mesterien ácsolt tetőzet, piros cserép. Középen a *távolbalató masina* csillogott, ismerős elemekből szerkesztve. Karinthy büszkén mellé állt, és mutogatva magyarázott.

– *Villanyosság* – bicikli dinamóval, Tersánszky ajándéka. *Jelfordító* – sárgaréz pálinkafőző, a két Mikszáth-imitátor jóvoltából. *Képközlő* azaz *monitor drótkeretben* – sós lében áztatott és kiszáritott disznóhólyag, Savanyú Józsi lopta. *Jel-befogó*, miszerint *antenna* – kikalapált s középen horpasztott ereszcsonna-bádoggal, itt az udvaron találtam.

– Ez a *televízió*, odalent minden háznál van – dugta be az ajtón férfiasan szép, szakállas arcát Császár István. Lehurrogta, hogy az amott van, ám ez más, mert itt van, s Karinthy révén speciális, mert távolbalátót épített a semmiből, s az ő írói útja a semmiből a mindenségbe visz. Valaki még hozzá is fűzte Császárra célozva, hogy „hát ez volna a fiatal nemzedék, no hiszen”. A „fiatal író” mosolyogva föltartotta a kezét, hogy megadta magát, s az ajtófélfához támaszkodott. Többen bejöttek, bizonyára a kritikusok is megérkeztek a tanyáról. Alig fértünk.

– Egész éjjel néztem – szól Karinthy lecsendesítve a hangzavart –, el-elforgattam a bádoggal, és sok kép állt elő. Nagyot változott a földi élet, uraim! Altalában rendőrök hajkurásszák egymást automobilon. És mindenkinek hüvelygombája van.

– Én megnézném, én azért megnézném – szól Márai. Észre sem vettük, hogy bejött a többiekkel.

– Indítsuk be! – hangzott innen is, onnan is.

– Arról szó sem lehet – mondta határozottan Karinthy –, még tökéletesítem, s egy hét múlva bemutatom a falunak a kocsmában. Idejében ki lesz plakatérozva.

Amint ezt kimondta, bódé is, masina is eltűnt, s újra ott álltunk a limlomok között. A kocsmaudvaron rengeteg ember feküdt, mintha egész Örömfalva ott heverészne.

– Mi történt az irodalommal? – kérdeztem csodálkozva Deáktól.

– Néha nekibuzdulnak, s nem ér véget a világnézeti vita. Még frakciónak is. No, agyon nem verik egymást, attól ne tarts. Csak egyben tudtak dülöngélni, a nyolcadik szentségben. Annak közösen áldoznak – szól Deák és lefeküdt.

– *Sacra siesta!* – emelte fel figyelmeztetően mutatóujját Császár István, és tréfásan hanyatt vágta magát. Így tettek a többiek is.

Hevert a sok ünneplőruhás, végig a gazos udvaron. Halkan beszélgettek.

– Hát ez meg miféle állat! – kiáltott rémulten Császár és felült. Egy sovány, kopaszra nyírt, kisebb forma kutya ült mellette. Az ebfodrász csak két hatalmas, busa szemöldököt hagyott meg neki. Sokan felkőnyököltek s bámulták azt a lehetetlen állatot. Megdöbbenem, de nagyon. Istenem, ez a mi pulink! Tegnapelőtt nyírták meg. Utánam jött ide is?

– A mi pulikutánk, meg van nyírva szegény – nyugtattam meg az írót.

– Ez puli? Na ne...

– Gyere ide! – szól oda Hajnóczy és füttyentett. A kutya odafutott hozzá, leült és okosan nézett, mi volna hát a terelni való. – Mi a neved, loboncos?

– Mitvisz. Amúgy szuka – feleltem a kutya helyett.

– Ha szuka, akkor *Miszisz* – helyesbített Császár –, ámbár... Ámbár, uraim...

– Ámbár az a bozontos szemöldöke, hehehe, nagyon emlékeztet egy világhatalmi egyénre, még a pangás éveiből! – fejezte be a mondatot Hajnóczy nevetve.

– Péter, ne legyen frivol! – mordult rá valaki Mészöly Miklós hangján.

– Van rá jó okom! – kiáltott vissza Hajnóczy.

– Nekem is! Nekem is! – hangzott több felől. Már-már vita kerekedett.

– Eredj szépen haza – szoltam a kutyára. Bánatosan eloldalgott. A társaság elcsendesedett. Lassan, a maga túlvilági módján múlt az idő.

– Menj a kutya után, nyomingerem – mondta Hajnóczy –, de a jelentésedben legyenek nők is, nélkülük semmi sem fáj.

– Így van, üres a túlvilág – súgta valaki –, elvagyunk magunkban is, de nincs sok öröm benne.

– Távolba látni, az az igazi öröm... *Dsuang Dszi álmodja a lepkét, a lepke őt és mindhár-munkat én.* Erre gondoldj, mert ebbe keveredtél, egykomám... Szundítsunk, uraim – morogta Karinthy, és már horkolt is.

– Ne aggodj értünk, mi nem itt vagyunk, csak te kerülsz ide. Ha... – mondta Deák félálomban.

– Hall engem, humanissime? – szól oda Márai. – Ezt az egész felhajtást az ön kedvéért rendeztük, mi a semmiben lakunk. De jusson el végre Örömfalvára valaki! Megleptük vele. Ha már benézett hozzánk, ne járjon itt hiába... Hogy lásson is valamit, hogy idelásson... Ha majd így lesz, ha egyáltalán így lesz, amikor megtörténik esetleg. És a helyén is marad ez a falu, megkapaszkodik, odasimul, mintha oda lenne festve... Pihenjünk. *Sacra siesta!*

Csend volt. Aludtak, aludtak. Lement a nap. Mindenki, de mindenki aludt. Engem is elaltatott valami lassan csillapodó, valami eddig ismeretlen szomorúság. Hallottam még messziről Deák hangját, hogy a vonat nem vár... Most a semmiben röpködök. Izzó lázban, súlytalanul... Már szinte eszméletvesztetten, kábán... Most pedig már-már szívfájdító, minden vétkemtől megszabadító, hihetetlen, tisztá örömben lebegek, lebegek. Mint akit visznek a mesében... Mintha egy óriás vinne hagymaszagú tarisznyájában a vállán.

ALAN ALEXANDER MILNE

Boldogság

John lábán
Jó Kis
Vízhatlan
Csizma volt;
Felül
Jó Kis
Vízhatlan
Kabát;
A fején
Jó Kis
Vízhatlan
Sapka;
Na hát
(Mondta John)
Ez
Ennyike.

Imreh András fordítása

Olajos György: Mese Hangának

A látás és az öröm-élmény viszonya Jakab István meséiben

(„hát milyen öröme lenne neki az életben”)

Előjáró beszéd

A tradicionális népmesében – s azon belül is a Kárpát-medencei varázsmesében – az *öröm* fenoméne igen sokféle örömlényben érhető tetten: a látás és hallás révén történő percepció okozta boldogságban; a megszerezhető javak! vagy tudás birtoklásában („[...] azért törekszünk a megismerésre, hogy élvezhessük a tudást, a megismerés tapasztalatát, és így végső soron a megismerés folyamatán keresztül élvezetünket lellessük saját magunkban.”²); az individuumnak vagy a közösségnek szenvedést okozó szörny-lények megsemmisítésében; a szó és a tett egymást átható, egyéni sorsot beteljesítő koegzisztenciájában; az én és a másik kölcsönös felelősségvállaláson nyugvó szeretetvállalásában; a szerelem/szeretet Marion-féle *erotikus redukció*jában, vagyis annak a kérdésnek a tisztázásában, hogy „képes vagyok-e én szeretni először”³. Továbbá a sokféleség az örömlény megragadhatóságának és értelmezésének sokféleségéből is adódik: a hermeneutikai fenomenológiától a szociológiáig, a pszi-chológiától a mitológia kritikáig, a nyelvésztől a lévinas-i elsődleges filozófiának tartott etikáig terjed az a lehetséges tartomány, amely értelemösszefüggéseket kínál mind a folklorista, mind a hermeneuta számára.

Lehetne az *öröm* és *örömlény* jelentésértelmezésének, az érzet és esemény fenomenológiai megragadásának sorát tovább is bővíteni; ám az általam vizsgálni kívánt Jakab István-mesékben nem törekszem még a fent említett örömlények valamennyi fajtáját sem görcső alá venni. Alapvetésként azonban érdemes szem előtt tartani a mesékben azt a minimum elvárást, amely (1) az ‚én’ és a ‚másik’ (‚te’) közötti interperszonális kommunikáció – a lévinas-i ‚társasság’⁴ – során fogalmazódik meg a látás és a hallás révén történő szeretet-megerősítésben, továbbá a szerelem/szeretet és a látás, illetve ‚belső’ látás és hallás igen bonyolult viszonyában érhető tetten. Némely meseváltozatában ugyanis azt igyekszik hangsúlyozni a mondó, hogy a látás számára másik arcának látható megnyilvánulása, és a kölcsönös feltárulkozásban a Marion-féle „imhol vagyok!”⁵ nyilvánítása nélkül egyszerűen képtelenség a szerelemnek

még csak a lehetőségéről is beszélni, nehogy az „örök”, „mindörökké”⁶ tartó szeretetről. (2) Más mesetípusokban, kiváltképpen is a mesehősnek eleve elrendelt Tündér Ilona (Világszép Erzsók, Világ Szépe) megszerzésére irányuló mesevariánsokban azt láthatjuk, hogy a szerető, a saját otthonában idegent fogadó lény képes szeretni „egy még meg sem született lényt, akinek sorsszerű érkezéséről csak közvetve tudhat”⁶, egy olyan lényt, akit érkezése előtt soha nem is látott, ám láthatóvá válása révén megismer. (3) És nem csekély változatban az öröm forrása: a nem tisztességes, sőt egyenesen alantas, a démoni hatalommal visszaélő és fortélyos csábítás, amikor is a szerető szexualitásában megnyilvánuló önzősége és gyönyörszerzés-vágya, illetve kirkéi meg szállottsága⁷ érhető tetten.

1. Látás és hallás

A népmese kutatók tudatában vannak annak, hogy a tradicionális népmesében kiemelt szerepe van a *látásnak*, ami Konersmann szerint életre kelti a konkurenciaként kezelt *hallást*,⁸ s olykor a csonkítás nyomán (szem-kivétel) vagy az alvilágba/pokolba jutás esetében segítségül hívja a *tapintást* is, hogy együtt adjanak bizo-nyosságot az észlelés helyességének és az észlelt dolog valóságosságának.⁹ Bár Alan Dundes egyfajta „kulturális elfogultságról” beszél, amikor az amerikaiak a látás elsődlegességét említik;¹⁰ a nyugati gondolkodásban és az európai folklórban is domináns szerep jut a látás révén történő észlelésnek és tapasztalatszerzésnek. Legalábbis a Kárpát-medencei népek mesenarratíváját görcső alá véve egyértelműnek tűnik, hogy a látás (a pillantás, a tekintetbe és szemügyre vétel) mindvégig megőrzi elsődleges észlelési jelentőségét, a szituatív értelmezés és a percepció kritikával együtt. Rögtön hozzá kell tennünk, hogy ezt a fajta észlelést – Merleau-Pontyval együtt szólva – „folyton kérdező gondolkodásként” kell elfogadnunk.¹¹ Kiváltképpen is igazolható ez az elsődlegességet érintő kijelentés azokban az esetekben, amikor annak lehetünk a tanúi, hogy az észlelő szem (valami tárgyra/dologra irányuló tekintete)¹², környező világban a láthatóhoz tapadása) mellett hangsúlyt kap a ‚belső’ szem. Ennek a segítségé-

1 „[...] az ember ‚elsősorban’ javakra törekszik, és nem a javak felett érzett öröme.” SCHELER, Max: *A formalizmus az etikában és a materiális etikában*. (ford. Berényi Gábor), Gondolat, Bp., 1979. 375.

2 MARION, Jean-Luc: *Az erotikus fenomén. Hat meditáció*. (ford. Szabó Zsigmond), L’Harmattan, Bp., 2012. 23.

3 Uo. 97.

4 LÉVINAS, Emmanuel: *Teljeség és Végtelen*. (ford. Tarnay László), Jelenkor, Pécs, 1999. 30.

5 „A mindörökké megfelel annak, ami az idő másik végétén az ősrégi már mindig-je.” CHRÉTIEN, Jean-Louis: *A felejthetetlen és a nem remélt*. (ford. Cseke Ákos), Vigília Kiadó, Bp., 2010. 34.

6 MARION: i. m. 120.

7 V. ö. az ‚elvarázsolt királylány’-típusú mesékkel! – Továbbá: DURAND, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l’imaginaire*, Éd. PUF, Paris, 1963. 94.

8 KONERSMANN, Ralf: *A szellem színjátéka. Történeti szemantika mint filozófiai jelentéstörténet*. (ford. Kelemen Pál), Kijarat, Bp., 2003. 67.

9 LEROI-GOURHAN, André: *Le geste et la parole. La mémoire et les rythmes*. Éd. Albin Michel, Paris, 1965. 117.

10 „In American culture, the sense of sight is normally the first of the five senses to be listed. However, whether sight is actually more useful or crucial for perception than the other senses is a moot question and, in fact, does not require an answer to show that a cultural bias for the sense of sight really exist.” DUNDES, Alan: „Seeing Is Believing” In: Uő. *Interpreting Folklore*. Indiana University Press, Bloomington, 1980. 87.

11 „Úgy kell felfognunk az észlelést, mint ezt a folyton kérdező gondolkodást, amely ahelyett, hogy tételezné, inkább lenni hagyja az észlelt világot.” MERLEAU-PONTY, Maurice: *A látható és a láthatatlan*. (ford. Farkas Henrik), L’Harmattan-SZTE Filozófia Tanszék, Bp., 2007. 118.

12 „[...] való igaz, hogy magát a dolgot észleljük, mivel a dolog semmi egyéb, mint amit ténylegesen látunk.” Uo. 43.

vel „az észlelő én észlelése”¹³ nyilvánul meg a (fa tetején vagy erdőben történő) befelé pillantás, az ígéretfogadás (a jövőben lehetséges jelenben láthatóvá tétele), a jóvendülés és jóslásértelmezés, a tanácsadás elfogadása révén. Az észlelő szem és a belső szem együttműködése, egybejárása az agyban az úton-levés, az idegenben tartózkodás és idegenészlelés során a sorsbetöltés lehetőségfeltételeit, vagy ahogy Michel Henry mondja: az élet eljövételének „*egyed szám első személyű megtapasztalásának*” mikéntjét mutatja meg a hősnek.

A tradicionális népmesében a látás és a hallás szinte kivétel nélkül az „én”-re vonatkozik, amiként Husserl mondja: „Az én-vonatkozás teszi az észlelést élménnyé”¹⁴; az esetünkben az „én” (a hős) *vagyok képes látni*, „én” *vagyok képes hallani* (a „képes” kifejezés értelme: a „tudok”-kal, a „hatalmamban áll”-l ekvivalens) vagy sem mindazt, ami körültem, esetleg közvetlenül velem történik.¹⁵ De az is az én-vonatkozás formája, amikor valaki más: az úton szembejövő segítő vagy ártó lény készlet/kényszeríti a hőst, a „te”-t jobb látásra, mintegy belátásra; vagy amikor valaki visszaadja a hősnek a kivett/kiszúrt szemét, és ezen „ajándékozás” által jobban lát, mint látott valaha, hiszen a hős egyszerűen többlet tapasztalattal és az égi pártfogók adományával: a *„képes vagyok látni”* attribútumával rendelkezik. Ebben az értelemben is megalapozza gondolkodásunkat Husserl alábbi kijelentése: „Látom és hallom magamat is és más embereket is, látom a kezem, és hallom a szavakat és hangokat, amelyek hozzám, a testemhez tartoznak. A látás és hallás elsősorban – még mások észlelése esetében is – az eleven testre [das Leibliche] vonatkozik.”¹⁶ A testre, mely Merleau-Ponty fölfogásában „olyan látókészülék, a látás sokféleségének olyan leülepedett tudása, amely lehetővé teszi a nézőpontváltást”¹⁷, s amely az észlelő-én elé hozza az észlelt másikat a maga eleven, láthatóvá vált valóságában, a húsából kiáramló szótlán hívásban: a *hús* ugyanis minden észlelés esetén egyfelől önmagát, másfelől saját érzékenységét is észleli.¹⁸

A látás fenoménje túl az észlelésen olyan jelentéstöbblettel és változó értelemösszefüggéssel bír: a *meglátás*¹⁹ és *belátás*²⁰, a *kilátás* és *túlán* látás, *átlátás* és *keresztülátás*²¹, *előre* látás és *visszatekintés* szituatív értelmezésében, amely mind-mind eltérő értelmet konstituál az egyes eseményekben és természetesen az egész narratívában, hogy ti. a hős jelenlétét és én-tételezését, önaffectióját, illetve a másikkhoz/másokhoz fűződő viszonyát: az elfogadást vagy elutasítást, az áttokkal

sújtottságot vagy felszabadító szándékot, a szerethetőséget vagy bűn miatti megbocsátást/ítélkezést megalapozza. Az észlelés a térbeli meghatározottság és a másikkal kialakított viszonyrendszerbe ágyazottság révén túlcsoportul önmagán, többé nem egy történés szemlélése csupán a sok másik lehetséges nyomon követése közül, hanem a látható elgondolása: a látott ez esetben nem más, mint ítéletkorrelátum. Ekkor már nem percepcióról beszélünk, hanem az elgondolás aktuálisan létrehozott relációról a szemlélő és a szemlélt tárgy, a „másik” és az „én” között.²²

Aztán *meg fogod látni*, hogy mi lesz ott, és hogy lesz. Már te is nagy vagy, legénykorba vagy, és onnan aztán *gondolkazzál, és csináljad, ahogy te jobbnak látad* a dolgot. [kiemelés tölem-BP] (NAGY-VÖÖ: 321.)

Amellett, hogy a látottnak minden előfordulási formája az én-vonatkozásban válik élménnyé és tapasztalattá („Híszzen a látás, ami maga soha nem látható, semmit sem látna, ha nem hatna önmagára mint látóra – mint élő látásra.”), az én cogitációs tevékenységét („a gondolkodás hallás és látás”²³) és a jelenből a jövőre irányuló cselekvési (vagy éppen a levinas-i *elnapolási*) szándékát jeleníti meg: ti. a hősnek azon szándékát, hogy azzá lehessen, akinek lennie kell, és végtére is elnyerje tulajdonképpeni létét. Vagy amiként Marion mondja: „Az én, épp ellenkezőleg, csak úgy lehet az, ami, hogy nyitott új lehetőségekre, mindig mássá képes válni, hogy a jövőben el tud különbözni önmagától, hogy nem marad meg mindenkor tényleges létállapotában, hanem más és más létállapotokba juttatja magát; röviden, ahhoz, hogy az lehessen, aki vagyok (és nem pusztán tárgy vagy világon belüli létező), lehetőségként kell léteznie a magam számára, mégpedig a mássá válás lehetőségként”²⁴

2. Álomban látás és örömszerzés

Mindezeket figyelembe véve, azt javaslom, kezdjük szöveghermeneutikai vizsgálódásunkat Jakab István *A zöldtollú madár* c. meséjével²⁵, amelyben a Zöld király unokája két rendkívüli képességet kap adományként királyapja barátaitól: a mindenféle dolgok hallását és a világban létező mindenfélét látását.

Annyi tudok, annyit tanultam, hogy ami csak létezik a világban, *mindenfélét hallok*: a föld gyomrából

13 HUSSERL, Edmund: „Dolog és tér. I. szakasz: Az észlelés fenomenológiai elméletének alapjai. 1. fejezet 2. §.” [Ding und Raum] (ford. Bartók Imre), In: *Tér, Fenomén, Mű.* (szerk. Bacsó Béla), Kijárat Kiadó, Bp., 2011. 106.

14 Ua.

15 „A „tudta volna” kifejezés a feltételes módra utal: „A feltételes szerkezet leggyakrabban a „voir” igével fordul elő, s ez esetben mindig tetten érhető a narrátor szándéka a hallgatóság érzékenységének felkeltésére”. HALÁSZ Katalin: *Egy műfaj születése. A középkori francia regény.* Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 1998. 83.

16 HUSSERL: i. m. 106.

17 MERLEAU-PONTY: i. m. 51. – Továbbá: „A test minden térbeli irányultság alapja.” LOSONCZ Alpár: *Merleau-Ponty filozófiája.* Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2010. 64.

18 MARION: i. m. 57.

19 A meglátás, mint az észlelésből szerzett primér tudás, a mesében sem ismeretlen az ilyesféle alakzatokban: „De aztat tudam, mert láttam [...]”. NAGY Olga-VÖÖ Gabriella: *Havasok mesemondója, Jakab István meséi.* ÚMNGY. XXVI. szerk. Nagy Ilona. Akadémiai, Bp., 2002. 460.

20 Jakab a „Babszem Jankó I.” c. meséjében az elrabolt testvérei előtt az anyai tejfel készített „lapótya” segítségével igyekszik önmagát igazolni, azt, hogy általa nyerje el beazonosíthatóságát, a testvérekkel való azonosságát reprezentálja: „– Na, kedves nőverem, mit érzel, mit vettél észre? / Aszonja: / – Hát ez éppen olyan, mind az édesanyám teje. / – Na, akkor meg vagy győződve, hogy tesvérek vagyunk? / S az mondja, hogy igen”. [kiemelés tölem – BP] (NAGY-VÖÖ: i. m. 113.) Ellenben a fiútestvérek az „olyan, mintha” kifejezéssel kételyüket érzékeltetik.

21 „Ha a vizuális folyamat mindenkor stilizálja a meglévő adattömeget, s a szemléleti világ bőségéből csupán meghatározott aspektusokat emel ki, akkor minden látás, éppen ha sikerül, *átlátás* (Übersehen)”; „Minden egyes látható világot a láthatatlan határol, amin keresztül az túllép önmagán.” BOEHM, Gottfried: *Látás. Hermeneutikai reflexiók. [Sehen (Hermeneutische Reflexionen).* Internationale Zeitschrift für Philosophie, 1992/1. 50–67.] Vulgo. 2000. II. évf. 1–2. szám.

22 LOSONCZ: i. m. 63–72.

23 Ricœur a metaforát vizsgálva utal Heidegger e kijelentésére. RICŒUR, Paul: *Az élő metafora.* (ford. Jeney Éva), Osiris, Bp., 2006.

24 MARION: i. m. 34.

25 Jakab István oly” sok más inverz meséjéhez hasonlóan ez is kettős szerkezetű: az első részben a zöldtollú madár nyomában indul el vadászni a szerető hős, s miután feleségül vette: a Sorstündér megmutatja neki álmában, hogy leendő fia, az aranyhajú gyermek, a Zöld király unokája – a második részben – feleségül veszi majd a tündér által nevelt leánykát.

is, a tenger fenekéből is. Hallom azt is, hogy a legkisebb hal hogy veri a farkával a vizet. Azt is hallom, hogy melyik országban ki és mit beszél. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY: 163.)

és:

– Felsőleges királyom, *láttam mindenfélét*, ami csak létezik a világban, a legkisebb bogarat is láttam, hogy honnan bujlik ki. Még azt is láttam, hogy nő a fű. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY: 164.)

Ezen rendkívüli képességek helyes módon való használatáért és az elsajátított képességek révén az észlelés tökéletesítéséért hősünknek mindkét királynál kétszer fél évet kellett tanulnia (a dolgok „valóságos” természetét megragadnia és „jól”, vagyis jelentéstelítettségtük sokrétegségében értelmeznie²⁶), s miután ezen képességek elsajátítása megtörtént, a sikertől örömittasan indult neki az ismeretlen világnak. Am az idegenészlelés nyomán adódó tapasztalatszerzés és folytonos önreflexióra készítetés közben egyszeriben azt érezte, hogy ezen „égi” adományok elviselhetetlen fizikai fájdalmat, baljós rosszulletet, mi több, összezavarodottságot okoznak számára:

De amikor elindult, zúgott a feje, zúgtak a fülei, hogy megzavarodott a zúgástól, mert ami csak hang vagy zaj volt a világban, *mindenfélét hallott*. [kiemelés tőlem – BP] (164.)

A hang és a zaj fogalmak jelentését, kölcsönösségben feltárható viszonyát s az emberi percepcióban betöltött szerepüket Roman Ingarden is vizsgálta: „[...] a hang, amelyen a szavakat kiejtik, mindenütt egy további, semmi mással nem pótolható szerepet játszik: az ábrázolt személyek különböző pszichikai állapotait „manifesztálja”²⁷. Derrida a *phonéról* szólva visszanyúl az arisztotelészi értelmezéshez, mely szerint a hang által kibocsátott szavak a lelki állapotok jelképei, „azt a „lelkiállapotot” jeleníti, amely maga is képes tájékozni, illetve visszaadni a dolgokat természetes hasonlóság által.”²⁸ A zaj („mely jelek egész áradata”, a térben egymástól bajosan elválasztható, hegeli értelemben a hangzásban a hangok „reális különbségére” szét nem bontható artikulálatlan hangok és mormogások, pulzálások és rezgések, sóhajok és zihálások, zörejek és hangfoszlányok zavaros egyvelegéből adódik össze), mintegy *kakofóniát* alkotva, éppen ezt az individuális lelki identifikációt: „a beszédhangnak és a lét értelmének”²⁹ lényegi összefüggését,

a dialógusban önmegjelenítést és a másik észlelésének sikerességét teszi lehetővé.³⁰ Végére is nem a kibocsátó, hanem a befogadó *összezavarodottságát* „manifesztálja”. A hangból³¹ – mely a másik jelenlétének megnyilvánulása – a közlő/kibocsátó személyére következethet, s egy darab idő után, hogy lassan megszokom, majd tévesztés nélkül felismerem színét és tempóját, bármikor ráismerek a mögé rejtező, és a beazonosítás révén láthatóvá tett „én”-re. Mintegy előhívom a látatlan lényt a láthatatlanból³²: mikor is a láthatóvá tett látott és hallhatóvá vált hallott elnyeri eleven szubjektum voltát, mégpedig az *ismerését*, akit a hangjánál fogva a hatalmamban tartok. Ellenben a zaj nem az „idegen”, a másik arcának felismerését, felém irányuló hívásának megértését szolgálja, hanem az engem körülvevő létterben összemosza az egyes egyének által kibocsátott hangokat, a tárgyak és jelenségek morajlását, s épp az egyedi dolgok megragadását, az egyének beazonosíthatóságát és másoktól való elkülöníthetőségét akadályozza meg. Azt tapasztaljuk, hogy a kibocsátott hang bizonyos határon túlszorduló erőssége vagy éppen csöndbe torkollása/viszazuhanása, a zaj emberi fül számára elviselhetlensége vagy forrásának beazonosíthatatlansága az észlelésem számára adott térben tájékozódásom és a látatlan magába rejtő látható környezetemben fölvenni kívánt diszpozícióim sikerességét kockáztatja. Egyszeriben nem vágyom arra, hogy a hangot/zajt kibocsátó felé elmozduljak, manifesztált lelki/pszichikai állapotában feloldódjak, egy térben időzök a másikkal, épp ellenkezőleg, egyenesen elhárítom azt, hogy társaságban legyek és párbeszédet folytassak vele, emiatt visszahúzódok a „bensőségeségem” világába.³³

Hősünk úgy döntött, inkább visszatér mindkét királyhoz avégett, hogy még egy-egy évet szolgálva tompítsa a „mindenfélét” hallásból és látásból fakadó szenvedést. A kezdeti öröme (ami abból fakadt, hogy: „a szemlélés öröme és a tekintet uralma”³⁴ egybeesett számára) abban a pillanatban elmúlt, amikor megtapasztalta, hogy a tekintet a *mélységbe* lát, vagyis a tudatélményeken keresztül látja meg a tárgyat végső formájában, mely nem ritkán irreális-ként adódott számára³⁵ az addig ismert értelemhordozók viszonyrendszeréből kiragadva és egy, a tapasztalatok híján lévő másikba áthelyezve. A mélységbe látás³⁶ és mindent hallás egyszerre többlet-tudást eredményez, épp azért, hogy a hős olyan rendkívüli, égiektől kapott képességeket birtokol (mint például a beszéd hatalma, a szakrális tudás

26 „[...] az értelmezés szükségszerűen olyan racionalizálás, amely végső soron a metaforikus folyamaton keresztül kimeríti a nyelvbe érkező tapasztalatot.” RICOEUR: i. m. 442.

27 INGARDEN, Roman: *Az irodalmi műalkotás*. (ford. Bonyhai Gábor), Gondolat, Bp., 1977. 67. – Továbbá Alphonso Lingis *A világ moraja* című tanulmányában – Michel Serresre hivatkozva – maga is igyekszik a hang és a zaj szerepét vizsgálni a kommunikációban. „Kommunikálni annyit, mint zajját minősíteni a jelek egész áradatát, amelyet minden dologban az egyedi, a nézőpontfüggő és a különleges bocsát ki.” LINGIS, Alphonso: „A világ moraja”. (ford. Molnár Gábor Tamás), [The Community of Those Who Have Nothing in Common] In: *Tér, Fenomén, Mű*. (szerk. Bacsó Béla) Kijarat Kiadó, Bp., 2011. 276.

28 DERRIDA, Jacques: *Grammatológia*. (ford. Marsó Paula), Typotex, Bp., 2014. 20. – v. 6. még: Hegelnél a lélek az, ami a hangokat megeleveníti. HEGEL, G. W. F.: *Esztéikai előadások III*. (ford. Szemere Samu), Akadémiai, Bp., 1980. 125. „Az emberi hangot ugyanakkor magának a léleknek hangzásaként fogjuk fel, olyan csengésként, amellyel a benső a maga természete szerint a bensőt fejezi ki és ezt a megnyilvánulást közvetlenül irányítja.” Uo. 135.

29 DERRIDA: i. m. 23.

30 LINGIS: i. m. 276–282.

31 Thibaud a *hangot* a zaj, a zene és a beszéd kategóriákban látja megragadhatónak, és számos tudomány, többek közt a zenetudomány, a fonológia, a zeneesztétika és az etnográfia specialistái a saját szemszögükből magyarázzák a fenoméneket. THIBAUD, Jean-Paul: „Le sonore dans tous ses états. Quarante ans de recherche au CRESSON”. In: (sous la direction d’ Alice Aterianus–Owanga et Jorge P. Santiago) *Aux sons des mémoires. Musiques, archives et terrain*. Éd. Press universitaires de Lyon, Lyon, 2016. 149. A mi esetünkben a zaj és a beszéd külön-külön is, és egymást átható, felülíró, elnyomó viszonyrendszerében is értelmezésre szorul.

32 „A látatlan a láthatatlan alárendeltje, de nem azonos vele, azáltal ugyanis, hogy láthatóvá válik, a látatlan áttörheti a láthatatlant; a láthatatlan örökké láthatatlan marad, csökönnyösen ellenáll az elrendezésnek, a megjelenésnek, a láthatóba való belépésnek; a látatlan azonban, amely csak ideiglenesen láthatatlan, teljes létével igényt tart a láthatóságra, vagyis arra, hogy – olykor erővel – betörjön a látható birodalmába.” MARION, Jean-Luc: *A látható kereszteszédése*. (ford. Cseke Ákos), Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013. 64.

33 LÉVINAS: i. m. 126.

34 KONERSMANN: i. m. 67.

35 MARION: i. m. 38.

36 „[...] nincs percepció mélység nélkül. [...] Mert a mélységet, felületet, a fent és a lent dimenzióit nem a dolgok közötti relációként, hanem az észlelő alany és e dimenziók közötti viszonylatokként kell értelmezni.” LOSONCZ: i. m. 65.

elbeszélhetősége, az adomány másvalakinek visszaadása), melyek kiváltságos helyzetbe juttathatják. Ám ez a többlettudás és egyben többlet-gondolkozásra kényszerítettség az idegentapasztalat-szerzés és a folyamatos önmegismerés/önértelmezés kezdeti fázisában (amikor bajosan tudja eldönteni a zaj és a beszéd jelentését³⁷) elviselhetetlen szenvedéssé változik számára: képtelen a világba beágyazódni. A mélységbe látás és a mindent hallás ugyanakkor az égi pártfogó(k) adományának és az ősök szóbeli örökségének tiszteletét és továbbadhatóságát biztosítja, amire úgyszintén meg kell „érni”. (A folkloristák és szociál-antropológusok hangsúlyozzák, hogy az örökséget *átadó* és azt *befogadó* – aki egyben a *továbbadó* szerepét is betölti – közötti viszony kialakítása az átadás során hosszú éveket vesz igénybe, éppen a kiválasztás és elsajátítás folyamatának eredményesége miatt: ez a hosszú történet maga az átadás ideje [„le temps de la transmission”]).³⁸ A kezdeti örömet okozó látható és a tájékozódást segítő hang oly’ fokozottan zavarja a hős valami konkrétira és ön-adódására irányuló tekintetét, hogy képtelen kiszűrni a háttér zavaró látványát és idegesítő zaját, emiatt képtelen önmagán kívül bárkivel is kommunikálni, bárkihez *oda*fordulni, bárkire *oda*figyelni. Az öröm egyszerűen ürré válik: az úr morajlik a bensőben. Vagy amiként Lévinas írja: „A par excellence elkülönülés magány, és az élvezet – mint boldogság vagy szerencsétlenség – maga az elszigetelődés.”³⁹

Amikor hősnünk visszatért a királyhoz, nem csekély erőfeszítés árán megtanulta hallani a *csend*et is, ami a másik felől érkezik, a beszédet megakasztva és az újrakezdésnek táptalajként szolgálva („A csend [...] nem egyszerűen a szó távolléte; a szó a csend mélyén bújik meg, mint egy álnokul elfojtott nevetés. A nyelv visszája.”⁴⁰), s amelynek megnyilvánulásait: „a némaságot, a hallgatólagos beszédet, a kifejezés némaságába süppedő formákat” Merleau-Ponty szerint mindenkinek meg kell tapasztalnia.⁴¹

– Na most, fiam, menjél vissza ahhoz a királyhoz, ahol töltötted a második évedet, és ott még tegyél egy esztendő, hogy kivegye a szemedből azt a *veszélyes nagy látást*, ami benne van. Mert úgy, ahogy *nem volt jó neked* a mindenthallás, éppen úgy *nem jó az a nagy látás*. Mert *mindenféle veszélyt* látsz az országban s a világon, ami csak létezik, s ez neked nincs hasznodra. [kiemelés tőlem – BP] (165.)

Vajon miért is *nem volt jó* a „mindenthallás” és a „nagy látás” hősnünk számára, ami az ajándékozók szándéka ellenére a szenvedését, a boldogtalanságát okozta? A „veszélyes nagy látás”⁴² nem csupán a jelenvaló-létben vagy másként *itt*-létben észlelhető lények, jelenségek, dolgok látására vo-

natkozik, hanem a *túl*nan/odaát, a kozmikus tér egészében megjelenő, akár valóságosan, akár a képzelet vagy a hallucináció révén a láthatatlanból láthatóvá váló jelenségekre is, melyeket csakis úgy képes fölfogni, hogy végső formájukban tárgyiasítja valamennyit, ugyanis a külsőre irányuló „a látás: [...] szinte elkerülhetetlen módon hajlik az eltárgyasításra”⁴³. Az eltárgyasításban (melyben egy erőszakos gesztus nyilvánul meg: a megnevezés révén a *besorolás*, ez által a fátyol letétele aktusa), az én-vonatkozás maga is a besorolás (mégpedig a hozzátartozás, az illeszkedés) által nyeri el értelmét, olykor a megnevezést nehezítő vagy egyenesen tiltó transzcendens világban. A varázsmese fikatív terében ez a *határátlépés* a világi és túlvilági (ide-lent és oda-át) között mindennapos jelenség, ugyanis a történet egyszerre zajlik az életvilágban és egy láthatatlan ön-adódás világában. Ahogy az unoka-hős elérkezik Tündérországba, a földfelszínre hajtván a fülét, meghallja a tündérek beszédét, miszerint ha a birodalmukba merészkedne, kivennék a szemét és kitépnék a fülhártyáját, nehogy a királynőjüket feleségül vehesse és uralkodjon felettük. Ebben a láthatatlanból felé törő beszéd által feltárt csapdahelyzetben, hogy tudniillik a nekirendeltjéért (az öröm és boldogság eléréseért) be kell mennie a tündérországba, ugyanakkor ki van téve a csonkítás veszélyének, minek nyomán vak és süket lenne (és „hát milyen öröme lenne neki az életben” ezek után), elodázhatatlan döntést kell hoznia: akarja-e a sorsát követni, avagy sem? Két egymásnak feszülő ígért: a boldogságé és fenyegetettségé teszi próbára akaratát. Scheler ezt az *akarást* Kant nyomán az örömről való törekvésnek nevezi.⁴⁴ Az örömről való törekvés a mesenarratívában a másikért való felelősségvállalás kinyilvánításában, a szeretet örökre szóló kimondásában nyilvánul meg. „A szeretet/szerelem egyetlen bizonyítéka a visszatartás és nyereségvágy nélküli adásban van, az olyan odaadásban, mely nem számol, nem tart a veszteségtől és még akár önmaga elvesztésétől sem retten vissza.”⁴⁵ Ennek a szellemében választ és dönt a menni vagy elkerülni sorskérdésben; *menni* ez esetben azt jelenti, hogy a „hallott” veszteséggel járó kaland nem tántorítja el az ígért szerelem/szeretet elsőként való kinyilvánításától és adásától; *elkerülni* viszont egyet jelentene a feladat elmulasztásával, másra hagyásával,⁴⁶ az örökös bolyongással, révbé nem érkezéssel: végtére is magával a sorstalansággal, ami ellenétes a népmese szellemiségével.

A népmesében szövegkonstituáló funkcióval bíró látás és álom (álomban látás⁴⁷) viszonyáról szólva, egyszerre több kérdés is felvetődik: (1.) a szem számára adottból vagy éppen láthatatlanból mit lát az, aki *álmot lát*?⁴⁸ (2.) miként tételeződik a kép és a hang *reprezentációja* az álom-

37 A „szó” három adottságot biztosít az ember számára: a képességet/hatalmat, az akarást és a tudást, melyeket a beszéd hoz mozgásba. IBANÉZ, Mario Corcuera: *Tradition et littérature orale en Afrique noire. Parole et réalité*. Éd. L'Harmattan, Paris, 2009. 59.

38 JACQUES-JOUVENOT, Dominique–SCHEPENS, Florent: „Transmettre et reprendre une entreprise: de l' Homo œconomicus à l' Homo memor”. *Revue du MAUSS*, 1/2007. (n 29), 377–391.

39 LÉVINAS: i. m. 93.

40 Uo. 70.

41 LOSONCZ: i. m. 103.

42 A *mindenféle veszély* látása azért nyomasztó, szenvedést okozó a hős számára, mert nincs látástapasztalata. „A látást is, hasonlóan minden magasabb kulturális képességhez, először meg kell tanulni, el kell sajátítani.” BOEHM, Gottfried: *Látás. Hermeneutikai reflexiók. [Sehen (Hermeneutische Reflexionen)]*. Internationale Zeitschrift für Philosophie, 1992/1. 50–67.] *Vulgo*. 2000. II. évf. 1–2.

43 MARION: *Az erotikus fenomén*, i. m. 164.

44 SCHELER: i. m. 368.

45 MARION: i. m. 98.

46 RICŒUR: „Az én és az elbeszélte azonosság”. In: Uő. *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. (ford. Angyalosi Gergely et al.), Osiris, Bp., 1999. 396.

47 NAGY Olga: *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék*. Népek meséi. Szerk. Karig Sára. Európa, Bp., 1978. 182., 240.

48 Nem elhanyagolható kérdés: *ki* az, aki lát? A mesehős, a narrátor vagy a hallgatóság (napjainkban az olvasó)? A mesehős az álomban több jelentésű képeket (sorsmetaforákat) lát; a narrátor a képben és a hozzá fűződő tanácsban látta meg a mesehőssel bizonyos jelenségeket és eseményeket, melyek cselekvésre ösztönzik; a hallgatóság pedig a hallott/olvasott szöveg kontextusából belátja, vagyis megérti a láthatóvá és hallhatóvá tett metaforikus/allegorikus képeket. Marion az önértelmezés alakzatai kapcsán írja: „Ráadásul minden értelmezéshez hozzátartozik egy értelmező, aki feltételezhetően felette áll az álom passzív és értetlen alanyának, és egyedül az értelemmel egyenrangú. Olyan séma ez, amely egybegyűjti és hierarchizálja az álmat, az értelmezőt és az álmodót.” MARION, Jean–Luc: „Álmodik-e a gondolkodás?” *Vulgo*, 2003/2. 153.

ban? (3.) az észlelő szem által látott és a belső szem által „hallott” igazság milyen *korrelációban* áll egymással? Most, hogy hermeneutikai vizsgálódásunk tárgyát: magát a mese-szöveget vesszük górcső alá, csupán arra hagyatkozhatunk, ami az olvasó szeme számára adódik, mint az értelmezés aktusában rejtettségéből kibontható tudás. A mesehős vándorlása során nyilván egy, a valóságoshoz nagyon hasonló, ám a „költői” képzelet által megformált térben/környezetben áttételesen vagy takarásban lát dolgokat. Erről a látásról az is elmondható, hogy bizonyos értelemben irányított látás, szűkített optikát kínál, ami egyfelől megfelel a hallgatói elváráshorizontnak, másfelől a mesebeli „földrajzi táj/tér”⁴⁹ mítikus aspektusaitól átitatott. Ebben a költői képzelet által teremtett térben megjelenő álmovilág – mely a maga különös fikcionalitásával („Egyszer volt, hol nem volt...”)⁵⁰ és értelemkonstituáló funkciójával (életterv kinyilvánítás) ágyazódik bele a szövegbe – nagyon is kietlen⁵⁰ táj, semmi olyasféle díszlet, semmi olyasféle létező nem jelenik meg benne (mondhatni árnyékban marad), ami az álomban látás és hallás idején megzavarhatná, mondhatni összezavarhatná az álmot látó *figyelmét*. (Bármily paradoxnak is tűnik a kijelentés, hiszen az álomból épp ezt a fókuszált figyelmet iktatták ki értelmezői, a népmeseszövegeknél maradvá mégis azt tapasztaljuk, hogy az álomban tudást közvetítő ágens hangjára nagyon is koncentrálni kell odafigyelnie a hősnak: az álom és ébredés határán.) Az álomban, vagy másként a profetikusan álomban látó hős, aki az ágensre és szavára figyel, olyan többlet tapasztalatokat szerez, amelyeket a szavak és képek együttesében, *együttlátásában* képes megértetté tenni a maga számára. Mindehhez hozzáfűzhetjük, hogy nem csak a hős, de a hallgatóság számára is segítséget nyújt a mondó az életterv értelmezésben, ahogy Halász Katalin írja: „[...] mindenféle természetű jóslatok értelmező funkciója mindenekelőtt a befogadó azon érzésén keresztül érvényesül, hogy egy természetfeletti terv szerint lejátszódó esemény sor elbeszélését hallgatja.”⁵¹

A mese szövegében mindig egy sorsdöntő fordulathoz érkezve lát álmot a hős: ennek az álomlátásnak a specifikusságát az adja, hogy az álomban a „belső szem” előtt megjelenő képek (például a fa: az ágán ülő madárka és az ágról aláfüggő kard a *gonosz anya*-típusú mesékben), mint beszédalakzatok nyerik el értelmüket. A nyelvi alakzatok esetében olykor többlet, olykor kevesebbet mondanak el a kimondott szavak, mint amit primer jelentésükben hordoznak, ezért inkább hasonlítanak a metaforához, és alapoznak meg olykor egy allegóriát. Ám a mesei álomban elhangzó beszéd attól is más, mint általában az álomban hallható beszéd, hogy elsősorban nem egy történetet, hanem mindig *definitív tudást* közvetítenek az álmot látó felé, akinek minden egyes szóra – a memóriájára hagyatkozva – emlékeznie kell.

[...] Jánas fiam, jól figyelj meg, amit mondanak én neked: itt egy szót nem sok, nehogy tévedjél, mert

hogyha amennyiben tévedni fogsz, az életedet ott veszíted abba a kastélyba, mert az egy elátkozott kastély. [...] Na, mikor bemész a szobába, már *hallod a hangokat, látni nem fogsz látni senkit*, gyönyörű szép fehérnőnek a hangját hallod, és csalni fog, hivogatni, hogy menjél, és vegyél a rézpénzből. [kímélés tőlem – BP]⁵²

A kép és a hang ez esetben reprodukálható és reprodukálható is, hogy magát a hallott/kapott tudást reprezentálhassa, bizonyítandó, hogy a képek és hozzájuk tapadt szavak megfelelő pillanatban történő reprodukálásával előhívott tudás az elsajátítás révén a lét megértetté tételéről tanúskodik.⁵³ Mindezen túl a kinyilatkoztatást (tanácsot, jóvondolást) adó személy gyakorta felhívja a hős figyelmét arra is, hogy nemcsak az ígéretre/tanácsra, de az ő személyére és beszédének a helyére is emlékeznie kell.

Az „észlelő szem” által látott és a „belső szem” által „hallott” igazság korrelációját vizsgálva egy alapvetéssel kell kezdenünk. Ki kell jelentenünk, hogy mindazok, akik feltételezik az *önmagában lévő igazat*, „egy kalap alá veszik az észlelést és az álmodást, csak arra a tapasztalatunkra hagyatkozva, hogy az álmok éppoly valóságosnak tűnnek az álmodó számára, mint az észlelt dolgok az észlelő számára. Ezenközben figyelmen kívül hagyják, hogy az álmok káprázatszerűsége nem terjeszthető ki minden további nélkül az észleletekre, mert az előbbieket csalóka természete csak az utóbbiak viszonylagos megbízhatóságához képest tűnik fel, és még egyszer hangsúlyozzuk: ahhoz, hogy hamisnak nevezhesünk valamit, szükséges, hogy legyen tapasztalatunk az igazról.”⁵⁴ Mit jelent ez az „igaz” tapasztalat a mesében, ahol – tudjuk jól – a kapott/hallott tudás (életterv) és a másiktól érkező jóvondolás (sorsbetöltés története) gyakorta az álomban jelenik meg, s ez a káprázatszerű mozzanatot a metaforákkal átszőtt és (a mese egyik jelentése szerint) „nem-igaz-beszéd”⁵⁵ szövegtérben realizálódik? Egy jelentős mesekorpusz ismeretében világossá válik, hogy a kizökkentség, a szenvedés, a megcsonkítás, az elátkozottság állapotából való kitörés és az egyéni boldogulás létehetőség-feltételei a profetikusan álomban tűnnek elő a mondó intencióját hitelesítő.

Az álomban feltűnő másik szeme, másik hangja, másik „boldogság-ígérete” (a másiktól „gyanítható, hogy titokzatos, természetfölötti” erővel áll kapcsolatban,⁵⁶ ezt a mondott kinyilatkoztatásszerűsége, s nem evidens jellege bizonyítja) éppen azáltal verifikálódik, hogy a történet során a hős nem felejt el az álomban kapott tudást: a történések követésének és a dolgok megnevezésének helyes irányát, aminek révén betölti a sorsát.⁵⁷ Betölti annak ellenére is, hogy nem egy álnok csábítás/delejezés, veszedelmes illúziókeltés, kegyetlen szörnyűség (pl. kővé változtatás, megcsonkítás) tűnik föl előtte, magát a valódiság/igazság álarcá

49 BELMONT, Nicole: *Poétique du conte. Essai sur le conte de tradition orale*. Éd. Gallimard, Paris, 1999. 98–99.

50 „Nagy valószínűséggel mind a kies-nek, mind a kietlen-nek a kéz és a kény szó az alapja. Igen, mind a kettő, ugyanis ezek egész a 19. századig egymás alakváltozataiként éltek, részben „kény, önkény”, részben pedig „kéz, gyönyör” értelemben.” GRÉTSY László: *Kies és kietlen*. <http://mno.hu/migr/kies-es-kietlen-713977> (Letöltés dátuma: 2017. 03. 05.)

51 HALÁSZ: i. m. 101.

52 NAGY-VÖÖ: i. m. 471.

53 „Il est inutile en outre de souligner la richesse et la beauté de l’imaginaire qui se déploie à travers les récits de tradition orale et qui invente des images et des mises en scène quasiment oniriques pour faire, non pas comprendre, mais entendre le sens cachés.” BELMONT: i. m. 49.

54 MERLEAU-PONTY: *A látható és a láthatatlan*, i. m. 17.

55 BICZÓ Gábor: „A mese hermeneutikája.” In: Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez. A mese értelmezhetőségei*. Didakt Kiadó, Debrecen, 2003. 9–32.

56 „Azokkal a szereplőkkel is számolni kell, akiknek a szavát a narrátor valamilyen módon különösen hitelesíti és/vagy akikről gyanítható, hogy titokzatos, természetfölötti erőkkel vannak kapcsolatban.” HALÁSZ: i. m. 99.

57 Berze Nagy János egy 1913. dec. 30-án írott levelében ír a *sorsmeséről*: „Egy ízben, mikor atyja is hallja, a madarak a fiú előtt beszélnek, ez megérti a beszédjüket s elkacagja magát. Atyja kíváncsian kérdi a nevetés okát, mire a fiú elmondja, hogy a madarak megjövendölték, hogy belőle király lesz stb. De a mese itt már a sorsmesék *igazol*t jóslat-típusú témájába vág.” In: BÁNÓ István és FÜLÖP Lajos (szerk.) *Egy néprajztudós műhelyéből*. (Berze Nagy János levélhagyatéka). Baranya Megye Tanácsának kiadása, Pécs, 1977. 50.

mögé rejtve. A mese fikatív szövegterében az „igaz”⁵⁸ nem a filozófiai/tudományos ítéletalkotás logikája szerint nyeri el verifikálhatóságát, vagy miként Derrida mondja, nem „a logosz leszámazottjaként elgondolt ráció”-ként⁵⁹ tétélezzük, hanem az igazként elmondott sorsbetöltés lehetőségfeltétele az elgondolt és személyessé vált álomtapasztalat révén mintegy utólag, visszamenőlegesen, *retroaktív* módon nyeri el igazságát, a „visszafelé ható szükségszerűség” alakította utólagos értelmét, helyállóságát.⁶⁰

Eccer látta a királylegény álmában, hogy az ő felesége ott van a tenger partján, nem messzire van az egyfejű sárkánytól, és most akarnak hidat rakni a tengeren keresztül, hogy túl vigyék a léányt a Veres-tengeren. Mit vót mit tenni a szegény királylegénynek, reggel, mikor felkelt, mind *gondolkazott az álmán, hogy vajon ténleg létezne, valóság lenne az vagy csak álom* és esős idő. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 247).⁶¹

A mesenarratívában az igazként elmondott/jövedőlt sors történet mintegy szükségszerűen *előírja* az álmot követő események sorrendjét, a hős anélkül, hogy bizonyos lehetne a másiktól jövő ígélet „igaz” voltában (hiszen egy eladdig sohasem látott személytől kapja), az élő szóba foglalt *előírásban* megjelölt kötelezettségének engedelmessékedve, a tanács/intelem minden szavát megtartva/megfogadva az *előirtaknak* megfelelően követi a feladatok sorrendjét.⁶² A kinyilatkoztatás alakzatát öltő ígélet, az élet ön-adódásának ígéletre az elbeszélte mesetörténet végén válik adományyá. (Az álomban látott/hallott történet igazságáról érdemes Henryt idézni: „Ha álmodom, mindaz, amit álomban látok, nem létezik. Az egész világ lehet, hogy csak egy álom. Ugyanakkor, ha félelmet, ijedséget érzek, még továbbra is ebben az álomban álmodva, az ijedség, jóllehet álmodom, létező. S nem csupán létező, de úgy létezik, ahogy átélem: létezése abszolút, megkérdőjelezhetetlen.”) Az égiek által pártfogolt hős azáltal töltheti be az *előirtban* elé tárt sorsát, hogy az álomtapasztalatot már az álomban vagy az ébredését követően elkezdí önmaga számára értelmezni, s bár az értelmezéskor bajosan tudja eldönteni, hol és miként való létét, a bizonyosságszerzést az álomban látottnak/hallottnak való utánajárással: a személyes tapasztalatszerzéssel igyekszik elérni. Csak utólag válik világossá, belátottá számára, hogy „ami másként történhetett volna, vagy meg sem történhetett volna”⁶³, éppoly szerves része az élete történetének (magának a cselekményszövegsnek), mint ami az adódás révén megvalósult, ám az utóbbi kettő azért is maradt realizálatlan (elmondatlan), mert egyik sem vezethetett volna a mesei logika által megkívánt befejezéshez.

Az alábbi idézetben (mely „*A bátor királylegény*” c. meséből való) egy ősz öregasszony segít a legkisebb királylegénynek az útnakindulásban, és tanácsot ad neki arra nézvést, mit kérjen királyi atyjától, hogy jövőbeni szerencsepróbálása alatt sikerrel járjon.

Mind csak tovább gondolkazott, akkor mán nem az úton gondolkazott, se nem az útra gondolt,

hanem azon gondolkazott, hogy vajon *ténleg valóságban látta* az öregasszonyt, és mondta nekije, *vagy csakhogyl el vót gondolkazva, álmába látta*. Hát mindegy az, gondolta magába, álom vagy nem, de hát úgy fog tenni, próbát tesz, hogy mit mondatt az öregasszony, nézze meg, hogy *ténleg lesz e belőle vagy se*. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 291.)

Az elgondolkozott hős valóság és káprázat közötti bizonytalan állapotában éppolyan *másutt-léte*t látunk, mint az értelem működésének következetességét negligáló álom-létben. Az álomban a gondolataink irányultsága nem a belső szem számára látható dolgokra való folyamatos rákérdezés kontinuitását,⁶⁴ nem a konzekvens jövőépítést célozza meg; gondolatmenetünkben, sokkal inkább az időbeli és térbeli ugrálásnak: az előre- és hátralépésnek, kezdes helyett az újra-rendezésnek, az állandó korrekciónak vagyunk a tanúi. Ahogy Merleau-Ponty mondja: „[...] az alvó ember nem rendelkezik irányokkal és támpontokkal, nélkülözi a világosság és tagoltság megszokott rendjét, és hogy az észlelt világ egyetlen darabkája, amint betörne álmunk káprázatába, egy pillanat alatt szétoszlatná a varázslatot”.⁶⁵ Márpedig az a varázslat, ami az ágens jelenlétéből és profetikuss beszédéből fakad, épp azáltal válik hihetővé, mondhatni: szavahihetővé, hogy másvalakire, a távollévó, láthatatlan Teremtő lényére és a tőle származó intelmekre, ígéletreke utal.

Egy harmadik eset (melyet „*A Tökváros*” c. meséből veszünk) az álomban látás és a bekövetkező találkozásban való *egymáslátás* viszonyáról tesz bizonyosságot. Azt mondja a feleség hitvestársának:

– Nézz ide, kedves férjem! Olyan nagy vágy ütött meg engemet, *én láttam álomban* a te szüleidet a Tökvárosban, hogy még mindég élnek, és el kéne menjünk látogatóba hozzájuk, mert mindég sírnak és mindég búsulnak éretted, mindég nagy torokat tartanak éretted, nincsen semmi remények, hogy te még életbe vagy. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 337.)

A vizitációba menés: örömteli aktus; a meglátogatandónak való örömszerzés és a látogatónak szóló felszólítás: „eljött az idő a találkozásra!”, a mindkét fél számára felkínált boldogságadás formája; ennek az elkerülhetetlen találkozásra felhívásnak a szükségessége és az értelem az álomban látás révén világosodik meg. Az álom látó feleség, aki látó/látnoki tudását hadra fogja, s megosztja hitves-társával az örömhírt, miszerint a szülei régóta búsulnak, mivel semmiféle életjelet nem kaptak tőle/rőla, életben vannak és várják, hogy meglátogassa őket. A távollévó másokra vagy másokra való vágyakozást, a találkozásban való örömetkedést egyfelől az a belső vágy táplálja, hogy ahová megyek (gyakorta a volt-vagyok otthonosságának bizonyosságát nyújtja), és akikhez örömteli érzésekkel elmozdulok, ott éppoly örömmel várnak, mint amilyet én feltételezek róluk. Másfelől az a kíváncsiság hajt, hogy megtudjam: a meglátogatandó

58 „Il était une fois’ est prononcé et qu’ en outre on lui a assuré qu’ il n’ entendra que mensonge. Mais annoncer qu’ on va dire un mensonge, c’ est annoncer d’ une certaine façon qu’ on va dire de la vérité, sinon la vérité. Le mensonge annoncé fait appel à une vérité cachée.” BELMONT: i. m. 100.

59 DERRIDA: i. m. 19.

60 RICŒUR: „Az én és az elbeszélte azonosság”, i. m. 377. – A mondó „az álom-motívum felhasználásával a fikatív történetnek rejtett értelmet, igazságot tulajdonít”. HALÁSZ: i. m. 138.

61 „Éppen csak hogy a lány elaludt, hát ő látta álmában, hogy egy olyan gyönyörű szép férfi, egy királyfi vót mellette, s azzal beszélgetett rendesen, de ő csak mindhogya álmába látta vóna. De hát az illető teljes valóságban vót a lány mellette.” NAGY-VÖÖ: i. m. 355. („A kereskedő”)

62 „De figyelj meg jól a beszédet, hogy én mit mondok neked, és nézzél körül, s úgy csinálj, ahogy én mondok neked, és semmi szót el ne tévedjél belőle!” („Arva János”) NAGY-VÖÖ: i. m. 624.

63 RICŒUR: „Az én és az elbeszélte azonosság”, i. m. 376.

64 Bachelard megkülönbözteti a tűzhely melletti *álmodozást* az álomtól. v. ö. BACHELARD, Gaston: La psychanalyse du feu. Éd. Gallimard, Paris, 1949. 32.

65 MERLEAU-PONTY: i. m. 18.

személy(ek)ről szóló tudásomat igazolja-e az újra találkozásban az *állandóság*, ami Ricœur fölfogásában az önmegőrzéssel egyenlő; másként szólva, a meglátogatandó másik személy igyekezete arra irányul, hogy *számíthatasának* rá⁶⁶: ez pedig a vágyott/remélt találkozásban a közös örömlélmény megerősítése.

3. Látás híján nem lehetséges szeretet

Jakab István egynémely meseváltozatában azt igyekszik hangsúlyozni, hogy: a látás számára láthatóvá tétel, a meglátás során a másikra irányuló/vetülő tekintet folyamatos kérdező/hívó aktusa, a másik arcának feltárulkozása és az arcból áradó feleletbeszéd nélkül képtelenség a boldog szerelemnek még csak a lehetőségéről is beszélni:

–Hát jól van, hát hogy gondolod te azt, hogy én neked a szeretőd lehessen, mikor *te engemet nem láttál, én téged nem láttalak*, és olyan egyszerűen, hogy lehet valakinek szerelmet igényi? [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 176.)

vagy:

De elég hozzá, hogy még a királynak a *lánnya se látta Jánast, és Jánas a lányt*. Mert a lány mikor mádképbbe, mikor galambképbbe⁶⁷ járta az országot, hogy minél nagyobb varázslatot és tapasztalatokat hogy szedjen a lány magába. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 225.)

A látás elem hozza és láthatóvá teszi a másikat, egyben megszólítja őt, „Ímhol vagyok!”, ezzel a beszédkezdeménnyel feleletigényt támaszt vele szemben, ezáltal igazolva, hogy a „megjelenítés nem egy magányos tekintet, hanem a nyelv műve”⁶⁸. A látásban egyesülök a másikkal, ahogy Tengelyi írja: [...] a saját látás az idegen látással éppúgy összefonódik, akárcsak a két szemben külön-külön kialakuló képek, amikor az agyban egymásra csúsznak, vagy mint a látómező a tapintóérezék mezejével, amikor egymással kiegészítő kapcsolatra lépnek.”⁶⁹ A látásban jelenvalóvá lett másik – ahogy Merleau-Pontyra hivatkozva mondja Losonc – egy olyan megtestesült szubjektum, aki egyben hallgató *cogito is*,⁷⁰ s akivel beszédtevékenységbe bonyolódunk.

Tudta eztet nagyon jól a kiskertész, hogy a királynak a kisebbik lánya *őerre szened*, és halála ágyán van, kiment a tulipántakhoz, és sirva panaszkodott, hogy meg fog halni a kis királykisasszony, és nem lesz többet nekije, akinek virágcsokrot hogy hordjan. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 291.)

A beszédtevékenység ez esetben kimerül a királylány-nak álruha (különböző fémekből kovácsolt páncél) általi feltárulkozás néma aktusában, aminek révén kiváltja a lány szerelmét; ám ahelyett, hogy a szerelem kimondódna, éppen kimondhatatlansága és elrejtettsége miatt vezet halálos szenvedéshez. A hőseért szenvedő királylány e néma és metaforikus érzelmegjelenítésével (halálos betegségével) üzen a szerelméről mit sem tudó családjának, ám ezt a titokzatos üzenetet csak a kiskertész érti/fejt meg, aki a virágokhoz szóló panaszában, az égietől való segélykérésében feltárja a közös sorsukért való aggodását.

66 RICŒUR: „Az én és az elbeszélte azonosság”, i. m. 385., 407.

67 Az, hogy a királylány maszk mögé bújva járja a világot tapasztalatszerzés céljából, egyszerre veti föl a kinek az aspektusából való látás és a megtevesztés problematikáját, ugyanakkor a Ricœur által vizsgált metafora „nak látni” (voir comme) kérdését. RICŒUR: Metafora, i. m. 312–315.

68 LÉVINAS: i. m. 157.

69 TENGELYI László: *Élettörténet és sorseselemény*. Atlantisz, Bp., 1998. 126.

70 LOSONCZ: i. m. 84.

71 MARION: *Az erotikus fenomén*, i. m. 116.

72 „Megelőlegezni a megelőlegezhetlent annyit tesz, mint megelőlegezni a találkozást, mely kitesz bennünket a másikkal.” CHRÉTIEN: i. m. 140.

Ellenben egy másik mese, „A fazékdedő” tanúsága szerint a látás, a „tekintet uralma” veszedelmes lehet a másakra, a kiszemeltre nézve. A másik arcának/szépségének láttán támadt birtokbavétel vágya oly erősen mar bele a látó fél szívébe, hogy elveszíti önuralmát (tisztán látását), s akár erőszakhoz is képes folyamodni, hogy a látható tárgya egyben birtoklásának tárgya is legyen, miként Marion írja: „A másik birtokbavételét mindig előzetes eltárgyasítása teszi lehetővé”⁷¹. Ez esetben nem a szerelem hevessége, épp ellenkezőleg, a hatalom erőszakos fitogtatása, a másik mindenáron való megszerzésének a vágya uralja el az akaratot. A hirtelen kinyilvánított akarat nem a szerelemre és azzal együtt a boldogságra irányul, ahhoz túlságosan is rest és vak; sokkal inkább az akaratát keresztülhúzó másik kérőt, a házasság ígérését eredetileg bíró ellenfelet kívánja kizárni a versengésből, hogy a felette aratott győzelem tudatában tetszelegessen, akárcsak Thézeusz. Ez a minden józan érvet felülíró megszerzési akarat, erőszakos zsákmányolási vágy pedig megtéveszti a kiszemeltet, aki azt hiszi, hogy új kéréje legalább olyan heves és műhatatlan érzelmeket táplál irányába, mint amilyen heves és kitartó az ellenkezést nem tűró vágya. A megtévesztett lény nem egészen ártatlan, nem túlságosan elkötelezett az ígérését bíró másik iránt, valószínűleg nem íródott eléggé mélyen emlékezetébe az esküszava; mindehhez hozzájárul még a részéről a *számítás* is, a Marion-féle „nyereségvágy”, aminek vajmi csekély köze van a szerelemhez. Ez a számítás és haszonlesés olyasfajta érzelmekkel és testiséggel való kufárkodásra utal, mely egyfelől benne van a házasság cserekereskedelem aktusában, másfelől a korábban adott szóval való visszaélés, esküszegés, végtére is a prostituálás megnyilvánulása.

– Nem lehetek én felségednek a felesége, mert nekem jegyesem van, aki engemet megmentett a haláltól, hogy fölvtatt engemet a varázs alól, és annak kell legyek a felesége!

Na, de a király azt mondta a lánynak:

– Hallgassál ide, szívem! Ha nem akarsz szépen, akkor rútul leszel, de így is, úgy is, te az én feleségem kell legyél ettől a szent perctől kezdve.

Hát jól *szemügyre vette* a leány is a királylegényt, gyönyörű szép, ügyes legény vót, és elgondolta magában, hogyha ahaz a legényhez menne, hát milyen haszna lenne neki az életben? Mingyár szerelmet kötött az a szép lány a királylegénnyel, ott fére mentek a kúttól, elmentek sétálni, már mikor visszajöttek a kút területjire, már meg is vótak egyezve. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 384. *A fazékdedő*)

Az eddig vizsgált mesékben, melyek arról győztek meg bennünket, hogy látás híján nem lehetséges a szerelem, számot kell vetnünk ennek az ellenkezőjével is, amikor is kiderül, hogy a látás, a meglátás ellenére sem támad fel a másik iránti szerelem, a szeretet bizonyossága. „A három királytestvér” c. mesében a tündér (akikről tudvalevő, hogy egyik legfőbb lelki realitásuk a gyilkos szenvedély) visszaélt a legkisebb gyermek megelőlegezett⁷² szerelmével, jóságával és őszinteségével, s miután ármánykodva kiszedte belőle titkát: ti. hogy olyan erszénye van, amiből sosem fogy ki a pénz, elvette tulajdonát, majd kidobatta a kastélyából, de előtte még „istenmáriásan” meg is verette őt. A diskurzus zavara az önzőségről, a saját otthonban való „urnő”-szerep másikkal való tudatosításáról, a felkínált szerelem visszautasításáról tesz bizonyosságot.

Addig hízelt a tündér neki és kérdezte, amíg a gyereket megittatta, elkábította a szerelemmel és elcsábította, úgyhogy a gyerek má *se nem hallott, se nem látott*, se nem tudott semmit, mindenfélét sorra elmondott a tündérnek szóról szóra [...]. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 504. *A három királytestvér*)

Ez a visszautasítás jelenik meg „*A zódbeli király leánya*” c. mesében is; a hős – aki „árva gyerek” és „mucskos ruhába meg összeköpdösve” érkezik meg a török császár udvarába, ahol a császár lányában azonnali és ellenállhatatlan érzelmet vált ki – határozottan hangot ad ellenállásának. János öntudatosan, az idegenségben (másként kiszolgáltatottságban) levése ellenére, identitását megvallva utasítja vissza az irányába megnyilvánuló szerelmet:

– Nézzél ide, én egy keresztény gyerek vagyok. Én egy pogányt soha a testem mellé nem fogadok. Nekem nem kellesz, csinálj vélem, amit akarsz, mert itt vagyok a te kezvedbe. De én feleségül tégedet soha az életemen keresztül el nem veszek, mer nekem nem kell pogán. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 458.)

A szerelem/szeretet lehetséges megtapasztalását ez esetben a kulturális-vallási különbözőség, az idegenészelelésből és történelmi ellenségtapasztalatóból fakadó elutasítás, a „sajáthoz”, a „honihoz” való ragaszkodás akadályozza meg. A hős azt sem bánja, hogy ezért a visszautasításért – amiként a császár lánya tudomására hozza – kegyetlenül szenvednie kell: kútba dobják, ahol egy hozzá hasonlóan magyar cseléd lány táplálja, s menti meg az életét. A hasonlóság az egy nyelvet beszélésen és keresztény magyar közösséghez tartozáson túl a bajban megnyilvánuló, másikért való felelősségvállalás ígéretében s annak betartásában mutatkozik meg.

„*Az aranybárány*” c. mese⁷³ ennél is összetettebb viszonyt: a látás és örömlémény, a látás és szenvedés, a látás és megszégyenítés, a látás és felajánkozás páros viszonyának sokféle értelmezését tárja elénk. A mesemondó történetelbeszélése azt igyekszik hallgatósága tudomására hozni, hogy a látás intencionális⁷⁴, mindig valamilyen eseményre, a másik fél által kimondott beszédre (melynek része a *hallgatás* vagy a *sikoly* is), vagy kinyilvánított magatartásformára fókuszál, hogy belőle a szereplők egzisztenciakarakterére engedjen következtetni.

Mert látta már nagyon jól a király is, meg a lány is, tudta, hogy ez egy egyszerű parasztgyerek meg írástudatlan, még mivel a se tudta, hogy hol született, milyen szülei vótak, hát biza nem nagy kedve vót a királyleánynak az életjéhez. Mert hogyha úgy megtörtént már, hogy *muszájból kellett neki férhez menni*, kényszerből, hát mán nem tudta megmásolni a dógot, kellett nekije élni, úgy, ahogy csak tudatt. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 549.)

A történetből kiderül, hogy a feleségül vett királylányának semmi öröme sincs a kényszerházasságban⁷⁵, s miután János egy hétre elmegy otthonról vadászni, a király és leánya is a „senkiházi” miatti szégyenüket palástolando, egy még nagyobb szégyenbe keverednek azáltal, hogy a királylány szülői beleegyezéssel összeszúri a levét egy királyfival, akivel úgy „össze vótak ölelkezve szépen [az ágyban], hogy nem bírtak többé egymástól elválni”. A vadászatból házába visszatérő János meglátva a képtelen, de beszédes erotikus

szituációt, úgy dönt, megleckézti a hűtlenség résztvevőit, a világ elé tárja alantas tettüket, közszemlére bocsátja az összeragadt párt, s közhírré téteti, hogy „aki csodát akar látni, menjen oda, hogy lássanak csodát” (NAGY-VÖÖ: 551.) Ez az évszázadok óta ismert közszemlére tétel (pellengerre állítás) a bűnlátatást célozza, ezzel együtt a titkos bűneiket rejtegetőknek fenyegető erejű példamutatás, mivelhogy a látottban megmutatott ítélethozatal (mely a házasság jogát és szentségét megsértőkkel szembeni állásfoglalás is egyben) a közösség törvényein és rendjén alapul.

– Na, mindenki jól vegyen példát, és tapasztaljan, úgy férfi, mind fehérenp, hogy hogy nyúl valaki valakinek a jogához, hogy akarja valaki valakinek a jogát ingyen elvenni vagy megsemmisíteni. (NAGY-VÖÖ: 551.)

Mindazok után, hogy a megszégyenítetteket faképnél hagyja (vagyis a városlakók számára a bűn valakinek tulajdoníthatóságát és a bűnös számonkérhetőségét megmutatja), János útnak indul; egy másik/idegen országba kerül, ahol a király leánya szemet vet a báránkjára, amiről tudni kell, hogy János egyetlen vagyona, sorsbetöltésének eszköze és ígérete, emiatt nem eladó, hiába is szeretnék megvenni tőle.

De hát János még nem tudta a királyleánynak a szándékát, és nem tudta a gondolatját. Na, de biza, mikor János is *jól szemügyre vette* a királyleányt, meglátta, hogy milyen szép vót, hát annyira belé szeretett János, hogy as se tudta, hogy mit tudjan csinálni a nagy szerelemtől. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 553.)

A két fél közötti „egyezség” tárgya: egyrészt a bárányért kért két csók a királylánytól, másrészt a viszonzásul megígért házasság János részéről, nyílt színen, a szemtől szembe egyenességével mondatik ki, ezt követően az egyezés esküvel pecsételődik meg. Ezután a király is beleegyezik a házasságba, mivel: „Igaz, hogy egy kicsit meg vót a királynak a rangja alázva, de hát nem törődött a ranggal, mert olyan király vót ez, hogy azt akarta, hogy a leánya nyugodtan legyen [...], ahaz ment az ő egyetlenegy lánya, akit az ő szíve szeretett.” (NAGY-VÖÖ: 553.)

Annak lehetünk a tanúi, hogy a látásból fakadt szenvedést, a bűn meglátását követő megszégyenítést korrigálja a meseszöveg második fele, amikor is egy másfajta elvárás és szeretetkifejezés nyilvánul meg, hogy ti. a „senkiházi”, a társadalmi konvenciók alapján elfogadhatatlan hős is emberszámba vétetik. Jakab szinte valamennyi meséjében ez a *párhuzamos szerkesztésmód* jellemző; az első részben valaki által elkövetett bűn, a második részben vagy feloldást nyer (mondjuk a hős fia által), vagy egy másik lényel kialakított viszonyban az erény diadalához vezet.⁷⁶

4. Szeretni „egy még meg sem született lényt...”

Egyes meseváltozatokban, kiváltképpen is a mesehősnek rendelt Tündér Ilona megszerzésére irányulóknak, azt láthatjuk, hogy a szerető, a saját otthonában idegent fogadó lény képes szeretni „egy még meg sem született lényt, aki-

73 A mesében az *aranybárány* a tulajdon megérintetlenségének, elorozhatatlanságának a szimbóluma, valamennyi szereplő, aki mohóságából, szerzési vágyból megérinti a bárányt, vagy az őt korábban megérintőt, hozzáragad elválaszthatatlanul: így téve láthatóvá az alantas szándékot. A varázslatot egyedül a hős tudja feloldani.

74 LOSONCZ: i. m. 69.

75 János felesége a vasoszlophoz szégyenszemre kikötött egykori szeretőjének panaszolja el: „Mert ha valaki egyszer valakit nem szeret – asz mondja –, lehet kincs és boldogság, mert az életje nem ér semmit se.” („A Feketebéli király”) NAGY-VÖÖ: i. m. 228.

76 NAGY-VÖÖ: i. m. 80–84. – Továbbá v. ő: NAGY Gabriella Ágnes: „A titok fenomenológiája Jakab István: János a zárdában című meséjében (A bűn, a lét, a szeretet és a szerető titka)” In: BÓDIS Zoltán (szerk.): *A titok fenomenológiája a cigány népmesében. /The Phenomenology of the Secret in Gypsy Folktales.* Fabula Aeterna IV. (sorozatszerkesztő Bálint Péter), Didakt, Debrecen, 2015. 55–101.

nek az érkezéséről csak közvetve tudhat”, egy olyan lényt, akinek érkezését megjövendölték számára, ámbar akit érkezése előtt soha nem is látott, de tudott eljövételéről. Az elsőként kinyilvánított és a nyereségvágy nélküli szeretet a *predestinációról* szóló tudás hírül adása, olyasfajta tény-bejelentés és ön-bejelentés is egyben, amelyben a sorsszerűség reprezentációja érhető tetten. Az önbejelentés: az „Imhol vagyok! Érted vagyok itt!” az „én” megmutatkozásának beszédben és nyelv által történő kifejezése; azt akarom kifejezni, hogy „én” tudok arról, amiről „te” még nem tudhatsz, illetve a bejelentés pillanatában tölem szerzel tudomást. A másiknak szóló önbejelentés a „te” megnevezése olyasvalakiként, akiért „én” a szeretetben vállalok mindörökké felelősséget; magamat teszem meg a sorsunkról szóló tudás forrásaként, ezáltal magamat nevezem meg a sorsban megjelölt (kimondott) létlehetőségünk betöltésének felelőseként. Ettől kezdve „én” és „te” örökre szólóan „mi” vagyunk a megkérdőjelezhetetlen társaságban, egyikünknek sincs joga a predestinációban kimondott égi adomány visszautasítására. Ebben az önbejelentésben nem árt észrevenni a jelenbelivé tett anyáskodást, az anyai gondoskodást, amely a néma szóval simogatás, körülölelés egyfajta nyelvi formája.

„*A Feketebéli király*” mesében az elhibázott első két szerelmi viszonya után Jánasnak el kell gondolkoznia tévesztései okán és a „hogyan legyen tovább?” kérdésén. A meseszerkesztés logikájától nem idegen fordulat révén az ellenfele (második feleségének elrablója: a török királyfi) kínálja fel számára az öröm és a boldogság lehetőségét: hűga létere irányítva tekintetét. A török királyfi a bemutatáson túl a jó házasság feltételét is Jánas értésére adja, miszerint az egymást szemügyre vevés (a kölcsönös látás) és a jövődőlésben benne rejlő ígéretnek megfelelés (szabálykövetés) az örökké tartó szeretet titka.

– Az én tesvirem – asz mondja – jár az országba, világba – asz mondja –, nagyon jól ismer tégedet – asz mondja –, már hétéves koradtól, az én tesvirem – asz mondja. – Ő még a világon se vót, a tesvirem – asz mondja – de már tégedet ismert és tudta, hogy ... már hétéves koradtól, hogy te leszel nekije a férje. Egy mindentudó fehérmip vót a török királynak a lány. (NAGY-VÖÖ: 236.)

Érdemes megvizsgálunk egy másik esetet is, amikor az egyik fél látja ugyan a másikat, az „idegen” alakban érkezőt, s a „leselkedőnek” az érkező idegenre irányuló tekintete a feltűnő szépségben észleli a meglesett lányok idegenségét/másságát, mely fenségességével elbűvöli az észlelőt. Mivel a hősnek a természeti szépen kívül nincs más tapasztalata a szépről, ezért ez esetben a *szép* ideája metaforikus értelemben magával a nőiséggel, a mezítelen testtel egyezik meg, amely *villámcsapásként* ejti szerelembe őt, ami Róheim értelmezésében a szexuális szükségéből fakad.⁷⁷ A *szépség* fenomenje tehát felveti az öröm-élmény ígéretét⁷⁸; a szakállas ősz öregember tanácsát/tiltását (melyben benne rejtezik a hős részéről történő tiltásmegszegésről való tudás) figyel-

men kívül hagyva meglesi, titokban szemre veszi a hatytyúlányok⁷⁹ meztelenre vetkőzését és idillikus fürdőzését (rituális mosakodását), ami által a hős szeme előtt feltáruul a vágyott testben az ideális női szépség asszonyi (tejtől duzzadó emlő, mely tehéntőgyre hasonlít) és fiatalkori aspektusának keveredése.⁸⁰

Há, amin ottan üldegél a legény, egyszer látta, hogy a levegőbe érkezett három gyönyörű szép fehér hatytyú. Egyenesen oda a tó mellé; a tónak a túlsó partján valamilyen bokros részecske vót, oda leszállottak a hatytyúk, hogy mi történt, mi nem, a hatytyukból, a legén *nem tudta látni*, de elég hozzá, hogy olyan gyönyörű három szépséges szép tündérlány került belőle, milyent még az életjin keresztül *nem látatt*. [kiemelés tölem – BP] (NAGY-VÖÖ: 323.)

A konkrét meseszövegben a látásnak különböző jelentéstegei rakódnak egymásra, úgymint (1.) az észlelő tekintet másakra tapadása, (2.) a látni nem tudás, mint a fölfoghatatlanság, az értelmezhetetlenség problematikája, (3.) és végül az idegentapasztalat hiánya.

Az észlelő tekintet (amint a láthatóvá vált hatytyúlányok az égből leszállnak a tó partján), mind a bokrok által nehezen belátható környezetre, mind a mozgásokban bajosán követhető hatytyúkra tapad. Függetlenül attól, hogy a hőst tiltott *ott*-létében meglepetésszerűen éri az érkezés, az eljövétel, a szituációról mégis bátran elmondhatjuk: „A leselkedő pusztá jelenléte erőszak.”⁸¹ Ugyanis a lányok átváltozásának és rituális fürdőzésének kilesése, fürkészése erőszakos behatolás: az „én” nem fedi fel jelenlétét, rejtekezésben marad, ahonnan a lányok meztelenségét és örömet szemléli, „ők” pedig jóhiszeműen, a leselkedőről mit sem tudva önfeledten játszadoznak. A leselkedő két értelemben is erőszakot követ el: a tiltás ellenére hatol be a tiltott zónába: a tó partjára, s a távolban lévő idegenek féltve őrzött titkát fürkészi. Az idegenészlelés meglehetősen bonyolult szituációban történik; ha ugyanis a hős betartja a tiltást, soha sem ismerhette volna meg sem a helyszínt, sem a különös/csodás eseményt, miként a hatytyúlányokat sem. Mivel átlépett egy határt, amikor az ígéretét megszegte, nincs kedve meghátrálni, megfutamodni, sőt, felbátorodván a tiltást megszegő tettén további határátlépésre vállalkozik: a rituális tevékenységük közben meglesett lányoknak felfedi erőszakos jelenlétét. Minden összefüggésben a leselkedő sorsszerű *ott*-létében: az elszigetelődésből kilépés és a társra vágyakozás⁸², az önmegmutatkozás és a másik birtokba vevésének szándéka. Hősünk éppen a sorsszerűsége hivatkozva mondhatja: „[...] nem azért szeretek, mert már eleve jól ismerem azt, akit magam előtt látok, hanem éppen annak függvényében látom meg és ismerem fel, hogy már eleve, és minden ismeretet megelőzően szeretem.”⁸³

A látás – mint azt korábban érintettük – „folyton kérdezőgondolkozás”, mégpedig valakire, valamilyen esemény-

77 „Il est tout à fait évident que le *coup de foudre*, le début du processus de tomber amoureux, est en réalité le besoin sexuel. RÓHEIM, Géza: *Psychanalyse et anthropologie*. (traduit de l' anglais par Marie Moscovici), Éd. Gallimard, Paris, 1967. 150.

78 Vó: BÁLINT Péter: „Az állandóság, a folyamatosság és elzártág hermeneutikája”. In: *Uő. Meseértés és értelmezés. A Kárpát-medencei népmese-hagyomány hermeneutikai vizsgálata*. Didakt, Debrecen, 2013. 231–258.

79 „A „házasságszerző” heroikus Venus jelképei a hatytyúk voltak, Apollónak is a madarai, aki [...] a nemesség istene volt. [...] A plebejusi Venust meztelennek írták le, míg a házasságszerző Venus övet visel [...]. Amit később úgy értelmeztek, mint az élvezetekre való ösztönzést, valójában a természetes szemérmét jelentette, vagyis a jóhiszeműség pontosságát, amellyel a plebejusok körében a természetes kötelezettségeket betartották.” VICO, Giambattista: *Az új tudomány*. (ford. Dienes Gedeon és Szemere Samu), Akadémiai, Bp., 1979. 361.

80 „La formule générale de l'idée de beauté se trouve peut-être dans la combinaison de ce qui est maternel et de ce qui est juvénile [...].” RÓHEIM: i. m. 151. – Továbbá: „A szép nő az anyai emlőt jelenti, a csecsemő zavartalan boldogságát, a szorongás kiküszöbölését.” RÓHEIM Géza: *A csurunga népe*. Leblang Könyvkiadóvállalat, Bp., 1932. (reprint kiadás: Párbeszéd könyvek, 1992.) 225.

81 DERRIDA: i. m. 134.

82 Bréchon írja, hogy a mitológiában a felnőtté válásban a húszéves kor a szerelmi élet mérföldkövét jelöli. BRÉCHON, Robert: *Étrange étranger. Une biographie de Fernando Pessoa*. Éd. Christian Bourgois, 1996. 118. Különböző variánsokban a 17. vagy a 18. vagy a 20. életévet nevezik a felnőtté válás küszöbének.

83 MARION: i. m. 110.

re irányuló gondolkodás, de mint ilyen, a látható történet észlelése, szemmel követése, az események sorrendjének (időbeliségének) megállapítása és szövegkonstituálása is egyben, amit a *belátás* és *visszatekintés* révén az elgondoltban állít helyre a cogitációs aktus.⁸⁴ A szövegben megjelenő „nem tudta látni” szóösszetétel mint ismerethiány, másként szólva az észlelés korlátozottsága áll elő; erre is igaz, amiről Boehm beszél: „A szemünk előtt megmutatkozó látható valóság tehát csak látszólag feltárult. Valójában egy optikai *potenciált* reprezentál.”⁸⁵ Azt, amit a hős nem tudott látni, azt gyanús hiánypótlással, megbízhatatlan következtetéssel, a gondolkodást felülírva egyfajta vizionálással igyekszik pótolni, de nem helyre tenni, hiszen ez az úrt kitöltő helyreállítás csak a később történekből valósulhat meg, a ricœur-i „re-figurálás”, vagyis a történet időbeli és térbeli újraszövése által. A nem-látott, vagyis az átváltozás részleteinek nyomon követhetlensége és mikéntjének logikus gondolkodással való fölfoghatatlansága, értelmezhetlensége olyasfajta hiátusra utal, mely egyfelől a varázsmesében lépten-nyomon feltűnő, ámde láthatatlanul történő csoda megnyilvánulása, másfelől az újszerű esemény, az idegenészlelés sodrában elsőként nem tűnik olyan aggasztónak, mint amilyenné később, a visszatekintés és a „pártfogó” öregemberrel való beszélgetés során válik. A hattýúból tündérlány-nyá átváltozás, vagyis a titokkal teli csoda szemügyre vételének aggasztó volta a háromszori megismétlődésben egyre fajsúlyosabbá válik (nem beszélve arról, hogy a hattýulányok a titok kilesését a fiú „jegenyefává” változtatásával büntetik, a feléledését, újjászületését csakis az öregember közbeavatkozásának köszönheti). A harmadik alkalommal, hogy a fiú ellopta a legszebb lány ruháját és elszaladt vele haza, elkövette a lopás büntetést, s nem csak a ruhalopását, de a *feleséglopását* is. A feleséglopás hiába bírja az égi pártfogó támogatását (mivel előre tudta, hogy az általa tiltott tóhoz menést úgyis megszegi a hős és a büntetése ellenére ő pedig minden alkalommal visszaadja az életét), a házasságukat hiába övezi a kölcsönös szeretet, abban a pillanatban, hogy a feleség visszaszerzi az eredeti ruháját, visszaállítja az „en”-jét, mely többé nem mentes a házassági együtt-lét tapasztalatától, újból elhagyja a társát.

– Na, szeretett kedves férjem, te érettem még *nem szenvedtél*, annyi időt veled éltem, és ha valaha még kedved lesz, és meg akarsz engemet találni, addig gyere, amég engemet meg fogsz találni, de csak akkor, miután jó erőssen *megszenvedtél*, mer még érettem nem szenvedtél, hanem engemet csak úgy elloptál, és kényszerből kellett neked feleséged legyek. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 340.)

A feleség részéről kinyilvánított szenvedés hiánya viszszaul a lopás eredeti bünére (noha éppen a tündérlánynak kellett tudnia a közös sors ígérteréről), ugyanakkor a *jám-borság* elsajátítását célozza, mely Vico szerint az az iskola, melyben minden erény elemeit tanulják.⁸⁶ A házasságukban meglévő öröm, kiegyensúlyozottság, szeretet ellenére megfogalmazott vád, melyről a perújrafelvétel során bizonyosodik be a vád felesleges volta, kimondása és a benne foglalt vezeklésre (jám-borság-tanulásra) kényszerítettség miatt csak többlétszenvedést okoz a hős számára.

84 LÉVINAS: i. m. 162.

85 BOEHM: i. m.

86 VICO: i. m. 325.

87 A kíváncsiság egyben figyelemfelkeltés is, a narrátor elsősorban nem informálni akarja a hallgatóságot, „mint inkább csodálatát, álmélgodását” akarja kiváltani. HALÁSZ: i. m. 83.

88 LÉVINAS: i. m. 159.

89 NAGY-VÖÖ: i. m. 71. – v. ö. még: „Ennek a gazdag és sokirányú mesemondásnak jellemzője nála [Babos István mesemondónál] a szabadszájúság is, obszcén tartalmú mesék, viccek, anekdoták iránti vonzódás. Ez utóbbiak nem voltak sosem ritkák sem a magyar paraszti, sem a cigány repertoárokban, de különböző megfontolások és kiadási problémák következtében nemigen kerültek a nyilvánosság elé.” GÖRÖG-KARÁDY Veronika: „A cigány mese és Babos István meséi világa”. In: SZUHAY Péter: *A három muzsikás cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék*. Európai Folklor Intézet – L’Harmattan, Bp., 2003. 42.

90 LOSONCZ: i. m. 79.

Az idegentapasztalat hiánya nem róható föl a hős számára; az, hogy a megáradt folyóból partra vetődése (újjáéledése) óta a segítőtársul szegődött öregemberen kívül senki emberfével nem találkozott, s hirtelenjében „három szépséges szép tündérlány került belőle, milyent még az életjin keresztül *nem látatt*”, az elementáris kíváncsiságot váltotta ki belőle.⁸⁷ A *kíváncsiság* a látás erőszakosságát, a szemlélni kívánt idegen létbe behatolási és létét birtokló szándékát oly mértékben felerősíti, hogy szinte megköveteli magának azt az élvezetet, melyet a szemlélet tárgya nyújt számára, s amely eloldja a beláthatatlan, a rejtélyes, az érthetetlen gondjától. Lévinas ekként ír erről: „A látás – mint a *van* feledése – a lényegi kielégülésének, az érzékiség kedvelésének köszönhető, azaz élvezet, a végtelen gondjától mentes véges elégedettség.”⁸⁸ Mesehősünk esetében végtére is az idegenben felismert nekirendelt élvezete, az elsőként kimondott „én szeretek” feletti öröme adja meg a véges lét vállalásának értelmét.

5. Öröm és szexualitás

A népmesével foglalkozók közül sokan – még a legnevesebb európai mesekutatók, mint Lüthi vagy Röhrig – sem igen vettek tudomást arról⁸⁹, hogy némely mesevariánsban az öröm/boldogság forrása: a nem tisztességes, sőt egyes mozzanataikban egyenesen alantas, a démoni hatalommal visszaélő és fortélyos csábítás, amikor is a szerető szexualitásban megnyilvánuló önzősége és gyönyörszerzés-vágya (v. ö. Jakab *Brúgó* és *A kereskedő* c. meséje), illetve kirkéi megszállottsága (*A Feketebéli király*) érhető tetten. Ezekben a változatokban az elcsábításra kiszemelt lény (a szemlélt tárgy) „te” számára való felkínálkozása és a felhevült élvezetre vágyakozó csábító (Kékszakáll) szexualitásban megnyilvánuló önzősége összetettségű a kölcsönös gyönyörszerzés vágyában. Losonczi Alpár szavait érdemes elénk idézni, aki ezt írja: „A szexualitás kapcsán tapasztaljuk, hogy a test „kétértelmű”, hogy a test látó, hogy csak a testünk segítségével láthatunk, ugyanakkor a test látható is, azaz látott is, a látásnak alávetett, vagyis a látás aktusának tárgya. Az egzisztencia közegében egyszerre foglal el a test konstituáló és konstituált pozíciót.”⁹⁰ A tradicionális népmesében (s most tekintsünk el az egyébként nem csekély számú erotikus mesétől, vicctől vagy tréfás mesétől) ennek a test által „konstituált és konstituáló pozíciónak”, a testre vágyakozásból, a *kéj-* és *bírvágyból* keletkezett eseménynek megannyi példáját láthattuk és láthatjuk.

Az erotikus eseményről tudomásul nem vétel, vagy a világszerte ismerős Kékszakáll-történet erotikus aspektusának szemérmes tárgyalása minden bizonnyal abból fakad – miként erre kiváló erdélyi kutatónk, Nagy Olga is utalt –, hogy a nyugat-európai kutatók a 19. század végére lezárt, s nem az állandó elevenségben, folyamatos újra/újjámondásban létező mesével foglalkoztak. Számunkra, a Kárpát-medencei és a nyugat-balkáni mesék kutatóinak felbecsülhetetlen értéket jelent a 20. század második feléig gyűjtött cigány mesekincs, amely olyan mesevariánsokat őrzött meg, s tár mind a mai napig a folklórt vizsgáló számára, hogy levetkezve a tudós álszemérmét, ami könnyed lehetőséget kínál a félrebeszélés-

nek, a hagyományos paraszti erkölcs megszüpítésének, bátran megmutathatjuk a mindennapi létet a maga teljességében. Meséink és balladáink, keserves énekeink és siratóink egyaránt elbeszélnek azok az élettörténetek, amikor egy lány nem hallgatott az anyai szóra; amikor engedve a csábításnak, a kiérdemelt bűnhődés útjára lépett; amikor olyan szeretőt kívánt magának, akinek érkezése a romlásba taszítja.

A meg-látás és a feladat végrehajtása fejében kötetett házasság, mint a cserekereskedelemben megállapodott díj megszerzéséért járó fizetség viszonyáról nézzünk egy paradigmaértékű szöveget! Jakab István „*A Feketebéli király*” c. meséjéből arról értesülünk, hogy már egyetlen katona sincs a királyságban, akire rábízhatná a király a halott lány „megőrzését”⁹¹ (mivelhogy valamennyit „felzabálta”), az őrséget így egy disznópásztor fia vállalja, akinek attribútumai: az evésben és ivásban feltáruló orális mohóság, a kiszámíthatatlanul, ám rendszeresen feltörő szexuális vágy pontosan megegyeznek az elvárásolt királylányéval: *ugyanazon* démoni hatalom fogságában szenvednek. Nem csoda hát, hogy Jánas gondolkodás nélkül és látatlanul is elvállalja a „halott” lány „megőrzését”. Egyfelől a megváltó tett mineműségéről, mikéntjéről és annak következményéről elképzelése sincs: erről a szakállas emberkével való találkozása és az ő megfontolás tárgyát képező tanácsai győznek meg bennünket; másfelől szembeötlő, hogy Jánas először nem a megmentendő másokra, hanem önmaga boldogulására, orális vágyai kielégítésére koncentrált. Amint megpillantja az üvegkoporsóban fekvő lányt – s a tanács ellenére: „csak hideg legyen a vired”, tekintetét reá szegezi, minek következtében a látvány lenyűgözi, valósággal a hatalmába keríti őt –, valóban nem bír a vérével, a csábító látvány által leigáztottá, a testiség szolgájává válik:

Oda is ér Jánas a kápolnához, de mikor belépett a kápolnába, hogy *megtekintette* a gyönyörű szép hódtestet, az alakot, hát mindjárt szerelmes lett a gyerek a lányba. Hát olyan gyönyörű szép fehérnőp vót, amilyent még soha az életjén keresztül nem látott, hiába járt vóna keresztül hét pusza határt, mert szépségit nem taláta vóna a lánynak, olyan gyönyörű vót a lány. Hát olyan szép arca vót annak a lánynak úgy meghalva is, hogy fűrésszel is lehetett vóna vágni az arcját. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 206.)

Pierre Hadot – noha más kontextusban említi az őrt és tevékenységét – a kezünkre játszik kijelentésével: „A szerelmes őrt áll szeretője ajtaja előtt, a csillagok fényénél tölti az éjszakát. Egyszerre koldus és katona. Termékeny, felfedező, varázsló és varázslatos, ügyes a beszélgetésben,

mert a Szerelem találékonyra teszi.”⁹² Az „őrségben álló” Jánas látása, elbűvölő testre irányuló pillantása felveti a látvány/felszín keltette érzékelés problematikáját; az *érezkelés* Merleau-Ponty fölfogásában mindig a testre vonatkozik (mivel „a kommunikáció története nem választható el a testiség megnyilvánulásaitól”⁹³), ugyanakkor az észlelés a „világgal folytatott vitális kommunikáció, amely a világot mint életünk ismerős helyét teszi jelenlévővé számunkra.”⁹⁴ Jánas a halott lány testét mint a szépség fenomenjét érzékeli, és a szerethető vagy még inkább kívánatos szerető státusát asszociálja hozzá, eközben fel sem tételezi, hogy a mezítelen test egyenesen a csábításnak, az elvárásoltnak, a kirkéi vágyak felszabadításra várakozásának az eszköze. A néma kommunikációjuk: a testbeszéd, az észlelt test figyelemfelkeltése, az ő szemének testre irányultsága nyomán éledt *kéjvágy*.⁹⁵ Jánast beszippantja a holtak birodalmába, hogy – a harmadik próba esetén az üvegkoporsóban időzés idejére – maga is fermentálódjon a túlán lévő másik: a nem-létező és a *másutt*-lét ismerőségétől. „A kéjben a másik – a nő – visszahúzódik rejtélyébe. A vele való viszony a távollétével való viszony; ez a távollét a tudás síkján maga az ismeretlen [...]”⁹⁶, ellenben a metaforikus nyelv, a meseci csoda révén, mely a lehetetlent lehetségessé avatja, a távollétet elbeszélhetővé teszi: a halott lány üvegkoporsójába fekvéssel: a helyettesítés aktusával és a megőrzendőért való imádkozással: a profetikussal beszéddel.

És az is igaz, hogy miután Jánas „megőrizte” a rontástól/elátkozottságtól „hóttá vált” lányt, noha nem túlságosan pal-lérozott, mégis ügyes lesz a beszélgetésben. Dacára annak, hogy a „megtisztult” lány tudomására hozza: nem neki rendeltetett (sem lelkiileg, sem szexuális vágyaikat illetően nem illenek össze), mégis elfogadja a szerető testi felajánlkozását, ami az ígéret záradékában benne foglaltatik. „Ügyhogya a kenyeret megkezdheted, de bevégezni nem végezheted a kenyeret be” (212.)⁹⁷, és Jánas gátlástalanul/szemérmetlenül él is a megmentő jussával: „Na, úgyhogya mindenfile megtörtént ottan, ami történnivaló vót azan íccaka, egisz hajnalig.” (213)⁹⁸. A „mindenfile megtörtént” kifejezés – amely a mondó szexuális aktussal szembeni szemérmességét is mutatja – nem értelmezhető passzív eseményként, az aktus a szédítő és az elszédített között egyfajta „csata” jellegét ölti.⁹⁹ A másikat *elcsábítani* (az angol „seduce” ige értelmében: elcsábítani valakit azt jelenti, hogy meggyőzni valakit, különösen fiatalabban és tapasztalatlanabban, hogy szexuális kapcsolatot létesítsen veled¹⁰⁰) ez esetben többféle okból sem érvényes: (1.) a szexuális aktusban egyikük sem jártasabb a másikkal; (2.) már nem megkísértésről, nem delejezésről van szó, hanem a felajánlkozást követően vég-

91 A megőrzés értelmét egy másik, szintén az „elvárásolt királykisasszony”-típushoz tartozó meséből, a „Narancskirály”-ból tudjuk meg: „Na, fiam, megváltottad a lányomat a boszorkányságtól.” NAGY O.: *Zöldmezőszárnya*, i. m. 127.

92 HADOT: Pierre: *A lélek iskolája. Lelkigyakorlatok és ókori filozófia*. (ford. Cseke Ákos), Kairosz Kiadó, Bp., 2010. 109.

93 LOSONCZ: i. m. 73.

94 MERLEAU-PONTY: *Az észlelés fenomenológiája*. (ford. Sajó Sándor) L'Harmattan, Bp., 2014. 74.

95 „Az özvegyasszony fia” c. mesében Jánas először a szállásadója nevével bujálkodik: „Milyen gyönyörű szép fejrőp vót a naccságája! Úgy gondolkozott az álommal szembenemni, Jánas megkezdni az életet” (NAGY-VÖÖ: i. m. 479.), majd hogy kellő jártasságot szerez a szerelmi praktikákban, a király 16 éves lányát rontja meg: „Lefeküdtek. De hát mi történt, nem történt semmi, aludtak mint két édestestvér, vagy mint két szerelmes pár. [...] Ezzel már Jánas egész nap nyugodt vót, me nem tudta azt az éccakai boldogságot elképzelni, amit ő eltöltött a királynak a lányával. Már alig várta, hogy beesteledjék, hogy a lányt ismét megrendelje ő magának. [...] Megvizsgálták a fehrőpöt, hát mindenesetre, már megkezdte az életet a lány.” (NAGY-VÖÖ: i. m. 482–483.) Nem szerelemből vagy tisztességéből vette nőül a királylányt, hanem mert halállal (akasztással) akarták kéjvágyból elkövetett tettéért megbüntetni, és segítője megmenti a büntetéstől. Inkább a fortélyosság, mintsem a morális belátás diadalmaskodik a zárlatban.

96 LÉVINAS: i. m. 236.

97 *A kenyér* motívum jelentése a test felkínálásán túl egy másik réteget is megmutat, mégpedig „A szegény ember okos fia” c. mesében a házasság kötelékét: „Na hallgassál ide, fiam: szerettelek és szeretlek, de máma a kenyeret kettévágtuk, mert én megmondtam neked, hogy egyáltalán te az én ügyembe nem fogsz beleavatkozni, nem fogsz te énfeltemmel itélkezni és rendelkezni.” NAGY-VÖÖ: i. m. 681.

98 V. ö. BÁLINT Péter: i. m. 274–279.

99 „La séduction reste une chasse, la convoitise pousse au rapt, et l'acte sexuel est un combat.” MAFFESOLI, Michel: *L'Ombre de Dionysos. Contribution à une sociologie de l'orgie*. Éd. CNRS, Paris, 2010. 127.

100 „To persuade sb to have sex with you, especially sb who is younger or who has less experience than you”. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. (Edited by Sally WEHMEIER), Oxford University Press, 2000. 1156.

bement morális romlásba döntésről, melynek mindkettőjük számára végzetes következménye lesz.

A Hadot-féle „ügyes beszélgetés”¹⁰¹ (a párbeszéd a maga természetes kommunikációs szituációjától fogva) eleve feltételezi mindkét fél jelenlétét¹⁰² („A párbeszéd csak akkor párbeszéd, ha közben jelen vagyok a másik számára és a magam számára egyaránt”¹⁰³), a kölcsönös látást, amikor a másik láthatóvá és jelenvalóvá válik az én látásom számára, miként én is az övére, hogy a Lévinas-i szemtől szembe egyenességével nyilvánulunk meg és az interperszonális aktusban a bennünket jellemző nem verbális gesztusaink az észlelés és az idegentapasztalat értelmezésének folyamatát megkönnyítik. Tengelyi szavával élve: „[...] a valódi párbeszéd eleve olyan helyzetet feltételez, amelyben az én és a másik nem egymás mellett, hanem éppenséggel *szemtől szemben* áll egymással.”¹⁰⁴ A szerelmesek (az önfeledten „szerelmeskedők”) közötti párbeszéd hiányát a túlsorduló szenvedély okozza: a hirtelen lobbant szerelem érzülete, pontosabban a szeretkezés őrzítő szenvedélye elhomályosítja a látást, elnémítja a száját, mely csak artikulálatlan hangokat képes adni, jelezve a kábulatot, az önfeledtséget, a másiktól való elfordulást és önös kéjvágy kielégítését is.

Mindenesetre a lány a nagy szerelemből és a nagy boldogságból, elfelejtette megmondani Jánasnak annak idején, mikor csak ketten voltak, hogy *még tudtak beszélni*, hogy miféle hordó, vagy mire lehet aztat fölhasználni. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 215. *A Feketebéli király*)

Jakab „Zárdában nevelkedett János” névre hallgató hőse (aki nevét onnan kapta, hogy szülei az Oidipusz mitológemára hajazó álmot láttak, s hogy a jövőndölést elkerüljék, kosárban vízre tették, majd partot ért egy zárdá előtt, ahol az apácák nevelték felnőtt koráig), a mese első felében bűnt bűnre halmoz. Elsőként, kihasználva a gondoskodó anyai szeretet és simogatást adó apácák naivitását:

[...] az egész zárdebéli fehérnépet mind sorjébe szedte, mind az egész mind állapotba került. Mikor *meglátták*, már János *látta*, hogy az egész fehérnép mind látottan mindkét fél elgondolkozott, hogy veszi magát, és megy a világba bújdasni, mert ilyen nagy vétet követett ő el. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 693.)

A rejtegetni szándékozott bűn mások szeme számára is láthatóvá és a bűnösnek tulajdoníthatóvá lett, ezáltal a bűnelkövető számonkérhetővé is vált egyszerűen: a bűnelkövetésre utaló látottan mindkét fél elgondolkozott, s amíg az apácák szégyenüket hordozták, Jánast – a tudtán kívül sorsszerűen – elsőként elkövetett bűn súlyosságának tudata, *belátása* kényszerítette „bújdasásra”. A történetben

ezt követően a feloldozást visszautasító papok tucatjainak a lemészárlása, majd az álomnak megfelelően apjának megölése és anyjának feleségül vétele után, újból elkövet egy szexuális bűnt: az útjába kerülő ismeretlen lányt elrabolja, s egy mogyoróbokorban megerősokolja.

Na, hogy valamilyen segítséget adjan a fehérnépnek, mingyár nekifogott, ott kezdte *simogatni*;¹⁰⁵ később aztán már addig ide s tova, addig *súrolta, dörzsölte* a fehérnépet, amég a fehérnép magához tért. [kiemelés tőlem – BP] (NAGY-VÖÖ: 702.)

A hős egzisztenciakarakteréhez tartozó szexuális mohóság (mely a mesemondó élettörténetéből ismert saját vonás is), mondhatnánk, hogy az árvaságot kompenzáló apácák rajongásából, egymást túlcitáló simogatásából, az ölelő karban érzett test melegéből fakad, emellett ne feledkezzünk meg arról, hogy a jövőndölés is tartalmazza sorsában a paroxizmust. Az élvezet- és boldogságvágy nem kiegészítik egymást Jánas történetében, a kettő konfliktusára Lévinasszal világíthatunk rá: „Az élvezet és a boldogság nem a lét vagy a semmi egymást kiegyenlítő vagy kibillentő megnyilvánulásból adódik össze. Az élvezet felhevülés, olyan pont, amely túlesik a lét pusztá gyakorlásán.”¹⁰⁶ Noha a korán megismert szexuális élvezet sok-sok pillanatnyi örömet okoz Jánas számára, ám azok múltával folyamatosan szembesülnie kell az öröm múltával jelentkező hiány élményével. A boldogságot csakis az ataraxia révén érhetné el (miként *Az égig érő fa* c. mesében Jakab erre példát mutatott); ám hősi történetében az évekgig tartó vezeklést követő bűntől való megszabadulás és a fel-nem-ismert anyja melletti boldogság sorsszerűen vált át újból összezavarodottságba. Végére is a mesekezdő jóslat, az ismert mitológéma szövegben kibomlása révén beteljesedik: a lány pofonütésétől megvakul és egy árokba zuhanva meghal.

Összegzés

A látás „folyton kérdező gondolkodásként” tételezése csak akkor és annyiban lehetséges, ha a mesehős akár ott-hon vagy idegenben időzése, akár úton-léte vagy a természetes léten *túlnan*-levése (álom, alvilág, égig érő fa teteje) közben képes jelen lenni, önmagára mint „én”-re reflektálni, képes az eseményeket én-vonatkozásukban látni, képes befogadni és megérteni a másiktól jövő tanácsot/tudást, s mindezeket a tevékenységeket a cogitatio aktusában összhangba hozni, hogy a saját magának elmondott narratívában célként megjelölt sorsbetöltése egyben a lét megértettségéről tesz bizonyosságot. A meséből ismerős szituációban (amikor is visszakapja a kivett/kiszúrt szemét¹⁰⁷) elhangzó kijelentés: „jobban látott, mint valaha”, nem az új vagy pótszem protézisjellegéről árulkodik, hanem az egyéni ta-

101 Az „Árva Jánas” mesében az őrségben álló hős meglátja a király lányát, s első indulatában ezt mondja társának: „Ej, te barátom, hogy én egyszer lefekühetnék ennek a királynak a lányával, nem bánám, hogyha meg is halnék, annyira szerelmes lettem beléje, mért én ilyen szépet az életem keresztül sohse láttam.” (622.) A társ beárulja őt, amiért halálra ítélik, de előtte azt a próbát kell kiállnia, hogy együtt alszik a királylánnyal, anélkül, hogy megérintené, erőszakoskodna vele. A lánynak az apai parancs értelmében mindenre nemet kell mondania, ezért János egy ügyes kommunikációs cselhez folyamodik és olyan kérdések sorozatát teszi föl, amire a lány nemmel válaszolhat csupán és így eléri célját. „Úgy, hogy nagyon kedvesen aztán ott megértették egymást, úgy, mint két szerelmes pár, semmi baj nélkül, semmi veszekedés nélkül, de már mindenesetre már vége lett a nem szóznak a kérdésekre, nem vótak már más kérdések, hanem ott szépszeribe ott ők ketten megegyezkedtek.” (NAGY-VÖÖ: i. m. 629–630.)

102 „A párbeszéd tapasztalata, amely önmagam és a másik között jön létre, közös földön történik, sőt, közös földet hoz létre, az „én” gondolkodásom és a „másik” gondolkodása egy „szövetet képez”, olyan „közös” cselekményt bontanak ki, amelynek egyikünk sem teremtője”. LOSONCZ: i. m. 73.

103 HADOT: i. m. 33.

104 TENGELYI László: *Tapasztalat és kifejezés*. Atlantisz, Bp., 2007. 268.

105 BACHELARD: i. m. 69–70. – „A bátor királylegény” c. mesében az elvarázsolt királylányok arcképét simogatva feléledtek: „Na, de ott aztán már mingyár kezdték a legényt szerelemre gerjeszteni, szemügyre vették a legényt, s egyik jobban hízelt, mind a másik, egyik innen simogatta, a másik túlon simogatta, és törték le a legénynek a szándékát, hogy maradjon ott vellek, ne menjen tovább, mert veszélye lesz [...]” NAGY-VÖÖ: i. m. 298.

106 LÉVINAS: i. m. 117.

107 „Nézd meg ezt a hájat! Ha egy ember sánta vagy nyomorék, megkenik ezzel a hájjal, olyan ép lesz megint. Ha vak, visszajő a szeme világa.” („A kicsi muzsikás”) NAGY O.: *Zöldmezőszárnya*, i. m. 146.

pasztlal révén a *többlet*-látás/tudás kinyilvánítása. Mindaddig, amíg nincs elegendő/kellő tapasztalata az idegen-észlelésben és az elé álló „nehéz” feladatok megoldásában, vagy össze-vissza tévelyeg (ismétlésre kényszerül), vagy zavarja az éleslátás; a bibliai intés parafrázisaként: *el kell veszítenie a szemét, hogy láthasson*. Látni nem tudása idején mindig valaki más, egy segítő lény vagy a „nekirendelt” lány másként látására, vagy egy útját keresztező vak jó, jövőmondó sorsmadár távoli sorsot megidéző látására van szüksége. A látás korai öröme (olykor gyönyöre, kéje) csak a csábításnak, a félrevezetésnek, a hitszegésnek kedvez, „rossz”, rosszul látásáért minden esetben komoly árat kell fizetnie. Elátkozottsága, megcsonkítottsága, magányra kényszerítettsége vezeklés olyasfajta bűnért, melyet el sem követett; ellenben, ha képes megtalálni, kiválasztani a

neki „jó”, helyes irányultságú látást ígérő és biztosító személyt, az öröm egyszeriben a boldogságba, a másik mellett megélt szeretetbe vált át.

A hős karriertörténete, hogy ti, a mesében elmondott történet végére azzá válik, akivé válnia kell, nem a sikeresen végrehajtott cselekvések jutalma, ahogy Scheler mondja: „nincs olyan fizetség az erkölcsi jóságért, amely lényegénél fogva olyan mély boldogságot keltene, mint *maga az a boldogság*, amelyből az erkölcsileg jó akarása kiárad, amely azt kíséri [...]”¹⁰⁸ A vizsgált meseszövegek maguk is arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a mondói szándék a történet-szövésben az erkölcsi *jóvá/jobbá* levés *akarásának* érvényre juttatását célozza meg, s nem azt a laikusok által hirdetett igazságot, hogy mindenki elnyeri a maga tetteinek jussát: az erény vagy a bűn bérért.

Magyar Mónica: Bújóska

Eszik Aajos: Apa foglalkozása

GARRISON KEILLOR

ÖRÜLÖK, HOGY ITT LEHETEK

Számos szerzőt ismerek, aki tudatosan kereste a Paradicsomot, abban a reményben, hogy az majd számos örökérvényű, poétikus mestermű megírásához segíti hozzá. Ehhez képest úgy találták, hogy számukra a Paradicsom

Csodálatos élmény volt.
Jelen lehettek a Teremtésnél.
Óriási.
Valami soha nem tapasztalt.

Ők maguk pedig

Egészen bámulatba estek.
Igazán örültek, hogy eljöttek.
Sajnálták, hogy nem maradhatnak tovább.

Legtöbbjük aztán előbb-utóbb kiábrándult a különféle tömények vagy egyéb serkentőszer-ek által ihletett csodákból és gyönyörökből, a Paradicsom ellen fordultak, mondván, semmi az (és persze tényleg semmi, túl azon, hogy minden), és hogy ők soha az életben vissza nem mennek oda. És nem is mentek – inkább maradnak a kétség és zűrzavar városában.

Amikor egy éve kiköltöztem egy farmra, nem reménykedtem semmiféle megváltásban. Mások kárán megtanultam, hogy nem érdemes érkezéskor azonnal elragadtatásra számítani, arra, hogy egyszer csak tolongani kezdenek a papírra kerülni kívánó szavak. Úgy vélem, első gondolatom – „Hát itt vagyok” – mindent elárul: nem próbáltam valami eksztázisfélélet kifacsarni egy átlagos minnesotai farmból (disznók, vágómarhák, takarmánykukorica). Ugyanakkor fontos, hogy nagyon is tisztában voltam a Paradicsom jelenvalóságával, és törekedtem rá, hogy színről színre megláthassam. Úgy gondoltam, a hajnal a megfelelő időszak. Mivel nem vagyok egy kimondott korán kelő, biztos voltam benne, hogy számomra bármilyen napfelkelte Isten ajándéka, és hogy Ő majd a szavakat is megsúgja, melyekkel kellőképpen ábrázolhassam.

A nagy pillanatra felkészülendő, tudatosan elkezdtem levetkezni megalkuvó városi prózastílusomat, mely hosszú évek során alakult ki, miközben a regényírás csúcsainak meghódítására törekedtem. Mielőtt visszahúzódtam vidéki magányomba, igyekeztem kétévénként megírni egy regényt. A szellem ilyen fokú kiadásának előmozdításáért arra dresszíroztam magam, hogy regényben gondolkodjam, és mindennapi életem történéseit magamban fikcióként adtam elő. Zuhanyozás közben például olyasmire gondoltam, hogy „Meleg víz zuhogott a tarkójára, végigömlött a testen és felébresztette régi vágját Catherine iránt.” Amikor megszólalt a telefon, már fogalmaztam is: „Lelke legmélyén egy pillanatig hezitált – ám amint ujjai megérintették a hűvös fémét, az alig érzékelhető kételyen úrrá lett mindent elsöpítő igénye, hogy beszéljen valakivel, bárkivel – akármilyen vadidegen lett legyen is.” Életemet hosszú belső monológgá változtattam, ennen présemben sajtolván magam, csak hogy regényeim realiztikusabbak legyenek, mint amilyen saját életem volt az idő tájt az olvasott regényekhez képest. Attól félttem, hogy alkalmatlan vagyok a szerelemre – ám ez a félelem nem a sajátom volt, hanem a szereplőimé. Állandó belső ellentmondások gyötörtek, holott valójában olyan rendületlen voltam, akár egy gyík. Amikor, mondjuk, a gyengédség meleg hulláma öntött el, nem tudtam, hogy az én gyengédségem-e vagy Sammy Delphine-é, készülő regényem hőséé.

Úgy döntöttem, hogy ha továbbra is köldöknézéssel foglalkozom, előbb-utóbb sikerül lemotiválnom magam a talajszint alá. Napi tizenkét-tizenhat órát aludtam, így legalább jutott egy kis időm magamra is. Végül, áloméletem hatására (álmaimban folyton csak ücsörögtem és nem csináltam semmit) kiköltöztem a farmra.

Városi énem a semmi közepén rekordidő alatt lelazult. Próbáltam naplót vezetni, különböző gondolatokat, benyomásokat, természeti adatokat jegyeztem fel („ebédig negyvennyolc állat, hat kivételével mind madár, a legtöbb kicsi és barnás”), de két oldal után abbahagytam, és kilenc hónap alatt sikerült kibőjtölnöm, hogy ne gondoljak annyit a saját gondolataimra. Mint később megtudtam, „a lét meglétét” éltem meg, amit J. W. Spagnum, a prérrik transzcendentalistája, úgy ír le, mint „a szellem mélyeséges telítettségét, melytől megingathatatlanná válik a szív”. Az *Alfölkdek bölcsességében* így ír:

Első és legfőbb Paradicsomunk: mennyei lakhelyünk, a második pedig az Édenkert, amelyet az idővonalon (belső borító) napos égbolt és facsoport jelenít meg. Életünket ezeken a mesés helyeken az ún. szív megürülése, azaz a vágyak hiánya jellemzi. A harmadik lehetséges Paradicsom bizonyos e világi földrajzi helyszíneken lelhető fel, úgymint a tágas síkságokon, melyek Felfelé irányítják tekintetünket. Ha teljes valónkkal képesek vagyunk e csendes világot szemlélni, érzékelésünk átalakulhat és az ártatlanság szintjére juthat.

Idén érzékelésem átalakulását pocskék tavaszi megfázás segítette elő, miáltal két hétig ki sem mozdultam a házból. A fülem úgy bedugult, hogy ki sem hallottam a fejből, tompa nyugalom

honolt odabent, csírájában lefojtott mindenféle hátsó gondolatot, amely csak megfogható volt bennem a tágas síkságok csendes világával kapcsolatban. Az ágyban felülve írtam első síkvidéki prózámot, „A kisváros felé autóztam”-ot – alább olvasható, három későbbi munkámmal együtt. Azért mutatom be őket, hogy illusztrálják, milyen messzire kerültem a városi élettől.

A kisváros felé autóztam

Egyszer, amikor a kisváros felé autóztam, nagy kísértést éreztem, hogy megálljak egy földjét szemlélő farmer mellett és így szóljak hozzá: „Remek termés lesz idén”, de aztán rájöttem, hogy fogalmam sincs, miféle termés. Viszont tény, hogy elég aszottnak tűnt.

Augusztus 1.

Augusztus 1., és még mindig idegen vagyok. A kocsmában, miután egyszer megfigyeltem, hogyan kér Otto whiskey-t jéggel, én is felmutattam a két ujjamat, erre fel kaptam két sört. Megittam az egyiket, a csapos folyamatosan sasolt, míg végül megkérdezte, hogy nem kettőt kértem-e. Nem, mondtam, hanem láttam, hogy amikor Otto felmutatja a két ujját, whiskey-t kap jéggel. Na ja, mondta, de Ottót harminc éve ismerem, és tudom, mit kér.

Alfred traktorja

Amikor Alfred traktorja elszabadult, és el kellett ugrania előle, meg sem próbálta utolérni, hanem csak állt egy helyben, és nézte, amint az Allis-Chalmers táguló koncentrikus körökben betárcsáz és kiszánt negyven hektár tavaszi búzát, és amikor kifogyott belőle a gázolaj, így szólt Ednához: „Odané”. Majdnem olyan jól megcsinálta, mintha én vezettem volna.”

Piggottéknál

Egyik este, vacsora után visszavittem Piggottékhoz a vetőgépet. Piggott és Deryl a düledező pajtában a bálákat hordta át arra az oldalra, amit már aládúcoltak, arról az oldalról, amit még alá kellett dúcolni. Besegítettem nekik, tízig hordtam a bálákat, összevissza vagdostam a kezem, és egy szóval sem köszönték meg. Igaz, nem is kérték, hogy segítsék.

A „Piggottéknál”-t egyetlen nap alatt írtam meg, két ihletrohamban. Egy nap alatt megírni egy háromszereplős történetet, az nem semmi. Elégedett vagyok a novellákkal. Nem tudom, azért írok-e jobban, mert egyszerűbb életet élek, vagy fordítva. Azt viszont tudom, hogy az idei, hosszúra nyúlt tél, amely egyhetes márciusi enyhülés után áprilisra visszagorombult, a korábbi években kétségbeesett pánikreakciókat váltott volna ki belőlem, de idén nem. Idén csak fáztam. Amíg regényeket írtam, a fiam születésnapján, május 1-jén, a forradalom és a tavasz összefüggésén tépelődtem volna, a halál-újjászületés örök ciklusán. Idén viszont nem, és nagyon jól éreztük magunkat. A gyerek kapott ajándékba egy homokozót, egy triciklit, egy játékfarmot és egy ötvendolláros takarékbetétkönyvet. A nap végén nem a saját, múlt kódébe vesztett triciklijeimen borongtam. Korán lefeküdtem.

Május 2.: A felső szinten aludtam, hónapok óta először nyitott ablaknál, reggel ötkor vagy hatkor pedig már ki is vetett magából az ágy. Hűvös és harmatos volt a hajnal. Kécsíkos nadrágot húztam, zöld gyapjúpulóvert és kék csukát. Odakint ezer madár mondta a magáét, a kutya a konyhában föl-fölkiabált. Kinyitottam a szúnyoghálós ajtót, és uszgyi. Az öreg vörös pajta tárult a szemem elé (benne tehenekkel), a zabbal telt magtár, az üres tyúkketrec, a gépszín (és körülötte a rozsdás alkatrészek), a teli kukoricásládák, meg a szivattyúház, a disznóól, a siló, a barna téglaház, sok száz fa, a tehénlegelő, a patak, a dagonya, a szemétdomb, a házon túl pedig a tavaly ősszel felszántott, disznó- és tehéntrágya szagú földek, utak és dűlőutak, a szomszéd földek és erdők, meg a tiszta ég.

Keresztülvágtam az udvaron és leültem egy nagy, út menti kőre. Hallottam, hogy föl-fölvakkant a kutya, tisztán hallottam négy vakkantást.

A megtalált Paradicsom

Megtaláltam a Paradicsomot. Tudtam, hogy meg fogom, és tessék, most itt vagyok. Itt van, és pont olyan, amilyenre számítottam. Hát, azt hiszem, ennyi. Örülök, hogy itt lehetek.

Imreh András fordítása

PINTÉR LAJOS
álomi lom

képeslap

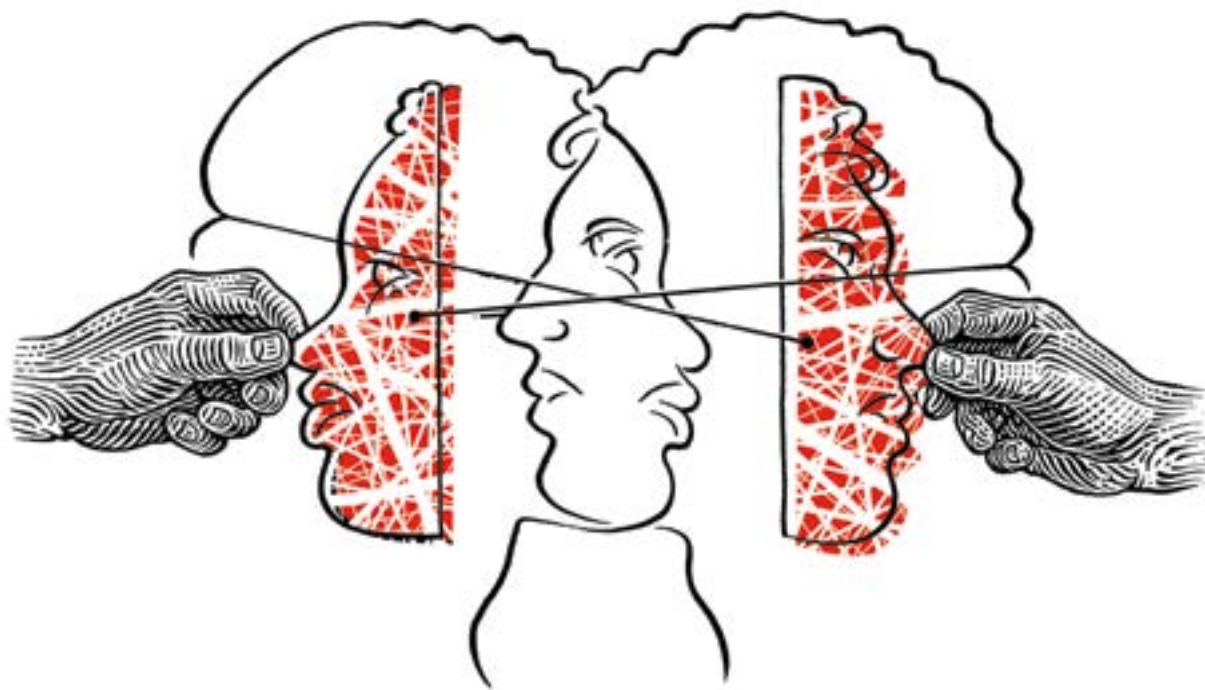
a bánat tonnányi
az öröm villányi

kétsoros

a bánat a kés hegye
az öröm a kés nyele

kétsoros

majd kinyílni mint a rózsza
s becsukódni mint a bicska

Orosz István: Öröm 2.

KÁNTOR PÉTER

Szeretné valahogy kifejezni, hogy remek

Örült neki, hogy találkoztak. De őszintén! Igazán örült! Már olyan rég nem látta!

Nem voltak közös ügyeik? Nem voltak, úgy látszik. És azok híján nem is telefonált a másiknak, ahogy a másik se neki. Hiába, hogy mindenki mindenkinek állandóan telefonál: „Szia! Most hol vagy? Én a hatoson, még három megálló. Sietek. Vettem egy vízfórallót. Hogyhogy minek?” – Nem, neki ez nem megy. Főleg így, egy fél év hallgatás után. Mintha a telefonban valami súlyos dolog lenne: a világ összes keserve. Vagy csak az ő keservei, egy-két kis kavicsnak tűnő semmiség, de mégis, ha valaki megpróbálja felemelni őket, összeroppan a dereka. Lehet, hogy ez csak vele van így? Akárhogy is: nem telefonált, nem jelentkezett. És a másik se. De most összefutottak, végre, véletlenül. Remek! Szeretné valahogy kifejezni, hogy remek. Az örömét. Egy mondattal, amiben benne van minden, és mégse közhelyes. Se nem közhelyes, se nem modoros. Nem színész ő, hogy mindjárt egy nagy monológot adjon elő! Csak egy egyszerű mondatot keres, aminek mégis súlya van. Legyen súlya!

Az erőlködéstől összeráncolja a szemöldökét. A pofacsontján megfeszül a bőr. Egy kicsit elsápad. A szája kiszárad, a tekintete elkomorul, arcára kiül a kétségbeesés. Egy mondat! Egy mondatocska. A másik meg csak mosolyog kedvesen, bátorítóan, ostobán.

Mit csináljon? Valamit motyog neki, és elrohan. Az egész napja tönkre van téve.

Konok Tamás: Microludium

CZILCZER OLGA

Főnix

„Vigyázz, fa, szikraleveleid még majd fel találnak gyújtani!”

„Kizöldülök, meglásd!”

Valahol avartüzek éghetnek tűzgyújtási tilalomban. A csípő füstben szememet lehunyom.

A bálterem ablakait csapkodja a szél, szilaj metrum diktálja a ritmust. Össztáncban a sarkak pattognak, kilincs lehall, ág derékon törzset elkap, zenére lánghol.

Éjfél felé a muzsikusok elszélednek, a büfé bezár. Csak egy itt maradt kéz kínál tálcán üdítő italt. A tó nádszálon a holdig pezseg.

Szirénát, kocsit, vízsugarat! Ide! Ide! A föld, a víz, felég a fal. Benne a szög. Szögön a kép. De a keretből, mely az eget határolta, megperzselt tollak, szárny szabadul. „Örölsz?” „Örülök.” Madár vagy, erre szállsz, hozzám szólsz, piros a szárnyad.

Sulyok Gabriella: Naplórész

Király Gábor: Kerítésajtó

ÁCS MARGIT

Öröm

*És látni fogjuk a kelő napot,
mint tébolyult pupilla néma és
mint figyelő vadállat, oly nyugodt.*
(Pilinszky János: Apokrif)

Csak úgy sistergett a hangjában a megvetés: „Most örülsz?” A gyerek ugyanis addig piszkálta hűgát, vagy esetleg a gyagyás kishülyét a szomszédból, míg az bömbölni nem kezdett, vagy ami rosszabb, könnyezve kuksolt a sarokban. Az anyja – mert többnyire az anyja fegyelmezte, az apja, ha otthon volt is, nemigen folyt bele a családi ügyekbe – többször elismételte: „Na? Ezt akartad? Most örülsz?” A gyerek nem tudta, örül-e. Abban sem volt biztos, hogy éppen ezt akarta-e, amikor unalmában nyúzni kezdett valakit, aki kéznél volt. Így hát, ha kedve lett volna, sem volt képes válaszolni, magába zárkózott, mint akit megsértettek. Egyébként valóban sértő volt a vád, hogy neki, amilyen gonosz és primitív, mások cukkolása és valamilyen ostoba károkozás szerez örömet.

Volt persze, amikor tényleg örült valaminek. Például ha hosszú gyakorlás után nyújtott, szétterpesztett lábbal sikerült átfordulnia cigánykerekezés közben. Ilyenkor hetyke somolygás ült ki a képére, észre se vette, csak utólag. Nem is szólva a felső sarokba helyezett góljáról, amikor még fel is kurjantott. Meg ha leesett néhány nyalóka áruszállítás közben a kapualjából nyíló raktárajtónál a házukban üzemelő fűszeres készletéből, és ő ragyogva állított be a lakásukba a zsákmánnyal, készen arra, hogy még a hűgával is osztozzon rajta. Ilyenkor engedékeny hangon ugyan, de mégiscsak csipős gúnnyal állapította meg az anyja: „Nézd csak, hogy örül... Tisztára, mint majom a farkának. Ugye? Akár egy majom.”

Így hát a gyerek úgy tudta, hogy az öröm az valami nemtelen dolog. Komoly, rendes ember nem örül semminek. Igyekezett is nem kimutatni az olykor mégiscsak adódó örömet, fapofával élte végig a kamaszkort, csak az hozta zavarba, hogy karácsonykor meg elvárják tőle a tapsikoló örvendezést az észvesztő bővlik megpillantásakor. És örülni illet az osztálytárs tanulmányi versenyeredményének, holott örülni, tiszta örömet, vagyis kárörömet érezni csak a lebögése esetén tudott volna. Allami ünnepeken pedig az ország ipari teljesítménye és a fellendülő mezőgazdaság érdemelte ki egyöntetű ujjongásukat, meg a nemzetek barátsága és az integető pártfőtítkár a tribünön. Az elemi iskolában dolgozatírásnál örülni illet a szép kikeletnek, gimnáziumban pedig a szerelmével ostromlott leányka új ruhájának, feltéve persze, ha a haverok nem hallhatták meg, holott az új ruha épp úgy nem érdekelte, mint a szép kikelet.

Ezekkel a lánykákkal később komolyabbra fordult a dolog. A gyerekből lett fiatalember továbbra sem mutatta ki érzelmeit, de a kamaszkori fapofa ekkor már némi szplinnel áthatott szenvtelenségnek minősült át, főleg a férfiúi vonzerőre fogékony nők előtt, akik a sokat próbált harcosok higgadságát vélték felfedezni arca kifejezéstelenségében, és romantikus tragédiákat a tekintetében bujkáló ború mögött. Magasról ejtették volna, ha boldog viháncoláson kapják rajta.

Boldog? Nahát, az végleg meg se fordult a fejében, hogy boldog akarjon lenni. Amiről úgy tudta, hogy a többség boldog tőle, inkább borzadást váltott ki belőle, semmint vágyat utána. Bőségesen beérte azzal, ha elégedett lehetett. Egy vizsgaeredménnyel, egy publikálásra elfogadott dolgozatával, az albréletével és annak árával, egy-egy síelés vagy külföldi nyaralás nyújtotta élvezettel, az éppen soros barátnője testi-lelki adottságaival, a testépítő szalomban megszerzett hasizmával. Természetesen szeretett elégedett lenni, miközben különösebb örömet nem talált az életében. S maga a fogalom is furcsa kontextusban került csak elő. A nők ezekben az években ugyanazt kérdezték tőle, mint az anyja annak idején, tudniillik, hogy örül-e. Ez azonban egészen másra vonatkozó kérdés volt, nem lehetett félreérteni, ugyanis hozzátették: „Nekem jó volt, hú, mekkorát örültem.” A mai világban azt szokták mondani ugyannerre: elmentem. Ez is bután hangzik, de még mindig jobb, mint a régi változat, amitől a fiatalember agyában automatikusan felhangzott az ominózus hasonlat: „Mint majom a farkának.” És kajánul konstataulta, hogy az adott esetben nem a majom birtokolja, aminek ezek a nők örülnek. Talán éppen emiatt a röhejes asszociációkat keltő szó miatt történt, hogy sokáig nem is lett szerelmes.

Ahogy a világ kinézett, tényleg nem sok okot találhatott egy normális ember az öröme. Csak alpári változatai szerepeltek a reklámokban és a köztudatban. Ezzel szemben a kultúrpesszimizmus hitele megkérdőjelezhetetlennek számított. Még azoknak a fejébe is ez a világnézet fészkelte be magát (bár inkább életérzésnek hitték és hallgattak róla), akik a vörös drapériával letakart asztalok mögött optimistán néztek szemközt a dolgozó tömegekkel és a jövővel. Jobb társaságban egyáltalán nem volt sikkes dolog komolyan hinni bármiben. Mindenki tudta, hogy az általános jóléttel kecsegtető jövő, ahogy a virsli és a sör, ahogy a Trabant és az üdülőtelek, az igénytelen emberek jutalma a rendszerbe való besimulásukért. Viszont furcsa módon éppen a keserű hitetlenség, az értelmiségi kultúrpesszimizmus követelte meg, hogy mesterséges örömökbe meneküljenek előle az emberek. A fiatalemberünk inkább az alkoholt választotta, mert attól bűdös kipárolgása lesz ugyan a testének, de sokkal könnyebb beszerezni, mint a csak ideggyógyászok által felírható, eredetileg gyógyszerként forgalmazott drogot.

Am kiderült, hogy a mesterségesen előállított öröm is sok megszegyenüléssel járhat, nem kevésbé kínos, mint a valódi. A fiatalember alapjában véve egészséges eszével nem tudott

rájönni, hogy mi is annyira jó benne, hogy megérje miatta elszenvedni a megalázó helyzeteket, nem is szólva a másnap reggelekről. Utálta a felcsippentett mondatokat, melyeket széles jókedvében is sikerült meghallania, például azt: „Mit örömködik ez itten?” Mintha az anyját hallaná! Ráadásul végre szerelmes lett, egészen véletlenül, egy lányba, akivel cseppet sem volt elégedett. Sokkal jobb női szoktak lenni, továbbá az se lelkesíthette, hogy a lánynak komoly fenntartásai voltak vele szemben. Úgy nézett ki, mintha nevelni akarná, ó, Egek! Kinevelni a nyugis élettempójából, s mellesleg a piálásból is. Szóval elégedett egyáltalán nem lehetett vele, de teljesen kiborult, ha nem tartózkodhatott a közelében. Ha nem tudta, éppen hol és mit csinál. Ha a lány nem figyelt eléggé őrá.

Nem azért házasodtak össze, hogy boldogok legyenek, hiszen ha az örömet végtelenül gyanús fogalomnak tartották, sokszorta kétségesebb volt számukra a boldogság jelentése, mármint hogy van-e olyan egyáltalán. Egyszerűen csak jól érezték magukat együtt, ami egymás nélkül nemigen sikerült nekik egész addigi életükben. Csakis emiatt...

Második mottó, ugyancsak az *Apokrif*ből:

*És tudjátok, miféle fájdalom
tapossa itt az örökös sötétet
hasadt patákon, hártvás lábakon?*

Az immár férfivá érett fiatalemberben ekkor véget ért a vegetatív boldogtalanság. Már nemcsak elégedett volt a csodamód megszerzett lakásukkal, hanem öröm fogta el, ahányszor rá gondolt, hogy neki lakása, sőt könyvespolca van, szerszámosládája, saját kanapéja a szunyókáláshoz. Szerette a lakását. Végre szeretett valamit.

Nemcsak elégedett volt három kiló harminc dekásan született kisfiával, hanem apró madárszárnyak verdestek a mellkasában, amikor taxival ment érte a kórházba. (Meg persze a friss anyáért, a feleségéért is.) Végre szeretett valakit. Valakiket.

Amennyire azonban összefüggött az örömrzés és a szeretet, annyira összefüggött mindkettővel egy újfajta fájdalom: a féltés, a félelem. Ezek nem kínozták korábban, addig csupán a kétségbeesés, a céltalanság ülte meg lelkét. (Ilyen közönséges neveken is nevezhetjük a káoszt és a nihilt.) Eltévedt, elveszett lényt hagyott maga mögött, de a régi valója legalább nem tudta, hogy mit veszített és mit veszíthet. Az öröm megismerésével megismerte ezt is.

A legtöbb öröme a következő években a veszélyek elmúlásában volt. Örült, ha a gyerekeinek lement a láza, örült, ha épségben érkeztek haza az osztálykirándulásról, ha felvették őket abba a gimnáziumba, ahová menni szerettek volna, ha örültek, tényleg örültek a karácsonyi ajándékoknak. Ez utóbbiban ugyan nem nyilvánvaló, hogy milyen veszély elmúlását lehet tetten érni, de a férfi tudta, s ez elég. Még annak is képes volt örülni, hogy tökéletes ellátásban részesülő csemetéi serdülésük időszakában roppant undokok voltak velük, főleg vele, mert így biztos lehetett őszinteségükben, ugyanis szüntelenül rettegett a családi képmutatástól, amely őt valaha megfosztotta gyermeki mivoltától.

Sajnos, örülnie kellett annak is, muszáj volt, hogy a kölykök felnőttek, külön költöztek, mert ez mutatta, hogy ép embereket nemzett és nevelt fel. Rendben van, ennek örült. De ki a csoda tud örülni az élete kiürülésének, a visszatárlhatatlan öregedésnek? Most már csak a feleségével tudtak undokok lenni egymáshoz, a gyerekeik kedvesek voltak velük látogatásaik egész ideje alatt. Maguk kényszerültek pótolni az elmaradt csatározásokat, hogy érezzék, nincsenek egyedül. Ami azt illeti, nagy gyakorlatuk volt benne, kicsit már unták is, de azért jókat veszekedtek.

Egy alkalommal a nő (immár kellemes hölgy) a férfi szemére hányta, hogy őmellette teljesen örömtelenül telt el az élete. A férfi felhorkant: „Na de hiszen...” Nem folytatta, mert ráérezte, hogy a dolog sokkal bonyolultabb, semhogy ki lehessen fejezni. Minden, ami átcikázott a fején, idétlenül hangzott volna. Mert arra akart volna hivatkozni, hogy mennyi bajt, mennyi tragédiát élhetett volna meg, s önmagában már az is öröm, hogy megúszták ezeket. Ha csak az emberi testet nézzük: döbbenetes, hogy milyen törekeny, sebezhető szerkezetbe lettünk beköltöztetve. Néhány percig nem kap vért az agy, és kész. Egy ütközésnél nagyot biccen a fej, és kerekesszék mindhalálíg. Pár méter zuhanás, és vérrel teli zsák lesz belőlünk. Egy méhcsípéstől megfulladunk. Felnyalunk egy mikroszkopikus méretű maszatot, és lázban égünk el. Kész csoda minden perc, amit megélhetünk ilyen védtelen testben. Ők pedig élnek, és a gyerekeik is jól vannak, hál' Istennek. – Mindez némán gördült végig a férfi tudatában, a nő mégis úgy válaszolt, mintha végighallgatta volna az érvelést: „Hát igen. Alapjában szerencsénk volt. De hát örüljünk annak, hogy túléltek az életünket? Én az élet nagy pillanataira gondolok. Nekünk olyan nem volt.” A férfi faggatta, hogy mégis szerinte mi az, hogy nagy pillanat. „Még tengeri napfelkeltét se láttunk” – vonta meg vállát az asszony.

A férfi befizetett egy görögországi nyaralásra. Az utazási szerződés megtekintésekor a felesége arcán mintha ugyanaz az elnéző gúny suhant volna át, ami az anyja arcán lett ismerős a férfi számára, és egy kicsit megbántódott. Ennek ellenére nagyon jól sikerült az a tíz nap. Szerencsés pillanatban ajándékozták meg magukat az úttal, mert alighogy hazaértek, a férfit, a jó megtartású öregurat meg kellett operálni, s nagy esély van rá, hogy a továbbiakban nem vállalkozhatna tengeri nyaralásra.

Felgyógyulva otthon, vagyis kint, a nyaralójukban szinte állandóan a teraszon ücsörög. Későtavas, estére még lehül a levegő, a felesége takaróba burkolta az imént. A lemenő napnak azonban meglepő melege van, a férfi lehunyt szemmel tartja arcát a vöröslő sugarak alá. Érzi

a meleget. A szemhéjon át is behatol a vörös fény a sötétbe, és nem feketét lát, hanem barnás-vörhenyes ragyogást.

„Buta ez a nő. Nagy pillanat? Ez, ez is tulajdonképpen. Erre ki merném mondani – szelíden, maguktól úszkálnak elő a szavak a derengő sötétből, miként az adásszünetet jelző akvárium-ban keringenek a díszhalak a képernyőn. – Öröm. No lám. Milyen semmiség. Csak a dolgok végére kell jutni. Amikor már semmi vágy, semmi várakozás.” – Kinyitja a szemét, első pillan-tása öreg, görbedt kézfejére esik.

Ekkor szürkültek el a színek, egyik pillanatról a másikra, ahogyan mindig, mintha a napko-rong esténként egyszer csak lezuhanna a mélybe a hosszú, kitartó függeszkedésben kifáradva. A férfi egy töredék pillanatig feketedő madárkaromnak látta a saját kezét.

Bács Emese: Margitszigeten futó II.

HALMAI TAMÁS

Glosszák az örömről

Sziluett

Nincs kör. Nincs forma. Nincs spirál.
Mégis létezni inspirál
egy fa szüette
sziluettje.

Bújócska

Bújhat a szív tudat alá,
magát meg se moccantaná,
de megtalálja ott is a tudat,
angyalok a kishúgukat.

Alatt

Tudatalattim a
tudatom alatti ima.

Láthatatlan

A láthatatlant szemmel tartva
tesz szert a szellem szellemtanra.

Katarzisz

Szellemtanokat állító
katarzisz minden inkarnáció.

Lassúság

Ha lassan dobod, felgörög
a labda égig.
Ha gyorsan, eltörök,
s mind, akik nézik.

Örökkön

Isten oly szívesen törődne
a szíved örökkön örömmé!

Hazajáró

Vajon imádság vagy költészet-e
a szavak hazajáró élete?

Aranyhal

Mi dolgod az anyagtalannal?
Fénylő folyóban mindenki aranyhal.

Egyensúly

Minden azért törekszik egyensúlyra,
hogy úgy lehessen, hogy ne legyen súlya.

Invenció

Azzal lepni meg a papírt,
amit Jézus a porba írt.

Öröm

Isten óta örömként
ölt testet az öröklét.

Öröm, négy betű, a második R

Az örömnak nincs nagyságrendje, csak iránya.

Midőn öröm éri az embert, nem fokát mérlegeli, hanem az öröm általában egyszerre lelki és fizikai tényét érzékeli: a hullámverést, melyet okoz. Ahogy tudat és idegzet egy pillanat alatt boldogan egymásra talál, s próbálnak el nem válni. A várt öröm, az ismétlődő öröm is felkészületlenül ér, mert sosem lehetünk benne előre, teljesen biztosak. Ami – legalábbis személyes örömtapasztalataimban – bizonyos: a másnak szerzett öröm nagyobb öröm, kétszeres öröm ahhoz képest, mint amely minket magunkat önt el. Bennünk, örömadókban akkor is továbbélhet az örömrész, ha a másikon már túladott az öröm.

Az 1999-ben megjelent *Magyar szókincstár az öröm* huszonnégy rokonértelmű szavát sorolja fel. Az alábbiakban, vállalva a szóismétlés stilisztikai tehertételét, egyiket sem veszem igénybe: a *vidámságtól, jókedvtől, élvezettől a kéjen, elégtételen, eksztázison át a vigalom, örömmámor, mulatságig* számomra egyik sem igazi szinonimája az örömnak.

Némely közös – vagy remélhetőleg olykor legtöbbször által megélt, netán egyszerre: párban, családban, csoportban, közösségben feltörő – örömeink mellett mindenkinek megvan a maga öröme. Akár a kárörömtől az örömtelenség öröméig. Ezeknek az örömöknek egy részéről soha senkinek nem beszélünk, vagy csak nagyon keveseknek. Esetleg mi is csupán késve ismerjük fel őket, amikor már elszálltak. Más részük közhely – bár alighanem az öröm az élet egyetlen olyan ajándéka, amely nem ismeri a közhelyszerűséget. Még az sem lenne közhely, ha Petőfi agyonidézett *océános* gyöngy-epigrammáját (az „öröm” – „Mire fölhozom, össze is töröm” rímmel) ide írnám. Minden öröm egyszeri.

Mielőtt életem egyik legnagyobb, tartós, sorskiteljesítő, önmagán túlmutató örömről szólnék, soha vissza nem térő – szerencsés esetben viszont még a jövőben is beköszöntő – saját egyéb örömeimből említek egyet-egyet (hozzátéve: sajnos nem vagyok örömszakértő, magam mögött hagyott évtizedeimben nem gondolkodtam elegendő az örömről. Nem voltam iránta a megfelelő hálával, tisztelettel).

Semmi mással össze nem hasonlítható öröm a gimnáziumban a testnevelés óra előtti tanóra utolsó perceiben a pad alatt titkon edzőcipőre cserélni az utcait, s a csengetést követően nadrágot, inget letéve – alatta már ott a tornanadrág, trikó – száguldani az udvarra. A szünetből hét-nyolc percet nyerve kaphatja fel az ember a (kosár)labdát a köves udvaron. Igen, udvaron, mert a jónévű (egyházi) középiskola nagy épülettömbjében nincs megfelelő tornaterem, ezért a legjobb tíz játékos télen-nyáron a keramitos udvaron, a második tíz a földes udvaron vívja vére menő meccseit. A maradék benn szöszmötöl az alacsony bordásfalak és a magányosan árválkodó nyújtó között. Ez minden órán, minden évszakban így van. Ha a sárga kőköcskákra jégréteg fagy, ha a két kisteherautó parkolójaul is szolgáló terep sárrá mállik vagy porrá szikkad, akkor is. Nyolc meg negyvenöt perc egyenlő ötvenhárom perccel, s ha a következő szünetből, mielőtt a váltóosztály lerohanna, sikerül elcsípní egy keveset, az még négy! Az egész művelet befejezésének lényege a tisztálkodás örömteli mellőzése, majd a ruházat tessék-lássék visszarendezése. Nincs tanár, aki azután a nyelvtan- vagy fizikaórán szóvá tenné: az osztályban mintha kosárlabdaszag lengne. Legjobb e tekintetben az oroszóra, mert Hegyi tanár úr mínusz tizenötben és plusz huszonötben is hódol a „nyitott ablaknál jobban fog az értelem” szabad levegőt dicsőítő ars poeticájának, s mert – mint mondja – a huzat kiviszi a bacilusokat.

E korántsem csak fizikai – hiszen az időt is igájába hajtó – öröm után térjek rá egy szellemi örömömre. Negyvennégy esztendei folyamatos egyetemi oktatás mellett a könyvszakma számos területén vendégeskedtem, s ennek révén (nagyjából 1995 óta) az ünnepi könyvvetet megelőző időszak napjaiban, két-három hullámban megkaptam a könyvheti prospektusba bekerült, „listás” könyvek nem csekély részét, évenként (májusban) összesen mintegy száz könyvet a háromszázötven-négyszáz újdonságból. Amelyek olvastán s egyéb ismeretek alapján a sajtótájékoztatón, a könyvhét küszöbén elmondhattam a szakma és a sajtó képviselőinek, milyennek látom én az ilyen vagy olyan tendenciák által uralt termést, a könyvünnep jelenét. Az örömök öröme, ha az összevisszaság rendje, a véletlen szabályszerűsége szerint ismerkedhetünk három polcra elegendő új könyvvel, váltogatva a fellapozást, jegyzetelve az olvasást, ismét kinyitva, amit az imént hajtottunk be. Ezt a bensőséges örömet százezres állományú többszintes könyvesbolt sem adhatja meg, cserkesszük bár napestig.

Különbejártatú örömeim, most látom, szinte kivétel nélkül a sporttal és a könyvekkel függnek össze; s még a szobanövényekkel, virágokkal. Szeretem őket. Ám mielőtt valaki arra a következtetésre jutna: jó ember vagyok, elmondom inkább legsajátabb örömhistóriámat. Az eleje előtről kezdve.

Az örömet a bánat, a közöny, az öröm hiánya vagy egy másik öröm előzi meg. Nekem 1957 első hónapjaiban az utóbbi négy mindegyikéből kijutott. A korábbi fojtottan ideges hetekhez, az örökös mákóstésztaevéshez, a csengettyűszó nélküli karácsonyhoz képest meglepően jól ment sorunk. Nagy sárga fémdobozokban hetente finom konzervált sajtót kaptunk, az iskolában a 2639-es számú Gárdonyi Géza úttörőcsapat tagjai, a „nagyok” tábla csokikat osztogattak nekünk, kisebbeknek (egyébként Gárdonyi valóban járt hajdan „az én iskolámba”). Hamisítatlan lengyel nevű P. Sándor osztálytársunk két hónapra a varsói pajtásokhoz utazhatott vendégségbe (nem a neve miatt; kiderült: előző év októberében-novemberében az ő családjuk

töltötte a legnehezebb körülményeket elszenvedve a legtöbb napot az óvóhelyen), számtantánárunk pedig halkán azt mondta: örüljétek, hogy ti még nem tudtok ezerkilencszázötvenhatig számolni. Ha lakásunkból, az R. utca 11–13. II. emelet 10-ből barátomhoz, Ferikéhez indultam játszani a II. emelet 1-be, a cselédlépcsőn lementem a földszintre és a főlépcsőn visszatértem emeletünkre. Simán körbe nem futhattam a gangon, mert épp a köztes rész valami robbanás folytán pár hete leomlott. Öröm volt a házban kalandozni, bekéredzkedni abba az I. emeleti lakásba, melynek fürdőszobájában, a fürdőkádban idős anya és középkorú lánya átaludta az (ellen)forradalmat, mondván: a házban egyetlenként – ki tudja, miért – ez boltíves helyiség, ennek fala még bombákat is elbír. Öröm volt sajtot majszolni csokival, csokit sajttal. Még nagyobb öröm lett volna Varsóba utazni. Apám három nap alatt megtanított ezerkilencszázötvenhatig számolni. „Csak egy kis szerencse kellett volna, s akkor ezt most Bécsben és németül tanulod” – morogta. Addigra már tudtam sakkozni, és a korábbi makacs ellenszégüléssel felhagyva megittam a teát. Mindkét előrelépést a légópincében töltött időszaknak köszönhettem: a szorongásoszlátó, figyelemelterelő sakkbajnokságnak, s hogy nem volt tej. Azt is, hogy látam átlótt felkart, dumdumgolyót, vértől szétázott matracot.

Az igazi öröm az – ám a mese még itt sem kezdődik el –, hogy ezen az 1957-es kora tavaszon skarlátot kaptam. Doktor nénink nagy nehezen elintézte: nem kell bevonulnom a járványkórházba, ha három szobánk közül az egyiket elkülönítjük, s anyám egy hónapig velem marad ebben a szobában, ápolómként, figyelve állapotomat. Az ételt nagymamám adogatta be a félig nyitott ajtón. Aminek még meg kellett oldódnia, valahogy megoldódott.

Az örömgig nem könnyű elérni, az öröm nem könnyen éri el célszemélyét. Örömöm első valós állomása természetesen nem a lázzal, viszketéssel és hámlással járó, nem is veszélytelen vörheny volt, hanem az, hogy időtöltésemmé és szenvedélyemmé ekkor a rejtvényfejtés vált. 1957. február 3-án, vasárnap indult máig tartó útjára a Füles rejtvényűjság (ma február 3., emlékeztetve a kezdetekre, a Rejtvényfejtők Napja). Az alapító főszerkesztő, Gál György éppen az országos megrendülés „sebgyógyítására” indította el rébuszos-tréfás magazinját, mely az 1954-ben megszüntetett Füles Bagoly című rejtvényűjság örökébe lépett, rövidített címmel. Kezdeti ügyetlenkedésemhez az újság épp elegendő fejtörőt biztosított: egy-egy héten mindössze három keresztrejtvényt. Csupa nagybetűvel írtam be a megfejtéseket; amit nem tudtam, nem érttem, anyám segítségével pótoltam, vagy ő írta be, mindig kisbetűkkel. A betűnagyság- és írószerszámvita állandósult: ő ceruzával, nagyanyám tintaceruzával fejtett, én (töltő) tollal. Apám: ceruza, kisbetű, kizárólag a vasárnapi Magyar Nemzet (Valló Emil rejtvénye).

Egy házbeli leánygyermektől csodálatos ajándékot is kaptam: fémlemezre kék színnel maratott, nedves szivaccsal letörölhető „örök” keresztrejtvényt (a klasszikus fajtából), amelyhez legalább hatvan-hetven különböző definíciósor tartozott. Azaz egyetlen (nagyjából 13x18 négyzet nagyságú, fekete – vagyis kék – „kockákkal” szabályosan tagolt) ábra szolgált több tucat hagyományos keresztrejtvény alapjául (ilyet készíteni nem boszorkányság, de nem is könnyű). Szülői támogatással ezek megoldása is nagyjából sikerült; a végén már újra az első rejtvénybe kezdtem bele. Ha zavarba hozott például a „Párizs nevezetes tornya”, *hat betű, a harmadik f*, netán a „Földterületek közti határsáv”, *hét betű* kérdése, apám átkiáltotta a másik szobából: „Eiffel! Eif-fel! De Effelnek kell ejteni!” (szerinte), nagymamám pedig a mezsgye szót betűzve – *ez hét betű!* – segített ki. A rejtvényfejtés frissen megismert örömeben teltek a napok, olvasással változtatva. Végül viszont a gyógyulás veszteségoldalára került összes megfejtett Fülesem, valamennyi megérintett játékom is, mert a karantén megszűnéskor a szoba fertőtlenítését egy fecskendővel biztosító járványügyi felügyelő a szemem láttára mindent elégetett salgótarjáni gyártmányú bordó vaskályhánkban. „Ha olyan nagyon itthon akartál maradni a kórház helyett...” – dobálta be a kályha felső nyílásán a tűzterbe kedvenc macskómat, még kedvesebb majmómat, egy fa kisvonatot, valamint a rejtvényűjságokat. A fémábra nem fért volna a kályhába, talán nem is éghető. Anyám eldugta, megmentette, a definíciós papírlapokkal együtt – hogy aztán még abban az évben, a nyári szünet előtt az egész készletet a gödöllői HÉV-en felejtjük. Kár, ugyanis időközben újabb öröm ért: felrobbant a kezemben a szemközti kocsmá táblajeges hűtőjéből hozott, keresztanyáméknak szánt üveg szóda (állítólag a palack nem bírta el a hirtelen hőmérséklet-különbséget, a kinti harminc fokot). Mindenki engem sajnált, összevarrt, Balaton-alakú karsebemet szeretne volna megtekinteni, a mentőautóban történt száguldás élményéről kérdezett. Gödöllőn, nyáron újra végigfejtettem volna a kék fémábra rejtvényeit – már amennyiben tudok ép bal kezemmel írni.

Ígérem, az al-örömök után közeledem az életre szóló örömhöz.

Mire kilábaltam a betegségből, bajból, mire eltelt a nyár, rájöttem: valószínűleg készíteni is tudok keresztrejtvényeket, nem csupán fejteni. S valóban: a kandi szemek elől elbújva, térdelőnek nevezett terebélyes bútordarabunk ülőkerészen kuporogva minden nehézség nélkül megalkottam első, óvatosan mindössze 5x6 négyzetre méretezett rejtvényemet. Mivel az egyik Fülesből megismertem Yves Montand nevét (apám és nagyanyám versengve tudták velem, mi a helyes kiejtése), sznob tudálékossággal a vízszintes 1. elkanyarodó sorának definícióját így fogalmaztam meg: „Francia énekes, színésznek is kitűnő.” A fekete négyzeteket találomra helyeztem el. Ötödik-hetedik, már nagyobbacska rejtvényemnél nem értem be ilyen értékesök-ként (bár mint később megtudtam, egyes országok rejtvénykultúrájában teljesen elfogadott) megoldással. Előbb a tengelyes, később a szemre tetszetősebb átlós szimmetria alkalmazásával egyre nagyobb méretű keresztrejtvényeket fabrikáltam, kis hibákkal és stiklikkel („Fél csiga visszafelé halad!”, megfejtés: *ics*). Mire negyedik lettem, az alsó tagozatos napközi valamennyi tanulójának készítettem november 7-i ajándékba olyan füzetlapnyi, személyre szóló rejtvényt, amely az illető nevét és az Auróra szót tartalmazta (más szavak mellett). Mint

kettős nevelésben részesülő, otthon „ellenállásra” buzdított fiúcska, az Aurórá következetesen így határozta meg a mintegy harminc különféle, tollal rajzolt rejtvényben: „A forradalom hajnalának istennője”.

A rejtvény mint ajándék a karácsonyi örömszerzéskor a családban szintén jól bevált. Addig valami apróság mellé mindig a harmincas évekből megmaradt, Márton Lajos pingálta „angyal-kás” kártyákra írtuk fel öcsémmel – külön-külön felajánlasként, ajándékként –: *Nagypapának* – 2 Miatyánk, 2 Üdvözlégy, 3 jócskeledet, 1 önmegtágadás. Szeretettel karácsonyra: unokáid. A szülők és a kártyákat birtokló, a meglepetés készítésében segédkező Eszter néni eggyel több Miatyánkot és Üdvözlégyet kaptak, az önmegtágadás esetleg elmaradt. Az anyalka hátlapjára rajzolt, stilizáltan karácsonyfa vagy karácsonyfadisz alakú rejtvény, benne csak az egymást itt-ott keresztező felajánlások szavaival és a „szaloncukor”, „gyertya”, „szeretet” szavakkal, egy-két díszítő négyzettel remekül megtette a magáét. Egy családtag sem törődött vele, hogy nem igazi keresztrejtvény.

Immár egyenesben vagyunk. Már nyolcadikosként, majd középiskolásként (sőt még egyetemista éveimben is) rengeteg újsághoz rengeteg rejtvénymegfejtést küldtem be, több néven és címen (rokonok, barátok engedélyével), hol írógépen lekopogtatva, hol elváltotzatott kézírásokat kigyakorolva. Nyertem is számos könyvutalványt, könyvet (egy alkalommal kilenc néven kilenc példányt ugyanabból a Pirandello-kötetből), egyszer két mázsa szenet, máskor értékes utazási utalványt. Postaköltségem levelezőlaponként 30 fillér. Ha minden harmincadik nyer, 9 forint ellenében bejön egy 20–25 forintos tétel, mely tőkésíthető (bár kilencből nyolc Pirandellót eladni az antikváriumokban nem könnyű feladat). Megérte, s izgulni is öröm volt: a nyertesek közt lesz-e valamelyik nevű énem. Figyelmesen kellett megválasztani a lapokat. A nagy napilapokhoz száz- vagy ezerszámra érkeztek be megfejtések, de a havi megjelenésű Polgári Védelem, a Kirakat és társaik valóságos nyerési paradicsomnak bizonyultak kevés, alig változó névsorú megfejtőikkel.

Középiskolai osztálytársaim közül V. L. ugyancsak rejtvénymániásnak számított, egy idő után közösen üztük az ipart. A kevesebb rejtvényfejtő melő érdekében hétfő esténként megfejtéseket cseréltünk, újságokat kölcsönöztük egymásnak, megbeszéltük a műhelytitkokat. Az ő apja, W. J. (aki még dupla W-t használt neve írásakor) a hazai keresztrejtvény-készítés úttörői közé számított, s idősebben is dolgozott kisebb lapoknak. Tőle láttam, milyen finom kézzel rajzolja meg a nyomdának küldött munkáit. Első tuskihúzóimat, redisztolaimat ő adta ajándékba. Érettségi táján gyakorlasként már egészen tisztességes rejtvényeket készítettem magam is, egyelőre a közreadás esélye nélkül. Leginkább udvarló célzattal. Postán küldtem egy szép kivitelű rejtvényt az aktuális lánynak, aki – ha nem volt rest megfejteni művemet – sok lényeges közlésnek, vallomásnak jöhetett nyitjára. Akivel mélyebbnek számított a kapcsolat, annak nevét megfejtőként is forgalmaztam, s időnként meglepve tapasztalhatta: a postás nyereményként hozza számára mondjuk a *Gázálarc háborúban és békében* című szakkönyvet.

Mivel viszonylag széles körben ismeretes volt rejtvényes hobbim, előbb-utóbb érkeztek munkafelkérések. Könyvszakmai, mára elfeledett lapoktól (például: Nők Könyvespolca; később a Könyvvilágtól is), alkalmi kiadványoktól. Egy műsorújság anyaghiányban szenvedő szerkesztője egyszerűen „megfújta” (rejtvényrovatában újraközölte) egyik megjelent rejtvényemet. Telefonos méltatlankodásomra meghívott egy garázs mélyén megbúvó szerkesztőségébe, s nagyobb mennyiségű vodka és savanyú uborka közös elfogyasztását követően bocsánatkérésként rám bízta – nem a rendszeres rejtvénykészítést, hanem a művészeti fesztiválokról történő tudósítást lapjában. Komoly újságírói ténykedés, vidéki utak, szállodák, elég szép honorárium!

Rejtvényeim sokáig kacagtató kisipari igyekezettel, pocsékolóan hatalmas időráfordítással készültek. Az ábrát és a fekete négyzeteket már a nyomda számára elégséges színvonalon tudtam megrajzolni, a vízszintes és függőleges sorok számozása érdekében azonban a Füles rejtvényeiből kisollóval vágtam ki a számokat, majd ragasztottam be az én rejtvényeim négyzeteinek bal felső csücskébe. Így nem kellett a kézzel beírni, még oly szép számok amatőrizmusa miatt pirulnom. Amikor általánossá lett a fénymásolás, az általam ragasztgatással készített, xeroxtechnával fixált ábrák a jelentősebb lapok gyarapodó számú rejtvénykéreseinek is megfelelték technikailag. Bármily hihetetlen, örömet leltam a pepecselő aprómunkáiban. A papírral – ollóval, ragasztóval, tollal, radírral – való foglalatosság az egyetlen, amelyre rááll a kezem. Fém, műanyag, általában a fa is ellenáll elképzeléseimnek. A papír ugyan kihívó, maximalista, tiszteletet parancsoló anyag, akár íráshoz előkészített fehér kéziratlap, akár rejtvényábrára váró rajzlap. De szövetséges.

Ma már számítógépen véglegesítem rejtvényeim, rejtvénykészítő programokat azonban nem használok. A lényegi munkafázisokat manapság is egy zsebbe csúsztatható négyzethálós füzet lapjain végzem el. Erre ritkán kerül sor, mert míg „fénykoromban” havonta tíz-tizenöt rejtvényem is napvilágot látott, jelenleg az évi tíz a reális szám, két színes magazinban. Nem sírom vissza a régi szép időket. Örömet nyújt, hogy valóban szépek voltak. Fokozatosan kerültem be az egyébként alaposan körülbástyázott „rejtvénytudósok”, a „rejtvénykészítő klán” várának falai közé. Talán igazán nem is kerültem be soha: a várkapun át adtam be rejtvényemet a rovatvezetőknek, ahogy nagymamám a főztjét a másik szobából a skarlátos unokának. Mindeközben viszont személyesen megismerhettem a sajátos hivatás megszállottjait, guruit, a főhivatású és mellékállású rejtvénykészítőket. Kristóf Károlyt, az első magyar keresztrejtvény (1925) megszerkesztőjét, akit későbbi hosszú életében a Füles gárdájában is foglalkoztatott az anekdotikus rejtvénypublicisztika. Wisnyovszky után a két Bajait, Drelicskát, Demótköt, Flóricviczet, Gecsét, Gyócsyt, Keresztet, Markost, Pálfalvit, Schmidtet, Zábót és másokat

(szép számmal akadnak soraikban művészek, irodalomtörténészek, polihisztorok). Mindenekelőtt Erős Zoltánt említem, akivel oly sokszor osztoztunk a rejtvénykészítés, a rejtvényekről való gondolkodás baráti örömeiben. A Füles főszerkesztőjeként ő kért fel, hogy hetente készítsék ún. Helyezze el! (vagy Plusz egy vicc) típusú keresztrejtvényt abba a lapba, amelynek – a skarlát mellett – az első impulzusokat köszönhettem. A Fülesben majdnem aznap jelent meg első ilyen feladványom, mint amely napon a fiam született (ő is vasárnapon, mint egykor a Füles, de a Füles régóta már keddenként kerül az újságárusokhoz). Hét-nyolc évig dolgoztam a rejtvényújságnak (a Füles eddig közölt bő negyvenezer keresztrejtvényéből kis töredék: kb. háromszázötven fűződik nevemhez). Minden kitüntetésnél becsebb, hogy 2007. február 3-án, a lapindulás 50. évfordulóján én is megkaptam a Ruszkay György eredeti Füles-rajzának vésetével díszített emléklapoktetet (az ős-ős Fülest Zórád Ernő eszelte ki, a Ruszkay-rajz állandósulásáig váltották egymást a neves címlapgrafikusok), s az ünnepi alkalomra már 2006-ban publikált *Rejtvényregény – A Füles 50 éve a Szerkesztők, rovatvezetők, munkatársak* lajstromában engem is feltüntet rejtvénytípuskészítőként.

Miért neveztem fentebb sorskiteljesítőnek egy (noha kenyérkeresetté is lett) szórakoztató szenvedélyt? Mert a keresztrejtvények készítésekor érzett szőöröm, a szavak, a nyelv rengetege iránti vonzódás, az ábrából áradó vokabuláris végtelenség, mértani rend, tipográfiai struktúra (sőt: filozófia) rokonnak bizonyult azzal a nyelvi, stilisztikai érdeklődéssel, a magyar nyelv, a magyar és világirodalom szeretetével, a szépirodalmi szövegek hatásmechanizmusával, amely tanári, kutatói, kritikusi, paródiaírói munkálkodásomat megalapozta. A két terület részleges egybevágóságáról ritka beszélgetéseink alkalmával apai nagybátyám, Bor Ambrus író is meggyőződött. Ő a mesteri keresztrejtvényt túlzó kedvében „szabad versként” interpretálta, a jó irodalmi műben mindig kereste a rejtettet, a rejtvényt.

Sokáig oktattam a budapesti bölcsészkaron verstant is. Nemegyszer keresztrejtvények segítségével. A rejtvénytípusok jellegzetességeire, az „olasz”, a „skandi” és társaik „természetrajzára”, a rejtvényalkotás mesterfogásaira itt nem térek ki. Arra sem, hogy a magyar nyelvű keresztrejtvények számára a legkedvezőbb szavak azok, amelyek teljes vagy majdnem teljes szabályossággal váltogatják a magán- és mássalhangzókat, akár idegen nyelvű nevekben vagy különféle fonémákban (matematikatanár: nem véletlenül a keresztrejtvények egyik leggyakoribb *tizenöt betűse*. Girolamo Savonarola: ennél tökéletesebb *tizennyolc betűset* el sem lehet képzelni. Ha alája vagy föléje írunk egy hasonlót, amely magánhangzóval kezdődik és mássalhangzóval folytatódik, egészen bizonyosan mind a tizennyolcszor két betű alkalmas lesz szókezdő vagy szóvégző, függőleges betűpárnak). A tiszta rímelésben gyakorlatilag ugyanez a váltakozás van jelen. Bevált és a diákságot felvillanyozó gyakorlat volt a táblára rajzolt, egyszerű és töredékes keresztrejtvények szóállománya, rejtvényre tett versek vagy verssé tett rejtvények segítségével közelíteni különféle rímfajokhoz, rímtechnikákhoz, de hasznát vettük (a szöveg-súlypontosításokat vizsgálva) annak a tudásnak is, hogy a hagyományos keresztrejtvényben a fekete négyzetek száma nem haladhatja meg az összes négyzet számának egy hetedét.

Természetesen a „rejtvényész” irodalmár nem érthette be a keresztrejtvényekkel. Írtam fiatalok számára rejtvénytörténeti sorozatot, publikáltam rejtvénykedvelő és rejtvénykészítő magyar írókról, Arany Jánostól Timár Györgyön át a (grafikus, filmrendező, író) Orosz Istvánig, sokszor foglalkoztam az anagramma poétikájával (Szécsi Margit, Buda Ferenc műveiben), kutattam rejtvény és humor kapcsolatait, feltártam irodalmi művekbe ékelt rejtvények funkcióját és hatását. A finn kisvárosban, Murikkában, nemzetközi irodalmi konferencián a sakkasztán bemutatott, „lelépett” nevezetes Tandori-versek (a „sakk-trilógia”: *A betlehemi istállóból egy kis jószág kinéz* stb.) mellett az 1973-as *Egy talált tárgy megtisztítása* című Tandori Dezső-kötet más betűkép- és jelverseit mini-keresztrejtvényekbe, képrejtvényekbe ágyazva próbáltam megértetni és megszerettetni a hallgatósággal. Egyszerre volt ez nonverbális és a lehető legverbálisabb (a versbeli, címbeli szavakra háromszoros terhet bízó) kísérlet.

A betű- és szőöröm, a nyelvi és esztétikai öröm, a formák, összefüggések és jelentések felismerésének, megfejtésének öröme részint közös az irodalmi alkotások és az alkotásként felfogott (kereszt)rejtvények keltette élményekben. Ahogy a tanár vágyik mielőbb és minél többször tanítani, elemezni a számára kedves műalkotásokat, úgy a rejtvénykészítő is hordozza magában azokat a bevillanó, beszédes, érdekes, gyönyörködtető szavakat, amelyeknek mihamarabb helyet igyekszik találni egy rejtvényben. Számomra fáradtság, rosszkedv, kallódás ellen az olvasással majdnem egyenrangú gyógyír a rejtvénykészítés. Rejtvényt fejteni már csak szemmel szoktam. Rápillantással. Az ábra szépségének, eredetiségének tudati „fényképezésével”, a szókészlet és a meghatározások újszerűségének, szellemességének mérlegelésével.

Négy évtized alatt közelítően négyezer keresztrejtvényemet nyomtatták ki. Az elektronikus tárolás előtti időszak rejtvényeit kivágva, kolligátumokban őrzöm, ugyanúgy, mint régi írásaimat. Találomra fellapoztam most másfél százat a rejtvényekből. Sajnos egyetlen egyben sem fordul elő az öröm szó (az ő a viszonylag nehezebb, hálátlanabb magánhangzók egyike a keresztrejtvények szerkesztésekor, szövégen a lehető legritkább). Tehát csak annyit mondhatok: az öröm szó két *ő*, egy-egy *r* és *m* betűt tartalmaz – ám definícióját adni nem tudom.

VERA PAVLOVA

Tudok szépen

Tudok szépen
be- és kilélegezni,
magánhangzókat szedni,
mássalhangzókat fonni,
fészket rakni az égben.
Ha meghalok,
lesz hol élnem.

Csillog a folyó

Csillog a folyó!
Zeng a tücsökrét!
Apa felfújja
úszóövem.

Életre szóló
ajándék lett
a tőle kapott
biztonságérzet.

Versírás közben

Versírás közben a
papírral megvágтам magam.
A seb meghosszabbította
az életvonalam.

Szilágyi Mihály fordításai

Gaál József festménye

TÁBOR ÁDÁM

Piros, tartós öröm

„A kezdet fellobbanása” Adynál

1

„»A szenvedés impulzus a miért kérdésére« – mondja Nietzsche. Szabó Lajos viszont azt mondja: »Az öröm a végtelen fedőneve«; én pedig azt mondom: »Az öröm a kezdet fellobbanása«” – írja Tábor Béla.¹ És: „Éden = öröm.” „Éden (hédoné)!” „Mert: kezdetben volt az öröm (Éden), és az öröm (Éden) Istennél volt, és Isten volt az öröm (= Éden).”²

Ady Endre lírája az *Új Versektől* új kezdetet jelentett: a modern magyar költészet, az egész modern magyar irodalom, tágabb sugárú körben pedig a modern magyar szellem kezdetét. Azért jelentett mindegyik körben kezdetet, mert az eredeti Kezdet forrásából merített; onnan, ahol a Teremtés történt és történik. „Az, hogy »kezdetben« – írja Tábor Béla Szabó Lajosról szóló tanulmányában –, nem arra a kérdésre felel, hogy »mikor?«, hanem arra, hogy »hol?« A kezdet az *első hely*. A »mikor«-hoz annyi köze van, hogy ami *először* történik, itt történik: a kezdetben. Ez az »elsőség jósága«³, amely gondolat Ady nyomán egyébként Szabó Lajosnál is centrális jelentőséget kapott.

A kezdetet, ahonnan merített, Ady legmélyebb és legtágabb értelemben a „minden Gondolatnak alján” lévő Istenben, Isten pedig a „szívében találta meg”. Am előtt megtalálta, „sokáig kereste”, és már akkor is „kötődött vele és versenyzett”. Ezzel igazolta Agoston és Pascal igazságát, miszerint „nem keresné, ha nem találta volna meg”.⁴ „Az explicit biblicizmus, vallott Istenhit csupán megtalált lényege volt a benne kezdettől végig meg- és jelenlévő hitnek és életigenlésnek. Ady permanens hitének [...] lényege a *bálványrombolás*: minden kiürült, hamisan istenített dolog, fogalom, képzet ledöntése. Már pályája legelső, gyökereitől elszakadó, 1900–03 közti pozitívista váradi periódusában ugyanolyan radikális fétisromboló, szellem- és logoszfelszabadító energia hajtotta, mint 1903–08 között individualista-nietzscheánus, majd 1908 utáni legkiteljesedettebb párizsi–pesti korszakában. Minden világtkép koordináta-rendszerében mindig a legmagasabb szintet választotta, és amikor szelleme számára adott koordináta-rendszere szűknek bizonyult, felrobbantotta és egy tágasabbra lépett át. Ezt úgy érte el, hogy egyszerre haladt előre, felfelé az ismeretlenbe és „befelé” saját magába, vissza saját gyökereihez. Az állandóan előre és felfelé haladó végtelen permanens (ön)transzcendáló akarat, valamint a kezdet, a gyökerek visszakeresése együtt adja Ady valódi szellemi jelentőségét és kivételes nagyságát. Ennek a kettős mozgásnak a csúcsai – vagy alapja – »csupán« a transzcendencia személyes forrásához eljutó versei. A legvégső forrásokhoz, gyökérhez visszanyúlva merít erőt a végtelen transzcendáló mozgáshoz.”⁵ Azaz az ő-„Kezdet fellobbanásából”, mint örömből energiát merítve jut el a végtelen szabadság örömehez.

Egy-egy koordináta-rendszere mindig akkor bizonyult szűknek, amikor érzékenységi szintje és teremtő ereje már ellentmondásba került azokkal a gondolat- és életviszonyokkal, „teremtési viszonyokkal”, amelyek sokáig produktívak voltak számára. Amikor azonban ezek a viszonyok már szűknek bizonyulnak, azaz egy szűkebb világtképbe zsúfolódnak a tágasabb, nagyobb alkotóerők, az mindig szenvedést vált ki.⁶ Ezt élte át Ady egészen fiatalon – főként a konzervatív, szűk szellemű Debrecenben – jogászként, majd újságíróként, még egy konvencionális, népnemzeti hangütésű verseskötet szerzőjeként, ezért ment át a modern szellemiségű Nagyváradra. Ugyanezt élte át ott három évvel később, 1902–3 körül újból, amikor immár páratlanul éles szemű és hangú, folyamatos és hatalmas terjedelmű publicisztikai munkássága (meg a napi redakciós robot) és a rohamosan szélesedő politikai-szociális látkörére koncentrációja elfojtotta benne a költőt: „A versek egyszerre csak nem kívántak élni. Eltemetkeztek. A szívben vagy hol. Már ott, ahol a versek születni szoktak. Három éve lesz, hogy még egyszer utoljára szívekhez kíváncsiak a jó és rossz versek.”⁷ – írja Ady 1903 őszén a *Még egyszer* c. második kötete kiadásának alkalmából a *Nagyvárad Napló*-ban, pontosan egy hónappal a laptól és Váradról történő távozása előtt; és világosan látja, mi történt korábban és mi történik akkor éppen benne-vele: „Az Ady Endre nevű poéta elmúlt. Fölfalta az újságíró, a szerkesztő, a publicista, amint tetszik. A versek azonban most hirtelen élni kívánnak újra. Nemcsak a köteleesség hívja őket, de a föltámadott poéta is.”⁸ Már jó ideje kínlódott, de Lédával történt megismerkedése, élete legnagyobb szerelmének fellobbanása – az emberi második személlyel legintenzívebb örömet adó kölcsönös kapcsolat – kiszakította egy immár rossz körből és elindította saját, mélyebb, végleg a költészet – és a minden addigi magyar poézist transzcendáló – új költői útjára.

Ady Váradon progresszív „társadalmi lényével, szerepével azonosította magát. Ahhoz azonban, hogy igazi lírikussá váljon, saját, mindenki másétól különböző, *egyéniességére* szabott törvényére kellett találnia. Ehhez a legfőbb szellemi ösztönzést Nietzschétől kapta. Léda megismerése után Várad és Párizs között 1903 teljes őszét szinte végig szülőfalujában, Érmindszenten töltötte, itt olvasta el a *Zarathustrát*. Néhány évvel későbbi, *Séta bölcső-helyem körül* c. versében sürítve írja le ekkor megindult egész belső egzisztenciális mozgását. Visszakeresve tápláló forrásait, gyerekkora élményvilágát, körkörösre egyre beljebb hatolt saját múltjába. A legmélyén eljut a »bölcső helyig«, »a tőig és kűftőig«, »ahonnan jött és ahova tér«, ezzel együtt pedig az innen való kiszakadás szükségyszerűségéig, az újra-születésig (»ez itt pedig magam vagyok«): a kívülről »végzet-szél« ostromolta belső tágasságig és a folytonos továbbtágulásig. Saját költői nyelve, világa akkor szabadult fel benne, amikor visszatalált magában gyermekkorába. Most már ismét »lelkében« állt a lombját hullató

1 Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 270.

2 Uő, uo., 202.

3 Uő, uo., 33.

4 Pascal, *Gondolatok*, Pödör László ford., Bp., 1978, 213.

5 Tábor Ádám: *A magyar logosz*. In: Uő, *Személyiség és költészet*, Pozsony, 2007, 94.

6 V. ö. Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 197.

7 Ady Endre, *Még egyszer*. In: *Nagyvárad Napló*, 1903. szeptember 13.

8 Uő, uo.

»magyar fa«. És ezután, még akkor is, amikor azt kívánta, hogy »száradjon ki«, mert »gyökerével odaláncolja« a földhöz – ez már az ő személyes belső harca volt, amelyet a legsajátabb személyes szavaival fejezett ki.”⁹

A szerelem, a hazatalálás gyerekkora bel- és külvilágába és rögtön utána az eljutás Párizsba lettek a kezdetet fellobbantó örömforrások a robotoló és éjszakahöz, vidéki újságíró-életforma fél évtizede után rezignáció és kiégés fenyegette Ady számára. És Nietzsche – megszenvedett, szenvedéstudatos (és persze ellentmondásos) szenvedésellenes –, öröm- és mámorigenlő, pogány, dionüoszosi filozófiája adott szellemi hátteret számára. Zarathustra *Mámoros dala* emblematikusan fejezi ki ezt a filozófiát:

Ember! Vigyázz!
Mit mond a mély éjféli?
„Aludtam, aludtam –,
Mély álomból felébredtem: –
A világ mély,
mélyebb, mint a nappal hitte.
Mély a fájdalom –,
Öröme – mélyebb a szív fájdalomnál is:
A fájdalom azt mondja: Múlj el!
De minden öröm öröklétet akar –,
Mély, mély öröklétet akar!”¹⁰

„Ady ekkor már maga is tudatában volt saját zsenialitása titkának: »nagy-nagy intellektussal [...] gyermek-lelkiállapotba hulló talentum: ez az igazi lírikus« – írja 1905-ben Juhász Gyulának. [...] A nyugatosság, a társadalmi-politikai radikalizmus és a Párizs-élmény a szülőföldhöz, gyerekkorához, »Ős Napkelethez«, magyarságához való visszakereséssel és -találással valamint a Léda-szerelem érzelmi felszabadító hatásával párosult. A szerelem rendkívüli sodró ereje törte át azt a belső gátat Adyban, amely addig elzárta saját primer, meghatározó gyerekkori élményvilágától, és ezáltal felszabadította benne a költőt. *Új Versek* rendkívüli sorozata pattant ki a két ellentétes pólus egybeszikráztatása nyomán. »Ami ellenkezik, önmagával mégis összhangban van«: »a visszacsapó illeszkedés, mint újjé és lanté [...] a legszebb illeszkedés« – tanította a logosz filozófusa, Hérakleitosz.¹¹ Egyfelől a szerelem és a magyarság mítoszeltelítettége, másfelől a költő amitikus individualitása közötti »visszacsapó illeszkedésből« zendülnek fel az *Új Versek* és a *Vér és arany* új dalai.”¹²

Erre a teljes komplex belső folyamatra tökéletesen illik Tábor Béla gondolatmenete: „Nem jelenti-e mindez azt, hogy a szenvedés fellazít, aláás egy evidencia-szintet – vagy talán egy új evidenciával terhesse válik benne a régi evidencia, és ez az új evidencia szétrobbantja a régit? De az új evidencia megszületése az aláásott régiből csak az öröm segítségével lehetséges. Minden evidencia anyja a szenvedés, de apja az öröm? Mert az öröm a kezdet fellobbanása!”¹³ És a találkozás, mert – ezt is Tábor Béla mondja – „minden találkozásból születik”.

Az új Ady-versekben az örömmotívum hangsúlyosan jelenik meg:

Hurráh, jön az Öröm hajója
És hozza Lédát már felém.
(*Léda a hajón*)

Piros hajók kék Oceánon,
Öröm-zászlós, boldog vándorok,
Szép vitorlások, merre futtok?
Urak, urak: belső, bús örömök,
Halk mámorok.
(*A ködbe-fúlt hajók*)

De nagyon sokszor ellentettjére, a szenvedésre vagy a szomorúságra utalva, vagy kifejezetten azzal együtt:

Szép ámulások szent városa,
Páris, Isten veled.

Az én hűtlen, beteg istenem
Űlje itt mindig vad torát:
A tűzcsóvás, felséges Öröm.
Dalolj, dalolj, tovább.
(*A Gare de l'Est-en*)

Arany-bércek, arany-kupolák,
Véremet az út pora issza,
Öröm-városból menekülök én
S nem mehetek sohase vissza.
Öröm-város volt az én hazám,
Most is sajog sanyaru testem.
Korbáccsal vertek ki, mert egy napon
Szomorúság bűnébe estem.
(*Öröm-város volt a hazám*)

9 Tábor Ádám: *A magyar logosz*. In: Uő, *Szellem és költészet*, Pozsony, 2007, 86.

10 Nietzsche, Friedrich, *Also sprach Zarathustra*. In: Friedrich Nietzsche, *Werke in drei Bänden*. München, 1954, Band 2, 557. Saját ford.

11 Hérakleitosz *Műzsái avagy A természetről*, Bp., 1936, 49. Stemma ford.

12 Tábor Ádám: *A magyar logosz*. In: Uő, *Szellem és költészet*, Pozsony, 2007, 86–87.

13 Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 270–271.

Nyilvánvalóan Ady Párizsból Budapestre visszatérései ihlették ez utóbbi verseket, de kiolvasható belőlük, hogy nem pusztán az „Öröm-város”-ból távozás okozza a szenvedést – az lelki felhangként már Párizsban is kísérte az öröm alap-szólamát. Az – öröm primátusát is tükröző – ambivalenciáját fejezi ki *A hajnalok madara* c. versében:

Virágporos, tüzes, szent szárnyát
Hiába verdesem, töröm,
Nem akar elmaradni tőlem
Az Öröm, az Öröm.

Ez az ambivalencia már az öt felszabadító, Párizsba és igazi lírájához elvezető Léda-szerelemben kódolva volt. Hiszen Ady és Léda nem „friss” fiatalságukban, hanem nehéz erotikus múlttal és jelennel terhelt találtak egymásra. Az Adyval halálos szerelmembe eső Léda nemcsak férjezett asszony, hanem maga is komplikált lelkű, modern ember volt. Ady pedig – bár párizsi együttléteik idején a szerelem, a vers- és a cikkírás (a *Budapesti Napló* tudósítója), a világvárosi környezet és kulturális élmények, a Léda segítségével megismert francia szimbolista költészet röpitették előre és fölfelé – kicsit is hosszabb távon, főleg pesti tartózkodásai idején sem az alkoholról, sem a szexuális „szerte-vágyról” nem tudott lemondani. Igazi „héja-nász” volt ez a szerelmi kapcsolat; nem véletlen, hogy a „Léda-zsoltárok” igen nagy hányada diszharmonikus, sötét tónusú. Belső készítése és fantasztikus költői sikere folyamatos és egyre magasabb színvonalú versírásra ösztökélték Adyt; ezért, valamint Párizsban Léda állandó közelsége és hazai újságíró-karrierje okán tehát mégis az örömméret volt benne a meghatározó. Am a nehéz erotikus múlttal terhelt nem csak lelki tény volt: a szerelem legboldogabb párizsi napjaiban tört ki rajta még Váradon szerzett vérbaja. Ez olyan testi és pszichés szenvedést, valamint halálfélelmet okozott neki, amelynek a szerelem, Párizs, a nietzschei pogány öröm- és mámorelv, valamint a – Tandori Dezső szavaival – „*hir a sebre*” már nem volt elegendő ellensúlya.

Nietzsche szerint „a szenvedés impulzus a miért kérdésére”, és ez az impulzus Adyt – természetesen sok kínlódás után és mellett – a legelső forrás kutatására és szó szerint a legvégső „miért” kérdésének feltevésére sarkallta. Felfokozott éntudatát, rendkívüli „énmámorát”¹⁴, „a pascali moi-ra utaló ebneri »én-magányosság« mindkét elemét addig ismeretlen paroxizmussig fokozta:

Szeretek halálos szerelemmel,
Te hű, te jó, te boldogtalan,
Te elhagyott, te szép, béna ember,
Te: Én, szegény Magam.
(*Én, szegény Magam*)

S az én-magány ilyen sűrű burkán tört át a személyisége legmélyén rejtő második személy megrendült csodálkozó kérdése [...]:

Minden titok e nagy világon
S az Isten is, ha van
És én vagyok a titkok titka,
Szegény, hajsztolt magam.

Isten, Krisztus, Erény, és sorban
Minden, mit áhitok
S mért áhitok? – ez magamnál is,
Óh, jaj, nagyobb titok.

A vers emblematisz címé: *Hiszek hitetlenül Istenben*. Ezzel a belső áttöréssel Ady egy olyan perszonal-indukciós tekereszt indított be magában, amely egy abszolút individuális dialogikus lírát indukált szelleme-élete kihúnytaig¹⁵. „Költészete a végtelen Én és a végtelen Te egyszemélyes párbeszéde.”¹⁶

Kronologikusan ez az áttörés – azaz „megőrizve az egyéniség kivívott rendkívüli szabadságát és kontúrjait” elérni „ennek az egyéniségnek és mindennek a forrásáig – [...] Adyknak 1908-ban *Az Illés szekerén* isten-verseivel sikerült.”¹⁷

Mivel pedig „az öröm (Éden) Istennél volt, és Isten volt az öröm (= Éden)”, ez a forrás nem csak a szenvedés elviselésének és legyőzésének, hanem az örömmek is ősforrása. Hiszen „minden evidencia anyja a szenvedés, de apja az öröm”. És – mint láttuk – „eredetileg is meglévő életigenlését Adyban ugyancsak Nietzsche szabadította fel. A magát »a Halál rokonának« is érző, súlyosan beteg, a sors örvényeibe belepillantó – és részben szűkebb pátriája, osztálya, nemzete önpusztító történelmi sorsát átlátó és megérvő, azzal az önpusztításban is azonosuló – Ady önnön halálösztönét rendkívüli élet-akarattal, élet-energiával ellensúlyozza.”¹⁸ Megérinti ugyan a Nietzsche szerint a modern európaiakra karakterisztikus buddhista kísértés, *Az örömtelenség öröme*:

Arra gondoltam: Nap-nyugvással
Milyen öröm már nem örülni
S milyen rekedt az élet-nászdal.

[...]

14 Tábor Béla kifejezése.

15 Tábor Ádám, *A végtelenített párbeszéd*. In: Uő., *Szellem és költészet*, Pozsony, 2007, 16.

16 Uő., uo., 17.

17 Tábor Ádám: *A magyar logosz*. In: Uő., *Szellem és költészet*, Pozsony, 2007, 87.

18 Uő., uo., 88–89.

Elhagyott az óráknak kedve
S nem nézek már ezentul semmit
Sem örömmel, sem keseredve.

[...]

Hogy nem lesz több mosoly-vetésem,
Ezért volt az én mosolygásom,
Legutolsó örvendezésem.

„A szenvedés túl magas ár, amit az örömért fizetnünk kell, ezért a vágykerülést választja”¹⁹ – foglalja össze Tábor Béla a – sok nagy pozitívumot is tartalmazó – buddhizmus eme lényegi metszetét. Ezt a kísértést azonban Ady „éppen az élet és az életigenlés forrásának megtalálásával győzi le. A legtisztábban erről – Blake testvér-szellemeként, aki a *Menny és Pokol házasságát* azzal a mondattal zárja, hogy »mert szent mind ami él« – a *Vezeklő vigadozás zsoltárában* tesz tanúságot:

Mindenki szent, ki életet nyer,
Mindenki fia és mindenki atyja
S átkozott, ki létjét siratja.

És egyformán szent minden élet,
Magvető vagy rothadt, csírátlan semmi,
Bűn az életet nem szeretni.

Minden nemzés, a meddőség is,
Zseni, állat-sor egyben-egyek, hősök,
Belső sebek s varral-verősök.

Csak örülni szabad, örülni
Ellankadni soha, mindent lebírní,
Sírní nem szabad, sohse sírní.

Jehovák Jehovája, Élet,
Minden jajom víg-hahotázva szánom,
Bocsásd meg a szomorúságom.”²⁰

Az öröm primátusa itt a kezdet fellobbanásának és az életigenlésnek az elválaszthatatlan egységeként és összefonódásaként jelenik meg. Emellett a szenvedés legyőzése, a nagy alkotást létrehozó aktivitás maga is örömforrás. „A jó versekért gyalázatosan sikertelen élettel fizetünk» – olvashatjuk a fent idézett Ady-levélben. Isten viszont egyszerre a legnagyobb elgondolható, megszólító-megszólítható és a »gyermeki hit«. Ezáltal benne a legmagasabb szinten egyesül a felnőtt intellektualitás és a gyermek-lelkiállapot lírát generáló két pólusa. Versei Istenének köszönhetette Ady, hogy költészete nem csupán »rövid Nyárnak hirtelen fáttya« lett, hanem – válságai és szenvedése dacára – immár élete végéig bírta lélegzettel, mert »halálig csak az tud pompázni, ki az Istennek viselőse«²¹

2

Ady egzisztenciális szellemisége, pályája és nagyköltészete a Kezdetből a Végtelenbe tör. Miután pedig az öröm egyszerre „a kezdet fellobbanása” és „a végtelen fedőneve” – az Örömtől az Örömig.

Pályája egy pontján a Kezdetre, a személyes Istenre találva jut a legmélyebbre és a legnagyobb örömforráshoz. Ez a Kezdet egyben a végtelen Második Személy is. Innentől ez lett páratlanul személyes és egyéni költészetének a bázisa. A személye magjában meglelt személyes Isten „a lelkében lépked”, ő pedig kérdezi Istent és válaszol neki. A „vallott Istenhit csupán megtalált centruma volt a benne kezdetből végig meg- és jelenlévő hitnek és életigenlésnek. Ady permanens hitének [...] lényege a *bálványrombolás*: minden kiürült, hamisan istenített dolog, fogalom, képzet ledöntése”²² – pályája korábbi szakaszaiban is. Az akkor még református lelkész Fülep Lajosnak – fiatalon Ady közeli barátjának – 1945-ben Zengővárkonyba Tábor Bélához intézett kontrollkérdésére, miszerint „mit nevez Istennek?”, utóbbi azt válaszolta, hogy „a fétisrombolás hagyományát egy szóba sűrítve”. Tehát implicite már a korai fétisromboló pozitívista, majd nietzscheanus Ady is istenhívó volt. „*Új s új lovat* c. késői költeményében tökéletes szimbólumba és versbe foglalja életét vezérlő, örökké transzcendáló szellemét”²³ és a Kezdet örömetől a végtelen örömbé törő pályáját:

Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű útra-kelet,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.

[...]

19 Tábor Béla, *szóbeli közlés*.

20 Tábor Ádám: *A magyar logosz*. In: Uő., *Szellem és költészet*, Pozsony, 2007, 89.

21 Uő., uo., 90.

22 Uő., uo., 93–94.

23 Uő., uo., 94.

Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.

A nagy Nyil kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovat,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vágtaessen tovább.

[...]

A nagy Nyil az útját kiszabta,
Teljes és nyugodt mámorok
Célját áhíttatja süvöltve,
Míg a Föld háborog.

Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert víg célja:
Piros, tartós öröm.

Élet s Halál együtt-mérendők
S akit a nagy Nyil útja bánt,
Hadd, óh, Úram, szépülten futni,
Megérkezett gyanánt.

Boldogíts, hogy a nagy Nyil útján
Megállás nélkül az Öröm
Álmát álmodhassam magamba
Minden mérföld-kövön.

[...]

A tanulmány második részében ez az összegző vers vezet bennünket.

Az ember „víg céljának”, az örömnél két jel(lem)zője a *piros* és a *tartós*. Először vizsgáljuk meg az elsőt: hogyan jelentkezik és mit jelent Ady költészetében a *piros*? Az eksztatikus „tűzcsóvás, felséges”, „tüzező, szent szárnyú” Öröm mellett más főnevek előtt ugyan, de a „piros” jelző is hangsúlyosan, többször felbukkan az *Új Versekben* és a *Vér és Aranyban*. Így a szenvedéssel is terhes, de az öröm primátusával átélt Léda-szerelem pozitív pólusaként:

Piros kertek közt futott az utunk,
Piros, bolond tűz lángol szíveinkben
(*A másik kettő*)

Bús kertben látlak: piros hinta-ágy
Himbálva ringat.

[...]
Álmodva nézlek: két piros felhő
Kószál az égen.

[...]

Két piros felhő: szállunk.
(*Léda a kertben*)

A Párizs-élményben:

Sápadt vagyok? Piros sugárt rám.
Boldog Ad-üköm pirosabb legény
Volt, ugyebár, mikor papod volt?
Hej, sápadok már ezer éve én.

Szent Napkeletnek mártírja vagyok,
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.
Sápadt vagyok? Óh, fess pirosra, fess.
(*Egy párisi hajnalon*)

Az életigenlés csodáját sóvárogva:

Lentről nézem ős terebélyed,
Piros csodákkal rakott Élet.
(*Sírás az Élet-fa alatt*)

És „a víg Halál” kormányozta *Ködbe-fült hajók* mind a négy strófája is „piros hajó”-val indul.
*Az Illés szekere*től az istenversekkel együtt a forradalmi versek is önálló ciklusként buzognak fel a költőben. Ez utóbbiakban a piros domináns szín, gyakran a „vörös” szinonimával avagy metaforikusan a „tűz”, a „láng”, „a „vér” szavakra asszociálva. A forradalom belső, szellemi-lelki eleméhez még az alapszó illik:

Az új várak: nagy, piros lelkek,
(*Új várak épültek*)

– ám a szocialista és politikai forradalmi „*utca éneké*”-ben Ady már *A vörös Napot* hívja, és „vörös jeleket” lát „*A Hadak Utján*”:

Máma Tűz-ország Magyarország,
Fagyott testét a láng befutja,

[...]

– de a személyes, belső-lelki elem itt is a „piros” jelzöt kapja:

Dobban a Föld s piros virágos,
Nagy kedvvel a Napot köszöntjük.
És láng-folyó, szent láng-folyó
Minden utca, ha mi elöntjük.

Ám *Az új Kisértet* „sisakja” „vörös”, és

[...] mezét ez új Kisértetnek,
Vörös mezét vígan és újból,
Újból magamra öltöm.

– vállalja dacosan Ady.

A „vörös” és a „vér(es)” a magasabb szintű, személyes szellemi-lelki örömet kifejező „piros” – keményebb, durvább, drámaibb, sokszor tragikusabb – társadalmi-forradalmi, illetve testi-vitális szinonimája. (A „véres” természetesen sokszor a szenvedésé.) Kivétel talán a záróstrófájában a költő explicit kérdéseit is magában foglaló korai *Vörös szekér a tengeren*.

A következő években átmenetileg megritkul a „vörös” és a „piros” jelző is, utóbbit inkább csak sátánisztikus vagy reményvesztetten lázadó kontextusban látjuk:

Fakóan szirma ne omoljon:
Piros virág volt: pirosoljon.
(*A Sátán kevélye*)

Ha te még hinnél, ha te még szólnál,
Piros neveknél pirosabb volnál,
Pirosabb lennél a piros bornál
S véresebb lennél véres bibornál.
(*Fajtáddal együtt átkozlak*)

De amikor 1910–13 közt feltarajosodik Magyarországon a forradalmi hullám és egy rövid történelmi pillanatra megcsillan a progresszív változás lehetősége, sőt! egy ideig még az 1912 májusi vérvörös csütörtök után is, újra feltörnek a forradalmi Ady-versek és bennük a „véres, szép uccák”, a „vörös bosszuk”, „a fölséges Tűz csiholója”. Legerősebben – a tűzzel, vérrel, *vörössel*, valamint a szublimált *pirossal* – a két legnagyobb forradalmi versben: a Galilei Körnek küldött *Új tavaszi sereg-szemlében*:

Kis, romlott ország vén kadáverét
Fűti étellel a vér, a mi vérünk.

Száguldva jártunk s most megpihenünk,
Hol friss szívek, szomjas szemek fogadnak:
Vérbe vágyódunk, mink is vér vagyunk,
Piros kedvű, új ütemű lovaghad.

[...]

Tűz, vér, láz, újság, boldog változás,
Csupa teremtés lángol a szemekben,

és a *Rohanunk a forradalomba* címűben:

Tegyünk a tűzre, ébresztgessük.

[...]

Eljött hát végre a pusztánkba
Isten szent küldöttje: a Sátán.
Szűzek voltunk a forradalmak
Magas, piros, hős nászi-ágyán.

Itt ki kell tágítanunk a „piros” szó jelentésének alakulását az Ady-lírában az öröm-motívum megújulásának leírásával. Paradox módon ezt a megújulást megrázó drámai történések indukálták. Ezekben az években ugyanis újabb két döntő fordulat zajlik a költő életében. 1912-ben szakít Lédával, 1914-ben kitör a világháború. Az előbbi az ő belső, lelki drámája; az utóbbi az egész világé, de Ady ezt is lelke és szelleme legmélyéig hatolva éli és írja meg.

A szakítás – a sokkhatás elmúltával – először felszabadítja. *A Magunk szerelme* címmel kiadott 1913-as kötetének csupán a második ciklusába helyezi a szakítás nagy drámai verseit. A nyitóciklusból, *A visszahozott zászlóból* viszont egy új kezdés, egy új fiatalság frissessége csap ki, mert „boldog az, ki vidáman temet”.

Ni, mennyi van még a világon,
Örömré-szántak és jövők,
Hopp, hívnak-várnak az utak:
Be szép vagy, én új ifjúságom.
(Új, virágos ifjúsággal)

Mulás a rendje az örömnak
S változás mindig új alakra.
S az örömök szünetlen jönnek.
(Vidám temetés éneke)

Óh, örömek öröme, szállj meg,
Verd a szívemet:
Boldog vagyok, mert élni elhivattam.
(Köszöntő az Életre)

Ez az élet-öröm nem naiv, nem hedonisztikus, nem a megélt múlt és a mindig kísérő és egyre jogosabb halálfélelem elfojtó felejtése, hanem az Adyt végig jellemző „énmámor” és megújulás kifejeződése. Ebben és a következő kötetében nincs istenes versciklusa. Egy újabb, de már letisztultabb görögös pogány életigenlés tölti be a helyét, és egyben készíti fel – kétéves erotikus kísérletezgetés után – a második igazi szerelemre és legnagyobb próbatételeire: a háborúval, a magyar progresszió bukásával, a forradalmi változás reményének elvesztésével, az összmagyarság általa előre látott tragédiájával és a saját halálával való szembenézésre. Bár istenes vers csak egy-kettő születik ezekben az átmeneti években, a másik irányba, a gyerekkorába történő visszakeresés nagyon is jelen van. Erre reflektáló versében is felbukkan az egyértelműen *az örömről* vonatkozó „piros”.

Bolond bensőm egy ős gyermeket hordoz,

[...]

Fölröpítem piros papír-sárkányom,
Harminc év óta nem tudtam megunni,
Pórázáról ezerszer elszakadt

S mégse bánom.

[...]

Röpülj, piros sárkányom, mindig fennen,
Ha elszaladsz, küldöm másad utánad
S nem születhet gyermek, ki ereget
Lelkesebben.

(Röpülj, piros sárkányom)

Az 1914-es *Ki látott engem?* viszont már a „kis női csukák”, valamint két komolyabb szerelmi társkeresés kudarca miatti hol eltagadott, hol bevallott „erotikus katzenjammerét” is kifejezi. 1914 első félévében azután személyesen is megismeri és feleségül kéri a húszéves Csinszkat. A világháború kitörésével párhuzamosan kibontakozó kapcsolat, majd házasság – a kor és egyéb alkati, életformabeli különbséggel együtt is – a második *tartós örömet* hozó igazi szerelmet jelentette Ady számára:

Az adhatás gyönyörűsége
És a ma öröme telít
(Akkor sincsen vége)

Ez a kapcsolat a – kitörésekor és még utána is jó ideig úgyszólván egyedül Ady által magyar és világhatalmasztrófanak felismert – háború egyetemes emberi szenvedésében menedék is volt a számára. Am lírájának alapszólamává a világhá-

ború rettenetes, tömeges és egyetemes szenvedésével való részvét, együtt-szenvedés vált. A *szenvedést* itt újból kiemelt hangsúllyal kell bekapcsolnunk elemzésünkbe. A háború alatt írt egyik versében ugyan huszonöt-ször (!) szerepel a „piros” szó – de pozitíve csak a múltra vonatkoztatva:

Piros Ősz, piros Föld, piros Ég.
De a gondolatok ma: kormok,
De a gondolatok feketék.

(*Nóták piros ősszel*)

Ady egész életében – rendkívüli individualitása, felfokozott éntudata, ennek az élet minden szegmensében történő ki- és átélése, személyes istenkeresése, valamint minden lélekállapotának és -árnyalatának ki- és megírása mellett is – a legmélyebben *közösségi* ember volt. Ezoterikus közösségben volt azzal „az egy-két ember”-rel, „kit szerelemmel vesz körül a krisztusi dóre” – de exoterikus közösséget vállalt több társadalmi körben is. A magyar progresszió bukását és a kizsákmányolt szegények millióinak szenvedéseit, emellett Magyarország krízisét és a magyarság sorsát a saját sorsának és kereséseinek megélésével és kifejezésével azonos intenzitással élte át és fejezte ki. „Másokért csatáztam” – írja még önmagáért, költői dicsőségéért és a „meg se született milliókért” vívott csatái közti belső küzdelmét leíró korábbi versében; ugyanezt a gondolatot az 1914-es kötetben így summázza:

[...]

kínok között
Mások jaja megütöközött
Az enyémmel és mások győztek.

(*Akik helyén éltem*)

A világháború kitörésével konkrét-személyes közösség- és szolidaritás-vállalása a magyarsággal és az elnyomott, nyomorgó magyar néppel kiterjed az egész emberiségre – az „*Emberre*”. Négy évig nem tud kötetet kiadni, be akarják sorozni, a sovíniszta sajtó féktelenül uszít ellene, egyre betegebb, de ő a „friss sírból” „halottakként ébredők”-ben „lelte meg a csapatát”: *A halottak élén*. Ez is lesz 1918-as, életében utolsó kötetének címe. Ugyanakkor nem engedi, hogy hipnotizálja a szenvedés:

Mikor az átkok átka zúg,
Milyen hazúg
A szenvedés:
S a szenvedés milyen kevés.

Óh, többre és sokabbra vár,
Mint a Halál,
Öreg hívünk: –
Sokabbra vár beteg szívünk.

Mert most a Szó olyan legyen,
Mint a Hegyen
Krisztus Szava:
Évezredek hője, hava.

[...]

S Halálnál többet adjatok,
Égi Nagyk: –
Mert szenvedés,
A szenvedés bután kevés.

(*A szenvedésnél többet*)

Az örömhöz hasonlóan a szenvedésnek is sok szintje és formája van. Lehet figyelmeztető jelzés – mint a láz – egy szükséges belső vagy külső lépés, tett halogatására, a hinduizmus értelmében vett éberség csökkenésére: az „önébresztés és egymás ébresztése”²⁴ elmulasztására. Apokaliptikus szituációban viszont a szenvedés „hazug” és önmagában „bután kevés”, mert halál-előjelű és halálfélelmet generál.

De „Élet s Halál együtt-mérendők”, és minden szenvedés éppen az életfokozással, azaz – mivel Goethe zseniális dialektikus meghatározása szerint „a szellem: az élet élete” – az élet mind szellemibb, azaz éberebb szintre emelésével győzhető le. Másfelől „minél mélyebb szenvedést keres fel [...] az értelem, annál nagyobb a logosz-közelsége: annál logikusabb. Tehát a legnagyobb szenvedést átélő, de azt legyőző testet öltött logosz szavához hasonló szóval győzhető le a szenvedés, mert „a logosz [...] a szenvedés legyőzésének igényéből fakadó megismerés energia-forrása”.²⁵ Vagy amint Ady írja: a logosznak – azaz magának az értelmes, arányos Szónak, az Igének – a szava egyszerre „hideg és hev”, évezredek alatt kikristályosodott és évezredekig, máig ható- és segítőképes szó.

Az *Új s új lovat* Istenhez történő segítségkéréssel indul, és végig Istenhez szól, mint a végtelen Második Személyhez. Azt mondtuk, hogy szűk évtizeddel korábban Ady a „szenvedés impulzusától” és az életigenléstől együtt hajtva talált a személyes Istenben a Kezdetre, és jutott el így a legnagyobb örömforráshoz. Ugyanakkor „*piros öröm*”-öt az istenver-

24 Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 93.

25 Uő., *Kézirat*.

sekben előzőleg sehol sem találunk. A „piros” szó egyetlen egyszer szerepelt bennük (*A Sion-hegy alatt* Istene „piros betűkkel foltozott” kabátot visel). Az „öröm” szó is ritkán:

Hogy te voltál élet, bú, csók, öröm
S hogy te leszel a halál, köszönöm.
(*Köszönöm, köszönöm, köszönöm*)

Isten a szenvedést enyhíti, vagy reméli, ezt kéri, várja tőle a költő; „ős Titokként” éli meg, harcol vele, hitét akarja, áhítja, keresi és találja; kérdez vagy megbékülést kap tőle. Isten túl van jón és rosszon, örömen és szenvedésen, ő mindkét pólus forrása, „mindenben minden”. Ám ebben az összegző késői versében „piros, tartós öröm” „várja az Embert”!

És most vessük pillantásunkat ennek az örömnak a másik jelzőjére. Ady korábbi fázisaiban, „köreiben” „víg célja”, az öröm még nem lehetett *tartós*. A „kezdet fellobbanásait”, az öröm pillanatait, óráit, napjait, rövid időszakait, a jó vagy nagy versírás kiürülés, kimerülés, csömör követte; „érthetetlen” versei és radikális politikai írásai miatt „muszaj-Herkules”-ként a legkeményebb és nagyon durva támadásokat kellett kiállnia; emellett még évekig újságírói munka, s mindvégig nagy és sok kisebb betegsége kötötte le. A hajnalig tartó borozás pedig kora fiatalságától kísérte. A bor is piros – mint ez az egyik korábbi versidézetben már hangsúlyosan felbukkant –, és öröm forrása is. Az italozás kettős – pozitív/negatív – jellegét nagyszerű, paradox, de még a pozitív pólus túlerejét sugárzó versében, a *Víg úrfiak borában* tömör teljességgel fogalmazta meg:

Víg úrfiak borának
Hírét örömmel költöm:
Csúf, mámoros éjszakák,
Nekem hajnalt hoztatok.

Ám ami előbb legényes mulatozás, majd az éjszakai újságíró-életforma természetes eleme, egy ideig azután ihletfokozó vagy írás-levezető mámor – (ivás közben egyébként soha nem írt) –, bizalmas barátai körében beszélgetés-kísérő vidámság volt, az egyre inkább függőséggé, valamint betegsége, a magyarság általa előre látott tragédiája, politikai csalódásai előli menekülése és „aszony ellen talált drága mérég”-gé vált. És – bizonyos szempontból már diákkorától – *örömpótlék*. Ezt nyíltan éppen az igazi örömet megtalálva vallja meg először a költő:

A Duna partján
Démonok üznek csúfot velem,
A Szajna partján álmokba von be
Százféle, szűz szerelem.

Rákacag Páris
S a boldog Másik visszakacag,
Itt röhejes mámorba kerget
Vijjgó, éji csapat.

[...]

A Duna partján
Céda lányhoz hajt durva öröm,
A bor ad álmat
S a poharamat összetöröm.

(*A Szajna partján*)

Vagy a már idézett *Öröm-város volt a hazám* című darabban:

[...]

Zengő városom
Átkot szórt a bús pártütőre.
Csak néha küld egy-két kis aranyat
Vékony örömré, borra, nőre.

De az öröm diszkontinuitásának Adynál mélyebb okai is voltak. Amint ezt fent konkretizáltan leírtuk, a fellobbant örömet mindegyik fejlődési fázisában szenvedések kísérték, és az egyes dimenziók kiürülése is szenvedést indukált. A legintenzívebb örömet adó versíró, alkotó, teremtő energiái is egy idő után korlátba ütköztek: „Változat és Halál adódtak / Belül egy-egy gyarló körön”.

A „*piros, tartós öröm*”, amint az „víg célja”-ként várja az „Embert”: a *megváltás*. Ady Istent mégis arra kéri, hogy az ilyen öröm már előbb is megélhető legyen:

S akit a nagy Nyil útja bánt,
Hadd, óh, Úram, szépülten futni,
Megérkezett gyanánt.

Boldogíts, hogy a nagy Nyil útján
Megállás nélkül az Öröm
Álmát álmodhassam magamba
Minden mérföld-kövön.

A megváltásig vezető út minden kitüntetett pontján – egyenletes ritmusban, minden „mér föld-kövön” – ha álomként, „tükör által homályosan” is, de részesülhessen ebben az örömben mindenki, aki „nem ma-ember”. Sőt! már útközben „*megérkezett gyanánt*” „nyargalhatson tovább” „a nagy Nyíl útján” „új s új lovon”.

És Ady meg is kapta ezt a kegyelmet – amint ugyancsak az utolsó években született *Áldozás piros kedvvel* c. rendkívüli verséből kiderül:

Most, mikor a nagy inogások
Sápadt képe rezeget a Földön,
Szív-serlegem kiteszem, Uram
S piros kedvét, íme, kitöltöm.

Szamar őrökre nem nézek,
Rongyos életemre vigyázok,
Tudom én jól, én jó Istenem,
Mi ilyenkor az óhajtásod.

Élni, élni hiteket osztva,
Élni, élni s éltetni tudni,
Hogy teremtő s tartó, nagy eszed
Ne fogjon az Emberben bukni.

Éljünk, éljünk vígan, szilárdul
S ha elhullnak milliók, mások,
Vegyük át vigság-öröküket
S most, mikor a nagy inogások,

Alkuvások, eligérések
Sápadt képe rezeget a Földön,
Szív-serlegem kiteszem, Uram
S piros kedvét, íme, kitöltöm.

A „hiteket osztó”, másokat „éltetni tudó” „víg” élet adja meg a „*piros, tartós öröm*”-öt, lobbantja fel folyamatosan a kezdetet, állítja az embert eredeti helyére, az „öröm”-öt jelentő Edenbe. Ez az áldozat bölcsessége avagy Ady vers-címével: *A bölcsesség áldozása*. „A bölcsesség Philónnál az Eden kertje, vagy az a forrás a kertben, amelyből a logosz folyó a Paradicsomban fakad.”²⁶ „A bölcsesség az örömet fellobbantó, a kezdet öröme.”²⁷

„Az ember logikum, etikum és esztétikum egysége”²⁸ – mondja Szabó Lajos, és ugyanígy definiálta a *szakralist* is. A legmélyebb örömet és szenvedést megélt és verseiben kifejező Ady nemcsak esztétikai szempontból kivételes költőnk, hanem egyszerre emberileg és szakralisan²⁹ is. A legbölcsőbb magyar költő, akinek értő olvasása és értelmezése a legpirosabb és a legtartósabb örömet adja: fellobbantja a Kezdetet.

Szeretettel köszöntjük a 70 éves Tábor Ádámot!

26 Pascher, Joseph, *Der Königsweg zu Wiedergeburt und Vergottung bei Philon von Alexandria*, Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums XVIII, ¾, Paderborn, 1931, 68. – Idézi Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 202.

27 Tábor Béla, *Személyiség és logosz*, Bp., 2003, 202.

28 Szabó Lajos, *Szemináriumi előadásai 1946–50*, I., Bp., 1997, 138.

29 Uő., uo., 139.

Wagner János: Szövedék

Az öröm mint ismétlésesemény

„Mi kívül izzott, belül a pupillán,
itt izzít csak igazán, idebenn!
A világ is csak vele fényesül,
az örömtől, aminek neve sincsen.”

Pilinszky költészetének gazdag értelmezéstörténetében az utólagos megértés egyik leg-szembeötlőbb sajátossága az, hogy az értelmezői pozíciók szándékától függetlenül egy olyan közös, alapvetően tragikus létértelmezés horizontjába terelik a verseket, amely, véleményünk szerint, az egész életmű fokalizációs potenciálját erőteljesen leszűkíti. Természetesen nem nehéz magyarázni ezt az egyoldalúsítást olvasói és értelmezői gyakorlatot, hiszen Pilinszky lírai szövegeinek krisztocentrikussága, apokaliptikus-eszkatologikus irányultsága újra és újra a menthetetlenül ítélet alatt álló egzisztencia/Kreatúra inkontingenciáktól megtisztított erőtereit rajzolja meg. A versekben megteremtett poétikai világ már a kezdetektől (*Trapéz és korlát*, 1946) olyan radikális erővel exponálja a modernség antropológiai tapasztalatrendjének feloldhatatlan diszkontinuitását, hogy ennek elsődleges képviselővé nem maga a rögzített tapasztalati tartalom válik, sokkal inkább a versvilágot előállító poétikai konstrukció jelenik meg a beszéd önreprezentációjának elsődleges forrásaként. A konstrukció alapvető poétikai-retorikai-grammatikai eszköztárában (többek között) az ellipszis, a redukció, a parataxis, a metaforikus transzformáció, a kiürített retorikai tér érvényesíti és realizálja az „Auschwitz utániség” új- és újraképződő episztemológiai vákuumait. Amennyiben Pilinszky számára a történelem eseménytéré valószínűleg metafizikai mozgások kerete, annyiban a „human condition” a teljes száműzöttség, védtelenség és kiszolgáltatottság újratapasztalásának állandó forrása. „*A tények mögül száműzött Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét. Ami nyomot hagy rajta, oly véghetetlenül igénytelen, hogy kérdéses, valaha is föl tudunk érni hozzá?*” (*Ars poetica helyett*). Ebben az értelemszerkezetben az ember mint cselekvő reflexivitás egyrészt egy vertikális tengelyen megképződő távolság szédítő örvényében, másrészt egy horizontális tengelyen létrejövő sorsközösség végtelen ekvivalenciájában van kifejezve. A lírai én alakzatának egy ilyen hitszerkezetbe történő exponálása Pilinszky költészetében a poétikai szituáció teljes újrendeződését vonja maga után. Az utolsó három kötet (*Szálkák*, *Végkifejlet*, *Kráter*) ennek az egzisztencián belül történő mozgásnak a poétikai lenyomata, amennyiben ezek a szövegek egy kettős kötődés prizmáján szétszóródó egzisztenciális érzékenység archívált formái. Bár a Pilinszky-szakirodalomban általános az a megítélés, miszerint az utolsó kötetek verseiben az exhortációs retorika egy meg nem szólítható, meg nem kérdezhető szemantikát állít maga mögé, s mint ilyen a személyes afirmáció önisemléző megvalósulásává válik, a Pilinszky-féle versbeszéd alakulástörténetében ez a poétikai szakasz organikusnak tekinthető. Pilinszky versbeszéde ugyanis kezdetektől egy olyan folyamatos dekonstrukciót érvényesít a nyelvvel szemben, melyet valami nem-nyelvinek a levegőhöz juttatása kényszerít ki. Éppen a nyelvi és nem-nyelvi tartományok közti, végtetessé vált hiátusok artikulációs problémája sodorja és mozgatja ezt a költészetet a kései versek irányába. Már a Pilinszky-költészet centrumában álló *Apokrif* című vers nagyon radikális megfogalmazásokat rögzít e tekintetben: „*Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.*”, „*Nem értem én az emberi beszédet, és nem beszélem a te nyelvedet.*”, „*Hazátlanabb az én szavam a szónál! / Nincs is szavam.*” Ezek az alapvetően önreferens kijelentések nyilvánvalóan folyamatos konfrontációba állítják a mindenkor értelmező diskurzus nyelvi megnyilatkozásait, és hangsúlyosan tételezik velük szemben a szöveg elidegeníthetetlen szuverenitását. A differencia, amely a versre irányuló értekezés és maga a vers-nyelv között képződik, nemcsak poétikai tétellel bír, hanem a világértés radikális különbségeit is tartalmazza. Az *Apokrif* azt a tényt rögzíti, hogy a vers önmegértését olyan önazonosságok alkotják meg, melyek zárójelezése esetén a versre irányuló beszéd önmagát teszi érvénytelené, mert nem beszéli a vers beszédét. Dolgozatomban a nyelvi és nem-nyelvi létmódnak azt a transzpareniciáját igyekszem feltárni, mely ennek a költészetnek az egzisztenciális mélységét és intenzitását biztosítja, s a poétikai öröm folyamatos forrásává válik Pilinszky költészetében. A nyelv és a nyelvben megszólalni akaró (kényszerülő) tartalom olyan dinamikus viszonyt mutat, melynek köszönhetően a szöveg az arisztotelészi értelmű *katharsis* egy lehetséges keretévé válik.¹ Amikor azt mondjuk, hogy a Pilinszky-vers a megtisztulás örömeinek a poétikai felületeit teríti ki, akkor ezt mind a nyelvi, mind a nem-nyelvi vonatkozásában is értjük. Ennek az állításnak a keretében próbáljuk szóhoz juttatni azt az oppozíciót, amely megpróbálja levegőhöz juttatni az öröm és a derű fundamentális poétikai komponensét Pilinszky költészetében. A tisztán tragikus karakterű értelmezői mederből való kibillentés valószínűleg bármelyik kötet alaposabb vizsgálatán keresztül végrehajtható, amennyiben a poétikai értelemkeresés nem marad saját előfeltevéseinek egy-egy szövegen végigprésselt öngazoló applikációja. Figyelmünket szűkre fókuszálva azokat a szövegeket állítjuk vizsgálatunk középpontjába, melyek a tra-

1 Egy másik elemzés része lenne annak igazolása, hogy az eleosz-phobosz indulati mozzanatai antropológiai adottságként konstituálják a Pilinszky-verseket.

gikus mélységű és sötét fényű eminens szövegek, az *Apokrif, A szerelem sivataga* és a *Jelenések VIII. 7.* „holdudvarában” már a metonimikus érintettség miatt meghökkentő ellenpontokként, a katartikus öröm artikulációiként íródnak be a *Harmadnapon* című kötetbe. Az *Aranykori töredék*, a *Dél* és a kötetet záró *Novemberi elízium* az öröm, a ragyogás és fény vezérmotívuma köré rendeződő versek. A *Dél* című „ragyogás-vers” különösen megdöbbentő pozicionális kontrasztot teremt az öt követő *Jelenések VIII. 7.*-ben olvasható félelmetes apokalipszis-vízióval, hiszen esetükben szinte összeér a tiszta öröm teljessége és a totális reménytelenség: „Közeledik, jön, jön a ragyogás / egy óriás közérzet egében., (Dél), „de látja isten nincsen arra mód / kitörni út remény e látomásból.” (*Jelenések VIII. 7.*). Ezt a szinte feloldhatatlan kontrasztot öröm- és fájdalomérzet közt maga az *Apokrif* is megteremti és hordozza olyannyira, hogy ez a kétirányúság (is) majdnem szétfeszíti a verset, amelynek az antropológiai dimenzionalitása a teljes számkivetettség nullapontjától a katartikus hazatérés végpontjáig bomlik ki a szövegben. Gondolatmenetünk szempontjából azonban az *Aranykori töredék* című vers tartalmazza a kulcsmozzanatot az első versszak záró soraiban: „Kimondhatatlanul jól van, ami van / Minden tetőről látni a napot.” Az *Apokrif* gravitációs terében fel kell figyelünk ennek a (Pilinszky-nél később is ismétlődő – v. ö. pl. *Visszafelé*) belátásnak és formulának a megdöbbentő egységére és kontextuális kontrasztjára. A „kimondhatatlanul” önreferens minősítés úgy mutatja ki a nyelvi és nem-nyelvi létmód töréspontját, hogy az apofantikus logosz (jól van, ami van) retorikájának megfelelően nem ágyazza bele azt egy argumentatív térbe, hiszen maga az alaptapasztalat elsősorban nem-nyelvi természetű, tehát kimondhatatlan. A „jól van, ami van”-formula mint totalizáló, nem párbeszédképes nyelvi megnyilatkozás valójában az önmagára záruló, fokozhatatlan öröm nyelvi zárványa. A kimondással megvalósuló nyelvi azonosítás pusztán valamiféle ekvivalens viszonyvonatkozást rögzít anélkül, hogy az örömartikuláció egy verbális soron transzformálna. Ebben a szövegtapasztalatban az öröm lényegileg pusztá viszony, egy a fakticitás világa előtti ontológiai adottság: a *tiszta egybeesés*. Az egybeesésben a létezés, mint mindent megelőző adottság, az öröm „viharaként” teszi elérhetővé önmagát. Amikor Pilinszky költészetében az öröm-artikuláció poétikai formáit keressük, akkor újra és újra ezzel a verseseménnyel találkozhatunk. A *Novemberi Elíziumban* az ekvivalencia a következő nyelvi formát ölti: „olyan is vagy / oly boldog is, hisz semmit sem akarsz már; / csak ragyogni a novemberi napban”. Ebben az esetben a lírai énalakzat önfelszámolása és az önátadás metaforicitása teremti meg a tiszta egybeesés/egyenértékűség (ekvivalencia) viszonyvalóságát. A fent idézett szöveghelyek gondolati szerkezetét illetően tehát egy olyan áthelyeződés érhető tetten, melynek során nem a megképződő viszony referenciális elemei válnak hangsúlyossá, hanem maga a *viszonyképződés*, mint nyelvileg előállított létvonatkozás. Ezt a sajátos „anonimitást” legpontosabban a *Novemberi Elízium* című vers záróképe magyarázza:

„Mi készül itt e tenger ragyogásból?
Ha lehunyom is, süti a szemem,
mi kívül izzott, belül a pupillán,
itt izzít csak igazán, idebenn!
A világ is csak vele fényesül,
az örömtől, aminek neve sincsen.”

Az „öröm” szó mint nyelvi jel annak a képtelenségnek a megnyilatkozása, mely mögött az a tapasztalat áll, hogy az *örömmnek nincs neve*. Az öröm az *Aranykori töredékben* (is) nem a világ valamely történésére adott szubjektumreakció, azaz nem egy következményes viszonyban megteremtődő affekció, hiszen akkor konkrét, racionális oka, tehát neve lenne. Ennek az örömmnek azonban nincs neve, s ez a tény abban a lényegi összefüggésben áll, hogy az öröm nem birtokolható. Nem az énből gyökerezik. Kimondhatatlan, de érzéki fenomén, ami a tiszta ragyogásban ölt testet. Az öröm az *Aranykori töredékben* a világ felől érkezik, mint elementáris megmutatkozás, világfeltárlás, amellyel szemben az én mint a saját idejét elszenvedő különállás – elvesztve önmagát – kivettetik a temporalitás rendjéből: „*aranykori és ugyanaz a nyár! / És ugyanaz a lüktető öröm, / dobog, dobog a forró semmiben*”. A melléknévi mutató névmás (ugyanaz) kétszeri ismétlése az elliptikus nyelvi szerkezetben egy olyan ekvivalencia verbális reprezentációja, mely elemi erővel és drámai hirtelenséggel zúdul be a totális hiány (semmi) tapasztalatrendszerébe. Ebben az összefüggésben az öröm poétikája Pilinszky-verseiben egy önbirtokló viszonyeseményként áll elő, s a metaforaesemény nyelvi-logikai realitásának megfelelően *egybeesésként* válik tiszta történéssé. A lírai én poétikai előállításának ezek a formái teljesen elkülönböznek attól a gyakorlattól, melyet a legjelentősebb Pilinszky-versek általában követnek, hiszen azokban az integratív lírai én alakzata helyett annak csak jelszerű vagy metonimikus eltolásokon keresztül megjelenő reprezentációját érzékelhetjük. Az *Apokrif* a klasszikus modernség utáni poétika mintaszövegeként számol be az öntételező szubjektum tarthatatlanságáról. Az én önmaga nyoma, jele a szövegeseményben, nem pedig önmegjelenítés. Az istentől való elhagyatottságban az „én” pusztán metonimikus önreprezentációja valósul meg. Az én voltaképpen az én hiányának jele. Olyan képmás (eikon), melynek utalnia kellene a teremtőjére, ám lerombolt arcán és alakján keresztül éppen az archetípus lerombolódásának megjelenítőjévé válik. A teremtő-teremtményi viszony kitöltetlensége miatt az én transzcendenciától való ájtársága és az ebből fakadó teljességérzete, ami hagyományosan a tiszta önbirtoklásban jelenik meg, itt teljesen igazolhatatlannak bizonyul. Az *Apokrif* harmadik (oly gyakran elemzett) szövegegysége pontos képét adja ennek a történetnek. Ebben a szakaszban a lírai én egy folyamatos, metonimikus helyettesítéssorozatban veszíti el önbirtoklási képességét. Az

első helyettesítés során („*Látja Isten, hogy állok a napon. / Látja árnyam kövön és kerítésen.*”) a metonímia (én-árnyék) olyan következményes viszonyként jelenik meg, melyben a lírai én fizikai valósága kiiródik a versből, azaz az Isten és ember közti látásviszony egy lényegi törés következményeként elérhetetlenné teszi önmagát. A második helyettesítésben („*Akkorra én már mint a kő vagyok, / halott redő, ezer rovátka rajza,*”) megjelenő időbeli-anyagi kölcsönösség (én-kő, rajz) olyan módon dekonstruálja a viszonymegfelelés lehetőségét, hogy egy nem-antropomorf vonatkozási teret állít elő, melynek következtében a vers én-létesítése leválik az európai kulturális hagyomány archetipusos gyakorlatáról. Az *Apokrif* záróképeinek („*És könny helyett az arcokon a ráncok, / csorog alá, csorog az üres árok.*”) többszörös helyettesítései (arc, árok, ránc, könny) dinamikus, eseményként mutatják fel a viszonyazonosság lehetetlenségét, hiszen az én-t folyamatos kitérésként, elkülönülőként írják le. Az én-nek ez a posztmodern archeológiája az egzisztenciának azt a sajátosságát ragadja meg, hogy az integratív egységként, múltjából táplálkozó stabilitásként elhelyezhetetlen bármiféle viszonyban (legfőként egy transzcendens viszonylatban). Ez az én a megfeleléseket, egybeeséseket nélkülöző számkivettetés énje. Azt láthatjuk tehát, hogy Pilinszky költészetében nagyon kontrasztosan áll egymás mellett két lényegileg különböző énteremtés és „világleírás”. Egyfelől a viszonyazonosságokban manifesztálódó örömtapasztalat, másfelől éppen a totális viszonyhiány poétizálódik az egyes Pilinszky-versekben. Úgy tűnik, mintha Pilinszky gondolkodásában és poétikai világában a fájdalom és az öröm viszonya nem pusztán ellentétként megjelenő polarizáció az emberi létérzékelésben, hanem egymással nagyon szoros érintkezésben lévő létmódok dinamikus megvalósulása. Bizonyos értelemben a fájdalom és az öröm egymást feltételező kölcsönösség. Viszonyuk tehát nem dialektikus, hanem a metonimikus egymás mellettség szerkezetét mutatja. Az öröm- és fájdalomérzetnek ezt a végzetes közelségét, tragikus ekvivalenciáját a modernségben először talán Kierkegaard érzékeli és tematizálja. Tudjuk, hogy Pilinszky gondolkodásának alakulástörténetében milyen fontos szerepet játszott az ő munkássága, első sorban az a szemléletmód, amelynek keretében a filozófus a hitviszonyban megteremtődő egzisztenciáról beszél, és annak radikális világleírását adja. Témánk tekintetében különösen hangsúlyos, hogy miként szervesül Pilinszky látásmódjában Kierkegaard gondolkodásának a dialektikus/diametrikus ellentéteket érvénytelenítő és átíró praxisa. „*Azt hiszem, Kierkegaardé az a gondolat, hogy a jó ellentéte nem a rossz (a rossz kevés is meg alacsony is ahhoz, hogy a jó valódi ellentéte lehessen), hanem a jó és a rossz fogalmának összekeverése, összezagyválása.*”² Véleményünk szerint Pilinszky örömfogalmának szerepét és szerkezetét vizsgálva nem hagyhatók figyelmen kívül Kierkegaard belátásai és felismerései. A kierkegaard-i problémafelvetéssel való azonosulását dokumentálja az alábbi megjegyzés is: „*Van Kierkegaardnak egy gyönyörű tanulmánya Ábrahámról. Ebben írja, hogy egyedül a szent merészel egyedül maradni Istenével, a hős és a tanító, bármily magányos is, igazával mindig a kollektivitáshoz, az etikus szinthez fellebbez.*”³ A *Félelem és reszketés* című munkára történő utalás egyértelművé teszi, hogy a kierkegaard-i isten-ember-tematizáció mennyire lényegszerűen rögzül Pilinszky tudatában. Amikor azt állítottuk, hogy a Pilinszky-versekben az öröm egy olyan megmutatózása (önfeltárlása) a valóságnak, mely mint viszonyazonosság és egybeesés adódik, akkor Kierkegaard-nak az ismétlésről írott gondolatmenete kísértett bennünk. *Az ismétlés* című tanulmány témánk szempontjából azért nagyon fontos, mert az örömmállapot olyan antropológiai leírását adja, amely a Pilinszky-versekben is kimutatható. Az öröm *Az ismétlés* című szövegben úgy érkezik az ember számára, mint egy villámcsapás: „*Minden egyre jobban összekuszálódik, itt már nem segíthet más, csak egy villámcsapás.*”⁴ A „kívülről” érkező öröm Kierkegaard számára az idő olyan összeroskadása, amiben múlt, jelen, jövő egymásra vetül azáltal, hogy az egzisztenciális pillanat a maga totalításában önálló, a temporális rendbe vissza nem illeszthető egyszerűsége tesz szert. Pilinszky a *Dél* című versét kierkegaard-i felütéssel kezdi: „*Örökké tartó pillanat! / Vad szívverésem alig győzi csöndjét, / csak nagysokára, akkor is alig / rebben egyet a meglepett öröklét.*” A pillanat státuszváltozásának kataklizmatikus vihara mint versé rögzült (megörökült) élmény a *Novemberi eliziumban*, az *Aranykori töredékben* és az *Apokrifban* is az öröm történéseként jelenik meg. Az ismétlés Kierkegaard-nál – és Pilinszky-nél is – az emlékezés lelki mechanizmusával ellentétes irányulás, ugyanakkor a múltbeliség éppúgy dimenzionálisan nyer benne értelmet, mint az emlékezésben. „*Ami ismétlődik, az volt, különben nem ismétlődhetne, azonban éppen az, hogy volt, teszi az ismétlést újjá. Amikor a görögök azt mondták, hogy minden megismerés emlékezés, úgy ez azt jelentette: az egész létezés, mely itt van, jelen volt – ám ha azt mondjuk, az élet ismétlés, akkor ez azt jelenti, hogy a létezés, amely itt volt, létezni kezd. Ha az emlékezés és ismétlés kategóriáját nem birtokoljuk, úgy az egész élet egy üres tartalom nélküli formába fullad.*”⁵ Ebben az értelemben az önmaga örök különállását elnyerő pillanat egyrészt úgy kapcsolódik a történeti időhöz, hogy valójában abból szakad ki, másrészt az ismétlésben az ismétlődik csak, ami már volt, azaz a történeti idő. Véleményünk szerint a Pilinszky-versek nyelvi szerkezeteiben előálló ekvivalencia valami hasonló viszonyt reprezentál. A Pilinszky-versek időviszonyainak leírásakor többnyire az eszkatológia szemléletrendjét szokás érvényesíteni. Az eszkatológia a világ végső rendjének valósága, az üdvözülés és a feltámadás ideje, olyan jövő, ami a jelen perspektivikusságában a Remény vigaszát helyezi bele. Az eszkatológia a történelem üdvtörténetbe torkollásának a

2 Pilinszky János: *A mélypont ünnepéje*. Szerk. Jelenits István. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 1984. 400. o.

3 Uo. 253. o.

4 S. Kierkegaard: *Az ismétlés*. Ford. Gyenge Zoltán. Ictus Kiadó. 1993. 94. o.

5 Uo. 28. o.

horizontja. Zárt és egyirányú idő és jövő. Minden történelmi narratívát felülíró végső narratíva. Véleményünk szerint a Pilinszky-versekben megképződő idő ennél komplexebb alakot ölt az intenzív pillanat dinamizmusának formájában. Pilinszky „vers-pillanatainak” az a poétikai következménye, hogy a szövegek lírai tudatában megképződő belátás, felismerés katartikus természetű, hiszen a Pilinszky-vers Mostjában valami mindig is Volt nyilatkozik meg immár elemi nyersségben. Az a valami, ami már a végleges elvesztettségbe zuhant, és a szinte elvisselhetetlen hiány, szorongás (Kierkegaard-nál halálos betegség is) helyettesítéssorozatába taszította az embert. Az ismétlés a tragikus hiányban felmutatott kitarás (a próbában való helytállás – megpróbáltatás) idejében teremtődő *elveszettnek* a viharos előretörése, mennydörgés és villámcsapások sűrűjében előálló ragyogás. Hasonlóan a görög tragédiák katarzismechanizmusához, melyben a cselekvő bukása és végső önelnyerése ugyanaz a pillanat, az ismétlés az öröm és a fájdalom határpontján magasodik fel. *Az ismétlés* című tanulmányban Kierkegaard Jób történetén keresztül modellálja az ismétléseseményt. Az istenfélő Jób feje felett az egész létezés összecsapott, s „cserépdarabokra tört”. Jób azonban megállt az Isten tekintete előtt: „*Az Úr adta, az Úr elvette. Legyen áldott érte az Úr neve.*” (Jób. 1.21.) Kierkegaard szerint a mindenét elvesztő Jób hite éppen abban a vitában teljesedik ki, amelynek az a célja, hogy felismertesse vele bűnösségét (istenfeledését), amit a szörnyű büntetés igazol és tanúsít. Azonban Eliphaz, Bildad, Zophar és Elihu korholó, bölcsekedő szavai egyre inkább megerősítik Jób hitét abban, hogy neki igaza van, és büntetése, szenvedése nem feleltethető meg bűneinek. Jób a hamis barátok helyett Istennel állítja szembe magát, igazának tanúsítása kizárólag Istenre irányul. Az ént érvénytelené tevő fájdalomban antropológiai pozíciójának tengelyét a horizontálisból visszahelyezi az őt lényegileg megalapozó viszonyba. „*Jób lépésről lépésre mindent elveszített, ezért a remény lassanként szertefoszlott, miközben a valóság ahelyett, hogy enyhébb lett volna vele szemben, egyre szigorúbban lépett fel ellene. Kereken kimondva: minden elveszett. Minden egyre jobban összekuszálódik, s itt már nem segíthet más, csak egy villámcsapás.*”⁶ Jób nem elfordul Istentől, hanem az Istennel szemben védi igazát – s védi a múltját is, amelyben istene áldása övezte életét. Jób hite tehát romokon és a szakadékok fölött is megáll, akkor is, amikor már csak árnyéka önmagának, és arcán a könnyek helyett már csak üres árok van. Ekkor ragyog fel az ismétlés. „*Hogy mikor következik be? Az emberi nyelv persze nem egészen alkalmas ennek az elmondására. Mikor következik ez be Jób esetében? Akkor, amikor minden elgondolható emberi bizonyosság és valószínűség ennek a lehetetlenségéről beszél.*”⁷ Jóbot az Úr végül megáldotta, és mindent kétszeresen visszakapott. Kierkegaard ezt a drámai státusváltást nevezi ismétlésnek. Ebben az értelemben az ismétlés az öröm eseménye, hiszen benne a létezés, amely itt volt, újra létezni kezd. Az öröm ily módon az a létezés, amelyben a létezés egy létezőn keresztül nyeri el önmagát. Pilinszky költészetében az öröm ugyanígy visszanyerés, előrenyomulás. Rendkívül beszédes ebben a vonatkozásban *Az aranykori töredék* gyönyörű nyitó képe: „*Öröm előzi, hirtelen öröm, / ama szemérmes, szép anarchia!*” Ez a nagyon pilinszkys „öröm-definíció” az örömet olyan eredendő állapotként mutatja be, ami lényegi természete szerint az első összerendeződés, tudatosság előtti világ, az anarchia létmódja. Az etika világában álló és élő ember számára tehát az öröm mindig ismétlés, valami elveszettnek a visszanyerése, a bukott állapotból való hirtelen és váratlan felemelkedés. (Érdekes részmozzanatként vizsgálható lenne itt az a „magaslati” fokalizációs sajátosság, hogy a *Dél* és az *Aranykori töredék* poétikai nézőpontjának centrumában is a ragyogó háztetők látványa áll). Az ismétlésesemény mint az öröm rázúdulása az egyén életére Pilinszky több versében is a hazatérés narratívájaként realizálódik. A hazatérés kierkegaard-i értelemben az ismétlés próbája, a lélek olyan több irányú mozgása, amit elsősorban az otthon elhagyásától kezdődően íródo múlt terhe vezérel. Ez a múlt az elszakadás által önmaga is a múlt tagadása, annak tanúsítása, hogy az ember kétségbeesetten önmaga akar lenni. A narratíva archetípusa a tékozló fiú története, ami Pilinszky számára mind költészetében, mind értekező prózájában is elsődleges referencialitással bír. A *Két rendhagyó szent* című esszéjében nagyon markánsan ragadja meg a történet teológiai és antropológiai szerkezetét: „*A Tékozló Fiú szentsége titkában talán még a jobb latorét is felülmúlja. Tudója egyedül isten. Hogy mikor vált szentté? Távozásakor, a disznók között, megrendítő fogadtatásában? Úgy érzem, hogy ez a három mozzanat, féktelen kilengéseiben is tökéletesen egy. Másként az atya (vagyis isten) igazságtalan lett volna, amikor hűtlen fiát, a mindig hűséggel szemben előnyben részesítette, szinte fittyet hányva neki.*”⁸ A hazatérés értelem-összefüggései a Pilinszky-versben mindig ennek az alapító szövegnek a kontextusában bontakoznak ki, és egy vertikális tengely mentén történő mozgás drámájaként realizálnak egy már *jelen volt* visszanyerésének a kérdéseként. *Az Apokrif* című vers egésze úgy is értelmezhető, hogy a szöveg arra az elemi kérdésre adott válaszok sorozata, hogy van-e hazatérés. Érvényteleníthető-e a saját múltját megtagadott (tragikus bukásba zuhant) múlt. Van-e ismétlés? Lehetséges-e az *ugyanaz* a hazatérés örömeiben? A szöveg – mint már fentebb jeleztük – ellentmondásos válaszokat ad. A hazatérés-narratíva a második szövegrészben található:

*„S majd este lesz, és rámkövíül sarával
az éjszaka, s én hűnyt pillák alatt
örzöm tovább e vonulást, e lázas
fűcskákat s ágacskáikat.*

6 *Az ismétlés.* 94. o.

7 *Uo.* 94. o.

8 *A mélypont ünnepélye.* 520. o.

*Levelenként a forró kicsi erdőt.
Valamikor a paradicsom állt itt.
Félálomban újuló fájdalom:
hallani óriási fáit.*

*Haza akartam, hazajutni végül,
ahogy megjött ő is a Bibliában.
Irtóztató árnyam az udvaron.
Törődött csönd, öreg szülők a házban.
S már jönnek is, már hívnak is, szegények
már sírnak is, ölelnek botladozva.
Visszafogad az ősi rend.*

A szöveg világosan jelzi, hogy a történetminta a tékozló fiú példázata. A megszólaló én-alakzat az ő archetipusos figurájára íródik rá. Az otthon és múltat megtagadott múlt tudatának előállítására nagyon finom sejtetéseken keresztül történik. A „húnyt pilla alatt” őrzött, ám eltékozolt ártatlansággal (fácskák, ágacsok, kicsi erdő) szemben a lélekben nőtt fájdalom óriási fáit hozza magával haza az érkező. Azonban az, hogy a tragikus jelenben a hunyt pilla alatt megőrződött a romlás előtti világ (ősi rend), mint tiszta viszonylat, a hazatérés reményének lehetőségét biztosítja. A hazatérő minden vonatkozásban az ítélet előtt áll, az ítélet előtti csend borzalmas viharában. A Pilinszky-kép szinekdochés viszonylatként állítja elő azt a drámai valóságot, melyben az én mintegy ősmintaként, elemi lenyomatként magában hordozza azokat a teremtettségi viszonyokat, amelyek a számkivetetésben elérhetetlenné váltak számára. Az én tehát ez esetben valójában önmaga számára válik elérhetetlenné. A fácskák, az ágacska és a kicsi erdő felől rémalakként adódik önmaga számára is: „Irtóztató árnyam az udvaron.” Ez a láttatás, melyben az én önmagát önmaga torzulásaként mutatja fel, olyan önreflexivitásról tesz tanúbizonyosságot, ami csak az eredendő állapotának nyomait még hordozó létezőben lehetséges („Valamikor a paradicsom állt itt”). Az udvaron álló, ítéletére váró férfi saját tekintetében önmaga keresztjeként nézi az ajtót, amin keresztül elhagyta a házat. Kierkegaard villámcsapásnak nevezi azt, ami ekkor történik. „Az apa ezt mondta szolgálóinak: hozzátok ki pillar a régi ruhát, és öltöztessétek fel. Húzzatok gyűrűt az ujjára és sarut a lábára! Azután hozzátok a hizlalt borjút, vágjátok le! Együnk és vigadjunk, mert ez a fiam halott volt, és új életre kelt, elveszett és megkerült!” (Luk. 15. 22–24.)⁹ A tékozló fiú megbocsájtáson keresztül történő újjászületésében megvalósult ismétlésnek a ráiródása az Apokrif lírai énjének valóságára, ezt a versszakaszt az öröm történetévé teszi. Az öröm nem maga a hazatérés eseménye, sokkal inkább a hazatérésben újrendeződő viszonyesemény. A történet a vers metaforikus síkján elhelyezve azt látjuk, hogy a fájdalom óriási fáit ismét fácskákka rendeződnek vissza, azaz egybeesnek eredendő önmagukkal. Pilinszky gondolkodásában a hazatérés mindig teológiai narratívaként jelenik meg, és mindig egzisztenciális eseménytörténet. Az egzisztenciális pillanat eseménytörténete. Az Apokrif zárásának ellentételező képsora ugyanezen vertikális tengely egy másik metszetét mutatja fel. A Pilinszky-vers antropológiája az embert mint olyan egyedi létezőt tételézi, aki létvonalozásában elsősorban nem a horizontális történeti idő, hanem a vertikális egzisztenciális idő tengelyén valósíthatja vagy nem valósíthatja meg önmagát. A tragikus számkivetetés ebben a gondolkodásban minden pillanatban fenntartja az ismétlés, az öröm lehetőségét, a „húnyt pilla alatt” őrzött szép anarchia újra jelenre válthatóságát. A számkivetettségnek, az összeomlásnak, az én lerombolódásának egzisztenciális valósága a Pilinszky-versek antropológiai szemléletrendjében magában hordozza a teljes konverzió lehetőségét. Az én egzisztenciális átrendeződése a létező lényegileg abszurd ráhagyatkozása arra a létre, amibe érkezik. A Pilinszky-versek vallásos egzisztenciája ennek a ráhagyatkozásnak a drámájában íródik lírai énné, s ennek következtében sohasem válik a történeti idő pusztá szubjektumává vagy tanúsítójává. Ez a kierkegaard-i eredetű világértés az ént egy radikálisabb viszonyban látja értelmezhetőnek. Tragikum és öröm lelki érintkezése Kierkegaard számára a létező egyén legnagyobb terhét jelenti, s ezt a terhet mint halálos betegséget nevezi meg. Az ember kétségbeesése, szorongása tragikum és öröm brutális kölcsönösségébe ágyazódik. A kétségbeesés felszámolásának iránya az ismétlés kényszerével terheli meg az embert. Ez a kényszer azonban az öröm soha meg nem szűnő erőforrása is egyben. „Az a formula, amely az Én állapotát akkor írja le, amikor a kétségbeesés teljesen le van győzve, a következő: miközben önmagához viszonyul és önmaga akar lenni, az Én átlátható módon abban a hatalomban alapozza meg magát, mely őt létrehozta.”¹⁰

⁹ Újszövetség. ford. Simon T. László OSB. Pannonhalmi Főapátság, 2014.

¹⁰ Kierkegaard: *Halálos betegség*. Ford. Rác Péter. Göncöl Kiadó, 1993. 20. o.

TÓTA PÉTER BENEDEK
Öröm-nyom-ok
Pilinszky János és Ted Hughes
írásaiban

szemérmes, szép anarchia!

Eredendően és végső soron igaz: „Boldogságra lettünk teremtve. Boldogságra vagyunk hivatva.” (PJPi 436) Az ember bűnbeesése óta ez a „boldog és első állapot” (PJPi 457) életünk útjának régi-új célja. Ezért már az is mondható, hogy „boldog, aki úton van” (PJBe 276). Az emberélet megkerülhetetlen útjainak mindegyike azonban „valóságos öröm és valóságos szenvedés” (PJNt 112). Ezért tájékozódásunkat időben és térben segíthetik a pillanatnyi öröm-nyomok, a töredékes örömpillanatok, amelyek elővételezhetik a boldogságot – a teljes örömet. Azaz Pilinszkyval szólva: „Tökéletes örömet kell keresni [...] el kell jutnom a legmerészebb örömig: [...] az örökkévaló pillanat, az evangélium és a sorsdrámák örömeig.” (PJNt 16) Induljunk! Kezdődjék a nyomkeresés!

1. nyom: a prés

A „Címerem” Pilinszkytól először az *Új Írás* című folyóiratban jelent meg 1971 decemberében (PJÖv 109). „Szög és olaj lehetne címerem”, mert mindkettő a préselés ilyen-olyan nyomán állítható elő; ütve, verve, kovácsolva, sajtolva, valamiféle nagy nyomásnak kitéve; majdhogynem nyomorítva jön létre az egybetartó szeg, az egészséget tápláló-ápoló olaj. Hogy mit lehetne a címer szövegéül írni? Egyfelől: „felhők futását” – valami szabadon fennköltet, magasztost, ami azonban – a felhő – maga is kondenzáció eredménye; sűrítésé, tömörítésé, összenyomásé – ez németesen *dichtung*, azaz sűrítés, tömörítés, összenyomás, sőt, versírás, költészet, szépirodalom. Másfelől: „disznók fejét / rálapulva a préskemény palánkra” – a földet turo, összeszorító keretek közt fogva tartott, nehéz testű, ám kíváncsi, intelligens állatok bemutatását. Így talán „mindent megérték” égen-földön, még az ég alatt földönfutóvá lett és a disznók eledelét megkívánó tékozló fiú példázatát is: miként fér meg egy lapon nyomorúság és öröm. Hogy ez mit jelent? Írást. Befejezett mondatot. Kész művet. Présbe kényszerítve: nyomdába adva, nyomtatásban közreadva. A megszenvedett tapasztalat, a nyomasztó élmény – a nyomorúság – kezelhetően, kézbe adhatóan/foghatóan jelenik meg kellő időben – az örömet jelentő kegyelem pillanatában. Szentírási értelemben a közös töről fakadó öröm (*khara*) és kegyelem (*kharis*) egy – filológiailag is – követhető nyomot hagy.

Ted Hughes allegóriája a versírásról, „A gondolat-róka” („The Thought-Fox”) 1957-ben jelent meg (THCP 21). A képzelőerő sötét renetegének egy pillanatában egy róka képét vélelmezve érkezik az inspiráció, amely pontosan követhető nyomot hagy maga után a fehér hóban („Sets neat prints into the snow”), s a költői kép ezzel a tagmondatallal fejeződik be: „A lap kinyomtatott” („The page is printed”). A nyelvtani szenvedőszerkezetet előkészíti a költői nyomorúságot kifejezni képes érzéki tapasztalat: az ember elszenved a beléivódó „hirtelen szürő friss rókabűzt” („a sudden sharp hot stink of fox”). A szenvedő szerkezet azonban azt is kifejezi, hogy a vers beszélője nem cselekvő részese az eseménynek: az tőle függetlenül, de rajta keresztül megy végbe – az állatian ható ihlet erőt vesz rajta, erőszakot hajt végre rajta, hatalmába keríti, nyomást gyakorol rá. A végeredményül kapott szép vers ugyan az öröm pillanatát jelenthetné, csak mintha a beszélőnek nem lenne öröme benne. Ahogyan Ted Hughes írja erről a versről: „A szavak csináltak testet neki, és bocsátották útjára” (THPM 20) – nem pedig ő. Ezt az örömtelen személytelenséget a költő Ted Hughes-i sámánattitűdjé elviseli: a sámánköltő a halálos transzállapotból új bensővel támad fel, s ez az eksztatikus költői vérmérséklet a totemállat szellemállapotába helyezi (v. ö. THWP 56–58). Ami történik, rajta mint médiumon nyomódik át. Amikor Ted Hughes a költői személyiség mibenlétét vizsgálja (THDG 17–47; THWP 268–292) T. S. Eliot nyomán, a „Hagyomány és egyéniség” (TSÉS 13–22, TSEK 61–72) szerzője azért szerepelhet sámánként, mert szerinte a költő sajátosan kifinomult médium, akiben/amiben a *benyomások* („impressions”) és élmények váratlanul és szabadon új kombinációkat képeznek (TSÉS 18, 20; TSEK 67, 69). A költő médiumként sem hozzáadni, sem elvenni nem tud semmit; a szellem áldozatává lesz, az ő nyomaát adja tovább.

Ted Hughes esetében a totemállat veszi át a cselekvő szerepét, s ez végül az örömmomokat fölfüggeszti a médiumban. Pilinszky is megtanulta Eloittól, hogy a költő médium (PJPi 237, 266; PJBe 48, 52). Pilinszky-nél azonban a költő minősített cselekvő marad, s a költő mint szereplő minősítését így fogalmazza meg: „Írás közben – pedig találtam dolgokat, amik relatíve fölülmúlták képességeimet, legalábbis így éreztem, rátaláltam egy sorra, egy képre – rájöttem, hogy nem örülhetek neki, nem vehetek részt benne azzal az örömmel vagy inkább élvezettel, amivel kellett volna, ha természetesen reagálok. De akkor nincs meg az áldozat eleme! Színesnél veszem észre, amikor színpadon van, hirtelen egyenesbe kerül, észreveszi, hogy a

közönség kapcsol, vele van, és abban a pillanatban túlénkli a dolgot. Rájátszik. Egyedül az a színész, aki le tud mondani a találkozásnak erről a hirtelen megszülető örömről, az képes a darabot végigjátszani azon a szinten, amelyen szükséges [...] Ez borzasztó! Hiába remekel, belül mélységesen szomorú.” (PjBe 207) Ez az áldozat, ez a lemondás, az örömmel ez a személyes, cselekvő felfüggesztése jelentheti, hogy „Nekünk magunknak muszáj végül is / a présbe kényszerülnünk.” Így ugyan a költő Pilinszky-nél is „csupán médium”, ám „egy teljesebb jelenlétet” (PJNt 116). Valóban: „Az író [...] csak médium, közvetítő. Jézus-esemény: örök közvetítő” (PJNt 137; PJ kiemelése). Amit közvetíthet: az öröm híre. Ilyen az örömtelen öröm, az örömtelenség öröme, az öröm az öröm ellenére.

Pilinszky élményében a „prés” és Hughes tapasztalatában a „print” – a latin „premo, premere, pressi, pressum” ige származéka – présel, szorít, sajtol, nyom; a lényegyet tekintve mindketten osztoznak a teremtés rendjében. Az elkerülhetetlen írás kényszerű nyomására jön létre, jelenik meg nyomtatásban a mű. Rálapulva egy sík felületre, szorosan hozzásimulva egy kétdimenziós felülethez, rásajtolva a palánkra, ahogy az egyik szó töve – lap – észrevehetően tükröződik a másik szó kezdetében – pal-. Kozmikus méretű felhőkép ide, disznóól szűkössége oda, az alkotó teremtés ilyen könnyed tapintattal hagy nyomot maga után. Az alkotó teremtés kegyelme azonban a költő nyomorúsága. Erre utalhatott Pilinszky 1971 októberében: „présben írtam, [...] belső présben [...]” (PjBe 121). A préselt öröm a vers helyrajza szerint a kegyelem és a nyomorúság között található. Ez a szópár két végletet idéz. A megidézett végletek tágassága és szorítása visszhangzik némiképpen „Egy lírikus naplójából” 1972 februárjában. „Bizonyosságra törekedni és elfogadni a bizonytalanságot: egyik mottója lehetne a mindenkori embernek. Kemény prés ez, mégis szorításából született minden igaz bölcsesség, ima, művészet. [...] Aki [...] vállalja a »prést«, gyakran épp a leghevesebb szorítás, szorongattatás idején hirtelen megsejti az ellentmondásokat föloldó szabadságot, valami új és kimondhatatlan realitás vizsgázt. [...] amikor a szorongattatás a legnagyobb, közel a szabadító.” (PjPí 672)

A szorongattatásból kiszabadul – kisajtolódik – az igaz műalkotás. Nyomon követhető. Ted Hughes gondolatrókája először 1955-ben hagyott nyomot papírlapon (KSPC 291), 1957-ben került első kötetébe (THHR 14), később 1961-ben Hughes első BBC iskolarádió programjában hangzott el, s ennek szerkesztett változata 1967-ben jelent meg (THPM 19–21), majd háromszor válogatott versei kötetének nyitó költeményeként szerepelt (THSP1 1972, THSP2 1982, THSP3 1995). A róka sorsdöntő álmotörténete egy 1993-as keltezésű kisprózában olvasható (THWP 8–9; THÉR), miután utalt rá egy 1953-as, illetve vázolta azt egy 1979-es levelében (THSL 22, 422). A róka totemállatként meghatározó Hughes egyetlen novelláskötete utolsóként megírt, de sorrendileg elsőnek szerkesztett darabjában („A sújtó csapda” [„The Deadfall”], 1993, THDB 1–19). A róka mint megigéző címerállat jelenik meg Hughes utolsó, 1998-as kötetébe magikus hatást keltő „Epifánia” [„Epiphany”] című versében (THBL 113–115). Ted Hughes erre mondhatná: címerem. Talán milderre vonatkozhatna azonban az, amit Hughes 1979-ben a rókaálm kapcsán írt: „soha nem kellett volna elmondanom, azt hiszem” (THSL 423). Viszont neki magának lett muszáj végül is a présbe kényszerülnie. Noha az életmű egészét átjáró és összefogó rókanyom ok lehetne az örömmel, ezek a szövegek önmagukban mégis örömtelenül nyomasztóak, ám – mivel nyomorító szorításukból kiszabadultak, nyomtatásban megjelenek – örömtelenségük ellenére csak azért is öröm-nyom-ok.

Mindkettőjükre érvényes lehet Pilinszky sejtése: „örömbel és szenvedésbe egyedül a tisztaszívűek merészelnek alászállni” (PjPí 119), mert tisztában vannak vele: „Az igazi öröm fájdalom és unalmon túli” (PJNt 110).

2. nyom: a zokogás

A „Telehold” Pilinszkytól először a *Nők Lapja* című hetilapban jelent meg 1971 novemberében (PJÖv 119). Amint a címerem öröme kegyelem és nyomorúság közé préselődött, úgy illeszkedik „a viszontlátás zokogó öröme” az „ütéssel” és „lágysággal” érzékeltethető végletek közé. A viszontlátásnak ez a zokogó öröme szíven üthet és meglágyíthatja a szívet. Ennek a megrázó zokogásnak a katartikus könnye megmossa érzelmeinket; kiengesztelődésként ez „ráz egybe és mos egybe... / két összeérő arcot...” Ez a helyzetrajz felidézheti a tékozló fiú és a tékozló atya viszontlátásának örömet: „már messziről meglátta, és megéset szíve rajta, eléje sietett, nyakába borult, és megcsókolta” (Lk 15:20). A testvér a mezei munkából térve vissza (Lk 15:25) látja az öröm diktálta étkezést (Lk 15:24.32) – talán az estebédet vagy vacsorát, amikor akár a telehold is látható. Az örömlakoma és a telehold képzelet megengedheti, hogy számításba vegyük a húsvétot (v. ö. Zsoltár 81[80]:4b; HHBL 1869), hiszen a fiú „halott volt, és [újra] életre kelt” (Lk 15:24.32). A viszontlátás öröme zokogó az élet-halál kritikus és katartikus pillanatának megrázkódtató és megkönnyebbítő szélsőségessége miatt. Ezzel párhuzamosan Lázár föltámasztásának részleteire is gondolhatunk. Jézus örül (Jn 11:15.41), mert hitet adhat, és megrendülten/megindultan könnyekre fakad, zokog (Jn 11:35) a viszontlátás vonzásában, miközben egy utalás megidézi a négy napja halott kezét is (Jn 11:17.39.44). Mindez a húsvét közeledtével történt (Jn 11:55), mintegy elővételezve Jézus halálát és feltámasztását, a megújult életre nyíló viszontlátás örömet.

Ahogy a „Telehold” a kozmikus természet rendjébe illő újjászületéssel foglalkozik, úgy tesz Ted Hughes 1984-es „Esővarázs a hercegség érdekében” („Rain-Charm for the Duchy”) című verse is (THRC 1–4). Az 1984. december 19-én frissen kinevezett koszorús költőtől először ez a vers került a királyi család gyűjteményébe december 21-én (JBTH 418–419), bár eredetileg a folyó témájú versei közé szánta (KSPC 142; v. ö. THSL 619, 620) az 1984-es

aszályos év hatására (TMML). Ugyan a kötet címét is adó vers címe a trónörökös birtokai közé tartozó Cornwalli Hercegségre utal, a horgászszenvedélyéről híres Hughes a lakóhelye, North Tawton tágabb környezetében található folyók által behálózott devoni és dartmoori vízi birodalomra céloz majdhogynem mitologikus halászkirályként, ahogy a hercegség földrajzát újrarajzolja a kötethez fűzött jegyzeteiben (THCP 1214–1216). Az öthónapos aszályt rajtaütészerű zivatar váltotta fel, dörgés rázta a falakat, villámcsapás recsegett a tetőkön, a vers beszélőjének gondolatát az „örömteli zokogás” („joyful sobbings”) – a helyi folyókat újra felduzzasztó lezúduló eső – töltötte be, a zivatar képében kozmikus visszaterő víz viszontlátásának zokogó öröme, a devoni és dartmoori hegyhákat pedig domború, nedvvel telt („boldogságtól ödemás”) „kőkorszaki kézfejeknek” képzelte. A halászkirály számára a haldokló anyatermészet újra életre kelt karácsony közeledtével. Az újjászületés feletti örömteli zokogása azonban kiterjed a szomjúságtól szenvedőkre is („the patient, thirsting ones”).

Hogy Hughes 1984-es örömteli zokogásának gondolatában a szomjúságtól szenvedők is bennfoglaltak, nem meglepő az öröm és szenvedés együttes érvényét valló Pilinszky társaságában. Hughes 1967 és 1976 között lefordított Pilinszky-versei között szerepel a „Miféle földalatti harc” is (PJÖv 24–26; „What Underground Struggle” [PJTH 21–22]). Pilinszkynél ennek a szövegnek a beszélője „magához rántja társát, / siratva benne önmaga / hasonló sorsú mását,” majd öhozzá fordulva folytatja: „zokogva átöleltelek / és szomjazón, ahogycsak / szeretni merészelhetünk / egy élő és halottat!” Hughes változata szerint a „siratva” megfelelője „sobbing” (zokogva), a „szomjazón [...] szeretni” pedig „craving” és „crave” – azaz epedve epedni, vagyis nemcsak szomjúságtól ital után sóvárogni, hanem gondterhelten és bánatsújtottan gyötrődve emésztő szerelmi vágyat is érezni valaki élő és/vagy halott iránt. Hughes szóhasználata – a le nem fordított „Telehold” felől olvasva az „Esővarázst” – véletlenszerűnek tűnik. A „Miféle földalatti harc” felől olvasva azonban lehet, hogy nem teljesen véletlenszerű Hughes szóhasználata az egyéni mítoszalkotás világában sem földrajzi, sem személyes vetületben.

A viszontlátás élményéhez kapcsolódó zokogó öröm Ted Hughes kifejezései között nem csak „örömteli zokogás” („joyful sobbings”). Az első, tragikusan elhunyt felesége, Sylvia Plath emlékére írt *Születésnap levelek* egyikében – „A rózsaszín kötött ruha” („A Pink Wool Knitted Dress” címűben [THBL 34–35; v. ö. THSz 42–43]) – a halott, de emlékében újra életre kelt társához így szól: „zokogtál az örömtől” („you sobbed with joy”). Ez a vers az 1956. június 16-i házasságkötésüket idézi a James Joyce-i epifánia erejével. „Eső” („Rain”) jellemezte a napot, „zápor” („downpour”). Az alkalmat a személyes mikrokozmosz és a mitizálható makrokozmosz jelenségei hatják át. A könnycseppek és az esőcseppek után a már-már biblikusan megnyílt egekből úgy kész az újházásokra hullni a jólét, akárha (atom)bomba is lehetne („drop”) – a Jordán folyónál (Mt 3:13–17) és a Tábor-hegyen (Lk 9:28–36) megismert szeretethez foghatóan, amely a halálról szólt (Lk 9:31). Ez a profetikus – önbeteljesítő – távlat „elvarázsolt jövő” („spellbound future” – azaz rokonértelmű szóval: „charmed”). Ebben az emlékező-értelmező látomásban a könnyező szemet jelző pupillák és könnycseppek élettelen ékkőként ütődnek, verődnek, rázódnak – ütköznek, rázkódnak. A látomás lényege, amit a látomás nyújt: a látó a látottal együtt él és hal a sír-ás-ban.

Az arc, a szem, a könny. Egyszer a *Bűn és bűnhődés* álomjelenetét idézi Pilinszky, jelezvén: „mintha az egész természet könyörögne részvétért” Dosztojevszkijnél. Raszkolnyikov a lovacska hült tetemének szeméit csókolja. Pilinszky Nietzsche is megidézi, aki egy másik vérző lovacska fejéhez tapasztotta arcát zokogva „egy »férfiasabb boldogság« jegyében” (PJPí 188). Pilinszky voltaképpen ezért idézheti számos alkalommal: „Boldogok, akik sírnak” – hiszen „derű és tragikum egy helyről fakad” (PJPí 795). Oda pedig zokogó öröm vezet.

3. nyom: a reszketés

A „Panasz” Pilinszkytól először a *Vigilia* című folyóiratban jelent meg 1949 márciusában (PJÖv 37). Egy apokalipszis utáni kép árnyékában – „Mintha egy égbolt madár közeledne” (v. ö. Jel 19:17.31; Ez 39:17–20) – a vers beszélője eldöntendő kérdéseket rebeg. A némaságszótlanság-hallgatás miatt lebegő igen-nem adhat teret a reszketésnek. A kérdések fókusza a személyes istenséghez fűző kapcsolatért reszket. Ennek az abszolút kapcsolatnak a megtapasztalása lehetne az öröm. Az abszolút kapcsolatot fűrkésző kérdések válasza azonban nem kifejezett. Mert az istenség nem létezik? Mert van az istenség, de kapcsolatát kifejező megnyilatkozása nem lefordítható? Mert van kapcsolódó válasza, de mint beszélő, nem vagyok képes felfogni? Mert létezik ez az abszolút kapcsolat, de mihelyst aktualizálódik, meghatározhatóvá és meghatározóvá válik, azaz néven nevezve azonosításra kerül, az abszolúttal azonosulva egyszerű beszélőként ebben az azonosuló/közösülő kapcsolatban megsemmisülök, pusztulok? Már-már misztikusan gyötör a gyönyöröm. Csillagfényes éjszaka sötétjébe temetve. Életadó szeretettel ölelő karok közé temetve. A falomb hulltával az avar képezte pusztuláspárnán várva az újjászületést. A panasz oka egyfelől: állandó adottsága – adatott volta – miatt észrevehetetlen a reszketésem öröme? A panasz oka másfelől: egyszer is tudatosítva, eltulajdonítva, birtokba véve, névadással hatalom alá vetve nem vész el a reszketésem öröme?

A 24 soros „Panasz” misztikusokkal rokon beszédmódja nem annyira meglepő, ha felidézük például a 13 soros 13(12). (panasz)zoltár fordulatait. Mindkét szöveg első része kérdésekkel fordul a megszólítottjához. A kérdések a beszélő és megszólított kapcsolatára vonatkoznak. Mindkét szöveg második része felszólító móddal fejezi ki erős óhaját az abszolút kapcsolatra vonatkozóan. A két szöveg abban különbözik, hogy míg a bibliai zoltár beszélője, imádkozója hitbéli tapasztalata bizonyosságára hagyatkozva panaszkodik, addig a misztikus vers beszélője-

nek panasza a bizonytalanság vákuumában fogalmazódik meg. A két szöveg záradéka azonban annyiban rokon, hogy a zsoltár végén ujjongó ének ad hangot a misztikus reszketés örömeinek.

Ted Hughes 1974-ben a Pilinszky-verseket fordítva „néhányal az ő versei közül már 7 vagy 8 éve” együtt élt, és megítélése szerint „ezek még mindig érdekesek és még mindig mulhatatlanul jók” (THSL 350–351). A „Panasz” című verset is tartalmazó lefordított válogatást megelőző bevezetőjében Hughes arról ír, hogy ezek a versek Istent szólítják meg, „de úgy tűnik, ez az Isten nem létezik. Vagy ha egyáltalán létezik, [...] teljesen eltér attól, amit a dogmatikus kereszténység valaha is elképzelt. A hiányok és negatív tulajdonságok Istene” (PJTH 10). Ennek a misztikus „Istennek az epifániája a gyulladáspontra ebben az összes zsoltárban”, melyek mindegyikének középpontja „az apokalipszis utáni csend”, a „némaság”, amely „a reszkető teremtményeket” jellemezheti (v. ö. PJTH 11). Ezen a ponton „a szenvedés, úgy tűnik, elválaszthatatlan az örömtől. A megsemmisüléshez legközelebbi pillanatról kiderül, hogy az a teremtő pillanat” (PJTH 12; TH kiemelése). „Az eredmény nem megnyugtató. Mégis gyógyító. A rettenet és az öröm rejtelmesen egybekel.” (PJTH 13)

A Pilinszky-versek kötetének kefelevonatát elégedetten korrektúrázza Hughes 1976 májusában (THSL 376). A Pilinszky-kötettel párhuzamosan készítette el Hughes egy újabb saját kötetét, amelynek címét egy 15–16. századbeli karácsonyi ének kezdőszava adja: *Gaudete* – örüljétek! (THSL 377) Advent 3. vasárnapja is ezt a nevet viseli a szentmise kezdőénekének első szavát hangsúlyozva: *Gaudete*... (Fil 4:4–6). Az öröm oka: közel a Születés, ill. újjászületés ünnepe. A kötet fikciója egy anglikán pap túlvilági küldetéséről és evilági újjászületéséről szól költői módon. A kötet keletkezése hátterében Hughes és az elvesztett asszonyok sorsa rémlik fel első felesége halálától (Sylvia Plath: †1963) édesanyja haláláig (Edith Farrar: †1969). Az érzelmi és traumatikus terhek feldolgozásának folyamatában Hughes egy 1974. december 14-i feljegyzése szerint fontos állomáshoz érkezett: „A *Gaudete* segítségével [...] fokoznom kell a nyomást (*pressure*)” (JBTH 338). Az áttörést a kötet harmadik részének, az Epilógusnak a rövid versei jelentették: az újjászületett pap költeményei: „egy névtelen nő istenséghez írt himnuszok és zsoltárok” (THCP 1200). Ezek a szövegek „vacanák (indiai imaversek [...])” Hughes azonosítása szerint (THSL 634–635). A Pilinszky-versekhez írt bevezetőjében „a személyes csend” kapcsán megemlíti „azokat az indiai szenteket, akik tartózkodnak a szólástól addig, míg nem a végső igazság szól rajtuk keresztül” (PJTH 10). Úgy tűnik, a Pilinszky-fordítások, köztük a Panasz-zsoltár és a *Gaudete* vacana-zsoltárai affajta Ted Hughes-i sámánversek jellegét öltik.

Az Epilógus 15. verse (THCP 363) követhetően visszhangzó filológiai kapcsolatot tart a „Panasz” és a Pilinszky-bevezető szövegével. Szemlélődve vesszük észre „a tölgy aráját a tölgy erős ölelésében. // Nász [...] / Reszkető rezzenés [...] / Hulló gally, és makk, és levél. // Révült örömben a tölgy / Gyökerei / Karokat emelnek esdeklésként / Sebhelyek nyomorúságával [...] / Némán szóló képmások terhével / A tölgy látszólag meghal és halott / Szerelmi aktusában. // Alatta fekszem // Barna levélnosztalgijában // Makkos ámulatban.” A névtelen nő istenséghez írt himnuszokat és zsoltárokat ez a révült öröm és makkos ámulat továbbvihette, és Hughes közel 20 év múlva megjelentethette Shakespeare írásainak tükrében látomásos kézikönyvét (THSH) a vadkan és a teljes létezés istennője erőteréről.

Az Istennő hármasság vetületben jelenik meg: „Anya, Szent Ara és az Alvilág Királynője” (THSH 7). Ez a létértelmező mitikus látásmód „elbeszélő vagy drámai szimbolikus művekben” mutatkozik meg (THSH 40). Shakespeare drámáit olvasva Hughes a lényegét „indiai eposzként” látatja „az Isteni Szeretet terjedelmes, ciklikus Tragédiájában” (THSH 43). Shakespeare első nagy versét úgy fogja fel Hughes, hogy „kegyelettel őrzi sámáni újjászületését az Istennő szolgálatában, a sorscsapászerű pszichológiai esemény álomformáját, amely költői ihlete forrása lett” (THSH 88). Ez a válság pillanata (v. ö. THSH 89). „Az a nagy sámán, aki mintegy önkéntelenül éli meg a vesztett ügy mártíromságát.” Ennek köszönhetően követhetjük nyomon Shakespeare-éhez hasonlóan Hughes életművében is „az Istennő szenvedését” és a költő „heroikus, élethosszig tartó, türelmes erőfeszítését, hogy a Nő segítségére siessen – így vagy úgy megmentse az Istennőt” (THSH 90). Ez lehetne a hosszan tűrő reszketés öröme.

Amit Hughes 1992-ben Shakespeare drámái kapcsán megfogalmaz, azt a Sylvia Plath emléként is idéző, 1998-ban megjelentetett *Születésnap levelek* szövegeiben igyekszik tettekre váltani. Kegyetlen őszinteséggel, elbeszélő kegyelettel teli drámai monológokban vall ihletforrássá lett sorscsapása élményének mozzanatairól. A válságpillanatok egyike „A sors játéka” („Fate Playing” [THBL 31–32; v. ö. THSz 38–40]). Sylvia a Victoria buszpályaudvaron várta Tedet, aki pedig vonattal érkezett. Miután Tedet elveszítettnek hitte, Sylvia eszeveszetten áttaxizott a King’s Cross pályaudvarra. Sylvia zokogása Ted szemében mennydörgéses záppal ért fel, amely aszályt áraszt, miközben föltartott karok díszletében „minden levél reszket” (THBL 32; v. ö. THSz 40). Ted tanúja Sylvia szenvedésének, s ezeknek a verseknek a segítségével élethosszig tartó erőfeszítéséről tanúskodik, hogy minden egyes versben újjászületéssel mentse meg a Nőt.

Az előző Pilinszky- és Hughes-szövegek minden lapján-levelén megtapasztalható az abszolutizált személyes kapcsolat igényét jellemző reszketés öröme.

4. nyom: a lüktetés

Az „Aranykori töredék” Pilinszkytól először a *Vigilia* című folyóiratban jelent meg 1949 februárjában (PJÖv 49–50). A verset áthatja az öröm, lüktet mindhárom versszakában. A töredékből ismert aranykort jellemzi, hogy „Öröm előzi, hirtelen öröm [...] a lüktető öröm. [...]” – „vele fényesül, / az örömtől” a vers, a világ. Lüktet, „dobog, dobog” a vers. Kölcsönösen

érvényes, egymást kiegészítve árnyaló vonások mutatják be. „Nyitott” és „torlaszos” – „összevissza” – a „zürzavar” benne „kítáru” – „ellők magától” és „szorít magához” – „szivem / [...] esztelen” – „eltaszít” és „szorít” – „kívül” és „belül” – „izzott” a múltban és a jelenben „izzít” – „látni” enged és „vakító” – a „rengeteg ragyog” a „tenger ragyogásból”. Öröm [a neve], „aminek neve sincsen”. Misztikusan névtelen, anonim. „Úgy igazi minden”, hogy lüktet, dobog a „semiben” – „a világvégi [...] vesztőhelyen”. Az apokalipszis utáni állapot olyan, mint a tartózkodó, de szembeötölően rendezett, „szemérmes, szép anarchia!”

Amit az „üres kutyaólbán” (49) az anonim, (poszt)apokaliptikus anarchia hirtelen előidéz, az az „Apokrif” (PJÖv 53–56) és benne „a világvégi [...] kutyaólak csöndje”. (53) Ez a csönd: „Törődött csönd” (55). Pilinszky János a Márkus Annának ajándékozott kézírásos füzetében maga tudatja elcsendesedő törődöttségét az „Apokrif” utáni megjegyzésében: „(Itt elfáradtam, beteg is lettem. Rövidesen folytatni szeretném. A tulajdonképpeni »kifejtés« még ezután jönne.)” (PJMA 69) Folytatása nem következett, sőt Pilinszky János 1953 karácsonyán Sárközi Mártának ajándékozott kézírásos „Apokrif” példányának alcímszerű megjelölése: „(Törédék)” (PJSM 291; PJ kiemelése). „Éles kövek közt” – a megtörtett igyekezet csendjében – „a levegőtlen présben” a költő árnyéka „csörömpöl” (PJÖv 55–56), de még ebből is kihallik az öröm – csörömpöl.

Az „Apokrif” nemcsak íróját, hanem fordítóját is próbára tette. Csokits Jánosnak írja Ted Hughes 1974. február 25-én: „az »Apokrif« – egyszerűen túl nehéz” (THSL 346). Amikor egykori egyetemistatársának elküldi a kész fordításokat 1976. december 22-én, „a hosszú nyers” versek közé tartozhat az „Apokrif” is (THSL 382). A Pilinszky-fordítások bevezetőjében Hughes bőbeszédűbb. „Egy vers különösen is zavarta törekvésemet, az »Apokrif«. Sugárzik belőle, hogy Pilinszky összegző, alapvető vallomása. Jó ideig reménytelennek láttam, hogy egyáltalán lefordítom – az eredeti titokzatos ragyogása oly nyilvánvaló még a legnyersebb szószintiségben is, hogy bármely kísérlet kezelhetőnek látszott. Csokits János szó szerinti változata – a maga nyersségében és bennfoglalt jelentésárnyalataival – tolmácsolja ezt az eleven légkört és erőt. Végül hagytam, maradjon, jelenjék meg így, legfeljebb a legcsekélyebb szóigazítással.” (PJTH 13–14)

Hughes részéről Pilinszky irányában egyfelől igaz lehet: „Szavaidat [...] / én nem beszélem. [...] / [...] nem beszélem a te nyelvedet” (PJÖv 55). Másfelől azonban a fordításkötet bemutatóját követő BBC-interjúban önmaga irányában is igazat szólhat Hughes: „a fordítások közül [...] jó néhány a legjobb verseim közé tartozik, sőt ezeknél jobbat talán nem is írtam.” (PJBe 240) Rokonlelkek azonosulása. Lelkiviláguk beállítottága egy ütemre lüktethet. Egyik a másik helyett mondhatná: „megértettem, hogy semminek sincs értelme, ha nem tudjuk jóvátenni azt, ami már megtörtént. [...] hiszek abban, hogy jóvátehetjük azt, ami megtörtént, s méghozzá személy szerint azokkal, akikkel megtörtént – [...] A költészet számomra ha nem is pontosan ezt jelenti, de majdnem ezt: a jóvátehetetlen jóvátételét. [...] Ha ebben nem hinnék, számomra [...] minden öröm riasztó sivatag maradna” (PJBe 7; PJPi 438).

Seamus Heaney 1997 végén a londoni Faber kiadótól kéziratban megkapta Ted Hughes *Születésnapi levelek* című kötetének kéziratát elolvasásra (SHSS 390–391), majd levelet írt a szerzőnek. Hughes erre 1998. január 1-jén válaszolt. Válaszlevelében Hughes azt említi, hogy már 25 éve írja Sylvia Plath emlékére a kötetbe gyűjtött verseket. Azaz mintegy 1973 óta, vagyis a Pilinszky-versek fordításának véglegesítésével párhuzamosan kezdte őket írni. A jóvátehetetlen jóvátételére törekvő tékozló vallomásaként hangzik ebben az akusztikai környezetben az „Apokrif” – „Csak most az egyszer szólhatnék veled, / kit úgy szerettem. [...] / Torokban lüktet közeled. / [...] // [...] Sehöl se vagy. Mily üres a világ.” (PJÖv 55; PJTH 40–41)

A jóvátehetetlen jóvátétele nélkül az öröm sivatag. „A szerelem sivataga” (PJÖv 51–52) – ez lett a lefordított versválogatás második kiadásának címadó verse (PJTH 37), amelynek eredetileg (a nyár és a ragyogás ellenére sem aranykori) „Törédék” volt a címe (PJMA 57). A vers mintha a jóvátétel veszélyeztettségével (is) törődne. „Esztenedők múlnak, évek, s a remény –” (PJÖv 52). „Év az évre, / de nem lankadtam mondani, / [...] a már-már elfúló reményt, / hogy megjövök és megtalálalak.” (PJÖv 55)

Mindkettejük életében és költészetében a maga sajátos módján a jóvátétel iránti törődés lüktet. Mondhatná egyik is, másik is: magam a présbe töröm. Bárminek is nevezzék ezt: öröm. Bár erre vonatkozó tudásunk mindezidáig csak töredékes (v. ö. 1Kor 13:9.12). Bármilyen szép legyen is ez az anarchia – „Visszafogad az ősi rend.” (55)

5. nyom: a makogás

A „Francia fogoly” Pilinszkytól először a *Válasz* című folyóiratban jelent meg 1947 szeptemberében (PJÖv 44–45). „Az állatian makogó örömről” felismerhető a francia fogoly – „vad gyönyöre és gyötrelme” (öröme és szenvedése?) miatt szintén azonosítható –, „a nyomorult” (45). Ezek alapján felismerhető lenne benne Pilinszky János és Ted Hughes is.

„Körülkutatva” (44) a francia fogoly olyan, mint egy „figyelő vadállat” (53). Amikor a francia fogoly a vers beszélőjéből/fordítójából él, és a beszélő/fordító szívét követeli (45) ragadozó vadállatként, a vers beszélője/fordítója megriad, „mint egy vadállat” (55). A nyomorult követelése elől nincsen mód kitérni, nyomása présbe kényszerít.

Amikor Pilinszky arról beszél, hogy „présben [...] belső présben” írt, akkor azt is elmondja, hogy azt „vadember módjára” tette (PJBe 121). Egy másik beszélgetésben fordítója, Hughes úgy jelenik meg, mint „egy nagy, csöndes óriás. Hatalmas koncentráció ereje van. [...] Majdnem egy vadember benyomását kelti.” (PJBe 169)

A költő mint „vadember” vagy „vadállat” nem beszél és nem érti „az emberi beszédet” (55). Az allegorikus varjúmitológiája elején a „Két legenda” közül az elsőben Hughes azt írja, hogy a fekete lelket magyarázó „zokogás / roppant dadogása, felerősödve, nem tudta / kiejteni napját” (THCP 217). A nap grammatikai érvényű sugarainak hiányában a szóelem értékű világgalkotók nem állnak beszédes rendbe emberi értelemben. Mire jó akkor a hebegés, dadogás, makogás?

Mozdulatlan színházról beszélve Pilinszky elmondta, hogy amit elmondott, „az felülete a darabnak, a darab viszont felülete valaminek, amit közvetít, és ezáltal létezik, de hogy az mi, hát azt csak tényleg körüldadogni” tudja (PJBe 327). A hebegés, a dadogás, a makogás: az elmondhatatlan elmondása. Kedvenc lemezeiről szólva – ha a zene erdő, „ahol a fák ágai mozognak, írnak, írnak a levegőbe, [...] kifogyhatatlanul írnak, írnak, az ember megérti, elfelejti, nem érti meg” – a zenehallgatást a csecsemők szórakozásának analógiájával közelíti meg. „Nézni az ágaknak ezt a furcsa ákombákomát, ami a legtisztább beszéde a természetnek, a legtisztább írásjegye, ugyanakkor megfeythetetlen” (PJBe 178). Mint megfeythetlenségében a legtisztább: „A beszéd és az írás: Isten adománya.” (PJNt 62) Isteni ajándékként az embernek adott beszéd egyszerre „csönd és kiáltás, kimondható és kimondhatatlan.” (PJNt 168) Azonban a huszadik századi szenvedéstörténet világégésében „az »emberi beszéd« [...] értelmetlen darabokra” hullt – írja Pilinszky csatlakozva Pierre Emmanuel elmékedéséhez. „És mégis: »Meggyalázva, beszennyezve, hogy elveszítse minden hasonlóságát, vagy – ami tán még rosszabb – neutralizálva, megsemmisítve, az ember szava, az ember képmása mindettől csak még fölismerhetőbb lett: igen, ez Jézus Krisztus Arca, Igéje!«” (PJPí 502; PJ kiemelése) Az Ige, a Szó, a Beszéd meggyalázva, beszennyezve, megsemmisítve apokaliptikus válsághelyzetben, kritikus időben, ítéletalkotás kontextusában egyszerre *éhezik*, szomjazik, idegen, mezítelen, beteg, *fogyoly* (v. ö. Mt 25:31–46). Kérdezhetnénk: tulajdonképpen mikor is? És akkor ez a hebegés, dadogás, makogás már akár imádság is lehet.

Az emberi beszéd azonban mindazonáltal már korábban darabokra hullt. A kultúra, a technika, a gazdaság, az ipar változásai után, forradalmakat és az első világháborút követően 1922-ben T. S. Eliot korszakalkotó verse, az *Atokföldje* végén a 430. sorban költőien így beszél a vízparton a halászkirály: „These fragments I have shored against my ruins” – „Ezekkel a töredékekkel támogatom meg romjaim” (TSEC 75; v. ö. TSEV 60). A mű ünnepélyes felolvasásának bevezetőjében 1988. szeptember 25-én beszélt Ted Hughes arról, hogy ez a kompozíció „egy régi és egy új világ között áll; [...] összegzi a régi világ belső életének szétesését és összeomlását, ugyanakkor megjósolja – és leírja – azt a spirituális állapotot, amely az újnak szegletköve lett”. A mestermű formáját és folyamát nyíltabb és fedettebb töredékes utalások tömegének zenei hatású kompozíciója alkotja. Zeneisége a szavak, sorok, szakaszok és szövegtömbök szekvenciáján és kadenciáján át hat. Ami összeáll: érzelmi állapotok, lelkiállapotok díszje, harmóniája: emberi kiáltások (in)artikulált szimfóniája. (THDG 13) Végzavának – „Shantih shantih” – kilehelését a 433. sorban előkészíti a 432. sor minden versbeli zajt, utalást, nyelvet és hangot összefoglaló, magába ölelő, beburkoló „ismeretlen nyelv” dadogása: „Datta. Dayadhvam. Damyata.” (TSEC 75; THDG 15) Mi a dadogás/makogás értelme? Megigéz és elvarázsol. Átkozottul nehéz és áldásosan felold. Adakozz. Légy együttérző. Órizzd a rendet. [Minden megértést felülmúló] béke béke béke [legyen mindenütt]. Kimondva kimondatlanul – nem kis öröm.

Az adakozás, az együttérzés, az emberiség rendjének őrzése a témája Pilinszky 1942. november 15-én közölt publicisztikájának. Arról ír, hogy egy abbé mozgalmat működtet „a francia foglyok jóléte és ellátása” érdekében. Testi és lelki gondozást biztosítanak: „cukrot, süteményt, konzerveket” ajándékoznak, misebort, ostyát – „a szeretet adósságát” pakkokban –, s elképzelhető, „mekkora örömet okoz egy hajnali mise” (PJPí 27–28), hisz „halhatatlan éhséget [...] / [...] földi táplálék nem csillapít.” (PJÖv 45)

A „Francia fogoly” tehát egyfelől szól a francia fogolyról. A boldog boldogtalan telhetetlen testi mámoráról. Undoráról és gyönyöréről. Gyönyöréről és gyötrelméről. Örömről és szenvedéséről. Elmondva elmondatlanul: állatian makogó – szakadozott, szaggatott, töredezett, nyomorult – örömről. A létfenntartás megrendítő örömről és az emlékezés létben tartó igazságának örömről. Az emlékezés által lehetséges újjászületés igazságának örömről.

A „Francia fogoly” viszont másfelől rólam szól. Aki nem tudom elfeledni. Mert rajtam keresztül – mintegy keze-tenyere tapintása és szája lehelete érzetéből, „a fülemből, a szememből, a számból” (érzékeim öt meggyötört sebéből) – szól. Hiszen belém ette magát a francia fogoly és a „Francia fogoly” is. Az éhsége belém falta magát, „Belólem él! [...] / És egyre kevesebb vagyok neki! / [...] / most már a szívemet követeli”. És hirtelen, „egyszeriben érzem / a halhatatlan éhséget, amit / [...] / [...] földi táplálék nem csillapít.” Ez a „Francia fogoly” igazsága. Feledném, de nem feledhetem. Megigéztem „a médium lényegében *mozdulatlan*” (PJNt 116; PJ kiemelése). Az emlékezet egyszersíve rajtam keresztül érkezik egyszeriben, hirtelen, pillanatnyi örömmel a befejezés ígérete: „Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelvek vele.” (Mt 5:6)

A „Francia fogoly” beszélőjének médiumszerepe tetszhetett fordítójának, örülhetett neki. Az 1969-es londoni költőtálalkozó után Pilinszky úgy emlékezett, hogy „[a]zt mondta Ted Hughes: nagyon erős lesz” a „Francia fogoly” (PJBé 74). A „Francia fogoly” beszélőjének sámánszerű médiumszerepe Hughes emlékezetéből előhívhatta saját „Pike” („Csuka”) című versét (THLu 56–57), amelyet 1959 januárjában legjobb versének vélt (THSL 137). A vers törékeny rettenetét és finom borzalmát a csuka uralkodón kárörvendő vigyora/vicsora („grin”), állkapcsa („jaws”), fajtáját sem kímélő falánksága és a satuszorítás ridegségét idéző szeme („eye”) szüli. A 7. versszakban megjelenő szem („eye”, kiejtése: áj) szerepét a 8. versszakban átveszi az egyes szám első személyű beszélő („I”, kiejtése: áj). Az est beállta után az „I” már nem veti ki a horgot a tóba, hanem a fején szinte fagyottan meredő hajjal megigéztem, elvarázsoltan áhítozott („cast and fished [...] For”) – éhezett – arra, ami a tó, a történelem, az ember mélyén moccanhatott („what might move”), amit a megfigyelő szem moccanásként érzékelhetett („what eye might move”). Avagy a 7. és 8. versszak eye/I váltása következtében arra, hogy mit mozdíthatok meg „én” az imént részletezett mélységben, illetve milyen „én” gyanánt mozogok a mélységben? Az eye/I cserének köszönhetően a ragadozó hal kaján vigyorral belém ette magát; őáltala, ővele, és hogy ő bennem van, emlékezem a tavi természet, a történelem és tetteim múltjára, amiből még nem is tudható, mi mered reám. Talán egy mozgalmas fogas kérdés: egyfelől a versben a beszélő – „én” – fogta a csukát, vagy másfelől a versben a csuka fogja a beszélőt – a csuka foglya az „én”?

A csuka képeinek és szövegalkotásának mozgása – valamelyest illeszkedve Hughes Eliottal kapcsolatos észrevételéhez – „magas feszültségű *örömteli borzongást* ad tovább, a kéjes rettenet és a misztikus örömmámor valamiféle váltakozó áramlását” (THDG 36; TH kiemelése). Ha és amennyiben a beszélő „én” a jámbor ember mása, a csuka pedig annak vadember képmása, akkor a versben talán ez a kettő közösségben van, egységet képez, ami „gyógyít, és megvált az élet szenvedéseitől, és felszabadítja az örömet” (THDG 28).

Hughes szerint a versírás olyan, mint a horgászfigyelem: a horgász fogja a botot, és a horgász a bot foglya. Ebben a koncentrált izgalomban, a megragadás és megragadottság áramütészerű pillanatában „az ember eljut az elragadtatott öröm fokára” (THPM 60–61). A beszéd az ilyen élményről: örömteli hebegés, dadogás, makogás.

6. nyom: az üvegfal

Az „Üzenet az üvegvárból” Pilinszkytól először a *Vigilia* című folyóiratban jelent meg 1939 februárjában (PJÖv 165–166). A vers olvastán óhatatlanul eszünkbe jut Babits Mihály kompozíciója, „A lírikus epilógja” (BMÖv 57). Babits vágya, nyila, magába zártsága, dala, teljesületlen törésmozzanata, a határoló elem keménysége jól kivehetően tükröződik Pilinszky költeményének felületén. Pilinszky korai szövegének képei közül pedig a gátló üvegfal, mögötte a hal, a tó, az álomlátomásban megjelenő alak (valaki más, vagy saját mása), a megtapasztalni vágyott „végső, nyílt öröm” Ted Hughes képzeletének kései megszövegezésével tarthat rokonságot – annak ellenére, hogy ez a vers nem került a lefordított alkotások közé.

Elete utolsó évében Hughes a fia, Nicholas egy álmára reagálva az 1998. február 20-án írt levelében saját álmait, életét és egyéniségét igyekszik megérteni (THSL 707–713). Amikor elkezdett írni, álmaiban sorra egy tónál horgászott. Amikor jóban volt magával, a tó tele volt nagy csukákkal. Amikor az álomtóban csak egy-két nyeszlett csukát talált, az azt jelentette, hogy igencsak elszegényedett a kapcsolata önmagával. Amikor álmában a meder üres volt, és csempé borította, akkor összeomlott a kommunikáció énje és képmása között. (709–710) Körülbelül két évvel Sylvia Plath halála után a bénító traumából történő kitörési kísérletként Írországra ment családjával. Álmában lazacokat horgászott. A halak a folyami buktatókon felvergődve ikrával borították be a horgászó Hughes testét: az önmagától elidegenítő meddőséget felváltotta egy termékeny időszak – az áttörés sikerült. (710) Feldolgozandó traumájának a

feleségével és a vele magával történtek számítottak, ez dagadt egyre vastagabb üvegtorlasszá énjé és valódi önmaga között, amit feltörnie, összezúznia kellett volna, mert egész egyénisége így nem tudott életre kelni. Mindvégig naponta érezte az elkeseredett szükségét, hogy az üvegtorlaszt szétzúzza, mert se írni, se élni nem igazán tudott miatta. (712) Amikor rájött, hogy csak úgy tud az 1963-as traumán túljutni, ha gyónásszerűen felrobbantja azt a nyomasztó, nyomorító üvegtorlaszt, akkor határozta el, hogy nyilvánosságra hozza, megjelenteti, kinyomtatja a *Születésnap levelek* gyűjteményét. Megtette. Zavarba ejtő életélményt tapasztalt meg. Szellemi képessége felemelően átalakult, felszabadult, megújult. (713) Ahogy a Heaney-nek írt levélben olvassuk Hughes szavát: „szabad az út” (703) a drámai sors nyílt öröme felé.

Amikor a látomásos álom üvegfala évtizedek vajúdása múltán összetörik, szétzúzódik, az olyan, mint a magzatburok megrepedése: az új élet, az új születés örömeinek nyomós oka. Azt hiszem, talán végső soron eredetileg idáig akartunk eljutni az öröm-nyom-ok útján. Ha jól gondolom: „Ezért tanultam járn! Ezekért / a [...] léptekért.” (PjÖv 54) Öröm, teljes öröm, hogy van út, van, aki utat mutat, van útravaló.

Források

- BMÖv Babits Mihály, *Összegyűjtött versei*, a szöveggondozás Kelevéz Ágnes munkája, Budapest, Osiris, 2007.
- HHBL Herbert Haag, *Bibliai Lexikon*, Budapest, Szent István Társulat, 1989.
- JBTH Jonathan Bate, Ted Hughes: *The Unauthorised Life*, London, William Collins, 2016.
- KSPC Keith Sagar, ed., *Poet and Critic: The Letters of Ted Hughes and Keith Sagar*, London, The British Library, 2012.
- PJBe Pilinszky János, *Beszélgetések*, szerkesztette Hafner Zoltán, Budapest, Magvető, 2016.
- PJMA Pilinszky János, *Márkus Annának* (Kézirat), Domokos Mátyás utószavával, Budapest, Nap Kiadó, 2001.
- PJNt Pilinszky János, *Naplók, töredékek*, szerkesztette Hafner Zoltán, Budapest, Osiris, 1995.
- PJÖv Pilinszky János, *Összes versei*, szerkesztette Hafner Zoltán, Budapest, Osiris, 2006.
- PJPi Pilinszky János, *Publicisztikai írások*, szerkesztette Hafner Zoltán, Budapest, Osiris, 1999.
- PJSM Pilinszky János, „Apokrif” (Kézirat Sárközi Mártának), *Jelenkor*, 31 (1988) 4: 291., 294., 326. <http://www.jelenkor.net/userfiles/archivum/1988-4.pdf> (2017. június 09.)
- PJTH János Pilinszky, *The Desert of Love: Selected Poems*, translated by János Csokits and Ted Hughes, London, Anvil Press Poetry, 1989.
- SHSS Seamus Heaney, *Stepping Stones: Interviews*, edited by Dennis O’Driscoll, London, Faber, 2009.
- THBL Ted Hughes, *Birthday Letters*, London, Faber, 1998.
- THCP Ted Hughes, *Collected Poems*, edited by Paul Keegan, London, Faber, 2005.
- THDB Ted Hughes, *Difficulties of a Bridegroom: Collected Short Stories*, London, Faber, 1995.
- THDG Ted Hughes, *A Dancer to God: Tributes to T. S. Eliot*, New York, Farrar Straus Giroux, 1993.
- THÉR Ted Hughes, „Az Égett Róka” (Tóta Péter Benedek fordítása), *Műhely*, 31 (2008) 5: 21.
- THHR Ted Hughes, *The Hawk in the Rain*, London, Faber, 1957.
- THLu Ted Hughes, *Lupercal*, London, Faber, 1960.
- THPM Ted Hughes, *Poetry in the Making*, London, Faber, 1967.
- THRC Ted Hughes, *Rain-Charm for the Duchy and other Laureate poems*, London, Faber, 1992. <https://www.royalcollection.org.uk/collection/1006837/rain-charm-for-the-duchy-and-other-laureate-poems> (2017. június 04.)
- THSH Ted Hughes, *Shakespeare and the Goddess of Complete Being*, London, Faber, 1992.
- THSL Ted Hughes, *Letters*, selected and edited by Christopher Reid, London, Faber, 2007.
- THSP1 Ted Hughes, *Selected Poetry, 1957–1967*, London, Faber, 1972.
- THSP2 Ted Hughes, *Selected Poetry, 1957–1981*, London, Faber, 1982.
- THSP3 Ted Hughes, *New Selected Poetry, 1957–1994*, London, Faber, 1995.
- THSz Ted Hughes, *Születésnap levelek*, Budapest, Európa, 2001.
- THWP Ted Hughes, *Winter Pollen: Occasional Prose*, edited by William Scammel, London, Faber, 1995.
- TMML Terry Marsh and Martin Lees, *The 1984 Drought*, Wallingford, Oxon, Institute of Hydrology, 1985, <https://core.ac.uk/download/pdf/61885.pdf> (2017. június 03.)
- TSEC T. S. Eliot, *The Complete Poems and Plays*, London, Faber, 1969.
- TSEK T. S. Eliot, *Káosz a rendben: irodalmi esszék*, válogatta Egri Péter, Budapest, Gondolat, 1981.
- TSES T. S. Eliot, *Selected Essays*, London, Faber, 1961.
- TSEV T. S. Eliot, *Versek, Drámák, Macskák könyve*, szerkesztette Ferencz Győző, Budapest, Európa, 1986.

TANDORI DEZSŐ ÖRÖMEM

Öröm, u_2 öröm
 nemzeti nyelv
 egyetemes
irányjelölés illetékes:
 ! ... / ? ; xy ~
 (/) • / : ~!
 etc. Öröm, u_4
 etc. TB

változó öröm
 /
 •••
 juvencsi
 öröm
 öröm öröm! (≅ vice)
 ••••• Kettőspont
 ••••• soraspont
 (••) öröm
 ör(••)m. öröm

Örömeim, ω $\underbrace{[Kranz]}$

1200

Töl Enddreh: öröm, ω

Ö é r é é m

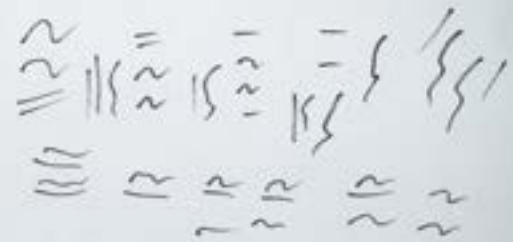
Öröm, ω ezt is mondhatom

Örömeim, ω Töl Enddreh -
mondhatom. ω

Örömeim, ω ω görnek,
a fogól varosarab

Hévalleibost

müvelhetem:

u.a. is lehet ω

kedable, wa
 $\sim \parallel \sim$ öm -
 - " - outo
 - " \sim
 \sim " - \leftarrow " \sim
 - - - \sim - " -
 " " \sim
 \sim \leftarrow " - \sim " "
 etc.
 \leftarrow " \sim " " " "
 keri
 ömulläusar 75

öm: öm \log
 \sim / a
 \sim a2
 öm \log a-
 a2-
 nem öm, \log
 öm, \log
 can öm Π

Záró az "Öröm"
téma alhalmozatához,
mert a DÜHELY erre
bírta, ezt hív.
Feltétlenül rajzolatos,
fárasztó mégis az.
ZÁRÓRÖM: legrosszabb
öröm a záró, mert
egy feltétlenül lehetőséget
nyit meg.
"He is öm... (házi) az."
"Nagyon viccesen
az öröm... Etc. — %

⊕ Az igazán jó
befizetés: a jó
kereset lehetősége.
S ez öröm.
Mint sem "zár".
Az addig is sem
rövidre ki "Öt"!

Számunk szerzői

Ács Margit 1941-ben született Újpesten. Író, kritikus. Legutóbb megjelent műve: Párbaj (regény, 2016).

Áfra János 1987-ben született Hajdúböszörményben. Költő, szerkesztő, kritikus. Önálló kötetei: Glaukóma (versek, 2012); Két akarat (versek, 2015).

Ágh István 1938-ban született Iszkázon. Költő, író, műfordító. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Válasz hazulról (versek, 2015).

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligetben. Költő, irodalomtörténész. A győri bencés gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötete: Az én hatványai – Válogatott és új versek 1965–2013 (2015).

Bács Emese 1978-ban született Brassóban. Festőművész. Budapesten él. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Egy turista Budapesten”, Vasary Képtár, Kaposvár (2016).

Bacsó Béla 1952-ben született Budapesten. Esztéta, egyetemi tanár, az ELTE Esztétika Tanszékének vezetője. Legutóbb megjelent kötete: Tapasztalat és esztétika. Filozófiai és művészetelméleti írások (2016).

Balázs Attila 1955-ben született Újvidéken. Író, újságíró, műfordító, szerkesztő. Az Ex Symposion című folyóirat egyik alapítója. Legutóbb megjelent kötete: Szép kis történetek (próza, 2014).

Bálint Péter 1958-ban született Debrecenben. Író, esszéista, egyetemi tanár. Legutóbb megjelent kötetei: Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó. A késleltető halmozás mestere (2014); Átok, titok és ígélet a népmesében (2015).

Balogh István 1964-ben született Győrött. Festőművész, főiskolai docens. Legutóbbi egyéni kiállítása: Városi Művészeti Múzeum, Napóleon-ház, Győr (2010).

Bertók László 1935-ben született Vésén. Költő. Pécsett él. Legutóbb megjelent kötetei: Firkák a szalmaszálla (versek, 2015); Visszanéz (esszék, 2017).

Bicskei Zoltán 1958-ban született Magyarokán. Vajdasági magyar filmrendező, grafikus. Grafikai alkotásai a Kanizsai Csoport tárlatain szerepelnek.

Bikácsi Daniela 1943-ban született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Zöldfekete”, Erlin Galéria, Budapest (2016).

Borbély Károly 1958-ban született Héderváron. Festőművész, művészterapeuta, főiskolai docens. Legutóbbi egyéni kiállítása: Flesch Károly Kulturális Központ, Mosonmagyaróvár (2016). 2016-ban nyílt meg állandó kiállítása Héderváron.

Borges, Jorge Luis (Buenos Aires, 1899 – Genf, 1986) argentin költő, elbeszélő, esszéíró, irodalomtörténész, filozófus. Számos könyve jelent meg magyarul: Válogatott művei (versek, prózák, esszék); Képzelt lények könyve; A költői mesterség (hat előadás).

Cukor György 1951-ben született Kerkabarabáson. Költő. Törökbálinton él. Legutóbb megjelent kötete: Para (versek, 2001).

Czilczér Olga 1940-ben született Szegváron. Költő. Szegeden él. Legutóbb megjelent kötete: Szavakban egy erdő (versek, 2016).

Csehy Zoltán 1973-ban született Pozsonyban. Szlovákiai magyar költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus. Legutóbb megjelent kötete: Experimentum mundi. (Poszt) modern operakalauz. 1945–2014 (2015).

Cseke Ákos 1976-ban született. Irodalomtörténész, fordító. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára. Legutóbbi kötete: Mennyi boldogságot bír el az ember? (Kortárs Kiadó, 2014).

Csordás Zoltán képzőművész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem és a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Legutóbbi egyéni kiállítása: Pannonhalmi Bencés Gimnázium Galériája (2017).

Csuday Csaba 1944-ben született Kassán. Irodalomtörténész, műfordító, egyetemi docens. Legutóbb megjelent kötete: Fantaszitkum, mágia, valóság. Írások a hispán és a magyar irodalomról (2014).

Davis, Jon 1952-ben született a Connecticut állambeli New Havenben. Amerikai író, költő, esszéista, egyetemi tanár. A Lennan Irodalmi Díj kitüntetettje. Eddig hat verseskötete jelent meg. Nászír Hasszán iraki költő fordítója. Vándorköltőként Chuck Calabreze művésznév alatt tartott felolvasóesteket.

Dobai Lili író, költő. Legutóbb megjelent kötete: Képeskönyv (elbeszélések, 2014).

Eisemann György 1952-ben született Budapesten. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának docense. Legutóbb megjelent kötete: A későromantikus magyar líra (2010).

Eszik Alajos 1953-ban született Kiskunfélegyházán. Festő, grafikus, illusztrátor, a Magyar Képzőművészeti Egyetem docense. Legutóbbi egyéni kiállítása: Roth Torony Galéria, Sopron (2017).

Ferlinghetti, Lawrence 1919-ben született New Yorkban. Amerikai költő.

Fogarassy Miklós (Budapest, 1939 – 2013) író, kritikus, irodalomtörténész, szociológus, könyvtáros. Legutóbb megjelent kötete: „Még nem kelt fel a nap”. Mészöly Miklós Elégijája (2009).

Frimmel Gyula 1955-ben született Zalaegerszegen. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Városi Hangversenyterem, Zalaegerszeg (2015); Városi Könyvtár, Lenti (2015).

Gaál József 1960-ban született Tahitófaluiban. Festő, grafikus, szobrász, művészeti író, a Magyar Képzőművészeti Egyetem docense. Legutóbbi egyéni kiállítása: „PNEUMA PERSONA”, Rondella Galéria, Esztergom (2015).

Gábor István 1944-ben született Újpesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Kóka Ferenc Művészeti Alapítvány Kiállítóterme, Budapest (2014); Szent József Ház, Budapest (2014).

- Gál Ferenc** 1961-ben született Budapesten. Költő. Legutóbb megjelent kötete: *Az élet sűrűjében* (versek, 2015).
- Géczi János** 1954-ben született Monostorpályiban. Költő, író, az Iskolakultúra című folyóirat főszerkesztője. Veszprémben él. Legutóbb megjelent kötetei: *A rózsá jegye* alatt. Goethe, Vörösmarty, Kazinczy, Babits, Saint-Exupéry, Tolnai Ottó. (2016); *Törek* (versek, 2016).
- Germán Fatime** 1975-ben született Győrött. Grafikusművész. A Győri Balett Tánc és Vizuális Művészeti Szakközépiskolában érettségizett. Legutóbbi egyéni kiállítása: *A Hét Szabad Művészet Szentélye Galéria, Győr* (2015).
- Halmai Tamás** 1975-ben született Pécsen. Irodalmár. Pécs-Somogyban él. Legutóbb megjelent kötete: *Örömmévalóság* (prózák, esszék, versek, 2017).
- Hárs György Péter** 1965-ben született Győrött. Költő, esszéista. Önálló kötete: *Pszicho Ana Logosz* (2005).
- Hollán Sándor** (Alexandre Hollan) 1933-ban született Budapesten. Franciaországban élő festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „A Fa útja”, Szépművészeti Múzeum, Budapest (2011).
- Holló István** 1966-ban született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Életjelek”, Mácsai Galéria, AJAMK, Budapest (2017).
- Imreh András** 1966-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Művei: *Aminek két neve van* (versek, 1998); *Robert Frost versei* (műfordítás, 1998); *Seamus Heaney: Hült hely* (műfordítás, 2016).
- Jász Attila** 1966-ban született Szönyben. Költő, az Új Forrás folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: *El* (versek, 2016).
- Kalász Márton** 1934-ben született Sombereken. Költő, író, műfordító, egyetemi tanár. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: *Gyermek-Bábel* (versek, 2015).
- Kántor Péter** 1949-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: *Valahol itt* (versek, 2017).
- Kapecz Zsuzsa** 1956-ban született Budapesten. Író, forgatókönyvíró, kritikus. Legutóbb megjelent kötete: *Pillantás a tengerre*. Rainer Maria Rilke és Paul Gauguin emlékére (2007).
- Kárpáti Tamás** 1949-ben született Budapesten. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Pünkösd”, Tóparti Galéria, Révfülöp (2017).
- Kast, Verena** 1943-ban született Wolfhaldenben. Svájci pszichoterapeuta. Számos könyve jelent meg magyarul, többek között: *A jó barát; A személyiség születése; A gyász; Krízis és remény; Álmodok; Búcsú az áldozatszereptől*.
- Kecskés András** 1968-ban született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „LA MEMORIA DEL PRESENTE”, Centro Culturale Augusto Caravati, Varese, Olaszország (2015).
- Keillor, Garrison** 1942-ben született. Amerikai író, humorista, rádiós személyiség. Apai ágon kanadai-angol, anyai ágon skót származású. Családja mélyen hívő keresztény. Saját bevallása szerint egy hajszál választja el az autizmustól, szemkontaktus létesítésére alkalmatlan. Ezért ideális műfaj számára a rádió. Rádiós show-jának folyománya egyik legismertebb kötete, a *Lake Wobegon Days*, mely szűkebb pátriájának, Minnesotának fiktív kisvárosában játszódik.
- Kelemen Zoltán** 1969-ben született Dombóváron. A SZTE-BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének tanszékvezető helyettese. Legutóbb megjelent kötete: *A ködlovagok tegnapjai* (tanulmányok, 2012).
- Keresztes Dóra** 1953-ban született Budapesten. Festő- és grafikusművész, animációsfilm-rendező. Legutóbbi egyéni kiállítása: *PSALMUS GRAPHICUS*, Aba-Novák Galéria Leányfalu-Ház, Leányfalu (2017).
- Király Gábor** 1979-ben született Kecskeméten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Artus Stúdió Galéria, Budapest* (2015).
- Komálovics Zoltán** 1964-ben született Szombathelyen. Költő, kritikus. Győrött él. A pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára. Önálló kötete: *A harmadik* (versek, 2014).
- Konok Tamás** 1930-ban született Budapesten. Párizsban élő festő- és szobrászművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „noir et blanc”, Art+Text Galéria, Budapest (Hetey Katalin alkotásaival közösen, 2017).
- Kovács Péter** 1943-ban született Budapesten. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Regionális Összművészeti Központ, Szeged* (2014).
- Krajcsovics Éva** 1947-ben született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Karinthy Szalon, Budapest* (2017).
- Krémer Sándor** 1959-ben született. A Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének docense. Legutóbb megjelent kötete: *A késői Richard Rorty filozófiája* (2016).
- Kuresis László** 1950-ben született Csornán. Grafikusművész, 1990-től a Műhely arculattervezője. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Az alkimista angyalai”, Torony Galéria, Sopron (2016).
- Lábass Endre** 1957-ben született Budapesten. Festőművész, író, fotográfus. Legutóbb megjelent kötetei: *Házszínház* (regény, 2015); *Arnyékkereskedő I–III.* (2017).
- Lauxerois, Jean** 1948-ban született. A Collège International de Philosophie tagja. Heidegger, Adorno, W. F. Otto, Szophoklész, Platón és Arisztotelész francia fordítója. Filozófus, író. Legutóbbi kötetei: *Rome Apocalypse* (2016), *L'Épreuve du temps* (2016), *La Beauté des mortels* (2011).
- Lévai Ádám** 1967-ben született Tatán. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Kuny Domokos Múzeum, Tata* (2017).
- Lupo, Giuseppe** 1963-ban született Atella-ban. Olasz író.
- Luzsicza Árpád** 1949-ben született Tatabányán. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi kiállítása: *Luzsicza Lajos (1920–2006) és családja – festmények, szobrok, grafikák, Vízvárosi Galéria, Budapest* (2015).
- Magyar Mónika** 1971-ben született Nyíregyházán. Grafikusművész. Sopronban él. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Szemfény”, Torony Galéria, Sopron (2017).

Márton László 1959-ben született Budapesten. Író, drámaíró, műfordító, esszéista, tanár. Legutóbb megjelent kötete: *Hamis tanú* (regény, 2016).

Miksa Bálint 1970-ben született Siklóson. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Karinthy Szalon*, Budapest (2017). 2008-ban jelent meg *Képek alatt* című illusztrált esszékötete.

Milne, Alan Alexander (London, 1882 – Sussex, 1956) angol író, a *Micimackó* című gyermekkönyv szerzője.

Molnár Péter 1943-ban született Budapesten. Festő- és grafikusművész. Kecskeméten él. Legutóbbi egyéni kiállítása: „A táj emléke”, Kápolna Galéria, Kecskemét, 2013.

Muzsnay Ákos 1945-ben született Budapesten. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Pannonhalmi Bencés Gimnázium és Kollégium, Tetőtéri Galéria* (2017).

Nádasdy Ádám 1947-ben született Budapesten. Költő, műfordító, esszéista, nyelvész, egyetemi tanár. Legutóbb megjelent kötete: *Nyírj a hajamba* (versek, 2017).

Neruda, Pablo (Parral, 1904 – Santiago, 1973) Nobel-díjas chilei költő. Magyarul megjelent kötete: *Válogatott versek* (1974).

Olajos György 1953-ban született Budapesten. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Correlations”, *Mercure Budapest Museum Hotel Galéria* (2017).

Ondaatje, Michael 1943-ban született Ceylonban (ma Sri Lanka) holland szülők gyermekeként. Kanadai költő, író. A világhírt *Az angol beteg* című regénye (címszereplő: „gróf” Almásy László) és a belőle készült film hozta meg számára. Másik magyarra fordított könyve az *Anil és a csontváz*. Verseiből a *Nagyvilág* 2003/3-4. folyóirat-számban jelent meg válogatás.

Orosz István 1951-ben született Kecskeméten. Grafikusművész, animációsfilm-rendező. Legutóbbi egyéni kiállításai: „A lerajzolt idő”, *Galleria Ratamoban Jyväskyläben*, Helsinki, 2017; *Egry József Múzeum*, Badacsony, 2017.

Ölveczky Gábor 1955-ben született Komáromban. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „A hadmérnök feljegyzései...”, *Almásy-kastély*, Gyula, 2017.

Pátkai Tivadar 1947-ben született Sokorópátkán. Költő. Győrött él. Legutóbb megjelent kötete: *A kőrifa árnyéka* (2008).

Pavlova, Vera Anatoljevna orosz költő. 1963-ban született Moszkvában. Orosz költő. Zenetörténetből diplomázott. 20 éves korában, első lánya világra jötte után, a szülészetten kezdett írni. Eddig 18 verseskötete, 5 operalibrettója és 2 kantátaszövege jelent meg. Költeményeit 22 nyelvre fordították le.

Paz, Octavio (Mexikóváros, 1914–1998) Nobel-díjas mexikói költő, esszéíró és diplomata volt.

Pintér Lajos 1953-ban született Szegeden. Költő. A *Forrás* című folyóirat szerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: *fényöröm fénybanat* (válogatott versek, 2015).

Podmaniczky Szilárd 1963-ban született Cegléden. Író, költő, újságíró, tanár, forgatókönyvíró és dramaturg. Legutóbb megjelent kötete: *Klímadogma* (regény, 2013).

Püspöky István 1950-ben született Miskolcon. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Madarak a kalitkán”, *Galéria '13*, Budapest, 2013.

Radosza Attila 1965-ben született Győrött. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Black and blue”, *PSMH galériája*, Győr, 2012.

Roters Katalin (Katharina Roters) 1969-ben született. Képzőművész. Kölnben és Magyarországon is alkot. Legutóbbi egyéni kiállításai: *Művészetek Háza / Csikász Galéria*, Veszprém, 2017; *Új Írókéz Galéria*, Szombathely, 2017 (mindkettő Szolnoki Józseffel közösen).

Savater, Fernando 1947-ben született San Sebastián-ban. Baszk származású, spanyol író, filozófus. Magyar nyelven megjelent művei: *Etikáról Amador fiamnak* (2003), *Politikáról Amador fiamnak* (2003).

Sári László 1950-ben született Budapesten. Író, filozófus, keletkutató, rádiós szerkesztő. Legutóbb megjelent kötete: *Lin-csi apát minden szava* (2017).

Seth, Vikram 1952-ben született Kalkuttában. Indiai regényíró.

Simic, Charles (Dušan Simić) 1938-ban született Belgrádban. Szerb származású amerikai költő, esszéista és filozófus. Tizenhat éves volt, amikor anyjával és öccsével csatlakozni tudott apjához, aki 1944-ben emigrált az USA-ba. 2005-től 2007-ig a *Paris Review* társszerkesztője, 2007-2008 között az Egyesült Államok koszorús költője volt. Francia, horvát, macedón, szerb és szlovén nyelvből készített műfordításaiért a Nemzetközi PEN Club díjában részesült. A New Hampshire-i Egyetem professor emeritusa. Legutóbb 1992/2. számunkban egy esszéjét közöltünk.

Simon Tamás László 1963-ban született Győrött. Pannonhalmán érettségizett, 1982 óta a bencés rend tagja. 1989-ben szentelték pappá. 2001 óta Rómában él és tanít.

Sulyok Gabriella 1939-ben született Sopronban. Budapesten élő grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Orfeusz útján”, *Karmelita Kolostor*, Sopron (2014).

Szabó Gábor 1969-ben született. Tudományfilozófus, az MTA Filozófiai Intézetének főmunkatársa. Kutatási területe a fizika, ezen belül a kvantumelmélet filozófiai kérdései, valamint a valószínűség és a kauzalitás metafizikája. 2013-ban jelent meg a *Valószínűség interpretációi* c. könyve.

Szajkó István 1955-ben született Csonoplyán (Jugoszlávia). Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: *Művelődési Központ, Újvidék* (2015).

Szalkai Károly 1966-ban született Győrött. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Zen-táj”, *József Attila Művelődési Ház*, Győr (2016).

Szarka Fedor Guido 1974-ben született Szentesen. Képzőművész. Budapesten él. Legutóbbi egyéni kiállítása: „az út felett”, *Esztergomi Dzsámi, Esztergom* (2017).

Szőcs Sz. Géza 1967-ben született Vásárosnaményban. Grafikusművész. Sopronban él. Legutóbbi egyéni kiállítása: „fosziliák”, *Galéria IX*, Budapest (2012).

Szunyogh László 1956-ban született Tatabányán. Szobrász és éremművész, a győri Széchenyi István Egyetem docense. Legutóbbi egyéni kiállítása: Marcali Kulturális Korzó, Kortárs Galéria, Marcali (2014).

Szűts Miklós 1945-ben született Budapesten. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Szűts 2017”, Kiscelli Múzeum, Budapest (2017).

Tábor Ádám 1947-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi megjelent kötete: Versmező (versek, 2015).

Takács Klára 1947-ben született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Óbudai Kulturális Központ, Budapest (Gábor Istvánnal közösen, 2014).

Takács Zsuzsa 1938-ban született Budapesten. Költő. Legutóbbi megjelent kötetei: Tiltott nyelv (versek, 2013); A sóbálvány (prózák, 2017).

Tandori Dezső 1938-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi megjelent kötete: Galambocskám. Törmellék. Tandori Dezső összegyűjtött műveiből, 2002–2004 kb. (2014).

Tarján Tamás (1949–2017) Budapesten született. Irodalomtörténész, egyetemi tanár, színikritikus, dramaturg. Legutóbbi megjelent kötetei: Fénymérő. Metszetek az újabb magyar költészetből (2015); Felzengő állomások. Radnóti Színház, 1985–2015 (szerk.; 2016).

Tenk László 1943-ban született Nagybányán. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Kötődések”, Vigyázó Sándor Művelődési Ház, Budapest (2017).

Tillmann J. A. 1957-ben született Bonyhádon. Filozófus, esszéista, egyetemi tanár. Legutóbbi megjelent kötete: Más-világi megfigyelések. Utak és utazók (2011).

Tolnay Imre 1968-ban született Győrött. Grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „A legutolsó vacsora”, Szent István Bazilika, Lovagterem, Budapest (2017).

Tóta Péter Benedek 1958-ban született. A Pázmány Péter Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának docense. A pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett, majd 1987 és 1994 között a győri Bencés Gimnáziumban tanított. Kutatási területe: Morus Tamás és a keresztény humanizmus, valamint a modernizmussal kezdődő angol költészet.

Tózsér Árpád 1935-ben született Gömörpéterfalván. Szlovákiai magyar író, költő, szerkesztő, kritikus, irodalomtörténész, műfordító (cseh, szlovák, lengyel, orosz, francia) és egyetemi oktató. Legutóbbi megjelent kötete: Imágók (versek, 2016).

Vankó István festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Zsókvár Galéria – Újpalotai Közösségi Ház, Budapest (2013).

Varga Imre 1950-ben született Kisgyarmaton (ma Szlovákia). Költő. Tinnyén él. Legutóbbi megjelent kötete: Varga Imre legszebb versei (2015).

Vasadi Péter 1926-ban született Budapesten. Író, költő, újságíró. Legutóbbi megjelent kötete: Sokan vagyok (esszék, 2014).

Verebes György 1965-ben született Zentán. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Újbuda Galéria, Budapest, 2017.

Végh András 1940-ben született Tolnán. Képzőművész. Legutóbbi egyéni kiállításai: Koppenhága, Christiania Art Museum (2010); Budapest Galéria (2014); Budapest, Széphárom Galéria (2015); Szekszárd, Művészetek Háza (2016). 2008-ban, a Kugler Könyvek sorozatban jelent meg a VÉGH életmű album.

Vén Mária képzőművész. Budapesten él. A Magyar Festők Társaságának tagja. Legutóbbi egyéni kiállítása: Museum Hotel, Budapest (2017).

Villányi G. András író, költő, műfordító. Budapesten él. Legutóbbi megjelent kötete: Tükröződések (versek, 2011).

Vojnich Erzsébet 1953-ban született Budapesten. Festőművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: Várgaléria, Veszprém (2017).

Vörös István 1964-ben született Budapesten. Költő, prózaíró, kritikus, irodalomtörténész, esszéista, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyugati Szláv Nyelvek Tanszékének vezetője. Legutóbbi megjelent kötetei: Százötven zsoltárok (versek, 2015); Csavard fel a szöveget (versek, Lackfi Jánossal közösen, 2016).

Wagner János 1936-ban született Budapesten. Festő- és grafikusművész. Legutóbbi egyéni kiállítása: „Fehéren – feketén”, Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest, 2012.

Weiss János 1957-ben született Szűrön. Filozófus, filozófiatörténész, egyetemi oktató, a Magyar Filozófiai Társaság elnöke. Kutatási területei: frankfurti iskola, német idealizmus és romantika, esztétika, társadalomfilozófia. Pécssett él. Legutóbbi megjelent kötete: Lukács öröksége. Helyzetfelmérés a kommunizmus bukása után (2011); A művésztől a tömegkultúráig (Kritikai elméletek, szerk. Olay Csabával közösen, 2014).

Xiao Xiao (Hsziao Hsziao 潇潇) kortárs kínai költő, aki – a kínai hagyományokat folytatva – festő és kalligráfus is. Eredeti neve: Xiao Youjun (Hsziao Jou-csün). Az 1960-as években született Sichuan (Szecsuan) tartományban. Pekingben él. Az 1949 utáni korszak kínai költőinek ún. harmadik generációjához tartozik. Számos kínai irodalmi díj birtokosa. Műveit fordították németre, angolra, franciára és más nyelvekre. Magyarul először a Műhely 2016. évi 5-6. számában jelent meg egy verse Juhász Ottó fordításában.

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés
(Bunker Rajnárd köz 2.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Órs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2017. XL. évfolyam, 5-6. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF
HORVÁTH NÓRA
MÁRTONFFY MARCELL
SZARVAS MELINDA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2017. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

nka
Nemzeti Kulturális Alap

1000,- Ft

